

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Salih KIŞ

DİVAN-I MUHASEBAT OSMANLI DEVLETİ'NDE MALİ DENETİM

(1862-1908)

DİVAN-I MUHASEBAT OSMANLI DEVLETİ'NDE MALİ DENETİM (1862-1908)

Salih KIŞ

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
Dizi IV/A-2-2.4. - Sayı: 12

DİVAN-I MUHASEBAT
OSMANLI DEVLETİ'NDE MALİ
DENETİM
(1862-1908)

Salih KIŞ

ANKARA, 2016

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kış, Salih, 1975-

Divan-ı muhasebat : Osmanlı Devleti'nde mali denetim, 1862-1908 /
Salih Kış. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2016.

xx, 415 s. : resim (çoğu renkli), tıpkıbasım ; 24 cm. — (AKDITYK Türk
Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-2.4. Dizi-Sayı: 12)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 3201 - 2

1. Osmanlı İmparatorluğu _ Mali denetim _ Tarih _ 1862-1908.
2. Osmanlı İmparatorluğu _ Yönetim ve politikalar _ Tarih _ 1862-1908.
3. Divan-ı Muhasebat _ Osmanlı İmparatorluğu _ Tarih. I. E.a. II. Dizi.

657.450956

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun
11.02.2016 tarih ve 715/41 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN 978-975-16-3201-2

Raportörler: Prof. Dr. Bekir KOÇ
Prof. Dr. Erol ÖZVAR

SARIYILDIZ OFSET LTD. ŞTİ.

İVOGSAN Ağaç İşleri Sanayi Sit.

1358. Sokak No: 31 Ostim/ANKARA

Tel: (0312) 395 99 94 -95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	XI
TEŞEKKÜR	XV
KISALTMALAR	XVII
EKLER TABLOSU	XIX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT'TAN ÖNCE KURULAN MECLİS VE KOMİSYONLAR	9
A. Meclisler	9
1. Meclis-i Muhasebe-i Maliye	9
2. Meclis-i Muhasebe ve Meclis-i Maliye	11
3. Meclis-i Vala	14
B. Komisyonlar	18
1. Zimemat Komisyonu	18
2. Islahat-ı Maliye Komisyonu ve Meclis-i Âli-i Hazain	19

İKİNCİ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT	27
A. Divan-ı Âli-i Muhasebe	27
1. Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin Kuruluşunu Hazırlayan Sebepler	27
2. Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin Kurulması	30
3. Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin Kapatılması	35
B. Divan-ı Muhasebat	40
1. Divan-ı Muhasebat'ın Kurulması	41
2. Divan-ı Muhasebat'ın 1863 Tarihli Nizamnamesi	44
3. Divan-ı Muhasebat'a Kadro Tahsisi	45

4. Divan-ı Muhasebat'ın 1865 Tarihli Nizamnamesi	49
C. Divan-ı Muhasebat ve Kanun-ı Esasi	56
1. Meclis-i Mebusan ve Divan-ı Muhasebat'ın 1878 Tarihli Kanunu	58
2. Divan-ı Muhasebat'ın 1879 Tarihli Kararnamesi	61
3. Divan-ı Muhasebat'ın Mali Denetime Başlaması	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT'IN GÖREV VE YETKİLERİ.....	69
A. Divan-ı Muhasebat'ın Görevleri.....	69
1. Divan-ı Muhasebat'ın Hesap Denetim Görevi	69
a. Merkez Hesaplarının Kontrolü	69
b. Taşra Hesaplarının Kontrolü.....	71
c. Hesap Denetiminin Başlaması.....	72
d. Hesapların Divan-ı Muhasebat'a Gönderilmesi Hususu.....	78
e. Hesap Denetiminde Karşılaşılan Sorunlar	79
f. Defter Kontrollerinin Başlaması.....	82
1. Numune Hazırlanması ve Bunların Talebi	82
11. Defterlerin ve Cetvellerin İncelenmesi	88
2. Divan-ı Muhasebat'ın Hesap Yargılama Görevi.....	89
a. Divan'ın Tetkikat ve Yargılama Yapısı	89
b. Divan Kararlarının Temyizi	90
3. Divan-ı Muhasebat ve Devlet Bütçesi	91
B. Divan-ı Muhasebat'ın Yetkileri	94
1. Divan-ı Muhasebat'ın Dairelere Taksimi	95
a. Maliye Dairesi.....	95
b. Muhakeme Dairesi	96
2. Divan-ı Muhasebat ve Maliye Nezareti	98
a. Maliye Teftiş Heyeti'nin Divan-ı Muhasebat'a Bağlanması	99
b. Divan-ı Muhasebat'ın Maliye Nezareti'ne Bağlanma TeşebbüsüÜcretsiz.PDF.Kitap.Arsivi : https://rantey.org	100

C. Divan-ı Muhasebat'ın Çalışma Prensibi.....	101
1. Çalışma Prensibi	101
2. Kurum Hesap Görevlilerinin Genel Kurula Davet Edilmesi.....	102
3. Genel Mali Raporların Padişaha Sunulması.....	104
4. Hesapları Geç Gönderen Memurların Cezalandırılması.....	106
5. Komisyonların Tesis Edilmesi.....	108
6. Mekteb-i Fünun-u Maliye Okulu'nun Açılması.....	112
D. Divan-ı Muhasebat Bütçesi	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT'IN BÜROKRATİK YAPISI VE İŞLEYİŞİ.....	131
A. Divan-ı Muhasebat Reisi.....	131
1. Seçimi	131
2. Görev ve Yetkileri	135
B. Divan-ı Muhasebat Reis-i Sanisi	139
1. Seçimi	139
2. Görev ve Yetkileri	140
C. Divan-ı Muhasebat Azası	142
1. Seçimi	142
2. Görevleri, Yetkileri ve Maaşları.....	152
D. Müddeiumumi.....	164
1. Seçimi	164
2. Görevleri, Yetkileri ve Maaşları.....	167
E. Divan-ı Muhasebat'ın Bürokratik Yapısı	173
1. Mümeyyiz.....	173
2. Mülazım	185
3. Başkâtip	189
4. Kâtipler.....	193
5. Tahrirat Odası.....	196
6. Kapı Çukadarı.....	198

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT'IN HANEDAN, PADİŞAHLIK VE NEZARETLE İLİŞKİLERİ	201
A. Padişah-Divan-ı Muhasebat İlişkileri	202
1. Divan'ın Kurulmasında Padişahın Etkisi	203
2. Mali Denetimin Başlamasında Padişahın Rolü	204
B. Sadaret-Divan-ı Muhasebat İlişkileri	208
1. Divan'ın Kurulmasında Sadaret Faktörü	209
2. Divan-ı Muhasebat'ın Aktif Çalışma Hayatına Dâhil Olması ve Sadaret	211
C. Nezaret-Divan-ı Muhasebat İlişkileri	213
1. Divan-ı Muhasebat'ın Kurulması ve Maliye Nezareti	214
2. Mali Denetim ve Nezaretler	217
D. Divan-ı Muhasebat'ın Protokoldeki Yeri	219

ALTINCI BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT BAŞKANLARI VE BİNALARI	223
A. Başkanlar	223
1. Ahmed Vefik Paşa	223
2. Mehmed Emin Efendi	228
3. Hâlet Mehmed Paşa	229
4. Asım Mehmed Paşa	231
5. Mustafa Nuri Paşa	232
6. Ahmed Zühdü Paşa	234
7. Yusuf Ziya Paşa	237
8. Abdullah Galib Paşa	240
9. Mehmed Emin Paşa	242
10. İbrahim Edib Efendi	244
11. Rıza Mehmed Bey	246
12. Çamiç Ohannes Efendi	248
13. Hacı Halil Akif Paşa	250

14. İsmail Zühdü Bey	251
15. Hüseyin Tevfik Paşa (Vidinli).....	254
16. Hasan Fehmi Paşa	258
17. Mehmed Hilmi Efendi.....	263
18. Mehmed Rasih Bey	265
19. Mehmed Rifat Bey	266
20. Mehmed Tevfik Bey (Biren)	270
B. Divan-ı Muhasebat Binaları.....	273
1. Maliye Nezareti Binası	273
2. Fuad Paşa Konağı	275
3. Darülfünun Binası (Heyet-i Ayan Dairesi).....	280
4. Rauf Paşa Konağı.....	287
5. Mehmed Sadık Paşa Konağı.....	288
6. Şerif Ali Efendi Konağı.....	290
7. Arifi Paşa Konağı.....	291
SONUÇ	293
BİBLİYOGRAFYA.....	297
DİZİN	313
EKLER	331

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Osmanlı maliyesinde 1862-1908 yılları arasında denetim anlamında çağının gereklerine göre tesis edilmiş Divan-ı Muhasebat'ın ekonomi tarihindeki yerini yansıtmaktadır. Divan-ı Muhasebat, kurulmasının hemen akabinde kısa süreli olarak kapanmış olsa da sonrasında yeniden tesis süreci ile günümüze kadar gelmiştir. Bu dönem (1862-1908) Osmanlı maliye tarihi açısından, Avrupa'daki muadil kurumlardan ayrı bir gelişim gösteren ve modern bir denetleme sistemini oturtmaya çalışan mali yapının oluşumuna tanıklık etmiştir. Bu bağlamda, Divan'ın yerinde ve zamanında denetleme yapması, bu şekilde çağa ait modern tetkik metotlarının kullanılması, teftiş eden ve edilen kurum görevlilerinin bürokratikleştirilmesi, denetimin merkez ve taşra hesaplarının ayırt edilmeksizin yapılması, Divan azaları ve mümeyyizlerinin tetkik ve teftiş yeteneklerinden faydalanılması, nihayet istikrarlı bir hâle getirilen mali denetlemenin çağdaş Avrupa Devletleri seviyesine ulaştırılmaya çalışılması göze çarpmaktadır.

Benzer mali denetleme birimlerinin oluşturulmaya çalışıldığı Tanzimat Döneminde, Osmanlı modernleşmesinin en önemli kavşak noktalarından birini oluşturan, tesis edilen her kurumun Babıali eksenli Maliye Nezareti'ne hizmet ettiği görülmekteydi. Bağımsız ve modern mali denetleme sistemi unsurlarının geri planda tutulduğu bu sürecin verimli ve etkin geçirilmemesi sebebiyle denetlemenin uzun soluklu olmadığı bilinmekteydi. Maliyedeki değişime paralel olarak denetleme alanında alınacak tedbirlerin Sadaret tarafından hayata geçirilmeye çalışılması ve bu yeni oluşturulacak yapının beraberinde getirdiği siyasi ve ekonomik problemlerin çözüme kavuşturulması ise değişen mali sistemin uygun bir zemine oturtulmasını zorunlu kılmaktaydı. Dolayısıyla devrin siyasi ve mali cephesini oluşturan en önemli kurum olan Maliye Nezareti'nin kurulacak Divan-ı Muhasebat'a karşı alacağı tavır, etkisini kısa sürede gösterecek ve yeni kurulan Divan'ın kısa bir zaman diliminden sonra kapatılması gündeme gelecek ve kapatılacaktı. Devletin maruz kaldığı iç ve dış borçlanmalardan kaynaklanan ekonomik darboğazın aşılması içinde sistemli bir mali denetimin gerekliliği Divan-ı Muhasebat'ın kapalı olduğu süre zarfında daha iyi anlaşılacaktı. Sadaret'in yürürlüğe koy-

duğu mali politikalar projesinin bir parçası olarak devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olan Divan ile ilgili dönüşümün ortaya konulması, bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde kurumsal açıdan modern devletin inşası sürecine, devlet yönetimindeki iktisadi dönüşüme ve Osmanlı mali denetleme yapısında meydana gelen değişime ışık tutacak veriler sağlayacaktır.

Çalışmamızın temel amacı, Tanzimat Döneminde maliyede tesis edilen denetleme birimlerinin istenilen başarıyı yakalayamamasından dolayı daha sonra kurulmasına onay verilen Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin kuruluşundan (1862) II. Meşrutiyet'in ilanına kadar ki süreçte kurumun tarihsel çerçevesinin daha net ortaya konulması için görev ve yetkileri bağlamında faaliyetlerini, bürokratik yapısını ortaya koymaktır. Bu sebeple çalışmanın metin kısmında, Divan'ın kuruluşuna, hesap denetimine ve yargılamasına yer verilirken, metinde yer alan yorum ve tespitleri delillendiren ve detaylandıran örnekler dipnotlarda belirtilmiştir. Pek çok olay veya durum arasından seçilen örneklerin Divan-ı Muhasebat'ın tarihini ve faaliyetlerini açık ve net bir şekilde yansıtabilmesine özellikle dikkat edilmiştir. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Sayıştay Genel Kurul Arşivi'nde muhafaza edilen sayısız belgelerin ve defterlerin, araştırmacının işini kolaylaştırmaktan ziyade daha da zorlaştırdığı net bir biçimde söylenebilir. Sayısı binleri bulan arşiv vesikaları içinde, araştırmacının kendi çizgisini koruyarak belgeye esir olmadan yolunu bulabilmesi her durumda mümkün olmamakla birlikte, objektiflikten ödün vermeden sonuca ulaşabilmesi önemlidir. Ele alınan süre zarfında mali denetleme alanında ortaya sürülen bazı noktaları anlamamıza yarayan arşiv vesikalarıyla birlikte, bu döneme ait süreli yayınların ve yıllıkların yanı sıra devlet eliyle düzenlenen layihalar ve nizamnameler de dönemin mali yapısı ve denetimi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Arşiv belgeleri dışında Osmanlı maliyesi hakkında ele alınan son dönem araştırmalar da devrin yenileşme çizgisini yansıtmaktadır. Son dönemde Osmanlı maliyesi ile ilgili yapılan önemli çalışmalar vücuda getirilmekle birlikte *mali denetleme* konusunda göze çarpan çalışma bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Sayıştay'ı hakkında önemli çalışmalar mevcut olmakla birlikte bu köklü kurumun tarihçesi hakkındaki çalışmalar bilindiği üzere çok azdır. Tarafımızdan kaleme alınan bu çalışma yukarıda bahsi geçen Sayıştay Tarihi ile ilgili çalışmaların eksikliklerini ortaya koyarak bu alandaki boşluğu doldurmak adına yapılmamıştır. Zaten çalışmamızın amacı yukarıda kesin ve net bir şekilde dile getirilmiş ve bu doğrultuda kaleme alınmıştır.

Arşiv belgeleri taranıp incelenerek ve modern çalışma teknikleri kullanılarak kaleme alınan bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Tanzimat Fermanı sonrasında hayata geçirilen modernleşme hareketlerinin en yoğun yaşandığı Maliye Nezareti'nin bünyesinde faaliyet gösteren mali denetim birimleri ele alınmıştır. Mali denetleme yetkisiyle Maliye Nezareti güdümünde çalışan meclis ve komisyonların ayrıntılı faaliyetleri bu bölüm başlığı altında tartışılmıştır. Kurulan meclis ve komisyonların görev ve yetkileri bağlamında yapmış oldukları faaliyetler, her birim için ayrı ayrı dile getirilmiştir. Mali denetleme yetkileri çerçevesinde hangi konularda başarılı veya başarısız oldukları ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Divan-ı Muhasebat'tan önce görev yapan bu birimlerin başarısızlığı, Divan'ın kurulmasını sağlamakla birlikte kurumun görev ve yetkilerinin belirlenmesinde ayrı bir öneme sahip olduğu için bu başarısızlıklar göz ardı edilebilir.

Çalışmamızın başlığı olan Divan-ı Muhasebat ikinci bölümde ele alınmıştır. Divan'ın kuruluşunu hazırlayan sebeplerin ışığında mali denetleme alanında Maliye Nezareti'nden bağımsız ama protokolde onun altında bulunan özerk bir yapıya sahip olarak kurulması alt başlıklarda detaylandırılmıştır. Divan'ın kurulmasından sonra geçirdiği evreler; Divan'ın kısa süre sonra kapatılıp tekrar açılması, Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesinin vergi kaynaklı davalarda bir üst mahkeme hüviyeti kazanması, mali denetimde Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar istenilen başarıyı yakalayamaması hakkında bütün detaylar bu bölümde ele alınmıştır.

Divan-ı Muhasebat'ın mali denetimi daha sağlıklı yapabilmesi için haiz olduğu görev ve yetkileri üçüncü bölümde tartışılmıştır. Divan'ın geriye dönük hesapları Maliye Nezareti ve Hazine'den talep etmesi, bu hesaplarla ilgili cetvel ve defter numuneleri hazırlaması, bunların kurallara uygun düzenlenip düzenlenmediğinin tahkik ve tetkiki, hesapların denetime tabi tutulduktan sonra yargılamalarının yapılması ilgili bölümün alt başlıklarında detaylandırılmıştır. Divan bünyesinde faaliyet gösteren daireler ile bu dairelerin dışında kurulan Maliye Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Maliye Teftiş Kurulu'nun Divan'a bağlanması da yine bu alt başlıkların içinde yer almıştır. Bu bölümde ayrıca Divan'ın çalışma prensibi çerçevesinde yetkisi dâhilinde olan birçok işlem de ayrıntıları ile birlikte ifade edilmiştir.

Devlet kurumlarına işlerlik kazandıran en önemli etken personelidir. Bu nedenle Divan-ı Muhasebat'ın bürokratik yapısı çalışmamızın dördüncü

bölümünü oluşturmaktadır. Kurumun reis, reis-i sani, aza ve diğer personelin seçiminden görev ve yetkilerine kadar birçok önemli husus bu başlık altında ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısı içinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendisine yer bulan Divan-ı Muhasebat'ın diğer kurumlarla ilişkileri çalışmamızın beşinci bölümünde yer almıştır. Devlet teşkilatı içerisinde önemli yer tutan padişahlık, Sadaret ve Nezaretlerin Divan ile olan ilişkileri bu bölümün alt başlıklarında detaylı olarak kendine yer bulmuştur.

Çalışmamızın altıncı ve son bölümünde ise Divan-ı Muhasebat'ın kuruluşundan II. Meşrutiyet'e kadar geçen süreçte kurumu idare eden reislerin kısa biyografileri ve bu kurumun hizmet binaları görsel malzemeler eşliğinde ortaya konulmuştur.

Divan-ı Muhasebat Osmanlı Devleti'nde Mali Denetim (1862-1908) isimli bu çalışma; sonuç, bibliyografya, ekler ve dizin başlıkları ile son bulmuştur. Ekler kısmında kurum için büyük bir öneme sahip; Divan'ın kuruluş iradeleri, nizamnameleri, kararnamesi ve ilk genel kurul heyet kararı mevcuttur.

TEŞEKKÜR

Uzun soluklu bir çalışmanın ortaya konulmasında eser sahibi, pek çok kişiden yardım alır. Söz konusu bu kitap bir doktora tezi çalışması olursa danışmanın çalışmanın bir bütün hâline gelmesindeki payı göz ardı edilemez. Bu sebeple Değerli Hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz bu çalışmada en önemli paya sahip kişilerin başında gelmektedir. Çalışma konusunun tespiti sırasındaki desteği ve cesaretlendirmesi sayesinde böyle bir çalışma vücuda gelmiştir. Hocam, araştırmanın kaleme alınması sırasında büyük bir sabırla fikirlerimi dinlemiş ve ortaya konulan çalışmayı okuyup düzeltme inceliğini göstermiştir. Kendisine bu hususlardaki katkılarından dolayı en derin şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışmada bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren Sayın Prof. Dr. Alaattin Aköz'e, Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'na, Prof. Dr. Abdülkadir Buluş'a, Prof. Dr. Muhittin Tuş'a, Prof. Dr. İzzet Sak'a ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Arıkan'a, ayrıca kitap, belge ve bilgi paylaşımında bulunan Sayın Prof. Dr. Ferudun Ata'ya, Doç. Dr. Necmi Uyanık'a ve Doç. Dr. Doğan Yörük'e de müteşekkirim. Ayrıca çalışma süresi boyunca kaleme alınan metni okuyarak fikirlerini paylaşma inceliği gösteren arkadaşım Doç. Dr. Hüseyin Muşmal'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Divan-ı Muhasebat tarihinin bir zaman dilimine ışık tutan bu kitabın bir bütün olarak ortaya çıkmasında birçok kurumun katkısı olmuştur. Başta çalışmanın başlığı ile aynı ismi taşıyan T.C. Sayıştay Başkanlığı nezdinde Saygıdeğer Başkanım Doç. Dr. Recai Akyel'e, Sayıştay Başkan yardımcısı Fehmi Başaran'a, Sayıştay Özel Kalem Müdürü Ayşe Alper'e, Sayıştay Üyesi Ali Özek'e, Sayıştay Üyesi Alper Alpay'a, Sayıştay Uzman Denetçisi Necip Tosun'a, Sayıştay Başdenetçisi Muzaffer Sağlık'a ve burada isimlerini zikre demediğim Sayıştay personeline katkılarından dolayı müteşekkirim. Kitap içinde kullanılan materyallerin temin edilmesindeki yardımlarından dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kitaplığı, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dekanlığı, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Sirkeci PTT Müdürlüğü,

Fatih Tapu Kadastro Müdürlüğü, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, Fatih Belediyesi Etüt Proje ile İmar ve Şehircilik Müdürlükleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Dört Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Türk Tarih Kurumu tarafından çalışmanın hakemliğine atanan ve kim olduklarını bilmediğim iki değerli akademisyenin çok önemli ve ufuk açıcı katkıları için teşekkür ederim. Ayrıca TTK Bilimsel Çalışmalar Müdür Vekili Ümit Bedel ve TTK Uzman Yardımcısı Yunus Pustu'ya katkıları için de en derin şükranlarımı sunarım.

Uzun soluklu ve yoğun bir emek gerektiren bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük paylardan birisi de hiç şüphesiz aileme aittir. Çalışmanın başlangıcından sonuna kadar geçen süre boyunca eşimin ve çocuklarımla vermiş oldukları desteği hiçbir zaman unutmayacağım. Bu çalışma süresince bana olan inancını, sevgisini ve koşulsuz desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen sevgili eşim Mehtap'a ve hayat kaynağım ve gelecek ümidim olan çocuklarım Tuğçe, Tuğberk ve Ceren'e de en içten duygularıyla teşekkür ederim. Dolayısıyla bu eseri eşim ve çocuklarıma ithaf ediyorum. Bu çalışmada yazılan her doğru satır okuyucuya, yanlılık ve eksiklik ise yazara aittir.

Mart 2015-KONYA

KISALTMALAR

A.MKT. MHM	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi
A. AMD	: Sadaret Âmedi Kalemi
A.DVN	: Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
BEO	: Babıali Evrak Odası
BEO.AYN.d	: Babıali Evrak Odası Ayniyat Defterleri
Bk./bk.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
DH. MKT	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUI	: Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.SAİD	: Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umûmiyyesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DMZC	: Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi
drl.	: derleyen
haz.	: hazırlayan
IRCICA	: İslam Konferansı Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.DH	: İrade-i Dâhiliye
İ.DUİT	: Dosya Usulü İradeler
İ.HR	: İrade-i Hariciye
İ.HUS	: İrade-i Hususî
İ. ML	: İrade-i Maliye
İ. MM	: İrade-i Meclis-i Mahsus
İ.MMS	: İrade-i Mesail-i Mühimme
İ.MTZ	: İrade-i Mümtaze Kalemi
İ.MV	: İrade-i Meclis-i Vukelâ
İ.OM	: İrade-i Orman ve Meâdin
İ.RSM	: İrade-i Rüsûmât
İ.ŞD	: İrade-i Şûrâ-yı Devlet

İ.ŞE	: İrade-i Şehremaneti
İ.TAL	: İrade-i Taltifat
İ.TKS	: İrade-i Tekaüt Sandığı
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
İTİA	: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
Krş.	: Karşılaştırınız
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MV	: Meclis-i Vükela
No.	: numara
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
REKİA	: Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi
S	: sayı
s.	: sayfa
SA	: Sayıştay Arşivi
Sad.	: sadeleştiren
Şb.	: Şube
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TMMOB	: Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odası Birliği
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: vesaire
Y.	: Yaprak
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususî
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmî
Y.EE	: Yıldız Esas Evrak
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK. A	: Yıldız Perâkende Sadaret
Y.PRK. AZN	: Yıldız Perâkende Adliye ve Mezahib Nezareti
Y.PRK. BŞK	: Yıldız Perâkende Mâbeyn Başkitâbeti
Y.PRK. ML	: Yıldız Perâkende Maliye
Yay.	: Yayınları
Yay. haz.	: Yayına hazırlayan
ZB	: Zabtiye Nezareti

EKLER TABLOSU

EK- I	29 Mayıs 1862 Tarihli İrade
EK-II	6 Temmuz 1863 Tarihli İrade
EK-III	4 Kasım 1879 Tarihli İrade
EK-IV	7 Kasım 1863 Tarihli Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi
EK-V	29 Nisan 1865 Tarihli Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi
EK-VI	17 Kasım 1879 Tarihli Divan-ı Muhasebat'ın Suret-i Teşkil ve Veza'ifine Da'ir Kararname
EK-VII	27 Haziran 1885 Tarihli Umûr-ı Maliye Heyeti Teftişiyesi Nizamname-i Mu'addelesi
EK-VIII	Divan-ı Muhasebat'ın İlk Heyet-i Umumiye Kararı
EK-IX	Divan-ı Muhasebat'a Kurumda Çalışan Mümeyyizlerden Aza Atanması
EK-X	Divan-ı Muhasebat Tarafından Taşradan Alınan Gelirler İle İlgili Hülâsa
EK-XI	Sarrafan Komisyonu'nun Divan-ı Muhasebat'a Bağlanması
EK-XII	Divan-ı Muhasebat'a Aza Tayini
EK-XIII	Daire-i Askeriyenin Hicri 1302 senesi Zat ve Zaman Hesap Hülâsası
EK-XIV	Divan-ı Muhasebat'ın Maliye Nezareti'ne Bağlanma Teşebbüsü
EK-XV	Kamu Binalarının Kiralanması İle İlgili Problemlerin Divan-ı Muhasebat Tarafından Çözümüne Kavuşturulması
EK-XVI	Padişaha Sunulan Hicri 1307 Senesine Ait Üç Aylık Takrir
EK-XVII	11 Ağustos 1908 Tarihli Divan-ı Muhasebat Maaş Cetveli
EK-XVIII	Divan-ı Muhasebat Riyasetine Reis-i Sani Hacı Akif Efendi'nin Vekâlet Etmesi

EK-XIX	Divan-ı Muhasebat'ın Geçici Olarak Şerif Ali Efendi Konağı'na Taşınması
EK-XX	Divan-ı Muhasebat'a Atanan Reis ve Azalara Yeniden Berat Verilmesi

GİRİŞ

Muhasebe denetimi, varlıkların muhafazasını ve etkin kullanımını, yedeklerin (rezerv) ortaya çıkarılmasını, en az giderle maksimum sonuçların elde edilmesini sağlamalıdır.

Francheska Villa

Devlet, siyasal iktidara belli yetkiler veren ve bu siyasal iktidarı bir takım kurallar, roller, kaynaklar gibi belli amaçlar doğrultusunda tasarlayan, farklı, birleştirilmiş ve birleştirici çıkar ve amaçlara hizmet eden bir organizasyondur. Devletin aktif makam ve organlarının tek bir organizasyon içinde olması şaşırtıcı bir uygulamadır. Buna rağmen devletin çok büyük gayret ve başarıyla siyasal ve ekonomik işleri, yapısını bozmadan sürdürebildiği aşikârdır. Bu şekilde meşruiyetine süreklilik katan bir devletin farklı biçimlerde tanımlandığı bilinmektedir. İtalyan Rönesans'ına atıfta bulunularak devlete "bir sanat eseri olarak devlet" denildiği gibi XVII. yüzyıl ve sonrasında "makine" isminin de verildiği görülmektedir.¹

Tarih boyunca kurulan güçlü devletler, birçok parça ve aksamdan meydana gelmiş bir makine düzeninde çalışmış ve süreklilik arz etmiştir. Bu devletleri ayakta tutan en önemli yapıları da mali kurumları olmuştur. Ekonomik anlamda güçlü devletler bu kurumlarını da sağlam temeller üzerine kurmuşlar ve devam ettirmişlerdir. Devletlerin ve mali yapılarının devamlılığı da istikrarlı ve sistematik denetimleri ile gerçekleştirilmiştir. Devletlerin hayatını devam ettirmesi de mali denetim alanında tavizsiz politikaları sayesinde vuku bulmuştur.

Maliye alanında önemli mesafe kaydeden devletlerin başında Abbasiler gelmektedir. Abbasi Devleti'nin birçok kurumunun yanı sıra maliye teşkilat yapısı kendisinden sonra birçok devlete numune teşkil etmiştir.² Bu devlet-

¹ Gianfranco Poggi, *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s.27-28.

² Wilhelm Barthold-M. Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977, s.114-127.

lerin başında Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Memlûklüler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti, mali denetim alanında kendisinden önce kurulmuş devletlerin kurumlarını ve geleneklerini devralmış ve bu sistemi daha ileri seviyelere geliştirerek taşımıştır. Osmanlı Devleti'nin Anadolu Selçuklularından almış olduğu mali denetleme sistemine geçmeden önce Abbasiler ve sonraki devletlerde bu kurumun nasıl çalıştığı üzerinde durmak gerekir.

Büyük Selçuklu Devleti, devlet teşkilat yapısı açısından Abbasilerden önemli ölçüde yararlanmıştır. Özellikle maliye alanında tam bir etkileşimden söz etmek mümkündür. Abbasilerde Maliye Nezareti görevini Divanü'l-Harâc ve'l-Cibâyât adı verilen bir teşkilat yürüttüğü gibi, devletin mali konularını inceleme ve denetleme vazifesini de Divan-ı İşraf adı verilen bir teşkilat yürütüyordu. Bir başka ifade ile Abbasilerde mali denetleme Divan-ı İşraf isimli müessese tarafından gerçekleştiriliyordu.³ Denetim görevine bakan görevliye ise Müşrif denilmektedir. Müşrif, maliye yetkilileri ve benzeri devlet görevlilerinin mali konulardaki işlerini, vergilerin kanunlar çerçevesinde toplanıp toplanmadığını ve sonrasında toplanılan vergilerin yerinde harcanıp harcanmadığını denetleyip kontrol etmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde ise devletin mali ve idari işlerini denetleme görevi, Divan-ı Müşrif veya Divan-ı İşraf denilen teşkilatın görevidir. Bu kurumun başkanına da İşraf-ı Memalik veya Sahib-i Divan-ı İşraf-ı Memalik denilirdi.⁴ Mali denetleme alanında yetkili olan bu şahsın, naib ismi verilen mümeyyiz ve mülazımları şehir ve kazaların mali işlerini denetlemeye gönderdiği bilinmektedir. Bu kurum başkanı, son derece güvenilir, divan ve devlet işleri konusunda ehil resmî görevliler arasından seçilmektedir.⁵ Denetimi gerçekleştiren naiblerin de aynı şekilde güvenilir ve yetkin olmaları esası gözetilmektedir.

Anadolu Selçuklularında da Divan-ı İşraf isimli bir mali denetleme birimi olduğu, bu kurumun başkanına da Müşrif-i Memalik, Müşrif-i Mülk ve Müşrif gibi isimler verildiği görülmektedir.⁶

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.11-12.

⁴ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.184-187.

⁵ Uzunçarşılı, *Medhal*, s.44.

⁶ A. Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi*, Ankara 1933, s.36.

Osmanlı Devleti'nin mali alanda birçok kurum ve gelişmeyi aldığı devletlerin başında gelen İlhanlılar, mali denetim alanında İşraf-ı Memalik isimli bir divandan faydalanıyordu. Osmanlı Divan-ı Muhasebat'ı gibi görev ve yetkileri olan bu teşkilat, maliyenin denetimden geçirilmesi için vazife görüyordu. Gerekli görüldüğünde İşraf adı verilen denetim memurları görevlerini icra etmek üzere vilayet ve şehirlere gönderiliyordu. İlhanlı Devleti denetim anlamında diğer devletlere nazaran bir adım önde bulunup, bunu da ülkeyi farklı denetim bölgelerine ayırarak gerçekleştiriyordu. Devlet, en güçlü olduğu dönemde ülkeyi üç denetim bölgesine ayırarak maliyeyi kontrol altında bulundurmıştı. İlhanlı Devleti'nin mali ve idari anlamda işlerini denetlemekle görevli bu kurumun başkanı da özellikle mali konulara vâkıf yetkililer arasından seçilmekteydi. Kurum, hazinenin gelir ve giderlerini, çalışanların maaşlarını ve diğer mali alana giren işleri denetleyerek olması muhtemel suistimallerin önüne geçmekteydi.⁷ İşraf-ı Memalik teşkilatının görev ve yetkileri düstür adı verilen kanunlar mecmuasında kayıtlı idi.⁸ Bir başka ifadeyle düstürlar mali denetleme kurumunun bir kanunu olup, gücünü buradan almaktaydı.

Osmanlı Devleti ile aynı tarih sahnesini paylaşan ve 22 Ocak 1517 tarihinde Ridaniye Savaşı ile ortadan kalkan Memlük Devleti'nde mali denetim, tıpkı İlhanlılarda olduğu gibi İşraf adlı bir divan tarafından gerçekleştiriliyordu.⁹ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş veya onunla aynı dönemde varlığını sürdürmüş Türk-İslam Devletlerinin tamamında mali denetim birimleri mevcut olup, isim benzerliğinin yanı sıra görev ve yetkileri de hemen hemen aynıdır. Osmanlı Devleti ise kuruluş aşamasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin birçok kurumundan etkilenmiş ve bunları çağın gereklerine göre yeniden dizayn ederek işlerlik açısından bir üst seviyeye taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin kurulması ile birlikte devlet teşkilatında XIX. yüzyıla kadar etkin bir rol oynayacak müessese Divan-ı Hümayun'dur. Türk-İslam Devletlerinde de en göze çarpan kurum olan Divan, devlete ait siyasi, idari, adli, mali ve askeri işlerin görüldüğü en üst mercidir. Başlangıçta padişahın başkanlık ettiği bu kuruma Fatih Sultan Mehmet dönemiyle bir-

⁷ Togan, "İktisadi Vaziyet", s.36-37.

⁸ İşraf-ı Memalik kurumu sadece maliyeyi denetlemiyor aynı zamanda devlet kademelerinde görev alacak memurların tayin işleri ile de bizzat ilgileniyordu. Uzunçarşılı, *Medhal*, s.217-218.

⁹ Kazım Yaşar Köprülüzade, *Memalik-i Hümayun*, DİA, C. IX, Ankara 1994, s.383.

likte veziriazamlar riyaset etmeye başlamışlardır. Bu kurulun üyeleri arasında Kubbealtı vezirleri, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri, Defterdar ve Nişancı bulunmaktadır. Zamanla bu asli üyelere başka görevliler de katılmışlardır. Ülke meselelerinin birinci elden ve yetkin kişiler tarafından ele alındığı bu meclisin büyük bir ehemmiyeti ve itibarı mevcuttu. Bu kurumun önemli olmasını sağlayan da alanlarında uzman ve ehil görevlilerin bu divanda bulunması idi.¹⁰

Divan-ı Hümayun çatısı altında çalışan asli üyelerden biri de Osmanlı Devleti maliyesinden sorumlu olan defterdardır. Bu yapının da İlhanlılardan Osmanlı'ya geçtiği, İlhanlılarda maliye ile ilgili sorumlunun Defterdar-ı Memalik ismiyle adlandırıldığı bilinmektedir. Türk-İslam Devletleri içerisinde defterdarın görev tanımı ve ismi hemen hemen aynıdır. Bu durum da devletlerin birbirinden ne denli etkilendiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti, maliyeyi kontrol eden defterdara önemli yetkiler vermiştir. Devletin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar tek defterdar görev yaparken, bu dönemden sonra sayı ikiye çıkarılmış ve Rumeli ve Anadolu Defterdarlığı olarak isimlendirilmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti'nin zamanla toprak yönünden genişlemeye başlaması ile kontrol edilecek alan büyümüş ve defterdarlık sayısı da buna bağlı olarak artış göstermiştir.

Defterdar sayısının artmasıyla birlikte başdefterdarın görev ve sorumlulukları da o nispette artmıştır. Başdefterdar ve defterdarlar önceleri kendi konaklarında, XVII. yüzyıldan itibaren de Defterdar kapısı veya Bâb-ı Defterî isimli idari binada devletin mali işleriyle meşgul olurlardı. Defterdarlığın önemli yetki ve görevleri ise şunlardır. Defterdar, Osmanlı maliyesinden sorumlu tek kişidir. Mali konularda kendi başkanlığında divan kurar, davalara bakar, gerekirse padişahın tuğrası ile hüküm verme selahiyetine sahiptir. Devlet gelirlerinin tahsili noktasında geniş hak ve yetkileri vardır.¹²

Devletin sağlam ekonomik temellerinin üzerinde durması için geniş yetkilerle donatılmış defterdarlığın bürokratik yapısı da oldukça büyüktür.

¹⁰ Çalışılan konunun dışına çıkmamak adına defterdarlar haricinde Divan-ı Hümayun üyelerine burada yer verilmemiştir.

¹¹ Fatih Dönemi'nden sonra Rumeli Defterdarı başdefterdar olarak kabul görmüştür. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.326-327.

¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.326-327. - <https://rantey.org>

Defterdarın maiyetinde tarihin değişik dönemlerine göre farklılık gösteren geniş bir idari yapısı vardır. Defterdarlık bünyesinde Baş Bakî Kulu, Cizye Baş Bakî Kulu, Veznedar Baş, Sergi Nazırı ve Sergi Halifesi bu kurumun devlet gelirlerini tahsil ve teftiş ile bunların harcamalarını tetkik ve kontrol için bulunan en önemli icra bölümleri mevcuttur.¹³ Osmanlı maliyesinin yüzyıllara göre değişiklik arz ettiği ve teşkilat yapısının zamanla genişlediği, kurulan yeni birimlerin çağın gereklerine göre oluşturulduğu bilinmektedir. Bir başka ifade ile devletin çağın gereklerine adapte olabilmesi için yeni kurumlara ihtiyacı vardı. Yeni kurulan alt birimlerin ve ekonominin daha iyi denetlenebilmesi için de mevcut yapının ihtiyaca cevap verecek pozisyona getirilmesi amaçlandı. Defterdarlık müessesesi XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar ismini devam ettirmiş, Sultan II. Mahmud zamanında bu yapının adı Maliye Nezareti olarak değiştirilmişti.¹⁴ Kurumun ismi ile birlikte teşkilat yapısı da yeniden düzenlenmiştir. Bürokratik yapısının yanı sıra klasik döneme has denetim mekanizmaları da gözden geçirilmiştir. Klasik dönemde mali denetim, defterdarlık bünyesinde bulunan Baş Bakî Kulluğu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti maliyesinin defterdarlık kurumu tarafından yönetilmesi beraberinde giderlerinin denetimini de zorunlu hâle getirmiştir. Defterdarlık bünyesinde bulunan Baş Bakî Kulluğu devlet gelirlerinin yerinde harcanıp harcanmadığını denetlemek üzere tesis edilmiştir. Baş Bakî Kulluğu'nun ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte Yavuz Sultan Selim zamanında tesis edildiği sanılmaktadır.¹⁵ Bir denetim birimi olan Baş Bakî Kulluğu'nun XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çalışmaya başladığı tahmin edilmektedir. Küçük bir daire şeklinde tesis edilmiş olması, devletin kuruluşundan itibaren var olmadığı anlamına gelmemelidir. XVI. yüzyıl arşiv vesikalarında bu kurumla ilgili belgelere rastlanmaktadır.¹⁶ Osmanlı resmî kayıtlarında bakî çavuşluğu olarak isimlendirilen bu kurumun gelirlerden arta kalan bakiyeleri toplamakla görevlendirildiği görülmektedir.¹⁷ Zaten bu kurumun isim olarak anlamı da Arapça geri kalan

¹³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Sayıştay (Divan-ı Muhâsebât)*, OSAV, İstanbul 2012, s.20.

¹⁴ Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, s.375.

¹⁵ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.219.

¹⁶ Akgündüz, *Divan-ı Muhâsebât*, s.21.

¹⁷ Feridun Emecen, *Baş Bakî Kuluğu*, TDVLAQV, s.126-127

manasındaki bakiyeden gelmektedir. Bu kurumun görevi, hesap bakiyelerini denetlemeleri ve toplamalarıdır. Baş Bakî Kulluğu'nun tuttukları defterlere de bakaya defterleri veya bâki defterleri denilmektedir.¹⁸

XVII. yüzyılda bütün yönleriyle kuruluşu tamamlanan ve resmî kayıtlarda Baş Bakî Kulluğu diye zikredilen bu teşkilat, Tanzimat sonrası kurulan ve mali denetimi gerçekleştiren Divan-ı Muhasebat'ın görev ve yetkilerinin birçoğunu yerine getirmektedir. Devletin gelir ve giderlerini incelemekte, denetlemekte ve gerekirse bu hususta karar almaktadır. Kurum, özellikle hazineye borcu olup da vermeyenleri, zimmetlerinde devlete ait mal bulunduranları inceleyerek ve denetleyerek kesin hüküm niteliğinde kararlar vermektedir. Merkez ve taşra hesaplarının haricinde bağlı bulunduğu defterdarlık kurumunda görev yapan maliye memurlarının işlerini ve hesaplarını da Baş Bakî Kulluğu denetlemektedir. Bu yüzyılda kurum, defterdarlık bünyesinde faaliyet gösteren en büyük dairelerden biri hâline gelmiş ve personel sayısı altmışa yükselmiştir. Devlet protokolünde önemine binaen Divan-ı Hümayun'un asli üyelerinden olan defterdar ve nişancılara denktir.

Baş Bakî Kulluğu'nun görevi sadece denetleme olmayıp, maliye teşkilatı ile reaya arasındaki vergi kaynaklı anlaşmazlıkların sonucunda oluşan davalara bakan mali yargı mahkemelerinde, devlet lehinde iddia makamında bulunmalarıdır. Baş Bakî Kulluğu, mültezimlerin devlete olan borçları nedeniyle zimmetlerinde kalan malları ile müsadere sebebiyle ellerinden malları alınan reayanın açmış olduğu davalara taraf olmaktadır. Ayrıca Baş Bakî Kulluğu, temyizi olmayan mali davaları karara bağlayan önemli bir kurumdur.¹⁹

Osmanlı maliyesinin denetlenmesi noktasında kurulmuş ve birçok görevi icra etmiş olan Baş Bakî Kulluğu, XVIII. yüzyıldan itibaren devlet teşkilatındaki yerini sağlamlaştırmıştır. Bürokratik kadrosu sürekli genişleyen bu kurumun Topkapı Sarayı'nda Maliye Hazinesi binasının tam karşısında müstakil bir binası mevcuttur. Defterdarlık bünyesinde küçük bir daire şeklinde tesis edilen ve uzun yıllar hizmet veren Baş Bakî Kulluğu'nun yaptığı işlerin öneminden dolayı kurum olarak da değeri artmış ve müstakil bir binaya kavuşmuştur. Maliye Nezareti'nin 1838'de kurulması ve dönemin şartları ölçüsünde modern bir yapıya kavuşturulması için yapılan yeniliklerin hayata geçirilmesi, Baş Bakî Kulluğu'nun eski önemini kaybetmesine

¹⁸ Emecen, *Hanedan Devlet ve Toplum*, s.219.

¹⁹ Emecen, *Hanedan Devlet ve Toplum*, s.220-223.//rantey.org

ve görev ve yetkilerini maliye müfettişlerine devretmesine neden olmuştur.²⁰ Osmanlı Devleti'nin nezaretleri kurması ve sonrasında Tanzimat Fermanı ilanı ile birlikte maliyesine çeki düzen vermek istemesi, mali denetim anlamında büyük değişiklikleri hayata geçirmesinin sinyalıdır.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan yenilik hareketleri, XIX. yüzyılın ilk yarısında artarak devam etmişti. Özellikle II. Mahmud döneminde devlet teşkilatında önemli modernleşme hareketi gerçekleştirildi.²¹ Maliye teşkilatı değiştirilerek başdefterdar bünyesinde bulunan Hazine-i Amire, Mansure Hazinesi ve Darphane Hazinesi olmak üzere dış hazine üçe ayrıldı. Fakat bu üç hazinenin de ayrı ayrı yöneticileri olması ve icra ettikleri işlerde ihtilaf çıkması sebebiyle 1838 tarihinde hepsi bir çatı altına alındı.²² Defterdarlık birimi lağvedilerek Maliye Nezareti ismiyle yeni bir kurum tesis edildi. Bu kurumun nazırlığına da Mansure Defterdarı Nafiz Efendi atandı.²³ Maliye Nezareti'nin kurulması ile birlikte iki önemli karar da alınmıştı. Birleştirilen bütün hazinelerin ilgili büroları yeni bir düzenlemeye tabi tutularak birleştirilecekti. Ayrıca Hazine-i Amire'nin gelir ve gider durumu incelenip, aydınlığa kavuşturulacaktı.²⁴ Hazine-i Amire hesaplarının bir düzene konularak gelir ve giderlerinin aydınlığa kavuşturulması kararı alındıktan sonra denetimler sıklaştırıldı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan yeni ordunun askeri ihtiyaçlarını finanse etme görevi ile tesis edilen Mansure Hazinesi, zamanla Hazine-i Amire'nin beş katı büyüklüğüne ulaşmıştı. Bu durum işlem hacmini ve gelirlerini önemli ölçüde kaybeden Hazine-i Amire'nin değer kaybetmesine neden oldu. Sonrasında ülkenin maliyesine bir düzen getirmek adına ilgili hazineler birleştirilerek bu duruma son verildi. Böylece Maliye Nezareti 200 milyon gurusu bulan bir bütçeye sahip oldu.²⁵

²⁰ Emecen, *Hanedan Devlet ve Toplum*, s.225.

²¹ III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde gerçekleştirilen yenilikler, konunun dışına çıkmamak adına burada ifade edilmeyecektir. Sadece Maliye Nezareti ve mali reformlar özet hâlinde verilecektir.

²² Yavuz Cezar, "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.930-932.

²³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. YY'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s.264; Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, s.374.

²⁴ Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s.265.

²⁵ Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s.278. Rap Arsivi - <https://rantey.org>

Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen süreçte, mali denetim görevi Baş Baki Kulluğu'ndan alınarak Maliye Nezareti'ne verildi. Kamu gelir ve giderlerinin inceleme, denetim ve teftiş görevi de maliye müfettişlerine devredildi. Tanzimat Fermanı'nın ilanında göze çarpan mali yükümlülükler, yeni bir dönemin de habercisi oldu.

Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı, 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda okunması suretiyle ilan edildi. Bu fermanın içeriğine bakıldığında, tebaanın can ve mal güvenliğinde zümreler arasında ayırım gözetilmeyeceği, devlet maliyesinde ve vergilerin toplanmasında yeni düzenlemelerin yürürlüğe konulacağı net bir şekilde görülmektedir. Bu ferman, Sultan I. Abdülhamid ile başlayan ve II. Mahmud ile devam eden reform hareketlerinin son halkasını oluşturmaktaydı. Bu fermanla modernleşme hareketi, yeni bir aşamaya girmiş ve daha genel ve kesin bir değişim planı ortaya konulmuştu.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra Osmanlı maliyesinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar başladı. Ülkenin tamamında bu tarz bir değişimin aynı anda yapılmasının güçlükleri devlet görevlileri tarafından dikkate alınarak Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin seçilen pilot bölgelerde uygulanmasına karar verildi. Öncelikle vergi düzeni ele alınmış, iltizam sistemi kaldırılmış ve vergi tahsil işleri birer devlet memuru olan muhassıllara verilmişti. Fakat sistemin eksiklikleri vergi tahsil meselesini iltizamdan daha kötü bir hâle soktu. Bu durum, ülke gelirlerinin düşmesine ve ekonomik dar boğazın daha da derinleşmesine sebep oldu. Bu yüzden yeni vergi toplama düzeni terk edilerek iltizam sistemi tekrar yürürlüğe konuldu.

Maliyenin yeniden düzenlendiği Tanzimat döneminde mali denetim de Maliye Nezareti bünyesinde kurulan meclis ve komisyonlara havale edildi. Maliyenin gelir ve giderlerini kontrol amaçlı tesis edilen her birim, özerk bir yapıda olmayıp Maliye Nezareti'ne bağlıydı. Bu durum, özerk bir yapıda tesis edilen Divan-ı Muhasebat'ın kurulmasına kadar devam etti. Divan-ı Muhasebat'ın kurulmasından önce onun vazifelerinin bir kısmını yerine getiren bu meclis ve komisyonların hangileri olduğuna bir göz atmak gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT'TAN ÖNCE KURULAN MECLİS VE KOMİSYONLAR

*Hesâb bilmeyen âdem kitâb hükmünü bilmez
Kitâb bilmeyen âdem hesâb hükmünü bilmez.*²⁶

Ahmed Lûtfi

A. Meclisler

Maliye Nezareti'nin kurulmasından sonra Osmanlı maliyesinin daha düzenli bir yapı ve işleyişe kavuştuğu söylenebilir. Bu süreçte hazineden ödenek alan devlet kurumlarının gelir ve gider kalemlerinin etkin bir biçimde denetlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla mali denetim mekanizmasını kuracak ve bunun sürekliliğini sağlayacak olan Sadaret, gerekli yapı veya yapıların kurulmasından önce bir çalışma yapmıştır. Devlet kurumlarının mali yapılarında görev alan yetkililer bilgi ve tecrübelerini kullanarak bu çalışmaya katkı sağlamışlardır. Bu görüşler ışığında Sadaret, mali denetimi sağlayacak meclis ve komisyonların kurulması için Maliye Nezareti ile birlikte ortak hareket etmiştir. Kurulacak meclis ve komisyonlar, Maliye Nezareti'nin görev ve yetkilerini tamamlar nitelikte olup, kurumun alt kadroları şeklinde tesis edilmiştir. Bu başlık altında, Divan-ı Muhasebat'tan önce Osmanlı maliyesini denetleme görevini kısmen yerine getirmiş olan meclis ve komisyonlar incelenecektir.

1. Meclis-i Muhasebe-i Maliye

Divan-ı Muhasebat'ın görev ve yetki tanımı kapsamında, bunların bir kısmına sahip olan meclislerden birisi Meclis-i Muhasebe-i Maliye'dir. Maliye Nazırı Saib Paşa tarafından Sadaret'e başvurularak diğer dairelerde olduğu gibi Maliye Nezareti'nin bünyesinde de mali işlerin görüşüleceği bir muhasebe meclisinin kurulması teklif edildi. Sadaret'e sunulan bu tezkirede,

²⁶Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C.VIII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.1270.

hazinenin pek de iç açıcı olmayan durumundan bahsedilerek kurulacak meclisin yeni bir masraflar zincirine vesile olmadan daha önce maliyede ödev alıp emekliye ayrılmış kişilerden oluşturulması tavsiye olundu. Sonunda Meclis-i Umumi'de oy çokluğuyla kabul edildikten sonra iradesi çıkıp kurulmasına karar verilen meclis, 19 Recep 1256/16 Eylül 1840 tarihinde Meclis-i Muhasebe-i Maliye adını alarak, eski Defterdar Hacı Edhem Efendi'nin başkanlığında 6 üye²⁷ ve 3 kâtipten oluşturuldu.²⁸ Daha sonraki yıllarda çalışan sayısında artışlar görüldü.²⁹ Tatil günlerinin dışında hergün toplanacak olan meclis oturumlarına üyelerden başka, maliye nazırı ve müsteşarı ile varidat ve masarifat muhasebecilerinin de haftada bir kaç gün katılmaları kararlaştırıldı. Meclisin görevi, Tanzimat'a dâhil bölgelerde vergilerin yeniden tespit edilmesi, vergi tahsiliyle ilgili problemlerin giderilmesi ve bu konudaki yolsuzlukların ve anlaşmazlıkların yasal zemin çerçevesinde bertaraf edilmesidir. Bunların yanı sıra 1855 tarihli Bütçe Nizamnamesi'nde bütçe hesaplarının kontrolü görevi de Meclis-i Muhasebe-i Maliye'ye verildi. Meclisin kuruluşu aşamasında görev ve yetki alanıyla ilgili tam ve kesin bir düzenleme yoktu. Bu nedenle kısa süre içinde Meclis-i Muhasebe-i Maliye her türlü mali konu ve soruna el atmak durumunda kaldı.³⁰

Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin gündemini oluşturan meseleler, burada müzakere edilir ve alınan kararlar bir mazbata ile padişaha sunulurdu. Bazı durumlarda bu meclis mazbataları Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından da tetkik edilirdi.³¹

²⁷ Bu meclis üyeliklerine; varidat muhasebecisi Said Efendi, sergi muhasebecisi Kadri Efendi, eski Defterdar Ârif Efendi, eski Maliye Müsteşarı Hüsnü Efendi, eski esham muhasebecisi Sa'dullah Efendi, mülga büyük ruzmançecilikten Şemsi Efendi atanmışlardır. Bk. Ahmed Lûtfi Efendi, *Lûtfi Tarihi*, C.VI, s.1067-1068.

²⁸ Ahmed Lûtfi Efendi, *Lûtfi Tarihi*, C.VI, s.1067-1068; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform 1836-1856*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.276-277.

²⁹ 1271/ 1854 tarihinde bir başkan, on beş üye ve 2 kâtip; 1275/1858 tarihinde ise bir başkan, yirmi üç üye ve 2 kâtip çalışmaktadır. Bk. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1271, s.42; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1275, s.43; Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s.27.

³⁰ Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s.286.

³¹ Stanford J. Shaw, "The Central Legislative Councils in the 19 th Century Ottoman Reform Movement before 1876", *International journal of Middle East Studies*, Vol.1, No.1, Cambridge 1970, s.59; Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, s.27-28.

Meclis, kuruluşunun üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra Meclis-i Vala kurallarına uygun bir şekilde düzenlendi. Üyelerinin çeşitli görevlerle ülkenin değişik yerlerine tayin edilmeleriyle mecliste üye sayısının sürekli azalması ve bunun da işlerin takip seyrini olumsuz yönde etkilemesi dolayısıyla yapılan önemli bir değişiklikle dışarıdan üye tayin edilmesi yerine, maliyede görevli memurların atanması yoluna gidildi. Bu düzenleme ile meclis, mali konulara hâkim devlet görevlilerinden teşekkül ettirildi.³² Bu şekilde meclis, planlandığı gibi açıktan maaş verilmeden meydana getirildi.

Meclis üye sayısı, başlangıçta altı kişiden meydana gelmekte iken, işlerin artması neticesinde çalışan mevcudu da doğru orantılı olarak artış gösterdi. Bu kişilerin ek ücret almamaları ve bazı üyelerin de meclise maaşsız devam etmeleri, verimli olmalarını engellediği gibi görülecek işlerin de aksamasına neden oluyordu. Maliye nazırı bir tezkire ile durum hakkında bilgi vererek meclis üyelerinin maaşlarının iyileştirilmesini sağladı.³³

Mali işlerde istenilen verimin alınamaması ve kurulmuş olan Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin ihtiyaca cevap verememesi üzerine Maliye Nezareti bünyesinde çalışan memurların da iştirakiyle Meclis-i Tanzimat'ta bir toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıda, ortaklaşa yapılan çalışmalarla mali düzenlemeleri gerçekleştirmek, bilhassa bütçe ile ilgili hesapları kontrol etmek ve bütçeyi hazırlamakla görevli Meclis-i Muhasebe adında yeni bir meclisin kuruluş taslağının hazırlanması kararı alındı.³⁴

2. Meclis-i Muhasebe ve Meclis-i Maliye

Meclis-i Muhasebe'nin, Meclis-i Tanzimat'ta hazırlanan nizamnamesine göre, merkez ve taşra müesseselerini denetleme yetkisi vardı. Ayrıca üyeler, istifa etmedikçe ve suçları sabit görülüp cezalandırılmadıkça azledilmeyeceklerdi. Meclis genel kurulu, bir başkan, dört üye, bir başkâtip, bir müme-yiz ve yazışmaları yürütecek yeterli sayıda memurdan müteşekkil olacaktı. Eski meclisin, görev ve yetkileri alınarak, kaldırılıp kaldırılmayacağı ise, bu meclisin kuruluşunun kesinleşmesinden sonraya kalacaktı. Ancak, Meclis-i Tanzimat'ın aldığı bu kararlar ile nizamname Meclis-i Vükela'ca, esas olarak doğru bulunmakla beraber yeterli görülmeyerek, öncelikle Fransa'daki Meclis-i Muhasebe'nin nizamnamesinin getirilmesi ve bu incelendikten

³² Akıncı, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.277.

³³ BOA, *İ.DH*, No. 25604, 11 Ekim 1857.

³⁴ BOA, *A.MK*, No. 14595, 12 Kasım 1858, <http://www.turkisharchive.org>

sonra Osmanlı Devleti şartlarına uyarlanması kararlaştırıldı. Meclis-i Vükela, böyle bir meclisin kurulması ile de meselenin çözüme kavuşamayacağını, mali durumu istikrarlı hâle getirecek esaslı bir vergi sisteminin vücuda getirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Dolayısıyla Padişah, Meclis-i Vükela'nın görüşleri doğrultusunda, Meclis-i Muhasebe'nin tesis edilmemesine karar verdi.³⁵ Meclis-i Muhasebe'nin bu karar ile fiilen ortadan kalkmadığı, aksine esaslı bir düzenlemeyle teşekkülünün tamamlanacağı ortaya çıktı.

Nitekim meclislerin düzeltilmesi ve üye sayısının azaltılması yönündeki düzenlemenin ardından, iki yeni meclis meydana getirildi.³⁶ Meclis-i Muhasebe ve Meclis-i Maliye ismini alan bu yeni teşekküllere, Zimemat Komisyonu lağvedilerek dâhil edildi. Yeni kurulan bu iki meclisin görev ve yetkileri bir tüzükle meydana getirildi.³⁷ Bu nizamnameye göre; Meclis-i Maliye, sarraf ve mültezimlerin ihale şartlarına aykırı hareketleri, yetersizliklerinden dolayı belirlenen miktarın altında vergi tahsilatı gerçekleştirmeleri, arazi ve çiftliklerle ilgili meseleleri, birbirleriyle ve iltizamları dâhilindeki memur, halk ve devletle veya şahısların devletle iltizama dair olan anlaşmazlıkları gibi konuları ele alacaktı.³⁸ Ayrıca, söz konusu kişilerin, nizamnameye ve ihale şartlarına aykırı hâl ve hareketleri ile ilgili şikâyetler de mecliste değerlendirilecekti. Meclis, bu görev ve yetki tanımıyla, mali anlaşmazlıkları çözmekle yükümlü mahkeme hüviyetine bürünüyordu.

Meclis-i Muhasebe ise, bütün eyalet ve sancakların düzenleyerek gönderdikleri yıllık gelir, gider ve bakaya defterlerini hazine kayıtlarıyla karşılaştırarak eksik ve fazlalıkları araştırmakla görevlendirildi. Bunun yanında emaneten idare edilen İstanbul gümrükleri, şehremaneti, *konturato* ve postahane vs. gibi kurumların vergilerine ait muhasebe defterlerini incelemek, şahısların üzerinde bulunan ve ödenmeyen iltizam bedelleri ile ilgili gerekli inceleme ve araştırmaları yaptıktan sonra, gereğinin yapılması için Meclis-i

³⁵ BOA, *İ.M.M.*, No. 326, 7 Aralık 1856; Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.280.

³⁶ Cevdet Paşa, *Ma'rûzat*, Yay. haz., Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.12-15; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C.II, Yay. haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.62.

³⁷ Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin ikiye ayrılması ile birlikte başkanlıklarına da yeni atamalar yapıldı. Meclis-i Muhasebe'ye Rumeli Masarifat eski Muhasebecisi Ahmet Efendi, Meclis-i Maliye'ye ise Zimemat eski Komisyon reisi Hamdi Bey başkan tayin edilmişlerdi. BOA, *A.DVN*, No. 136/70, 1 Aralık 1858.

³⁸ Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.280-281.

Maliye'ye sevk etmek görevleri de vardı.³⁹ Ayrıca eyalet ve sancaklarda görev yapan bütün defterdar ve mal müdürlerinin memuriyete alınma sınavlarını hazineden gelen görevli memurlarla birlikte yapmakla yükümlüydü.⁴⁰

Meclisin bu şekilde ikiye ayrılarak işleri yürütmesi fazla uzun sürmedi. Neticede, aradan bir sene bile geçmeden 20 Aralık 1859 tarihinde Meclis-i Maliye'nin kapatılmasına karar verildi.⁴¹ Neden olarak da, Meclis-i Maliye'nin yerine getirmiş olduğu görevleri daha önceden hazine memurları ifa ettiğinden, bu işlerin gerekmesi hâlinde Meclis-i Muhasebe ve Meclis-i Vala'ya havale edilerek çözüme kavuşturulacağı gösterildi. Yürütmekte olduğu görevler ise, Meclis-i Muhasebe'de kurulacak olan mültezim ve sarraf temsilcilerinin de geçici görev ile bulunacağı bir komisyon tarafından ifa edilecekti.⁴² Haftanın belli günlerinde çalışacak bu komisyon, iki gün söz konusu üyelerle toplantılar yapacak, diğer günler ise taşralardan gelen muhasebe defterlerinde yazılı bakayanın tahsil durumlarını inceleyecek, bunlarla ilgili raporlarını bir müzekkire ile meclise sunacaktı.

Meclis-i Muhasebe'nin denetim ve diğer mali hususlardaki performansı beklentilerin çok uzağında kalmıştı. Osmanlı maliyesinin denetlenmesi, tam yetkili bir kurum tarafından değil ıslahatlarla bir noktaya kadar getirilmiş meclis aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Kısa vadede yapılan işler başarılı olmuşsa da uzun soluklu bir denetim mekanizması tesis edilemedi. Bu süreçte, meclisin ıslah edilmesi düşünülürken Divan-ı Muhasebat'ın yeniden kurulması gündeme getirildi.⁴³ Hatta meclis çalışanlarının bazılarının divana nakledilmesi dahi düşünüldü. Geriye kalan meclis çalışanlarının ise

³⁹ Gümrüklerle ilgili bazı şikâyetlerin yerinde incelenmesi ve buna dair raporların Meclis-i Muhasebe tarafından yazılarak Maliye Nezareti ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye bildirilmesi, buradan yazılan mazbatanın dahi padişaha arz edilmeden önce Encümen-i Mahsus-ı Meşveret'te okunup karara bağlanması, mali denetim açısından kayda değer bir gelişmedir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.MMS*, No. 24/1036, 9 Aralık 1861, lef 1-20.

⁴⁰ BOA, *İ.MV*, No. 17888, 28 Aralık 1858; Aynı yer.

⁴¹ BOA, *İ.MM*, No. 733, 20 Aralık 1859.

⁴² BOA, *İ.MM*, No. 733, 20 Aralık 1859; Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Sayıştay Yayınları, Ankara 1997, s.52-53; Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.281.

⁴³ Divan-ı Muhasebat'ın teşkili ile Meclis-i Muhasebe'ye ihtiyaç kalmayacaktı. Bu nedenle meclis çalışanlarından münasip olanlar maaşlarıyla birlikte Divan'a geçerek burada çalışmaya devam edeceklerdi. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *A.MKT.MHM*, No. 269/10, 9 Temmuz 1863.

görev ilişkilerinin kesilmesine karar verildi. Dolayısıyla Osmanlı mali denetiminde bir dönem söz sahibi olan Meclis-i Muhasebe 10 Nisan 1863 tarihinde lağvedildi.⁴⁴

3. Meclis-i Vala

Tanzimatla birlikte Osmanlı maliyesinde yeni bir dönem başlamıştı. Hatta maliyenin ıslah edilmesi Tanzimat'ın temeli olarak görülmüştü.⁴⁵ Tanzimat dönemi mali reformlarının temelinde maliyede merkezileşme çerçevesinde vergi hukuku, bütçe anlayışında gelişmeler ve vergi konusu gündeme alınmıştı. Bu planın yürürlüğe sokulmasıyla birlikte Osmanlı maliyesi vergi sisteminin çok büyük bir değişime uğrayacağı aşikârdı. Fakat belirli bir alandaki yenilik çalışmalarının sonuçlarını hemen görmek hayalden öte bir şey değildi. Sultan II. Mahmud saltanatının son dönemlerinde mali alanda yapılmış olan çalışmalar yetersizdi. Her ne kadar yeni vergiler için tahrir çalışmaları yapılmışsa da, bunlar Tanzimat sonrası uygulamalar için sadece bir numune niteliğindeydi.⁴⁶ Bu tür çalışmalar, Tanzimat'tan önce yapılmış olsa bile köklü değişimlere nüve teşkil etmekten öteye geçemedi. Ancak sistemli ve istikrarlı bir planın ürünü olmayan bu tür uygulamalar Tanzimat Fermanı ile son buldu. Çünkü fermanla, Osmanlı maliyesinin sistemli bir hâle getirilmesi ile ilgili düzenlemeler kısa ve öz bir biçimde belirtilmişti.⁴⁷ Tanzimat'ın ilanıyla birlikte ülke genelinde yeni bir teşkilatlanmanın ve mali sistemin uygulanması amaçlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin uzak eyaletlerinde

⁴⁴ BOA, A.MKT.MHM, No. 260/16, 10 Nisan 1863.

⁴⁵ Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C.XXVIII, S.109-112, TTK Yayınları, Ankara 1964, s.627.

⁴⁶ Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, s.22.

⁴⁷ "... ve tayini vergi maddesi dahi çünkü bir devlet muhafazai memaliki için elbette asker ve leşkere vesair masarifi muktaziyeye muhtaç olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi tebaanın vergisiyle hasıl olacağına binaen bunun dahi bir hüsnî suretine bakılmak ehem olup eğerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yedi vahit beliiyesinden lehülhamd memaliki mahrusamız ahalisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlâtı tahribiyeden olup hiçbir vakitte semerei nafiası görülmeyen iltizamat usulü muzırrası elyevm cari olarak bu ise bir memleketin mesalihi siyasiye umuru maliyesini bir âdemin yedi ihtiyarına ve belki pençei cebrü kahrına teslim demek olarak oldahi eğer zaten bir iyice âdem değilse hemen kendi çıkarına bakıp cemi harekât ve sekenatı gadir ve zulümden ibaret olmasıyle bâdezin ahalii memalikten her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergii münasip tâyin olunarak kimseden ziyade şey alınmaması..." Tanzimat Fermanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. A. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifaktan Günümüze*, Tarih ve Hukuk Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s.11-13.

bu sistemin hemen yürürlüğe girmesi mümkün olmadı. Aslında bu bölgeler eski sistemin de etki alanı dışında kalmışlardı. Dolayısıyla Tanzimat'ın getirdiği yeni vergi reformları Anadolu ve Rumeli'nin bazı eyaletlerinde yürürlüğe konuldu.⁴⁸ Daha önce reayadan tahsil edilen cizye, aşar ve ağnam vergileri dışındakilerin hepsi kaldırılarak, herkesin kazancına ve emlakına göre vergi ödemesi uygulamasına geçildi. Bunun için vergi mükelleflerinin bulunduğu yerleşim yerlerine geniş yetkilerle donatılmış "Muhassıl" denilen memurlar gönderildi.⁴⁹ Daha sonraki yıllarda vergi reformunun kapsadığı alan gittikçe genişledi. Bu durum uygulamaya konulan bir planın parçasıydı. Tanzimat'ın zamanla bütün Osmanlı coğrafyasına etki etmesi hedeflenmişti. Hedeflenen vergi reformu, tam anlamıyla gerçekleşmemiş olsa bile, sürekli bir gelişim göstererek kapsama alanını genişletmişti.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra devlet teşkilatında önemli gelişmeler ve değişimler meydana gelmişti. Reform hareketi olarak adlandırabileceğimiz bu oluşum birçok yeni kurum ve düzenlemeyi de beraberinde getirdi. Bu durum geleneksel Osmanlı devlet teşkilatına köklü değişimlerle kendini yenileme fırsatı verdi. II. Mahmud döneminde devlet işlerinin görüldüğü en üst kuruluş olan Divan-ı Hümayun kaldırıldı. Divan'ın boşluğu Avrupalı tarzda olan Sadaret'e bağlı nezaretler aracılığıyla dolduruldu. Nezaretlerin vücuda getirilmesi ile de merkezî idare biçimi şekillenmeye başladı. Vergi reformunun ülkenin genelindeki yayılma eğilimi devam ederken bunu kontrol edecek bir yapının veya kurumun ihtiyacı hissedildi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde mali konularla tek elden ilgilenmek üzere II. Mahmud döneminin sonlarında (1838) Maliye Nezareti kuruldu. Maliyenin kurulması ile birlikte bu kurumun bürokratik yapısında da bazı değişiklikler yapıldı. Osmanlı maliyesinin klasik dönemdeki tek sorumlusu başdefterdardı.⁵⁰ Sultan II. Mahmud döneminde kurumun yapısal değişikliği ile birlikte bazı görev ve unvanlar da yeniden düzenlendi. Defterdarlık görevi lağvedilerek Maliye Nazırlığı kuruldu. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra 1841 ta-

⁴⁸ Tanzimat vergi reformları ilk önce; Hüdavendigâr, Konya, Aydın, Sivas, Ankara, Biga, Edirne, Rumeli, Silistre, Vidin ve Selanik eyaletlerinde uygulanmaya başladı. Adı geçen eyaletler o günkü Anadolu ve Rumeli topraklarının büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, s.23-24.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s.569-570.

⁵⁰ Akyıldız, *Maliye Teşkilatında Değişimler*, s.92. <https://rantey.org>

rihinde nezaret tekrar bir düzene sokuldu. Mali işleri Maliye Nezareti'nin yürütmeye başlamasıyla birlikte XIX. yüzyılın ilk yarısında devlet aygıtında gerçekleştirilen modernleşme hareketi çerçevesinde tesis edilen Meclis-i Vala'da mali konularda yetkili konuma gelmiştir.⁵¹ Meclis-i Vala, Tanzimat uygulamaları ve yapılacak reformları tespit etmek ve mülki düzenlemeleri görüşmek, kanun ve tüzükleri daha fazla kişinin değerlendirmesine sunmak amacıyla kurulmuştu.

Meclis-i Vala da, müsaderenin kaldırılması, rüşvetin önlenmesi ve vergi reformu gibi konularla ilgili çalışmalar yapıldı. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte çalışma şekli ve statüsü kesin kurallara bağlanan ve Tanzimat'ın ana uygulayıcısı konumuna yükselen Meclis, nizamnameleri hazırlayıp bir çeşit yasama görevi yaparken, aynı zamanda çıkardığı kanunları uygulama aşamasında denetleme ve kanunlarla ilgili yazışmaları takip etme yetkisine de sahipti. Meclis-i Vala, iltizamın kaldırılması, angaryanın feshi, Meclis-i Muhasebe'nin kurulması, İmar Meclisleri'nin oluşturulması, Maliye kalemlerinin düzenlenmesi, vergi reformu ve temettüat vergisinin oluşturulması gibi birçok konuda yasalar çıkarmıştı.⁵²

Meclis-i Vala, Tanzimat'la birlikte gelişmeye başlayan devlet bütçesi üzerinde söz hakkına sahip olmuş ve bütçenin hazırlanmasında ve denetlenmesinde aktif rol oynamıştı. Ayrıca meclis, vergi koyma, toplama ve devletin gelir-giderini kontrol etme yetkisine haiz olmuştu.⁵³ Çünkü Tanzimat Fermanı'nda vergilerin belirlenmesi hususunda Meclis-i Vala yetkili kılınmıştı. Meclisin bu alandaki denetleme yetkisi, farklı birimleri içine almış, geniş bir yelpazede faaliyet göstermişti. Meclisin teftiş ve tetkik yetkisine örnek olarak; İstanbul için büyük bir öneme sahip Şirket-i Hayriye vapurlarının hesaplarını denetlemek, devletin yıllık bütçelerine son şekil verilineceye kadarki süreçte çalışmalara katılmak gösterilebilir.⁵⁴

⁵¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.123; Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.248, 253.

⁵² Yakup Akkuş, *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.12.

⁵³ Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, s.25-26.

⁵⁴ Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s.123. Arşivi - <https://rantey.org>

Meclis-i Vala, bütçe hazırlama ve devletin gelir-giderini kontrol etme görevini Maliye Nezareti ile işbirliği yaparak yürütmekteydi. Maliye Nezareti tarafından hazırlanan bütçe taslağı Babıali'ye sunulduktan sonra Meclis-i Vala'ya sevk edilirdi. Meclis tarafından devletin gelir-gider kalemleri belirlenir ve bütçe ile ilgili hazırlanan mazbata ile birlikte taslak son şekli verilmek üzere Meclis-i Mahsus'a havale edilirdi. Müzakerelerin sonucunda Meclis-i Mahsus ise nihai bütçeyi iki nüsha şeklinde padişaha sunardı. Padişahın oluru ile birlikte bütçe kabul edilir ve yürütülmek üzere bir nüshası Meclis-i Vala'ya gönderilirdi.⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin mali kriz yaşadığı dönemlerde Meclis-i Vala etkin rol oynamaktaydı. Bunalım dönemlerinde gerekli önlemleri belirlemek üzere meclis bünyesinde uzmanlardan oluşan komisyonlar ve geçici meclisler oluşturulmaktaydı. Örneğin 1852 yılında oluşan bütçe açığının kapatılması için Meclis-i Vala bünyesinde "Meclis-i Muvakkat" isimli geçici bir birim kurulmuştu.⁵⁶

Meclis-i Vala'nın bütçe hazırlamasına ilişkin görev ve yetkisi 1855 yılında yürürlüğe giren "Bütçe Nizamnamesi" ile yeni bir şekle kavuştu. Maliye Nezareti tarafından hazırlanan bütçe tasarısı önce Babıali'ye gönderilecek oradan Meclis-i Vala'ya sevk edilecekti. Meclisin belirlediği üyelerle birlikte bütçe hangi nezareti veya daireyi ilgilendiriyor ise o müesseseden de yetkili kişilerin katılımıyla bütçe toplantısı gerçekleştirilecekti. Daha sonra Meclis-i Umumi'de kurum bütçeleri ayrı ayrı görüşüldükten sonra bütünü üzerinde nihai görüşme yapıldıktan sonra oylamaya sunulacak ve oy çokluğu ile kabul edilecekti. Bütçenin onayı padişahın oluruna denetimi ise Meclis-i Vala'ya bağlı olacaktı.⁵⁷ Osmanlı mali denetiminde özellikle de bütçenin hazırlanması ve denetlenmesi noktasında Meclis-i Vala'nın görev ve yetkileri, sonraki süreçte Divan-ı Muhasebat için rol model olmuştu.

⁵⁵ Tefik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.11.

⁵⁶ Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Valâ*, s.124.

⁵⁷ Güran, *Osmanlı Maliyesi*, s.218-219. <https://rantey.org>

B. Komisyonlar

1. Zimemat Komisyonu

Divan-ı Muhasebat'ın bir kısım görev ve yetkilerine sahip olan komisyonlarından birisi de Zimemat Komisyonu'dur.⁵⁸ Bu komisyonun kurulmasını gerektiren en önemli etken, sarraf ve mültezimlerin devlet hazinesine olan borçlarını zamanında ödeyememeleridir. Borçların zamanında ödenmemesi, mali sıkıntı içinde bulunan devleti zor durumda bırakıyordu. Bunun önüne geçmek için 1851 yılında yapılan bir düzenleme ile bu borç problemi bir sisteme bağlanmıştır.⁵⁹ Borç taksitini 10 gün geciktiren bir sarraf veya mültezim, borcunu faizi ile birlikte ödeyecek, eğer iki ay içinde ödeyemezse bu sefer iflas etmiş sayılacak, evi hariç her şeyi borcuna karşılık olmak üzere satılacaktı. Fakat sarraf, borcunu ödeyememesini gerektiren geçerli nedenleri Babıali'ye bildirdiği takdirde borcunu 70 veya 120 gün erteletebiliyordu. Bu süre sonunda yine ödeyemezse, iflas etmiş kabul ediliyordu. Sarraf ve mültezimlerin devlete olan borçlarının yanı sıra mültezimlerin sarraflara olan borçları da bu düzenlemeyle çözüme kavuşturuldu. Bu yüzden, 1 Nisan 1851 tarihinde, devletle sarraf ve mültezimler arasındaki zimmet konularını hal ve takip etmek üzere Maliye Nezaretî'nin bünyesinde bazı maliye memurları ile sarrafların ileri gelenlerinden oluşan bir Zimemat Komisyonu kuruldu.⁶⁰ Bu Zimemat Komisyonu'nun başkanlığına da güvenilir devlet görevlilerinden birisinin atanması kararlaştırıldı.⁶¹

Zimemat Komisyonu, hazırladığı bir mazbata ile vali, mutasarrıf, muhassıl ve diğer görevlilerin zimmetlerinde olan devlet alacaklarının acilen hazineye gönderilmesi, borcunu kapatamayacak kadar para ve gayrimenkulü olmayanların icabına sonradan bakılmak üzere bunların da tespit ettirilmesiyle işe başladı.⁶² Halkın ve memurların üzerlerinde bulunan zimmetlerin, doğru olarak tespit edildikten sonra uygun taksitlere bağlanarak ödenmesi ve hazine gelirlerinin bir daha zimmette bırakılmamasına özen gösterilmesi

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, s.28.

⁵⁹ Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.121.

⁶⁰ *Takvim-i Vekayi*, No. 445, 29 Cemaziyelevvel 1267 (1 Nisan 1851), s.2-3; Akgündüz, *Sayıstay Tarihi*, s.40; Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.122.

⁶¹ Kurulan komisyon başkanlığına geçici olarak Bursa eski valisi Salih Paşa atanmıştı. Bk. *Takvim-i Vekayi*, No. 462, 23 Rebiyülevvel 1267 (26 Ocak 1851), s.1.

⁶² BOA, *İMV*, No. 7215, 5 Ağustos 1851; Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.122.

kararlaştırıldı.⁶³ Bazı yerlerden gönderilen defterlerdeki eksikliklerin bertaraf edilmesi için hazine denetim görevlileri bu bölgelere gönderildi. İlgili kişilerin üzerinde bulunan zimmetlerin, düzgün bir şekilde tespitinden sonra ödenebilir taksitlere bağlanması ve hazine gelirlerinin bir daha zimmette bırakılmaması için gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırıldı.⁶⁴ Komisyon zimmet konularını görüşmek için haftada üç gün toplanıyordu. Ancak borçlarla ilgili problemler o kadar çoktu ki, toplantı gün sayısı sorunların tespiti ve çözümü için yeterli değildi. Bunun üzerine birikmiş işlerin düzenlenmesi bitene kadar, tatil günü olan cuma gününün dışında komisyonun haftanın her günü toplanmasına karar verildi.⁶⁵

Çalışmalarını 1858 yılına kadar sürdüren komisyon, tasarruf tedbirlerinden dolayı, yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu. Maliye Nezareti tarafından yazılan iki tezkire ile Zimemat Komisyonu'nca hazırlanan bir mazbata Meclis-i Tanzimat'a gönderildi. Burada yapılan görüşmeler neticesinde, Zimemat Komisyonu'nun geleceği ile ilgili iki mazbata düzenlenerek Sadaret kanalıyla sultana takdim edildi.⁶⁶ Zimemat Komisyonu'nun görev ve yetkilerinde değişiklik yapılmaksızın, üye sayısı azaltılarak ismi Meclis-i Maliye olarak değiştirildi.⁶⁷ Sarraflar ve mütezimlerin devletle veya birbiriyle olan uyumsuzluklarına bakmakla görevlendirilen Meclis-i Maliye, Zimemat Komisyonu'nun isim değiştirmiş şeklinden başka bir şey değildi. Komisyonunda tasarruf tedbirleri ön plana çıkartılarak üye sayısı azaltımı yoluna gidilmiş, görev ve yetkileri konusunda bir değişiklik söz konusu olmamıştı. Meclis-i Maliye, görevine bir yıl kadar daha devam ettikten sonra lağvedildi. Fakat hazine ile sarraf ve mütezimler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözme görevi ve buna bağlı olan yetkileri 1859 yılında Meclis-i Muhasebe'ye devredildi.

2. Islahat-ı Maliye Komisyonu ve Meclis-i Âli-i Hazain

Kırım Savaşı sonrası ortaya çıkan mali sorunlardan dolayı Osmanlı malîyesi büyük sıkıntı yaşamaya başlamıştı. Devletin gelirleri ağır savaş koşullarını finanse etmeye yetmemişti. Bu nedenle devlet, gelirlerinin savaş giderlerini karşılamaması ve hazinenin sürekli açıklar vermesi üzerine bazı zorun-

⁶³ Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.122.

⁶⁴ Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s.122-123.

⁶⁵ Aynı yer.

⁶⁶ BOA, *AAMD*, No. 91/46, 1858.

⁶⁷ BOA, *İ.MV*, No.1788, 28 Aralık 1858; Şimşek, *Osmanlı Mali Sistemi*, s.29.

lu tedbirler almak durumunda kalmıştı. Mali tedbirlerin başında da Maliye Nezareti bünyesinde 1859 tarihinde Islahat-ı Maliye Komisyonu kurulması olmuştu.⁶⁸ Sadaret'te bulunan Mustafa Reşid Paşa'nın padişaha takdim eylediği layiha mucibince bu komisyonun kurulmasına onay çıkmıştı. Bu komisyon, dört üst düzey devlet memuru ile üç yabancidan meydana gelmişti.⁶⁹ Osmanlı tebaası dört azanın ikisi birinci sınıf diğer ikisi ise ikinci sınıf üyelereydi. Birinci sınıf üyelerin biri maliye nazırı, diğeri ise gelir elde eden nezaretlerin nazırlarındandı. İkinci sınıf üyelerin ikisi de sultan tarafından tayin buyrulan muktedir devlet görevlilerindendi.⁷⁰ Bu komisyonun görevleri; mali idarede yapılması gerekli reformların araştırılması, devletin gelir ve giderlerinin gözden geçirilmesi, vergi tahsilatı biçim ve tekniklerinin geliştirilmesi, hazine işlemlerine ait usullerinin ıslah ettirilmesiydi. Bu görevlere ilaveten, keyfi harcamalardan kaçınarak israfın önünü almak, devlet gelirlerinin gerçekten ihtiyaç hâsıl olan yerlere sarf ettirilmesini sağlamak ve devletin genel hesabını bir düzene koymak gelmekteydi. Bunların yanı sıra, komisyon, Maliye Nezareti dışındaki diğer nezaretlerin tasarrufunda olan özel gelir toplama yetkisini Maliye Nezareti bünyesine dâhil etmeye çalışarak bu işin tek elden yapılması için gayret sarf etmişti.⁷¹ Ayrıca mali alandaki hesap tutma işlemleri Fransa Maliye Nezareti'nden getirtilen memurlar vasıtasıyla bir düzene konulmuştu. Avrupa usulünde hesap defterleri tutmak işi, bu memurlar tarafından Osmanlı maliyesine intibak ettirilmişti.⁷² Dolayısıyla Fransa mali sistemine göre şekillendirilen Islahat-ı Maliye Komisyonu zabıtları Türkçe ve Fransızca olarak kayıt altına alınmıştı. Lakin bu amaç için gösterilen çabalar netice vermemiş, Harbiye ve Bahriye Nezaretleri başta olmak üzere vergi tahsil işine aynen devam olunmuştu. Komisyon, faydalı ça-

⁶⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.I, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.105; Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, s.30.

⁶⁹ Üç yabancidan birisi İngiliz, Osmanlı Bankasının Müdürü M. Falconnet; ikincisi Avusturya Maliye Bakanlığında görev yapan Avusturyalı M. Lachenbacher; üçüncüsü de Fransa Maliye Müfettişi Marki De Ploeuc'tür. Bk. Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978, s.23; Abdullah Mutlu, *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s.57.

⁷⁰ Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun II. sınıf tabir edilen üyeliklerine Ahmet Vefik Paşa ve Hicabi Paşa gibi üst düzey devlet görevlileri atanmıştı. BOA, *YEE*, No. 91/10, 4 Ocak 1878.

⁷¹ Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.54.

⁷² BOA, *YEE*, No. 91/10, 4 Ocak 1878 - <https://rantey.org>

lışmalarla ismini duyurmuş olmasına rağmen⁷³, özellikle mali disiplin alanında gerekli çalışmaları gerçekleştirebilmek için istatistiki bilgilere ihtiyaç duymuş, fakat o günün koşullarında bu verilerin toplanamamasından kaynaklı bir güçlüklerle karşılaşmıştı.⁷⁴

Islahat-ı Maliye Komisyonu kuruluşundan bir yıl kadar sonra isim değiştirerek Meclis-i Âlî-i Hazain adını aldı.⁷⁵ Yeni meclisin başkanlığına da 24 Haziran 1860 tarihinde Mehmed Rüşdi Paşa getirildi.⁷⁶ Meclisin Osmanlı üst düzey bürokratlarının huzurunda kurulması ve geniş yetkilerle donatılması büyük yankı uyandırmıştı. Komisyonun yerine bu meclisin kurulması Osmanlıya borç veren Avrupalı devletler tarafından da olumlu karşılandı.⁷⁷ Meclisin bir teşkilat kanunu olmamasına rağmen çalışmalarını istikrarlı bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir. Kurum, Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun isim değiştirmiş hâli olmakla birlikte Fransız sistemine göre faaliyetlerine devam etmekteydi. Meclisin Sadaret'e gönderdiği üst yazılar Fransızca, zabıt tutanakları ise Türkçe ve Fransızca olarak yazılmaktaydı. Bu nedenle meclisin Sadaret'e gönderdiği Fransızca yazılı evraklarda bazı karışıklıklar ortaya çıkmaktaydı. Meclis-i Âlî-i Hazain Riyaseti, bu ihtilafların ortadan kaldırılması adına Sadaret'ten kurum adına bir mühür yapılması için talepte bulundu.⁷⁸ Sadaret'in bu teklife olumlu yanıt vermesi ile birlikte bir mühür imal ettirilerek meclis riyasetinin tezkiresi ile birlikte padişaha arz edildi.⁷⁹ Sultanın onayı ile birlikte mühür meclis riyasetine gönderildi.⁸⁰

Osmanlı Devleti, mali ıslahatları bir düzene koymak adına Islahat-ı Maliye Komisyonu'nu yeniden şekillendirmişti. Dönemin sadrazamı Mehmed Emin Âlî Paşa, yeni kurulan meclisin kısa sürede faydasının görülmeyeceğini, Osmanlıya borç veren devlet temsilcilerine uygun bir lisan ile

⁷³ Komisyonun yapmış olduğu en önemli çalışmalardan birisi, günümüzün gelir ve kurumlar vergisinin nüvesini oluşturan temettü vergisini uygulamaya koymasındır. Bk. Mutlu, *Türkiye'de Vergileme*, s.57.

⁷⁴ A. Du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978, s.104.

⁷⁵ BOA, *İ.DH*, No. 30450, 7 Haziran 1860; Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, s.31; Mutlu, *Türkiye'de Vergileme*, s.57.

⁷⁶ İnal, *Son Sadrazamlar*, C.I, s.105; Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.25.

⁷⁷ Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.25.

⁷⁸ BOA, *İ.DH*, No. 30866, 14 Ekim 1860, lef 1.

⁷⁹ BOA, *İ.DH*, No. 30866, 22 Ekim 1860, lef 2.

⁸⁰ BOA, *A.MKÜ*, No. 19845, 26 Ekim 1860, antey.org

aktarmıştı. Sadrazamın böyle bir bilgilendirme yapmasının en önemli sebebi, yakın zamanda yapılacak dış borçlanma taleplerini yüksek tutmaktı. Dış borcun alımı konusunda yapılan çalışmalar son noktaya gelmişti. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin mali durumu pek iç açıcı değildi. Devlet gelirlerinin yarıdan fazlası kısa vadeli bazı dalgalı borçların ödemesine ayrılmıştı. Gelirlerin arta kalanı ile hem maaşların verilmesi hem de ordunun ihtiyaçlarının karşılanması mümkün görülmediğinden, dış borçlanma yapılması zorunluydu. Ancak gerçekleştirilecek borçlanma ile devlet, içinde bulunduğu buhrandan kurtularak ıslahatların hayata geçirilmesine hız verecekti. Bu amaçla Osmanlı Devleti, Meclisi-i Âlî-i Hazain'in alınacak dış borcun tasarrufunda etkili rol alacağını Avrupa Devletlerine ilan etti. Dolayısıyla Babıali, Avrupalı sermayedarların şüphelerini ortadan kaldırmak amacıyla bir dizi önlem aldı. Buna göre;

1-Meclis-i Âlî-i Hazain heyetine İngiltere ve Fransa'nın onay verdiği iki yabancı üye alınacaktı. Ayrıca meclis üyesi olacak bu şahısların ücretleri Babıali tarafından ödenecekti.

2-Meclis, dış borçtan elde edilecek gelirin sarf edilmesinde etkin rol oynayacaktı.

3-Meclis, mali ıslahatla ilgili toplantılar yaparak çıkan sonuçları hükûmete teklif etmekle mükellef olacaktı. Ayrıca bu meclis devlet dairelerinin Sadaret tarafından tespit edilen bütçelerini de tetkik edecekti.

4- Meclis, devlet dairelerine ait ödeneklerden yapılacak tasarrufların müzakeresini Sadaret ile ortaklaşa yapacaktı.⁸¹

Sadaret tarafından verilen bu teminatlar ışığında; Osmanlı nezdinde meclisin, Avrupalıların gözünde ise Osmanlı Devleti'nin prestiji arttı.

Meclis-i Âlî-i Hazain, çalışmalarına aralıksız devam ettiği bir dönemde bürokratik bir sorun ile karşılaştı. Meclis başkanı Mehmed Rüşdi Paşa'nın gözlerinden rahatsız olması ve İstanbul'da hastalığına bir çare bulunamamasından dolayı tedavisinin yurt dışında gerçekleştirilmesi gerekiyordu.⁸² Mehmed Rüşdi Paşa 28 Eylül 1861 tarihinde meclis riyasetinden istifa ederek yurt dışına gitti.⁸³ İstifasıyla boşalan makama kısa süre içinde bir başkan ata-

⁸¹ Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.29-30.

⁸² Mehmed Rüşdi Paşa'nın doktoru tedavi için Berlin veya Paris'i önermişti. BOA, İ.DH, No. 31774, 7 Ocak 1861, lef 1.

⁸³ BOA, İ.DH, No. 31774, 7 Ocak 1861, lef 2. <https://rantey.org>

namadı. Meclis-i Âlî-i Hazain'in başkanlık makamına yapılacak atamadan başka bir de bina sorunu vardı. Meclisin mevcut binası ihtiyacı karşılayamadığından yeni bir yapının inşasına karar verildi. Bunun için inşa edilecek binanın yeri konusunda Nafia Nezareti ile yazışmalar yapıldı. Meclis ve nezaret tarafından düzenlenen gerekli resmî evraklar ve kontrat hazineye gönderildi. Binanın yapımı konusunda son karar padişaha ait olmakla birlikte ödemeyi Maliye Nezareti yapacaktı. Hazinesinin içinde bulunduğu mali sıkıntıdan dolayı Meclis-i Âlî-i Hazain için yeni bir bina yapımından vazgeçildi.⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali darboğaz dış borçlarla geçştirilmeye devam etmekteydi. Meclis, bu süreçte mali ıslahat konusunda yetkin olarak çalışması gerekirken, dış borcun devamlılığını sağlama noktasında kendine farklı bir misyon yüklemişti. Tedavülde olan kaimelerin bir kısmı meclisin çalışmaları neticesinde piyasadan toplatılmıştı. Hazinesinin maaş ödemeleri için nakit darlığı çekmesi, imha edilmek üzere piyasadan toplatılan kaimelerin tekrar kullanılmasına neden oldu. Meclis bu kaimelerin tekrar tedavülde olacağını yabancı üyelerine açıklamak zorunda kalmıştı.⁸⁵

Meclis-i Âlî-i Hazain içinde istihdam edilen yabancı üyeler, çalışma şartları ve elde edilen sonuçlardan memnun değillerdi ve bütün bu olumsuzluklara rağmen yetkileri çerçevesinde görevlerini yapmaktaydılar. Bir süre sonra meclisin, İslahat-ı Maliye Komisyonu'ndan daha fazla yetkiye sahip olmadığı anlaşıldı. Yabancı üyeler, meclis için gösterdikleri bütün çabaların boşa gitmesinden hoşnut olmayarak görevlerinden istifa ettiler.⁸⁶

Meclis, ismini değiştirmiş olmasına rağmen, görev ve yetkilerini belirleyen bir nizamnameye kavuşamamıştı. Nizamnamesi olmadan bir iki sene çalıştıktan sonra 1862 yılında görev ve yetki karmaşasına bir son vermek için bir süreliğine faaliyetleri askıya alındı. Geçici olarak kapatılmasının sebebi, Sultan Abdülmecid'in vefatından sonra tahta geçen Sultan Abdülaziz'in onaylamış olduğu bir Hatt-ı Hümayun'du. Bu belgede Osmanlı maliyesi ile ilgili geniş ölçekli bir ıslahat yapılması isteniyordu. Dolayısıyla Sadaret makamında bulunan Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa yayınlanan bu Hatt-ı Hümayun'a istinaden İslahat-ı Maliye Komisyonu'nu geçici ola-

⁸⁴ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 346/80, 1 Aralık 1860.

⁸⁵ Meclis-i Âlî-i Hazain reisi Mehmed Rüşdi Paşa İstanbul'daki askerî birliklerin yemek masraflarını ödeyemediğinden dolayı kaimeleri tekrardan piyasa sürmek mecburiyetinde kalmıştı. Ayrıntılı bilgi için bk. Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.31.

⁸⁶ Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.31. <https://rantey.org>

rak lağvetti. Bu süre zarfı içinde bir nizamname yapılarak meclisin görev ve yetki alanları belirlendi. Bir nevi 1865 tarihli nizamnamesi ile komisyon yeniden teşekkül ettirilerek başkanlığına Mustafa Fazıl Paşa getirildi.⁸⁷ Başkanın atanmasının ardından Meclis-i Âlî-i Hazain'e faaliyet göstereceği bir bina tahsis edildi.⁸⁸

Bu nizamnameye göre, görevlendirilen ve daimi üyelerden oluşan meclisin başkanlığını Heyet-i Vükela üyelerinden birisi yürütecekti. Komisyon üyeliklerine ise mali konulara vâkıf kendi alanlarında uzman Müslim ve gayrimüslim devlet görevlileri atanmıştı.⁸⁹ Bunlar; Meclis-i Vala azasından Mehmed Cemil ve Kabuli Paşalar ile Cevdet Efendi, Divan-ı Muhasebat azasından Aristidi Bey ve Telgraf Müdürü Ağaton Efendi idi. Bu kişiler, ilk görevleri için almakta oldukları maaşlarla bu meclise daimi üye olarak tayin edilmişlerdi.⁹⁰ Meclis, devlet gelirlerini en uygun yöntem kullanılarak tahsil etmekle, hazinenin nakdi varlığının artırımı yolunda yeni gelir kaynaklarını ortaya çıkarmakla, devletin gelirlerinin altında harcama kabiliyeti kazandırıp tasarruf politikalarını yerleştirmekle ve hazinenin gelir ve gider dengisini göz önünde bulundurup bunu bir düzene koymakla görevlendirildi.⁹¹

Meclis-i Âlî-i Hazain'in sistemli ve düzenli çalışabilmesi için bürokratik yapısında bazı iyileştirmeler yapıldı.⁹² Kurum başkanlığına Mehmed Paşa getirilerek maaş ve rütbesi artırıldı.⁹³ Ayrıca başkana devlete yaptığı hizmetlerin bir karşılığı olarak birinci dereceden Nişan-ı Osmani ihsan buyruldu.⁹⁴

⁸⁷ BOA, Y.EE, No. 91/10, 4 Ocak 1878; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, C.III, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1977, s.213; Akgündüz, *Sayıştay Tarihi*, s.65.

⁸⁸ Tarafımızdan bu binanın adı ve yeri tespit edilememiştir. Bununla birlikte Meclis-i Âlî-i Hazain binasının tadilatı için 1865 tarihinde Maliye Nezareti'nden 84.854,5 guruş ödenek ayrılmıştı. BOA, İ.DH, No. 37899, 12 Aralık 1865.

⁸⁹ BOA, Y.EE, No. 91/10, 4 Ocak 1878.

⁹⁰ BOA, İ.DH, No. 37718, 3 Kasım 1865.

⁹¹ *Düstür* "Meclis-i Âlî-i Hazain Nizamnamesi", 2 Kasım 1865, 2. Defa, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282, s.886-888.

⁹² BOA, A.MKTMHM, No. 350/81, 13 Mart 1866.

⁹³ Meclis-i Âlî-i Hazain Reisi Mehmed Paşa'nın maaşı 50.000 guruşa yükseltildi. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, İ.DH, No. 37982, 19 Şubat 1866.

⁹⁴ BOA, İ.DH, No. 38013, 6 Mart 1866. Osmanlı nişan ve madalyaları hakkında ayrıntılı için bk. Metin Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları, Belgelerle Tarihi*, Kansu Matbaası, İstanbul 2007. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Üst düzey devlet görevlilerine takdim edilen bu nişan, meclise verilen değerin bir göstergesiydi.

Meclis-i Âlî-i Hazain başkanının atanmasına ek olarak kâtip kadrosu da genişletildi. Meclisin; kâtipliğine bir muavin, tercüme ve Fransızca için bir mütercim kâtip, kalemine ise bir müdür alımı hususunda Sadaret'ten kadro tahsisi talep edildi.⁹⁵ Meclisin yerine getirdiği görevlerinin mahiyetinden ve işlerinin artmasından dolayı yazı işlerinin bir düzene sokulması gerekiyordu. Bürokratik işlemlerin belli bir düzeyde gerçekleştirilmesi ve kurum içi koordinasyonun sağlanabilmesi için başkâtiplik makamına ihtiyaç duyuluyordu. Dolayısıyla devlet teşkilatı içinde yetişmiş ehliyetli ve kabiliyetli memur olan Amedî odası halifelerinden Nazım Bey, Meclis-i Âlî-i Hazain başkâtipliğine tayin edildi. Osmanlı mali denetiminde söz sahibi olan bir kurumun önemli bir mevkisine getirilen bu zatın halife maaşıyla bu kadroya atanmasına karar verilmişti.⁹⁶

Meclis-i Âlî-i Hazain, esas itibariyle mali işlerin düzenlenmesi için kurulmuş, bu arada hazine işlemlerini denetleme görevini de yapmıştı. Bu bakımdan henüz Divan-ı Muhasebat'ın olmadığı yıllarda Meclis-i Âlî-i Hazain, Divan'ın görevlerinden bir kısmını yürütmüş ise de, bu kurumun asıl görevi denetleme olmayıp, mali işlemleri düzenlemekten ibaretti.⁹⁷

Meclis-i Âlî-i Hazain 1865 yılında yeniden kuruluşundan sonra da uzun ömürlü olamamış 1867 tarihinde tamamen ilga olunmuştu.⁹⁸

⁹⁵ Bu üç kadroya Meclis-i Vala Muhakemat Dairesi Kalemi ser halifesi Lebib Efendi, Babıali Tercüme Odası halifelerinden Sadullah ve Macid Beyler atandı. BOA, İMMS, No. 30/1280, 17 Kasım 1865.

⁹⁶ Meclis-i Âlî-i Hazain başkatibi olan Nazım Bey'in maaşı aynı kalmış fakat rütbesi saniye mütemayizinden rütbe-i saniye sınıfı evveline yükseltilmişti. BOA, AAMD, No. 83/28, 31 Temmuz 1865, lef 1-3.

⁹⁷ Donald C. Blaisdell, *Dünyân-ı Umûmiye Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi*, çev. Ali İhsan Dalgıç, Nesnel Yayınları, İstanbul 2003, s.35.

⁹⁸ BOA, YEE, No. 95/10, 24 Ocak 1867 - <https://rantey.org>

İKİNCİ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT

“Bir devletin ruhu mesabesinde medar-ı hayatı ancak o devletin maliyesidir.”⁹⁹

A. Divan-ı Âlî-i Muhasebe

1. Divan-ı Âlî-i Muhasebe’nin Kuruluşunu Hazırlayan Sebepler

Sultan II. Mahmud ve I. Abdülmecid devrinin son yıllarında devletin merkez teşkilatında önemli değişiklikler gerçekleştirilmişti. Bu çerçevede merkezî hükûmet modern bir yapıda yeniden tesis edilerek oluşturulmuştu. Devletin mali teşkilatı da bu yeni oluşum içinde yeniden dizayn edilmişti. Bundan sonra maliye alanında yeni düzenlemeler yapılarak, denetim mekanizmasını etkin hâle getirebilmek için bir dizi yeni meclis ve komisyonlar kurulmuştu. 16 Eylül 1840 tarihinde Maliye Nezareti’nin bünyesinde mali işleri görüşecek Meclis-i Muhasebe-i Maliye, 1 Nisan 1851 tarihinde, devletle sarraf ve mültezimler arasındaki zimmet konularını hal ve takip etmek üzere Zimemat Komisyonu, 1859 yılında da devlet gelirlerinin savaş giderlerini karşılamaması ve hazinenin sürekli açıklar vermesi üzerine bazı zorunlu tedbirler almak üzere Islahat-ı Maliye Komisyonu kurulmuş ve bu komisyon bir süre sonra isim değiştirerek Meclis-i Âlî-i Hazain ismini almıştı. Yukarıda isimleri yazılı komisyon ve meclisler, mali uyumsuzluklara ve mali problemleri olan kurumların teftiş ve denetleme görevlerine bakıyorlardı. Dolayısıyla bütün bu organların yaptıkları işlere tek başına bakan ve bunların hepsinin üstünde yer alan bir kurumun oluşturulması için devletin ilgili mekanizmaları harekete geçirilmişti.

Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu mali problemin çözümü Sultan Abdülaziz’in 19 Ocak 1862 tarihli bir Hatt-ı Hümayun’u ile ortaya konul-

⁹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.394.

muştur.¹⁰⁰ Bu belgede, devletin önceki asırlarda zaruri ve fevkalade durumlardan dolayı meydana gelen masrafının bir takım borçlara sebep olduğu ve masrafların sürekli artmasından dolayı bu borcun altından kalkılamayacak miktarlara ulaştığı, borcun bir kısmını kapatmak için de defaatle kavaim-i nakdiye çıkarıldığı ve bu hâlin hazineyi sıkıntıya düşürmüş olduğu yazılıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin her alanda müreffeh bir düzen kurabilmesi için ıslahatların vücuda getirilmesi ve maliyenin yoluna konulması gerektiği ifade edilmektedir. Bunun için öncelikle halkın vergilerini zamanında ve eksiksiz ödemesi, devletin de bu gelirleri doğru yolda sarf etmesi gerekmektedir. Devletin ve ona bağlı tebaanın bu konuda gerekli hassasiyeti gösterip riayet etmesi bu yolda atılması gereken en önemli adımdır.¹⁰¹

Hatt-ı Hümayun'da, Osmanlı maliyesinin her sene ilan edilmek üzere bütçelerini yaptırıp gelir ve giderlerini dengelemesi, borç miktarını düzenlemesi ve bu borcun ödenebilmesi için de hazinenin yeni gelir kaynakları araması dönemin maliye nazırından talep edilmektedir. Sultan Abdülaziz, ıslahatların bir an evvel başlamasını, alınacak tedbirlerin etraflıca düşünülerek yapılmasını, önceden kurulmuş olan Meclis-i Âli-i Hazain'in azalarının Maliye Nezareti hizmetine verilerek görüş ve düşüncelerinden istifade edilmesini, alınması düşünülen tedbirlerin ve sonrasında verilen kararların Sadaret ile karşılıklı görüşme usulüyle yerine getirilmesini ve son olarak da gelişmeler hakkında aralıklarla kendisine bilgi verilmesini maliye nazırından istemektedir.¹⁰²

Osmanlı Sultanı'nın, mali durumun düzeltilmesi için yayınladığı bu Hatt-ı Hümayun'unun öneminin daha iyi anlaşılması için öncelikle devletin mali yönetim sisteminin incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde Divan-ı Muhasebat'ın kurulmasını gerektiren şartların neler olduğu sorusuna bir yanıt bulunulabilir. Mali yönetim sistemi hakkında çalışmanın giriş bölümünde ayrıntılı bilgi verildiğinden burada sadece genel hatlara vurgu yapılacaktır.

¹⁰⁰ *Takvim-i Vekayi*, No. 636, 23 Ramazan 1278 (24 Mart 1862), s.1. Ahmet Akgündüz'ün eserinde belirttiği bu Hatt-ı Hümayun metninin kendisi ve tarihi yanlışır. Ahmet Akgündüz, bu Hatt-ı Hümayun için 19 Receb 1278 (21 Ocak 1862) tarihini vermekle birlikte bu Hatt-ı Hümayun'un yürürlük tarihi 18 Receb 1278 (19 Ocak 1862) dir. Transkripsiyonu yapılan metin ise, 19 Receb 1278 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanan yine konusu maliyenin ıslahı olan başka bir Hatt-ı Hümayun'a aittir. Bk. Akgündüz, *Sayıştay Tarihi*, s.67-68.

¹⁰¹ BOA, *İ.DH*, No. 32695, 20 Ocak 1862.

¹⁰² Aynı yer. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Devletin mali politikalarına yön veren Maliye Nezareti'nin, Tanzimat'tan hemen önce kurulmuş olduğu gerçeğinden hareketle, oturmuş ve sistemli bir yapısı mevcut değildi.¹⁰³ Bu nezaret, gereğinden fazla idari yapıyı bünyesinde barındırmakla birlikte, daireler arası koordinasyonu sağlama konusunda yetersizdi.¹⁰⁴ Maliye Nezareti içindeki idari birimlerin fazlalığı çalışan sayısı ile doğru, üretilen işle ters orantılıydı. Bir başka ifade ile nezaret içindeki birimlerin fazlalığı, iş bölümünün karmaşıklığına sebebiyet vermekte ve yapılan işin hem niteliğini hem de niceliğini etkilemekteydi.

Maliye Nezareti'nin yönetiminden sorumlu en üst düzey yönetici nazırdır.¹⁰⁵ Maliye nazırı, Meclis-i Vükela'nın bir üyesi olup, ülke yönetiminde söz sahibidir. Bu kişi, kamu gelirlerinden merkezi hazineye gönderilen paraları tahsil ve muhafaza etmekle mükelleftir.¹⁰⁶ Ayrıca vergilerin tahsilatı konusunda sürecin takibi ve denetiminden mesuldür. Maliye nazırının, gelirlerin haricinde devlet borçlarının ve bunların geri ödenmesi ile ilgili takvimin işlerliğini düzenleme görevleri vardır.¹⁰⁷ Mali yönetimin Meclis-i Vükela'ca görüşülen ve kararlaştırılan icraatları maliye nazırı tarafından yürütülmektedir. Ancak bu kişi, Osmanlı Devleti'nin mali politikalarının uygulamasında tam anlamıyla söz sahibi değildir. Bunun nedeni; bu makamın, bütçenin hazırlanması, gelir ve gider dengesinin ayarlanması ve vergi meselelerinin tek elden yürütülmesinde yetersiz kalmasından dolayıdır.

Maliye Nezareti, merkez ve taşra teşkilatlarının gelir ve giderlerini sistemli olarak denetleyememektedir. Çünkü merkez ve taşra teşkilatlarının gelir ve giderleri düzenli bir kayıt sistemine dâhil olamadığından bu denetim verimli yapılamamaktadır.¹⁰⁸ Özellikle taşradaki birçok kurum, devlet adına topladığı vergileri, kendilerine gelir olarak kaydetmektedir. Giderler de toplanan bu vergiler ile finanse edilmektedir. Böylece merkez teşkilatı, taşralara göndermekle yükümlü olduğu yıllık tahsisatlarını göndermeyerek

¹⁰³ *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, Derleyen: Nezih Varcan, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.44.

¹⁰⁴ Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilâtı*, s.374-375.

¹⁰⁵ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.208.

¹⁰⁶ Pakalın, *Tarih Sözlüğü*, s.402-403.

¹⁰⁷ İstefan Arabyan, *Usul-i Defter-i Mali*, C.II, Dersaadet Kanaat Matbaası, İstanbul 1331, s.101.

¹⁰⁸ SA, DMZC, C.1, Nizamlar Defteri, Kısım No: 455/25 Ekim 1884, s.44.

masraf etmemiş olmaktadır. Fakat bu durum denetim mekanizmasına büyük bir darbe vermektedir. Şöyle ki; her vilayet, Maliye Nezareti'ne gelirler ve giderleri ile ilgili raporlar iletmektedir. Bu raporlar mal memurları tarafından düzenlenmekte, vali ve meclis tarafından onaylanarak merkeze gönderilmektedir.¹⁰⁹ Bu raporlara ek olarak konulan belgeler gönderilmediğinden, hesaplara uygulanan denetim mevcut evrak ile bir öncekini karşılaştırmaktan öteye gitmemektedir. Evrakların eksik gönderilmesi, sistemin belli bir standardı yakalayamamasına ve denetimin sağlıklı ve düzenli yapılamamasına neden olmaktadır. Maliye, kendi bünyesindeki kuruluşların veya kendine bağlı özerk kurumların denetiminde sistemin yetersizliğinden dolayı etkin rol oynayamamaktadır.

2. Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin Kurulması

Mali sistemin denetlenmesi için değişik zamanlarda kurulan komisyon ve meclislerin istenilen başarıyı yakalayamaması, Maliye Nezareti'ni daha kapsamlı bir çalışma yapmaya sevk etti. Yeni teşkilatın oluşturulma aşamasında da Sultan Abdülaziz'in Hatt-ı Hümayun'u, denetim alanında gerekli görülen yapılanmaya son şeklini verdi.

Sadaret tarafından 29 Mayıs 1862 tarihinde verilen arz tezkiresinde, Divan-ı Muhasebat'ın kurulması teklif edilmişti. Bu öneri, arz tezkiresinde:

“Sâye-i muvaffakiyet vâye-i Hazret-i Şâhânedê teşebbüs olunmuşislâhât-ı mâliyenin esâsı müşkilât-ı mâliyenin esbâb-ı indifâ'ını bulmakla beraber idâre-i âtiyeyi temin için muvâzene usulünün bir suret-i sahîha ve kavîyyeye rabtî yani masârifât-ı devletin vâridât-ı hâsılâya göre ta'yini ile irâddan ziyâde masraf edilmemesi için her bir memur dairesine tahsis olunan masrafın haddini geçmeyerek sene ahirinde muvazenesine göre masrafı hesabını vermesi ve irâd tarafında dahi Hazine-i Devlete gelen vâridâtın mecarisinde telef olmayarak doğruca getirülmesi kâidesini ibâret olub bu dahi her devlette olduğu gibi umur-ı hesâbiyenin bir Mahkeme-i Kübrây-ı Tetkîke havalesiyle hâsıl olacağına ve Divân-ı Âli-i Muhasebe nâmıyla bir meclis teşkilî tahattur olunarak bunun Nizâmı Lâyihası derdest-i tanzîm ve takdîm olub fakat esası makrûn-ı emir ve irade-i seniyye-i Hazret-i Padişâhi buyurulduğu hâlde şimdiden reisinin nasbıyla kavâ'im-i nakdiyenin tedâvûlden alınması ve düyûn-ı müferrikanın tetkikiyle tesviyesi komisyonları dahi ona havale olunarak bu işler bitdikde zikr olunan Divân azast-

¹⁰⁹ M. A. Ubucini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 52. <https://rantey.org>

nın tayiniyle nizâmı mucebince işine başlattırılması her halde fevâdi-i maddiye ve maneviyeyi hâsıl ideceğine binâen bu riyasete bir münasip zat düşünülerek Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı Atûfetlü Ahmed Vefik Efendi Hazretleri derkâr olan dirâyet ve malumatından başka gayet iffet ve istikâmet ashâbından olmasıyla Meclis-i Vükelâ azasından olmak ve Defter-i Teşrifât'da Maliye Nezareti'nin altında bulunmak üzere Divan-ı Muhasebe Riyâsetinin müşarünileyhe tevcihi, ... Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin memuriyeti cedidesi için 30.000 gurus maaş tahsisî münâsib gibi vârid-i hatır-ı acz-i müzâhir olmuş ise de, ..." şeklinde beyan edilmişti.¹¹⁰

Sultan Abdülaziz, arz tezkiresinde beyan edilen tedbirleri hızlı ve etkili bir biçimde hayata geçirecek kurum olan Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin kurulmasını hemen aynı gün onayladı. Divan-ı Âlî-i Muhasebe, 29 Mayıs 1862 yılında arz tezkiresinde belirtilen hedeflere ulaşılması amacıyla protokolde Maliye Nezareti'nin altında olmak şartıyla özerk bir birim olarak tesis edildi.¹¹¹ Divan'ın kurulmasını gerektiren amaçların neler olduğu yukarıdaki arz tezkiresinde açıkça ifade edilmişti. Kurumun kısa ve uzun vadede kendisinden beklenen ve gerçekleştirilmesi hedeflenen amaçları bu tezkirede mevcuttu.

Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin kurulmasıyla üç önemli hedef amaçlanmıştır. Bunlardan ilki, muvazene usulünün yani gelir-gider dengesinin kesin ve doğru bir biçimde oluşturularak masrafların devletin gelirlerine göre ayarlanmasıdır.¹¹² Bunun için de devletin gelir ve gider dengesini gözeterek, ilgili dairelerin masraflarında haddi aşmayarak sene sonunda bütçeye göre hesabını vermesi gerekmektedir. Ayrıca toplanan vergilerin de hazineye, harcanmadan havale edilmesi ve akabinde bununla alakalı evrakların ilgili daireler-

¹¹⁰ BOA, İ.DH, No. 33173, 29 Mayıs 1862. Bk. Ek I; Pakalın, *Maliye Teşkilâtı*, C.III, s.180.

¹¹¹ Charles Morawitz eserinde, Divan-ı Muhasebat'ın 1868 tarihinde kurulduğunu yazmaktadır. Yazar, Divan'ın, devletin hesaplarını tetkik ve kontrol etmek amacıyla kurulduğunu ifade etmektedir. Ancak bunun bir formaliteden ibaret olduğunu, hesap kontrolünün kısmilikten öteye geçemediğini ayrıca yapılan işlerin büyük zorluklarla yürütüldüğünü aktarmaktadır. Bk. Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.120.

¹¹² Divan-ı Muhasebat Meclisi ilk defa 1862 tarihinde kuruldu. Devlet dairelerinin tahvilat çıkarmaları vesair suretlerle borçlanmaları yasak edildi. Gelir ve giderlerin bütçe usulüne göre uygulanma esası kabul edildi. Devlet dairelerinin bütçede gösterilen tahsisatlarının harcama hususlarını kontrol etmek üzere Divan-ı Muhasebat-ı Âlî dairesi kuruldu. Bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.150, 229-230.

ce hazırlanarak tetkik edilmek üzere *Yüksek Tetkik Mahkemesi* hüviyetindeki Divan-ı Âli-i Muhasebe'ye gönderilmesi hedeflenmektedir. Yukarıda izah edilenler, kurumun kurulma amacını yansıtmakla birlikte devletin öncelikli hedefi daha başkadır. Kurumun kuruluş amaçlarından ikincisi ise, sistemli bir mali denetimin oluşturulmak istenmesidir. Padişaha sunulan arz tezkiresi daha dikkatli okunduğunda, Osmanlı Devleti'nde çok büyük mali denetim sıkıntısının var olduğu gerçeği ortaya çıkar. Mali denetimin sağlıklı yapılabilmesi için öncelikle piyasada var olan ve karşılığı bulunmayan kaimelerin tedavülünden kaldırılması gerekmektedir. Piyasadan kaimelerin kaldırılması, Divan-ı Muhasebat'ın önemli gördüğü üçüncü hedefini oluşturmaktadır.

Kurumun kuruluş amaçlarının yukarıda yazıldığı sırada (bütçenin yapılması, mali denetimin oluşturulması, kaimenin piyasadan çekilmesi) gerçekleşmesinin mümkün olmadığını da burada belirtmek gerekir. Devlet bütçesinin oluşturulması ve kontrolü, sistemli bir mali denetimle mümkün olmaktadır. Düzenli ve sağlıklı denetim mekanizmasının yürürlüğe girmediği bir devlette meydana getirilen bütçenin gerçekleşmesi zayıf bir ihtimaldir. Böyle bir bütçe yapılmış olsa bile, karşılığı olmayan milyonlarca adet kaimenin piyasada dolaşımında olması, yapılan bütün hesapları alt üst etmeye yetecektir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin kuruluş amaçlarından biri olan kaimenin piyasadan toplatılmasını öncelikli iş olarak gerçekleştirmek istemektedir. Kaimenin toplanma işleminin başarılı olması hâlinde devlet bütçesi oluşturulma aşamasına geçilecektir. Bu nedenle Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin öncelikli kurulma gayesi, piyasada dolaşımda olan ve karşılığı bulunmayan kaimelerin toplanmasıdır.

Kaimelerin piyasadan sistemli ve hızlı bir biçimde çekilmesi de Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin kurulmasını gerektiren en önemli amaçtır. Sultan Abdülaziz'in yayınladığı Hatt-ı Hümayun sonrası Sadrazam Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa, Osmanlı maliyesi ile ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır.¹¹³ Bu rapor, Tanzimat'tan sonraki mali politikaların bir nevi özeti niteliğindedir.¹¹⁴ Fuad Paşa, kaimelerin kullanılmaya başlanmasından 1862 yılına kadar geçen süreçte maliyede uygulanan yanlış ve israf politikalarıyla,

¹¹³ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s.157-160; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.121-122; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, çev. Osman Akınhay, I. Cilt, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997, s.126.

¹¹⁴ Abdüllatif Şener, *Osmanlı Maliyesinin Şeffaflaşması*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.267.

iç ve dış borçları değerlendirmiştir. İç borçları açıklarken üretimi artırıp, tüketimi kısıcak politikaların yerine, ihtiyaç hâlinde sürekli olarak karşılıksız kaime basıldığını; bu kâfi gelmediğinde, esham-ı cedide; bu da yeterli olmaz ise hazine tahvilinin çıkarıldığını belirtmiştir. Bu durum, hazinenin yükünü gittikçe ağırlaştırmış, bunların üstüne de yüksek faizle dış borç alındığı ifade edilmiştir.¹¹⁵ Raporda maliyenin bu durumdan ve kaime sıkıntısından mutlaka kurtarılması gerektiğine hassasiyetle vurgu yapılmıştır.

Sadrazam Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda bir layiha düzenlenmiş ve 21 Şubat 1862 tarihinde kaimenin piyasadan kaldırılması padişah tarafından kabul edilmiş ve iradesi çıkmıştır.¹¹⁶ Bundan sonra kaimelerin piyasadan kaldırılması için bir dizi önlem alınmıştır.¹¹⁷ Öncelikle kaime sahiplerine ödenecek paranın, hazinede nakit olmamasından dolayı dış borç alınarak tedariki yoluna gidilmiştir.¹¹⁸ İngiltere'den alınan bu borcun amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını yerinde denetlemek üzere bir görevli İstanbul'a gönderilmiştir.¹¹⁹ Ayrıca kaimenin tamamen ortadan kaldırılmasına karar

¹¹⁵ Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s.72; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.144.

¹¹⁶ BOA, *İ.DH*, No. 32866/2, 21 Şubat 1862; Rıfat, *Muharrerât-ı Nâdire*, İstanbul 1289, s.127-143, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No. 2400.

¹¹⁷ Osmanlı Devleti borçlarının bir düzene konulması amacıyla Evkaf-ı Hümayun Nazırı Ahmet Vefik Efendi başkanlığında bir komisyon kurulmasına karar verildi. Bu komisyon azalıklarına; Meclis-i Vala azasından Ahmet Cevdet Paşa, Maliye Müsteşarı Mecid Efendi, Meskukat Müdürü Mihran Bey, Ohannes Efendi ve Kara Todorî'nin oğlu İstefan Efendi atandı. *Rûzname-i Ceride-i Havâdis*, No. 389, 23 Zilkade 1278 (22 Mayıs 1862), s.1.

¹¹⁸ Sadrazam Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa'nın önerisi ile nakit olarak kullanılan kâğıt paranın tedavülden kaldırılması için Avrupa'dan yüklü miktarda borç alınmıştı. Fuad Paşa'nın düşüncesi, devletin yüz guruşa çıkarmış olduğu kâğıt parayı, yine yüz guruş ödeyerek toplamak ve bunun için yüzde kırkını nakit, kalanını ise devlet tahvili verilerek suretiyle ödeyip, kaldırmak şeklindeydi. Komisyon üyesi Cevdet Paşa ise, bir yüzlük kâğıda bir ellilik altın verilmesini teklif etti. Fakat Cevdet Paşa'nın bu önerisi kabul edilmedi. Aslında kâğıt paradan kurtulma hamlesinde devlet daha büyük bir borcun altına girmiş oldu. Hazine, devleti kurtarma operasyonunda faizsiz kâğıt paraların yerine faizli devlet tahvili takasıyla büyük bir borçlanma gerçekleştirdi. Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)*, Yay. haz. ve Sad. Yusuf Halaçoğlu, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2010, s.64-65.

¹¹⁹ Blaisdell, *Avrupa Mali Denetimi*, s.45.

verilmesinden sonra, daha önce kaimeyi tüm yurttta yaygınlaştırmak için kurulmuş olan Tediye-i Kavaim-i Nakdiye komisyonu lâğvedilmiştir.

Kaimenin piyasadan çekilme prosedürünü uygulamaya koymak için bir komisyon kurulmasına karar verildi. Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin kuruluş amaçlarından birini teşkil eden tedavüldeki kaimelerin kaldırılması işleminde nezaret etme görevi hâliyle Divan-ı Âlî-i Muhasebe reisine düşmekteydi. Ahmet Vefik Efendi başkanlığında kurulan kaime kontrol komisyonu, başkan dâhil üç Osmanlı vatandaşı ve dört Avrupalı üyeden oluşmaktaydı.¹²⁰ Divan-ı Âlî-i Muhasebe reisi Ahmet Vefik Efendi, komisyon başkanlığında çalışması gerekirken Belgrad olaylarını yerinde araştırmak üzere müfettiş olarak görevlendirilmişti.¹²¹ Dolayısıyla komisyon başkanlığına Ahmet Vefik Efendi'nin yerine vekâlet eden Maarif-i Umumiye Nazırı Edhem Paşa atanmıştı.¹²²

Tediye-i Kavaim İdaresi¹²³ adı verilen bu komisyon, parayı piyasadan çekip imha etmek ve yerine nakit ve esham-ı cedide vermek işlemleriyle meşgul olacaktı. Komisyonun çalışma yeri ise, Ayasofya karşısında bulunan Darülfünun binası dâhilindeki birkaç dairedir.

Divan-ı Âlî-i Muhasebe Reis Vekili Edhem Paşa nezaretinde çalışan komisyon, 13 Temmuz 1862 tarihinden itibaren kaimeyi piyasadan çekmeye başlamıştı.¹²⁴ Kaime toplama işlemlerinin hızlı ve etkili olması için halka,

¹²⁰ Kaime Kontrol Komisyonu üyeliklerinde; M.de Ploeue (Fransız Üye), M.de Lachenbacher, M.Ibry (İngiliz Kredisı Temsilcileri), L.Hobart (İngiliz Devlet Görevlisi), Ahmet Vefik Efendi (Divan-ı Âlî-i Muhasebe Reisi ve Komisyon Başkanı), Ohannes Efendi (Darphane Müdürü ve Maliye Nezareti Müsteşarı) ve Cevdet Efendi (Maliye Nezareti Görevlisi) bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. *İngiliz Raporları*, s.78.

¹²¹ Belgrad'da gayrimüslim ahalinin Müslümanların evlerini ve iş yerlerini kundaklamalarından dolayı olaylar çıkmıştır. Bu olayların büyümesi ve yankısının İstanbul'a ulaşması neticesinde Sadaret bir müfettişi yerinde inceleme yapması için görevlendirmiştir. Müfettiş olarak İstanbul'dan gönderilen kişi, Divan-ı Âlî-i Muhasebe Reisi Ahmet Vefik Efendi'dir. Bk. *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 195, 22 Zilhicce 1278 (20 Haziran 1862), s.1; İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.662.

¹²² *Ceride-i Havâdis*, No. 1099, 9 Muharrem 1279 (7 Temmuz 1862), s.1.

¹²³ Bu idarenin üyeliklerine Bank-ı Osmani Müdürü Kelberston, Franko Efendi, Ağaton Efendi ve Garaçino atanmışlardı. *Ceride-i Havâdis*, No. 1099, 9 Muharrem 1279 (7 Temmuz 1862), s.1.

¹²⁴ Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen tezkirede tertibi atik olarak gösterilen beş yük yetmiş bu kadar bin keselik kavaim-i makdiyenin cinslerinin bilinmesi

uymaları gereken prosedür hakkında bir genelge yayınlandı¹²⁵. Yasal düzenlemeler, hem kaime toplanması sırasında bir karışıklığın önüne geçilmesi hem de kısa bir süreçte yapılacak uygulamalar sonrası takvimin açıklanması amacıyla gerçekleştirildi. Nihayet iki aylık bir çalışmanın sonunda Osmanlı piyasalarından kaime başarılı bir şekilde kaldırıldı.¹²⁶ Bu süreci hızlı ve etkili bir şekilde yöneten komisyon başkanının devlet nezdinde görmüş olduğu itibar Divan-ı Âli-i Muhasebe reis vekili için bir gurur ve prestij kaynağı oldu. Ayrıca iki ay gibi kısa bir sürede toplamı yaklaşık 33 milyonu bulan kaimeyi insanüstü gayretle çalışarak toplayan Tediye-i Kavaim İdaresi çalışanları, fazladan para almadan bu işlemi gerçekleştirmişlerdi.¹²⁷ Ancak kaimelerin piyasalardan toplanmasından sonra bu işte görevli kişiler, hizmetlerinin karşılıklarını para ve rütbe ile taltif edilerek almışlardı.¹²⁸

3. Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin Kapatılması

Kaimelerin tedavülden kaldırılmasından bir süre sonra Ahmet Vefik Efendi, Divan'a vekâlet eden Edhem Paşa'dan 19 Ağustos 1862 tarihinde görevi devralmıştı. Ahmet Vefik Efendi başkanlığındaki kurumun icra ettiği en önemli görev, Osmanlı Devleti'nin 1279 (1863-1864) senesi için hazırlanan bütçenin¹²⁹ kontrol edilmesiydi. Divan-ı Âli-i Muhasebe, Maliye Nezareti'nin bünyesinde bir daire olmamakla birlikte Maliye Nezareti ile birlikte ortak çalışmalar yapmaktaydı. Dolayısıyla Maliye Nezareti'nin hazırlamakta olduğu bütçenin meydana getirilmesinde ve bittikten sonra da bütçenin kontrolü aşamalarında görev almıştı.¹³⁰

gerektiği, bu kaimelerin atik ve cedid denilen 20'lik ve 10'luk evraktan her bir kaimenin dâhil olduğu gerçek miktarların bir listesinin yapılarak Divan-ı Âli-i Muhasebe Riyasetine gönderilmesi kararlaştırılmıştı. BOA, *A.MKT.MHM*, No. 240/44, 17 Eylül 1862.

¹²⁵ *Takvim-i Vekayi*, No. 652, 17 Muharrem 1279 (15 Temmuz 1862), s.1.

¹²⁶ Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar*, s.64-65; Blaisdell, *Avrupa Mali Denetimi*, s.45.

¹²⁷ Kaimeleri piyasadan toplayan komisyon misyonunu tamamladıktan sonra devlet tarafından lağvedildi. Ama bu komisyonda görevli memurların, bir süre daha çalıştıkları görülmektedir. Bu memurlara yaptıkları işlere karşılık olarak maaş da verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *A.MKT.MHM*, No. 266/4, 15 Mayıs 1863.

¹²⁸ Akyıldız, *Kâğıt Para*, s.75.

¹²⁹ Bütçe, belli bir dönem için devletin gelir ve giderlerini tahmin eden ve bunların uygulanmasına izin ve yetki veren hukuki metindir.

¹³⁰ Osmanlı'da maliye, şeffaf bir yapıya devlet bütçesinin hazırlanmaya başlamasıyla kavuşmuştu. Devletin geleceği ile ilgili bu düzenleme, kurumların talepleriyle değil ta-

Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin de katkı sağladığı bütçe yapımından sonra kurumun geleceği ile ilgili bazı önemli gelişmeler olmuştu. Kurumun mali denetiminde söz sahibi olarak yanında Meclis-i Muhasebe'nin de bulunması işleri içinden çıkılmaz bir hâle sokmuştu. Meclis-i Muhasebe'nin varlığı ve görevleri Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin çalışma hayatının önündeki en önemli engeldi. Meclisin Divan'a karşı en büyük avantajı, başkan, üyeleri ve yazı işleri memurları ile tam kapasitede çalışıyor olmasıydı. Ayrıca meclisin çalışma alanı ve yetkileri bir nizamname ile detaylandırılmıştı. Buna rağmen, 29 Mayıs 1862 yılında kurulan Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin hâlâ bir nizamnamesi yapılmamıştı. Divan'ın başına 30.000 gurus maaşla Ahmet Vefik Efendi atanmasına rağmen teşkilat yapısında bir gelişme kaydedilememişti.¹³¹ Yeterli sayıda aza, mümeyyiz ve diğer personelin atamaları yapılmadığından kurumun tam kapasitede çalışması mümkün olamamaktaydı. Dolayısıyla Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin meşruiyeti sorgulanmaya başlandı. Yapılacak atamaların gecikmesi ve kurum nizamnamesinin henüz kaleme alınmayışı, Divan'ın uzun soluklu bir devlet organı olamayacağına işaret etti. Bu durumdan yola çıkan Maliye Nezareti, Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin geleceği ile ilgili önemli bir düzenlemeye imza atarak Sadaret'e bir tezkire gönderdi. Buna göre; Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin yapmakla mükellef olduğu işlerin hâli hazırda kurulmuş olan Meclis-i Muhasebe-i Maliye tarafından icra edilmekte olduğu ve her iki kurumun varlığının mali denetimde yetki karmaşasına sebebiyet vereceği ifade edildi. Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin ıslah edilerek daha verimli çalışmasının sağlanması mali politikaların sürdürülebilirliğini temin etmede önemli bir vazifeyi icra ettirmekten öte, denetimdeki iki başlılığa da son verecekti. Bu tezkire, denetim karmaşasına ilaveten yeni kurulmuş olan kurumun devlete maliyetinin büyük boyutlara

mamen dış odaklı sermayedarların baskılarıyla yapılmıştı. Osmanlı Devleti'nin 1854 yılından itibaren dış istikrazlarla tanışması, borç veren ülkelerin alacakları ile ilgili endişeleri bir takım yaptırımları da beraberinde getirmişti. Bu baskı, Osmanlı devlet adamlarına Avrupalı borç verenlerin isteklerine cevap verme ihtiyacı hissettirdi. Ayrıca Osmanlı basınının bazı gazeteleri, Avrupa devletlerinin geçmiş yıllara ait bütçelerini yayınlayarak, bu işe yetkili devlet adamlarını teşvik etti. Bunun akabinde bütçe ile ilgili 1855 yılında bir nizamname hazırlandı. Bu nizamname Islahat Fermanı ile birlikte yayınlanmış ise de, nizamname uygulanamamıştı. Osmanlı Devleti, modern anlamda ilk bütçeyi 1279 (1863-1864) senesinde yapmıştı. Çeşitli dairelerden toplanan rakam ve bilgilere dayandırılarak hazırlanan bu bütçede, Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin de önemli bir payı vardı.

¹³¹ İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.661.

ulaşabileceğini öngördü. Böylelikle Divan'ın meşruiyetine ek olarak Osmanlı Devleti'ne getireceği ağır maliyeti yani ekonomik sorunu da tartışma konusu hâline getirdi. Şöyle ki, Devlet'in Sultanı tarafından deklare edilen mali durumun iyileştirilmesi, maliyenin Divan-ı Âlî-i Muhasebe için öngördüğü ağır maliyetle donatılması bir tezattı. Bir başka ifadeyle, Devlet'in tasarruf tedbirlerini uygulamaya koyduğu bir süreçte, büyük meblağlara mal olacak kurumun idame ettirilmesi masraftan başka bir şey değildi. Örneğin Divan-ı Âlî-i Muhasebe reisi olan Ahmet Vefik Efendi'ye ödenen maaş aylık 30.000 gurusu idi. Kurumun riyasetine verilen bu meblağın çok yüksek olmasının yanı sıra Divan teşkilatında görev alacak personele ödenecek maaş ve ödenekler de büyük bir yekûn oluşturacaktı. Bütün bunlardan hareketle Maliye Nezareti'nin kaleme aldığı tezkirede Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin lağvedilerek reisinin maaşıyla ilgili düzenleme yapıldıktan sonra başka bir göreve atanması talep edilmekteydi. Sadaret'in 24 Şubat 1863 tarihinde padişaha sunduğu arz tezkiresinin iradesi bir gün sonra çıktı. Böylelikle 29 Mayıs 1862 tarihinde kurulan Divan-ı Âlî-i Muhasebe, 25 Şubat 1863 tarihinde Sultan'ın iradesi ile lağvedildi.¹³²

Maliye Nezareti'nin bünyesinde kurulan diğer meclis ve komisyonların aksine özerk yapıda, mali denetimle ilgili görev ve yetkilerle donatılan Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin çalışma hayatının kısa sürmesinin belli başlı sebepleri vardır. Bu sebeplere geçmeden önce Divan'ın kuruluşu öncesi devlet yönetiminin, hazinenin bir düzene oturtularak sürdürülebilir bir ekonomi politikası için izlediği yolları ve aldığı kararları incelemek gerekir. Sultan Abdülaziz, yayınladığı Hatt-ı Hümayun sonrası Maliye Nezareti'nde ciddi reformlar yapması için Sadaret'e Fuad Paşa'yı getirdi. Fuad Paşa'nın ilk icraatı da ülkenin içinde bulunduğu mali durumu özetler mahiyetteki raporu kaleme almak oldu. Fuad Paşa, bu rapor üzerinden hazırladığı layihayı padişaha onaylatarak, maliyede yapılması gereken ıslahatlar ile ilgili çalışmaları başlattı. Bu işlemlerden birisi de, maliyenin sıkı bir şekilde kontrol

¹³² Divan-ı Âlî-i Muhasebe Reisi Ahmet Vefik Efendi'nin riyaset için aldığı 30.000 gurusun 15.000 gurusu kendisinde kalmak geri kalan 15.000 gurusunda Hazineye ek gelir kaydedilmek suretiyle işlemleri başlatıldı. Ticaret Nezareti'ne memur buyrulan Edhem Paşa'nın boşalttığı Meclis-i Vala Kavanin Dairesi azalığına 15.000 gurusu maaş ile Ahmet Vefik Efendi'nin atanması kararlaştırıldı. Divan reisi 24 Şubat 1863 tarihinde istifa etti ve yine aynı tarihte yeni görevine başladı. BOA, *İDÜİT*, No. 59/2, 24 Şubat 1863.

altında tutulması amacıyla bir mali denetleme organının kurulması fikriydi. Bu konuda modellenen kurum Fransa'nın "Cour des Comptes"¹³³ (Sayıştay) kurumuydu.¹³⁴ Bu Fransız teşkilatı daha önce Meclis-i Muhasebe-i Maliye için, Osmanlı Devleti tarafından örnek alınmış ve nizamnamesi getirtilerek incelenmişti.¹³⁵ Aynı durum Maliye Nezareti'nden bağımsız özerk bir yapıda kurulması planlanan bu yüksek denetim organı içinde düşünülmüştü. Fakat bu kurumun Fransız örneğinden ne kadar etkilendiği ve onun nizamnamesinin hangi maddelerinin Osmanlı denetleme birimine uyarlandığı ile ilgili net bir bilgi mevcut değildi. Bu yüzden Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin kuruluşu bir bekleme süreci içinde geçmişti. Yapılacak olan veya tasarlanan her ne ise sürekli geciktirildi. Nitekim kurumun riyasetine Ahmet Vefik Efendi'nin getirilmesinden sonra kısa vadede başka herhangi bir atamanın gerçekleşmemesi bekleme politikasını açıklamaya yetmekteydi. Personel atamasının haricinde henüz bir nizamnamesi bile oluşturulmamıştı. Dolayısıyla yukarıda açıklanmaya çalışılan durum, Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin erken alınmış bir karar neticesinde vücuda getirildiğini ortaya koymaktaydı. Maliye Nezareti'nin Divan'ı ilga ettirmek istemesinin ana sebebi de, kurumun detayları düşünülmeyen erken alınmış bir karar doğrultusunda kurulmuş olmasıydı. Çünkü Divan-ı Âlî-i Muhasebe, muadili bir kurumun iş başında olduğu bir dönemde kurulmuştu.¹³⁶ Zaten Divan'ın icra edeceği işi ifa eden bir Meclis'in varlığı o an için gerekli değildi. Buna rağmen Divan'ın kurulması ve başkanının atanması, uzun soluklu bir reformun parçası olmakla birlikte erkendi. Reformların gerçekleştirilmesi ve uygulanması Sultan Abdülaziz'in emri doğrultusunda olmakla birlikte bu hususta asıl etkili unsur Osmanlı'ya borç veren Avrupalı banka ve finans merkezleriydi. Yapılması düşünülen ıslahatların hayata geçirilmesi sağlam temelli bir ekonomiyle mümkün görünmekteydi. Hazinesin güvenilir bir zemine oturtulması da eldeki kaynakların doğru kullanımına, şayet bu yeterli olmaz ise dışarıdan alınacak

¹³³ <http://www.bicentenairecourdescomptes.fr/histoirecour.htm>, 20.07.2011.

¹³⁴ *İngiliz Raporları*, s.91.

¹³⁵ Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.11.

¹³⁶ Divan-ı Âlî-i Muhasebe ile Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin ortak yönleri olmakla birlikte yapısal anlamda birbirlerinden farklı iki kurumdur. Meclis, Divan'ın yetkisi dâhilinde olan birçok işlemi yapmakta ama tam anlamıyla bir mali denetim biriminin bütün özelliklerine sahip değildir. Özellikle de Divan gibi özerk bir yapıda faaliyet göstermemekte ve Maliye Nezareti bünyesinde çalışmaktadır.

borçlara bağlıydı. İşte bu noktada istikraz için ikna edilmesi gereken Avrupalı banka ve finans merkezlerinin belli taleplerini de gündemde tutmak önemliydi. Avrupalı yatırımcılar da Osmanlı'ya verdikleri paralarının geri ödenmesini sağlama almak için bazı isteklerde ve önerilerde bulunuyorlardı. Bu tekliflerin başında ise, merkezî bir hazine oluşturulması, gelir ve giderlerin tek elden kontrol edilmesi ve mali denetimin sistemli hâle getirilmesi gelmekteydi. Dolayısıyla Avrupalı yatırımcıların dile getirdikleri öneriler, Osmanlı yöneticileri tarafından göz ardı edilmeden değerlendirildi. Özellikle Sadrazam Fuad Paşa, Avrupalı yatırımcıların temsilcileri ile İstanbul'da sık sık toplantılar düzenlemekteydi. Paşa'ya bu özel toplantılarda gayriresmî olarak sunulan önerilerin ileri yansımaları, Sultan Abdülaziz'e takdim edilen mali raporun satır aralarında görülmekteydi. Bu rapor akabinde de Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin kurulduğu yukarıda ifade edilmişti. Divan'ın teşkilinde yabancı yatırımcıların dolaylı yoldan etkileri olmakla birlikte, bu kurumun kurulmasına öncülük eden Maliye Nezareti'nden ziyade Sadaret'ti. Sonuç olarak, 1862 Divan-ı Âlî-i Muhasebe reformu Osmanlı mali denetimindeki tutarsızlıkları gidermek için atılmış önemli bir adımdı. Ancak, buna rağmen sistemin oturması ve bürokratik çarklarda uyum yine de tam olarak sağlanamadı. Bunun temel nedenlerinden biri Divan-ı Muhasebat'ın mali teşkilattaki yerinin ne olacağı konusunda henüz kesin bir karara varılamamış olmasıydı. Uygulamalara ve gelişmelere bakılınca bir yandan özerk yapıdaki Divan-ı Muhasebat'ın Maliye Nezareti'nin ilgili kurumlarına hizmet veren bir teşkilat şeklinde düşünüldüğünün örneklerine rastlanıyor, bir yandan da mali denetim ve yargılama için yeni bir örgütlenmenin filizlenmesi görülebiliyordu. Divan'ın teşkilinden kısa süre sonra yukarıda aktarılan sebepler çerçevesinde durumunun değerlendirilip kapatılmasına karar verildi.¹³⁷

Divan-ı Âlî-i Muhasebe kapatıldıktan sonra buradaki personelin başka kurumlara nakledilmesi meselesi gündeme geldi. Aktif olarak faaliyet göstermeyen bir devlet organının çalışanlarının başka memuriyet kadrolarına aktarımının yapılması zorunluydu. Çünkü kişinin çalışmadığı hâlde bir kurumdan maaş alması, tasarruf tedbirlerinden dolayı kapatılan kurumların olduğu bir dönemde devlet tarafından hoş karşılanamazdı. Dolayısıyla Divan-ı Âlî-i Muhasebe çalışanlarının, ya kendi çabaları ile iş bulmalarının ya da devlet

kanalıyla nakledilmelerinin önü açıldı.¹³⁸ Divan'ın çalışanlarını serbest bırakması sonrası kendisinin tamamen mi ilga edildiği yoksa geçici bir durumun mu söz konusu olduğu muammaları vardı.¹³⁹ Nakledilen memurların yeniden kuruma atanması ile ilgili yazışmaların yapıldığı görülmekteydi. Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin yeniden teşkil edildiği, eski çalışanlarının aynı maaşlarla kurum kadrolarına atanmaya başladığı anlaşılmaktaydı.

B. Divan-ı Muhasebat

Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin 24 Şubat 1863 tarihinde ilga edilmesinden sonra mali denetimin Meclis-i Muhasebe-i Maliye¹⁴⁰ tarafından yapılma-ya devam edeceği daha önce ifade edilmişti. Divan'ın kapatılma kararından sonra Meclis'in denetim işine devam edebilmesi için ıslah edilmesinin zarureti dile getirilmisti. Maliye Nezareti tarafından Meclis'in görev ve yetkilerinde bir iyileştirmenin yapılması teklif edilerek yürürlüğe konulmuştu. Yönetimde söz sahibi olan devlet adamlarının Meclis'in görev ve yetkilerinde zorunlu iyileştirmenin yapılması, mali denetimde beklenen hedefe ulaşamayacağı hissi doğurdu. Bu nedenle de, Meclis için düşünülen ıslahatların gerçekleştirilmesi beklenmeden Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin yeniden teşkili gündeme getirildi. Sadaret tarafından Maliye Nezareti'ne gönderilen tezkire ile Meclis-i Muhasebe'nin ıslahı ve tanzimi hakkında durum değerlendirilmesi yapılmıştı. Bu evrakta, Meclis-i Muhasebe için düşünülen iyileştirmeler neticesinde bir sonuca varılamayacağı ve Divan-ı Muhasebat'ın mutlaka kurulması gerektiği ifade edilmişti. Bütün bunlara rağmen, Meclis-i

¹³⁸ Divan-ı Âlî-i Muhasebe mümeyyizlerinden Ohannes Efendi, kurumdan aldığı aylık 600 guruşluk kadrosunu bırakarak aylık 3.000 guruş maaşlı Bank-ı Osmanî Mütercimliği'ne tayin olmuştur. Ayrıca Divan kâtiplerinden Muhtar Efendi de aldığı aylık 250 guruş maaşı kendinde kalmak koşuluyla Sadaret Mektubi Odası'na, ileride artırılmak üzere aynı miktar ücretle tayin edilmiştir. BOA, *İ.DH*, No. 35350, 14 Aralık 1863, lef 1-2.

¹³⁹ Kurumun ilga edildiği hakkındaki 24 Şubat 1863 tarihli belgenin (BOA, *İ.DUİT*, No. 59/2, 24 Şubat 1863) doğruluğunu, 14 Aralık 1863 tarihinde onaylanan bir başka evrak göstermiştir. Bu belgede, Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin muahharen (sonradan) ilga edildiğinden bahsedilmektedir. BOA, *İ.DH*, No. 35350, 14 Aralık 1863, lef 1-2.

¹⁴⁰ Bu Meclise her ne kadar Meclis-i Muhasebe-i Maliye denilse de, asıl ismi Meclis-i Muhasebe idi. Meclis-i Muhasebe-i Maliye, 1858 tarihinde Meclis-i Maliye ve Meclis-i Muhasebe olarak ikiye ayrılmıştı. Kısa bir süre sonra Meclis-i Maliye lağvedildi ve ifa ettiği görevleri de, Meclis-i Muhasebe içinde kurulan bir komisyona havale edildi. Meclis-i Maliye çalışanları da, maaşları yarıya indirilerek Meclis-i Muhasebe'de istihdam edildi. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.MM*, No. 733, 7 Şubat 1860, lef 1-3.

Muhasebe'nin yine de ıslah edilmesi yönünde bir karar çıkartılmıştı. Divan-ı Muhasebat'ın teşkilinin gerekli olduğu yönünde fikir beyan edilirken, mali denetimle ilgili birçok yetkinin paylaşılacak zorunda kalınacağı gerçeğinden hareketle Meclis'in ıslah edilmesi, anlaşılır bir durum değildi. Yetkilileri böyle bir karar almaya iten sebep, kurulması düşünülen Divan-ı Muhasebat'ın ileride başarısız olma ihtimaliydi. Bu durumda Divan'ın alternatifi konumundaki Meclisin devreye girmesi düşünülmüş olabilir. Ama burada göz ardı edilmemesi gereken bir çelişki vardı. Şöyle ki, Divan-ı Muhasebat'ın yetkili tek kurum olması düşünülürken aynı görev ve yetkilere sahip Meclis için yapılması düşünülen ıslahatlara onay verilmesi, iki başlılığın çözümü değil, devam etmekte olan kaostan sürekliliği yönünde alınmış bir karardır.

Sadaret'in Maliye Nezareti'ni bilgilendirme tezkiresinde mali denetimde iki başlılığa onay vermiş gibi görünüyor olmasının ötesinde Divan-ı Muhasebat'ın yeniden teşkilinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu kurumun yeniden kurulması için atılan adımlar, Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin tamamen ilga edildiği gerçeğini ortaya koymaktaydı.¹⁴¹

1. Divan-ı Muhasebat'ın Kurulması

Meclis-i Muhasebe'nin ıslah edilmesi kararı sonucunda Maliye Nezareti tarafından yapılan bir dizi çalışma netice vermedi. Meclis'in teşkilat yapısı ile görev ve yetkilerinde yapılan değişiklikler kurumun geleceği adına pek bir şey ortaya koyamadı. Meclis'in, belli başlı görevler için tesis edilmesi ve sonrasında ıslahı yönünde alınan kararların sonuçsuz kalması varlığının devam edip etmemesi yönünde belirsizliklerin oluşmasına neden oldu. Sadaret ve Maliye Nezareti arasında gerçekleştirilen görüşmelerden Meclis-i Muhasebe'nin görevine devam etmemesi kararı çıktı. Alınan bu kararda, Meclis için yapılan ıslahatların olumlu sonuçlar ortaya koyamaması etkili oldu. Meclis'in 10 Nisan 1863 tarihinde kapatılması¹⁴², görev ve yetkilerinin tamamının daha sonra kurulacak olan Divan-ı Muhasebat'a devredilmesi sonucunu doğurdu. Meclis-i Muhasebe'nin kapatılmasından sonra sadece görev ve yetkileri değil personelinin bazıları da 8 Temmuz 1863 tarihinden sonra Divan-ı Muhasebat'a nakledilmiştir.¹⁴³ Divan'ın acil eleman ih-

¹⁴¹ "Mukaddema teşkil olunan Divan-ı Muhasebat'ı Âli'nin muahharen ilgası... şeklinde devam eden belge de Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin ilga edildiğini kanıtlar nitektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DH*, No. 35350, 14 Aralık 1863, lef 1-2.

¹⁴² BOA, *A.MKT.MHM*, No. 260/16, 10 Nisan 1863.

¹⁴³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1280, s.36-37. Meclis-i Muhasebe'nin 10 Nisan 1863 tarihinde kapatılmasından önce görev yapan çalışanları şunlardır:

tiyacından dolayı mecliste görev yapan eski aza ve kâtiplerin gerekli görülenleri Divan'a nakledilmiştir.¹⁴⁴ Divan-ı Muhasebat'a veya başka herhangi bir kuruma nakil olmayan meclis çalışanlarının gelecek ile ilgili sıkıntıları baş göstermiştir. Şöyle ki, bu kurum transferinin dışında kalan eski meclis çalışanlarının maaşlarının kesilmesi Maliye Nezareti'nin teklifiyle Sadaret'e sunulmuştur. Buradan da padişaha arz edilen tezkireye onay verildiği görülmüştür.¹⁴⁵ Divan'ın eleman ihtiyacı sadece Meclis-i Muhasebe'den değil, Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin eski çalışanlarından da karşılanmıştır.

Nizamnamesi yapıldığı kadarki süreçte ilga edilen Divan-ı Âli-i Muhasebe 6 Temmuz 1863 tarihinde yeniden kuruldu.¹⁴⁶ Fakat bu süreçte kurum, Divan-ı Âli-i Muhasebe ismiyle değil Divan-ı Muhasebat adıyla tesis edildi. Ancak bürokrasinin yavaş işlemlerinden dolayı Divan-ı Muhasebat 3 Ekim 1863 tarihinden önce çalışmalara başlayamadı. Dolayısıyla bu gecikmenin sebebi, Divan'ın bürokratik yapısının tesis edilmemesi görünmekle birlikte aslında kurumda istihdam edilecek ehliyetli ve kabiliyetli memurların seçim ve tayin hususları noktasında çok zaman harcanmasından kaynaklıydı.

Divan-ı Muhasebat'ın kurulmasıyla birlikte, kurumun bürokratik örgütü için yapılan en önemli işlem, riyaset makamına bir reis atanmasıydı. Mülkiye kökenli bir memur olan Mehmed Emin Efendi Divan-ı Muhasebat reisi olarak atandı.¹⁴⁷ Mehmed Emin Efendi, Divan Riyasetine atandığında Maliye Müsteşarlığı vazifesini de icra ediyordu.¹⁴⁸ Bu kişi, Divan'ın ikinci kez tesis edilmesinden dolayı ilk başkan, genel anlamda da ilk başkan Ahmet Vefik Efendi'den sonra atanan ikinci başkan oluyordu. Başka bir ifa-

Reis Ahmet Efendi; Azalar: Şevki Efendi, Kemal Paşa, Halid Efendi, Mahmud Efendi, Hurşit Efendi, Mahmud Efendi, Halim Efendi, Latif Efendi, Faik Efendi, Necib Efendi, Reşid Bey; Katib-i Evvel Rıza Bey, Katib-i Sani Emin Bey. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1280, s.40.

¹⁴⁴ BOA, *İ.DH*, No. 35350, 14 Aralık 1863, lef 1-2. Divan'ın eleman ihtiyacı sadece Meclis-i Muhasebe'den değil, Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin eski çalışanlarından da karşılanmıştır.

¹⁴⁵ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 260/16, 10 Nisan 1863. Eski Meclis-i Muhasebe çalışanlarının maaşlarının kesilmesine karar verilmiş olmakla birlikte, Meclis'ten ücret konusunda alacaklı olanların paralarının derhal ödenmesi emredilmiştir.

¹⁴⁶ BOA, *İ.DH*, No. 1343/1314 B 61, 23 Aralık 1896; *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1.

¹⁴⁷ *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1.

¹⁴⁸ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 269/10, 9 Temmuz 1863.

de ile Divan-ı Muhasebat'ın bir anlamda ikinci kurucu başkanlığına Mehmed Emin Efendi atanıyordu. Böylelikle Divan, Mehmed Emin Efendi'nin Divan-ı Muhasebat Riyasetine atanması ile yeniden hizmete başlamış oluyordu.¹⁴⁹

Mehmed Emin Efendi'nin Divan-ı Muhasebat Riyasetine atanmasıyla birlikte kurum kadrosu ile ilgili bazı gelişmeler yaşandı. Divan'ın tam kapasite çalışabilmesi için personele ve bir kanuna ihtiyacı vardı. Kanun, Divan'ın görev ve yetkilerini belirleyecek, personel de bunları hayata geçirecekti. Sadaret, Divan'dan önce faal olan Meclis-i Muhasebe'nin kapatılması ile birlikte aza ve memurlarının gerekli görülen mevkilere atanmasında bir sakınca olmadığını ifade etti. Böylelikle bu meclisin bazı personeli Divan'a maaşlarıyla birlikte aza ve memur olarak alındı.¹⁵⁰ Yapılan ön çalışmada Divan bir reis, altı aza ve dört mümeyyizden oluşacaktı. Bu çalışma aynı zamanda kaleme alınacak Divan nizamnamesine de temel teşkil etmiş oldu.¹⁵¹

¹⁴⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 3 Ekim 1863, lef 1-5. Mehmed Emin Efendi başkanlığında Divan-ı Muhasebat'ın 3 Ekim 1863 tarihinde göreve başlaması için padişaha sunulan arz tezkiresi onaylanmıştır. Bu tezkirede Divan-ı Muhasebat Heyeti Umumiyesi'de belirlenmiş olup, şu kişilerden oluşmaktadır:

Reis Mehmed Emin Efendi; Azalar: Abdülkadir Haşmet Efendi, Ağaton Efendi, Faik Efendi, Ali Rıza Bey, Hasan Nüzhet Bey, Aristidi Bey; Katib-i Evvel Rıza Bey, Katibi-i Sani Emin Efendi.

¹⁵⁰ BOA, *AMKTMHM*, No. 269/10, 9 Temmuz 1863. Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesi hazırlanırken görev alacak bazı personelin isimleri de belli olmaya başlamıştı. Ön taslak olarak görülen bu metinde Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiye'si şu kişilerden meydana gelmesi planlanmaktadır:

Reis Mehmed Emin Efendi (Maliye Nezareti Müsteşarı); Azalar: Enveri Efendi (Rüsumat Meclisi eski Reisi), Faik Efendi (Meclis-i Muhasebe Azası), Ali Bey (Meclis-i Vala Başkâtibi), Haşmet Efendi (Meclis-i Vala Azası), Ağaton Efendi (Meclis-i Âli-i Hazain Azası), Ali Bey (Rüsumat Meclisi Azası); Mümeyyizler: Necib Efendi (Meclis-i Muhasebe Azası), Latif Efendi (Meclis-i Muhasebe Azası), Rasim Efendi (Rumeli Ordu-u Hümayun Muhasebe Mümeyyizi), Nüzhet Efendi (Masarifat Muhasebesi Kâtibi); Maliye Kâtibi Numan Efendi (Meclis-i Muhasebe Kâtibi).

¹⁵¹ Divan nizamnamesine zemin oluşturan bu taslakta kurum Heyet-i Umumiye'si; bir reis, altı aza ve dört mümeyyizden müteşekkildi. Divan'ın 1863 tarihinde yürürlüğe giren nizamnamesinde genel kurul; bir reis, yedi aza ve dört muhasebe mümeyyizinden oluşmaktaydı. Görüldüğü üzere Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiyesi'nin ilk taslağında ve 1863 tarihli nizamnamesinde sadece bir üye fazlası vardı. Dolayısıyla Temmuz 1863'te başlatılan Divan kanunu yapma çalışmaları olumlu sonuç vermişti. BOA, *AMKTMHM*, No. 269/10, 9 Temmuz 1863; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1-5.

2. Divan-ı Muhasebat'ın 1863 Tarihli Nizamnamesi

Yeniden tesis edilen Divan'ın ilk görevi de kurum nizamnamesinin vücuda getirilmesi için gerekli hazırlıklara başlamak olmuştur. Daha önce Meclis-i Vala'da kaleme alınan¹⁵² Divan-ı Muhasebat Nizamname layihası gerekli kontrollerin yapılması amacıyla Divan'a gönderilmiştir. Divan-ı Muhasebat heyeti umumiyesince bu layiha gözden geçirilmiş ve bir kısım ilaveler yapıp son şekli verildikten sonra 7 Kasım 1863 tarihinde Meclis-i Vala'ya havale edilmiştir.¹⁵³ Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi, Meclis-i Vala'da gerekli tadil ve ıslahın ardından Encümen-i Mahsus-u Vükela'ya gönderilmiştir. İlgili düzenleme burada da okunup gerekli görülen yerleri tekrar tetkik edildikten sonra onaylanması amacıyla Sadaret kanalıyla padişaha sunulmuştur. Bu nizamname, sultanın 24 Kasım 1863 tarihinde onaylaması ve Divan-ı Hümayun'a kayıt edilmesi ile yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁴

Sultanın iradesi ile yürürlüğe giren 1863 tarihli Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi, beş bölüm ve 40 maddeden meydana gelmektedir. Birinci bölüm; Divan'ın kurulması ve tertibinden, ikinci bölüm; hukuki temeli ve görevlerinden, üçüncü bölüm; hesapların kontrol usulü ve muamelelerinden, dördüncü bölüm; Divan başkâtibinin görevlerinden ve beşinci bölüm ise; mal memurları ve mal sandıkları tetkiki görevlerinden bahsetmektedir.¹⁵⁵

¹⁵² Tanzimat döneminde kurulması planlanan meclis ve divanların yasal bir zemine oturtulması için teşkilat nizamnamelerinin yapılması gerekiyordu. Bu bağlamda yasanın bir gereği olan kanun ve nizamnamelerin vücuda getirilmesi görevini de Meclis-i Vala yürütüyordu. Sadaret tarafından Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi'nin yapılması kararından sonra, bu düzenleme Meclis-i Vala'ya havale edildi. Nizamnamelerin hazırlanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Valâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.102-105.

¹⁵³ Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye sevk edilen bu nizamname layihası beş fasıl ve 40 maddeden meydana gelmekteydi. Birinci fasılda Divan-ı Muhasebat'ın vazifesi ve bürokratik yapısı, ikinci fasılda kurumun hukuki statüsü, üçüncü fasılda Divan'ın çalışma prensipleri, dördüncü fasılda başkâtibin görev ve yetkisi ve son olarak beşinci fasılda ise mal memurları ile bunların bakmakla yükümlü oldukları sandıkları hakkında Divan-ı Muhasebat tarafından icrâ olunacak muamele yazmaktaydı. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1-5.

¹⁵⁴ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 285/84, 1 Aralık 1863. Divan'ın 1863 tarihli nizamnamesi ile 1865 tarihli nizamnamesi karşılaştırmalı olarak ele alınacağından, ilk nizamnameyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmeyecektir. Bk. Ek IV.

¹⁵⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1-5; SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 27, 10 Şubat 1880, s.44.

Divan-ı Muhasebat nizamnamesinin kabul edilip yürürlüğe girmesinden sonra Divan başkanı Mehmed Emin Efendi, bu nizamnamenin işlerlik kazanması adına bazı görüş ve önerilerde bulunduğu bir takrir kaleme aldı.¹⁵⁶ Bu belge, farklı dört konuya detaylı bir biçimde açıklık getiriyordu. Birinci konu, Divan-ı Muhasebat'ın neden üç daire (Muhasebat, Muhakemat, Nizammat) şeklinde tesis edilmesinin gereklerini açıklıyordu. Divan üç daire olarak yapılandırılmakla birlikte, aslında kurumun kuruluş gayesi, muhasebat ve muhakemat daireleri özelinde şekilleniyordu. Reis Mehmed Emin Efendi muhasebat ve muhakemat dairelerinin önemini yanı sıra nizammat dairesinin, devlet maliyesinin içinde bulunduğu düzensizliği ortadan kaldıracak mahiyette yasal düzenlemeleri hayata geçirmeye muktedir olacağını ifade etmişti. Maliye ile ilgili sorunların ortadan kaldırılması, Divan-ı Muhasebat Nizammat Dairesi'nce yapılacak tetkiklerin sonucunda kaleme alınacak nizamnameler ile mümkün olacaktı. Ayrıca Divan'ın iltizam sisteminde mültezim ile devlet arasında ortaya çıkabilecek sorunların çözümüne katkı sağlayacak etkinlikte rol oynamasının gerekliliği vurgulanmıştı.¹⁵⁷

3. Divan-ı Muhasebat'a Kadro Tahsisi

Kurumun teşkilat yapısının şekillendirilmesinde rol oynayacak en önemli unsur Divan bünyesinde istihdam edilecek kalifiye elemanlardı. Bu nedenle, Divan-ı Muhasebat'ın üç daireye taksiminden dolayı mevcut aza sayısının yeterli olmayacağı tahmin edilmişti. Bu yüzden sekiz olan aza sayısına beş kişi daha ilave edilerek 13'e yükseltilmesi talep edilmişti.¹⁵⁸ Alınacak bu beş kişi ile birlikte toplamda 13 azanın görev yerleri ve dağılımlarına da açıklık getirilmişti. Buna göre; iki azanın reis-i sani, bir azanın da mu-

¹⁵⁶ Bu takrir, Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Emin Efendi'nin başkanlığındaki Divan genel kurulu tarafından kaleme alınmıştır. Bu kurulun üyeleri şunlardır:

Reis Mehmed Emin Efendi; Azalar: Tahsin Efendi, Abdülkadir Haşmet Efendi, Ağaton Efendi, Emin Efendi, Hasan Nüzhet Bey, Aristidi Bey, Ali Bey; Başkâtip Rıza Bey.

¹⁵⁷ Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi'nin, 1868 yılında yürürlüğe giren bir nizamname ile sarraf-mültezim ve devlet üçgeninde iltizamdan kaynaklı sorunların bertaraf edilmesi ile ilgili bir üst mahkeme olduğunu belirtmek gerekir. Bu düzenleme ile ilgili ayrıntılı bilgi Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi alt başlığında verilecektir.

¹⁵⁸ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 6. Divan-ı Muhasebat'a alınması istenilen azaların maaşları bile düşünülmüştü. Aylık 6.000 gurus maaş alan azaların isimleri şöyledir: Azalar: Ferid Molla Efendi, Arif Efendi, Latif Efendi, Faik Efendi, Talat Efendi.

hasebat dairesinde başkâtip olarak istihdam edilmesi düşünülmüştü. Reis-i sanilerin riyasetinde üçer azadan mürekkep olarak muhasebat, muhakemat ve nizamât dairelerinin oluşturulması planlanmıştı. Buna ilaveten üç olan mümeyyiz sayısının altıya çıkarılarak Divan dairelerinde istihdamları öngörülmüştü. Divan'a alınacak üç mümeyyizin isimleri ve maaşları da bu başlık altında belirtilmişti.¹⁵⁹ Divan'a alınacak aza ve mümeyyizlerin isim ve maaşları ayrıntılı olarak ifade edilmekle kalmamış, kendilerine ödenecek maaşların karşılıkları da gösterilmişti. Bu kişilere ödenecek toplam 42.000 guruşun 22.230 guruşu Divan-ı Muhasebat'ın teşkilinde kuruma ayrılan ödenekten, geriye kalan 19.770 guruşu da kuruma verilecek ekstra ödemededen karşılanmak üzere hazineeden talep edilecekti.¹⁶⁰ Böylelikle kurumda istihdam edilecek aza ve mümeyyizlerin maaşları ile finansman sorunu da çözümlenmişti.

Sözü edilen takrirden üzerinde durulan önemli konulardan biri de iltizam usulünün uygulanması sırasında bazı yasal önlemlerin alınması hususuydu. Merkezi yönetimin mukâta'a adı verilen gelir kaynaklarını idare etmek için geliştirdiği yöntemlerden biri olan iltizamın önemli aktörleri mültezimler ve onları finanse eden sarraflardı. Sarrafların finansörlüğünde, mültezimlerin verecekleri taahhütlerin, sistemin işlememesi hâlinde de sorunların bertaraf edilmesinde takip edilecek yasal düzenlemeler ile ilgili ayrıntılar bu başlık altında ele alınmıştı. İltizam sistemi, Divan-ı Muhasebat'ın doğrudan müdahil olduğu bir konu olmamakla birlikte uygulamanın işlerliğini sürekli kılmak adına görüş belirtmesi önemliydi. Divan-ı Muhasebat reisinin öne sürdüğü bu öneriler, kurumun zaman içerisinde iltizam sistemine dâhil olacağına işaretlerini vermişti.¹⁶¹

Mehmed Emin Efendi tarafından kaleme alınan üçüncü konuda ise, Divan'ın 1863 tarihinde yürürlüğe giren nizamnamesinin dokuzuncu maddesinde beyan edilen, azaların göreve gelmeleri ve görevde kalmaları ile ilgili

¹⁵⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 2. Divan-ı Muhasebat'a aylık 4.000 guruş maaş ile alınacak mümeyyizlerin isimleri şöyledir: Hacı Akif Efendi, Ali Efendi, Salih Efendi.

¹⁶⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 2-3.

¹⁶¹ Divan-ı Muhasebat 1868 yılında yapılan bir düzenleme ile iltizam sistemine dâhil oldu. Bu nizamname ile Divan, sarraf ve mültezimler arasındaki parasal ilişkilerden kaynaklı anlaşmazlıkların bertaraf edilmesinde bir üst mahkeme olarak görevlendirildi. Bu nizamnamenin içeriği hakkında Divan-ı Muhasebat'ın görevleri başlığı altında ayrıntılı bilgi verilecektir.

düzenlemelere atıfta bulunulmuştur. Azalara verilen ehemmiyetin bir göstergesi olarak kabul edilen bu yasal düzenlemeler, Divan'ın da önemine işaret etmişti. Divan-ı Muhasebat azalarına verilen önem, bu kişilerin Meclis-i Ahkâm-ı Adliye azaları ile aynı imtiyaza sahip olacakları hakkındaki nizamnamenin 15. maddesi hükmündeki örneklerle gösterilmişti. Divan azalarının kişi bazında ve devlet nezdinde gördüğü itibar 1863 tarihli kurum nizamnamesinin satır aralarında detaylandırılmıştı.

Divan-ı Muhasebat reisinin taktirinde ele alınan son konu ise, Divan-ı Muhasebat yazı işleri hesaplarının bir düzen içinde sürekliliğinin sağlanması olmuştur. Bunun sağlanabilmesi için öncelikli olarak kâtip maaşlarının bir iyileştirmeye tabi tutulması gerektiği ifade edilmiştir. Çalışan ve sonradan istihdam edilecek kâtiplerin maaşlarının yeniden düzenlenerek ödemeye hazır hâle getirilmesi öncelikli amaç hâline getirilmeye çalışılmıştır. Bu konu hakkında, Divan-ı Muhasebat'ın mağdur edilmemesi için yeni gelir kaynaklarının bulunarak bir kısmının yazı işleri tahsisatına ayrılması önerilmiştir. Getirilen öneride, yeni gelir kaynaklarının oluşturulması ile birlikte mevcut vergilerden elde edilen fazlalıklar da göz ardı edilmemiştir. Özellikle eshamdan ve mukataa vesaire harçlarının fazlalıklarından aylık 20.000 guruşun Divan-ı Muhasebat tahsisatına eklenmesi ihtiyaç dâhilindedir.¹⁶²

Mehmed Emin Efendi tarafından kaleme alınan bu taktir, 1863 tarihli Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi'nin eksikliklerini gidermesinden dolayı Divan için önemlidir. Bu taktirde, nizamnamede belirtilmeyen fakat Divan'ın işleyişi için hayati öneme sahip birçok ayrıntıya yer verilmiştir. Bu detayların başında, nizamnamede Divan'ın görev ve yetkileri belirlenmesine rağmen, kurum içindeki görev ve yetki paylaşımının belirsizliği gelmekteydi. Özellikle Divan'ın muhasebat ve muhakematta bulunması mevcut nizamname ile mümkün olamayacağından acilen kurum teşkilat yapısındaki eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Bu yüzden Mehmed Emin Efendi, bu eksikliğin giderilmesi için, Divan'ın üç daireye taksim edilmesini, her daireye eşit sayıda aza ile birlikte bir başkâtip ve bir başkâtip muavininin atanmasını önermekteydi. Fakat Divan'da aza ve memur sayısının yetersiz olmasından dolayı, kurumda, yeni aza ve memurların istihdamı ile bu sorunun çözümü kavuşturulacağı ifade edilmekteydi. Yeni alınacak aza ve memurların maaşları için hazineden Divan tahsisatına aylık 62.000 guruş ilave ödenek havalesi

istenmekteydi. Kalemle alınan takririn Maliye Nezareti kanalıyla Sadaret'e havalesi ve oradan da padişaha arzı gerçekleşti. Nizamnamede gerçekleştirilecek ıslahatların yeterli görülmemesi ve hazineye ek yük getirmesi sebebiyle bu düzenlemeye onay çıkmadı. Divan'ın ıslahı konusunu iradenin kabul etmemesinden, bu çalışmaların geri plana atılarak tekrardan gündeme gelmediği anlamı çıkarılmamalıdır. Nitekim Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Emin Efendi'nin halefi olan Halet Mehmed Efendi döneminde bu takrir tekrar ele alındı. Divan Riyaseti, bu düzenlemelerin kabul edilmeme sebepleri üzerinde geniş çaplı bir çalışma yaptıktan sonra nihai bir mazbata düzenledi. Bu düzenlemede, Divan'da kurulması düşünülen daire sayısı üçten ikiye düşürüldü. Divan'da, nizamnamelerin yazımı ve ıslahı için düşünülen nizamata dairesine gerek görülmeyp, sadece Maliye ve Muhakeme Daireleri tesis edildi.¹⁶³ Ayrıca umur-u maliye ve iltizam ile ilgili yargılamaları yapabilmesi için maliyeye ait muhakematın düzenlenmesi maddesi, Muhakemat Dairesi'nin yetkisine bırakıldı.¹⁶⁴

Divan'ın iki daire şeklinde taksimi, kurumun teşkilat yapısındaki önemli değişikliklerinden birisidir. Bir diğer değişiklik ise, bürokratik yapıda gerçekleştirilmiştir. Kurumun mevcut kadrosunun göreve devam etmesi ve hazine tahsisatının aynı şekilde ödenmesi uygun görülmüştür. Fakat mevcut aza sayısının yeterli olmamasından dolayı yeni üye alınması ve bunlara ödenecek maaşlar için hazineden ek ödenek ayrılması talep edilmiştir.

Mevcut azaların ikiye ayrılan dairelere taksimi ve aza yeter sayısındaki eksikliklerden dolayı dört yeni üyenin alımına onay verilmesi istenmiştir.¹⁶⁵ Azaların yanı sıra, her iki dairede meydana gelecek iş yoğunluğu sebebiyle birer başkâtip ve başkâtip muavininin atanması zaruri görülmüştür¹⁶⁶. Ayrıca

¹⁶³ Pakalın, *Maliye Teşkilâtı*, C.III, s.283.

¹⁶⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 4.

¹⁶⁵ Divan-ı Muhasebat'a alınacak azalar: Divan mümeyyizlerinden Hacı Latif Efendi, Hazine-i Hassa eski muhasebecisi Sadullah Bey, Cidde eski muhasebecisi Arif Efendi ve Köstence eski Kaymakamı Pertev Efendi'dir. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 4.

¹⁶⁶ Divan-ı Muhasebat Başkâtibi Sururi Bey'in Maliye Dairesi başkâtipliğine ve muavini olan Akif Efendi'nin de Muhakeme Dairesi başkâtipliğine atanması uygun görülmüştür. Maliye Dairesi başkâtip muavinliğine, Divan-ı Muhasebat tahrirat odası halifesinden Mazhar Bey, Muhakeme Dairesi başkâtip muavinliğine de aynı oda halifesinden olan Zihni Efendi'nin alınması talep edilmiştir. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 4; BOA, *A.MKT.MHM*, No. 331/5, 2 Mayıs 1865.

Maliye ve Muhakeme Dairelerine birer kapı çukadarının istihdamının yapılması da talep edilmiştir¹⁶⁷. Divan'a alınacak personel için, hazinenin 17.000 gurusu tutarında yeni bir ödeneği kurum bütçesine ilave etmesi istenmektedir. Kurum riyaseti tarafından kaleme alınan taktirde, yeni ödeneğin kimlere ne şekilde pay edileceği de belirtilmiştir. Buna göre; Divan-ı Muhasebat mü-meyyizliğinden azalışa nakil olan Hacı Latif Efendi'nin maaşına 500 gurusu zamlı aylığının 5.000 gurusu, Hazine-i Hassa eski Muhasebecisi Sadullah Beyin azalık maaşının 3.500 gurusu, Cidde eski muhasebecisi Arif Efendi ile Köstence eski kaymakamı Pertev Efendi'nin maaşlarının ise 4.000 gurusu çıkarılmasına karar verilmiştir. Aza Hacı Latif Efendi hariç diğer üç üyeye verilen ücretler ilk kez hazine tarafından ödenecektir. Maliye Dairesi Başkâtibi Sururi Bey'in eski maaşına zam yapılmadan atanması, Muhakeme Dairesi Başkâtibi Akif Efendi'nin ise aylığına 1.000 gurusu zam yapılarak 4.000 gurusu yükseltilmesi talep edilmiştir. Maliye Dairesi Başkâtip Muavini Mazhar Bey ile Muhakeme Dairesi Başkâtip Muavini Zihni Bey'e ise aylık 2.000'er gurusunun hazineden ilk kez olarak ödenmesi istenmiştir.¹⁶⁸ Divan-ı Muhasebat Reisi Halet Mehmed Efendi'nin selefi olan Mehmed Emin Efendi'nin kuruma alınacak personel için istediği 62.000 gurusluk yeni ödeneye nazaran, halef Halet Mehmed Efendi tarafından talep edilen 17.000 gurusluk tahsisat hazinenin bütçe dengelerini bozmayacağından makul karşılanacaktır.¹⁶⁹

4. Divan-ı Muhasebat'ın 1865 Tarihli Nizamnamesi

Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından kaleme alınan taktir, nizamname layihası ve pusulalar Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir. Maliyenin tezkiresine ek olarak konulan bu belgeler, 11 Mart 1865 tarihinde Meclis-i Vala'ya gönderilmiştir. Gelen bu evraklar, Meclis-i Vala Kavanin ve Nizamat dairesinde mütalaaya konulmuştur. Divan Riyaseti tarafından dile getirilen hususlar ele alınarak, taktir ve nizamname layihası aynen kabul edilerek karara bağlanmıştır. Meclis-i Vala tarafından 18 Nisan 1865 tarihinde

¹⁶⁷ Divan-ı Muhasebat kapı çukadarı Mehmed Ağa'nın maaşının 500 gurusu yükseltilerek Maliye Dairesi kapı çukadarlığına, Bekir Ağa'nın ise aylık 300 gurusu maaş ile Muhakeme Dairesi kapı çukadarlığına tayinleri istenmiştir. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 4.

¹⁶⁸ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 2; BOA, *A.MKTMHM*, No. 331/5, 2 Mayıs 1865.

¹⁶⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 1.

Sadaret'e gönderilen mazbata, 26 Nisan 1865 tarihinde Sadaret tarafından padişaha arz edilmiştir. Bir gün sonra çıkan kararda, tezkire Sadaret'e geri gönderilmiştir. Yapılan düzeltmelerden sonra 29 Nisan 1865 tarihinde çıkan irade ile Divan-ı Muhasebat'ın suret-i teşkil ve vezâifine dair nizamname kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁰

Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesi, dört bölüm ve 48 maddeden meydana gelmektedir. Birinci bölüm; Divan'ın kurulması ve genel görevlerinden, ikinci bölüm; Maliye Dairesi'nin görevlerinden¹⁷¹, üçüncü bölüm; Muhakeme Dairesi'nin görevlerinden¹⁷² ve dördüncü bölüm ise; Divan kaleminin¹⁷³ görevlerinden bahsetmektedir.

Kurumun, 29 Nisan 1865 tarihli nizamnamesinin ilk 17 maddesi kuruluş ve teşkilat yapısı ile alakalıdır. Divan; bir reis, 12 aza, iki başkâtip, iki başkâtip muavini ve iki muhasebe mümeyyizinden oluşmaktadır.¹⁷⁴ Teşkilatın genel kurulu, Maliye ve Muhakeme ismiyle iki daireye ayrılmıştır.¹⁷⁵ Her dairede altı aza, bir başkâtip, bir başkâtip muavini ve bir muhasebe mümeyyizi istihdam edilmiştir.¹⁷⁶ Bu dairelerin başkanlığı da Divan-ı Muhasebat reisinin emrinde olacaktır. Divan'da müzakere ve muhakeme reisin kurumda hazır olduğu zamanlarda yapılacaktır. Reisin toplantılarda bulunmadığı za-

¹⁷⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1-5. Bk. Ek V.

¹⁷¹ Divan-ı Muhasebat Maliye Dairesi kısmında ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁷² Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi kısmında ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁷³ Çalışmanın III. bölümünde Divan-ı Muhasebat kalemi ile ilgili bilgi verildiğinden burada ayrıntılara girilmeyecektir.

¹⁷⁴ Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesinin aksine, 1863 tarihli nizamnamesinde, kurum; bir reis, yedi aza ve dört muhasebe mümeyyizinden müteşekkildir. Azalardan biri ikinci reis (reis-i Sani), biri de başkâtip olmuştur. Kurumun 1863 tarihli nizamnamesinde, başkâtip ve başkâtip muavinliği gibi iki kadro tesis edilmemiştir. Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinde üst düzey memur olarak çalışan sayısı 19 iken, 1863 tarihli nizamnamede 13'tür. Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinde memur sayısı, 1863 tarihli nizamnamesinde belirtilen rakamdan %50 daha fazladır. Bu istatistiksel durum, kurumun kısa sürede büyük bir aşamadan geçtiğinin en önemli göstergesidir. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1.

¹⁷⁵ Divan-ı Muhasebat'ın 1863 tarihli nizamnamesinde, kurumun dairelere ayrılması söz konusu değildir. Bu nizamnamede daire veya dairelere açıklık getirilmemiş sadece genel kurul ifade edilmiştir. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1-2; Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, C.III, İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası Yayınları, İstanbul 2000, s.170-186.

¹⁷⁶ BOA, *İ.DH*, No. 41806, 10 Ekim 1869.

manlarda ise, daire azalarından birisi riyaset makamına vekâlet etmektedir. Vekâlet durumunda alınacak bütün kararların mazbataları Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından mühürlenecektir. Evraklara mühür vurma işlemi, reisin bulunmadığı oturumların kontrolünü sağlama açısından bir önlemdir.

Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinde reis ve azalarının atanmaları ve görevden ayrılmaları ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, sultanın iradesi ile atanan Divan-ı Muhasebat reisi ve azaları istifa etmedikçe veya kanunen azilleri gerekmedikçe görevden alınmayacaklardır. Fakat sahip oldukları bilgi birikimi ve tecrübelerinden devletçe istifade edilebilmek adına başka bir memuriyete nakilleri yapılabilecektir.¹⁷⁷

Divan dairelerinin çalışabilmesi için aza çoğunluğunun sağlanması gerekmektedir. Çoğunluğun sağlanamadığı durumlarda, dairelerin hiçbirisinde müzakere yapılmayacak ve karar alınmayacaktı. Gerçekleştirilen oturumlarda görüşülen konu oylamaya tabi tutularak karara bağlanacaktı. Bunun içinde daire oturumundaki mevcut aza sayısının yarısının bir fazlasının oyları kabul edilecekti. Oyların eşitliği hâlinde Divan-ı Muhasebat reisinin rey i iki oy olarak kabul görecekti.¹⁷⁸

Kurumun düzenli olarak çalışabilmesi için nizamnamede de belirtildiği üzere yeterli sayıda azaya ihtiyaç vardı. Divan-ı Muhasebat nizamnamesinin kabul edilip yürürlüğe girmesinden sonra Divan başkanı Halet Mehmed Efendi tıpkı selefi Mehmed Emin Efendi gibi bu nizamnamenin işlerlik kazanması için Sadaret'ten bazı taleplerde bulundu. Divan'ın işlerinin her geçen gün artması ve sarrafların Hazine-i Hassa tarafından görülen muamelelerinin dahi Divan'a havale edilmesi bu takririn kaleme alınmasında etkin

¹⁷⁷ Divan'ın 1863 tarihli nizamnamesinde (1865 tarihli nizamnamesinin aksine) reis ve aza tanımı yapılmayıp sadece "Divan Muhasebe memurları bâ-irade-i Seniyye..." şeklinde ifade edilmiştir. BOA, *İ.DUİT*, No. 592/6, 7 Kasım 1863, lef 1; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2.

¹⁷⁸ Divan-ı Muhasebat'ın 1863 tarihli nizamnamesinde, Divan'ın çalışabilmesi için oturumda üç aza bulunmak zorundaydı. Aksi halde genel kurul toplantısı yapılamayacak ve karar alınamayacaktı. Kurumun 1865 tarihli nizamnamesi, bir sayı beyan etmeyip sadece aza çoğunluğunun bulunması gerektiğini dile getirmekteydi. Divan'ın 1863 tarihli nizamnamesinde oylamaya ilişkin bilgiler mevcut değildi. Muhtemelen oturumlarda bir kararın çıkması için aza yeter sayısının vereceği oy geçerli olacaktı. Her iki nizamnamede de oyların eşitliği söz konusu olduğu takdirde reisin belirleyici rol oynayacağı ifade edilmişti. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2.

rol oynamıştı. Ayrıca Divan'ın muhakeme dairesi, hazine ile mültezimler ve müteahhitler arasındaki taahhütlerle, iltizamdan kaynaklı birçok davaya bakmakla görevlendirildi. Bu şekilde iş yoğunluğu artan muhakeme dairesinin kendi bünyesinde oluşturacağı bir yapılanmaya gitmesi zorunluydu.¹⁷⁹ Burada yeni oluşturulacak yapının düzenli çalışması için personele ihtiyaç duyulacaktı. Bu belgede, kurumun bakmakla yükümlü olduğu işleri mevcut aza sayısı ile yapmasının imkânsızlığı net ifadelerle belirtilmişti. Divan Riyaseti Sadaret'ten, Divan-ı Muhasebat'ın yürürlüğe giren son nizamnamesinde belirtilen aza sayısına ulaştırılması için kuruma yeni üyelerin alınmasını talep etmişti. Divan başkanlığı tarafından kaleme alınan bu tahrir, ekiyle birlikte Maliye Nezareti kanalıyla Sadaret'e sunulmuştu.

Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi'nde bünyesinde kurulan Mesalih-i Umumiye Meclisi'nin görevi, davalarda bağlı olduğu daireye yardım etmektir. Bu meclis, kuruluşundan kısa bir süre önce müstakil bir Divan dairesi şeklinde teşkil edilmek istenmişti. Hazine-i Hassa içerisinde kurulan Sarrafan Komisyonu'nun feshedilmesi¹⁸⁰ ve yaptığı işlerin bu daireye devredilmesi ile ayrı bir Divan dairesi şeklinde düzenlenmesine yasal bir zemin oluşturulacaktı.¹⁸¹ Fakat bu dairenin kurulması gerçekleşmeyip, Divan-ı Muhasebat'ın iki daire şeklinde teşkil edilerek çalışması, Mesalih-i Umumiye Meclisi'nin de Muhakeme Dairesi bünyesine ilave edilmesi kararlaştırıldı. Böylelikle Muhakeme Dairesi'nin adı, Mesalih-i Umumiye kısmının dâhil edilmesinden sonra Divan-ı Muhakemat-ı Maliye olmuştur.

¹⁷⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1284, Defaa 22, s.42. Divan-ı Muhasebat'ın iltizam davalarına bakan Muhakeme Dairesi'nde "Mesalih-i Umumiye Kısmı" adıyla yeni bir meclis kuruldu. Bu Meclisin yapısı şu şekildedir: Azalar: Asım Bey, Abdüllatif Efendi, Sahib Bey, Sami Efendi, Salih Bey; Başkâtip Nüzhet Efendi, Başkâtip Muavini Haşim Efendi.

¹⁸⁰ Hazine-i Hassa Nezareti içerisinde faaliyet gösteren Sarrafan Komisyon Reisi Remzi Efendi'nin sağlık nedenlerinden dolayı görevini yerine getiremeyecek olması sebebiyle malulen emekliye ayrılmasına karar verilmişti. Yerine bir başka reis atanmadan haftada iki gün toplantı yapan bu komisyonun Divan-ı Muhasebat'a bağlanması yönünde Hazine-i Hassa'nın tezkiresi ve Meclis-i Vala'nın mazbatası, Sadaret arz tezkiresine ek yapılarak padişaha sunulmuş ve iradesi çıkmıştı. BOA, *İ.MV*, No. 563/25310, 13 Kasım 1866, lef 6. Bk. Ek XI.

¹⁸¹ BOA, *A.MKT. MHM*, No. 300/49.

Sadaret'in padişaha sunduğu arz tezkeresinde, Divan-ı Muhasebat'a alınması düşünülen memurların isimleri, maaşları ve rütbeleri belirtilmişti.¹⁸² Bu belgede, Divan'a dışarıdan alınacak azalar ile birlikte Divan'ın farklı kadrolarından nakil olacak kişilerin isimleri de yazılıydı. Buna göre; Selanik Rüşumat Nazırı Sadık Efendi'ye aylık 7.500 gurus, Sahib Bey'e ise aylık 6.000 gurus maaş ödenmesi uygun görülmüştü. Divan-ı Muhasebat Maliye Dairesi Başkâtibi Sururi Bey'in, Divan üyesi Pertev Bey'in yerine aylık 6.000 gurus maaşla, ayrıca Divan mümeyyizlerinden Salih Rifat Efendi, Salih Efendi ve Nüzhet Efendi'nin aldıkları maaşlarla azalığa nakilleri istenmişti. Aza Salih Rifat Efendi, Salih Efendi ve Nüzhet Efendi'nin aylık 3.000 gurus olan mevcut maaşlarını almaya devam etmeleri, ileride ücretlerine hazineden karşılıkları bulunur bulunmaz bir iyileştirmenin yapılacağı sözü verilmişti. Ayrıca Nüzhet Efendi'nin aldığı maaşa karşılık azalık ve Mesalih-i Umumi Kısım Başkâtipliği görevlerini birlikte yürütmesinin önünde bir engel olmadığı da bildirilmişti.¹⁸³

Divan'a yeni aza alımı ve bunlara ödenecek maaşlar ve verilecek rütbelerin yanı sıra mevcut azaların aldıkları ücretlerde de iyileştirmeler yapılmıştı. Divan azası Asım Bey'in aylık maaşı 6.000 gurusdan 7.500 gurus'a yükseltilmişti.¹⁸⁴

Kuruma alınacak azaların dışında da farklı kadrolara Divan içinden ve dışından bazı memurların istihdamı zarurî görülmüştü.¹⁸⁵ Özellikle Divan içindeki nakillerden dolayı boş kalan memuriyetlere yapılacak atama, birinci öncelik olarak düşünülmüştü. Divan-ı Muhasebat azası olan Sururi Bey'in boşalttığı Divan-ı Maliye Dairesi başkitaletine, aynı dairenin mazbata odası mümeyyiz-i evveli Esad Efendi'nin 4.000 gurus maaşla atanması talep edilmişti. Esad Efendinin boşalttığı kadroya ise, muhakeme dairesi başkâtip muavini Zihni Efendi'nin, Zihni Efendi'nin yerine de, Muhakeme Dairesi mazbata odası mümeyyiz-i sanisi Cemal Efendi'nin, onun yerine de, divan halifelerinden Ali Bey'in atanmasının uygun olduğu bildirilmişti. Bu kişiler, ileride hazineden karşılıkları olduğunda yapılacak iyileştirmelere kadar

¹⁸² BOA, *İ.DUİT*, No. 59/4, 13 Ekim 1865, lef 2. Selanik Rüşumat Nazırı Sadık Efendi ile Evkaf-ı Hümayun Teftiş Meclisi azası Sahib Bey dışarıdan ataması yapılacak kişilerdir.

¹⁸³ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 355/60, 11 Mayıs 1866.

¹⁸⁴ Aynı yer.

¹⁸⁵ İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.740.

hâlen almakta oldukları maaşlarla istihdam edilecekti. Divan'ın Muhakeme Dairesi bünyesinde kurulmuş olan Mesalih-i Umumi Kısmı muhasebe mümeyyizliğine, Meclis-i Muhasebe eski mümeyyizi Refik Bey'in emekliliğinden aldığı 2.000 guruş maaş ile getirilmesi istenmişti. Divan-ı Muhasebat'ın farklı birimlerine atanacak şahıslara ödenecek ücret için mevcut bütçenin haricinde 13.500 guruş daha gerekmektedir. Dolayısıyla Divan'ın bu parayı mevcut bütçesine ekletmek gibi bir şansı olmadığından bir sonraki tahsisatına ilave ettirmek adına Maliye Nezareti nezdinde girişimlerini sürdürmekteydi.

Azaların ve memurların atama ve maaşlarının haricinde sahip oldukları rütbelerin de, bu belge ile düzenlendiği görülmekteydi. Azadan Sadık, Sururi ve Ali Beylerin sahip oldukları rütbelerin rütbe-i evveli sınıf-ı sanisine yükseltilmesi talep edilmekteydi. Ayrıca Divan-ı Muhasebat Evrak Müdürü Nafiz Bey'in sahip olduğu rütbe-i saniyenin sınıf-ı evvel-i mütemayizine, Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi muhasebe mümeyyizi Nüzhet Efendi'nin haiz olduğu rütbe-i salisenin saniyeye, Divan Maliye Dairesi mazbata odası mümeyyizi Zihni Efendi'nin, Divan-ı Muhakeme Dairesi başkâtip muavini Cemal Bey'in ve Divan-ı Maliye Dairesi Başkâtip Muavini Mazhar Bey'in rütbe-i rabialarının saliseye terfi ettirilmeleri Sadaret'ten talep edilmiştir. Sadaret tarafından padişaha sunulan arz tezkiresine padişahın iradesi olumlu olmuştur.¹⁸⁶

Nizamnamenin kabulü ve sonrasında Divan Riyasetinin takriri ile personel sayısının artırımı, kurumun çalışmasının önündeki engelleri kaldırmıştı. Divan'ın iki daireye taksiminden sonra burada istihdam edilecek azaların eşit sayıda dairelere görevlendirilmesi de kurum reisi tarafından yapılmıştı.¹⁸⁷

Divan-ı Muhasebat, Maliye ve Muhakeme Daireleri şeklindeki taksimi sonrası istenilen çalışmaları bir türlü yapamamıştır. Özellikle Maliye Dairesi'nin çalışamadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni olarak, mali denetimdeki iki başlılığın bir türlü bertaraf edilememesi gösterilebilir. Divan, görev ve yetkilerini belirleyen bir nizamnameye sahip olmasına rağmen mali denetimde istenilen başarıyı yakalayamamıştır. Aynı şeyi Muhakeme Dairesi için söylemek zordur. Çünkü Muhakeme Dairesi, Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinde de belirtildiği üzere önemli bir görevi ifa etmeye başlamıştır.

¹⁸⁶ BOA, *İ. DÜİT*, No. 59/4, 14 Ekim 1865, lef 2.

¹⁸⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1284, s.48.

Bu görev, Osmanlı Devleti'nin toprak üzerinden elde ettiği gelirlerin (İltizam Sistemi) ihalelerini alan mültezim ve müteahhitlerin davalarına bakmaktır.¹⁸⁸ Daha önce Hazine-i maliyenin ifa ettiği bu görev Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesiyle birlikte Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi'ne devredilmiştir. Muhakeme Dairesi; sarraf, mültezim ve müteahhidin ihale şartlarına aykırı harekette bulunmaları hâlinde hazinenin bunlara karşı açtığı davalara bakmakla mükelleftir.

Hazine-i Hassa ile sarraflar arasındaki muamelenin bir düzene koyulması ve bunların kendi aralarındaki ihtilafların çözümü Divan-ı Muhasebat'a havale edilmişti¹⁸⁹. Muhakeme Dairesi'nin iltizamdan kaynaklı davalara bakması için bir nizamnamenin yapılarak yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Bu nedenle Maliye Nezareti, kendi bünyesinde özel olarak kurulan komisyona bir nizamname hazırlama emrini vermişti. Burada hazırlanan nizamname layihası, Meclis-i Vala Kavanin ve Nizamat dairesine gönderilerek müzakereye konuldu. Bu görüşmelere Divan-ı Muhasebat reisi Asım Mehmed Paşada davet edilmişti. Müzakerelerin devam ettiği sıralarda icap ettikçe sarraflardan bazılarının görüş ve teklifleri de alınmıştı. Bu şekilde olaya taraf olan hem Divan-ı Muhasebat hem de sarraflar, nizamnamenin hazırlanmasında devre dışı bırakılmayarak, hukuki sürece dâhil edilmişlerdi. Müzakerelerin bitiminde ortaya üç fasıl ve 61 maddeden oluşan bir nizamname çıkmıştı. Meclis-i Vala'da son şekli verilen nizamname padişaha arz edilmek üzere Sadarete gönderilmişti. Bu nizamname, sultanın onay vermesi ile 11 Ağustos 1868 tarihinde yürürlüğe girdi.¹⁹⁰

Sarraf işlerinin bir düzene sokulması için, Divan-ı Muhasebat dairesinde altı azadan mürekkep özel heyet oluşturulmasına karar verildi. Bu üyelerin üçü Divan-ı Muhasebat'ın Muhakeme Dairesi azası ve diğer üçü de muhter sarraflardan seçilecekti. Bunların tayinleri ve nizamname dâhilinde ne gibi işler yapacakları ile ilgili sorunlar tamamen Divan reisinin sorumluluğu altındaydı¹⁹¹. Böylelikle Muhakeme Dairesi'nin görev ve yetkileri haricinde, kurum içindeki özel statülü bir heyetin yapacağı düzenlemeler, sarrafların geleceği adına önemli bir adımdı.

¹⁸⁸ Divan-ı Muhasebat daireleri başlığı altında ayrıntılı bilgi verilecektir. Bu yüzden burada Muhakeme Dairesi ile ilgili detaya girilmeyecektir.

¹⁸⁹ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 388/52, 11 Ağustos 1867, lef 1-2.

¹⁹⁰ BOA, *İ.MMS*, No. 35/1458, 11 Ağustos 1868, lef 11.

¹⁹¹ BOA, *İ.MMS*, No. 35/1458, 11 Ağustos 1868, lef 10-11.

Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesi sonrası kurumun faaliyetleri, ağırlıklı olarak Muhakeme Dairesi bünyesinde gerçekleştirilmiştir.¹⁹² Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi'nin bir üst mahkeme olarak görev yapması, bu nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle değil, sarraflarla ilgili nizamnamenin kabulüyle başlamıştır. Muhakeme Dairesi, Divan'ın tam olarak asli görevini ifa edeceği 1878-1879 tarihine kadar da bu görevini sürdürmüştür. Divan-ı Muhasebat bu görevini sürdürürken de atama ve nakil yoluyla memurların alımı devam etmiştir. Özellikle reis ve aza atamaları çok dikkatli yapılmıştır. Bu dönemde, kurum içi kadrolara geçici görevlendirme ve vekâleten atama yoluyla üst düzey bürokrat istihdamı gerçekleştirilmemiştir.

C. Divan-ı Muhasebat ve Kanun-ı Esasi

Divan-ı Muhasebat'ın 6 Temmuz 1863 tarihinde kurulmasından sonra geçen süreçte, yapılması düşünülenlerin gerçekleştirilmediği, kurumun çalışmalarından belli olmuştu. Kurumun; mali denetimi hiç yapamadığı, bütün ağırlığını yargılamaya kaydırıldığı, geçen zaman diliminde ayrıntılarıyla ortaya çıkmıştı. Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi, yargılama işlemlerini Divan'ın gerçek anlamda kurulduğu zamana kadar hiç aksatmadan sürdürmüştü. Yargılama dışındaki hesap tetkikleri işlemleri, bir türlü düzene konulamadı. Divan'ın hesap kontrollerinde başarılı olamamasının en önemli sebebi, yetkilerini geçici başka meclis ve komisyonlarla paylaşmak zorunda kalmasıydı. Bu geçici meclis ve komisyonlardan birisi, 1871 yılında Meclis-i Valâ'dan dan ayrılarak kurulan ve başkanlığını Sadrazam Mahmud Paşa'nın yaptığı Islahat-ı Maliye Meclis-i Muvakkat'ıydı.¹⁹³ Ayrıca Divan'ın görevle-

¹⁹² Divan-ı Muhasebat'ın 6 Temmuz 1863 tarihinde kurulmasından sonra 1879 tarihine kadar çalışmadığı, bazı kaynaklarda ifade edilmektedir. Divan'ın kapatıldığı ve hiç çalışmadığı iddialarını çürütecek bazı belgeler mevcuttur. Bu belgelerin başında Osmanlı Devleti'nin her sene yayımladığı Salnameler gelmektedir. Çalışmayan bir kurumun her sene bu yıllıklarda yer alıyor olması, yukarıdaki iddiayı çürütmeye yetecektir. Bu Salnamelerde, yıl yıl Divan'ın çalışan personelinin isimleri ve sahip oldukları rütbeler teferruatlı bir biçimde belirtiliyordu. Bundan dolayı bu örnekler 6 Temmuz 1863 tarihinden sonra Divan'ın kapatılmadığının en önemli delilini teşkil etmiştir. Divan'ın yetkilerinde muhtemel bir daralma söz konusu olsa bile, bu kurumun tamamen kapatıldığı anlamına gelmemelidir.

¹⁹³ Sadrazam Mahmud Paşa'nın başkanlık ettiği Islahat-ı Maliye Komisyonu, çalışmalarını bir süre devam ettirdikten sonra Mithat Paşa tarafından lağvedilmiştir. Bu komisyon azaları da, Şûrâ-yı Devlet'e nakledilmiştir. Ahmet Lûtfî Efendi, *Lûtfî Tarihi*, C.XIV, s.29.

rini ifa etmesi için 1875 yılında Mehmed Emin Paşa başkanlığında Meclis-i Âli-i İcraat adıyla da bir meclis kurulmuştu. Bu meclis icraatlarını ancak bir sene kadar sürdürebilmişti. Divan-ı Muhasebat'ın yeniden teşkil edilmesinden hemen önce 1878 yılında, mali tetkik işlevini yerine getirmek üzere Islahat Komisyonu devreye sokulmuştu. Hayreddin Paşa'nın başkanlık ettiği bu komisyon, Divan'ın görevlerini kısa bir süreliğine de olsa, yerine getirmekle mükellef tutulmuştu.¹⁹⁴ Geçici çözüm mahiyetindeki bu girişimlerin bir sonuç vermediği kısa sürede anlaşılıp, köklü bir reform yapılarak mali denetimin bir düzene konulması amaçlandı. Âtıl duran Divan-ı Muhasebat'ın, yeniden gözden geçirilip, faaliyete başlaması için ön çalışmalar yapıldı. Bu ön hazırlıklardan en önemlisi, Divan'ın devletin 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe giren anayasasında kendisine bir yer bulmasıdır. Avrupa anayasalarından örnek alınarak hazırlanan bu metinde, Divan-ı Muhasebat'ın kurulacağı belirtiliyordu.¹⁹⁵ Böylelikle Kanun-ı Esasi'de kendisine yer bulan Divan-ı Muhasebat, anayasal bir kuruluş hüviyetine bürünmüştü. Kanun-ı Esasi'nin 105, 106 ve 107. maddelerinde; Divan'ın teşkili, görevleri ve azaları hukuki anlamda yer alıyordu¹⁹⁶. Anayasanın 105. maddesi, devletin gelir ve giderlerini kontrol eden memurların düzenledikleri evrakları tetkik ederek neticeyi Heyet-i Mebusan'a arz etmek suretiyle bir Divan-ı Muhasebat'ın kurulacağı ifade edilmişti. Ayrıca bu maddede, her üç ayda bir kere ülkenin içinde bulunduğu durumun Padişaha rapor olarak sunulacağı¹⁹⁷ yazılıyordu. Kanun-ı Esasi'nin 106. maddesi, kurum personeli olan azalarla ilgili idi. Divan üyeleri; mevcuden 12 olup, Heyet-i Mebusan'dan azilleri tasdik olunmadıkça kayd-ı hayat şartı ile padişahın iradesiyle atanacaklardı. Bu metindeki, Divan ile ilgili son madde olan 107. maddede ise, azaların nitelikleri, görevleri, istifaları, görevde yükselmeleri ve emekliliklerinin daha sonra bir nizamname ile düzenleneceği yazılıydı.

¹⁹⁴ Akgündüz, *Sayıstay Tarihi*, s.117.

¹⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-ü İnkılâp*, Takvim-i Vakayi Matbaası, İstanbul 1295, s.273-277.

¹⁹⁶ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.42.

¹⁹⁷ Divan-ı Muhasebat'ın sultana sunacağı ilk mali rapor için bütün dairelerden 1295 yılı Teşrinisani sonuna kadar kasalarındaki nakit mevcudu ve harcamalarla ilgili 20 gün içinde bir icmal defteri yapılarak gönderilmesi Divan tarafından talep edilmiştir. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 11, 15 Aralık 1879, s.31.

1. Meclis-i Mebusan ve Divan-ı Muhasebat'ın 1878 Tarihli Kanunu

Kanun-ı Esasi içinde kendisine yer bulan Divan-ı Muhasebat'ın yeni den kuruluşu için çalışmalara hız verildi. Bu bağlamda Şûrâ-yı Devlet Kavanin ve Nizamât Dairesi bu iş için görevlendirildi.¹⁹⁸ Bu dairenin öncelikli görevi, Divan-ı Muhasebat'ın ihtiyaca cevap vermeyen önceki nizamnamelerinin üstünde bir kanunu yapmaktır. Bu amaçla Şûrâ-yı Devlet Kavanin ve Nizamât Dairesi, 31 Mayıs 1862 tarihli Fransa Muhasebe-i Umumiye Kararnamesinin Sayıştay'a ilişkin 18. faslının 375. ve onu izleyen maddelerinin bir kısmını (Fransa Sayıştay Kanunu) alarak tercüme etti.¹⁹⁹ Bu tercümeden yararlanarak kaleme alınan Divan-ı Muhasebat Kanunu, Fransa Sayıştay Kanunu'nun tamamı olmayıp, sadece bir bölümüydü.²⁰⁰ Divan-ı Muhasebat'ın 1863 ve 1865 tarihli nizamnameleri Fransız Sayıştay'ından etkilenmese de, Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra kaleme alınan kanunu, Fransa Sayıştay Kanunu'nun kısmen benzeri idi.

Kavanin ve Nizamât Dairesince kaleme alınan Divan-ı Muhasebat Kanunu, sekiz fasıl ve 62 maddeden meydana gelmekteydi. Birinci fasıl, Divan-ı Muhasebat'ın suret-i teşkilini, dairelerinin taksimini, reis, aza ve yazı işlerinde çalışacak personelin miktarını belirtmekteydi. İkinci fasıl, Divan-ı Muhasebat'ın, üçüncü fasıl, müddeiumuminin ve dördüncü fasıl ise, başkıtabetin görevlerini ihtiva etmekteydi. Beşinci fasıl, muhasebeciler tarafından verilen hesap özetlerinin Divan tarafından kontrollerinin nasıl yapılması gerektiğini açıklamaktaydı. Altıncı fasılda, Divan dairelerinde kontrol edildikten sonra genel kurula havale edilen hesapların yargılamaları, yedinci fasılda, her nezaret ve daire tarafından düzenlenerek Maliye Nezareti'ne gönderilen ve Divan-ı Muhasebat'a havale edilen sal muhasebelerinin kontrolleri ve sekizinci fasılda ise, devletin genel maliyesi ve muhasebesinin kontrolleri ve yargılamaları hakkında yapılacak ıslahatların Sadaret'e ve Meclis-i Mebusan'a havale edilmek üzere layihalarını, Divan'ın tanzim etmesi ile ilgili düzenlemeleri içermekteydi.²⁰¹

Kavanin ve Nizamât Dairesi'nce kaleme alınan Divan-ı Muhasebat kanun layihası kontrol edilmek üzere Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne

¹⁹⁸ BOA, *Y.PRK.ML*, No. 12/61, 28 Temmuz 1877.

¹⁹⁹ Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Prensipleri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952, s.583.

²⁰⁰ Bedi Necmeddin Feyzioğlu, *Nazari, Tabiki, Mukayeseli Bütçenin Kontrolü*, C.I, Sermet Matbaası, İstanbul 1954, s.155.

²⁰¹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 25 Temmuz 1877, lef 5.

sevk edildi. Burada yapılan kontrollerden sonra kanun layihası, müdahalede bulunulmaksızın bir mazbata ile 28 Temmuz 1877 tarihinde Şûrâ-yı Devlet genel kuruluna havale edildi.²⁰² Burada yapılan toplantıda, dairede yapılan çalışmalar ve alınan kararlar, Sadaret'e sunulmak üzere bir kez daha gözden geçirildi. Bu görüşmelerde, gelen kanun layihesindeki üçüncü maddede bir tadilat yapıldı. Kanun-ı Esasî'nin 106. maddesinde, Divan azalarının kayd-ı hayat şartıyla bu göreve atanmaları mümkün iken, burada yapılan değişikliklerle kurum reisinin de aynı şartları haiz olmasına karar verilerek ilgili madde bu doğrultuda değiştirildi (Madde 3). Ayrıca kaleme alınan kanun müsveddesinde reis, aza ve diğer Divan personelinin yemin ederek göreve başlaması ile ilgili bir madde mevcut iken, kontrolü yapılan kanunda bununla ilgili bir düzenleme yoktu. Şûrâ-yı Devlet genel kurulunda, yemin ederek göreve başlama ile ilgili bir maddenin gerekli olup olmadığı müzakere edildi. Yapılan görüşmelerde, devletin ve umuma ait tesisatın hesaplarını kontrol eden, mali konularda yetkili memurların hesaplarını yargılama yetkisini haiz olan ve vazifelerinden dolayı nezaret veya dairelere tabi olmayan bir heyetin²⁰³, kendi personelinin yemin ederek göreve başlaması, devlete ve millete karşı bir sorumluluk örneği idi. Dolayısıyla Divan personelinin yemin ederek göreve başlamalarını sağlayacak madde, Şûrâ-yı Devlet genel kurulunda kabul edilerek kanun layihasının dördüncü maddesi olarak ilave edildi. Ayrıca burada kanun layihası madde madde kontrol edilirken gerekli görülen düzeltme ve eklemeler yapıldıktan sonra, kanuna son şekli verilmeye çalışılmıştır. Bu eklemelerden bazıları şunlardır: Harcamaların gerekli görülen yerler için sarf edilip sarf edilmediği, gelirlerin ve giderlerin zamanında düzenlenip düzenlenmediği, maliye memurlarının kanunlara ve nizamla göre hareket edip etmedikleri, Divan'dan gönderilen ilamların yerlerine ulaştıktan sonra gerekli işlemlerin yapılıp yapılmadığı.²⁰⁴

Şûrâ-yı Devlet'te son şekli verilen kanun layihası matbu hâle getirilerek 17 Ekim 1877 tarihinde Babıali'ye gönderilmiştir.²⁰⁵ Gerekli yazışmalardan sonra buradan Meclis-i Mebusan'a sevk edilmiştir.

²⁰² BOA, *Y.PRK.ML*, No. 12/61, 28 Temmuz 1877, lef 1; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 28 Temmuz 1877, lef 5.

²⁰³ BOA, *Y.PRK.ML*, No. 28/46, 26 Ekim 1907, lef 2-3.

²⁰⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 17 Ekim 1877, lef 5.

²⁰⁵ BOA, *Y.PRK.ML*, No. 12/61, 17 Ekim 1877, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 17 Ekim 1877, lef 5.

Meclis-i Mebusan'ın 5 Ocak 1878 tarihli oturumunda Divan-ı Muhasebat layihası görüşülmüştür. Kanun görüşme usulü gereğince bu layiha için de encümen oluşturulmuş ve ayrıca milletvekillerinin bendler hususunda görüşlerini beyan edebilecekleri belirtilmiştir. Görüşmeler sırasında özellikle birkaç husus ön plana çıkmıştır. Bunlardan birincisi: Reis-i evvelin reis-i saniyi tayin hususudur. İkincisi Divan-ı Muhasebat'ın yargılama yetkisine sahip olmasının yerinde olup olmadığıdır. Özellikle ikincisi yani Divan-ı Muhasebat'ın yargılama yetkisi hususunda ilginç diyaloglar yaşanmıştır. Esasen Meclis-i Mebusan üyelerinin bir kısmının Divan-ı Muhasebat'ın yargılama yapmaması gerektiği yönünde savundukları görüş, sonraki süreçte belirli bir dönem Divan'ın yargı yetkisini kullanmamasına arka planda etki eden bir sebep oluşturduğu söylenebilir.²⁰⁶

Divan-ı Muhasebat Kanunu 7 Ocak 1878 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda görüşülerek, muhakeme kısmıyla ilgili tartışmalar devam ettirilmiştir.²⁰⁷ 9 Ocak 1878 tarihli oturumda Divan-ı Muhasebat'ın gereksiz olduğu görüşleri ortaya atılmış bunun üzerine meclis ilgili kanun tasarısının müzakere edilip edilmemesi konusundaki kararı komisyonların vermesini çoğunlukla kabul etmiştir.²⁰⁸ Böylelikle Divan-ı Muhasebat nizamnamesi encümene havale edilmiştir. Divan-ı Muhasebat nizamnamesi Meclis-i Mebusan tatil edilene kadar bir türlü encümenden gelerek tekrar gündeme alınamamıştır. Dolayısıyla nizamname onaylanmadan Meclis, 14 Şubat 1878'de süresiz olarak tatil edilmiştir.²⁰⁹

Böylelikle Kanun-ı Esasi'nin Divan-ı Muhasebat'a ilişkin hükümlerinin yerine getirilmesi amacıyla hazırlanan 17 Recep 1294 tarihli kanun layihasının²¹⁰ meclis onayı, Meclis-i Umumi'nin toplanması mümkün olmadığından yapılamamıştır.

²⁰⁶ Hakkı Tank Us, *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi*, C.II, Beşinci İnikad, 5 Ocak 1878, s.93.

²⁰⁷ Hakkı Tank Us, *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi*, C.II, Altıncı İnikad, 7 Ocak 1878, s.100.

²⁰⁸ Hakkı Tank Us, *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi*, C.II, Yedinci İnikad, 9 Ocak 1878, s.108-109.

²⁰⁹ Meclisin tatiline dair 10 Safer 1295 tarihli tezkire-i seniyyeyi müsteşar beyefendi kürsi-i hitabete çıkarak kıraat eder. Hakkı Tank Us, *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi*, C.II, Yirmi dokuzuncu İnikad, 15 Şubat 1878, s.406.

²¹⁰ Bu kanun lâyihası aslında Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra hazırlanmış bir lâyahadır ve 28 Temmuz 1877 tarihlidir. Bu kaleme alınan lâyiha kaleme alındıktan sonra Tanzimat Dairesi'ne gönderilmiş burada tetkik ve mütalaa olunmuştur. Daha sonra mazbata düzenlenerek Şûrâ-yı Devlet genel kuruluna sevk edilmiştir. BOA, *YPRKML*, No. 12/61, 28 Temmuz 1877.

2. Divan-ı Muhasebat'ın 1879 Tarihli Kararnamesi

Şûrâ-yı Devlet genel kurulunda görüşülen ve son şekli verilen Divan-ı Muhasebat kanun layihası bekletilmeden Babıali'ye gönderildi. Meclis-i Vükela'da tekrar müzakere edilen kanun layihası gerekli düzeltmelerden geçirildikten sonra matbu hâle getirildi.²¹¹ Divan-ı Muhasebat kanun layihasının tabettirilmiş hâli, Meclis-i Umumi'nin 14 Şubat 1878 tarihinde tatil edilmesinden dolayı son kez Encümen-i Mahsus-ı Meşveret'e gönderilerek müzakere edildi.²¹² Burada da kabul edilen layiha, Meclis-i Umumi'nin yapılacak ilk toplantısında oylanarak kanun olarak yürürlüğe gireceği zamana kadar, şimdilik kararname şeklinde ilan edilmesi için Şûrâ-yı Devlet mazbatası ile birlikte Sadaret'e iletildi.²¹³ Sultan II. Abdülhamid, Divan-ı Muhasebat kanun layihasını 25 Nisan 1879 tarihinde onaylamadan Sadaret'e geri gönderdi.²¹⁴ Yapılan düzeltmelerden sonra 1 Kasım 1879 tarihinde kanun layihası tekrardan padişaha sunuldu. Bu Divan kararnamesi, sultanın 8 Kasım 1879 tarihinde onaylaması ile yürürlüğe girdi.²¹⁵

Sultanın iradesi ile yürürlüğe giren 1879 tarihli Divan-ı Muhasebat'ın Suret-i Teşkil ve Vezâifine Dair Kararnamesi, sekiz fasıl ve 65 maddeden meydana gelmektedir. Birinci fasıl; Divan'ın kurulması ve tertibinden, ikinci fasıl; kurumun görevlerinden, üçüncü fasıl; müddeiumumi ve görevlerinden, dördüncü fasıl; Divan başkâtibinin görevlerinden, beşinci fasıl; muhasebatın tetkikinden, altıncı fasıl; hesapların yargılamasından, yedinci fasıl; dairelerin yıllık muhasebelerinden ve sekizinci fasıl ise; Sadaret'e sunulacak uyarı layihalarından bahsetmektedir.

Divan-ı Muhasebat'ın Kanun-ı Esasi'de yer alarak devlet teşkilatında anayasal bir kurum olarak ortaya çıkması, bir anlamda Sultan II. Abdülhamid'in gayret ve fedakârlığı ile olmuştu. Sultan, şahsına ait hazi-

²¹¹ Divan-ı Muhasebat Kanun layihası ilk kez 10 Aralık 1878 tarihinde Sadaret tarafından tabettirilmiştir. Şûrâ-yı Devlet genel kurulundan havale edilip, Meclis-i Vükela tarafından müzakere edildikten sonra tabettirilen layihanın tarihi ise 23 Nisan 1879 tarihli dir. Bu iki layiha birbirinden farklı olup, son tabettirilmiş nüsha Divan-ı Muhasebat Kararnamesi olarak kabul edilmiştir. İlk tabettirilmiş Divan-ı Muhasebat kanun layihası için bk. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 8.

²¹² BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 23 Nisan 1879, lef 3.

²¹³ Aynı yer.

²¹⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 25 Nisan 1879, lef 1.

²¹⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 18 Kasım 1879, lef 4. Bk. Ek VI.

neden aylık 100.000 gurus vererek Divan'ın yeniden kurulmasına öncülük etmiş ve sonrasında da kuruluş evrakını onaylamıştı.²¹⁶ Avrupa devletlerinde var olan gelir-giderlerin teftiş ve tetkikinin, Osmanlı için hayati öneme sahip olduğu²¹⁷, devletin ayakta kalabilmesi için bu kurumların mevcudiyetlerinin zorunluluğunu ortaya koymuştu.²¹⁸ Divan-ı Muhasebat'ın yeniden teşkil edilmesinin altında yatan bir diğer sebep ise, maliye memurlarının devlete ait nizam ve kanunların dışında hareket etme alışkanlığının kötü sonuçlar ortaya çıkarması olmuştu. Dolayısıyla devlet eliyle anayasal kimliğe sahip, hükûmet üstü var olan bir kurumun, yeniden teşkili gerekli görülmüştü.

Kurum kararnamesinin onay sürecinden yaklaşık 2 hafta önce, riyaset makamına Çamiç Ohannes Efendi atandı.²¹⁹ Kurumun temelini teşkil eden kararnamesinden önce reisinin atanması, devlette süregelen alışkanlıkların bir tezahürüydü. Ayrıca Divan'ın 1863 ve 1865 tarihli nizamnamelerinden önce de kuruma başkan atanması, bu geleneğin süreklilik arz ettiğini göstermekteydi.

Sultan tarafından onaylanan arz tezkiresi ile Divan-ı Muhasebat 8 Kasım 1879 tarihinde yeniden teşkil edildi.²²⁰ Fakat Divan-ı Muhasebat genel kurulu 1 Kasım 1879 tarihli arz tezkiresi ile padişaha sunulup 8 Kasım 1879 tarihinde onaylanarak kurulmuştu.²²¹ Divan-ı Muhasebat Riyasetine Ohannes Efendi, Divan azalıklarına; Şûrâ-yı Devlet azası Said Efendi, Maliye Nezareti Muavini Kadri Bey, Rûsumat işlerinde memur Edvars Efendi, Tetkikat-ı Maliye Komisyonu azası Rıfat Efendi, Erzurum Defterdarı Hacı Akif Efendi, Hüdaverdioğlu Ohannes Efendi ve Kastori Bey atanmışlardı. Ayrıca Divan-ı Muhasebat Müddeiumumiliğine Sakız Ohannes Efendi tayin edildi.²²² Divan'ın üst yönetimine yapılan atamalarda, ağırlıklı olarak maliye kökenli devlet memurları tercih edilmişti. Kendi alanlarında yeterli bilgi ve tecrübeye sahip bu kişilerin, bu kadrolara atanmaları tesadüfi değildi.

²¹⁶ BOA, *Y.MTV*, No. 41/71, 13 Aralık 1889.

²¹⁷ SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 455, 25 Ekim 1884, s.44.

²¹⁸ Hasan Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, s.128.

²¹⁹ BOA, *İ.DH*, No. 64430, 1 Kasım 1879.

²²⁰ SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 455, 25 Ekim 1884, s.44.

²²¹ BOA, *Y.PRK.A*, No. 3/28, 1880, lef 1-2. Maliye Nezareti'nin ıslahatı ile ilgili fezlekenin ikinci bendi Divan-ı Muhasebat'a ayrılmıştır. Bu kısımda Divan'ın yeniden teşkil edildiği yazılıdır.

²²² BOA, *İ.DUİT*, No. 59/4, 4 Kasım 1879, lef 1. Bk. Ek III.

3. Divan-ı Muhasebat'ın Mali Denetime Başlaması

Divan-ı Muhasebat heyeti, kararnamenin yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir hafta önce ilk genel kurulu toplantısını gerçekleştirdi.²²³ Bu toplantı, Hazine-i Celile Islahat-ı Maliye Komisyonu Masarifat Şubesi odasında sabah saat 05.30 da (Günümüz Alafranga saat sistemine göre öğleden önce saat 10.00) yapıldı.²²⁴ Divan heyetinin ilk icraatı, Sadaret'ten gelen ve kurumun teşkilini belgeleyen 8 Kasım 1879 tarihli tezkirenin, genel kurulda okunması oldu.²²⁵ Genel kurulun ikinci icraatı ise, Divan-ı Muhasebat'ın hizmet vereceği bina meselesinin çözüme kavuşturulmasıydı. Geçici olarak Babıali binası içindeki Maliye Nezareti'ne ait odaları kullanan Divan'ın 11 Kasım 1879 tarihinden itibaren Heyet-i Ayan'a ait odalara nakledilmesi, genel kurul tarafından karara bağlandı. Genel kurulda reis tarafından, mevcut odaların tahliyesinin devam ettiği ve buraların elden geçirildikten sonra taşınma işlemine başlanacağı ifade edildi.²²⁶

Maliye Nezareti'nin Masarifat Şubesi odasında sabah saat 05.30 da toplanan genel kurulun ilk günkü gündeminde, devletin mali hesaplarının denetime başlanması vardı. Divan-ı Muhasebat, denetime nereden ve hangi zaman aralığından başlayacağını bilemediğinden, danışmak ve fikir almak üzere Maliye Nezareti Müsteşarı Münir Bey'i genel kurula davet etti. Divan genel kuruluna Maliye Müsteşarı yerine Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa geldi.²²⁷ Maliye nazırı, Divan'a, kurumun hangi seneden ve nereden başla-

²²³ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1. Divan-ı Muhasebat'ın 10 Kasım 1879 tarihli ilk genel kurulunda görev yapan personelin isim ve görevleri şunlardır: Reis Ohannes Efendi; Azalar: Hafız Said Efendi, Hacı Akif Efendi, Kadri Bey, Rıfat Efendi, Hüdaverdi Ohannes Efendi, Kastori Bey, Edvars Efendi; Müddeiumumi Sakız Ohannes Efendi. Bk. Ek VIII.

²²⁴ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1. Osmanlı alaturka saat sistemine göre saat 05.30, alafranga saat sisteminde dünyanın güneşe konumu itibarıyla mevsimler bazda değişiklikler olmasından dolayı farklılık gösterebilmektedir. Alaturka saatin 05.30 gösterdiği vakit, alafranga saat sistemine göre öğleden önce saat 10.00'dur.

²²⁵ Divan-ı Muhasebat genel kurulunda, sultan tarafından kararnamenin kabul edildiğini gösterir tezkire okundu ve bu kanunun matbaada basımından sonra 100 nüshası kurum tarafından talep edildi. SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 6, 27 Kasım 1879, s.7.

²²⁶ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

²²⁷ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 3, 13 Kasım 1879, s.3-4; Pakalın, *Maliye Teşkilâtı*, C.III, s.436.

ması gerektiği ile ilgili hazinenin vereceği cevabı beklemesini önerdi. Maliye nazırı, ayrıca hazinenin elinde var olan, dairelere ait hesap dökümlerini içeren bir pusula ile 13 Kasım 1879 tarihinde Divan genel kuruluna gelerek bilgi vereceğini sözlü olarak bildirdi.

10 Kasım 1879 tarihli Divan-ı Muhasebat genel kurul toplantısında; kurumun kanun hükmünde kararnamesinde belirtilen, iki daireye ayrılması ile ilgili bir düzenleme yapıldı. Bu toplantıda Divan, iki daireye ayrılarak reis-i sanileri ve azaları tespit edildi. Buna göre, I. Daire; Divan-ı Muhasebat reisi Çamiç Ohannes Efendi'nin başkanlığında Hacı Akif Efendi, Rıfat Efendi ve Edvars Efendi'den, II. Daire ise; Hafız Said Efendi'nin riyasetinde Kadri Bey, Hüdaverdi Ohannes Efendi ve Kastori Bey'den meydana geldi.²²⁸ Dairelerin oluşumundan sonra görev dağılımı da ona göre yapıldı. I. Daire, muhasebelerin tetkikinde izlenecek yollar hakkında ön çalışma yapmak üzere görevlendirildi. II. Daire ise, görülen lüzum üzerine başkâtip, mümeyyiz ve kâtiplerin adedi ve maaşları ile ilgili bir çalışma yaparak genel kurula sunmakla mükellef tutuldu.²²⁹ Bunun yanında Divan'ın ihtiyacı olan kırtasiye ve bilumum araç gereçlerin neler olduğuna dair bir pusulanın hazırlanarak genel kurula verilmesi görevi de II. Daireye verildi.

Divan-ı Muhasebat'ın 11 Kasım 1879 tarihindeki ikinci genel kurulu, sabah saat 06.30'da Heyet-i Ayan dairesinde toplandı. Böylelikle Divan'ın bina sorununa kısa vadede de olsa bir çözüm bulunmuştu. Kurumun yeniden teşkili sırasında geçici olarak kullandığı Maliye Nezareti'ne ait odalar boşaltılarak Heyet-i Ayan Dairesi'ne nakledildi.²³⁰ Divan'ın ikinci genel kurulunda, kurumun muhasebe tetkiki ve personeli ile ilgili bazı kararlar alındı. Yeniden teşkil edilen Divan'a, bir başkâtip, dört mümeyyiz, dört mülazım, bir evrak müdürü, iki halife, iki hademe ve iki odacı tayin edilmesinin mevcut durum açısından yeterli olacağı müzakere edilerek karara bağlandı. Bu işlemin resmîyet kazanması için alınan karar, Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından yazılı olarak Sadaret'e bildirilmek zorundaydı. Babıalı'den verilecek karar neticesine göre personel alımı gerçekleştirilecekti. Divan genel kurulunda alınan hükmün, sadece yazılı olarak değil, sözlü olarak da Sadaret'e sunulmasına karar verildi. İstihdamı düşünülen personelin bir an önce atamasının yapılması için, genel prosedürün dışına çıkılması sık rastlanılan bir durum

²²⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

²²⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.2.

²³⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 2, 11 Kasım 1879, s.3.

değildi. Atamaların yapılması için Sadrazam'a havale edilen tezkirenin bir de sözlü olarak beyan edilmesi, muhtemelen işlemin ivedilikle gerçekleşmesini sağlıyordu. Divan-ı Muhasebat reisinin basit bir atama için Sadaret'ten sözlü istekte bulunması, Başvekâlet düzeyinde itibarının ne denli büyük olduğunun göstergelerinden biriydi.

Heyet-i Ayan Dairesi'nin kullanımı hakkında Sadaret'ten Divan'a bir tezkire gönderildi. Sadaret, Divan-ı Muhasebat'ın bina sorununu geçici de olsa çözüme kavuşturmuş ve Heyet-i Ayan Dairesi'nin kullanıma onay vermişti. Ayrıca bu tezkirede, Divan'ın yazı ve bilumum bazı işleri, kurumun kendi elemanları tarafından değil, Heyet-i Ayan Dairesi hizmetinde bulunan elemanları tarafından yürütülmesi karara bağlandı. Dolayısıyla Divan'ın başkâtip, mümeyyiz ve mülazımlarının isimlerinin yazılacağı defterin ona göre düzenlenmesi zorunluluğu ortaya çıktı.²³¹ Bu durum, Divan tarafından ihtiyaçtan dolayı talep edilen personelin özellikle de yazı işlerinde istihdam edileceklerin atamasına bir engel teşkil etti. İsimlerin bir deftere kaydedilerek belirlenmesi ve Sadaret'e bildirilmesi yapılacak atamaların bir süreliğine askıya alındığı şeklinde değerlendirilebilir. Sonuçta Divan'ın talep ettiği personelin Sadaret tarafından tedarik edilmesi, işlerin kesintiye uğramadan sürdürülebileceğini göstermiştir.

I. Daire tarafından muhasebelerin ne yolda tetkik edileceği hakkında kaleme alınan çalışma, genel kurulda azalar tarafından teferruatlı bir biçimde müzakere edildi. Sonuçta Divan-ı Muhasebat'ın nereden ve hangi zaman diliminden başlayarak muhasebe tetkiki yapacağı sorusuna bir cevap bulundu. Hazinesin geçen zaman içinde hesabını mükemmel ve eksiksiz vereceği hangi yıl varsa ondan başlanmasının doğru olacağına karar verildi. Genel kurul azaları, o yıla ait muhasebelerin tetkikinden sonra geriye kalan yılların bir düzen içinde sırasıyla kontrol edilmesi görüşünü benimsedi. Bu işlemin başarıyla yapılabilmesi içinde yazılı evrakların okunabilir ve düzenli tutulup tutulmadıkları ön incelemeden geçirilmeliydi. Dolayısıyla hazineye gelen şehriye cetvellerinin ve sal muhasebelerinin, layıkıyla kontrolden geçirilmesi için ıslah edilmesi gerekli görülmüştü. Muhasebe evraklarının, bu şekilde iyileştirmelerden geçirilip düzgün bir şekle sokulmasının ardından, 1879 senesi başlangıcından itibaren Divan tarafından incelemeye alınması

²³¹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 3, 13 Kasım 1879, s.4.

görüşü benimsendi.²³² Son olarak da, 1878 senesi başlangıcından itibaren hazinenin alacak ve borçlarını, tahmini de olsa kapsayacak şekilde bir defter-i umumi hazırlanması ve denetime hazır hâle getirilmesi için Maliye Nezareti nezdinde girişimlere başlanmasına karar verildi.²³³

İdari anlamda bazı düzenlemelerin ardından (bina temini, muhasebe kontrolünün başlatılması, personel tedariki vs.) Divan'da, mali yönden bazı iyileştirmeler yapıldı. Kurum personelinin maaşları bir düzen içinde yeniden belirlendi. Divan-ı Muhasebat Riyaseti için aylık 10.000 guruş, aza ve müddeiumumi maaşları içinde 7.500 guruş maaş ödenmesi uygun görüldü. Fakat Divan azası Said Efendi'nin Şûrâ-yı Devlet azalığından geçmiş olması ve mali konulardaki tecrübesinden dolayı aylık maaşının 9.000 guruş olarak ödenmesi önerildi. Bu istisnai durumla ilgili son kararı sultanın kendisi vereceğinden, adı geçen kişinin maaşı bu şekilde düzenlendi. Bir reis, yedi aza ve bir müddeiumuminin aylık toplam maaşı memuriyete başlama tarihinden itibaren 76.500 guruşa tekabül etmekteydi. Bu toplam miktarın 47.250 guruşunun karşılığı olup, geriye kalan 29.250 guruşun hazine tarafından ödenmesi teklif edildi. Ayrıca Divan-ı Muhasebat kalem heyeti ile bunların masrafları için maliye tarafından tahsis edilmiş 26.500 guruşun serbest bırakılarak kurum bütçesine ilave edilmesi istendi. Divan Riyasetinin kaleme aldığı mali konularla ilgili tezkiresi, Sadaret kanalıyla padişaha arz edilmiş fakat onaylanmadan iade edilmişti.²³⁴ Tezkirenin geri gönderilme sebebi, hazineye ek yük getirecek bütün tekliflerin tekrardan gözden geçirilmek istenmesidir. Devlet için büyük bir öneme sahip kurumun personel giderleri olarak hazineden istediğini alamaması hazinenin içinde bulunduğu durumu izah etmeye gerek bırakmayacaktır. Devletin mali hesaplarını kontrol etmesi için kurulan Divan, ekonomik krizle mücadele eden hazineden parasal taleplerini sorunsuz bir şekilde karşılayamamaktadır. Gerekli bilgilerin yeniden elden geçirilmesinden sonra bu isteklerin kabul edildiği görülmektedir.²³⁵ Yavaş işleyen mali yapının Divan gibi birçok kuruma ek yük getirmesi, sistemin kendisinden kaynaklanmaktadır.

²³² SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.2; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 455, 25 Ekim 1884, s.44.

²³³ Aynı yer.

²³⁴ BOA, *İDH*, No. 64762/4, 4 Mart 1880, lef 1-5.

²³⁵ Divan-ı Muhasebat reisi için ilk kez teklif edilen aylık 10.000 guruş maaş, yeni tezkire ile 15.000 guruşa yükseltilmiştir. Said Efendi'ye aylık 9.000 guruş, diğer aza ve müddeiumumiye ise aylık 7.500 guruş maaş ödenmesi aynen kabul edilmiştir. SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 38, 16 Mart 1880, s.60.

Divan-ı Âlî-i Muhasebe olarak kurulduktan sonra geçirdiği aşamalar sonucunda 1879 yılında yeniden teşkil edilen Divan-ı Muhasebat, asli görevlerini bu tarihten sonra yerine getirmeye başlamıştır. Kuruluş dönemi ve sonrasında geçirdiği evreler Divan'ı daha güçlü hâle getirmiştir. İncelenen dönemde (1862-1908) kurumun teşkilat kanunları nizamname ile başlayıp kanun hükmünde kararname ile son şeklini almıştır.²³⁶ Divan-ı Muhasebat'ın 1878 tarihli kanunu, Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Umumi'yi tatil etmesi nedeniyle onaylanamamış ve bu yüzden kanun hükmünde kararname şeklinde düzenlenerek yürürlüğe girmiştir. Divan'ın kuruluşundan 1908'e kadarki süreçte, haiz olduğu yetkiler çerçevesinde icra ettiği görevler, kurumun teşkilat kanunlarının sınırları içinde gerçekleştirilmiştir.

²³⁶ Divan-ı Muhasebat'ın yürürlüğe giren 1863, 1865 ve 1879 tarihli teşkilat kanunları vardır. Bunlardan 1863 ve 1865 tarihli olanlar nizamname, 1879 tarihli ise kararname şeklinde düzenlenmiştir. Divan-ı Muhasebat'ın görev ve yetkilerini yeniden belirlemek üzere yeni bir nizamname layihası düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *MV*, No. 132/89, 29 Eylül 1909.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT'IN GÖREV VE YETKİLERİ

“Emvâl-i Devletin kabz ve sarfına memur olanların muhâsebelerini rü’yet ve devâirden tanzim olunan sâl muhâsebelerini tetkik ederek hülâsa-i tetkikat ve netice-i mutala’âtını her sene bir takrir-i mahsus ile Hey’et-i Meb’ûsân’a arz eylemek üzere bir Divân-ı Muhâsebât teşkil olunacaktır. Bu Divan, her üç ayda bir kerre ahvâl-i maliyeyi riyâset-i vükelâ vâsıtasıyla bâ takrir taraf-ı Hazret-i Padişahiye dahi arz eder.”²³⁷”

Kanun-ı Esasî’nin 105. Maddesi

A. Divan-ı Muhasebat’ın Görevleri

Divan-ı Muhasebat’ın kurulmasını gerektiren görevleri ve bu görevleri yerine getirebilmek içinde yetkileri vardı. Bunlar kurumun ilgili nizamnamelerinde ve kararnamesinde fasıllar altında maddeler hâlinde belirtilmişti. Bu başlık altında, Divan’ın görevlerinin neler olduğu ve nasıl yerine getirildiği, bunun için hangi yetkilerle donatıldığı gibi sorulara cevap aranacaktır. Divan-ı Muhasebat’ın görevlerine geçmeden önce bu işleri icra edecek Divan daireleri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Divan-ı Muhasebat’ın Hesap Denetim Görevi

a. Merkez Hesaplarının Kontrolü

Divan-ı Muhasebat’ın görev ve yetkilerinin başında, hazineden ödenek alan tüm daire ve nezaretlerin hesaplarını kontrol etmek gelmektedir. Bu nedenle kuruluşundan kısa bir süre sonra yürürlüğe giren 1863 tarihli ni-

²³⁷Düstûr, I.Tertip, C.IV, s.17.

zamnamesinde bu konu açıkça ifade edilmektedir.²³⁸ Her daire, muhasebesini kanuna uygun usulde tanzim ederek, gerekli evrakları eklemek suretiyle istenilen zaman diliminde Divan-ı Muhasebat'a teslim etmek mecburiyetindedir. Divan-ı Muhasebat'a gönderilecek hesapların hangi zaman aralığında tesliminin gerçekleştirileceği ile ilgili takvim kurum tarafından ilan olunacaktır. Divan'a gönderilen hesapların tetkikinin zamanında gerçekleştirilmesi için bir önceki seneye ait gönderilecek evrakların, yeni senenin başlangıcından itibaren altı ay içinde kuruma ulaştırılması zorunludur. Bu süreleri aşan hesap memurlarına bir takım cezai müeyyideler uygulanmaktadır.²³⁹ Bu cezaların başında; uyarma, aylıktan kesme ve memuriyetten men gelmektedir. Hesap memurlarına işlerini sistemli ve zamanında yapmaları için baskı unsuru oluşturan Divan'ın denetimi sıkı tutma uygulaması ilerleyen zaman diliminde verimlilik açısından faydalı olmuştur.

Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesindeki mali denetiminin ana hatları, bir önceki yasal düzenlemeye göre daha detaylıdır. Buna göre; Osmanlı Devleti'nin bütün eyalet ve kazalarla merkezde bulunan hazineye tabi kurumların gelir ve giderleri ile muhasebe kayıtları ve diğer işlemlerinin her yılın sonunda Divan tarafından denetleneceği, nizamnamenin ikinci faslının ilk yedi bölümünde yazılıdır.²⁴⁰ Divan-ı Muhasebat'ın yapacağı denetim; nakit hesapları üzerinde ve harcamadan sonra yapılmakta olup giderleri hazine-den karşılanan bütün kurumları kapsamaktadır. Ancak Divan'ın yeterli teşkilatı ve bütçesi olmaması nedeniyle bu denetim, sadece İstanbul'da bulunan merkez kurumların hesapları üstünde yapılmış, taşra hesaplarını II. Meşrutiyet öncesinde denetlemek mümkün olmamıştır.

Divan'ın 1879 tarihli, Fransız Sayıştay Kanunu'ndan kısmen tercüme edilerek hazırlanmış, kararnamesi; kurumun kuruluş ve işleyişini yeni esaslara bağlamış ise de, denetleme konusunda bir önceki yasal düzenlemenin (1865 tarihli Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi) ötesine geçememiştir.²⁴¹ Kararnameye göre, devlete bağlı resmî kurumların (Askerî ve mülki) hazi-

²³⁸ Divan'ın 1863 tarihli ilk nizamnamesinde muhasebe kontrolü "*Gerek hizmet-i ashîyye sıfatıyla ve gerek memur-in-i mahsusa suretiyle olsun emval-i miriyyeyi abz ü sarf iden memurların muhasebatını tetkik ve teftiş etmek Divan-ı Muhasebat'ın fariza-ı zimmet-i memuriyetidir.*" şeklinde ifade edilmektedir. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 3 Ekim 1863, lef 3.

²³⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 3 Ekim 1863, lef 3.

²⁴⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2.

²⁴¹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 8 Kasım 1879, lef 4.

neden ödenek almaya ve bunu harcamaya memur edilen yetkilileri tarafından tutulan hesaplarının, harcamadan sonra denetime tabi tutulması öngörülmüştür. Divan'ın 1879 tarihli kararnameğine göre yapılan denetim de, yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı sadece merkez hesaplarında gerçekleştirilmiştir.

Merkez hesaplarının denetimi özellikle Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra hazırlanarak yürürlüğe giren Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnameşiyle başlamıştır. Kurumun kuruluşundan bu zamana kadar geçen süreçte, denetimin merkez hesaplarını bile denetlemediği aşikârdır. Divan, 1879 tarihinden itibaren hazineden ödenek alıp bunu harcayan kurumların hesaplarını denetlemeye başlamakla birlikte geriye dönük hesap incelemelerini de bir düzene koymaya gayret etmiştir.

b. Taşra Hesaplarının Kontrolü

Divan-ı Muhasebat'ın Kanun-ı Esasi sonrası anayasal temelli bir kuruluş hüviyetine bürünmesi ve Meclis-i Umumi'ye karşı sorumluluğunun bulunması, mali denetimde daha etkin olmasını sağlamıştı. Fakat devletin içinde bulunduğu ekonomik durum, denetimin geniş çaplı ve sistemli bir şekilde Divan tarafından gerçekleştirilmesine imkân vermedi. Bu nedenle, mali denetimin dar bir alanda ve kısıtlı imkânlarla yapılmasına başlandı. Merkez ve taşra hesapları tek bir farkla yerinde denetime tabi tutuldu. Merkez hesaplarını Divan mümeyyizleri, taşra hesaplarını ise oluşturulan komisyonlar denetledi. Taşrada bulunan en büyük idari birim yöneticisinin başkanlığında denetim komisyonları kurulmuştu. Bu hesaplar, ilgili komisyonlar tarafından yüzeysel bir biçimde denetimden geçiriliyordu. Hâl böyle olunca, hesap hülasaları doğrudan Divan-ı Muhasebat'a gönderiliyor, burada Divan mümeyyizleri tarafından özet üzerinden son bir kontrole tabi tutuluyordu. Taşra hesaplarının yerinde denetimi ile ilgili de bazı sıkıntılar mevcuttu. Özellikle hesap denetiminde uzman olmayan şahısların yer alması, kontrollerin kalitesini düşürmekle kalmıyor, bu işlemlerin güvenilirliğini de zedeliyordu. Donanımlı ve yetkin hesap denetçilerinin azlığı ve devlet coğrafyasının büyüklüğü göz önüne alındığında, zor şartlarda gerçekleştirilen denetimlerin ne kadar başarılı olduğu tartışılır.

1879 yılından itibaren yapılmaya başlanan merkez ve taşra denetimlerinde önemli bazı düzenlemeler gerçekleştirildi. Özellikle Hicri 1296 senesi başlangıcından itibaren taşra denetimlerinde komisyonlardan geçen he-

sap denetim özetleri, doğrudan doğruya Divan-ı Muhasebat'a gönderiliyordu. Bu durum Hicri 1299 senesi başlangıcından itibaren değişti. Yapılan yeni düzenleme ile taşra hesaplarına ait evraklar öncelikle hazineye gönderilecekti. Hazineye toplanan hesap hülasaları, buradan sistemli bir şekilde Divan'a sevk edilecekti. Bu uygulamanın hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi için vilayet defterdarlıkları ve muhasebecilikleri resmî kanallarla uyarıldı.²⁴²

c. Hesap Denetiminin Başlaması

Divan'ın 10 Kasım 1879 tarihli ilk oturumunda mali denetimle ilgili önemli sorulara cevaplar aranarak kurumun işe nereden ve hangi yoldan başlayacağı ile ilgili kararlar alındı. Buna göre, Divan'ın elinde görevlerine dair bir kanun veya yönetmelik olmadığından hareketle Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanarak Heyet-i Mebusan'a gönderilen kanun layihası üzerine odaklanıldı. Meclis-i Umumi'nin kapatılmasından dolayı meriyet kazanamayan Divan-ı Muhasebat Kanunu, Sadaret tarafından kararname şeklinde onaylanarak ilan edilmişti. Matbu hâle getirilen bu kararname Divan genel kurulunda okunarak yürürlüğe girdi.

Osmanlı maliyesinin denetlenmesi ile ilgili hukuki boşluk Divan kararnamesinin yayınlanması ile doldurulmuş oldu. Maliye Nezareti'nin elinde bulundurduğu hesap defterlerinin denetimden nasıl geçirileceği çözüme kavuşturulmuş ancak hangi yıldan başlanacağı ile ilgili belirsizlikler hâlâ devam ediyordu. Maliye Nezareti Müsteşarı Münir Bey, Divan genel kuruluna, hazine elinde bulunan hesap defterleri ile bilgiler vermek üzere davet edildi.²⁴³ Genel kurulda hazine bünyesinde bulunan defterlerle ilgili kısa bir açıklama yapan Münir Bey, ayrıntılı bilgileri bir kaç gün içinde Divan'a sunacağını bildirdi. Maliye Müsteşarı, Divan'a taahhüt ettiği süre zarfında bilgi ve belgeleri sunamadı ama gecikmenin nedenlerini de bu süre zarfında bir memur vasıtasıyla ilettili. Divan'a gereken bilgi ve belgeler gecikmeli olarak da olsa hazineden gönderildi. Divan genel kuruluna Maliye Müsteşarı'nın bizzat kendisi değil, Düyun-ı Umumiye Müdürü²⁴⁴ Nazif Bey'in iştiraki söz konu-

²⁴² SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 300, 27 Ocak 1883, s.99.

²⁴³ Maliye Nezareti Müsteşarı Münir Bey Divan-ı Muhasebat genel kuruluna davet edilen ilk devlet adamıdır. Bk. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

²⁴⁴ Burada bahsedilen Düyun-ı Umumiye İdaresi, 1881 yılında Osmanlı borçlarının geri ödenmesi için kurulan ve uluslararası bir komisyon niteliğinde bulunan Düyun-ı Umumiye ile karıştırılmamalıdır. Osmanlı Maliye Nezareti içerisinde bulunan ve metin-

su idi. Maliye tarafından görevlendirilen Nazif Bey, Divan-ı Muhasebat'ın ihtiyaç duyduğu bilgi ve belgeleri beraberinde getirmiş ve genel kurula sunmuştu. Nazif Bey, hazine tarafından bünyesinde bulunan vilayetlere ait 1874 yılı hesap defterlerinin 15 güne kadar, yine aynı yılın Dersaadet hesap defterlerinin de iki üç ay içinde Divan'a sevk edileceğini bildirdi. Ayrıca 1878 yılına ait Dersaadet hesap defterlerinin de Divan'a en kısa sürede gönderileceği bilgisi de verildi. Bunun üzerine Divan genel kurulu, hazineden 1874 yılı vilayet kısmı ile 1878 yılına ait Dersaadet hesaplarının bir an evvel ibraz edilmesini talep etti.²⁴⁵

Maliye tarafından Divan'a iletilen bilgiler ışığında Divan genel kurulu oturumlarında hararetli müzakereler yapılmış ve nihayetinde ortak bir karar alınmıştı. Öncelikle geçmiş zaman içinde hazine tarafından eksiksiz bir biçimde hesabını vereceği yıldan başlayarak denetimin gerçekleştirileceği üzerinde mutabakata varıldı. Böylece gerek maliyenin gerekse devlet dairelerinin hesapları tetkik edilerek diğer yıllarla ilgili defterler sıraya konulacaktı. Ayrıca gelecek yıllara ait hesaplarının layıkıyla alınıp denetlenebilmesi için vilayetlerden hazineye gönderilen hesaplar kontrole tabi tutulacaktı. Bu incelemede, özellikle şehriye cetvelleri ve sal muhasebe defterleri dikkatli bir biçimde tetkik edilecekti. Cetvel ve defterlerin ıslahata muhtaç durumda olup olmadıkları bu süreçte tespit edilerek bir çözüme kavuşturulacaktı. Böylelikle 1879 (Hicri 1296) senesi başlangıcından önce mali alanda özellikle kayıt sisteminde bir dizi reform hayata geçirilmiş olacaktı. Divan genel kurulunda mutabakata varılan bir diğer husus da hazinenin alacak ve borçları ile ilgili genel hesap defterinin tanzimi zaruriyetiydi²⁴⁶. Buna göre; hazinenin 1878 yılı başlangıcından itibaren hesaplarının özellikle alacak ve borçları ile ilgili kısmın ayrıntılı raporları talep edilecekti.

Vilayet ve Dersaadet hesap defterleri ile ilgili olarak Varidat Muhasebeciliği birinci mümeyyizlerinden Saffet Bey, Divan-ı Muhasebat genel kuruluna davet edildi. Mümeyyiz, talep olunan defterlerin tanzimine başlandı bilgisini genel kurula bildirdi. Saffet Bey ayrıca iki vilayete ait şehriye cetvelleri ile sal muhasebelerini de beraberinde getirdi. Divan tarafından numune tanzimi için istenilen bu örneklerin tetkiki bir sonraki oturuma bira-

de bahsi geçen Düyun-ı Umumiye İdaresi, gelirler (Varidat) ve giderler (Masarifat) idareleri birlikte çalışan üçüncü bir kurum niteliğindedir.

²⁴⁵ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 4, 18 Kasım 1879, s.4.

²⁴⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 4, 18 Kasım 1879, s.4.

kıldı. Daha önceki oturumlara davet edilen hazine görevlilerine yöneltilen sorular yineleni. Hazinesinin verdiği cevaba göre, Divan'ın geçmiş yıllara ait hesaplarının düzgün ve sistematik olarak denetlemesinin mümkün olmadığı sonucu çıkmaktaydı. Şöyle ki; hazinenin elinde 1878 yılı hesaplarına ait düzenli veri olmadığından Divan-ı Muhasebat'a bunlarla ilgili verileri göndermesi mümkün görünmemekteydi. Buna ilaveten hazine merkez hesaplarının düzenli alınamamasından kaynaklı bilgi bütünlüğü oluşturulmamıştı. Divan'a verilen bu bilgiler ışığında mali denetimle ilgili belirsizlikler daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Buna rağmen, Divan genel kurulunda yapılan müzakerelerde hazinenin elinde bulunan geçmiş yıllara ait merkez ve taşra hesapları ile ilgili radikal kararlar alınmıştı. Divan, hazineden önceki yıllara ait defterlerin süratle tanzim edilerek mazeretsiz gönderilmesini istemişti. Divan'ın daha sonraki genel kurul oturumlarında merkez ve taşra teşkilatı hesap defterlerinin tamamının tetkik edilemeyeceği kararı çıkmıştı. Kurulda geçmiş dönemlere ait eksik hesap defterlerinin hazine toplandıktan sonra bir komisyon aracılığıyla tetkik edilmesi fikri kabul görmüştü.²⁴⁷ Hazine bir komisyon kurulması ile ilgili Divan-ı Muhasebat mazbatasını Sadaret'e gönderilmişti. Bu belgede; hazine mevcut olmayan merkez ve taşra hesap defterlerinin süratle temin edilmesi, komisyonun bir reis, dört aza ile hesap ve mali konulardan anlayan kâtiplerden müteşekkil olarak hazinenin bir odasında toplanması istenmiştir.²⁴⁸ Sadaret tarafından padişaha arz edilen tezkirenin sultan tarafından onaylanması ile eski hesapların hazine tetkik edilmesi hükmü karara bağlanmıştır. Belgenin onaylanmış sureti ilgili kurumlara gönderilerek eski hesaplara ait defterlerin tedarik ve tetkik süreci başlamıştır.²⁴⁹ Hazine tarafından bünyesinde mevcut durumda olan defterlerin bir dökümü yapılmış ve eksiklikler içinde ilgili nezaret ve dairelere bir tezkire gönderilmiştir.²⁵⁰ Hazine, bir taraftan dairelerle yazışmalarını yaparken, diğ er taraftan da kendi bünyesinde oluşturulacak komisyonun hazırlık-

²⁴⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 33, 24 Şubat 1880, s.33.

²⁴⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 36, 9 Mart 1880, s.58.

²⁴⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 39, 20 Mart 1880, s.63.

²⁵⁰ Maliye Nezareti'nin eksik hesap defterleri ile ilgili göndermiş olduğu tezkireye daireler tarafından kısmen cevap verilmiştir. Nezaret ve dairelerin belirli yıllara kadar eksiksiz bir biçimde Hazineye hesap gönderdikleri bu yazışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Buna göre; Harbiye 1864, Tophane 1874, Ticaret ve Nafia 1878 ve Adliye Nezareti de 1873 yılına kadar olan hesap defterlerini göndermiştir. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 41, 24 Mart 1880, s.66-67.

ları ile uğraşmıştır. Heyet üyeleri, komisyon oluşturulması ile ilgili onaydan yaklaşık üç hafta sonra yani 4 Nisan 1880 tarihinde belirlenmiştir.²⁵¹ Hazine toplanacak komisyonun başkanlığına Meclis-i Ayan üyelerinden Kâni Paşa getirilmiştir. Üyeliklerine ise; Şûrâ-yı Devlet Azası Sahib Bey, Hassa Orduy-u Hümayunundan Sami Paşa, Halep Defterdarı Şaban Nüzhet Bey ve Tophane Muhasebecisi Muavini Sacit Ahmet Efendi atanmışlardır.²⁵²

Osmanlı Devleti kurumlarının geriye dönük eski hesaplarının tetkiki için oluşturulan komisyon Nisan 1880 tarihinde çalışmalara başladı. Divan-ı Muhasebat'ın hazine ve kurumlar arasında sürdürdüğü yazışmaların ağırlık noktası masarifat ve varidat hesapları olmuştur. Divan'ın, devlet dairelerine göndermiş olduğu yazılarda kurum eski hesaplarının süratle tanzim edilerek gönderilmesi gerektiği ifade edilmişti. Bu muhaberat neticesinde bazı kurum muhasebeleri bu çağrıya cevap vermişti. Daire muhasebelerince geriye dönük bir kaç yılın hesap dökümleri hazırlanarak Divan'a gönderilmişti. Ancak Divan'a ulaşan evrakların içerisinde merkez daireleri muhasebelerine ait hesap dökümleri mevcut değildi. Divan Riyaseti, yapılan bütün çağrılara rağmen gönderilmeyen hesap defterlerini ve gecikme sebeplerini ilgili kurumlardan bir tezkire ile talep etmişti. Bunun üzerine masarifat ve varidat idareleri, Divan'a gecikmenin sebebi olarak 1288-1296 (1871-1879) yıllarına ait hesap dökümlerinin tanzim edilerek gönderilmesiyle ilgili sorunlar yaşandığını bildirmişti. Kurumlardan gelen bu bilgiler ışığında Divan Riyaseti, zamanında gönderilmeyen geçmiş yıllara ait hesap defterlerinin kontrol edilmeksizin kurulan komisyona havale edilmesine karar verdi.²⁵³ Osmanlı kurumlarının geçmiş yıllara ait hesaplarının denetiminde Divan-ı Muhasebat'ın icra ettiği ön inceleme, evrakların gecikmeli gönderilmesinden dolayı devre dışı kalmıştır. Divan, bundan böyle devlet kurumlarına ait eski hesapların ön incelemesini ve denetlenmesini kurulan komisyonunun kontrolüne bırakmıştır.²⁵⁴ Böylelikle komisyon, Divan'ın yapmakla yükümlü olduğu işlerin yerine getirilmesinde yardımcı bir unsur hâline gelmiştir.

²⁵¹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 67, 28 Mayıs 1880, s.114.

²⁵² SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 46, 6 Nisan 1880, s.76.

²⁵³ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 54, 27 Nisan 1880, s.92.

²⁵⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 42, 27 Mart 1880, s.68; SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 43, 30 Mart 1880, s.70; SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 48, 10 Nisan 1880, s.82; SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 56, 1 Mayıs 1880, s.95.

Divan'ın almış olduğu bu karar, komisyonu mali denetlemede etkin bir pozisyona sokmamıştır. Komisyon sadece Divan-ı Muhasebat'ın denetim işlemleriyle alakalı yardımcılık statüsünde geçici surette görev almıştır. Neticede komisyonun hesap denetimleri ile ilgili kararları, Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiyesi'nde görüşülüp karara bağlanmıştır.²⁵⁵

Hazine bünyesinde Divan-ı Muhasebat tarafından oluşturulan komisyon Mayıs 1880 tarihinden itibaren çalışmalarına hız vermiştir. Komisyon tarafından Osmanlı kurumlarının geçmiş senelere ait hesap dökümleri ayrıntılı şekilde incelemeye tabi tutulmuştur. Fakat daire muhasebeleri tarafından tanzim edilerek gönderilmesi gereken evraklarda bir uyum olmadığından denetim sağlıklı şekilde yapılamamıştır. Bu durum komisyon başkanlığı tarafından Divan Riyasetine ivedilikle bildirilmiştir. Divan Riyaseti, komisyonun önerilerini dikkate alarak bütün kurumların muhasebe hesaplarının aynı formatta olması için bir cetvel düzenlemiştir.²⁵⁶ Hazırlanan cetvel ve nasıl doldurulması gerektiği ile ilgili açıklamalar komisyon başkanlığına bir tezkireyle gönderilmiştir. Divan tarafından cetvel numunesinin hazırlanmasından sonra işlemlerin hızlandırılması için hazine ile olan yazışmalara hız verilmiştir.²⁵⁷

Osmanlı kurum muhasebe sorumlularının hesapları ile ilgili evrakları hazırlayıp göndermesi gecikmelere sebep olmuş, bu durumda Divan ve komisyon riyasetinin denetim görevini sekteye uğratmıştır. Komisyon, kurumlardan zamanında hesap dökümlerinin gönderilmesi için bir dizi çalışma başlatmıştır. Bu çalışmaların en dikkat çekenini ise, her daire içinde geriye dönük hesap işleri ile bir komisyon kurulması fikridir. Komisyon Kâni Paşa

²⁵⁵ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 67, 28 Mayıs 1880, s.114.

²⁵⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 49, 14 Nisan 1880, s.85.

²⁵⁷ Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Hazine için daha önceden kaleme alınan tezkireleri genel kurulda tekrar gündeme getirmiştir. Divan Riyaseti, Hazineden mali denetim için temel teşkil eden belge ve bilgi talebinde bulunmuştur. Buna göre; Osmanlı Devleti'nin Hicri 1290 senesi maliyesi başlangıcından 1297 yılına kadar vilayet ve mutasarrıflıklarda bulunan personel sayısının tespit edilmesi, Hicri 1290 senesi vilayet kısmı hesap hülasa cetvellerinin gönderilmesi, Hicri 1295 senesi sonuna kadar bütçelerde dâhil gelir tahminlerinin her sancak için bir defter şeklinde düzenlenmesi, Hicri 1296 senesinden itibaren haraç, tımar ve kira bedellerini kapsayan bir icmal defterinin hazırlanması, Hicri 1295 senesi sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin bütün ıslahane ve sandıklarının gelir ve gider durumlarını gösterir bir icmal defterinin tanzim edilmesi talep edilmiştir. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 63, 19 Mayıs 1880, s.107.

başkanlığında resmî dairelerde alt komisyon kurulmasıyla ilgili bir mazbata düzenleyerek Divan-ı Muhasebat'a göndermiştir. Komisyonun göndermiş olduğu bu belge, Divan genel kurulunda müzakere edilerek yürürlüğe konulmuştur. Divan tarafından alınan bu karar, Maliye Nezareti'ne, komisyona ve ilgili daire muhasebelerine bir tezkire ile bildirilmiştir.²⁵⁸ Dairelerde kurulacak alt komisyonun görevi, geriye dönük hesap dökümlerinin cetvel numunelerine vakit kaybetmeksizin geçirilerek denetim için komisyona göndermektir. Alt komisyonların kurulması hesap defterlerinin sevkîyatını bir nebze de olsa hızlandırmıştır.

Daire muhasebelerinin zamanında hesap numuneleri göndermeleri için alınan önlemlerin yanı sıra Divan Riyaseti de bu süreçte kendi bünyesinde bazı tedbirler almıştır. Özellikle Divan tarafından kurumlara gönderilen yazılara cevap verilmemesi, Divan-ı Muhasebat Tahrirat Kalemî'nde evrakların birikmesine neden olmuştur. Bu nedenle Divan Riyaseti, cevap verilmeyen yazıların çokluğunun işlerin hızlı yürümesini engellediğinden hareketle, yazı işlerinde münasip bir efendinin tekid memuru²⁵⁹ olarak görevlendirilmesine karar vermiştir.²⁶⁰ Böylelikle Divan-ı Muhasebat tarafından kurumlara gönderilen yazılara cevap verilmediği takdirde, oluşturulan bu memuriyet evrakların tekrar yazılmasını sağlamış olacaktır.

Maliye Nezareti bünyesinde kurulan komisyonun göreve başlamasının yanı sıra Divan-ı Muhasebat da geçmiş yıllara ait hesapların süratle kendisine gönderilmesi hususunda kurumlarla olan yazışmalarını sürdürmeye devam etmiştir.²⁶¹ Bu muhaberat sonucunda Dersaadet'te bulunan kurumların Hicri 1296 senesine ait muvazene defterleri Divan'a gelmeye başlamıştır.²⁶² Divan mümeyyizleri tarafından yapılan ön incelemelerden sonra eksiklikleri görülen hesapların sorumluları kuruma davet edilmiştir. Osmanlı maliyesinde denetim anlamında mevzuat boşluklarının olması ve modern bir denetim

²⁵⁸ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 328, 17 Mayıs 1883, s.138.

²⁵⁹ Bu memurun görevi, önceden yazılıp cevabı verilmeyen her türlü yazının tekrardan yazılmasını sağlamaktır.

²⁶⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 53, 24 Nisan 1880, s.90.

²⁶¹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 42, 27 Mart 1880, s.68.

²⁶² Mekteb-i Sinaî'nin Hicri 1296 senesi muvazene defteri Divan-ı Muhasebat'a gönderilmiştir. Divan tarafından yapılan incelemeler neticesinde bazı noksanlıklar tespit edilmiş ve hesap sorumlusunun bilgisine başvurulmak üzere kuruma davet edilmiştir. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 42, 27 Mart 1880, s.68.

anlayışının henüz oturtulamaması birçok sorunu gün yüzüne çıkarmıştır. Divan, duruma muvazene defterleri açısından baktığında teknik konularda bariz birçok hatanın yapıldığını ortaya koymuştur. Özellikle gelir ve gider hesapları için ayrı ayrı defter tanzim edilmesi kontrol açısından ters bir durum arz etmiştir. Divan'dan yapılan açıklama ile muvazene defterlerinin tek bir defter şeklinde tanzimi, gelir ve gider hesaplarının ise yan yana sayfalar hâlinde düzenlenmesi istenmiştir.

d. Hesapların Divan-ı Muhasebat'a Gönderilmesi Hususu

Divan-ı Muhasebat, mali denetim için idarelerden talep ettiği hesap defterlerini, 1879 yılı şubat ayı sonu hesapları itibarıyla tetkik ettiğinde, birkaç vilayet ve mutasarrıflık dışında başka hiçbir idareden defter gönderilmediğini tespit etti. Divan-ı Muhasebat, bu defterlerin ilgili idarelerden hangi sebeplerle gönderilmediğini öğrenmek için Maliye Nezareti'ne tezkire yazdı. Bu tezkireden sonra Maliye, altı vilayete ait hesap defterini Divan'a gönderdi. Divan, defter göndermeyen kurumlar hakkında nasıl bir işlem yapılacağını Maliye Nezareti'ne sordu. Buradan gelen cevabi yazıda, vilayetlere tezkire yazıldığı, ilgili defterlerin 15-20 gün içinde Divan'a ulaştırılacağı bildirildi.²⁶³ Görüldüğü gibi hesap defterleri, ilgili dairelerden Maliye Nezareti aracılığıyla talep ediliyordu. Arada Maliye'nin bulunması, yazışmaların uzun sürmesi ve hesapların geç gönderilmesine sebep oluyordu.

Hesapların zamanında temin edilememesi, her daireden kendi hesaplarını ne kadar sürede teslim edebileceklerinin sorulmasını gündeme getirdi. Bu konuda Evkaf Nezareti'ne yazılan bir tezkireyle kurum hesaplarının ne zamana kadar gönderilebileceği soruldu.²⁶⁴ Ayrıca Emniyet Sandığı'na 1881 yılı da dâhil olmak üzere göndermediği hesap cetvellerini ne zamana kadar

²⁶³SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 237, 1 Nisan 1882, s.13.

²⁶⁴Evkaf Nezareti tarafından cevaben yazılan tezkirede taşradaki evkaf muhasebecilerin 1882 ve 1883 senesine ait hesaplarla ilgili kayıtları tamamen gelmediği için yeni hesap usulü gereğince her üç ayda bir kez Hazine-i Evkaf'a gönderilecek gelir-gider cetvellerinin ve genel muhasebenin kaydının tutulamamış olduğunu, bundan dolayı da gerek defter-i kebir gerekse bütçe vukuat defterinin tutulabilmesi ve bu hesapların Divan-ı Muhasebat'a gönderilmesi için herhangi bir tarih verilemeyeceği belirtilmiştir. SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 255, 13 Haziran 1882, s.36.

gönderebileceği soruldu. Bu kurum da 1880 yılı hesaplarının tamamını ve 1881 yılı hesaplarından ekim ayı sonuna kadar olanını, komisyona gönderdiğini belirtti.²⁶⁵

Taşradaki Menafi Sandıkları'nın kuruldukları tarihten itibaren 1879 yılı da dâhil olmak üzere hesaplarının yıl yıl bir deftere işlenmesi kararlaştırıldı. Böylece Sandık hesap defterlerinin Divan'a gönderilme süresi, diğer dairelerden farklı olarak belirlendi. Bir kısım hesapların aylık değil yıllık incelenmesi kabul gördü. Mesela Aydın Vilayeti Menafi Sandığı, Divan-ı Muhasebat'a yıllık defter gönderdi ve defterleri inceleme görevi Mümeyyiz Fethi Efendi'ye verildi.²⁶⁶

Yine bu konuyla ilgili bir başka kayda göre, merkez dairelerinin defter-i kebir-i umumilerinin üç ayda bir, bütçe vukuat defterlerinin de Divan-ı Muhasebat'a her ay düzenli gönderilmesi gerektiği ifade edilmişse de²⁶⁷ padişahın iradesiyle bu sürenin her dairenin kendi durumuna göre belirleneceği kararlaştırılmıştı.

e. Hesap Denetiminde Karşılaşılan Sorunlar

Divan-ı Muhasebat, hesap denetimine ait kararlarını Sadaret aracılığıyla uyguladı ve bu alandaki etkinliğini artırmaya başladı. Buna rağmen Divan-ı Muhasebat, kendi kontrolü dışında bazı sıkıntılar yaşamaya devam etti. Kurum, bazen şahıslar bazen de bürokrasi dışındaki sebeplerle hesap denetiminde aksilikler yaşadı. Mesela Konya Vilayet Konağı, 1881'de yandığı için Divan'a gönderilecek hesap defterleri de bu yangında zayı oldu. Bu yangın, geriye dönük hesapların tanziminde ve denetiminde ciddi sıkıntılara sebebiyet verdi.²⁶⁸

Hesap denetimi, sadece yaşanan afetler sebebiyle değil bazen de beşerî nedenlerle sekteye uğradı. Zira Divan tarafından talep edilen hesap defterleri ve cetvellerinin zamanında düzenlenmemesi nedeniyle yaşanan gecikmeler, insan unsuruna bağlıydı. Bu gecikmelerin başlıca sebeplerinden biri, görevine yeni tayin olunan muhasebecilerin hesap düzenleme konusunda-

²⁶⁵Komisyona verilen cetvellerin düzeltilmesi, kontrol edilmesi ve eksikliklerinin tamamlanması ilgililerden istendi. SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 253, 1 Haziran 1882, s.34.

²⁶⁶ SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 240, 13 Nisan 1882, s.16.

²⁶⁷ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 481, 9 Şubat 1885, s.84-85.

²⁶⁸ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 249, 20 Mayıs 1882, s.29.

ki acemilikleriydi. Mesela İzmit Sancağı muhasebecisi, göreve yeni tayin olduğunu, daha önce hesap düzenleyen memurun görevinden alınması sebebiyle kendine yardımcı olabilecek kimsenin bulunmadığını, bu yüzden hesap defterlerini zamanında düzenleyerek gönderemeyeceğini Divan-ı Muhasebat'a bildirdi.²⁶⁹

Mali denetim için defterlerini Divan-ı Muhasebat'a geç gönderen kurumlardan başka kendi hesaplarının denetime tabi tutulamayacağını beyan eden daireler de vardı: Mesela Sıhhiye Dairesi hesap defterlerini Divan-ı Muhasebat'a göndermedi. Divan'a gönderilen yazıda Sıhhiye Dairesi'nin özel bir kurum olduğu ve bu nedenle Divan-ı Muhasebat'ın bu kurumun hesaplarına bakmasına müsaade edilmeyeceği belirtildi. Divan Riyaseti'nin bu durumu Sadaret'e bildirmesi üzerine kurumlar arasında yazışmalar başladı. Sadaret, Sıhhiye Dairesi'nin diğer daireler gibi, hesaplarını Divan-ı Muhasebat'a göndermesi gerektiğini taraflara bildirdi. Bunun üzerine Divan-ı Muhasebat, Sıhhiye Dairesi'ne bir tebligat göndererek kurum hesaplarının incelenmesinin Sadaret tarafından da teyit edildiğini belirterek hesapların gönderilmesini istedi.²⁷⁰

Divan-ı Muhasebat Riyaseti, vilayetlerden hesap denetimi için talep ettiği defterlerin düzeni için kurum içinde özel bir komisyon kurdu. Divan'da yapılan bu uzun süreli çalışmalar neticesinde cetvel ve defterler için uygun numuneler hazırlandı.

Bu numuneler dışında hesapların başka bir deftere kaydedilmemesi gerektiğinin, hesap defteri gönderen bütün kurumlara bildirilmesi hususu Maliye Nezareti'ne tebliğ edildi. Ayrıca Divan'da kurulan özel komisyonun hazırladığı bu numunelerin bir nüshası da Babıali'ye verildi. Bu numuneler, Sadaret'te matbu hâle getirildikten sonra vilayetlere ve belediyelere dağıtılmak üzere Dâhiliye Nezareti'ne iletildi.²⁷¹ Bütün bunlara rağmen Maliye Nezareti kanalıyla Divan'a sevk edilen hesap defterlerinin farklı şekillerde düzenlendiği de tespit edildi. Çünkü Maliye Nezareti, merkez ve taşra idarelerine ait hesapların Divan-ı Muhasebat numunelerine göre değil, kendilerinin talepleri doğrultusunda hazırlanarak gönderilmesini istemişti. Bu durum, Divan'da tespit edilince bu ikiliğin ortadan kaldırılması ve hesap dokümlerinin Divan numunelerine göre hazırlanması için Maliye Nezareti'ne resmî yazı yazıldı.

²⁶⁹ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 116, 15 Aralık 1880, s.5-6.

²⁷⁰ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 383, 13 Aralık, 1883, s.216.

²⁷¹ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 252, 30 Mayıs 1882, s.32-33.

Nitekim Erzurum Vilayeti, 1879 yılı hesap defterleri, Divan-ı Muhasebat tarafından talep edilince dört adet defter gönderdi. Bu defterler, Divan numunelerine göre değil Maliye Nezareti'nin istediği şekilde düzenlendiğinden, kontrol edilmeden iade edildi ve durum Maliye Nezareti'ne bildirildi.²⁷²

Divan-ı Muhasebat Riyaseti, gönderilen numunelerin Maliye Nezareti'nce incelenmesi ve bu numuneler hakkında Maliye'nin görüşünün Divan'a bildirilmesi hususunda Babıalî'ye bir tezkire yazdı. Konuyla ilgili Maliye Nezareti'ne gerekli tebligatın yapıldığı bilgisini içeren bir tezkire, Babıalî tarafından Divan-ı Muhasebat'a gönderildi.²⁷³

Sadaret, Maliye Nezareti ve Divan-ı Muhasebat arasında bu numuneler hakkında yapılan görüşmeler bir sonuca bağlanamadığından, merkez ve taşra hesaplarının bir kısmı hâlâ bunlara göre düzenlenmeden Divan'a gönderiliyordu. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, numunelere uymayan hesap defterlerini ön incelemeye tabi tuttuktan sonra hesapların denetimini yapmadan, düzeltilmek üzere ilgili daireye iade ediyordu.²⁷⁴ Örneğin Tekaüd Sandığı'nın 1882 yılı muhasebe defteri, gerekli usul çerçevesinde düzenlenmediği için ilgili idareye iade edildi.²⁷⁵ Divan, ayrıca Tekaüd Sandığı 1883 yılı hesap defterlerinin de numunelere uygun düzenlenerek gönderilmesini istedi. Sandık yönetimi de 1882 yılı hesaplarının uygun şekilde düzeltilceğini, 1883 yılı hesaplarının ise istenilen şekilde yapılması için bir memurun görevlendirildiğini ve hesapların en kısa sürede Divan'a gönderileceğini bildirdi.²⁷⁶

Maliye Nezareti'ne gelen hesap defterlerinde birlik sağlandıktan sonra, Divan-ı Muhasebat'ta bu hesapların içerikleriyle ilgili bir dizi çalışma yapıldı. Divan Riyaseti, bu defterlerle ilgili ön çalışmayı yapması için Müddeiumumi Ohannes Efendi'yi görevlendirdi. Ohannes Efendi, Divan-ı Muhasebat'a sevk edilen Kudüs Belediyesi'ne ait hesap defterlerini inceledi ve bunlarla ilgili mütalaasını Divan Riyasetine sundu. Bu değerlendirmede; Divan tarafından hazırlanan numunelere aktarılan hesapların, yerinde kurulan komisyonlar vasıtasıyla incelendikten sonra Divan-ı Muhasebat'a gön-

²⁷² SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 115, 8 Aralık 1880, s.3.

²⁷³ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 264, 18 Temmuz 1882, s.48.

²⁷⁴ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 285, 14 Kasım 1882, s.79.

²⁷⁵ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 407, 23 Mart 1884, s.262.

²⁷⁶ Tekaüd Sandığı Defter-i Kebir Kâtibi Mustafa Efendi, 1883 yılı hesaplarını düzenlemek üzere sandık yönetimi tarafından görevlendirildi. SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 407, 23 Mart 1884, s.262.

derilmesi hâlinde işlemlerin daha hızlı yapılacağı belirtildi. Ayrıca numune-ye uygun hesapların Divan mümeyyizlerinden birine havalesi, bu mümeyyizin mütalaasını yazılı olarak bağlı bulunduğu daireye sunması ve hesabın burada değerlendirildikten sonra gerekli görülmesi hâlinde genel kurula havalesinin yerinde olacağı, hesap kontrolünde Divan-ı Muhasebat'ta sadece bir dairenin görevlendirilmesinin işlemlerin daha hızlı sonuçlandırılmasını sağlayacağı belirtildi. İlâveten Divan'dan çıkan olumlu veya olumsuz neticenin, hesapları gönderen dairelere bildirilmesi gerektiği ifade edildi.

Divan genel kurulunda, Müddeiumumi Ohannes Efendi'nin mütalaasına uygun alınan kararlar Babıali'ye bildirildi.²⁷⁷ Neticede Sadaret, bu kararlar doğrultusunda Maliye Nezareti bünyesinde bir komisyon kurulmasını na karar verdi.

f. Defter Kontrollerinin Başlaması

1. Numune Hazırlanması ve Bunların Talebi

Osmanlı genelinde resmî dairelerden aylık cetvel istenilmeye Hicri 1296 tarihinden itibaren başlanmıştır.²⁷⁸ Bu süreçte Divan-ı Muhasebat Riyaseti, azalarının görüşmeleri ve karşılıklı müşavereleriyle kamu dairelerine ait hesaplar hakkında bazı kararlar almıştır. Bu kararlar:

1-Cetvellerin ve muhasebelerinin belli bir kalıba ve şekle göre matbu olarak düzenlenmesi,

2-Akçe cinslerinin ayrı ayrı gösterilmesi,

3-Sarfıyatın gerçeği ne ise onun gösterilmesi,

4-Tahsisat haricinde akçe itasına dair Sadaret tarafından birer kıta verildiği takdirde hemen bunun Maliye Nezareti'ne bildirilmesi,

5-Herhangi bir tahsilat ve sarfıyatın cetvelde gösterilmesi ve tamamlanmamış yeni işlemler için ise cetvelde özel bir hane açılması,

6-Cetveller geldikçe hemen kayd edilmesi, Hazine-i Celile'de bir kalem-i mahsus kurulması ve bunların kayd edilerek mükemmel bir şekilde tetkik edilmesi için varidat ve masarifat muhasebelerine verilmesi.²⁷⁹

²⁷⁷ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 296, 11 Ocak 1883, s.94.

²⁷⁸ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 121, 4 Ocak 1881, s.18.

²⁷⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 7, 4 Aralık 1879, s.11.

Daire merkezlerinden hazineye gönderilecek şehriye cetvelleri için bir numune hazırlanması mümeyyiz Şakir Efendi'ye havale edilmiştir. Numunesi hazırlanan daireler ve kurumlar şu şekilde sınıflandırılmıştır.²⁸⁰

1-Harcaması doğrudan doğruya hazineye ait ve genel bütçeye dâhil olanlar,

2-Harcaması hazineye ait olmakla birlikte müstakil sandıkları bulunanlar,

3-Harcama vs. hususunda hazineye bağlı olmayan kurumlar.

Vilayet şehriye cetvel numuneleri varidat ve masarifat muhasebecileri ile Düyun-ı Umumiye Müdürü'nün hazır olduğu bir toplantıda görüşülerek bu hususta ittifak sağlanmıştır. Buna göre, bir hülasa defteri olmak üzere üç tane de varidat, masarifat ve Düyun-ı Umumiye idareleri için müfredat cetvellerinin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.²⁸¹ Vilayetlerden gelecek şehriye cetvellerinin numunelerinin hazırlanmasında hazine ile yapılan müzakereler neticesinde tanzim edilen numunenin Maliye Nezareti'nin onaylanması durumunda basılacağı belirtilmiştir.²⁸² Aylık cetvellerin gönderilmesi için belirlenen süre her ayın sonundan diğer ayın 10'na kadardır.²⁸³ Hicri 1296 senesi başlangıcından itibaren vilayetlerden gönderilecek şehriye cetvellerinin düzeni ve imlası konusunda hazine tarafından bir talimat yayımlanmıştır.²⁸⁴ Maliye Nezareti'nden gönderilen bir talimatla sancaklarda hazırlanan cetvellerin bir suretinin hazineye, diğerinin Divan-ı Muhasebat'a gönderilmesi istenilmiştir.²⁸⁵ Bu silsile kısa bir süre sonra aylık cetvellerin öbür ayın sonundan önce hazırlanıp, kazalardan livalara, livalardan merkez vilayete, oradan da hazineye gönderilmesi şeklinde değiştirilmiştir.²⁸⁶ Dolayısıyla önce ayrı ayrı hem hazineye hem de Divan-ı Muhasebat'a gönderilmesi istenen cetveller daha sonra merkez dairelerden hazineye, hazineden de Divan-ı Muhasebat'a gönderilmiştir.²⁸⁷ Ancak 1296 maliyesi başlangıcından itibaren merkez dai-

²⁸⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 20, 20 Ocak 1880, s.33.

²⁸¹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 24, 30 Ocak 1880, s.38-39.

²⁸² SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 44, 31 Mart 1880, s.72.

²⁸³ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 12, 16 Aralık 1879, s.18.

²⁸⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 53, 24 Nisan 1880, s.90.

²⁸⁵ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 133, 5 Mart 1881, s.43.

²⁸⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 63, 16 Mayıs 1880, s.107.

²⁸⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 97, 14 Eylül 1880, s.161.

relerden her ay tanzim olunan cetvellerin ertesi ayın sonuna kadar²⁸⁸ bir kıtasının hazineye bir nüshasının Divan-ı Muhasebat'a gönderilmesi hususunun tekrarlanması bu konuda tam bir istikrar olmadığını göstermektedir.²⁸⁹ Hicri 1296 mali yılından itibaren vilayet mal memurlarının gönderilen tarifname çerçevesinde alınacak cetvellerin bir tanesini Divan-ı Muhasebat'a diğerini hazineye göndermesi gerektiği bildirilmiştir.²⁹⁰

Divan-ı Muhasebat taşralardan gelen cetvellerin gecikmesi sebebiyle taşranın mesafesine göre cetvel hazırlama süresinde bir düzenleme yapmıştır.²⁹¹ Divan-ı Muhasebat'ın denetimine tabi emniyet sandığı, merkez dairelerin tabi olduğu her ay cetvel hazırlama kuralından ayrı tutulmuş, bu kurumun her ay yerine üç ayda bir cetvel göndermesinde sakınca bulunmadığı buna göre bir numune hazırlanması düşüncesi kabul görmüştür.²⁹² Aynı şekilde eytam sandıklarının da bütçe dâhilinde kalan gelir ve giderlere bağlı olmasınedeniyle aylık yerine üç aylık cetvel vermesinde sakınca görülmemiştir.²⁹³ Evkaf-ı Hümayun da hesapların alındığı yerlerin dağınık olması nedeniyle her ay cetvel hazırlama yerine üç ayda bir cetvel hazırlama isteğinde bulunmuş bu talep de kabul edilmiştir.²⁹⁴ Tekaüd sandığı hesaplarının Divan-ı Muhasebat'tan gönderilen numuneye uygun olarak her üç ayda bir, bir cetvelle Divan-ı Muhasebat'a gönderilmesi için Nezaret'e bir tezkire yazılmasına karar verilmiştir.²⁹⁵

Bu dönemde karşılaşılan önemli problemlerden biri de Divan-ı Muhasebat'a defter ve cetvel gönderecek mal memurlarının bu evrakı zamanında göndermemesi olmuştur. Gecikmeden sorumlu mal memurlarına uygulanması düşünülen bazı cezalar Divan-ı Muhasebat tarafından bir mazbatayla Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Maliye Nezareti cevabi tezkiresiyle işini geciktiren mal memurlarına ilk seferinde maaş ve aidat kesintisi cezası verilmesini, bunların uyarılmasını, söz konusu ihmalin devamı hâlinde ise bu

²⁸⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 44, 31 Mart 1880, s.71.

²⁸⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 57, 4 Mayıs 1880, s.97.

²⁹⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 78, 29 Haziran 1880, s.135.

²⁹¹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 84, 14 Temmuz 1880, s.144.

²⁹² SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 58, 5 Mayıs 1880, s.98.

²⁹³ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 71, 30 Mayıs 1880, s.119.

²⁹⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 59, 8 Mayıs 1880, s.100.

²⁹⁵ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 146, 9 Nisan 1881, s.65.

memurlara görevden uzaklaştırma ve azle varan müeyyidelerin uygulanmasını kararlaştırmıştır.²⁹⁶

Vilayet defterdarlıkları ile Divan-ı Muhasebat arasında söz konusu gecikmeler sebebiyle birçok yazışmanın yapıldığı görülmektedir.²⁹⁷ Bununla birlikte Hicri 1296 yılı şehriye cetvellerini hiçbir daire ikmal edemediği hâlde Posta ve Telgraf Nezareti'nin cetvelleri zamanında Divan-ı Muhasebat'a göndermesi gözden kaçmamış, Divan-ı Muhasebat, ilgili muhasebecinin ödüllendirilmesi için Babıali'ye tezkire yazmıştır.²⁹⁸

Dairelerden gönderilen evrakın zamanında yerine ulaştırılması verilen çeşitli cezalarla da sağlanamayınca Divan-ı Muhasebat tarafından hazırlanan mazbatayla bir komisyon oluşturulmuş ve geç gelen bütün yazıların bu komisyona verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹⁹

Divan-ı Muhasebat, sadece cetvellerin geç gönderilmesiyle değil, bunun yanında hiç gönderilmeyen cetvellerle de uğraşmıştır. Bu süreçte cetvel göndermeyen kurum muhasebecileri Divan'a davet edilmiştir.³⁰⁰ Cetvellerin zamanında gönderilmemesinin her zaman bir sorun olarak devam ettiği, Divan'ın bu gecikmeler sebebiyle bir hayli vakit kaybettiği ve fazla mesai harcadığı anlaşılmaktadır. Taşradan telgrafla gönderilen cetveller için Divan heyeti tarafından uygun zamanlar ayarlanmış, bunların tehiri durumunda bu işlerle uğraşan memurların bu gecikmelerin sebebini en kısa zamanda bildirmeleri istenmiştir.³⁰¹ Örneğin gümrük idaresi bazı taşra birimlerinin cetvellerini zamanında göndermemesi üzerine yazılan tezkireye, Van vilayeti tarafından şiddetli kıştan dolayı (kıtlık ve kuraklık) cetvellerin düzenlenemediği belirtilmiş, bu husus cetvellerin gecikmesinde bir mazeret kabul edilmiştir.³⁰² Cetvellerin zamanında gönderilmesinde karşılaşılan sorunlardan biri de telgraf hatlarındaki çalışmalar olmuştur.³⁰³ Cetvellerin telgraf yo-

²⁹⁶ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 117, 10 Ocak 1879, s.10.

²⁹⁷ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 118, 12 Ocak 1879, s.11.

²⁹⁸ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 211, 10 Ocak 1882, s.169.

²⁹⁹ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 120, 26 Ocak 1879, s.15; Divan Riyaseti; Sadaret'ten, bu komisyon başkanlığı için bir kaç aday arasından seçim yapmasını talep etmiştir. SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 124, 23 Ocak 1881, s.26

³⁰⁰ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 130, 22 Şubat 1881, s.38; BOA, ZB, No. 21/31, 27 Mayıs 1882, lef 2.

³⁰¹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 63, 19 Nisan 1880, s.108-109.

³⁰² SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 66, 26 Mayıs 1880, s.112-113.

³⁰³ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 69, 3 Haziran 1880, s.117.

luyla istenmesinin çok da doğru olmadığı, bundan sonra posta yolunun kullanılması kararlaştırılmıştır.³⁰⁴ Telgrafla yapılan gönderimlerin Rumi 1297 yılı Mart ayı itibarıyla artık nakden ödenerek yapılacağı ancak bu konuda yeterli ödenek bulunmadığı için önemsiz işlerin posta yoluyla gönderilmesi gerektiği bir tezkireyle ilgili birimlere duyurulmuştur.³⁰⁵

Ayrıca Divan-ı Muhasebat, yazılan tezkire ve muharreratın cevaplanmayanlarının tekrardan yazılması için ayrı bir kişi görevlendirmiştir.³⁰⁶ Esasen söz konusu gecikmeler sadece taşrayla sınırlı kalmamış, nezaretlere ait cetvellerin gönderilmesinde de aynı sorun yaşanmış bu yüzden Divan-ı Muhasebat, nezaretlere uyarı tezkireleri yazmıştır.³⁰⁷ Mesela, Maliye Nezareti'yle Divan-ı Muhasebat arasında nezaretten talep edilen defterlerin bir an evvel gönderilmesi hususunda yazışmalar yapılmıştır.³⁰⁸ Nezaretler, bu gecikmelerin genellikle memur azlığından ve bu konuda yaşanan sıkıntılardan kaynaklandığını belirtmiştir.³⁰⁹

Divan-ı Muhasebat, cetvellerin eksik veya yanlış düzenlenmesinden kaynaklanan sorunlarla da karşılaşmıştır. Mesela, Adliye Nezareti'nin bir cetveli, taşra teşkilatının hesaplarını içermediği için geri gönderilmiştir.³¹⁰ Yine Adliye Nezareti'ne ait hesapların düzgün bir şekilde tamamlanması isteği, nezaretin kendi memurlarını şikâyetiyle cevaplanmıştır.³¹¹ Bahriye Nezareti'nin cetveli matbu olmadığı için reddedilmiştir.³¹² Yine tophane muhasebesinden gönderilen aylık cetvel matbu, mühürlü ve tasdikli olmadığı için geri gönderilmiştir.³¹³

Tahsil-i Emval Nizamnamesi'ne göre, kaza tahsildarlarının kazalardan vergileri toplama ehliyeti, tahsilatların tutulduğu defterler ve mal kalemlerinden gönderilmesi istenen geçen yıla ait tahsilatın müfredatını gösteren

³⁰⁴ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 71, 9 Haziran 1880, s.119.

³⁰⁵ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 209, 3 Ocak 1882, s.166.

³⁰⁶ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 53, 14 Cemaziyevvel 1297, s.89-90.

³⁰⁷ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 65, 26 Mayıs 1880, s.111.

³⁰⁸ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 4, 14 Kasım 1879, s.5; SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 115, 7 Aralık 1880, s.1.

³⁰⁹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 71, 30 Mayıs 1880, s.119.

³¹⁰ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 73, 15 Haziran 1880, s.125-126.

³¹¹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 71, 30 Mayıs 1880, s.119.

³¹² SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 73, 15 Haziran 1880, s.126.

³¹³ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 60, 12 Mayıs 1880, s.102; SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 54, 27 Nisan 1880, s.91.

cetvel³¹⁴ numuneleri Divan-ı Muhasebat'ta mütalaa edilmiştir. Söz konusu toplantıya tahsilat müdürü yanında maliye nazırının da çağrılmasına karar verilmiştir.³¹⁵ İdare muhasebecileri çağrılarak cetvel numunelerine artık son şeklin verileceği ve numunede nelerin yer almasını istedikleri sorulmuştur.³¹⁶

Numuneler Divan-ı Muhasebat'ta incelendikten sonra uygun görülmesi, hazine tarafından da uygun görülmesi hâlinde numune müsveddeleri eklenerek bu hususta Maliye Nezaretî'ne tezkire yazılmasına karar verilmiştir.³¹⁷

53 numaralı Divan-ı Muhasebat genel kurul kararına göre, Divan'ın doğrudan doğruya her sancaktan cetvel alması için bir numunenin azalardan biri tarafından hazırlanması gerekiyordu. Aza tarafından hazırlanan bu numune, matbu hâle getirilerek bütün muhasebecilere iletmek üzere bunların kullanım bilgisini içeren talimatnameyle vilayet defterdarlıklarına gönderildikten sonra bu numunelerden her ay iki tane hazırlanarak birinin Divan-ı Muhasebat'a, diğerrinin hazineye gönderilmesi istenmiştir.³¹⁸

Divan-ı Muhasebat, vilayetlerin göndermesi gereken sal muhasebeleri için hazinenin hazırladığı numunenin muntazam olmaması nedeniyle devreye girmiş ve bunun yerine kendi hazırladığı numunenin esas alınmasını istemiştir.³¹⁹ Hicri 1296 mali yılına ait sal muhasebesi numunesi Divan-ı Muhasebat tarafından hazırlandığı için bu numunelerin Divan-ı Muhasebat'a gönderilmesi, Hicri 1294 yılına ait ikinci nüshaların Divan'a gönderilmemesi, bunların orijinallerinin hazineye gönderilmesi gerektiği ilgili daireye bir tezkireyle bildirilmiştir.³²⁰

Vilayetlerden hazineye gönderilecek şehriye cetvellerine ait kararlar uyarınca yapılan değişiklikler Maliye Nezaretî'ne bildirilmiş ve sal muhasebesi defterlerinin düzenlenmesi için bir numune gönderilmesi istenmiştir.³²¹

Sal muhasebe defterlerinin her yıl, yılsonunu takip eden iki ay içinde düzenlenip Divan-ı Muhasebat'a sunulması gerekiyordu.³²² Merkezden dü-

³¹⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 29, 14 Şubat 1880, s.47.

³¹⁵ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 28, 11 Şubat 1880, s.45.

³¹⁶ Aynı yer.

³¹⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 31, 18 Şubat 1880, s.49-50.

³¹⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 59, 8 Mayıs 1880, s.100-101.

³¹⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 87, 22 Temmuz 1880, s.149.

³²⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 48, 8 Haziran 1880, s.82.

³²¹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 26, 7 Şubat 1880, s.42.

³²² SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 12, 16 Aralık 1879, s.19.

zenlenecek yıllık muhasebe defterlerinin Divan-ı Muhasebat tarafından ıslahı ve tensiki için hem merkez dairelerden hem Dâhiliye Nezaretî'nden bu numuneler istenmiştir.³²³ Bazı idarelerin uzun süredir tutulmayan yıllık muhasebe kayıtları kurulan komisyonlar aracılığıyla halledilmeye çalışılmıştır.³²⁴

Sancaklardan peyderpey gelen icmallerin özel bir deftere kaydedilmek üzere bir defter numunesi oluşturulmuş, bu numune incelendikten sonra kabul edilerek sancaklardan gelen şehriye icmalleri buraya kaydedilmeye başlanmıştır.³²⁵

11. Defterlerin ve Cetvellerin İncelenmesi

Dairelerden maliyeye gönderilmesi gereken şehriye cetvelleri ve sal muhasebesi defterlerinin ne şekilde olacağını kararlaştırdıktan sonra Divan-ı Muhasebat'a gelen şehriye cetvellerinin kontrolüne başlanmıştır.

Divan-ı Muhasebat, dairelerden gelen cetvellerin çarşamba gününden itibaren incelenmeye başlanacağını genel kurul kararıyla tespit etmiştir.³²⁶ Divan-ı Muhasebat'ta ilk olarak Hicri 1295 yılı defterleri incelemeye tabi tutulmuştur.³²⁷ Kurum tarafından bu denetimlerde başlıca şu hususlara dikkat edilmiştir:

1. Bu numunelerin içinde bulunan gelir ve giderlerin parça ve kısımları ilgili dairelerin bütçelerinde bulunacak,
2. Ana gelirlerden başka varidat olup olmadığı kontrol edilecek,
3. Gelir ve gider durumlarının ait olduğu yıllar üst tutarlarında gösterilecek, cetvellerde bulunan meskûkat cinsi dahi belirlenmiş olacak,
4. Her daire cetvelinin, o dairenin merkez vilayette bulunan kâfi tayinat ve merbutatının gelir ve giderlerini toplaması için mümeyyizlerden birine havale edildikten sonra oluşturulacak numunelerle beraber tetkik ve mütalaa olunacak,
5. Hariciye muhasebesinden gelen numunede mütercim şehbenderhanelerle deâvi hariciye kitabeti hasılatının ve komisyon namıyla gösterilen bir nevi masrafın keyfiyet ve tahkikiyle pasaport hasılatı ayrıca gösterilecek,

³²³ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 97, 14 Eylül 1880, s.162.

³²⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 98, 18 Eylül 1880, s.163.

³²⁵ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 90, 1 Ağustos 1880, s.153.

³²⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 16, 5 Ocak 1880, s.26.

³²⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 2, 11 Kasım 1879, s.3.

6. Ticaret muhasebesi gelirler kısmına sermaye ikramiyesi idhal edilmiş olup, bu da yalnız mart maaşlarından kesilir ve hazinece tevkif edilir bir şey olduğundan ve hiçbir daire cetvelinde bulunmadığından kaldırılacak ve yine müessesenin masraflara ait kısımları nezaretin teşkilat nizamnamesine göre düzenlenecektir.³²⁸

Divan-ı Muhasebat, Muhasebat Kararnamesi'nin 58. maddesi gereğince mal memurlarının ve sandık eminlerinin hesaplarını Maliye Nezareti'nden gönderilecek genel hesap cetvellerini beklemeden yıl sonunda tetkik edecektir. Bu durumda denetimin ne zaman yapılacağı hususunun Maliye Nezareti'yle ortaklaşa belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Mal memurlarıyla sandık eminlerinin hesaplarının her şekilde ve her zaman kabul edilebileceği ancak vilayetlerdeki sal muhasebelerine bakmanın imkânsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³²⁹

Divan-ı Muhasebat, kuruluşundan itibaren denetimlerde hep mal memurlarını muhatap almıştır. Böylece o dairelerin işlerinin aksaması da engellenmiştir.³³⁰

Taşradan gelen öşür cetvellerinde bir fark olup olmadığının araştırılması işi de Divan-ı Muhasebat'a verilmiştir. Bu farkların araştırılması için bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyonun tespit ettiği hususların Babıalî'ye takdim edilmesi kararlaştırılmıştır.³³¹

Hazine yetkilisi tarafından getirilen şehriye cetvelleri ve sal muhasebeleri Divan genel kurulunda tetkik edilmeye başlanmıştır.³³² Divan-ı Muhasebat tarafından cetvel ve defterlerin ıslahı ile ilgili numuneler hakkındaki karar kontrollerin sonunda verilecektir.

2. Divan-ı Muhasebat'ın Hesap Yargılama Görevi

a. Divan'ın Tetkikat ve Yargılama Yapısı

Divan-ı Muhasebat mümeyyizinin hesap hakkında yazdığı rapor reis tarafından ilgili daire azasına verilirdi. Daire azası mümeyyizin raporunu esas olarak alır ve bunun doğruluğunu araştırıp eksiklerini tamamlardı. Aza,

³²⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 17, 7 Ocak 1880, s.27-28.

³²⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 27, 10 Şubat 1880, s.43.

³³⁰ Aynı yer.

³³¹ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 128, 15 Şubat 1881, s.35.

³³² SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 6, 27 Kasım 1879, s.8.

gerek gördüğü takdirde bazı hususlar hakkında mümeyyiz ile fikir alışverişiinde bulunurdu. Sorularına cevap bulamaz veya şüphelerini gideremezse, hesaplar üzerinde bizzat kendi incelemeler yapardı. Bu suretle mümeyyiz raporunu güncelleyerek Muhakeme Dairesi'ne sunardı. Bu sürecin ardından Muhakeme Dairesi'nde hesabın yargılanması başlardı. İlk olarak raportör aza, hesap hakkında görüşünü gerekçesi ile birlikte beyan ederdi. Azanın hesapla ilgili görüşünden sonra gerek görülür ise, raporun ilk hâlini meydana getiren mümeyyiz de dinlenirdi. Bu süreçten sonra hesapla ilgili kesin hükmün verilmesi için Muhakeme Dairesi'nde oylama yapılması gerekirdi. Raportör azanın oy hakkı olmakla birlikte yargılamaya katılan ve gerekli görüldüğü takdirde ifadesi alınan mümeyyizin böyle bir hakkı bulunmuyordu. Raportör olan azayı takiben, diğer azalar kıdem sırası ile görüşlerini bildirirler ve oylarını verirlerdi. Bunun üzerine tanzim olunan karar hükmüne bağlanırdı. Divan-ı Muhasebat reisi bu kararı rapora derkenar olarak yazar ve mühürlerdi.

b. Divan Kararlarının Temyizi

1879 tarihli Divan-ı Muhasebat kararnamesinde kurumun hesap muhakemesi ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.³³³ Ayrıca Kanun-ı Esasi'nin 85. maddesinde "Her dava ait olduğu mahkemede rü'yet olunur. Eşhas ile hükûmet beynindeki davalar dahi Mahakim-i Adliyyeye aittir." ibaresi de mevcuttur.³³⁴

Bundan başka, Divan kararnamesi yürürlüğe girmeden meclis görüşmeleri sırasında Divan-ı Muhasebat'ın yargılama yetkisi tartışılmış, hukuki anlamda kişilerle idare arasındaki uyuşmazlıklardan kaynaklanan davaların çözümünde mevcut genel mahkemelerin yetkili olduğu vurgulanmıştır.³³⁵ Dolayısıyla bu dönemde tek yargı sisteminin istendiği anlaşılmaktadır. Tüm bunların etkisiyle Divan'da belli bir süre yargılama yapılmamıştır. Hatta Divan, Hicri 1297 yılına ait bir kararında hesaplarının tetkikine bağlı olarak bir memurun yargılanmasına Divan-ı Muhasebat'ın müdahil olamayacağı ve davanın Başvekâlet'e takdim edilmesi gerektiği kararını vermiştir.³³⁶

³³³ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, Altıncı Fasıl, Madde: 41-53.

³³⁴ Orhan Özdeş, "Danıştay'ın Tarihçesi", *Yüzyıl Boyunca Danıştay, 1868-1968*, Danıştay Matbaası, Ankara 1986, s. 77.

³³⁵ Hakkı Tanık Uş, *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi*, C.II, Beşinci İnikad, 5 Ocak 1878, s.93.

³³⁶ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 73, 15 Haziran 1880, s.125-126.

Divan kararnamesine göre, kurum kararları Şûrâ-yı Devlet'te temyize tabi tutulmuştur. Bir mal memurunun, muhakeme usulünü veya kanunun ihlalini gerekçe göstererek ilamın tebliğ tarihinden itibaren üç ay içinde temyiz başvurusunda bulunma hakkı saklıdır.³³⁷Bu dönemde Divan-ı Muhasebat, hesap yargılamasında bulunmadığından temyiz incelemesi de yapılmamıştır.

3. Divan-ı Muhasebat ve Devlet Bütçesi

Bütçe, bir devletin dairelerinin ve müesseselerinin yıllık gelir ve gider tahminlerini gösteren ve bunların uygulanmasına yetki veren kanundur.³³⁸ Bütçeler, devletin mali teşkilatı ile gelir gider kalemleri vasıtasıyla olağan veya olağanüstü durumlardaki iktisadi ve siyasi olayların yansımalarını ve çözüm çabaları ile birlikte sonuçlarını görmemiz açısından önem taşırlar.

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıldan itibaren devletin gelir-giderini gösteren hesapların kaydedildiği ve modern anlamda tahmin esasına göre hazırlanan bir bütçe olmayan kati hesap defterleri hazırlanmıştır. Bu yüzyılda ilgili belgeler hazırlanmış olmakla birlikte henüz ortaya çıkarılamamıştır. Bu kati hesap defterlerinin ilk ortaya çıkarılanları XVI. yüzyıla ait beş adet defterdir.³³⁹XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait kati hesap defterleri mevcut olup yayımlanmıştır.³⁴⁰

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanması ve tüm kurumların tanımlanması ve yeniden düzenlenmesi sürecinin hızlandığı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde maliyeyle ilgili olarak ilk aşamada Maliye Nezareti kurularak mali denetim ve organizasyonda merkeziyetçi yapı güçlendirildi. 1840 yılında gelir ve giderleri kontrol eden Redif ve Mansure hazineleri ile Hazine-i Amire birleştirilerek Maliye Hazinesi adıyla tek bir kurum hüviyetine dönüştürüldü.³⁴¹

³³⁷ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, Altıncı Fası, Madde 50.

³³⁸ Hazım Atıf Kuyucak, *Bütçe*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul 1952, s.7.

³³⁹ Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul 1989, s.43.

³⁴⁰Ömer Lütfi Barkan, "H.1079-1080 (1669-1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XXII, No:1-4, İstanbul 1960, s.225-303; Halil Sahillioğlu, "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, Ankara 1981, s.1389-1406, Ahmet Tabakoğlu, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XLI, No:1-4, İstanbul 1984, s.389-412.

³⁴¹ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s.26-33.

1839 yılında yayımlanan Tanzimat Fermanı'nda devletin giderlerinin kanunlarla önceden belirlenip onaylanması ve harcamaların ona göre yapılması ifadesine rağmen modern anlamda bütçe kavramı ilk defa bir nizamname muvazene defteri olarak yer almıştır. Bütçeye, 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı'nda devletin her sene gelir ve gider defterlerinin düzenlenerek uygulanması hakkında önemli bir vurgu yapılmıştır. 1874 yılında ikinci defa yayınlanan bütçe nizamnamesinden sonra 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilanı ile bütçe yapma hakkı Kanun-ı Esasi ile Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a verilmiştir. Ayrıca padişaha bütçeyi onaylama ve eski bütçenin bir yıl daha uygulanması yetkisi tanınmıştır. Bununla ilgili yasal düzenlemeler Kanun-ı Esasi'nin 80, 97 ve 102. maddelerinde ele alınmıştır.³⁴² Bütçe kelimesi de ilk defa Kanun-ı Esasi'nin 97. maddesinde kullanılmıştır.³⁴³ 1876/1877 bütçesi Kanun-ı Esasi'nin ilgili maddeleri çerçevesinde mecliste görüşülmeye başlanmıştır.³⁴⁴ Ancak bütçe, görüşmelerde yaşanan uzun tartışmalar ve eleştiriler neticesinde onaylanamadan meclis tatil edilmiştir.

Meclis-i Mebusan 1878 yılında tekrar toplanmış ancak bütçe eleştirilerinin devam etmesi yapılan girişimleri sonuçsuz bırakmıştır. Ayrıca Sultan II. Abdülhamit, Rusya ile devam eden savaşı gerekçe göstererek meclisi süresiz tatil etmiştir. Kanun-ı Esasi'nin II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden yürürlüğe konulduğu 1908 yılına kadar geçen süre içinde bütçe hazırlanması ve uygulanmasında 1874 yılında yayınlanan nizamname esas alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1878-1908 yılları arasında bütçe işleri "Sal Muhasebeleri" ile yürütülmüştür. Bunlar, gelirlerin türler itibarıyla, giderlerin de dairelere göre senelik tahminlerini gösteren sütunlardan oluşuyordu. Bu tahminlerde fasıl ve maddeler yoktu, tahminden fazla harcama yapılmasını engelleyemiyordu. Çoğu zaman masrafların bir kısmı ödenemeyerek sonraki yıla aktarılıyordu. Bu durumda sal muhasebelerine bütçe denilmesi zorlama bir tanım hâlini alıyordu. Ayrıca meclisten geçmeyen, bu nedenle idare için bağlayıcı nitelik taşımayan bir belge niteliğinde olması dolayısıyla da bunlara bütçe denilmesi zordu.³⁴⁵

³⁴² Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, C.III, s.211-213.

³⁴³ Server Feridun, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul 1962, s.23.

³⁴⁴ Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi*, C.I, Vakit Gazete-Matbaa-Kütüphane, İstanbul 1954, s.338-339.

³⁴⁵ Güvemli, *Muhasebe Tarihi*, s.214.

Kanun-ı Esasi'nin 105. maddesi gereğince devlet daireleri tarafından tanzim edilecek Sal Muhasebelerini inceleme ve denetim sonuçlarını Meclis-i Mebusan'a arz etme görevi Divan-ı Muhasebat'a verilmiştir. Divan'ın 8 Kasım 1879 tarihinde yeniden tesis edilmesiyle birlikte Sal Muhasebelerinin aktif denetimi de resmen başlamış oldu. Divan-ı Muhasebat Genel Kurulu, Sal Muhasebeleri ile ilgili ilk icraatını 4 Aralık 1879 tarihinde yapmıştır. Divan'da merkez ve taşraya ait hesaplarla ilgili Sal Muhasebe Defterlerinin ıslahı, tanzimi ve gönderimi hususlarında önemli bir karar alınmıştır. Merkez ve taşra hesaplarını içeren kurumların Sal Muhasebe Defterleri doğrudan doğruya Hazineye gönderiliyordu.³⁴⁶ Ancak gönderilen defterlerin birbirleri ile uyuşmadıkları fark edilerek bu konuda genel bir düzenleme yapılması kararı alındı. Divan genel kurulunda yapılan görüşmeler neticesinde Sal Muhasebe Defterleri ile ilgili şu kararlar alınmıştır:

a-Defterlerin devrine göre matbu hâlde düzenlenmesi,

b-Defterlerdeki akçe cinslerinin ayrı ayrı gösterilmesi,

c-Sadece gerçek meblağın belirtilmesi,

d-Tahsisat haricinde padişah tarafından ayrıca bir ödeme emri verilmesi hâlinde bunun hemen Maliye Nezareti'ne bildirilmesi,

e-Bütün gelir ve giderlerin defterlere işlenmesi,

f-Defterlerin düzenli ve etkili bir biçimde tetkik edilebilmesi için Hazine özel bir kalem kurulması.³⁴⁷

10 Aralık 1879 tarihinde toplanılan Divan-ı Muhasebat Genel Kurulunda Sal Muhasebe Defterlerinin ıslah ve tanzimi hususunda Genel Gelir ve Genel Gider Muhasebe sorumluları davet edilmiştir. Bu defterlerin ilk incelemesini Hazine yapacak bu birim yöneticilerinin fikirleri de alınarak konu detaylı bir biçimde müzakere edilmiş ve daha önce alınan kararlar tasdik edilerek taraflara bildirilmiştir.³⁴⁸ Çeşitliliği sonlandırmak adına bir numune yapılması kararlaştırılmış ve bu numune Gelir ve Gider Muhasebelerine gönderilmiştir. Burada yapılan inceleme sonucunda istenilen ebat ve içerik üzerinde mutabakata varılarak bu numuneye son şeklini ver-

³⁴⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 7, 10 Aralık 1879, s.13.

³⁴⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 7, 4 Aralık 1879, s.11; SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 7, 10 Aralık 1879, s.13.

³⁴⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 7, 10 Aralık 1879, s.13.

mek üzere Divan-ı Muhasebat azası Rıfat Efendi görevlendirilmiştir.³⁴⁹Rıfat Efendi'nin son düzenlemelerini yaptığı numune, bütün kurum muhasebecilerine gönderilmiştir. İlgili birimlere bu defter örneğinde Sal Muhasebe Defteri tanzim etmeleri ile ilgili genel bir duyuru da yapılmıştır. Böylelikle II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılına kadar kısmen devlet bütçesinin yerini alacak Sal Muhasebe Defterlerinin serüveni de başlamıştır.

B. Divan-ı Muhasebat'ın Yetkileri

Divan-ı Âlî-i Muhasebe'nin 1862 yılında kuruluşundan, Divan-ı Muhasebat olarak yeniden teşkil edildiği 1879 senesine kadar hesap kontrolü yapmadığı daha önce ifade edilmişti. Kuruluş nizamnamesinde (1863) ve daha teferruatlı ikinci nizamnamesinde (1865), hesap denetimleri ile ilgili maddeler olmasına rağmen, bu işlem gerçekleştirilememiştir. Buna rağmen Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinde, bütün eyalet ve kazalarla merkezde bulunan Hazineye tabi kurumların gelir ve giderleri ile birlikte muhasebe kayıtları ve diğer işlemlerinin yıl sonunda Divan-ı Muhasebat tarafından denetleneceği yazılıydı. Buna göre denetim nakit hesapları üzerinde harcamadan sonra gerçekleşmekte; bütçesi Hazine tarafından oluşturulan bütün idareleri kapsamaktadır. Ancak yeterli teşkilat altyapısı ve ödenek olmaması nedeniyle bu denetim sadece İstanbul merkezli yapılmak istenmiş, taşra hesapları bu kontrolün mecburen dışında bırakılmıştır. Divan'a 1879 tarihine kadar gerekli ödeneğin verilememesi ve istenilen istihdamın sağlanamaması nedeniyle merkez (İstanbul) hesapları da denetime tabi tutulamamıştır.

Divan'ın 1879 yılında yürürlüğe giren kararnamesinde, beşinci fasıl (Madde 32-39 arası), muhasebelerin tetkikine ayrılmıştır.³⁵⁰ Divan-ı Muhasebat, mülkiye dairelerinde; defterdar, muhasebeci, mal memurları ve sandık eminleri gibi emval-i devletin gelir ve giderlerine memur olan mali idareden mesul bütün devlet memurlarının hesaplarını kontrol etmekle görevlidir. Bu

³⁴⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 7, 10 Ocak 1880, s.28.

³⁵⁰ "Devâir-i mülkiye ve sâirede emvâl-i devleti kabz u sarfa me'mûr ve idâre-i maliyeden mes'ûl olan bi'l-cümle me'mûrinin ve umumen idare-i belediye ve hastahâne ve mekâtib-i saniyye ve menâfi sandıkları gibi te'sisât-ı umûmiyye mâl me'mûrlarının rü'yet-i muhâsebât ve lede'l-hâcce muhâkemâtına me'mur olma ve müstakilü'r-re'y olup karar ve hükümlerine gerek Mâliye Nezâreti'nden ve gerek hiç bir taraftan müdâhale olunmamak üzere.." şeklinde düzenlenen arz tezkiresinde, Divan'ın görevi ve sorumluluk alanı vurgu yapılmıştır. Bu görevinin başında da, muhasebe tetkiki gelmektedir. BOA, İDUİT, No. 59/3, 8 Kasım 1879, lef 4.

amaçla Divan'ın göreve başladığı ilk gün, bir iş bölümü yapılmıştır. Buna göre; Divan-ı Muhasebat I. Dairesi, muhasebe kayıtlarını incelemekle görevlendirilmiştir.³⁵¹ II. daire ise; Divan personelinin özlük hakları ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak için heyet-i umumiye ile ortaklaşa bir çalışma yapmaktadır. I. ve II. Dairelerin çalışma günleri de genel kurul tarafından düzenlenmiştir. Divan Riyaseti, genel kurul ve tatil günleri haricinde dairelerin her gün mesai saatleri içinde çalışmalarını karara bağlamıştır. Ayrıca daireler, genel kurul iş yoğunluğunun azaltılması için her Cumartesi çalışma yapmakla görevlendirilmişlerdir.³⁵²

1. Divan-ı Muhasebat'ın Dairelere Taksimi

a. Maliye Dairesi

Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesinde, kurumun işlevlerini yerine getirmek amacıyla iki daireye taksim edilmesi uygun görülmüştür. Bu çerçevede, Maliye ve Muhakeme adıyla iki daire kurulmuştur.³⁵³ Maliye Dairesi'nin görevi, bütün eyalet ve kazalar ile merkezde bulunan Hazineye tabi kurumlarla nezaretlerin, her yılın sonunda bütün gelir ve giderlerini, muhasebe kayıtlarını ve diğer işlemlerini inceleyip denetlemek ve sonuçları hakkında Maliye Nezaret'i'ne bilgi vermektir.

Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi gereğince, Maliye Dairesi'nin çalışması için Riyasete ve azalıklarına bazı atamalar gerçekleştirildi.³⁵⁴ Maliye Dairesi azalıklarına yapılan atamalar kurum içinden gerçekleşmiştir. Bu atamalarda, Divan-ı Muhasebat başkâtibi ve muhasebe mümeyyizlerinin aza olarak tayin edildikleri görülmektedir.³⁵⁵ Divan nizamnamesine aykırı şekilde yapılan bu atamalar sorunsuz olarak gerçekleştirilerek onaylanmıştır.

Maliye Dairesi, Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnamesinin yürürlüğe girmesine kadar görevini ifa etmiştir. İlgili kararnamenin onayı ile birlikte Divan iç tüzüğünde yapılan değişiklikle Maliye Dairesi ilga edilmiştir.³⁵⁶

³⁵¹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.2.

³⁵² SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 674, 28 Nisan 1887, s.99.

³⁵³ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.311-312.

³⁵⁴ BOA, *İ.DH*, No. 587/40840, 10 Şubat 1869; BOA, *İ.DH*, No. 614/42778, 1 Temmuz 1870; *Rûzname-i Ceride-i Havâdis*, No. 4577, 26 Muharrem 1286 (8 Mayıs 1869), s.1; Ahmet Lûtfî Efendi, *Lûtfî Tarîhi*, C.XII, s.10, 62; Ahmet Lûtfî Efendi, *Lûtfî Tarîhi*, C.XIV, s.31, 45, 67.

³⁵⁵ BOA, *İ.DH*, No. 49993, 25 Ocak 1876.

³⁵⁶ BOA, *İ.ML*, No. 1314 M 28, 14 Haziran 1896.

b. Muhakeme Dairesi

İki daireye ayrılan Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesinde, ismi geçen diğer daire ise Muhakeme Dairesi'dir. Maliye Nezareti'nde 1866-1867 tarihleri arasında vücuda getirilen bu dairenin ilk reisi de Divan-ı Muhasebat azası Asım Bey'dir.³⁵⁷

Muhakeme Dairesi'nin görevi ise; o dönemde uygulanan yöntem gereğince, hububat ürünlerinin 1/10 oranındaki Hazine hissesinin ve diğer bir takım vergi ve resimlerin tahsilini sağlayan ve bu nedenle devlete karşı mali sorumlulukları bulunanların (mültezimlerin) ihale koşullarına aykırı faaliyetlerde bulunmaları veya vergi yükümlüsü kişilerle anlaşmazlığa düşmeleri gibi durumlarda uyuşmazlıkları yargılayarak karara bağlamaktır. Muhakeme Dairesi, ihale şartnamesinde belirtilen paranın alınıp alınmamasına, geri verilmesine ve gerekirse sorumluların tutuklanmasına karar verme yetkisi ile donatılmıştır.³⁵⁸ Dairenin kararları kesin hüküm niteliğinde olup burada alınan kararlar Maliye Nezareti'ne bildirilmektedir. Muhakeme Dairesi'nin önemli bir özelliği, bazı devlet memurları ve reaya arasından seçilen kimselerin katılımları ile yargılama yapmasıdır. Hazinenin alacaklı veya borçlu durumunda olduğu bir konunun yargılanması sırasında; davacı veya davalı sıfatıyla hesap memuru, sarraflar kethüdası ve yiğitbaşı, güvenilir mültezimlerle sarraflardan bir kişinin hazır bulunması gerekmektedir. Muhakeme Dairesi gerek görürse, konu hakkında bilgisi bulunan diğer kişileri yargılama esnasında tanık sıfatıyla dinleyebilmektedir.

Her iki dairede konuların görüşülebilmesi için üye çoğunluğunun sağlanarak toplanması gerekmektedir.³⁵⁹ Dolayısıyla her iki dairede de altı aza, bir başkâtip, bir başkâtip muavini ve bir muhasebe mümeyyizi istihdam edilmiştir. Bu dairelerin başkanlıkları, Divan-ı Muhasebat reisi tarafından yürütülmüştür. Alınacak kararların geçerlilikleri için mevcut aza sayısının yarısından fazlasının oyları yeterli olacaktır. Eşitlik hâlinde ise, Divan-ı Muhasebat reisinin veya vekilinin oyu, iki rey makamında kabul görecektir.³⁶⁰ Sonuç olarak Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesi ile hukuki yapısı, görev ve yetkileri bir düzene konulmuştur. Divan'ın iki daire şeklinde taksim edilmesi, denetleme ve yargılama görevlerinin usul ve esaslarını bir şekilde sokmuştur.

³⁵⁷ Ahmet Lûtfi Efendi, *Lûtfi Tarihi*, C.XI, s.87.

³⁵⁸ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 429/28, 15 Haziran 1868, lef 1-3; BOA, *A.MKT.MHM*, No. 430/81, 29 Aralık 1868, lef 1-3.

³⁵⁹ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sayıştay*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.15.

³⁶⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1.

Sarrafi esnafının iltizamla ilgili davalarına daha önce Hazine-i Hassa'da kurulan bir komisyon bakmakta olup, kurumun 1865 tarihli nizamnamesinden sonra bu görev, Divan-ı Muhasebat'a tevdi edilmişti.³⁶¹ Fakat alınan karar uyarınca, sarrafların bütün davalarına Ticaret Nezareti'nde kurulacak komisyon marifetiyle bakılacağından dolayı, Divan temyiz görevini icra ederek bir üst mahkeme sıfatını haiz olmuştur. Ayrıca bu karardan sonra Divan'ın yetkili olduğu dönemde baktığı sarraflarla (iltizamla) ilgili eski davaların kayıtları da Ticaret Nezareti'ne devredilmişti.³⁶² Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesi hükmüyle Muhakeme Dairesi'nin görevi belirlenmiş fakat alınan son karardan sonra görev tanımı değişmişti. Sarrafların iltizamla ilgili davaları ile ilgili görev ve sorumlulukları kaldırılmamış, aksine bu davalarda oynadığı rol bir üst mahkeme olması hasebiyle daha da artmıştı.

Muhakeme Dairesi, sadece iltizamla ilgili davalara değil, şahısların mal varlıkları ile ilgili ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulmasına da bakmıştır. Özellikle mirasçı bırakmadan ölen gayrimenkul sahiplerinin taşınmazları ile ilgili problemlerin çözümünde etkili rol oynamıştır.³⁶³ Muhakeme Dairesi'ne yapılan bireysel başvurular veya şikâyetler, davanın tahkikat sürecini başlatmaktadır. Daire tarafından görevlendirilen kişilerin yaptığı incelemelerden sonra, durum hakkında bir tezkire hazırlanarak Sadaret'e sunulmaktadır. Son karar mercii padişah olduğundan, Sadaret vakit kaybetmeksizin Muhakeme Dairesi'nden gelen evrakı padişaha sunmak zorundadır. Sultan, dairenin davayı inceleme biçimini ve kesin hükmünde olmayan kararını göz önünde bulundurmamak suretiyle sonuçlandırmaktadır.

Divan'ın 1879 tarihli "Divan-ı Muhasebat'ın Suret-i Teşkil ve Vezaifine Dair Kararnamesi"nin beşinci maddesi, Divan'ın iki daireye ayrılması ile alakalıdır.³⁶⁴ Bu kararnamede, Divan iki daireye taksim edilmiş olmakla beraber herhangi bir sınıflama yapılmamıştır. Şöyle ki, Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinde Divan, Maliye ve Muhakeme olarak iki daireye ayrılmıştır. Ama 1879 tarihli kararnamede, hem muhasebe kontrolü hem de hesap yargılaması her iki dairenin tekelindedir.³⁶⁵ Ayrıca Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihinde iki daireye (I. ve II. Daire) ayrılması ile birlikte yer sıkıntısından dolayı I.

³⁶¹ BOA, *İ.MMS*, No. 35/1458, 26 Eylül 1867, 1-7.

³⁶² BOA, *A.MKT.MHM*, No. 418/77, 26 Temmuz 1868, lef 4.

³⁶³ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 413/31, 12 Temmuz 1868, lef 1-4.

³⁶⁴ "Madde 5- Divan-ı Muhasebat iki daireye münkasemdir." BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 8.

³⁶⁵ SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 675, 7 Mayıs 1887, s.101.

Daire, II. Daire'ye ait odaya geçici olarak yerleşmiştir. Divan daireleri, başkanlık oluru ile görünüşte iki daire ama aynı oda da tek daire gibi çalışmışlardır³⁶⁶. Birinci ve ikinci isimleriyle adlandırılan dairelerin altışar üyesi vardır. Dairelerde, üyelerden birisi reis-i sani olarak Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından görevlendirilir. Dairelerde yapılan toplantılarda reis-i sanilerden başka dörder aza mevcut olmadıkça karar alınamazdı. Aza çoğunluğunun sağlandığı toplantılarda eşitlik söz konusu olduğunda, Divan-ı Muhasebat reisinin oy vermiş olduğu tarafın kararı kabul edilmiştir. Muhalif bulunan azalar, oylarını Divan zabıt ceridesine kayıt ettirme salahiyetine sahiptirler.

Divan-ı Muhasebat daireleri, hesapları yargılayan ve sorumlular hakkında hüküm veren organlardır.³⁶⁷ Dairelerin sorumlular hakkında verdikleri kararlar kesindir. Ancak hükümden sonra ele geçirilen belgeye dayanılarak yargılamanın iadesini istemek mümkündür. Kontrolü yapıldıktan sonra yargılanması yönünde karar verilen hesapların, yargılamaları Muhakeme Dairesi'nde gerçekleşmektedir. Burada alınan kararlar neticesinde çıkan ilamların yerine getirilmesi zorunludur. Haklarında tazmin veya zimmet kararı verilen sorumluların kişisel malları, karara bağlanan borcu ödemediklerinde haczedilmektedir. Bu malların sattırılması veya haczin kaldırılması konusunda Divan birinci derecede sorumludur. Bütün bunların yanında Divan-ı Muhasebat'ın yargılama usullerini ihlal etmesi durumunda davalılar, Divan ilamlarını temyize götürme hakkına sahiptirler. Temyiz istemlerinin süresi, ilamın bildirim tarihinden itibaren üç aydır.³⁶⁸ Temyize gönderilen davalar, Sadaret kanalıyla Şûrâ-yı Devlet'e gönderilerek karara bağlanmaktadır.³⁶⁹

2. Divan-ı Muhasebat ve Maliye Nezareti

Divan-ı Âlî-i Muhasebe adıyla 29 Mayıs 1862 tarihinde kurulan Divan-ı Muhasebat, I. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede Maliye Nezareti ile birlikte görev yaptı. Divan'ın Kanun-ı Esasî'de hiçbir daire ve nezarete tabi olmamasıyla ilgili madde, Maliye Nezareti ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Bu dönemden sonra maliyenin mali denetimdeki etkinliği Divan-ı Muhasebat'a geçti.

³⁶⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 2, 11 Kasım 1879, s.2.

³⁶⁷ Aynı yer.

³⁶⁸ BOA, İ. DÜİT, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 4.

³⁶⁹ Divan-ı Muhasebat'ın hesap yargılama görevi kısmında bilgi verileceğinden, gereksiz tekrarlardan kaçınmak adına burada Muhakeme Dairesi hakkında daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

a. Maliye Teftiş Heyeti'nin Divan-ı Muhasebat'a Bağlanması

Maliye Teftiş Heyeti ilk kez 28 Ağustos 1879 tarihli "*Teftiş-i Muamelat-ı Maliye Nizamnamesi*"yle Maliye Nezareti'ne bağlı olarak kuruldu.³⁷⁰ Bu nizamname, 15 Haziran 1885 tarihinde çıkarılan "*Umur-u Maliye Heyet-i Teftiş-iye Nizamnamesi Muaddelesi*"yle yürürlükten kaldırıldı, Maliye Teftiş Heyeti'nin yönetimi Divan-ı Muhasebat'a verildi.³⁷¹ Böylece maliye müfettişlerinin vazife ve yetkileri sınırlandırılmadı, sadece heyetin sevk ve idaresi Divan-ı Muhasebat'a bırakılarak, Maliye Nezareti'nin kontrolünden çıkarıldı. Zira nizamnamenin 9. maddesinde, müfettişlerin sorumlu olduğu mercinin Divan-ı Muhasebat olduğu açıkça belirtilmektedir.³⁷²

Nizamnamede, Osmanlı Devleti 16 teftiş dairesine ayrılarak her daireye padişahın iradesiyle bir müfettiş ve Divan-ı Muhasebat Riyasetinin oluruyla bir muavin atanması hükmüne bağlandı. Atanan müfettişlere ve muavinlere ait sicil dosyaları Divan-ı Muhasebat tarafından tutuldu. Ayrıca kura usulüyle taşraya gönderilen müfettişlerin ve muavinlerin talimatları da Divan tarafından hazırlandı.³⁷³

1886 yılında Divan-ı Muhasebat Maliye Teftiş Heyeti'nin sevk ve idaresine ait nizamname hükümlerinde önemli değişiklikler yapıldı. Yapılan değişiklikle, 16 teftiş dairesi ve her dairede bir müfettişle bir muavin bulundurulması esası kaldırıldı. Daire sayısı sekize indirildi. Her daireye bir müfettiş-i evvel ve gerekirse bir müfettiş-i sani ve beraberlerinde de bir maiyet kâatibi bulundurulması esası getirildi.

Maliye Teftiş Heyeti, aradan bir yıl bile geçmeden Islahat-ı Maliye Komisyonu kararıyla yeniden Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır.³⁷⁴ Bununla bir-

³⁷⁰ *Maliye Vekâleti Teftiş Heyeti*, Ankara 1936, s.12-13.

³⁷¹ *Teftiş Heyeti*, s. 33; Maliye Teftiş Heyeti yönetimi adı geçen nizamnameden önce Nisan 1885 tarihinde Divan-ı Muhasebat'a geçmiş, yasal düzenlemesi daha sonra yapılmıştır. Bk. Ek VII. BOA, *İ.DH*, No. 74896/1, 5 Nisan 1885, lef 2; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 518, 30 Mayıs 1885, s.131.

³⁷² *Teftiş Heyeti*, s.33.

³⁷³ *Teftiş Heyeti*, s.31-32.

³⁷⁴ 24 Mayıs 1886 tarihinde Islahat-ı Maliye Komisyonu, Maliye Teftiş Heyeti'nin Maliye Nezareti içerisinde yeniden tesis edilmesini karara bağlamıştır. Alınan karar, Meclis-i Vükela'da hazırlanan mazbatayla padişaha arz edilmiş ve iradesi çıkmıştır. Bu tarihten itibaren müfettişlerin tayinleri ve seçimleri Maliye Nezareti tarafından yapılmaya başlanmıştır. SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 608, 24 Mayıs 1886, s.15-16.

likte heyetin, Divan-ı Muhasebat'la olan ilişkileri kesilmemiş aksine devam etmiştir.³⁷⁵

b. Divan-ı Muhasebat'ın Maliye Nezareti'ne Bağlanma Teşebbüsü

Divan-ı Muhasebat, maliye müfettişlerinin kontrolünü Maliye Nezareti'ne devrettikten sonra kurumsal kimliğiyle ilgili önemli bir sorun yaşadı. Maliye Nezareti, Sadaret'ten Divan-ı Muhasebat'ın kendi yönetimine dâhil edilmesini talep etti.³⁷⁶ Sadaret'e gönderilen tezkirede gerekçe olarak Divan'ın kuruluşundan (29 Mayıs 1862) Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar geçen sürede Maliye Nezareti ile birlikte uyum içinde çalışması gösterildi. Ayrıca Divan-ı Muhasebat'ın geleceği yasal bir çerçeveye oturtulup bir düzene konulamadığından Divan'ın, mali denetimde muvaffak olamaması bu isteğe gerekçe gösterildi. Maliye Nezareti'nden gönderilen Divan hakkındaki bu tezkire Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Burada hazırlanan bir mazbatayla kurumun Maliye Nezareti'ne bağlanması kararlaştırıldı. Onaylanması için Sultan II. Abdülhamid'e arz edilen bu belge, padişahın hususi bir iradesiyle reddedildi ve tekrar görüşülmek üzere Meclis-i Vükela'ya iade edildi.

Bu karar, Divan'ın Maliye'ye dâhil edilmesi hâlinde kurumun geleceğine ve baktığı işlere darbe vuracağı gerekçesiyle Sultan tarafından onaylanmadı. Padişahın tekrar görüşülmek üzere Meclis-i Vükela'ya geri gönderdiği 9 Ocak 1887 tarihli iradesi, burada yeniden görüşüldü.³⁷⁷ Önceki kararın aksine, Divan-ı Muhasebat'ın bütün görev ve yetkilerine dokunulmaksızın işleyişinin daha sağlıklı yürütülmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması kararlaştırıldı. Bu amaçla, Divan'ın 1879 tarihli kararnamesi yeniden düzenlenerek reis ve azasının görev ve yetkilerinin artırılması, mali denetimdeki yetkinliğinin tanzim edilmesi yolunda bir karar alındı.³⁷⁸ Daha sonra Divan kararnamesinde yapılacak yeni düzenleme, Sadaret kanalıyla padişaha arz edilerek onaylandıktan sonra yürürlüğe konulması hükme bağlandı.³⁷⁹ Meclis-i Vükela'da böyle bir karar alınmasına rağmen, Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnamesinde bir tadilat gerçekleştirilmedi.

³⁷⁵ BOA, *DH.MKT*, No. 1360/122, 18 Ağustos 1886; BOA, *DH.MKT*, No. 4 Eylül 1888; SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 769, 6 Mart 1889, s.53.

³⁷⁶ BOA, *MV*, No. 15/67, 9 Ocak 1887. Bk. Ek XIV.

³⁷⁷ BOA, *Y.ARES*, No. 196/1429, 10 Ocak 1887.

³⁷⁸ BOA, *MV*, No. 15/71, 12 Ocak 1887.

³⁷⁹ Meclis-i Vükela'da böyle bir karar alınmasına rağmen, Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnamesinde bir tadilat gerçekleştirilmedi.

Divan-ı Muhasebat'ın Maliye Nezareti'ne bağlanması hakkındaki tezkireyle başlayan bu mücadeleyi Divan, kurumsal anlamda çok güçlenerek kazandı. Divan'ın mali denetimdeki etkisizliği dile getirilerek Maliye'ye bağlanması meclis kararıyla onaylanmasına rağmen, bağımsız bir kurum olduğu padişah iradesiyle onandı. Bu karar, kurumun protokolde olmasa da fıkriyatta Maliye Nezareti'nin üstünde bulunduğunun da bir kanıtıdır.³⁸⁰ Bir anlamda Sultan'ın iradesi, Divan-ı Muhasebat'ın Osmanlı Devlet teşkilatı içinde yeniden kurulmasını sağlamıştır.

C. Divan-ı Muhasebat'ın Çalışma Prensibi

1. Çalışma Prensibi

Divan-ı Muhasebat genel kurulunun reis, aza, müddeiumumi ve başkâtipten oluşan daimi bir kadrosu mevcuttu.³⁸¹ Bu personelin göreve atanmasıyla ilgili olur, Sadaret'in teklifiyle padişah tarafından veriliyordu.³⁸² Göreve yemin ederek başlayan Divan üst düzey personeli, kurum içindeki iki dairenin birinde istihdam ediliyordu. Divan, 1863 tarihli nizamnamede tek daire, 1865 nizamnamesi ve 1879 kararnamesiyle de iki daire şeklinde teşekkül olmuştu. Bu dairelerin kendi içindeki bürokratik yapısı ilgili nizamnamelerle belirlenmiştir.

İki dairenin birleşimi ile haftanın belirli günlerinde genel kurul toplanıyordu. Kurul, her hafta Cumartesi, Salı ve Perşembe günlerinde içtima ediyordu³⁸³. Divan genel kurul gündeminin yoğun olduğu dönemlerde Çarşamba günü de toplantı yapılıyordu³⁸⁴. Bu dönemde genel kurula sevk edilen konular, müzakere edilerek ya karara bağlanıyor ya da bir sonraki oturuma bırakılıyordu.³⁸⁵

Divan genel kurulu aza yeter sayısının sağlanmasından sonra toplanmaktaydı. Azaların bu toplantılara katılmaları mecburi olmakla birlikte bazı

³⁸⁰ BOA, *Y.A.RES*, No. 402/1526, 16 Ocak 1887, lef 1-3.

³⁸¹ Salih Kış, "Osmanlı Mali Denetiminden Bir Kesit: Divan-ı Muhasebat Reis-i Evveli ve Sanileri (1862-1908)", *Tarihî Peşinde*, S.6, Konya 2011, s.283.

³⁸² BOA, *İ.DH*, No. 49993, 25 Ocak 1876.

³⁸³ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 342, 3 Temmuz 1883, s.155. Günümüzde T.C. Sayıştay Başkanlığı da genel kurul toplantılarını Salı ve Perşembe günleri gerçekleştirmektedir.

³⁸⁴ SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 857, 1 Mart 1890, s.181.

³⁸⁵ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 220, 3 Şubat 1882, s.184; SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 857, 1 Mart 1890, s.181.

durumlarda istisnalar meydana geliyordu. Özellikle azaların Divan haricindeki komisyonlarda Sadaret onayı ile görevlendirilmeleri, Divan'a devamları noktasında ciddi sıkıntılara sebebiyet veriyordu. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, kurumun sağlıklı çalışabilmesi için azaların, genel kurullarda hazır bulunmalarını özellikle talep ediyordu.³⁸⁶ Bu nedenle azaların çalıştıkları komisyon başkanlıklarına durumun hassasiyetini belirten resmî evraklar gönderiliyordu.

Divan-ı Muhasebat personeli, mevsim değişiklikleri de göz önünde bulundurularak, tatil günleri hariç sabah saat 05.00'te kurumda hazır bulunmak mecburiyetinde, saat 10.00'a kadar da görevlerini icra etmek mesuliyetindeydi. Memur kadrosu için erken bir saat olarak telakki edilen bu zaman dilimi, Divan'ın üst düzey personeli içinde geçerliydi. Divan genel kurul toplantıları haftanın belirli günlerinde saat 06.00'da yapıyordu.³⁸⁷ Sadece memurlar değil, başkan, aza, başkâtip ve müddeiumumi de sabahın erken saatlerinde mesaiye başlıyordu.

Osmanlı devlet memurları, tatil günleri haricinde, belirlenen zaman dilimlerinde görevlerinin başında olmak zorundaydı. Her devlet memurunun beş saat görevinin başında bulunması gerekiyordu. Bunun haricinde her altı ayda bir kere amirleri tarafından memurlara, hangi saatler arası görevini ifa etmeleri sözlü olarak bildiriliyordu. Memur, görevinin başında olması gerekirken altı ay içinde haber vermeksizin, üç kez gelmez ise, istifa etmiş sayılıyordu. Ayrıca tatil yapacak memurun durumunu amirine bildirmesi ve izin alması irade ile hükme bağlandığından, bu konuda genel bir teamül oluşmuştu. Dolayısıyla devlet memuru sınıfına giren Divan çalışanının da bu kuralların tümüne uymak zorunluluğu olup, Divan başkâtibine karşı bu yönde sorumluluğu vardı.³⁸⁸

2. Kurum Hesap Görevlilerinin Genel Kurula Davet Edilmesi

Divan-ı Muhasebat Riyaseti hesap denetimi sürecinde resmî dairelerden bazı isteklerde bulunabilmekteydi. Özellikle kurum muhasebecilerinin

³⁸⁶ Divan-ı Muhasebat azası Akif Efendi'nin komisyon çalışma takvimi, Divan genel kurulu ile çakışmıştı. Komisyon ve Divan'ın her ikisi de Cumartesi ve Salı günleri toplantı yapıyordu. Bu nedenle Akif Efendi'nin Divan genel kurul toplantısına katılması imkânsızlaşıyordu. Divan Riyaseti, Akif Efendi'nin kuruma devamını sağlamak adına, bu konuda ilgili komisyon başkanlığına toplantı günlerini değiştirmesini teklif etmişti. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 28, 11 Şubat 1880, s.46.

³⁸⁷ Divan'ın mesai saatleri ile ilgili bilgi için bk. Dipnot 215. SA, DMZC, 6 Numaralı Defter, Karar No. 769, 6 Mart 1889, s.56.

³⁸⁸ SA, DMZC, 6 Numaralı Defter, Karar No. 850, 10 Şubat 1890, s.170.

yapmakla yükümlü oldukları defter tanzimleri sonrası, bilgilendirme amaçlı Divan genel kuruluna davet edilmeleri söz konusuydu. Divan Riyaseti, yapılmış veya yapılacak hesap defterleri hakkında kurum yetkililerini genel kurula davet etme hakkına sahipti. Divan genel kuruluna gelen hesap sorumluları burada kendilerine yöneltilen sorulara cevap verme mecburiyetinde idi.³⁸⁹

Osmanlı kurumlarında görev yapan muhasebeciler Divan Riyaseti tarafından bilgilendirme amacıyla da davet edilmekteydi. Divan, resmî yazışma yolunun dışında, hesap denetimlerini sistemli hâle getirmek adına, yapılması gereken yenilikleri kurum muhasebecilerine sözlü olarak da bildirmektedir.³⁹⁰

Divan-ı Muhasebat'ın resmî dairelerden talep ettiği hesap dökümlerine ait defterler, aza ve mümeyyizler tarafından yapılan numunelere göre yapılmak zorundaydı. Kuruma davet edilen muhasebeciler, yapılmış bu numuneleri aldıktan sonra Divan tarafından teorik ve pratik eğitimden geçiriliyordu.³⁹¹ Divan'a gelerek defter numunelerini alan hesap sorumluları, kendilerinden istenilen şekil ve muhteviyata göre hesap defteri düzenliyorlardı.³⁹²

Divan-ı Muhasebat'a hesap dökümlerini göndermekle mükellef olan sorumluların bazı durumlarda bu görevlerini yerine getiremedikleri oluyordu. Hesap defteri sevkياتındaki gecikmelerden dolayı Divan başkanlığı bu kurum yöneticilerinden yazılı veya sözlü bilgi talep ediyordu. Genel kurul, hesap defterlerinin neden gecikmeli olarak sevk edildiğini hesap sorumlularına soruyordu.³⁹³

Bilgi ve belge paylaşımı dışında da Divan-ı Muhasebat genel kuruluna kurum hesap sorumluları davet edilmekteydi. Özellikle birbiri ile bağlantılı olan dairelerin aralarındaki ihtilafların çözüme kavuşturulması için Divan genel kuruluna taraflar çağrılıyordu. Bu süreçte Divan Riyaseti, kurum hesap sorumlularını sırayla dinliyor ve çözüm önerilerini her iki tarafa da sunuyordu.³⁹⁴

³⁸⁹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 20, 20 Ocak 1880, s.33; SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 22, 27 Ocak 1880, s.36; BOA, *Y.PRK.ML*, No. 14/5, 19 Temmuz 1892.

³⁹⁰ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 22, 27 Ocak 1880, s.36.

³⁹¹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 23, 28 Ocak 1880, s.37-38.

³⁹² SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 28, 11 Şubat 1880, s.45.

³⁹³ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 53, 24 Nisan 1880, s.90; SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 130, 22 Şubat 1881, s.37; SA, *DMZC*, 5 Numaralı Karar Defteri, Karar No. 715, 10 Ekim 1888, s.163.

³⁹⁴ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 234, 24 Mart 1882, s.8-9; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 482, 12 Şubat 1885, s.85.

Hesaplarını Divan-ı Muhasebat'a teslim eden kurumlar, Divan'ın kontrolü sırasında olumsuzluk yaşamamak adına bir memurunu bu süreçte kuruma gönderiyordu. Resmî olarak Divan tarafından davet edilmemesine rağmen, işlerin hızlı ilerlemesi yolunda atılan bu adıma, Divan-ı Muhasebat Riyaseti olumlu yaklaşıyordu.³⁹⁵

Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra Osmanlı maliyesinin denetimi, Divan-ı Muhasebat tarafından hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeye başlandı. Hesap denetimlerinin sağlıklı yürütülmesi için de tarafların sürekli iletişimde bulunması gerekiyordu. Dolayısıyla Divan-ı Muhasebat'ta güvenilir ve istikrarlı bir mali denetim tesis etmek için dairelerin hesap sorumlularını bilgi alış verişinde bulunmak amacıyla genel kuruluna davet ediyordu.

3. Genel Mali Raporların Padişaha Sunulması

Divan-ı Muhasebat, Kanun-ı Esasi'nin 105. maddesi gereği, her üç ayda ülkenin mali durumuna ait takrirler hazırlayıp, bunu Meclis-i Vükela vasıtasıyla padişaha sunmakla mükellefti.³⁹⁶ Divan-ı Muhasebat'ın Anayasa'da mevcut bu görevi, 1879 tarihli kararnamesinde de mevcuttu.³⁹⁷ Divan, Osmanlı Devlet dairelerinin hazırlayıp, Hazineye gönderdiği icmal defterlerini kullanarak bu takrirleri kaleme almaktaydı. Bu nedenle dairelerin tuttuğu bu defterlerin düzenli olması ve süreklilik arz etmesi, Divan'ın görevini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesinde en önemli etkendi. Fakat devlet dairelerinin icmal defterlerini düzenlemede ciddiyetsiz davranması ve bunları Hazineye geç göndermesi, Divan'ın asli görevlerinden biri olan üç aylık takrir hazırlama sürecini sekteye uğratmaktaydı.³⁹⁸ Bazen de dairelerden gelen defterler Maliye Nezareti'nde bekletilerek Divan'a geç gönderilmekteydi.³⁹⁹

Padişaha takdim edilen bu üç aylık takrirlerin birincisi Kasım 1879-Şubat 1880 tarihliydi. Bu üç aylık takrirlere, dairelerin Hazineye gönderdiği icmal defterlerinde yazılı olan mevcut nakit miktarları, alacakları ve borçları

³⁹⁵ SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 654, 10 Ekim 1887, s.73; BOA, *DH.MKT*, No. 1467/43, 1 Aralık 1887; SA, *DMZC*, 12 Numaralı Defter, Karar No. 1584, 8 Haziran 1904, s.25; BOA, *DH.MKT*, No. 835/34, 2 Temmuz 1907, lef 3; BOA, *ZB*, No. 21/115, 2 Temmuz 1907.

³⁹⁶ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.42.

³⁹⁷ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 38, 16 Şubat 1880, s.60; SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 110, 2 Kasım 1880, s.181.

³⁹⁸ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 31, 18 Şubat 1880, s.50.

³⁹⁹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 35, 23 Şubat 1880, s.57.

yazılmaktaydı.⁴⁰⁰ Bu takririn hazırlanmasında Divan, dairelerden gelen icmal defterlerini Hazine kayıtları ile karşılaştırmak suretiyle düzenliyordu. Hazine kaydı ile daire hesap bildirimlerinde tezatlık oluşması hâlinde bu evraklar karşılıklı yeniden kontrol ediliyordu. Hesap kontrolü, dairedeki görevli hesap sorumlusunun ilgili evrakları elden Hazineye getirmesi ile başlıyordu. Bu süreçte ihtilaflı hesap miktarları tespit edilerek bunun üzerinde bir çözümleme yapılıyordu. Sonuçta hatanın tespiti ve düzeltilmesinden sonra kesin hesap dökümleri, hazırlanacak takririn ilgili bölümlerine kaydediliyordu. Divan-ı Muhasebat Riyasetinden görevlendirilen bir aza, gözlemci sıfatıyla bütün bu aşamaları yerinde kontrol ediyordu.⁴⁰¹ İhtilaflı hesapların kontrolü Hazine ve ilgili daire tarafından yapılarak kesin hükmündeki rakamlar ortaya çıkarılarak, düzenlenecek evraklara kaydediliyordu.⁴⁰² Divan tarafından nihai şekli verilen takrir müsveddeleri, maliye nazırı tarafından son bir kontrolden geçiriliyordu. Divan-ı Muhasebat genel kurulunun kararı ve Maliye Nezareti'nin olumlu görüş bildirmesi ile bu takrirler, toplamda iki sayfa şeklinde düzenlenecekti. Birinci sayfada dairelerin, ikincisinde ise Hazinesinin hesap dökümleri yazılacaktı.⁴⁰³ Bu sayfaların yanlarında not alınması için mülahazat haneleri teşkil edilecekti.⁴⁰⁴ Ayrıca bu takrir müsveddelerine son şekli verilmeden önce Divan-ı Muhasebat genel kurul üyelerince imza edilmesi kararlaştırıldı.⁴⁰⁵ Padişaha takdim edilecek takrirlerin şekil ve muhteviyatı Divan tarafından karara bağlanmış, düzenlenen bu evrakların son hâline bir hatime eklenmiş⁴⁰⁶ ve Divan mührüyle mühürlenerek Sadaret'e

⁴⁰⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 38, 26 Şubat 1880, s.60-61.

⁴⁰¹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 39, 20 Mart 1880, s.62-63. Bu tetkik sürecinde tophane muhasebesine ait hesapların ilk elden kontrol edilmesine Hazine ve Divan-ı Muhasebat tarafından ortaklaşa karar verildi. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 40, 23 Mart 1880, s.64. Tophane muhasebesinin icmalllerinin taşradan gelmediği, bu hesapların takririn içine lef olarak da eklenmesinin mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Dolayısıyla padişaha takdim edilecek Kasım-Şubat takririnde bu kurumun hesapları bulunmamıştır. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 49, 14 Nisan 1880, s.84.

⁴⁰² Bu hesap verileri hülâsa cetvellerine aktarılıyor, bunlarda Divan kalemi tarafından padişaha sunulacak takriirlere geçiriliyordu. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 42, 27 Mart 1880, s.68.

⁴⁰³ 1893 yılından itibaren padişaha sunulan bu takrirler matbudur. BOA, Y.PRK. ML, No. 14/41, 16 Mart 1893, lef 1, 5-6. Bk. Ek X.

⁴⁰⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 43, 30 Mart 1880, s.70.

⁴⁰⁵ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 54, 27 Nisan 1880, s.90-91.

⁴⁰⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 55, 28 Nisan 1880, s.94.

gönderilmişti.⁴⁰⁷ Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Sadaret kanalıyla padişaha arz edilecek bu takririn Divan heyeti tarafından imzalanan bir nüshasını da kendi bünyesinde muhafaza etmişti.⁴⁰⁸ Sadaret kanalıyla padişaha arz edilen bu takrirler, padişah tarafından olumlu karşılanmıştı. Padişah, Divan'ın yaptığı vazifenin önemine binaen sürecin devam etmesini⁴⁰⁹ ve bu evrakların gazetelerde yayınlanmasını bir irade ile karara bağlamıştı.⁴¹⁰

İlk takririn hazırlanıp padişaha sunulmasından sonra her üç ayda bir kez daha aynı prosedür uygulanmıştı. İcmal defterlerindeki hesap verileri ışığında kaleme alınan bu takrirler, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar düzenli olmasa da Divan-ı Muhasebat tarafından yapılmaya devam etmişti.⁴¹¹

4. Hesapları Geç Gönderen Memurların Cezalandırılması

Divan-ı Muhasebat hesap denetimlerini yaparken bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlüklerin başında, Osmanlı kurumlarında muhasebeden sorumlu memurların hesap defterlerini ve cetvellerini zamanında göndermemeleri gelmiştir. Sorumlular tarafından Divan'a geç gönderilen evraklar, düzenli ve istikrarlı bir mali denetime sekte vurmuştur.⁴¹² Divan tarafından defaatle Maliye Nezareti ve Babıali'ye bu durum bildirilmesine rağmen somut bir adım atılamamıştır.⁴¹³ Dolayısıyla Divan Riyaseti evrakları geç gönderen sorumlular hakkında hukuki bir düzenleme yapılmasını Babıali'den talep etmiştir.⁴¹⁴ Bu süreçte Divan Riyaseti, hesap memurları hakkında bir tezkire hazırlayarak Maliye Nezareti'ne göndermiştir. Buna göre; Divan-ı Muhasebat'a ilgili defter ve cetvelleri göndermeyen hesap memurlarının; birinci defada yarı maaşı, ikinci defada tam maaşı kesilmesine, üçüncü defada ise görevden azledilmelerine karar verilmiştir.⁴¹⁵

⁴⁰⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 50, 15 Nisan 1880, s.86.

⁴⁰⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 56, 1 Mayıs 1880, s.95.

⁴⁰⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 97, 14 Eylül 1880, s.161.

⁴¹⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 50, 15 Nisan 1880, s.86; SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 54, 27 Nisan 1880, s.92; SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 55, 28 Nisan 1880, s.93-94; SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 63, 19 Mayıs 1880, s.106-107.

⁴¹¹ BOA, Y.MTV, No. 67/16, 8 Eylül 1892. Bk. Ek XVI; BOA, Y.PRK.ML, No. 14/23, 22 Ekim 1892; BOA, Y.MTV, No. 93/138, 23 Nisan 1894, lef 5.

⁴¹² SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 120, 2 Ocak 1881, s.15.

⁴¹³ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 114, 1 Aralık 1880, s.189.

⁴¹⁴ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No.309, 8 Mart 1883, s.110.

⁴¹⁵ SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 717, 17 Kasım 1888, s.167.

Divan-ı Muhasebat'ın Babialı nezdinde yaptığı girişimden sonra kaleme aldığı tezkire Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir. Divan, zamanında hesap vermeyen muhasebeden sorumlu memurlar hakkındaki düzenleme için Şûrâ-yı Devlet'in onayını almıştır. Bundan sonra Maliye Nezareti ve Divan-ı Muhasebat arasında gerçekleştirilen görüşmelerde karara varılmış ve bir mazbata yayımlanmıştır. Yayımlanan bu evrak, arz tezkiresine ek olarak padişahın onayına sunulmuş ve olumlu görüş alınarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre, hesap memuru süresi içinde ilgili evrakları Divan'a göndermezse, hesabı verilmeyen ilk ay için yarı maaşı, ikinci ayda tam maaşı kesilecek, üçüncü ayda hesap vermeyen sorumlu görevden alınacaktır.⁴¹⁶ Zamanında hesap vermeyen memur, kendisine tanınan süre sonunda işsiz ise, bu tür hesapları Divan'a verene kadar bir başka memuriyete alınmayacaktır. Ayrıca bu hesabı Divan'a göndermeden ölen hesap memurunun yerine atanan sorumlu, bu hesapları üç ay içinde göndermez ise, süre sonunda o da bu nedenle devlet memuriyetinden atılacaktır.⁴¹⁷

Maliye Nezareti; mazbatada belirtilen süre zarfında şehriye cetvellerini ve sal muhasebelerini Divan-ı Muhasebat'a göndermeyen, taşra zat ve zaman hesabı⁴¹⁸nı yapmayan merkezî dairelerdeki sorumlu memurları görevden alıp yerlerini değiştirmeye ve gerek görülürse inceleme yaparak sonucuna göre görevlerine son vermeye yetkili kılınmıştır.⁴¹⁹ Bu sürecin karar mercisi Şûrâ-yı Devlet olup, uygulayıcı Maliye Nezareti'dir.

Askerî Tekaüd Sandığı'nın hesap vermekle yükümlü mal memurlarından Muhasebeci Abdurrahman Efendi'nin bir ay geçmesine rağmen hesaplarını göndermediği ve bu durum karşısında Maliye Nezareti'nin ilgili memur hakkında bir işlem yapmadığı Divan-ı Muhasebat tarafından Şûrâ-yı Devlet'e haber verilmiştir. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin yaptığı araştırmada, hesapların yapıldığı fakat ilgili nezarete kaldığı için gecikmeye sebep olduğu anlaşılmıştır.⁴²⁰ Çünkü Maliye Nezareti tarafından Şûrâ-yı Devlet'e gönderilen tezkirede hesaplardaki gecikmelerin nedenleri sıralan-

⁴¹⁶ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 125, 25 Ocak 1881, s.28.

⁴¹⁷ BOA, *İ.DUİT*, No. 19/46, 19 Ocak 1892, lef 1.

⁴¹⁸ Zat ve zaman hesabı, devlet bütçesinde harcamadan sorumlu muhasebeciler ile defterdarlar gibi maliye memurlarının (zat), memuriyet dönemlerindeki (zaman) hesaplarının Divan-ı Muhasebat tarafından yapılan denetimine verilen addır.

⁴¹⁹ Aynı yer.

⁴²⁰ BOA, *DH.MKT*, No. 633/17, 13 Ocak 1903. Bk. Ek XIII.

mıştır. Sorumlu muhasebecilerin hesapları zamanında meydana getirmedikleri göz önüne alınarak bu gecikmelerle ilgili devletin maliyesi ile hesapların tam yapılmadığı ve gecikmelerin bu sisteme sekte vurduğu ifade edilmiştir. Ancak bu gecikme sebebini sadece sorumlu muhasebecilere yüklemenin doğru olmadığı, Divan-ı Muhasebat memurlarının da bu konuda pay sahibi oldukları yapılan şikâyetlerle kanıtlandığı bir tezkire ile ifade edilmiştir.

Divan-ı Muhasebat azası Hafız İhsan Efendi bu tezkire üzerine, Divan memurlarının bu konuda bir kusurları bulunduğu takdirde gerekenlerin yapılacağını bildirmiştir. Ancak sorumlu muhasebecilerin de bu erteleme işinde bazen yolsuzluklarının ortaya çıktığı ve bu nedenle bir cezai sistemin meydana getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bundan sonra sorumlu hesap memurlarının çalıştıkları dairelere evraklarını zamanında vermeleri gerektiği tebliğ edilmiştir.⁴²¹

Divan tarafından yapılan mali denetimde hesaplarını geç gönderen memurların cezalandırılmasının yanında görevini iyi yapan memurlar da ödüllendirilmiştir. Örneğin Maliye Nezareti'nin Beytülmal idaresindeki 1882 yılına ait dokuz adet şehriye cetvelinin düzenlenip gönderilmesine dair tezkirede, bu mizanların Divan-ı Muhasebat tarafından belirlenen kurallara uygun olarak yapıldığından, hazırlayanların takdir edilmesi gerektiği ve ilgili olarak bu durumun Babıali'ye arz edilmesine karar verilmiştir.⁴²² Ayrıca tıbbiye ve mülkiye memuriyetinin 1886 senesi zat ve zaman hesaplarının incelemesinde defter ve evrak hesaplarının gözle görülür bir şekilde tertip ve düzenini sağlayan muhasebe memuru Şefik Bey'in ödüllendirilmesi Divan Riyaseti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne teklif edilmiştir. Yine Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Şefik Bey'in hizmet ve gayretlerinden dolayı salise rütbesinin saniiye yükseltilmesini⁴²³ Telgraf ve Posta Nezareti muhasebesi 1888 senesi zat ve zaman hesaplarının Divan-ı Muhasebat tarafından belirtilen kaidelere uygun olarak yapılmasını sağlayan Hacı Avni Bey'in maaşına 150 gurus zam yapılmasını Sadaret'ten talep etmiştir.⁴²⁴

5. Komisyonların Tesis Edilmesi

Divan-ı Muhasebat 1879 yılından itibaren anayasal bir kuruluş olarak Osmanlı maliyesinin denetimi için çalışmaya başladı. Bu tarihten itibaren

⁴²¹ BOA, ZB, No. 45/64, 1 Ekim 1904.

⁴²² SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 310, 13 Mart 1883, s.112.

⁴²³ BOA, DH.MKT, No. 1554/118, 16 Ekim 1888.

⁴²⁴ BOA, İDH, No. 1296/1310, 25 Temmuz 1892.

hesap denetiminin sağlıklı yürütülmesi amacıyla Divan genel kurulunda bir dizi çalışmalar yapıldı. Bu çalışmaların daha verimli ve etkin olabilmesi noktasında Maliye Nezareti veya Divan-ı Muhasebat bünyesinde riyaset ve azalıklarına ise Divan personelinin dışında başka nezaretlerden de memurların atandığı birçok komisyon vücuda getirildi.⁴²⁵ Bu komisyonlar Maliye ve Divan bünyesinde kurulmakla birlikte doğrudan doğruya Sadaret'e bağlı idi. Komisyonlar tarafından alınan kararların yürürlüğe girmesi, Sadaret'in onayı ile mümkün oluyordu. Bu komisyonların kuruluş amacı, özellikle mali denetimin sistemli bir yapıya kavuşturulması için kurulan Divan'a yardımcı olmaktı. Farklı zamanlarda kurulan bu komisyonlar, görevlerini ifa ettikten sonra Sadaret oluru ile kapatılıyordu.

Divan-ı Muhasebat genel kurulunun ilk faaliyeti Osmanlı Hazinesinden ödenek alan kurumların harcamalarına ait hesap dökümlerinin tespiti ve bunların denetimi idi.⁴²⁶ Merkez ve taşra teşkilatlarının çokluğu ve dağınıklığı bu hesapların sistemli bir şekilde tek elden denetlenmesine imkân tanıımıyordu. Bu nedenle Tensik-i Kuyud-u Devair-i Hesabiye Komisyonu (Devlet Dairelerinin Hesap Kayıtlarını Düzenlemekle İlgili Komisyon), 1882'de Divan-ı Muhasebat tarafından kayd-ı müza'efe usulüne uygun olarak kuruldu. Ayda bir kez toplanan bu komisyon, hesapları ayrıntılı bir şekilde incelemeye, dairelerin vesait-i hesabiyesi tamamen sonuçlanıncaya kadar işlerin nezaret eliyle yürütülmesini sağlamaya çalıştı.⁴²⁷

Bu komisyon, ilk olarak merkez daire muhasebecilerinin gelir ve gider kayıtlarında yaptıkları yanlışları saptıyordu.⁴²⁸ Bu nedenle Komisyon, bazı

⁴²⁵ Merkez dairelerine ait hesapların bir deftere kayıt edilmesi ve bu kayıtların tek bir sistem dâhilinde yapılmasının sağlanması amacıyla Divan-ı Muhasebat bünyesinde ve azalarından birinin başkanlığında bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. Dolayısıyla oluşturulan bu komisyon başkanlığına Divan azalarından Tevfik Efendi sultanın iradesi ile atanmıştı. SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 218, 27 Ocak 1882, s.181. Tevfik Efendi'nin başkanlık ettiği bu komisyon, 2 Şubat 1882 tarihinde Divan-ı Muhasebat'ta ilk toplantısını yapmıştı. SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 219, 2 Şubat 1882, s.182-183.

⁴²⁶ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 155, 3 Mayıs 1881, s.76.

⁴²⁷ BOA, *BEO, Ayniyat. Def.*, No. 1552, 5 Ağustos 1882, s.129; SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 463, 24 Şubat 1883, s.60.

⁴²⁸ Bu komisyonun aldığı kararlardan birisi de; dairelerin senelik gelirleri o dairenin o yıl ki giderlerine harcanması ve önceki yıllara ait borçların mevcut gelirlerden ödenmemesi hakkındaydı. SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 228, 7 Mart 1882, s.193.

dairelerde gelirlerin zamanında alınıp alınmadığını, masrafların ödenip ödenmediğini ve defterlerin ne şekilde düzenlendiğini inceledi ve teftiş etti. Gelir ve gider kayıtlarını tutmanın hiçbir sebeple ertelenemeyeceği, ay sonunda bunların hepsinin inceleneceği merkez dairelerin muhasebecilerine bir tebligatla bildirildi. Bazı durumlarda komisyon, kesin bir sonuca ulaşamamaktaydı. Hesaplar hakkında karar verilemediği zamanlarda Divan-ı Muhasebat genel kurulu devreye girmekte, komisyon adına işlem yapabilmekte ve sonuçları hakkında ilgili komisyona bilgi vermekteydi.⁴²⁹ Tensik-i Kuyud-u Devair-i Hesabiye Komisyonu, yaptığı bütün incelemeler ve teftişler hakkında Maliye Nezareti'ni bilgilendirdi.⁴³⁰ Komisyon, şehriye cetvellerini dairelerden istedi fakat bu defterler zamanında gönderilmedi. Bu nedenle Komisyon, defter-i kebir sistemine geçerek, defter-i kebir örneklerini dairelere gönderdi ve bu sistemin yerleşmesini sağlamada önemli hizmetlerde bulundu.⁴³¹

Tensik-i Kuyud-u Devair-i Hesabiye Komisyonu, Osmanlı maliyesinin defter-i kebir sistemine geçişi sırasında fazla mesai harcadı. Özellikle Hazine ve Maliye Nezareti ile birlikte koordineli çalıştı. Komisyonunun yeni bir kayıt sistemine geçmesi de tek başına almış olduğu karar neticesinde olmadı. Hazine, 1882 mali yılı başından itibaren kayd-ı müza'efe usulü çerçevesinde kayıt altına alınacak hesaplar hakkında bir layiha düzenleyerek Maliye Nezareti'ne gönderdi. Maliye Nezareti tarafından tetkik edilen layiha, Divan-ı Muhasebat tarafından da kontrol ve mütalaa edildikten sonra onaylanarak yürürlüğe sokuldu ve ilgili komisyon riyasetine gönderildi.⁴³²

Merkez dairelerdeki gelir ve gider kayıtlarını düzenlemek için Tensik-i Kuyud-u Devair-i Hesabiye Komisyonu kurulurken, taşradaki defter kayıtlarının düzenlenmesi için de ayrı bir komisyon oluşturuldu.⁴³³ Taşra mal kalemleri kayıtlarının düzenlenmesi ve ıslahı için padişah iradesine göre Divan-ı Muhasebat tarafından oluşturulan bu komisyonun görevi Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi tarafından yapılan inceleme sonucunda kazalarda, li-

⁴²⁹ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 237, 1 Nisan 1882, s.13.

⁴³⁰ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 249, 20 Mayıs 1882, s.29.

⁴³¹ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 243, 15 Nisan 1882, s.20.

⁴³² SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 280, 3 Ekim 1882, s.71.

⁴³³ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No.257, 22 Haziran 1882, s.39-40.

valarda, vilayet merkezlerinde tutulacak genel gelir ve masraf defterlerinin usulüne göre düzenlenmesini sağlamaktı.⁴³⁴

Taşradan zamanında gönderilemeyen cetvellerle ilgili şikâyetlerden ve iletilen tebliğatlardan sonuç alınamadığı için bir komisyon daha oluşturuldu. Bu komisyonun görevi merkezî dairelerle vilayetlerdeki hesapların zamanında gönderilmesini ve işlemlerin hızlandırılmasını sağlamak ve hesapların zamanında temini için hangi tedbirlerin alınacağını belirlemektir.⁴³⁵

Mal memurlarının hesap işlerine, vazifelerine, rütbe ve terfilerine ait *Usul-u Muhasebe-i Umumiyye Nizamnamesi* adlı bir layiha hazırlamak üzere Hazine tarafından bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun üyeleri arasında bir Divan-ı Muhasebat azasının bulunması ve her hafta Perşembe günü Divan-ı Muhasebat İkinci Daire riyasetinde toplantı yapılması kararlaştırıldı.⁴³⁶

Divan, eski dönemden kalma pek çok hesabı da denetlemek zorundaydı. Bu nedenle 1884'ten önceki dönemlere ait evrakın elden çıkarılmasına çözüm bulmak için de bir komisyon kuruldu. Azalardan ve mümeyyizlerden müteşekkil bu komisyon, yaptığı incelemeyle 1884'ten önce Divan-ı Muhasebat'a gönderilmeyen, incelenmeyen hesaplar içinde en büyük yekûnu gelir evraklarının oluşturduğunu tespit etti. Bu vesikalarla da zimmet uygulanamayacağından bunların elden çıkarılması için bu hesaplara ait evrak, ilgili dairelerden istendi.⁴³⁷

Divan-ı Muhasebat'ta kurulan komisyonlardan bir diğeri de zahire fiyatları ve ekmekle ilgili spekülasyonların önüne geçmek ve bu işi tetkik etmek için padişah buyruğuyla oluşturulan komisyondur.⁴³⁸

Ayrıca geçen yıllardaki ödemelerde geri alınması kararlaştırılan akçenin yalnız ödemelere ait olduğu takdirde gelirler kalemine yazılması şartıyla borçlar kısmına nakledilmesi hususunda Divan-ı Muhasebat'ta bu görevi yerine getirecek bir komisyon kuruldu⁴³⁹. Maliye memuru seçimi hakkındaki nizamname gereğince Divan-ı Muhasebat'ta kurulan bu komisyonda

⁴³⁴ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 301, 1 Şubat 1883, s.100.

⁴³⁵ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 351, 9 Ağustos 1883, s.167-168.

⁴³⁶ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 394, 31 Ocak 1884, s.237.

⁴³⁷ SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 693, 14 Ocak 1888, s.126.

⁴³⁸ BOA, İHUS, No. 56/1315 R 72, 20 Eylül 1897.

⁴³⁹ SA, DMZC, 13 Numaralı Defter, Karar No. 1579, 20 Nisan 1904, s.11.

ayrıca maliye memuru adaylarının imtihanları da yapılyordu. Fakat bu durum Divan-ı Muhasebat'ta işleri sekteye uğrattığı için Divan Riyaseti bu komisyonun Hazine'de olmasını istedi, diğer kurumlardan da gelen azalarla bu imtihanın yapılmasını uygun gördü.

Terfi edecekler, taşrada kıdemli mal memuru olarak çalışanlardan terfisi yapılacaklar, yeniden tayin edilecekler, maarif muhasebecileri, emlak-i seniye ve Düyun-ı Umumiye İdaresi muhasebe memurlarından memuriyet talep edenlerin, sınavlarını yapmak için Hazine'de nazırlardan birinin reisliğinde ayrı bir komisyon oluşturuldu.⁴⁴⁰

Görüldüğü gibi, bu komisyonlar Divan bünyesinde bulunmakla birlikte bunların pek azı Divan'ın asli görevine ait hususlarda çalıştı. Farklı amaçlarla kurulan bu komisyonlar şüphesiz Divan çalışmalarına engel oluyordu. Bu komisyonlar kadar, kurum çalışmalarına engel olan bir diğer husus da kurum personelinin asli vazifeleri dışında başka işlerle görevlendirilmeleri idi.

6. Mekteb-i Fünun-u Maliye Okulu'nun Açılması

Divan-ı Muhasebat'a personel alımında maliyeye vâkıf şahıslar öncelikli olarak tercih edilmişti. Osmanlı maliyesi hakkında kalifiye olan bu kişilerde özellikle Mülkiye Mektebi mezunları arasından çıkmaktaydı. Fakat bu mektepten mezun şahısların sayısı devletin memur ihtiyacını karşılayamamaktaydı. Bu nedenle II. Abdülhamid döneminde, ilk defa Maliye Okulu açılması gündeme gelmiş ve zaruri ihtiyaçlarda göz önüne alınarak Sadrazam Sait Paşa tarafından 1880 senesinde Divan-ı Muhasebat binasında Mekteb-i Fünun-ı Maliye adıyla bir okul açılmıştı.⁴⁴¹ Sait Paşa, devlete iyi ve kaliteli memur yetiştirmek adına yeni baştan teşkilatlandırılarak, kadrosu yeterli kişilerle kuvvetlendirilen Divan-ı Muhasebat dairesi içinde öğretmenlerini Divan heyeti ve öğrencilerini memurlar teşkil etmek üzere böyle bir meslek ihtisas okulunun açılmasına öncülük etmişti.⁴⁴² Divan

⁴⁴⁰ BOA, *İ.M.L.*, No. 1327 B 10, 28 Temmuz 1909, 1. def.

⁴⁴¹ Osmanlı'nın ilk muhasebe eğitimi veren Bab-ı Defterdarî Okulu Sadrazam Sait Paşa zamanında Divan-ı Muhasebat'ın bünyesinde Mekteb-i Fünun-ı Maliye hâline getirilmiştir. Bu okul II. Meşrutiyet'ten sonra 1910 yılında Beyazıt'ta bulunan Maliye Nezareti binasında açılan Maliye Memurları Mektebi hâline dönüştürülmüştür. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.I, Eser Neşriyat, Ankara 1977, s.76; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.396.

⁴⁴² Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.141.

içinde kurulan bu okulun, kuruluşu, düzeni ve müfredatını da içine alan bir nizamname layihası, Divan tarafından kaleme alındı ve genel kurulda okunarak kabul edildi. Bu nizamname layihasının gerekli düzeltmeleri yapılarak, kanunlaşması için Babıali'ye gönderildi.⁴⁴³ İhtiyacı karşılamak ve geleceğin maliyecilerini yetiştirmek amacıyla açılan bu okulda öncelikli olarak *Fenn-i Defteri* dersi verilmeye başlanmıştı. Bu okula Osmanlı kurumlarında çalışan ve kendini yeterli görmeyen mümeyyiz ve mülazımlar devam etmişlerdi. Hatta memurların ve kâtiplerin de bu okula gelerek dersleri takip ettikleri görülmektedir.⁴⁴⁴ Okula devam eden bütün memurların girdikleri imtihanların sonuçları, ilgili oldukları dairelere bildirilerek derslerden başarılı olanlar Babıali'ye bildirilmekteydi.⁴⁴⁵ Mekteb-i Fünun-u Maliye'ye devam etmiş ve Fenn-i Defteri dersi başarıyla tamamlayan Divan-ı Muhasebat memurları da uygun hizmetlere atanmışlardı.⁴⁴⁶

Divan-ı Muhasebat muhasebe ve yazı işlerinde istihdam edilen memurların Fenn-i Defteri haricinde *Hesap Dersi* almalarının da uygun olacağı Divan genel kurulunda müzakere edilmişti. Divan'da, bu dersin Hendesehane Tarihi Hesap muallimi Erkân-ı Harbiye Yüzbaşı'sı Şakir Efendi tarafından layıkıyla verileceği karara bağlanmıştı.⁴⁴⁷ Dolayısıyla adı geçen kişinin haftada bir gün Divan'a gelerek bu dersi vermesi için Tophane-i Amire Müşirliği'nden izin alınması gerekmişti.⁴⁴⁸

Mekteb-i Fünun-u Maliye'de Fenn-i Defteri ve Hesap dersleri dışında 1882 yılından itibaren *Usûl-i Defteri* ve *Fenn-i Hesap* dersleri de verilmeye başlanmıştı. Divan-ı Muhasebat binasında Pazartesi ve Çarşamba günleri Usûl-i Defteri ve Fenn-i Hesap dersleri okutulmaktaydı. Divan-ı Muhasebat azalarından Tevfik Efendi, Usûl-i Defteri dersi, Divan mümeyyizlerinden Rıfat Efendi ise Fenn-i Hesap dersi vermektedir.⁴⁴⁹ Ayrıca bu ders-

⁴⁴³ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 506, 21 Nisan 1885, s.117.

⁴⁴⁴ BOA, İDH, No. 66714, 6 Haziran 1880.

⁴⁴⁵ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 285, 14 Ekim 1882, s.78.

⁴⁴⁶ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 282, 12 Ekim 1882, s.73.

⁴⁴⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 108, 23 Ekim 1880, s.177.

⁴⁴⁸ Hesap muallimi Şakir Efendi'nin ve Hendesehane'nin bağlı bulunduğu nezaretin durumdan haberdar edilmesi hâlinde Divan-ı Muhasebat'ta haftada bir gün çalışmasında bir sakınca görülmemiştir. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 109, 26 Ekim 1880, s.179.

⁴⁴⁹ Tevfik Efendi'nin bulunmadığı durumlarda Usûl-i Defteri dersi Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinden Halid Bey işlemiştir. SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 336, 14 Haziran 1883, s.147-148.

lere Divan-ı Muhasebat tahrirat ve evrak kalemi memurlarının devam etme mecburiyeti bulunmaktaydı. Divan personeli olan muhasebe memurlarının ise devam mecburiyetlerine tolerans gösteriliyordu. Adı geçen bu dersler, Osmanlı kurumlarında çalışan bütün memurlara açıktı.⁴⁵⁰

Bu okulda 1884'te *Usul-ü Müza'efe Dersi ve Ticari Usul Dersi* de verilmeğe başlandı.⁴⁵¹ Ticari Usul Dersi'nin uygulanışı ise Divan-ı Muhasebat tarafından belirlenen esaslara göre yapılmaktaydı.⁴⁵² Bu derslere devam eden memurlar, oluşturulan bir komisyon marifetiyle belli aralıklarla⁴⁵³ sınava tabi tutuluyorlardı.⁴⁵⁴ Sınavı başarıyla geçen memurlara Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından bir şehadetname takdim ediliyordu.⁴⁵⁵

Divan-ı Muhasebat II. Dairesi Reisi Tevfik Efendi ve Divan-ı Muhasebat başkâtibi Zühtü Efendi'nin gayretleri ve çalışmaları neticesinde Divan-ı Muhasebat için memurlar yetiştirilmiştir. Bu emeklerinin karşılığında Divan-ı Muhasebat tarafından üçüncü dereceden Mecidi nişanlarının ikinci dereceye terfi ettirilmesi padişaha arz edilmiş ve terfileri kabul edilmiştir.⁴⁵⁶

D. Divan-ı Muhasebat Bütçesi

Divan-ı Muhasebat 29 Mayıs 1862 tarihinde kurulmasıyla birlikte Maliye Hazinesinden de ödenek almaya başlamıştır. Divan, mali yapının etkin bir denetimle sağlam temellere oturtulması amacıyla kurulmuş olmasına rağmen, başkanının aylık 30 bin guruş maaş alması, özellikle Maliye Nezareti'ni rahatsız etmiştir. Tasarruf tedbirlerini hayata geçirecek bir kurum başkanının yüksek meblağlarda maaş alması devlet tarafından izlenen politikaya ters düştüğünden, kolay görünen çözüme müracaat edilerek Divan lağvedilmiş-

⁴⁵⁰ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 336, 14 Haziran 1883, s.147-148.

⁴⁵¹ Bu dersin müfredatında; Mükemmel Usul Defteri Kayd-ı Müza'efe' Usulünün Nazariyatı, Vazifeler Usulü, Muamelatı Ticariye ve Sarfiye, Devâir-i Resmiye Muamelatı Hesabiyesinin Usulü ve Görevlerde Tatbik Edilmesi, Bütçe Vukuat Defteri Tanzim ve İdaresi, Zat ve Zaman Muhasebesi Usulü, Muhasebe-i Katı Tanziminin Usulü isimli konular bulunuyordu. BOA, *İDH*, No. 75058/3, 14 Nisan 1885, lef 3.

⁴⁵² Aynı yer.

⁴⁵³ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 271, 29 Ağustos 1882, s.59; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 2000, 27 Rebiyülahir 1302 (13 Şubat 1885), s.1.

⁴⁵⁴ Bu komisyon üyeliklerinde Divan-ı Muhasebat azası Tevfik Efendi, Müdde-i Ohannes Efendi ve Adliye Nezareti muhasebecisi Nazif Bey bulunuyorlardı. *Tercümân-ı Hakikât*, No. 2023, 11 Cemaziyelahir 1302 (28 Mart 1885), s.1.

⁴⁵⁵ *Tercümân-ı Hakikât*, No. 2077, 15 Şaban 1302 (30 Mayıs 1885), s.1.

⁴⁵⁶ BOA, *İDH*, No. 75058/3, 14 Nisan 1885, lef 3.

tir. Bu süreçte Divan başkanının ücretinde bir azaltılma dahi gündeme getirilmeden acele bir kararla yeni kurulmuş bir kurum kapatılmıştır. Devletin mali politikalarının iflas ettiği bir zamanda Divan-ı Muhasebat'ın tekrar açılması bir zaruriyet teşkil etmiştir. Divan, Temmuz 1863 tarihinde yeniden kurulmuştur. Başkan ve üyelerinin kısa sürede atanmasıyla birlikte kurumun istihdam sorunu çözülmüştür. Divan'ın hukuki temelini ihtiva edecek kanunu, bu süreçte hızlı bir şekilde kaleme alınarak yürürlüğe girmiştir. Mehmed Emin Efendi başkanlığında çalışmalara başlayan Divan'ın yürürlüğe giren nizamnamesi ihtiyaçlara cevap verememiştir. Kurumun bürokratik yapısındaki bazı eksiklikler yeniden kaleme alınan 1865 tarihli nizamnamesi ile giderilmeye çalışılmıştır. Divan'ın faal olduğu zaman diliminde çalışanların mağduriyetinin temelinde, özlük haklarının dönemin şartları nispetinde iyileştirilmemesi yatmaktadır. Yeni kanunun çalışanlara getirmiş olduğu yeniliklerin başında, Divan-ı Muhasebat memuriyeti gelir getirmeyen ikinci bir iş olmaktan çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrası meclis ve komisyon geleneğinde memurlara verilen ilave görevler, bir kazanç kapısı olmaktan ziyade ekstra yük hâline gelmiştir. Algının değişmesi kuruma olan talebinde ziyadesiyle artmasına neden olmuştur. Osmanlı maliyesinin denetimi için yeniden şekillendirilen kurumun görev ve yetkileri de aynı nispette artmıştır. İş hacminin genişlemesi ile birlikte personele olan ihtiyaç da artma eğilimine girmiştir. Kurumda çalışan sayısının çoğalması, Hazine'den ödenek alan Divan'ın bütçesinin de artmasına neden olmuştur. Divan bütçesindeki artış çalışanların refah seviyesini de artırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali durumun bütçelere yansımaları olumlu görünürken, para politikasının olumsuz sonuçları geri planda bazı sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti, memurlarına maaş ödemesi yaparken Hazine'nin içinde bulunduğu sıkıntıları da hissettirmeye başlamıştır. Maliyenin düzenli şekilde maaş ödemesi özellikle 1860'lı yıllardan itibaren sekteye uğramıştır. Bu durumdan nasibini alan kurumların başında Divan-ı Muhasebat gelmektedir. Dış borç ve faizlerinin geri ödeme takviminden kaynaklı nakit sıkışıklığı memur maaşlarının zamanında ödenmemesine neden olmuştur. Bu süreçte gecikmeli olarak maaşını alan memurların yanı sıra, birikmiş ücretlerini toptan almak için uğraş veren bir çalışan kitlesi de meydana gelmiştir. Osmanlı memur maaşlarının düzenli ödenmemesi ile ilgili durum, incelediğimiz dönem (1862-1908) içinde dal-

galı bir seyir izlemiştir.⁴⁵⁷ Söz konusu yıllar içinde bazı yıl veya aylarda sorun yaşanmazken, bazılarında ise maaşların ödenme belirsizliğinde hiç bir iyileşme söz konusu olmadan aynen devam etmiştir.

Divan-ı Muhasebat'ın 1862-1876 yılları arasında tam manası ile çalışmaması bütçesine de olumlu yansımamıştır. Fakat Divan'ın, Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla birlikte anayasal bir kuruluş hüviyetine bürünmesi ve devlet teşkilatı içinde kendine iyi bir yer edinmesi, kurum bütçesine de pozitif bir katkı sağlamıştır. Divan, yıllarca Maliye Nezareti ile aynı binada ama özerk yapıda çalışmalarını sürdürmüş ve bu süre zarfında Hazinesinden aldığı ödenek nezaret bütçesi dâhilinde gerçekleşmiştir. Divan-ı Muhasebat'ın yürürlüğe giren 1879 tarihli kararnamesinden sonra mali denetimle ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Bu tarihe kadar yapılmayan denetimin donanımlı bir kadro tarafından gerçekleştirilmesi için Divan'ın yeterli bir bütçeye sahip olması gerekmektedir.

Divan-ı Muhasebat 1879 tarihli kararnamesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte aktif çalışma hayatına başlamıştır. Kurumun bütçesi Maliye Nezareti bünyesinde bulunan Islahat-ı Maliye Komisyonu Masarifat Şubesi'nde yapılmıştır. Divan Riyaseti yapılan bu bütçenin bir müsveddesini nezaretten talep etmiştir. Divan'ın yaptığı ön inceleme neticesinde kuruma ait bütçe taslağında bazı eksikliklerin olduğu fark edilmiştir. Özellikle Divan reisi, azaları ve müddeiumuminin maaşları bu bütçe içinde yer almamıştır. Bunun nedeni Divan Riyaseti tarafından Maliye Nezareti'ne sorulduğunda ise, bu kısımların padişahın onayından geçmediği için taslak metinde şimdilik yer almadığı cevabı verilmiştir. Divan genel kurulunu oluşturan bu kadroların maaşları, padişahın olurundan sonra taslak bütçede yer alacaktır. Bu taslak bütçede sadece üst kadroların değil, memurların da maaşlarında bazı noksanlıklar göze çarpmıştır. Memurların dereceleri göz önünde bulundurularak alacakları maaşlar yarı yarıya düşürülmüştür. Bu taslakta biri sınıf-ı evvel diğeri sınıf-ı sani iki mümeyyiz ile iki mülazım için senelik 132.000 guruş maaş tahsis edilmiştir. Ayrıca, Divan-ı Muhasebat'ın Hicri 1296 senesi bütçe taslağında; evrak müdürü ve kâtiplere 51.000 guruş, hizmetli ve odacılar 43.800 guruş, yakacak ve masarif-i müteferrikaya 12.000 guruş, ileride acil durumda kullanılmak üzere bina kirasına 20.000 guruş, binanın tamirâtı ve bilumum ihtiyaçlarına 105.000 guruş olmak üzere toplamda 687.800 guruş

⁴⁵⁷ Divan-ı Muhasebat personelinin maaşları III. Bölüm'de ayrıntılı incelendiğinden burada teferruata girilmeyecektir.

ödenek ayrılmıştır. Bu toplam bütçeye yukarıda izah edilen durum çerçevesinde Divan reisi, azaları ve müddeiumumi maaşları dâhil değildir⁴⁵⁸ Maliye Nezareti bünyesinde hazırlanan Divan bütçesine, ilgili personelin maaşları da eklendikten sonra bütçenin Sadaret'e sevkine karar verilmiş olup Divan-ı Muhasebat Riyaseti de bu taslağın tümü üzerinde olumlu görüş bildirmiştir.

Bütçe taslağının onaylanan suretinde Divan reisi, azaları ve müddeiumumi maaşları yer almamıştır. Bu personele ait maaş kalemleri boş bırakılarak Divan'ın Hicri 1296 bütçesi Sultan II. Abdülhamid iradesi ile onaylanmıştır. Divan'ın üst düzey personeline ait maaşların bütçeye dâhil edilmemesi neticesinde Maliye Nezareti yeni bir formül üzerinde durmuştur. Buna göre; Divan genel kurul üyeleri olan bu şahısların Hicri 1296 senesi kurum bütçesinde yazılı olmayan ücretleriyle ilgili sonradan bir düzenleme yapacaktır. Divan-ı Muhasebat Riyaseti Maliye'den gelen bu haber üzerine bütçede yazılı olmayan üst personel maaşları konusunda ısrarcı olmamış ve yapılacak hukuki düzenlemeyi beklemiştir.⁴⁵⁹ Maliye Nezareti, kısa bir süre sonra ilgili bütçe kalemini dönemin ödeme şartları nispetinde düzenlemiştir. Böylece Divan'ın Hicri 1296 bütçesi yıllık bazda bir milyon sınırına ulaşmıştır.

Divan-ı Muhasebat'ın Hicri 1296 bütçesinin onaylanmasından sonra kurum bütçe dâhilinde harcama yaptığı her ay için bir şehriye cetveli düzenlemek zorundadır. Divan tarafından düzenlenen bu cetvel genel kurulda görüşüldükten sonra Maliye Nezareti'ne sevk edilmektedir.⁴⁶⁰ Böylelikle Hazine maaş ve bilumum harcama için para alan Divan kendisi de hesap vermek mecburiyetinde kalmaktadır.

Hicri 1297 senesine ait Divan-ı Muhasebat bütçesinin yapımı için kuruma bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun üyeliklerine Divan azalarından Rıfat ve Akif Beyler ile müddeiumumi Ohannes Efendi ve başkâtip getirilmişlerdir. Komisyon, Divan-ı Muhasebat binası içinde çalışmış ve ilgili senenin bütçe layihasını hazırladıktan sonra genel kurula sunmuştur. Bu bütçe layihasına; azalıkları önceden onaylanan ve Hicri 1297 senesi bütçesinden maaş almaları kararlaştırılan Hüsnü ve Habib Beylerin aylık 5.000 guruştan senelik toplam 120.000 guruş ücretleri de dâhil edilmiştir. Buna

⁴⁵⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 25, 3 Şubat 1880, s.40.

⁴⁵⁹ Aynı yer.

⁴⁶⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 53, 21 Nisan 1880, s.89.

ilaveten bu bütçe layihasına; iki mümeyyiz maaşına 28.000 gurus, Tahrirat Kalemi Mümeyyizliği ve Evrak Müdüriyeti maaşına 13.200 gurus, aylık 750 gurus olan müsevvidlik maaşına 9.000 gurus ve yeni kadro tahsis edilecek olan aylık 500 gurus mukayyitlik maaşına ise 6.000 gurus ve toplamda 193.000 gurus, Hicri 1296 senesinde kullanılmayan kira bedeli olan 20.000 gurus eklenmiştir. Divan-ı Muhasebat'ın Hicri 1297 senesi bütçe layihası toplamda 1.066.640 gurus olarak gerçekleşmiştir. Komisyon tarafından bu rakama yapılan ilavelerle Divan bütçesi 1.239.840 gurus şeklinde düzenlenmiştir. Maliye Nezareti, komisyonun çalışması sonucu ortaya çıkan bu rakamın, Divan'ın bir önceki yıla ait bütçesinin yaklaşık iki katı şeklinde olmasından dolayı revize edilmesini talep etmiştir. Nezaret, Divan'a alınacak personel atamalarının geciktirilmesini ve bütçede kesintiye gidilmesini layihayı hazırlayan komisyona bildirmiştir. Bütün uyarılara rağmen komisyon, hazırlanan Divan layihasına 6.000 gurus daha ilave ederek bütçeyi toplamda 1.245.840 gurusu yükseltmiştir. Oluşturulan Hicri 1297 Divan-ı Muhasebat bütçesi Maliye Nezareti ve Babıalî'ye bir tezkire ile gönderilmiştir.⁴⁶¹

Maliye Nezareti, Divan-ı Muhasebat'ın Hicri 1298 senesine ait bütçesini, gönderdiği bir tezkire aracılığıyla talep etmiştir. Divan Riyaseti; Maliye'den, Hicri 1297 bütçesinin yapılarak Hazineye ve Babıalî'ye takdim edildiğini, bu bütçenin aynısının Hicri 1298 senesi içinde geçerli olmasını istemiştir.⁴⁶² Fakat Divan-ı Muhasebat'ın 1297 senesine ait bütçe hazırlama aşamalarından Hazine haberdar edilmediğinden bu mümkün olmamıştır. Bu nedenle Maliye Nezareti, Hazinesinin durumdan haberdar edilmesi amacıyla Divan'la bir dizi yazışma yapmıştır. Öncelikle Maliye Nezareti; Hazinesinin Divan-ı Muhasebat'ın Hicri 1297 yılı bütçesiyle ilgili evraklarını incelemesini, buradan hareketle aynı verileri Divan'ın Hicri 1298 senesi bütçesine ilave ederek kurum bütçesini ortaya çıkarmasını amaçlamıştır. Divan Maliye Nezareti'nin bu isteğini dikkate alarak Hicri 1297 senesine bütçe layihasını Hazineye göndermiştir. Hazine, Divan'ın 1298 senesi bütçesini bu esaslara göre zamanında tanzim etmek üzere çalışmalara başlamıştır. Ancak bütçe tanzimi için belirlenen süre azalmasına rağmen Hazineden Divan'ın 1298 senesi bütçe layihasıyla ilgili bir gelişme olmamıştır.⁴⁶³

⁴⁶¹ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 134, 8 Mart 1881, s.45-46.

⁴⁶² SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 203, 10 Aralık 1881, s.156.

⁴⁶³ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No.209, 3 Ocak 1882, s.167.

Hazine tarafından Divan-ı Muhasebat'ın Hicri 1298 senesi bütçesi 1297 yılı verilerine göre yapılmamıştır. Divan Riyaseti kararıyla bütçe tanzimi için kurum içinde bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Komisyonun çalışmaları ve sonuçları Divan genel kurulunda müzakere edildikten sonra Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Buna göre; Divan-ı Muhasebat'ın Hicri 1298 senesi bütçe layihası 1297 senesi genel muvazenesi yayımlanmadığı için kurumun 1296 senesi gelir-gider dengesi gözetilerek düzenlenmiştir. Divan'ın Hicri 1298 senesi bütçe layihasının 1296 senesi bütçesinden 185.760 guruş fazla olduğu saptanmıştır. Bunun sebebi, Hicri 1297 senesinden kalan iki azaya ait yıllık 120.000 guruştur. Buna ilaveten Hicri 1296 senesine ilave edildiği hâlde 1297 senesine devreden ve o yılki bütçede bir kısmı harcanan “bedel-i icarın” 1298 senesi bütçesine aktarılan 45.760 guruşluk fazlalığın oluşmasıdır. Son olarak Divan, yazı işlerine ayrılan 40.000 guruşun Hicri 1297 senesinde yarısı harcanmış ve geriye kalan kısmı bir sonraki sene bütçesine ilave edilmiştir. Böylelikle Divan'ın 1296 senesi bütçesinden fazla olarak Hicri 1298 senesi bütçesine ilave edilen paranın kaynağı da ortaya çıkarılmıştır. Divan'ın Hicri 1298 senesi bütçesi tanzim edildikten sonra Maliye Nezareti'ne takdim edilmiştir.⁴⁶⁴

Kurum bütçelerinin fazla vermesi hâlinde kalan bakiyeler gelecek senelere aktarılmaktaydı. Bu meblağlar, Hazine bünyesinde tutulduğundan ilgili sene bütçesine ilavesi için bir dizi prosedürün yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu aşamaların en önemlisi, kurumların geçmiş senelerden arta kalan tutarın yeni bütçeye ilavesi için Hazine olurunun sağlanmasıydı. Bazı durumlarda bu arta kalan tutarlar Hazine tarafından başka kurumlara kaynak sağlamak amacıyla havale edilmekteydi. Böyle bir durum Divan-ı Muhasebat'ın Hicri 1296 senesine ait bütçesinde yaşanmıştı. Divan bütçesinin maaş kaleminden arta kalan meblağ, Hazine tarafından Trabzon Vilayeti Canik Sancağı'na havale olarak gönderilmişti. Divan Riyaseti kullanmadığı bu meblağı Hicri 1298 bütçesine dâhil etmiş ve paranın tarafına havalesini Hazinesinden talep etmişti.⁴⁶⁵ Divan-ı Muhasebat Riyaseti Hazine kanalıyla başka bir kuruma aktarılan paranın tarafına ödenmesi için gerekli müracaatını yapmış fakat iki yıl geçmesine rağmen bu meblağ ödenmemişti. Divan, Hicri 1296 senesi bütçesinden arta kalan bu tutarın geri ödenmesi ile ilgili

⁴⁶⁴ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 213, 14 Ocak 1882, s.173; SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 228, 7 Mart 1882, s.193.

⁴⁶⁵ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 340, 26 Haziran 1883, s.152-153.

mal memurlarının kasti bir gecikmeye mahal verdiğinden hareketle durumu Babialı ve Maliye Nezareti'ne bildirdi. Divan Riyaseti bir adım daha ileri giderek gecikmeye sebep olan mal memurları hakkında soruşturma açılmasını talep etti. Hazinesin devreye girmesi ile talep edilen tutarla ilgili bir pusula hazırlanacağı, en kısa sürede Divan'a bu meblağın ödeneceğı bildirildi.⁴⁶⁶

Maliye Nezareti tarafından her mali yılbaşından önce Divan-ı Muhasebat'ın bütçesi talep edilmekteydi.⁴⁶⁷ Bu sürecin sağlıklı işleyebilmesi adına Divan Riyaseti, her yıla ait bütçenin belirlenen zaman içinde yapımı için kurum içinden aza ve mümeyyizlerden müteşekkil bir komisyonun kurulmasına izin verirdi.⁴⁶⁸ Divan içinde kurulan bu komisyon, önceki yıllara ait bütçeleri de göz önünde bulundurarak çalışmalar yapardı. Divan-ı Muhasebat bütçe taslağı, komisyon tarafından yapıldıktan sonra kurum genel kuruluna sunulurdu. Burada yapılan geniş çaplı müzakereler neticesinde bütçe taslağı oylanır, kabul edilmesi hâlinde Maliye Nezareti'ne bir tezkire ile bildirilirdi.⁴⁶⁹

Bütçe taslaklarındaki rakamlar genellikle bir önceki yıla göre artış gösterirdi. Bu kanaat, bütçenin zamanın şartlarına ayak uydurması adına sıradan bir durum şeklinde değerlendirilebilir. Özellikle Divan'ın Hicri 1302 yılına ait bütçe rakamlarının, bir önceki sene rakamlarının epey bir altında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bunun sebebi, Divan-ı Muhasebat kontrolünde olan Umur-ı Teftişîye'nin tekrar Maliye Nezareti refakatine verilmesi gösterilebilir.⁴⁷⁰ Maliye Nezareti'ne devredilmeden önce Divan içinde istihdamı sağlanan müfettişlerin maaş ve harcırahları kurumun bütçesine ilave edilmektedir. Divan'dan ayrıldıktan sonra haliyle bu alt birimin bütün ödemeleri de kurum bütçesinden çıkarılmıştır. Böylelikle önceki yıllara nazaran daha fazla ödenek alan Divan, bu birimin ayrılmasından sonra bütçesinde ciddi kesintilerle karşı karşıya kalmıştır.

Divan-ı Muhasebat, ciddi bütçe kesintilerinin yanı sıra bazen Hazine-den veya başka sebeplerden kaynaklı sorunlarla da uğraşmak zorunda kalıyordu. Divan'ın Hicri 1303 senesine ait bütçesi bu tür bir yanlışlıktan dolayı fazla vermişti. Hazine veznedarının dalgınlığından kaynaklanan bir sorun

⁴⁶⁶ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 345, 10 Temmuz 1883, s.159.

⁴⁶⁷ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 302, 6 Şubat 1883, s.100; SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 303, 8 Şubat 1883, s.102.

⁴⁶⁸ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 570, 9 Şubat 1886, s.184.

⁴⁶⁹ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 571, 10 Şubat 1886, s.185.

⁴⁷⁰ SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 626, 14 Ağustos 1886, s.37.

ortaya çıkmıştı. Divan-ı Muhasebat'a bütçe rakamlarının üstünde fazladan bir ödemenin Hazine tarafından yapılması, kurum içinde ilk başlarda fark edilmemişti. Fakat Dâhiliye Nezareti muhasebecisinin hesaplardan kaynaklanan eksik para meselesini sesli düşünmeye başlaması, yanlışlığın kısa sürede ortaya çıkarılmasına neden oldu. Bu olayın Osmanlı devlet dairelerinde hızla yayılması Divan-ı Muhasebat'ı da harekete geçirdi. Şöyle ki; Divan azalarından Şakir Bey ve mümeyyizlerden Zühdü Bey'in duyumlarından hareketle, mesele Divan-ı Muhasebat genel kurulunda gündeme getirilmişti. Divan genel kurulunda, Hazine tarafından kendilerine ödenen fazla paranın soruşturulması için mümeyyizlerden Ziya Bey görevlendirildi. Mümeyyizin yaptığı tetkikle ile birlikte mesele kısa sürede açıklığa kavuşturuldu. Buna göre; Hazine veznedarının Ramazan Bayramı'ndan bir gün önceki dalgınlığı neticesinde, Dâhiliye Nezareti ve Divan-ı Muhasebat'ın para çuvalları karışmış, az olan Dâhiliye'ye çok olan para Divan'a gönderilmişti. Divan tarafından yapılan tetkik sonucunda fazla paranın nereden geldiği tespit edilmekle kalmamış aynı zamanda fazla para Hazineye iade edilmişti.⁴⁷¹ Hazinede Divan'dan gönderilen bu fazla parayı sahibine yani Dâhiliye Nezareti'ne ivedilikle havale etmişti. Çünkü Hazine tarafından yanlışlığa mahal verilmemiş olsa, Dâhiliye çalışanları maaşlarını bayramdan önce almış olacaktı. Sonuç itibarıyla Divan-ı Muhasebat'a gönderilen fazla para bütçe esasları dikkate alınarak harcanmamış, bir yanlışlık olduğu kısa sürede fark edilmiş, yapılan tetkikatla birlikte gerçek ortaya çıkmış ve para ilk gideceği yere, Dâhiliye Nezareti'ne Hazine vasıtasıyla tekrardan sevk edilmişti.

Bütçelerin yapılması sırasında Divan-ı Muhasebat, Hazine ile birlikte çalışarak onun haiz olduğu ayrıcalıklara sahip olabilmek adına bazı girişimlerde bulunmuştu. Bu bağlamda Divan Riyaseti, geliri olmayan⁴⁷² bir ya-

⁴⁷¹ SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 691, 10 Ocak 1888, s.124.

⁴⁷² Divan-ı Muhasebat gelir elde eden bir kurum değildi. Kurum ödeneği, her yıl Hazine tarafından karşılanıyordu. Buna rağmen Divan'ın Hazine ödeneği haricinde de bir geliri olma ihtimali belirdi. Yasal prosedüre uymayarak para cezasına çarptırılan hesap sorumlularından alınan nakitlerin Divan'a bırakılması gündeme geldi. Daha önce böyle bir örnek olmadığından durum Babıali'ye bildirildi. Sadaret, yapılan yazışmaların neticesinde elde edilen gelirlerin Hazineye aktarılmasına karar verdi. SA, DMZC, 6 Numaralı Defter, Karar No. 821, 9 Kasım 1889, s.131; SA, DMZC, 6 Numaralı Defter, Karar No. 845, 2 Şubat 1890, s.163-164. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, bu cezalardan elde edilen paraların bir kısmının, kurumun yakacak ihtiyacının karşılanması için kullanılması Sadaret'e teklif etmiştir. Divan'ın geliri olması için düşünülen bu paraların, yakacak için bile olsa kullanılmasına devlet yönetimini izin vermemiştir. BOA, YPRKML, No. 28/66, 1908.

pıda bulunduğundan hareketle, görev ve yetkilerini sağlıklı yerine getirebilmesinin tek yolunun devlet nezdinde Hazine ile eşdeğerde kabul görmesini Babıalî'den talep etmişti. Kısacası Divan yönetimi, Hazinesinin sahip olduğu avantajların kendisi içinde geçerli olmasını yani maaş ve diğer masrafların ödenmesi noktasında ayrıcalığa sahip olmayı istemişti.⁴⁷³ Bu konuda Divan'dan Sadaret'e yazılan resmî taleplere olumlu yanıt verilmemişti. Böylelikle Divan-ı Muhasebat'ın özellikle kurum harcamalarıyla ilgili beklentileri boşa çıkmıştı.

Babıalî'den istenilen ve Divan'ın mali özerkliğe kavuşmasını sağlayacak taleplerin karşılanmaması Osmanlı Devleti'nde olağan dışı bir durum değildi. Kurumlarının özellikle maaş ödemesinin düzenli yapılması ile ilgili onlarca talebi de devletin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıklardan dolayı sürekli ya ötelenmekte ya da nazıkçe reddedilmekteydi. Divan-ı Muhasebat'ın, Sadaret'in yukarıda ifade edilen tavrına maruz kalan kurumlardan biri olduğu, kurumun mali denetimdeki etkinliğine gölge düşürmemekteydi. Aksine Divan Riyaseti, diğer devlet daireleri gibi memur maaşlarının Hazine tarafından düzenli olarak ödenmesini Maliye Nezareti'nden sürekli talep etmekteydi. Divan tarafından Maliye'ye gönderilen resmî yazıların cevapsız bırakılması durumunda son karar mercii Sadaret olmaktaydı. Divan Riyasetinin Maliye'ye başvurmasının sonuçsuz kalması, Hazinesinin bu konuda hiçbir girişimde bulunmaması, yapılan girişimleri boşa çıkarmaktaydı. Yapılan görüşme detayları ve sonuçları Divan yönetimi tarafından teferruatlı bir şekilde Sadaret'e iletilmekteydi.⁴⁷⁴ Bütçe kalemlerinde yazılı rakamların düzenli ödenememesi, borç faiz yükü altında hareket kabiliyetini yitirmiş Osmanlı Hazinesinin durumunu açıklar nitelikteydi.⁴⁷⁵

Osmanlı Hazinesi, içinde bulunduğu mali sıkışıklığın etkisini azaltabilmek için bazı tedbirler uygulamaya koymuştu. Bunlardan ilki, gelirleri artırmak ve giderleri minimum seviyeye çekmekti. Bu tedbirlerin bir diğeri ise, Divan-ı Muhasebat bütçesini de yakından ilgilendiren haberleşme giderleriydi. Divan tarafından dairelere çekilen telgraflara ait ücretler, Telgraf Nezareti Sandığı tarafından talep edilmekteydi. Divan bütçesi içerisinde harcama

⁴⁷³ SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 719, 22 Ekim 1888, s.173.

⁴⁷⁴ SA, DMZC, 7 Numaralı Defter, Karar No. 1020, 2 Şubat 1892, s.20.

⁴⁷⁵ Osmanlı Hazinesi, bütçeyi denkleştiremediğinden dolayı devlet memurlarına yıllık bazda altı veya yedi ay maaş ödeyebilmekteydi. Ali Said, *Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, çev. Ahmet Neziha Galitekin, Nehir Yayınları, İstanbul 1994, s.59.

kalemi olmayan her türlü giderler için Maliye Nezareti haberdar edilmek zorundaydı. Bu nedenle Divan, birikmiş telgraf ücretlerin Hazine tarafından ödenmesi amacıyla durumdan maliyeyi haberdar etmişti. Bunun üzerine Maliye Nezareti, Telgraf Nezareti bünyesinde telgraf ücretlerinin tutulduğu müfredat defterlerinin incelenmesinden sonra bu harcama tutarlarının en kısa sürede ödeneceğini Divan'a bildirdi.⁴⁷⁶ Kurum bütçelerinde yer almayan haberleşme ile ilgili harcama kalemlerinin artış göstermesi sonucu Maliye Nezareti önemli bir adım attı. Maliye, kurum bütçelerine haberleşme ile alakalı bir gider kalemi eklemek yerine Hicri 1297 Mart ayından itibaren bütün resmi dairelere bu ücretleri ödemeyeceğini duyurdu. Hazineye bununla alakalı yeterli ödenek olmadığından, bundan sonra kurumlar, çektikleri telgrafların ücretlerini nakit olarak ödemek zorunda bırakıldılar. Bu karar üzerine, Divan-ı Muhasebat Riyaseti de önemsiz ve aciliyeti olmayan evrakların posta ile gönderimi hususunda bir karar aldı.⁴⁷⁷ Divan'ın almış olduğu bu karar, kurum bütçesinin yetersizliğini en iyi şekilde açıklamaya kâfidir.

Divan-ı Muhasebat Osmanlı Hazinesinin darboğaz içindeki durumundan ciddi anlamda etkilenen önemli kurumlarındandı. Osmanlı maliyesini denetleyen kurum çalışanlarının düzenli ve yeterli maaş alamaması, tirajikomatik bir durumdu. Divan yıllık bazda çalışanlarına altı veya yedi maaş verebilmekteydi. Bazı senelerde kurum çalışanları ücretlerini hiç alamamaktaydı. Bu durumda Hazine tarafından Divan personeline geriye dönük maaş ödemesi yapılmaktaydı.⁴⁷⁸ Divan bütçesinin büyük kısmını oluşturan maaşların, yetersizliğine ek olarak bir de düzenli ödenmemesi kurum çalışanlarını büyük bir sıkıntıya sokuyordu.⁴⁷⁹ Dolayısıyla Divan-ı Muhasebat Riyaseti, diğer çalışanlarla birlikte özellikle memur ve müstahdemlerin geçim sıkıntısı içinde bulunduklarını Maliye Nezareti'ne bildirerek, bunların ücretlerine acilen zam yapılmasını talep ediyordu.⁴⁸⁰ Maliye, Divan'dan gelen bütçe iyileştirme talebinin Sadaret'in bilgisi dışında gerçekleşmeyeceğini, buranın

⁴⁷⁶ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 201, 3 Aralık 1881, s.152.

⁴⁷⁷ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 209, 3 Ocak 1882, s.166.

⁴⁷⁸ Hazine, Hicri 1308 yılı Ramazan Bayramı'ndan önce Divan-ı Muhasebat çalışanlarına Hicri 1306 ve 1307 senelerinden kalan maaşlarının bir kısmı olan 81.700 guruş ödeme yapmıştı. SA, DMZC, 7 Numaralı Defter, Karar No. 1043, 10 Mayıs 1892, s.53.

⁴⁷⁹ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 297, 11 Ocak 1883, s.95.

⁴⁸⁰ Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Maliye Nezareti'nden çalışanları adına yıllık 14 maaş talep etmekteydi. SA, DMZC, 8 Numaralı Defter, Karar No. 1108, 26 Aralık 1892, s.43.

onayı hâlinde kurum isteğinin karşılanacağını bildirdi⁴⁸¹. Ancak Hazinesinin durumu göz önüne alındığında Sadaret tarafından bu tür bir talebin karşılanma ihtimali hiç yoktu. Bu nedenle Divan-ı Muhasebat bütçesinin maaş kaleminde bir iyileştirme söz konusu olmamıştı.

Bütçe iyileştirmesinin kabul edilmediği bu dönemin ardından Divan Riyaseti; Hazinesiden, personelinin birkaç maaşının bir hafta içinde ödenmesini talep etmiştir. Bunun gerekçeleri ayrıntılı bir biçimde Maliye Nezareti'ne aktarılmıştır.⁴⁸² Fakat Divan'ın geçerli sebeplerine rağmen Hazine, bu tür bir isteğe olumlu yanıt vermemişti.

Divan-ı Muhasebat bütçesinin iyileştirilmesi için Hazine nezdinde atılan adımların cevapsız kalmasının üstüne bir de Babıalî'nin uygulamaya koyduğu 5 Haziran 1880 tarihli *Tensik-i Maaşat Kararnamesi* çıkmıştı. Bu kararnameye göre, Hazine gelirlerini artırmak için çalışanlara ödenen ve kurum bütçelerinde büyük bir yekûn tutan ücretlerden her ay belli oranlarda kesinti yapılmıştı. Memurların maaş katsayıları dikkate alınarak aylık bazda düşük ücretliden %3, yüksek ücretliden ise %5 oranında bir kesinti gerçekleştirilmişti. Yürürlüğe giren bu kararname sonucu, zaten bütçelerin yetersizliği söz konusu iken bir de memur maaşlarından kesinti yapılması, Divan personelinin sarraflarda sürünmelerinin devamına bir işaretti.⁴⁸³

Tensik-i Maaşat Kararnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra Divan-ı Muhasebat Riyaseti, kurum memurlarının özlük haklarının iyileştirilmesi için Babıalî nezdinde bazı girişimlerde bulundu. Sadaret'e, özellikle bu kararnamenin uygulamaya konulması ile birlikte, Divan memurlarının içinde bulunduğu mali durumun daha da kötüleştiği ifade edildi. Divan yönetimi, Sadaret ve Maliye Nezareti'ne kurum memur maaşlarının yeniden düzenlenmesi ile ilgili müracaatlarının sonuçsuz kaldığına da vurgu yaptı. Divan-ı Muhasebat Riyaseti; bütün bunların neticesinde Babıalî'den, gelir ve hasılatı olmayan ve hiçbir daire ve nezarete bağlı bulunmayan Divan'ın Mülkiye Teshilat Sandığı'ndan istifade etmesi ile ilgili yasal bir düzenleme yapmasını

⁴⁸¹ SA, DMZC, 8 Numaralı Defter, Karar No. 1111, 29 Aralık 1892, s.47.

⁴⁸² SA, DMZC, 8 Numaralı Defter, Karar No. 1111, 29 Aralık 1892, s.47-48.

⁴⁸³ Osmanlı Hazinesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nakit sıkışıklığından dolayı bir çok daire çalışanına maaş yerine sergi senedi ile ödeme yapmaktaydı. Maaş karşılığı bu sergi senedinden alan kurumlardan birisi de Divan-ı Muhasebat'tı. Divan çalışanları; Hazinesinin düzenli maaş ödeyemediği dönemlerde verdiği bu senetleri, sarraflara bedelinin altında bozdurmak zorunda kalıyorlardı. SA, DMZC, 10 Numaralı Defter, Karar No. 1321, 28 Nisan 1896, s.10.

talep etti.⁴⁸⁴ Sadaret, Divan Riyasetinin bu teklifine tek bir nokta haricinde olumlu görüş bildirdi. Bu nokta ise, Mülkiye Teshilat Sandığı'nın yeni oluşturulma aşamasında olmasından dolayı göreve başlamamış olmasıydı. Dolaısıyla Divan-ı Muhasebat tahsisatının buraya bağlanması ve Divan'ın buradan faydalanması için biraz daha zamana ihtiyaç olduğu belirtilmişti. Bu durumda ilgili sandığın tam kapasite çalışacağı zamana kadar da Divan'a ait parasal işlemlerin Hazine tarafından ifası devam edecekti. Bu süreçte Mülkiye Teshilat Sandığı nizamnamesi, Komisyon-u Mahsus tarafından kaleme alınmış ve Şûrâ-yı Devlet tarafından tetkik edildikten sonra Babıali'ye takdim edilmişti. Nizamnamenin içeriğine bakıldığında bu kuruluşun sadece Babıali'ye ihtisas edildiği, sermayesinin dahi ona göre düzenlendiği anlaşılmaktaydı. Bu nedenle ilgili hükümler çerçevesinde Divan-ı Muhasebat'ın Mülkiye Teshilat Sandığı'na ilhak edilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmış oldu.⁴⁸⁵ Böylelikle Divan, sadece Hazine ödeneğiyle memurlarına özlük haklarında hiçbir iyileştirme yapmaksızın maaş ödemesine devam etmişti.

Divan-ı Muhasebat, memurlarının içinde bulunduğu mali durumu yaşanabilir bir seviyeye yükseltmek adına kurum bünyesinde bir Teshilat Sandığı kurulması için Babıali'de bir dizi girişimlerde bulundu. Divan genel kurulu, Sadaret'e kurum çalışanlarının geçim sıkıntılarının bertaraf edilmesi noktasında Hazine ödeneğinin haricinde bir gelir kaynağı yaratılmasının zaruri olduğunu aktardı. Bu kaynak ile beslenecek bir sandığın mevcudiyeti, Divan memurlarının özlük haklarında ciddi düzelmelere sebep olacaktı. Bu sandığın mevduatı ise, Divan'ın kendi bütçesi dışından gelecek bir kaynakla mümkün olabilecekti. Bu nedenle Divan yönetimi, Telgraf ve Orman ve Meadin Nezareti'yle bazı vilayetlerden veya sadece bunların birinden haftada 12.500 gurunun gelmesinin yeterli olacağını belirtti. Bu gelir ile Divan-ı Muhasebat bünyesinde kurulacak Teshilat Sandığı'nın kendi personelinin ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayacağı Babıali'ye ifade edildi. Bu sandığın yasal bir çerçeveye oturtulması için de, bir nizamnamesinin en kısa sürede yapılması teklif edildi. Hatta Divan-ı Muhasebat, Teshilat Sandığı Nizamnamesi'nin hazırlanması için Sadaret'ten izin talebinde bulundu.⁴⁸⁶ Sonuç itibari ile Babıali, ilgili sandık gelir kaynağının bir başka kurumun bütçesine bağımlı olmasını kabul etmeyerek ruhsat vermedi.

⁴⁸⁴ SA, DMZC, 10 Numaralı Defter, Karar No. 1321, 28 Nisan 1896, s.10-11.

⁴⁸⁵ SA, DMZC, 10 Numaralı Defter, Karar No. 1321, 29 Nisan 1896, s.12.

⁴⁸⁶ SA, DMZC, 10 Numaralı Defter, Karar No. 1321, 29 Nisan 1896, s.13.

Genel olarak bakıldığında Divan-ı Muhasebat'ın ödeneği, kurulduğu 1862'den 1880 tarihine kadar Maliye Nezareti bütçesine dâhil edilmiştir. Bu süreçte Maliye Nezareti bütçe kaleminde Divan'ın ismi hiç zikredilmemiştir. Divan'ın bu tarihler aralığında müstakil bir bütçesinin bulunmaması, kurumun Maliye Nezareti'ne bağlı bir teşkilat olduğunun kanıtıdır. Fakat Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla birlikte anayasal bir kurum hâline gelen Divan, müstakil bir bütçeye sahip olmuştur. Divan ödeneği, 1881'den itibaren devlet bütçesinde bazen müstakilen bazen de başka kurum bütçeleri ile birlikte yer almıştır. Bütçesi, 1881'de tek başına, 1882'de Heyet-i Ayan ve Mebusan ve Şûrâ-yı Devlet bütçeleri ile 1888 yılı bütçesinde ismi konulmamış ve 1889'da Maliye Nezareti ve Orman ve Meadin Nezareti bütçeleri ile birlikte yazılmıştır. Divan bütçesi 1890-1897 tarihleri arasında aralıksız sekiz yıl boyunca Maliye Nezareti bütçesi ile birlikte devlet bütçesinin giderler kaleminde kendine yer bulmuştur. Divan bütçesi, 1898 ve 1899 senelerine ait genel bütçede müstakil, 1900-1904 yılları arasında ise Maliye Nezareti ile birlikte kaydedilmiştir. 1905-1907 yılları arasında ise yine müstakilen, devlet bütçesinin sarfiyat kısmında yer aldığı görülmektedir.⁴⁸⁷

Osmanlı devlet bütçeleri gider kısmında Divan-ı Muhasebat'a ayrılan tahsisat, Maliye Nezareti bütçesinden bağımsız olarak ilk kez 1881 yılında yer almıştır. Bilindiği üzere Divan 29 Mayıs 1862 tarihinde kurulduğundan, Divan'ın o yıla ait devlet bütçesine dâhil edilmesi mümkün olmamıştır. İlk kez 1863 yılı bütçesinde Maliye Nezareti tahsisatı içinde kendine yer bulmuştur. Anayasal bir kurum olarak faaliyet göstermeye başladığı 1879 yılına kadar da Maliye Nezareti tahsisatında yer almaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1880 yılı bütçe giderleri tespit edilemediğinden, Divan'ın bu seneye mahsus genel bütçede yer alıp almadığı bilinmemektedir. Ancak 1881 yılı devlet bütçesinde 1.637.800 gurus tahsisatla müstakil gider kalemi olarak görülmüştür. Divan-ı Muhasebat'ın ismi bu tarihten bir yıl sonra yani 1882 yılı devlet bütçesine Meclis-i Ayan ve Mebusan tahsisatıyla birlikte yazılmıştır. Bu kurumların bütçesine ilave edilen Divan-ı Muhasebat giderleri tahmini 1 milyon 200 bin gurus civarında olmalıdır. Divan'ın 1883 ve 1884 yılı bütçesi fazla bir artış göstermemiş ve yukarıda ifade edilen 1 milyon 200 bin gurus civarında seyretmiştir. Osmanlı devlet bütçesinin 1885-

⁴⁸⁷ *Osmanlı Mali İstatikleri Bütçeler 1841-1918*, haz. Tevfik Güran, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2003, s.56-178.

1888 yılları arasındaki giderleri tespit edilemediğinden, bu süreçte Divan tahsisatı da belirlenememiştir. Fakat devletin içinde bulunduğu durum ve dış borçlardan kaynaklı Düyun-ı Umumiye'nin varlığı göz önüne alındığında kurum bütçesine ilave bir ödenek verilmediği tahmin edilebilir. Dolayısıyla bu zaman diliminde; kurumun, tıpkı 1883-1884 yılları arasındaki bütçe rakamlarını, küçük farklılıklarla, aynen koruduğunu söyleyebiliriz. Divan-ı Muhasebat gideri, 1889-1903 yılları arasında (1898-1899 yılları hariç) yine Maliye Nezareti bütçesine ilave edilmiştir. 1904 ve 1908 yılları haricinde Divan tahsisatı devlet bütçesi gider kaleminde mevcut olup, ödeneği önceki yıllar gibi düşük artış eğiliminde seyretmiştir.

Sonuç itibariyle Divan, 1862-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti bütçesi gider kaleminde kendine yer bulmuştur. Bu süreçte bazen bir Nezaret'e bağlı bazen de müstakil olarak gider kalemine sahip olmuştur. Kurum, 46 yıl boyunca devletin gider toplamının sadece %1'ini kullanmıştır. Bu gider toplamının büyük bir yekûnu da Divan-ı Muhasebat personel maaşlarına ayrılmıştır. Kurum bütçesinden en fazla pay alan bürokratik yapının temel taşlarından olan Divan-ı Muhasebat personeline bir göz atmak gerekir.

Tablo I: Divan-ı Muhasebat'ın 1863-1908 Tarihleri Arası Bütçeleri

Yıl	Gelir	Gider						GENEL GİDERLER TOPLAMI
		Maliye	%	Divan-ı Muhasebat	%	Düyün-ı Umumiye	%	
1863	1.661.021.246	76.916.301	5,16					1.490.693.048
1864	1.505.269.835	65.117.144	4,39					1.484.502.492
1865	1.621.110.059	68.180.064	4,25					1.602.836.185
1866	1.525.582.781							
1867	1.558.566.500	70.368.872	4,19					1.679.593.840
1868	1.597.993.883	69.566.500	3,72					1.868.318.076
1869	1.712.869.500	58.593.000	3,44					1.701.090.500
1870	1.775.144.500	69.800.500	3,43					2.036.084.000
1871	1.839.481.000	94.693.000	4,57					2.070.929.500
1872	1.920.081.500	82.049.000	3,60					2.276.533.500
1873	2.063.721.000	54.973.500	2,57					2.140.445.000
1874	2.109.927.500	62.500.000	2,39					2.618.661.500
1875	2.480.742.000	81.500.000	3,24					2.513.458.000
1876	2.388.294.000	91.073.000	3,15					2.892.909.500
1877	2.202.747.000	49.923.000	1,94					2.572.624.000
1878	2.007.096.500	51.226.500	1,11					4.628.324.000
1879		44.650.000	2,93					1.523.660.339
1880	1.428.582.000							
1881	1.615.584.000	107.203.438	4,88	1.637.800	0,07			2.195.000.957
1882	1.580.412.100	42.817.337	1,55	12.810.553	0,46	467.306.069	16,95	2.756.850.185
1883	1.505.904.000	37.141.366	1,84	1.220.640	0,06	450.804.191	22,32	2.019.787.663
1884	1.635.498.500	37.751.075	1,81	1.223.640	0,06	462.558.357	22,12	2.090.992.142
1885	1.576.903.000							

Yıl	Gelir	Gider						GENEL GİDERLER TOPLAMI
		Maliye	%	Divan-1 Muhasebat	%	Düyûn-1 Umumiye	%	
1886								
1887								
1888	1.757.382.152	67.151.800	2,96			568.520.800	25,02	2.272.113.405
1889	1.813.759.759	127.115.700	6,05	Maliye Bütçesine Dâhîl		572.458.644	27,24	2.101.709.550
1890	1.779.545.700	94.068.869	4,45	Maliye Bütçesine Dâhîl		607.132.441	28,70	2.115.399.124
1891	1.776.742.432	86.996.043	4,37	Maliye Bütçesine Dâhîl		554.539.097	27,83	1.992.728.626
1892	1.792.235.939	113.336.908	5,71	Maliye Bütçesine Dâhîl		532.517.165	26,84	1.984.208.222
1893	1.837.183.691	114.432.779	5,93	Maliye Bütçesine Dâhîl		541.367.274	28,06	1.929.092.173
1894	1.829.989.845	105.376.238	4,92	Maliye Bütçesine Dâhîl		574.870.824	26,84	2.142.220.051
1895	1.865.663.127	106.216.289	5,20	Maliye Bütçesine Dâhîl		589.852.672	28,9	2.041.096.591
1896	1.832.588.445	109.169.658	5,21	Maliye Bütçesine Dâhîl		653.520.975	31,19	2.095.262.926
1897	1.829.105.250	109.745.598	4,77	Maliye Bütçesine Dâhîl		648.325.354	28,18	2.301.039.735
1898	1.851.132.599	60.983.923	3,31	1.179.612	0,06	645.930.610	35,01	1.844.934.941
1899	1.812.658.436	62.893.423	3,29	1.287.612	0,07	699.292.424	36,63	1.909.051.538
1900	1.882.932.299	101.890.331	5,05	Maliye Bütçesine Dâhîl		742.277.545	36,79	2.017.648.080
1901	1.961.228.045	105.659.812	5,06	Maliye Bütçesine Dâhîl		718.307.494	34,41	2.087.782.311
1902	1.943.470.439	108.056.004	4,94	Maliye Bütçesine Dâhîl		714.031.742	32,65	2.187.252.290
1903	1.976.396.505	110.121.609	5,01	Maliye Bütçesine Dâhîl		705.391.409	32,09	2.197.840.577
1904								
1905	2.025.817.794	92.739.503	4,37	1.316.316	0,06	733.038.345	34,53	2.123.195.406
1906	2.229.131.079	92.068.006	4,19	1.322.316	0,06	716.297.043	32,61	2.196.223.279
1907	2.290.492.108	100.151.559	3,95	1.322.316	0,05	705.662.497	27,82	2.536.456.561
1908								
TOPLAM	75.399.988.048	3.184.217.649	153	23.320.805	1	13.604.002.972	643	84.238.549.813

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT'IN BÜROKRATİK YAPISI VE İŞLEYİŞİ

“Bir kamu görevlisi, belirli bir alanda devletin kişiliğini temsil etmek yetkisi ile ister bir monark ister bir meclis olsun, egemen tarafından istihdam edilen kişidir.”⁴⁸⁸

Thomas Hobbes

Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu yönetim sisteminin idari, mali ve askerî yönden merkezileştirildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde mali yönden Divan-ı Muhasebat gibi yeni ve gerekli bir kurumun devlet yönetiminde etkin rol alması sağlanmıştır. Bu kurum ile birlikte buna bağlı bürokratik yapı da, mali sisteme entegre olabilme kabiliyeti dâhilinde oluşturulmuştur. Gerek Divan-ı Muhasebat'ta bulunan üst düzey görevliler, gerekse bürokratik yapıda artan iş hacmine paralel olarak istihdam edilen kadrolar, geniş bir memur sınıfının doğmasına yol açmıştır. Osmanlı mali sistemi içinde, kuruluşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreçte, önemli bir konuma sahip olan Divan-ı Muhasebat ve onun bürokratik yapısının nitelikleri bu başlık altında incelenecektir.

A. Divan-ı Muhasebat Reisi

1. Seçimi

Divan-ı Muhasebat'ın reis, azalar, mümeyyizler ve müddeiumumiden oluşan sürekli bir kadrosu bulunmaktaydı. Haftanın belirli günlerinde çalışan Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiye'sinin asıl kadrosu Osmanlı mali-

⁴⁸⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s.184.

yesine vâkıf bir başkanın yönetiminde çalışmaktaydı.⁴⁸⁹ Vezirlik veya müşirlik rütbesinde bulunan devlet adamları arasından seçilen Divan-ı Muhasebat reisi, aynı zamanda hükûmetin bir üyesiydi.⁴⁹⁰ Divan-ı Muhasebat reisinin hükûmet üyesi olması, kurumun Babıali'nin kontrolünde olduğunun bir kanıtıydı. Başkanlığa yapılacak atama için, Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu ilk yıllarda Maliye nazırı tarafından Sadaret'e sunulan teklife padişahın onayı gerekmektedir.⁴⁹¹ Divan-ı Muhasebat'ın devlet içindeki statüsü göz önünde bulundurularak, riyaset makamına kıdemli ve saygın devlet adamları atanmaktaydı.⁴⁹² Atanacak kişilerde aranan en önemli özellik, mali tasarruf tedbirleri politikasının sürekliliğini sağlama hususunda muktedir olabilmesiydi. Başkan olacak kişi Divan'a getirilecek işlerin layıkıyla ele alınmasını ve sonuçlanmasını sağlayacak kişiler arasından seçiliyordu.⁴⁹³

Divan'a başkan olacak kişilerde ehliyet ve kabiliyetlerinin dışında da bazı özellikler aranmaktaydı. Bu makam için, kişi, karakter olgunluğunun başı kabul edilen, 30 yaşından gün almalıydı.⁴⁹⁴ Ancak bu şekilde Divan-ı Muhasebat Riyasetine atanabilirdi. Başkan, ataması yapıldıktan sonra ise bazı görev kabul işlemlerini yerine getirmek zorundaydı. Bunların ilki, Divan-ı Muhasebat Riyasetine ataması yapılan başkanın, Babıali'de sadrazamın huzurunda yemin ederek göreve başlaması idi.⁴⁹⁵ İkincisi ise, göreve başladıktan

⁴⁸⁹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

⁴⁹⁰ BOA, *İ.DH*, No. 33173, 29 Mayıs 1862.

⁴⁹¹ BOA, *İ.DH*, No. 45690, 19 Eylül 1872, lef 1.

⁴⁹² BOA, *İ.DH*, No. 574/40024, 30 Nisan 1868; Pakalın, *Maliye Teşkilâtı*, C.III, s.447, 471.

⁴⁹³ Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *A.MKTMHM*, No. 317/91, 13 Kasım 1864; BOA, *İ.DH*, No. 1343/1314 B 61, 23 Aralık 1896; BOA, *Y.PRK.BŞK*, No. 66/58, 13 Nisan 1902; BOA, *Y.PRK.BŞK*, No. 66/70, 26 Nisan 1902, lef 1; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 455, s.43; *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1; *Rûzname-i Ceride-i Havâdis*, No. 4577, 26 Muharrem 1286 (8 Mayıs 1869), s.1; Ahmet Lûtfi Efendi, *Lûtfi Tarihi*, C.X, s.124.

⁴⁹⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁴⁹⁵ Divan-ı Muhasebat'ın 1863 tarihli kuruluş nizamnamesinin 10. maddesinde "Divan-ı Muhasebat'ın kâffe-i me'mûrîni tahlif olunur" ibaresi vardır. Kurumun yeniden tanzim edilen 1865 tarihli nizamnamesinde ise, Divan reisinin göreve başlaması ile ilgili bir kayıt yoktur. Fakat Divan'ın 1879 tarihli kararnamesinin 4. maddesi hükümünde, reisin Kanun-ı Esasî'nin 46. maddesi uyarınca Babıali'de sadrazamın huzurunda yemin ederek göreve başlaması ibaresi mevcuttur. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

sonra, bir nezaket işareti olarak kabul gören, padişahın huzuruna çıkıp teşekkürlerini sunmaktı.⁴⁹⁶

Bu atamalarda bazen geri adımlar da atılabiliyordu. Riyaset makamı için yapılan seçimde padişahın iradesi ile kesinleşen karar daha sonra hükümsüz sayılarak ikinci bir iradenin de düzenlendiği görülmüyordu.⁴⁹⁷ Bunun yanı sıra padişahın Sadaret'e geri yolladığı Divan-ı Muhasebat Reisliğine ait atama tezkiresine bir müddet sonra onay verdiği de oluyordu.⁴⁹⁸ Öte yandan padişah, atanmasına onay verdiği Divan başkanını bir müddet sonra görevden alarak bir başka memuriyet ile taşraya sürgüne de gönderebiliyordu.⁴⁹⁹

Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu ilk yıllarda riyaset makamına doğrudan atamaların yanında dolaylı yollardan da görevlendirilmeler yapıldı. Bu atama usulüne en iyi örnek, becayiş yoluyla görevlileri değiştirmektir.⁵⁰⁰ Bu uygulama ile Divan başkanı, başka bir kurumdan gelebileceği gibi farklı bir kuruma da atanabilirdi.

Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde bürokratik anlamda birçok yenilik hayata geçmiştir. Bu yeniliklerden birisi de, Osmanlı

⁴⁹⁶ Mehmet Tevfik Biren, *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, Yay. haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s.407-408.

⁴⁹⁷ Münhal olan Divan-ı Muhasebat Riyaseti için bir kaç kişinin ismi Sadaret'e gönderilmiş olmakla birlikte, listeye sonradan eklenen Memuriyet-i Mülkiye Komisyonu azasından Hüseyin Hamid Bey'de karar kılınmış ve padişahın iradesi ile bu görev adı geçen kişiye tevdi edilmişti. Fakat bu göreve gelecek kişilerin ehliyet, kabiliyet ve meziyetlerinin dikkate alınması gerektiğinin göz önünde bulundurulması ve ayrıca devletin içinde bulunduğu hesap işlerinin de yoğunluğundan dolayı bu irade geçersiz kılınarak ikinci bir irade ile görev Divan-ı Muhasebat II.Daire Reis-i Sanisi Hilmi Efendi'ye tevdi edilmişti. BOA, *Y.A.HUS*, No. 427/63, 21 Nisan 1902, lef 1.

⁴⁹⁸ Divan-ı Muhasebat Riyaseti için adı geçen Asım Bey'in daha önceden de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye azalığı için yapılan başvurusu reddedilmişti. Divan başkanlığı için yapılan başvurusuna olumlu yönde görüş bildiren hariciye ve maliye nazırlarına rağmen padişah tezkireyi Sadaret'e geri göndermişti. Fakat bir süre sonra aynı şahsın atamasına onay vermişti. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DH*, No. 40024, 30 Nisan 1868.

⁴⁹⁹ Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmet Zühdü Bey, 15 Aralık 1896 tarihinde Zor Mutasarrıfı olarak taşraya sürgüne gönderilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan genel aften yararlanarak 4 Eylül 1908 tarihinde yeniden Divan-ı Muhasebat Riyasetine atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.ML*, No. 1326 C 3, 4 Eylül 1908; SA, *DMZC*, 10 Numaralı Defter, Karar No. 1360, 15 Aralık 1896, s.94; SA, *DMZC*, 14 Numaralı Defter, Karar No. 1655, 8 Eylül 1908, s.1.

⁵⁰⁰ Ahmet Lutfi Efendi, *Lütfi Tarihi*, C.X, s.124.

devlet yönetimine gayrimüslimlerin memur olarak kabul edilmeye başlanmasıdır. Değişim hareketine katılan kurumlardan birisi de Divan-ı Muhasebat Riyaseti olmuştur. Kurumun gayrimüslim olan ilk reisi Çamiç Ohannes Efendi'dir.⁵⁰¹ Ayrıca Ohannes Efendi, Divan'ın ikinci kuruluşunun ilk başkanı olma ayrıcalığına da sahiptir.⁵⁰² Bu örnek Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin devlet yönetimine üst düzeyde katılımlarının en açık ispatıdır.

Divan-ı Muhasebat reisi, haftanın 6 günü riyaset makamında çalışıyor olmasına rağmen, zaruret hâlinde izin kullanmaktaydı. Riyaset makamından kendi izni için yazmış olduğu tezkire Sadaret kanalıyla padişaha arz edilirdi. Padişahın iradesi ile kendisine olumlu yada olumsuz yanıt verilirdi. Divan başkanlarının izin için geçerli sebepleri ağırlıklı olarak sağlıkları ile ilgili sorunlarıydı.⁵⁰³ Bunun yanında hac farızasını gerçekleştirmek için de izin talebinde bulundukları görülmektedir.

Divan-ı Muhasebat başkanlığına 1862-1908 yılları arasındaki 46 yılda 23 kez atama yapılmıştır. Atanan başkanların büyük çoğunluğu köken itibarıyla maliye ve mülkiye memurları sınıfından gelmektedir. Divan-ı Muhasebat'a 8 mülkiye, 1 askeriye ve 9 maliye kökenli başkan atanmıştır. Bu başkanlardan Ahmet Vefik Paşa daha sonra iki kez sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Ahmet Vefik ve Hüseyin Tevfik Paşalar birer kez, Ahmed Zühdü Paşa, Ohannes Efendi, İsmail Zühdü ve Mehmet Rasih Beyler ise ikişer kez Divan-ı Muhasebat başkanlığı yapmışlardır. Ayrıca Divan-ı Muhasebat'a başkanlık edenlerin haricinde, 1862-1908 tarihleri arasında bu makama vekâlet eden üç başkan daha vardır. Bu vekil başkanlardan Mehmed

⁵⁰¹ Çamiç Ohannes Efendi, Divan-ı Muhasebat Riyasetine iki kez atanmıştır. İlk olarak 6 Şubat 1877-21 Kasım 1878 tarihleri arasında görev yapmıştır. İkinci kez riyaset makamında bulunması ise 8 Kasım 1879-4 Kasım 1884 tarihlerinde olmuştur. Kendisi vefat edinceye kadar Divan başkanlığında bulunmuştur.

⁵⁰² Rahip G. Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s.138.

⁵⁰³ Divan-ı Muhasebat Reisi Rasih Efendi, yakalandığı hastalığın tedavisi için üç ay müddetle Karlsbad Kaplıcalarına (Bugün Çek Cumhuriyeti sınırları içerisindedir.) gitmek amacıyla Sadaret'e bir tezkire yazmıştır. Padişaha arz edilen bu tezkirenin iradesi olumlu olup kendisine talep ettiği süre izin verilmiştir. Başkan, bir yıl sonra, tedavisi yarım kaldığından hareketle, aynı yer için bu sefer 1,5 aylık izin talebinde bulunmuştur. BOA, *İ.HUS*, No. 154/1325 R 66, 4 Haziran 1907; BOA, *İ.HUS*, No. 145/1324 B 41, 16 Eylül 1908.

Mucib BeyDivan-ı Muhasebat Riyasetinde iki kez bulunmuştur. Bu başkan vekillerinin hepsi mülkiye kökenli memurlardır.⁵⁰⁴

Bu istatistiksel bilgilerden de anlaşılacağı üzere Divan-ı Muhasebat yönetiminde büyük ölçüde mülkiye ve maliye kökenli başkanlar faaliyet göstermişlerdir. II. Mahmud döneminde kurulan nezaretlerin alt kadrolarında yetişen bu elemanlar, Divan-ı Muhasebat'ın her kademesinde sorumlu mevkilere gelmişler, mali programın sürdürülebilirliğinin yürütücüsü olmuşlardır.

2. Görev ve Yetkileri

Divan-ı Muhasebat başkanı, son derece zor ve çok yönlü görevleri olan yüksek bir bürokrattı. Bu bakımdan "...*Hazainin umur-ı hesabiyyesini rü'yet ve tetkik için*" kurulan Divan-ı Muhasebat'ın başkanlığına sadrazamlık veya nazırlık yapmış deneyimli kişiler atanmışlardır.⁵⁰⁵ Bu kurumun başında bulunan kişi, Osmanlı hükûmetinin önde gelen üyelerinden birisi konumundaydı. Divan-ı Muhasebat reisi Meclis-i Vükela azası sıfatıyla ülke yönetimine en üst düzeyde iştirak ediyordu. Bu bakımdan Babıalı ile Divan-ı Muhasebat arasındaki ilişkileri yürütmekteydi. Başkan aynı zamanda Maliye Nezareti Müsteşarlığı görevini yürütmekle de mükellef idi⁵⁰⁶. Bundan dolayı, Divan-ı Muhasebat'ın kuruluşundan Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar geçen süreçte Maliye Nezareti'nin alt kademesinde görev yapması neticesinde, hükûmet tarafından alınan bir karar veya Divan-ı Muhasebat'ça görüşülmesi istenen konular, Maliye Nezareti aracılığıyla başkana iletilerek uygulanması sağlanıyordu. Başkan, hükûmet, Maliye Nezareti ve Divan arasında, çalışmaların uyumlu olabilmesi amacıyla koordinasyonu sağlayan kişiydi. Bu yönüyle Osmanlı yönetiminde, mali konularda karar verme yetkisi olan Divan baş-

⁵⁰⁴ Akgündüz, *Sayıştay Tarihi*, s.220-347.

⁵⁰⁵ BOA, *İ.DH*, No. 85823, 16 Ağustos 1888. Divan-ı Muhasebat Riyasetine üst düzey bürokratların yanı sıra, kurum içinden gelen görevlilerin de atandığı görülmektedir. Bu kişiler başkanlık görevinden sonra devletin değişik üst organlarında görevlendirilmeye devam ettirilmektedirler. BOA, *İ.DH*, No. 49820, 11 Aralık 1875; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 2152, 19 Zilkade 1302 (30 Ağustos 1885), s.1.

⁵⁰⁶ *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 358, 26 Muharrem 1280 (13 Temmuz 1863), s.2; *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 370, 24 Safer 1280 (10 Ağustos 1863), s.2; BOA, *İ.DH*, No. 44853, 30 Ocak 1872; Pakalın, *Maliye Teşkilâtı*, C.III, s.366, 387, 408, 435. Divan-ı Muhasebat'ın ilk başkanı Ahmet Vefik ile 10. başkanı olan İbrahim Edib Efendiler hariç, bu iki başkanlık dönemi arasında farklı tarihlerde görev yapan sekiz reis, Divan-ı Muhasebat Riyaseti ile Maliye Nezareti Müsteşarlığı görevlerini uhdelinde bulundurmışlardır.

kanunun, kurumların birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek ve gerçekleştirmek görevleri arasındaydı. Bunun yanı sıra hükûmet, başkan aracılığıyla Divan-ı Muhasebat'ı denetimi altında bulundurmaktaydı.

Divan-ı Muhasebat başkanı, istifa etmedikçe veya kanunen azledilmelerini gerektirecek bir durum söz konusu olmadığı müddetçe hayatının son anına kadar bu makamda çalışmaya devam edecekti.⁵⁰⁷ Divan'ın 1862-1908 tarihleri arasında başkanlık makamında bulunan şahıslardan hiçbiri, görevinden istifa etmemiş ve kanunen azledilmemişti. Bunun haricinde reislerden sadece iki tanesi görevlerinin başında vefat etmişlerdi.⁵⁰⁸ Fakat kabiliyetinden dolayı devlet tarafından başka bir memuriyet için görev değişikliği uygulaması mümkündü.⁵⁰⁹ Görev değişikliği Divan reisi için sıklıkla uygulanan bir işlemdi.⁵¹⁰ Divan-ı Muhasebat reisi için başka bir makama geçici görevlendirmelerin yanı sıra asaleten atamaların da yapıldığı görülmektedir.

⁵⁰⁷ BOA, *YPRKML*, No. 12/61, 17 Ekim 1877, lef 2.

⁵⁰⁸ Divan-ı Muhasebat Reisi Ohannes Efendi yakalandığı hastalıktan kurtulamayıp 29 Ekim 1884 tarihinde İstanbul Arnavutköy'de öldü. Reisin rahatsızlığından dolayı Divan'a I. Daire Reis-i Sanisi Hacı Akif Efendi başkanlık etti. Ohannes Efendi, hastalığından ölümüne kadar ki geçen süreçte Divan başkanlığı görevini fiilen olmasa bile yürütmüştü. Cenazesi evinden alınıp, deniz yolu ile Kabataş İskeleyi'ne çıkarılıp, Taksim'de bulunan Ermeni Katolik Kilisesi'ne getirildi. Burada yapılan ayinden sonra cenazesi Feriköy'de bulunan aile mezarlığına defnedildi. *Tercümân-ı Hakikât*, No. 1845, 16 Şevval 1301 (9 Ağustos 1884), s.1; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 1912, 11 Muharrem 1302 (31 Ekim 1884), s.1; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 1913, 12 Muharrem 1302 (1 Kasım 1884), s.1. Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Hilmi Efendi, hac farizasını yerine getirmek maksadıyla izinli olarak Hicaz'a gitmişti. Burada vefat eden reisin cenazesi İstanbul'a getirtilmişti. Divan reisi, izinli bile olmuş olsa, aktif görevde bulunmasından dolayı, görevi başında vefat eden ikinci başkandı. BOA, *İ.HUS*, No. 139, 1324 M 26.

⁵⁰⁹ Divan-ı Muhasebat'ın 7 Kasım 1863 tarihli nizamnamesinin 9. maddesi ve 29 Nisan 1865 tarihli nizamnamesinin de 4. maddesi, başkanın görev süresi ile ilgili ayrıntıları ihtiva etmektedir. 1863 ve 1865 tarihli nizamname içeriklerinin hemen hemen aynı olması nedeniyle, Divan'ın kuruluşundan itibaren üçüncü hukuki düzenlemesi olan 18 Kasım 1879 tarihli kararnamesinden ayrılmaktadırlar. 1879 tarihli kararnamenin diğerlerinden farkı, başkanın kayd-ı hayat şartının olması ve gerekli durumlarda başka bir memuriyete nakledilme uygulamasının yer almamasıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁵¹⁰ BOA, *İ.DH*, No. 40024, 30 Nisan 1868; BOA, *İ.DH*, No. 1343/1314 B 59, 12 Aralık 1896; BOA, *İ.RSM*, No. 1314 L 20, 23 Mart 1897, lef 2; BOA, *İ.DH*, No. 1394/1319 Z 24, 25 Mart 1902; BOA, *İ.ŞE*, No. 1324 M 28, 24 Mart 1905; BOA, *İ.ML*, No. 1323 B 11, 11 Ekim 1905; Biren, *Hatıralar*, s.407-408.

Görev değişikliği işlemine tabi tutulan Divan reisleri, bazen iki farklı makama bile başkanlık yapabiliyorlardı.

Divan-ı Muhasebat reisinin Divan üzerindeki yetkisi ve otoritesi tamdı. Bununla birlikte başkanın Divan üzerindeki tasarruflarının yürütülmesi devlet teşkilatının her kurumunda olduğu gibi Sadaret'in ve nihayet padişahın onayına bağlıydı.⁵¹¹ Yani Divan-ı Muhasebat çalışanlarının atanması, terfisi veya görev yeri değişikliği başkan tarafından Sadaret kanalıyla padişaha arz edilebilirdi. Bir başka ifadeyle başkan kararlarını üst makama teklif edebilirdi. Divan-ı Muhasebat azalığı için adayların isimleri başkan tarafından Sadaret'e önerilirdi. Üyelerin nizamnamelerle belirlenmiş olan çalışma kurallarına uyup uymadıklarının kontrolü başkan tarafından yürütülürdü. Divan üyelerinin toplantılara düzenli bir biçimde katılmaları ve gerekli hâllerde izin kullanabilmeleri başkan tarafından sağlanırdı.⁵¹²

Divan-ı Muhasebat reisi toplantılara başkanlık eder, müzakerelerin usulüne uygun olarak yapılmasını sağlardı.⁵¹³ Bu çerçevede Divan-ı Muhasebat ile ilgili sorunları belirleyerek hükûmete götürebilirdi. Divan reisi bu amaçla layihalar kaleme alırdı. Ayrıca hükûmetten ya da Maliye Nezaret'i'nden gelen layihaları Divan-ı Muhasebat genel kurulunda müzakereye açarak Divan'ın daha iyi işlemesini sağlamak üzere Meclis-i Vükela'ya tasarılar sunabilirdi.

Başkan, Divan'ın sistemli ve gayretli çalışması için büyük çaba sarfederdi. Kurumun başı olması hasebiyle iç düzen ile ilgili bazı kararları uygulamakla mükellefti. Başkan, Divan'ın iki daireye ayrılmış olmasından dolayı, buralarda görev alacak azaların taksimini ve icabında birinin veya bazılarının bir daireden diğerine naklini sağlamak yetkisine sahipti. Bu taksimat ve beca-yiş yetkisine ek olarak bizzat kendisi gerekli gördüğü takdirde dairelerden birine başkanlık etme hakkına sahipti.⁵¹⁴

⁵¹¹ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 406/82, 6 Mayıs 1868; BOA, *İ.HUS*, No. 96/1320 M 27, 18 Nisan 1902; BOA, *İ.ML*, No. 1324 Ra 28, 15 Mayıs 1906; BOA, *İ.ML*, No. 1324 M 30, 22 Mart 1906.

⁵¹² Divan çalışanlarının hiçbirisi izin almadan görevinin başından ayrılmayacaktı. Geçerli nedenlerle izin isteyen şahıslara Divan başkanı, bir ayı geçmemek şartıyla izin verme yetkisine haizdi. Başkan, bu sürenin üstünde izin talebinde bulunanlar için, izin isteyen şahsın geçerli mazeretinin olduğuna inandığı takdirde, durumu bir tezkire ile padişaha bildirirdi. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 3.

⁵¹³ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1-2.

⁵¹⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

Divan-ı Muhasebat reisi, aynı zamanda Divan'ın yazışmalarını yürüten kâtipler ve kalemlerin de başı durumundaydı.⁵¹⁵ Bu kalemlerle ilgili tasarruf ve düzenlemeler başkanın yetki ve görevleri arasında bulunuyordu.

Divan-ı Muhasebat başkanına, Sadaret'in bilgisi ve yetkisi dâhilinde devlet kurumlarında oluşturulan bazı komisyonlarda geçici olarak görev verilirdi. Mali yada hukuki konulardaki sorunların çözümü için oluşturulan komisyonlarda bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmek amacıyla Divan-ı Muhasebat reisi görevlendirilirdi.⁵¹⁶ Bu görevlendirme Sadaret'in teklifi ile padişaha arz olunmaktaydı. Padişah iradesi ile görevlendirilen başkan bazı komisyonların Riyasetinde bulunurken bazılarında ise sadece üye olarak çalışmaktaydı.⁵¹⁷ Öte yandan Divan-ı Muhasebat Riyasetine ilaveten bu komisyonlarda geçici olarak bulunan Divan başkanı, komisyonun işlerini tamamlamasından evvel görevden affını isteyebilmekteydi.⁵¹⁸ Başkanın görevi bırakması veya işten el çektilmesi yine padişahın onayı ile mümkün olmaktadır.

Divan başkanının izinli veya hasta olduğu durumlarda, Riyaset makamına Divan-ı Muhasebat I.veya II. Daire reis-i sanilerinden biri vekâlet etmektedir.⁵¹⁹ Başkan, Riyaset makamına vekâlet edecek kişinin seçimini, Divan'dan ayrılmadan önce veya ayrıldıktan sonra sözlü veya yazılı yapmakla mükelleftir. Eğer başkan vekâlet görevi için herhangi bir tercihte bulunmaz ise, Divan genel kurulunda görevli bulunan azaların ve müddeiumumi-

⁵¹⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2.

⁵¹⁶ BOA, *A.MKTMHM*, No. 687/9, 10 Nisan 1897, lef 3; BOA, *İ.MMS*, No. 69/3235, 20 Temmuz 1881, lef 1-2; BOA, *BEO, Ayniyat. Def.*, No. 1552, 28 Ekim 1882, s.183; BOA, *Y.PRK.ZB*, No. 26/73, 21 Nisan 1900; BOA, *Y.PRK.ZB*, No. 28/11, 18 Haziran 1901; BOA, *Y.PRK.ZB*, No. 28/51, 16 Temmuz 1901. Yunan Hükûmeti ile anlaşma yapmak üzere oluşturulan komisyona aza tayin edilen Divan-ı Muhasebat Reisi Hasan Fehmi Efendi'ye Divan-ı Hümayun tarafından bir ruhsatname verilmişti. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.MTZ* 01, No. 21/997, 17 Ekim 1897.

⁵¹⁷ *Tercümân-ı Hakikât*, No. 6934, 18 Rebiyülahir 1318 (15 Ağustos 1900), s.2.

⁵¹⁸ Divan-ı Muhasebat Reisi Hüseyin Tevfik Paşa, Divan'da ki işlerinin yoğunluğu ve Rüsumat Emaneti Riyasetine vekâlet etmesi sebeplerinden dolayı Anadolu İlane Komisyonu azalığından affını istemiştir. Bk. BOA, *A.MKTMHM*, No. 687/9, 10 Nisan 1897, lef 2-3.

⁵¹⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/4, 17 Kasım 1879, lef 2; SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 195, 12 Kasım 1881, s.143; BOA, *İ.DH*, No. 73910, 30 Ekim 1884. Bk Ek XVIII; BOA, *DH.MKT*, No. 1051/68, 10 Şubat 1906, lef 1.

nin ortak kararıyla başkan vekili belirlenmektedir.⁵²⁰ Bu ortak kararın neticesi genellikle Divan'ın I.Daire reis-i sanisi yönünde olmaktadır.⁵²¹ Çünkü Divan-ı Muhasebat I. Daire reis-i sanisi, başkandan sonra Divan'daki en yetkili kişi konumunda bulunmaktadır.

Divan-ı Muhasebat genel kurulunda yapılan müzakerelerde ele alınan konular, oylama sonucunda karara bağlanmaktadır. Bu oylama süreci sonunda taraflar arasında eşitlik bozulmaz ise, başkanın oy verdiği tarafın kararı kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile, Divan-ı Muhasebat başkanı, müzakereleri karara bağlarken eşit oy dağılımının ortaya çıkması durumunda, iki oy hakkına sahiptir. Başkanın Divan genel kurulunda gerektiğinde kullandığı bu yetki, onun kurumdaki diğer görevlilerden farklı ve üstün bir statüde olduğunun en açık kanıtıdır.

B. Divan-ı Muhasebat Reis-i Sanisi

1. Seçimi

Divan-ı Muhasebat Riyasetinde bulunan reisten (Reis-i Evvel) sonra, kurumun ikinci yetkili kişisi Divan-ı Muhasebat reis-i sanisidir. Bu kişi, Divan'ın teşkil edildiği 1862 yılında, kurumun ikinci başkanı sıfatına sahiptir. Reis-i sani, Divan-ı Muhasebat'ın ehliyetli ve kabiliyetli azaları arasından seçilmektedir.⁵²²

Reis-i sanilik, Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesinde yeniden düzenlenmiştir. Bu nizamnamede Divan, Maliye ve Muhakeme isimleriyle iki daireye ayrılmıştır. Divan reisinin yönetimi altında, bu dairelere birer reis-i sani atanmıştır.⁵²³ Bu kişiler, Divan azalarının tecrübeli ve kabiliyetli olanları arasından Divan reisi tarafından seçilmişlerdir.

Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnamesinde kurum, daire düzeninde yeniden düzenlenmiştir. Divan'da, Maliye ve Muhakeme Daireleri şeklindeki düzen terk edilerek, yerlerine I. ve II. Daireler kurulmuştur. Divan reisi tarafından bu dairelere, kurum azalarından birer reis-i sani ataması yapılır.⁵²⁴ Divan-ı Muhasebat reisi, gerek gördüğü takdirde reis-i sanilerin bi-

⁵²⁰ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 435, 2 Ağustos 1884, s.20.

⁵²¹ BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁵²² BOA, İ.DUİT, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1.

⁵²³ BOA, İ.DUİT, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1.

⁵²⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 13, 24 Aralık 1879, s.21; BOA, BEO, Ayniyat. Def., No. 1695, 30 Nisan 1893, s.743; BOA, İ.ML, No. 26/1320 M 22, 1 Mayıs

rinin yerine o daireye riyaset eder. Divan dairelerinden birine başkanlık eden reis-i saninin bu makama atanabilmesi için 30 yaşından gün almış olması gerekmektedir.⁵²⁵ Aksi takdirde kararnamede belirtilen şartları haiz olmadığı gerekçesi ile bu göreve atamanın yapılması mümkün olmamaktadır.

Daire Başkanlıkları yani reis-i sanilikleri özellikle 1879 Divan karar-namesinden sonra belli bir düzene sokulmuştur. Bu hukuki düzenlenmeden sonra kararnamede belirtilmemesine rağmen reis-i saniliğe atama konusunda yeni bir teamül oluşmuştur. Buna göre; I. ve II. Daire reis-i saniliklerine yapılacak atamalarda öncelik I.Daire azalarına tanınmaktadır.⁵²⁶ I. Daire, Divan-ı Muhasebat'ın öncelikli dairesi olduğu için reis-i saniliğe atama hususunda pozitif anlamda bir ayrıcalığa sahiptir. Ayrıca reis-i sanilikler Divan içinde bir sıçrama noktası olarak dikkat çekmektedir.⁵²⁷ Bu makamda bulunan şahısların bir sonraki görev yerleri bürokratik anlamda daha üst mevki-lerdedir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Divan-ı Muhasebat daire reis-i saniliklerine kurum azalarının dışından da atamaların yapıldığı görülmektedir.⁵²⁸ Aranılan kriterlerin başında mali konulara hâkim ve bu alanda çalışan kişiler tercih edildiği görülmüştür.

2. Görev ve Yetkileri

Divan-ı Muhasebat reis-i sanisinin görev ve yetkileri hukuki anlamda düzenlenmişti. Divan'ın kuruluşundan sonra yürürlüğe giren 1863 tarihli ni-

1902; BOA, *İ.ML*, No. 15/1320 Ca 19, 23 Ağustos 1902, lef 3; BOA, *İ.ML*, No. 6/1323 Z 5, 30 Ocak 1906, lef 4.

⁵²⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 8.

⁵²⁶ Divan-ı Muhasebat II. Daire reis-i sanisi Raif Efendi, sağlık problemlerinden dolayı görevini ifa edemediğinden, bu görevden affını istemiştir. Bu nedenle boşalan reis-i sanilik görevine, I. Daire azalarından birinin atamasının yapılması gerekmektedir. I. Daire kıdemli azalarının sağlık sorunlarından dolayı bu görevi ifa etmelerine olanak bulunmamaktadır. Dolayısıyla II. Daire reis-i saniliğine, II. Daire azalarından kıdem ve ehliyetli Hamdi Bey'in tayin edilmesi, Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından Sadaret'e teklif edilmiştir. Bu tezkireye sultanın iradesi olumlu olmuştur. SA, *DMZC*, 8 Numaralı Defter, Karar No. 1133, 22 Nisan 1893, s.81; SA, *DMZC*, 8 Numaralı Defter, Karar No. 1136, 1 Mayıs 1893, s.85; BOA, *İ. ML*, No. 33/1321 S 19, 17 Nisan 1903, lef 1-2.

⁵²⁷ Divan-ı Muhasebat I. Daire reis-i sanisi olan Aza Hacı Akif Efendi, Başkan Ohannes Efendi'den sonra riyaset makamına getirilmiştir. SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 145, 7 Nisan 1881, s.62.

⁵²⁸ BOA, *DH.MUİ*, No. 1327 Ş 29, 14 Eylül 1909.

zamnamesinin beşinci maddesinde; reis-i saninin ismine, altıncı maddesinde ise kurum içindeki pozisyonuna açıklık getirilmişti. Divan-ı Muhasebat bir reis ve yedi üyeden müteşekkil olacak ve bu üyelerden birisi de reis-i sani görevini icra edecekti. Reis-i saninin diğer üyelerden tek farkı, Divan başkanının olmadığı durumlarda kuruma başkanlık edecek, onun dışında diğer üyelerin haiz olduğu aynı görev ve yetkileri haiz olacaktı.⁵²⁹

Kurumun daha teferruatlı 1865 tarihli nizamnamesinde reis-i saniliğe doğrudan bir atıfta bulunulmamıştır. Dolaylı olarak; Divan başkanının bulunmadığı genel kurul toplantılarında müzakere edilen meselenin sonuca kavuşturulması için yapılan oylamada eşitlik çıkması hâlinde reis vekilinin reyî iki oy itibarında olacaktır ifadesi yer almaktadır.⁵³⁰ Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesinde Maliye ve Muhakeme adıyla iki daireye taksimi neticesinde, bunlarında birer reis-i sanisi olması gerekirken, detaylı bir düzenleme yapılmamıştır.

Reis-i sanilik hakkında en ayrıntılı düzenleme Divan'ın 1879 tarihli kararnamesidir. Bu kararnamenin; dördüncü, altıncı, yedinci, on birinci, on ikinci ve on altıncı maddelerinde reis-i saninin görev ve yetkileri düzenlenmiştir.⁵³¹ Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinin aksine 1879 tarihli kararnamesinde, kurum Maliye ve Muhakeme adıyla değil sadece rakamsal bazda iki daireye ayrılmış ifadesi mevcuttur. Dolayısıyla bu dairelerin reis-i saniliklerine de yine Divan başkanı tarafından ehliyetli ve kabiliyetli azalardan atama yapılmıştır.⁵³² Divan, reis-i sanileri 30 yaşında olmaksızın bu makama getirmemektedir. Daire ikinci başkanlıkları için düşünülen şahısların sadece ehliyetli ve kabiliyetli olmaları yeterli olmayıp, atanmaları için yaş kriterine de sahip olmaları gerekmektedir. Böylece reis-i sani, Divan başkanının bulunmadığı zamanlarda kuruma başkanlık yapma hak ve salahiyetini haiz olmaktadır. Ayrıca başkanın ve reis-i sanilerin bulunmadığı zamanlarda da Divan'a en kıdemli aza başkanlık etmektedir.⁵³³

⁵²⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1.

⁵³⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1.

⁵³¹ Bu maddelerin bir kısmı Divan-ı Muhasebat reisinin görev ve yetkileri kısmında detaylı olarak incelendiğinden tekrar edilmeyecektir.

⁵³² SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 376, 10 Kasım 1883, s.203; SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 631, 14 Eylül 1886, s.42; BOA, *BEO*, *Ayniyat. Def.*, No. 1695, 30 Nisan 1893, s.743; BOA, *İ.ML*, No. 15/1320 Ca 19, 23 Ağustos 1902, lef 3.

⁵³³ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 8.

Kurumun birinci ve ikinci başkanlıklarında bulunan azalar, görev ve yetkileri çerçevesinde icra ettikleri işlerden dolayı padişah tarafından taltif edilmektedirler. Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından teklif edilmek suretiyle, başkan yardımcılarını nişan veya rütbe bazında Sadaret'in arzı ve padişahın iradesi ile mükâfatlandırılmaktadırlar.⁵³⁴

C. Divan-ı Muhasebat Azası

Divan-ı Muhasebat başkanının görev ve yetkilerini açıkladıktan sonra, Divan'ı oluşturan bir diğer unsur olan, üyelerle ilgili bilgiler verilmek suretiyle kurumun bürokratik yapısının teferruatları biraz daha netleşecektir. Öte yandan Divan-ı Muhasebat başkanının görev ve yetkilerini ele alırken dolaylı olarak üyelerle ilgili bir kısım bilgilere yer verilmiştir. Bu bakımdan burada üyelerin seçilmesi, nitelikleri ve görevleri gibi olgular kuruluş süreci de göz önünde bulundurularak ele alınacaktır.

1. Seçimi

Divan-ı Muhasebat'ın üyeleri, kuruluş tarihi olan 29 Mayıs 1862'den itibaren teşkilat yapısı içinde, daima önemli bir konumda olmuşlardır. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı mali sistemini denetim altında tutacak kurumun üyeleri, bu görevi yerine getirebilecek nitelikte olmalıydılar. Divan'ın ilk yıllarında gerekli donanımına sahip azaların Tanzimat dönemi okullarından mezun olmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise, bu okullar yeni kurulduğundan, buradan mezun olanlar devlet bürokrasisi içinde henüz bilgi ve donanım olarak yeterli seviyelere gelememişlerdir.⁵³⁵ Bundan dolayı Divan'da görev alan ilk üyelerin maliye teşkilatı içinden geldikleri görülmektedir.⁵³⁶ Divan-ı Muhasebat'ın kuruluşunu izleyen bir kaç yıl üye seçimi için belirli bir kural gözetilmemiştir.⁵³⁷ Üyelerden her birinin

⁵³⁴ BOA, *İ.TAL*, No. 1314 R 112, 1 Ekim 1896, lef 2; BOA, *İ.TAL*, No. 1316 Za 121, 5 Nisan 1898, lef 2.

⁵³⁵ Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıali (1789-1922)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s.135-136.

⁵³⁶ Divan-ı Muhasebat Genel Kurulu'nun ilk üyeleri; Emin Bey, Tahsin Efendi, Haşmet Efendi, Emin Efendi, Ağaton Efendi, Aristidi Bey ve Ali Bey'dir. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1281, Defaa 19, s.39.

⁵³⁷ BOA, *AMKT.MHM*, No. 369/61, 6 Aralık 1866; BOA, *AMKT.MHM*, No. 447/38, 13 Şubat 1873; BOA, *İ.DH*, No. 46930, 6 Nisan 1873; BOA, *İ.DH*, No. 77043, 23 Ocak 1886; BOA, *İ.DH*, No. 1310/1311 C 7, 9 Aralık 1893; BOA, *BEO. Ayniyat. Def.*, No. 1696, 26 Haziran 1894, s.705; BOA, *İ.HR*, No. 1313 Za 15, 23 Nisan 1896, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 34/1318 L 22, 12 Şubat 1901; Ahmet Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi*, C.X, s.112,123.

kendi alanında uzman kişilerden seçilmesine özen gösterilmiştir.⁵³⁸ Divan'ın 1863'de atanan başkanının dışındaki altı üyesinin tamamı mali konular üzerinde uzmanlaşmış kişilerdir.⁵³⁹ Üyeler, Divan-ı Muhasebat dışında daimi surette başka bir memuriyette görevli olmadıklarından kurumun çalışmasını aksatacak bir sorun veya yakınmaya yol açmamışlardır. Bütün çalışma enerjisini Divan'a yansıtmak üyelerin seçilmesine dikkat ederek farklı bir işe atamalarının yapılmaması için titizlik gösterilmiştir. Bu şekilde azaların sadece bir işle meşgul olarak daha verimli olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Üyelerin daimi ikinci bir memuriyeti olmamakla birlikte geçici surette kurulan bazı meclis ve komisyonlarda görev almalarının engellenmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır.⁵⁴⁰ Azalara, haftanın belirli günlerinde toplantı yapan bu geçici meclis ve komisyonlara, asli görevlerini aksatmamak şartıyla izin verilmiştir.

Divan-ı Muhasebat'a üye seçiminde üzerinde hassas bir şekilde durulan kriterlerden birisi de, bu kişilerin Osmanlı mali sistemi hakkında ehliyetli ve kabiliyetli olmalarıydı.⁵⁴¹ Hiç kuşkusuz mali kayıtları denetleyecek böyle bir kuruma aksi yönde atamalar yapılması düşünülemezdi. Daha önce bu oldukları görevlerde kendilerini ispatlamış olmaları gerekiyordu.⁵⁴² Divan-ı Muhasebat üyesi, Divan genel kuruluna mazeretsiz devam edebilmeli, gerektiğinde müzakerelerde kendi fikirlerini rahatça söyleyebilmeli ve tartışmalara girebilecek kapasitede olmalıydı.

Üyelik seçimlerinde dikkate değer bir diğer nokta da, yaş sınırı uygulamasıdır. Bu düzenlemede Divan-ı Muhasebat azası olacak şahısların belli bir olgunluğa ve tecrübeye sahip olması istenilmektedir. Bundan dolayı bu makam için atanacak üyelerde 30 yaşından gün almış olmak şartı aranmak-

⁵³⁸ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 307/6, 25 Temmuz 1864.

⁵³⁹ Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin 8 Temmuz 1863 tarihli haberinde Divan'a başkan ve üyelerin atanması ile ilgili bir haber mevcuttur. Gazete haberi, başkan dâhil yedi kişinin atanmasıyla kurumun ilk defa bir başkan ve altı aza ile kurulduğu gerçeğini gözler önüne seren en önemli delildir. Divan-ı Muhasebat nizamnamesinde kurum, bir başkan ve yedi azadan oluşur denilmesine rağmen, ilk kuruluşunda bu sayı bir başkan, altı azadan meydana gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1.

⁵⁴⁰ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 395/100, 7 Şubat 1868.

⁵⁴¹ *Rûzname-i Ceride-i Havâdis*, No. 1194, 16 Zilhicce 1280 (23 Mayıs 1864), s.1; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 6865, 8 Safer 1318 (7 Haziran 1900), s.1.

⁵⁴² BOA, *İ.DH*, No. 48848, 15 Mart 1875.

tadır.⁵⁴³ Böylelikle kabiliyetlerine ek olarak belli bir olgunluğa erişmek de atama kriteri olarak göz önünde bulundurulmaktadır.

Divan-ı Muhasebat üyeliği, Divan'ın teşkilat yapılanması içerisindeki statüsüne oranla her zaman tecrübeli devlet adamları arasından belirlenmiştir. Üyeler, ağırlıklı olarak Maliye Nezareti bünyesinde tecrübe kazanmış ve sonrasında da bu nezarete nazır olmuş kimselerden seçilmiştir.⁵⁴⁴ Paşa rütbeli, nazırlık yapmış, eyalet valiliği ya da defterdarlık görevlerinde bulunmuş şahıslar üye belirlemede tercih edilmiştir.

Üye seçimi, Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu ilk yıllarda Divan-ı Muhasebat reisi, maliye nazırı ve sadrazam tarafından ortak karar ile yapıyordu.⁵⁴⁵ Divan'ın 1879 tarihli kararnamesinin onaylanmasından sonra üye seçiminde maliye nazırının fonksiyonu azalmakla birlikte tamamen ortadan kalkmadı⁵⁴⁶ ve bu yetki sadece Divan başkanı ve sadrazam tarafından kullanıldı.⁵⁴⁷ Buna göre aday, başkan tarafından belirlendikten sonra sadrazamın görüşü alınarak padişahın onayına sunuluyordu. Onaylanan adayın üyeliği kesinleşiyordu. İrade ile atanan üyelerin göreve başlamasından evvel bir seremoni düzenleniyordu. Buna göre, asaleten üyeliği tasdik olunan şahıslar yemin ederek yeni görevlerine başlıyorlardı.⁵⁴⁸ Üyelerin görev süreleri ile ilgili nizamnamelerde bazı düzenlemeler mevcuttu. Buna göre üyeler, istifa

⁵⁴³ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁵⁴⁴ BOA, *İ.DH*, No. 36328, 30 Haziran 1864; BOA, *İ.HUS*, No. 21/1311 Ş 44, 2 Şubat 1894.

⁵⁴⁵ BOA, *AMKT.MHM*, No. 289/17, 3 Ocak 1864; BOA, *İ.DH*, No. 41806, 10 Ekim 1869.

⁵⁴⁶ SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 563, 28 Ocak 1886, s.175; BOA, *BEO. Ayniyat. Def.*, No. 1695, 23 Mart 1893, s.727; BOA, *İ.DH*, No. 1303/1310 N 39, 16 Nisan 1893; BOA, *İ.ML*, No. 11/1314 N 6, 24 Ocak 1897. Maliye Nezareti, Divan-ı Muhasebat azasını seçme yetkisi olmadığı halde, aza adayları hakkında görüş beyan etmeyi sürdürmektedir. Maliye nazırı, Divan-ı Muhasebat azalık kadrosu için adı geçmekte olan Maliye Düyun-ı Umumiye Muhasebecisi Karabet Karakaşyan'ın liyakat ve vasıflarını ifade ederek, adı geçen şahsın atanmasıyla ilgili görüş bildirmektedir.

⁵⁴⁷ Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnamesinde özerk bir kurum olarak ifade edilmesi ile maliye nazırının, bu kurum üzerindeki bütün yetki ve salâhiyetleri elinden alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *Y.PRK.ML*, No. 12/61, 17 Ekim 1877, lef 13; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 7.

⁵⁴⁸ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

etmedikçe veya memuriyetten çıkarılma gibi durumları olmadığı müddetçe görevlerine devam ediyorlardı.⁵⁴⁹

Yeni göreve başlayan azaya, bir nevi atama kararnamesi sayılan Berât-ı âlişan veriliyordu.⁵⁵⁰ Bu belge, Osmanlı kurum teşkilatı içinde önemini kaybetmiş olmasına rağmen sembolik de olsa yaşatılan Divan-ı Hümayun'da düzenleniyordu. Divan-ı Hümayun'daki kayıt defterlerine işlenen bu belge, azanın görev sürecinde büyük bir öneme sahipti. Şöyle ki, aza, istifa etmedikçe ve memuriyetten çıkarılmadıkça, görevde kaldığı süre zarfında bu belgenin sağladığı hak ve yetkileri kullanmaktaydı. Bu berat, kararnamede yazılı azalığın bitişi sağlayan, istifa⁵⁵¹ veya görevden alınma, durumlarından herhangi birinin gerçekleşmesi hâlinde iade edilmek zorundaydı.⁵⁵² Fakat Divan-ı Muhasebat kararnamesindeki ilgili maddenin detaylı olmaması neticesinde bazı sorunların çözümü zorlaşmaktaydı.⁵⁵³ Azanın uzun süre izinli olması, geçici görevle başka bir memuriyete atanması vb. durumların

⁵⁴⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865; Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnamesinde, üyeler Heyet-i Mebusan tarafından azledilmelerinin gereği tasdik olunmadıkça hayat boyu bu görevde kalacaklardı. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁵⁵⁰ Divan-ı Muhasebat'ın kuruluşundan (29 Mayıs 1862) 13 Şubat 1889 tarihine kadar göreve başlayan reis ve azalara berat verilmiştir. Bu tarihten sonra göreve başlayanlara bu belgenin verilmediği, Divan Riyasetinin Divan-ı Hümayun'daki berat kayıt defterlerinde yapmış olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu tarihten sonra Divan'da istihdam edilen reis ve azalara berat verilmesi gerektiği Divan-ı Muhasebat Heyeti Umumiyesi'nce müzakere edilip durum Babıali'ye bir tezkire ile bildirilmiştir. Sadaret'in Maliye Nezareti ile yapmış olduğu yazışmalar neticesinde Divan Riyaseti haklı bulunarak mağduriyetin giderilmesi yönünde bir karar alınmıştır. Sadaret, berat verme işleminin normal seyrine dönmesi için hazırlamış olduğu arz tezkiresini padişaha sunmuştur. Sultanında bu tezkireyi onaylaması ile birlikte 13 Şubat 1889 tarihinden sonra göreve başlayan Divan-ı Muhasebat reis ve azalarına beratları takdim edilmiştir. Bundan sonrada bu kadrolara atanan Divan çalışanlarına berat verme işlemi devam etmiştir. BOA, *İ.ML*, No. 1327 N 1, 16 Eylül 1909, lef 1-3. Bk. Ek XX; BOA, *İ.MV*, No. 133/55, 16 Eylül 1909.

⁵⁵¹ Divan azasının istifası genel bir ifade olup buna başka anlamlarda yüklenebilir. Azanın başka bir kuruma atanması isteğinin gerçekleşmesi sonucunu da istifa başlığı altında değerlendirmek gerekir.

⁵⁵² SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 141, 29 Mart 1881, s.58-59; BOA, *İ.DH*, No. 97381, 26 Eylül 1887, lef 3.

⁵⁵³ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 253, 1 Haziran 1882, s.33-34; SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 325, 8 Mayıs 1883, s.133.

oluşması hâlinde ne gibi bir yol izleneceği bilinmemekteydi. Bu konu ile ilgili yapılan yazışmalarda bir bütünlük olmamasına rağmen genel itibariyle azaların beratlarını muhafaza ettikleri görülmekteydi. Azanın, geçici başka bir memuriyete atanması veya uzun süreli izin alması beratını iade etmesini gerektirecek söz konusu durumlardan biri değildi.

Divan-ı Muhasebat dairelerinin düzenli çalışabilmeleri için her dairenin belli sayıda azaya ihtiyacı vardı. Dairelerin başkanlardan hariç dörder azası bulunmadığı zamanlarda, o dairelerin toplantı yapması ve karar alması yasal değildi. Divan genel kurulunun ve dairelerin kanuna uygun düzenli ve geçerli toplantı yapması aza sayılarının kontrol altında tutulması ile mümkündü. Bu nedenle Divan üyeliği kadrosunda bir açık meydana geldiğinde, bu pozisyona hemen bir atama yapılıyordu⁵⁵⁴Divan-ı Muhasebat azalığı için atama önceliği özellikle kurum personeli olan başkâtip ve baş mümeyyize veriliyordu.⁵⁵⁵ Özellikle baş mümeyyizin I. Daire çalışanı olduğu göz önüne getirilirse, Divan hiyerarşisi içerisinde I. Dairenin önemi de açıklığa kavuşmaktaydı. Bu üyelik için, Divan nizamnameleri ve kararnamesindeki ilgili maddeye göre, kurum içinde çalışan başkâtip veya en kıdemli denetçi olan baş mümeyyiz, başkan tarafından aday gösterilerek, atama tezkiresi Sadaret kanalıyla padişaha sunuluyordu.⁵⁵⁶ Padişah, Divan azalığı için ehliyet ve kabiliyeti baz alarak en uygun adayın atama kararnamesine onay veriyordu. Kurumun devlet içindeki statüsünden dolayı görevi hak edecek şahısların tayin olunmasına azami dikkat sarf ediliyordu.

Divan'a yapılan aza atamalarında dikkate değer bir nokta daha vardı. Kurumun kurulduğu ilk yıllarda üyeliklere yapılan atamalarda devletin ka-

⁵⁵⁴BOA, *İ.DH*, No. 50715, 30 Temmuz 1876, lef 1-2; BOA, *İ.DH*, No. 86223, 13 Ocak 1881. Bk. Ek XII; BOA, *İ.DH*, No. 69901, 14 Aralık 1882, lef 1. Bk. Ek IX; BOA, *İ.DH*, No. 77403, 11 Şubat 1886, lef 2; BOA, *İ.DH*, No. 97381, 27 Eylül 1891, lef 3.

⁵⁵⁵BOA, *İ.DH*, No. 70414, 1 Nisan 1883; BOA, *İ.DH*, No. 70503, 15 Mayıs 1883, lef 1; BOA, *İ.DH*, No. 1315/1312 S 39, 19 Ağustos 1894, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 1316 L 7, 16 Şubat 1899, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 29/1317 N 2, 3 Ocak 1900, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 1317 N 29, 3 Ocak 1900, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 23/1319 Z 22, 11 Mart 1902, lef 3; BOA, *İ.ML*, No. 15/1320 Ca 19, 23 Ağustos 1902, lef 3; BOA, *İ.ML*, No. 1322 S 8, 20 Nisan 1904, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 1324 Ra 27, 23 Mayıs 1906, lef 1-2; BOA, *İ.ML*, No. 1326 S 22, 18 Mart 1908, lef 2.

⁵⁵⁶BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2; SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 305, 17 Şubat 1883, s.104; BOA, *İ.DH*, No.1315/1312 S 39, 19 Ağustos 1894, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 1326 S 22, 18 Mart 1908, lef 2.

patılan bazı dairelerinin memurları da tayin edilmekte idi. Osmanlı Devleti, kuruluş amacından uzaklaşan veya istenilen başarıyı sağlayamayan kurumları kapatırdı. Kapanan meclis ve divanların çalışanları ise mağdur edilmeyip vasıfları nispetinde bazı kurumlara atanırlardı.⁵⁵⁷ Bu şekilde kapatılan kurumların personellerinden bazıları da Divan-ı Muhasebat'a aza olarak tayin edilirdi.⁵⁵⁸

Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu ilk yıllarda üyelik için dolaylı olarak da atamalar yapıldı. Bu atama usulüne en iyi örnek, becayiş yoluyla görevlileri değiştirmektir.⁵⁵⁹ Bu yöntemle, iki kadro eşdeğerlikleri aynı olan memuriyetlerdeki şahıslar kurum değiştirmektedir. Divan azası, başka bir kurumdan gelebileceği gibi farklı bir kuruma da gidebilirdi.⁵⁶⁰ Farklı kurumlardan geçişin yanı sıra Divan daireleri arasında da bu tür becayişlere rastlanmaktaydı.⁵⁶¹ Azaların bir daireden diğer daireye geçmelerinde herhangi bir maddi menfaat veya gelecek kaygısı söz konusu değildi. Bu tür becayişlere Divan-ı Muhasebat içinde sık rastlanmamakla birlikte yine de tesadüf edilmekteydi.

Azalık için becayiş ve doğrudan atamanın dışında da bir alternatif vardı. Azalık kadrosu için kişinin bizzat kendisinin talepte bulunmasıydı.⁵⁶² Doğrudan ve dolaylı atamalarda azalık için ismi geçen kişileri ya çalıştıraları kurum amiri veya Sadaret teklif ederdi. Divan-ı Muhasebat azalığının

⁵⁵⁷ Maliye Nezareti bünyesinde kurulan Hazine'nin tasarruf tedbirlerinden dolayı lağvedilmiş olan tahsilatı muhasebe komisyonunda görev alan Tahir Efendi'nin Divan-ı Muhasebat azalığına tayini gerçekleşmiştir. BOA, *İ.DH*, No. 39834, 2 Eylül 1867.

⁵⁵⁸ BOA, *İ.DH*, No. 74016, 14 Aralık 1884; BOA, *İ.DH*, No. 74133, 14 Aralık 1884.

⁵⁵⁹ BOA, *İ.DH*, No. 35196, 11 Kasım 1863; BOA, *A.MKT.MHM*, No. 284/33, 17 Kasım 1863; BOA, *A.MKT.MHM*, No. 301/45, 27 Mayıs 1864; BOA, *A.MKT.MHM*, No. 379/82, 22 Nisan 1867; BOA, *İ.DH*, No. 41116, 3 Mayıs 1869; BOA, *İ.DH*, No. 45034, 22 Mart 1872; BOA, *İ.DH*, No. 87091, 2 Şubat 1880; BOA, *İ.DH*, No. 81811/2, 30 Haziran 1887, lef 1; BOA, *İ.HR*, No. 1313 Za 15, 29 Nisan 1896, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 1313 Za 30, 13 Mayıs 1896, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 1322 S 19, 5 Ekim 1906, lef 3-7; Ahmet Lûtfi Efendi, *Lûtfi Tarihi*, C.X, s.127.

⁵⁶⁰ SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 468, 23 Aralık 1884, s.70; SA, *DMZC*, 13 Numaralı Defter, Karar No. 1583, 1 Haziran 1904, s.21.

⁵⁶¹ BOA, *İ.DH*, No. 44439, 8 Ekim 1871; SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 631, 14 Eylül 1886, s.42.

⁵⁶² İlga edilen Kavaim Komisyonu Reisi Berusi(?) Efendi'nin Maliye Nezareti'nde veya Divan-ı Muhasebat'ta uygun bir kadroya (Azalığa) atanmasını isteyen dilekçesi Divan Riyasetine gönderilmişti. BOA, *DH.MKT*, No. 162/3, 2 Kasım 1893, lef 3.

boş kadrosuna atanmak için talepte bulunan şahsın yapması gereken tek şey, Divan-ı Muhasebat Riyasetine yazılı başvuruda bulunmaktır.⁵⁶³ Bu başvurular başkanlık makamının başvuruları kendi başına değerlendirme yetkisi olmadığından Sadaret kanalıyla padişaha arz edilirdi.

Divan üyeleri kayd-ı hayat şartıyla azalık kadrolarına atanmalarına⁵⁶⁴ rağmen, yeni tayinlerin gerçekleşmesinin dört temel nedeni vardır. Divan-ı Muhasebat üyesi iken ölüm, istifa, emeklilik ve görevden alınma gibi durumlarda kişinin kadrosu boşalmaktadır.⁵⁶⁵ Bu boş kadroya yeni atama yapılması gerektiğinden, Divan başkanı bu görev için vasıflı olduğuna kanaat getirdiği adayın ismini Sadaret'e sunmaktadır. Aynı durum Divan azası iken istifasını sunan şahıs içinde geçerlidir ve prosedür yukarıda anlatıldığı şekilde işlemektedir.

Divan-ı Muhasebat azalarının özlük haklarından birisi de emekliye ayrılımlarıdır. Emeklilik ile ilgili talepleri ya kendilerinden ya da kurumlarından gelmektedir.⁵⁶⁶ Üyeler, çalışamayacak durumda olduklarını Divan Riyasetine

⁵⁶³ BOA, *İDH*, No. 45487, 27 Temmuz 1872, lef 1-2; BOA, *İ.HUS*, No. 45/1311 B 14, 20 Şubat 1894, lef 1.

⁵⁶⁴ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 135, 9 Şubat 1881, s.47.

⁵⁶⁵ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 325, 8 Mayıs 1883, s.133; SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 375, 8 Kasım 1883, s.114; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 455, 25 Ekim 1884, s.43; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 496, 24 Mart 1885, s.105; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 524, 29 Haziran 1885, s.137; BOA, *İDH*, No. 71510, 3 Kasım 1883, lef 1; BOA, *İDH*, No. 74755/2, 14 Mart 1885, lef 1; BOA, *İDH*, No. 75553/1, 15 Haziran 1885, lef 1; BOA, *İDH*, No. 79131, 10 Haziran 1886; BOA, *Y.A.RES*, No. 69/22, 24 Şubat 1894, lef 1-2; BOA, *İ.ML*, No. 26/1316 L 7, 16 Şubat 1899, lef 2.

⁵⁶⁶ Divan-ı Muhasebat II. Daire azası Karakaş Karabet Efendi, dört seneden beri evinden çıkamayacak şekilde hasta olmasından dolayı, Divan'a gelerek görevini yerine getirememektedir. Sadrazamın bilgisi dâhilinde olan bu olay, Divan iç tüzüğü gereği bazı sıkıntılara neden olmaktadır. Divan'da aza sayısının sınırlı olması, çoğunlukla karar verilecek konularda yeter sayısının oluşmaması, kurumun işleyişine sekte vurmaktadır. Adı geçen azanın, uzun bir süredir Divan'a devam edemediği ve uygulanan tedaviye cevap vermediği dikkate alındığında, Tekaüd Nizamnamesinin 30. maddesi hükmünce emekliliğe ayrılmasına ve maaş bağlanmasına karar verilmiştir. BOA, *İ.ML*, No. 1317 C 29, 5 Aralık 1899, lef 1, 3; İlgili karar mazbatası Şûrâ-yı Devlet tarafından düzenlenerek Sadaret kanalıyla padişaha arz olunmuştur. İradenin olumlu olduğu bu evrakta, Karakaş Karabet Efendi'ye son memuriyet maaşının yarısı olan 2.250 gurus emekli aylığı ödenmesi kararlaştırılmıştır. BOA, *İ.TKS*, No. 1318 M 4, 30 Nisan 1900.

yazılı olarak bildirmeleri hâlinde gerekli işlemleri başlatmış olmaktadırlar. Kişinin emeklilik talebi olmaksızın genel kurulun çalışma düzenini yaşlılık veya hastalık sebepleriyle etkilemeye başlaması, kurum başkanlığının bu üye hakkında tasarrufta bulunmasına imkân tanımaktadır.⁵⁶⁷ Her iki aşamada da, Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından üyenin emekliliği ile ilgili tezkire Babıali'ye sevk edilmektedir. Buranın olur vermesi hâlinde, durum Tekaüd Sandığı'na iletilmektedir. Üyenin emeklilik evrakları ekleriyle birlikte sandık tarafından incelendikten sonra, emekliliğine engel teşkil edecek bir durum olup olmadığı tekrardan Babıali'ye bildirilmektedir.⁵⁶⁸ Sandıktan gelen görüş doğrultusunda son karar, padişaha sevk edilecek arz tezkiresinin onayına kalmaktadır. Evrak, padişahın onaylaması hâlinde üzerindeki tarihten itibaren emeklilik maaşının ödenmesi için Tekaüd Sandığı'na gönderilmektedir. Böylelikle Divan azası emeklilik maaşını almaya hak kazanmaktadır.⁵⁶⁹

Emekliliğe ayrılarak aylık almak isteyen üyelerin işlemlerinde iki yol takip edilmektedir. Birinci yol; üyenin, şahsen veya kurumunun kendisi için emeklilik talebinden sonra Divan tarafından ödenen maaşının kesilmesidir. Hak kaybına uğramamak için azaya işlemlerin bitiminden sonra verilecek maaş, emekliliğe ilk müracaat tarihinden itibaren ödenmeye başlamaktadır. İkinci yol ise; azanın emeklilik işlemleri sonuçlanıncaya kadar Divan tarafından maaşı düzenli olarak ödenmektedir. Emeklilik işlemlerinin bitmesinden sonra üyenin emekliliğe hak kazandığı tarihte kurumdan aldığı maaşı kesilir ve aynı anda Tekaüd Sandığı tarafından emeklilik maaşı bağlanır.⁵⁷⁰

Divan azasının görevden alınması, Divan-ı Muhasebat'ın kurum tarihi (1862-1908 tarihleri arasını baz alarak) dâhilinde sadece bir kez vuku

⁵⁶⁷ BOA, *İ.DH*, No. 45762, 12 Ekim 1872, lef 1-2; BOA, *İ.ML*, No. 1324 Ra 27, 23 Mayıs 1906, lef 2.

⁵⁶⁸ Divan-ı Muhasebat II. Daire Reis-i Sanisi Rıfat Efendi'nin kurum aracılığıyla Babıali'ye takdim edilen emeklilik evrakı, buradan Tekaüd Sandığı'na gönderilmiştir. Burada, Divan üyesinin ekleriyle birlikte gelen evrakları titizlikle incelenmiştir. Hizmet cetvelinde 1879 senesindeki maaşlarıyla ilgili bir problemden dolayı evraklar, düzeltilmesi için iade edilmiştir. Divan yaptığı kontrollerden sonra kişiye ait gerekli evrakları sandığa tekrardan göndermiştir. SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 295, 30 Aralık 1882, s.91.

⁵⁶⁹ BOA, *İ.ML*, No. 1324 Ra 27, 23 Mayıs 1906, lef 2.

⁵⁷⁰ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 400, 23 Şubat 1884, s.248-249; BOA, *İ.TKS*, No. 1324 N 12, 3 Temmuz 1906.

bulmuştur.⁵⁷¹ Divan-ı Muhasebat azası Ağâh Efendi'nin azalığa yakışmayan hâl ve hareketleri ve başka işlerle meşgul olmasından dolayı Sadaret'in memuriyetten ihraç edilmesi için sunulan arz tezkiresine padişahın onayı olumlu olmuştur. Padişah tarafından adı geçen kişinin devlet hizmetinden ihracı ve boşalan azalık kadrosuna uygun bir atamanın yapılması da ayrıca istenilmektedir.⁵⁷² Görevden alınmanın ve devlet memuriyetinden men edilmenin söz konusu olduğu bu durumlara nazaran, azalar kendi üstlerine düşen işleri büyük bir hassasiyetle yapmakta ve görevlerini en iyi şekilde yerine getirmektedirler.

Divan-ı Muhasebat'ın 29 Mayıs 1862'de kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra hazırlanan nizamnamesinde üye sayısı, reis hariç, yedi kişiden müteşekkildi.⁵⁷³ Divan'ın 29 Nisan 1865 tarihinde yeniden tanzim edilen, üç kısım ve 33 maddeden oluşan nizamnamesinde ise üye sayısında büyük bir artış oldu. Kurumun iki daireye ayrılmasıyla birlikte her dairede altı azanın görev yapması kararlaştırılarak üye sayısı yediden on ikiye çıkarıldı.⁵⁷⁴ Aza sayısının artması hem dairelerin çoğalması ile hem de iş yükünün artış göstermesiyle doğru orantılı idi.

Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra hazırlanan Divan kararnamesinde üye sayısı on iki olarak öngörüldü. Fakat Divan'ın üye sayısı hiçbir zaman belirlenen düzeyde tutulamadı. Devletin içinde bulunduğu mali kaynaklı sebeplerden dolayı üye mevcudiyeti hiçbir vakit belirlenen noktaya gelememi. Ayrıca Divan üyeliği gibi nüfuzlu ve yüksek maaşlı bir makam için daima bir çekişme söz konusu idi. Ama üyelik maaşının yüksek olmasına rağmen, kurumun yeterli üye sayısı ile çalışamaması durumu, daha çok ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu. Bundan dolayı da üyelik için mümkün mertebe deneyimli ve çalışkan zatların ataması gerçekleştiriliyordu. Divan-ı Muhasebat üyeliği, yüksek rütbeli bürokratlara maddi menfaat sağlayan bir makam olarak görülmediği gibi bir sonraki görev için sıçrama noktası da değildi. Yeterli sayıya hiç ulaşamayan bir kurum üyeliği için aksini iddia etmek de imkânsızdı. Bilakis tasarruf tedbirlerinin yoğun olarak uygulandığı dönemde bile atama yapma yerine mevcutların maaşlarından kesinti yoluna gidildi.

⁵⁷¹ İncelediğimiz dönem içinde Divan azasının görevden alınması işlemi ile ilgili tek bir kayıt bulunmuştur.

⁵⁷² BOA, *İ.DH*, No. 39204, 28 Mayıs 1867.

⁵⁷³ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2.

⁵⁷⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2; *Düstür*, I.Tertip, C.II, s.135-144.

Maaşlarda yapılan ciddi kesintilere rağmen kurum üyeliği itibarlı bir memuriyet olarak kalmaya devam etti.

Divan-ı Muhasebat azalığına atama yapılırken ekonomik tedbirler hep ön planda tutulmuştu. Yapılacak atamanın gerekliliği önemli bir etken olmakla birlikte finansal durumda göz ardı edilmiyordu. Divan'ın kuruluş yıllarında gerçekleştirilecek tayinlerin Hazinesin mali politikalarına ters düşmemesi için azami gayret gösteriliyordu. Şöyle ki, Divan-ı Muhasebat'ın yeterli sayıda aza ile icra etmekte olduğu görevleri vardı. Aza miktarının nizamname ve kararnamelerde belirtilen sayıda tutulması kanunen gerekli olmakla birlikte, tasarruf tedbirlerine riayet etmek adına bu durum görmezden gelinebiliyordu. Bazen alınması gerekli olan iki azanın, yukarıda ifade edilmeye çalışılan nedenden dolayı, sadece bir tanesi tercih ediliyordu.⁵⁷⁵ Ancak bu tür aza alımlarına, özellikle Divan'ın kuruluş yıllarında daha fazla tesadüf edilmekteydi.

Öte yandan 1856 Islahat Fermanı'nın ilanıyla gayrimüslim tebaanın Müslümanlarla eşitliğinin tanınmasından sonra Divan-ı Muhasebat'a gayrimüslim üyelerde kabul edilmeye başlandı.⁵⁷⁶ İlk kez 1863'te iki aza Divan-ı Muhasebat üyeliğine atandı.⁵⁷⁷ Bu ilk gayrimüslim üye Sadaret'in teklifi ve padişahın oluru ile göreve başlamışlardı. Divan'ın kuruluşundan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar kuruma gayrimüslim üye atanarak görev yaptığı salnamelerden ve Divan-ı Muhasebat zabıt ceridelerinden anlaşılmaktadır.

Divan-ı Muhasebat'ta görev yapmış azaların büyük çoğunluğunun maliye ve mülkiye sınıflarından gelen kimselerden seçilmiş olduğu görülmektedir. Tam ve eksiksiz bir listenin elimizde bulunmaması ve Divan-ı Muhasebat zabıt ceridelerinden ve salnamelerden elde ettiğimiz listelerde de üyelerin hangi sınıftan olduğuna dair yeterli verinin bulunmayışı tam ve

⁵⁷⁵ BOA, *İ.DH*, No. 44920, 17 Şubat 1872, lef 2.

⁵⁷⁶ "...tebai Devleti aliyemin cümlesi herhangi miletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umum hakkında meriyyül icra olacak nizamata imtisalen memuriyetlerde istihdam olunmaları..." Ayrıntılı bilgi için bk. Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.16; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1986, s.71.

⁵⁷⁷ Divan-ı Muhasebat'ın ilk gayrimüslim üyeleri Ağaton Efendi ile Aristidi Bey'dir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1281, Defaa 19, s.39.

doğru bir oran verebilmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak her iki sınıftan da üyenin var olduğunu, maliye kökenli üyelerin sayı itibarıyla fazlalıklarını tayin yazılarından anlamakla birlikte, bu konu hakkında kesin bir hüküm vermek imkânsızdır. Nasıl riyaset için farklı sınıfa mensup insanlar seçilebiliyorsa, azalık içinde aynı durum söz konusudur. Bazı dönemlerde hariciye ve askeriye kökenli üyelerin de Divan'da görev yaptıkları aşikârdır. Farklı sınıfa mensup memuriyetlerden gelmiş olmalarına rağmen bu görev için kabul gören en önemli etken kendilerini kanıtlamış deneyimli uzman kişiler oldukları gerçeğidir.

2. Görevleri, Yetkileri ve Maaşları

Divan-ı Muhasebat üyelerinin görevleri arasında, Divan genel kurulu üyeliği sıfatıyla katıldıkları toplantılarda kurumun işleyişine uygun olarak mali denetim sonuçları hakkında idari kararlar almaktır. Üye, devlet dairelerine ayrılan tahsisatlarla ilgili denetim işlerinin görüşülerek karara bağlandığı bu kurulun doğal üyesi olarak görüş bildirmekle mükelleftir. Diğer taraftan Sadaret kanalıyla gönderilen bir kanun tasarısı görüşülürken üye, taslak hakkında olumlu veya olumsuz görüşünü gerekçeli kararı ile beyan etmektedir.

Divan azaları, mensup olduğu daire toplantılarına düzenli olarak katılmak, mümeyyizler tarafından tanzim olunan hesaplarla ilgili gerekli tetkikleri yaparak bunları Divan genel kuruluna görüşülmek üzere havale etmekle mükelleftir.⁵⁷⁸ Divan'da yapılan müzakerelerde bu hesaplarla ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra yapılacak tartışma neticesinde alınacak karar için oy kullanma yetkisi vardı. Her üye yetkili olduğu hesapla ilgili verilen hülasayı ayrıntılı olarak tetkik etmeye mecburdu.⁵⁷⁹ Divan azaları, mümeyyiz tarafın-

⁵⁷⁸ Divan-ı Muhasebat reisi dâhil genel kurulda üç aza bulunmadığı takdirde, Divan'da görüşülen hiç bir madde hakkında karar verilemeyecektir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinin aza mevcudiyeti ile ilgili 7. maddesinde ise, bir sayı telaffuz edilmeyip, Divan genel kurulunda değil Divan dairelerinde sadece azaların çoğunun bulunması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2; Divan'ın 1879 tarihli kararnamesinin ilgili 11. maddesinde ise, dairelerde reis-i sanilerden başka dört aza bulunmadığı takdirde geçerli bir karar alınmaz eğer alınır ise bu kararlar şahısların şahsi mühürleri ile mühürlenecektir ibaresi mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 5.

⁵⁷⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 4.

dan hazırlanan hûlasaların gerçekten yapılıp yapılmadığını Hazine'den gelen ilk evraklardan kontrol ederek işin kurallara uygun olmasına nezaret ederdi. Böylelikle kurumda işlerin sağlıklı ve düzgün işlemesi için denetim ve iç kontrol mekanizmaları tesis edilirdi.

Divan-ı Muhasebat başkanından sonra kurumdaki en yetkili amirler daire başkanlarıdır. Ayrıca bu başkanlar Divan-ı Muhasebat Riyasetinin de ikinci reisleri konumunda bulunmaktadır. Daire başkanları, Divan-ı Muhasebat reisi tarafından azalar arasından seçilmektedirler. Daire başkanının azadan tek farkı, Divan başkanının görevinin başında bulunmadığı zamanlarda riyasete vekâlet etmektir.⁵⁸⁰ Bundan başka sahip olduğu bütün hak ve yetkiler aza ile aynıdır.

Üyelerin görevlerinden birisi de, gerekli olduğu zamanlarda riyasete vekâlet etmektir. Divan-ı Muhasebat reisi ve daire başkanlarının olmadığı zamanlarda hem Divan genel kuruluna hem de dairelere en kıdemli üye vekâleten başkanlık yapmaktadır.⁵⁸¹ Kıdemli üyeden kasıt ise, bilgi birikimi ve tecrübesi ile birlikte rütbesi en yüksek olan azadır. Azanın, geçici bile olsa başkanlık görevinde bulunması, onun kurum içinde ne denli önemli bir pozisyonda bulunduğu tartışmasız en güzel ispatıdır.

Divan üyelerinin bağlı bulundukları dairelerde bazı görev ve sorumlulukları vardı. Daire toplantılarına devam etmek bir üyenin asli vazifelerindendi. Daire toplantılarının devamlılığı azami düzeyde ehemmiyete sahipti.⁵⁸² Bir dairenin aza yeter sayısının altında toplantı yapması mümkün değildi. Divan-ı Muhasebat dairelerine mensup üyelerden biri veya bir kaçının devamsızlık yapması dairelerin karar almasına engeldi.⁵⁸³ Bu nedenle

⁵⁸⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁵⁸¹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2; SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 683, 15 Eylül 1887, s.111.

⁵⁸² Divan-ı Muhasebat azasının birkaç gün devamsızlık yapması bile, dönemin gazetelerinde haber niteliği taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. *Tercümân-ı Hakikât*, No. 1985, 8 Rebiyülahir 1302 (25 Ocak 1885), s.1.

⁵⁸³ Divan-ı Muhasebat, 11 Şubat 1883 tarihinde aza yeter sayısı ile ilgili bir sıkıntı yaşamıştır. Buna göre, Divan'ın I. Daire Reisi Hacı Akif Efendi Ankara valiliğine tayin buyrulmuş ayrıca I. Daire azası Rıfat Efendi'de emeklilik dilekçesini vermiştir. Divan'ın eksik olan aza sayısı daha da eksilerek sekize inmiştir. Bu nedenle işlerin düzenli yürütmesinin zorlaştığı ifade edilmiştir. Her iki dairenin de çalışması için aza yeter sayısı sağlanamadığından I. Daire toplantı yapamamıştır. Bundan dolayı Divan-ı Muhasebat'ın I.

üye toplam yeter sayısı olan dördü tamamlamak için diğer daireden geçici olarak aza nakledilmesi yoluna gidilirdi. Bu şekilde dairelerin çalışmalarının önündeki engeller kaldırılarak sistemin sekteye uğramasının önüne geçilirdi.

Divan'da, azaların kurum toplantılarına devamlılıklarını kayıt altına alan bir sistem mevcuttur. Bu sistem, Divan genel kurulunda azaların devamlarını gösteren ve bir nevi yoklama listesi olan Divan-ı Muhasebat Zabıt Cerideleridir. Azaların rütbelerine göre isimleri, Divan'ın haftanın belli günlerinde yapılan genel kurul toplantı tutanaklarına kaydedilmektedir. Divan'ın genel kuruluna geçerli nedeni olsun veya olmasın, katılmayan azaların isimlerinin yazılmaması gibi bir durum söz konusu bile değildir. Tutanaklarda azaların isimleri yazılı olup bu kurul toplantısına katılmayanların, ad hanesinin karşısında toplantı esnasında nerede oldukları veya sadece bulunmadıkları yazılmaktadır.⁵⁸⁴ Mazeretsiz genel kurula devam etmemenin mümkün olmadığı, izinli olanların da nerede oldukları bu şekilde kayıtlara geçmektedir.

Divan çalışmalarından arta kalan zamanların dışında da azalar izin kullanma hakkına sahipti. Azaların izin talepleri bir dilekçe vasıtasıyla Divan-ı Muhasebat Riyasetine iletilirdi. Başkanın bir ayı geçmeyen sürelerde izin verme yetkisi vardı. Eğer aza bir aydan uzun izin talebinde bulunduğu takdirde, başkan durumu bir tezkire ile Sadaret'e bildirirdi. Sadaret ise, Divan'dan gelen bu tezkireyi padişaha arz ederdi. Bir aydan fazla süreli izin talebine onay verecek tek makam sahibi padişahı.⁵⁸⁵ Padişahın onayından sonra Sadaret'ten Divan'a gelen olur yazısı akabinde, Divan Riyaseti dilekçe sahibine belirtilen süreler çerçevesinde izinli olduğunu yazılı olarak beyan ederdi. Bu sürecin tamamlanmasının ardından aza izinli sayılırdı.⁵⁸⁶

Azaların Divan çalışmalarının dışında da mali konuların denetimi ve düzenlenmesi ile ilgili bazı görev ve sorumlulukları vardı. Üyeler, Osmanlı devlet dairelerinin Hazine kaynaklı gelir ve giderlerinin bir düzene sokulması için oluşturulan komisyona üye olarak katkı sağlardı.

sınıf mümeyyizlerinden Şakir Efendi'nin, kararnamenin 11. maddesinin hükmüne göre aza olarak atanması için Sadaret'e tezkire yazılmıştır. SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 291, 12 Aralık 1882, s.87.

⁵⁸⁴ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 259, 4 Temmuz 1882, s.43.

⁵⁸⁵ BOA, *İHR*, No. 285/17777, 21 Ocak 1882, lef 1-2; BOA, *Y.AHUS*, No. 970/136, 1 Temmuz 1882.

⁵⁸⁶ BOA, *Y.AHUS*, No. 268/12, 20 Aralık 1892, lef 1-2; BOA, *İ.HUS*, No. 53/1314 Z 50, 11 Mayıs 1897.

Osmanlı memurlarına hizmetleri karşılığı maliye Hazinesinden maaş ödenmesi uygulamasına II. Mahmud döneminde başlandı. Maaş sistemi, Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu 1862'de yaklaşık olarak çeyrek asırlık bir geçmişe sahipti.⁵⁸⁷ Bu nedenle Divan çalışanları da bu sistemden yararlandı. Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu sırada kurumu oluşturacak personelin maaşları başkan hariç belli değildi. Divan'ın kuruluş iradesinde başkanın maaşı aylık 30.000 guruş olarak belirlenmişti. Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin varlığından dolayı Divan'a gerek kalmadığı ifade edilerek Sultan Abdülaziz'in mali ıslahat reformu yarıda kaldı. Tasarruf tedbirleri uygulanırken yeni bir kurumun oluşturulması ve başkanına yüksek meblağlar ödenmesinin tezatlığı ikinci bir neden olarak gösterilerek Divan reisinin maaşında indirimle gidildi. Yeni kurulan bir kurumun Hazineye böyle ekstra yükler getirmesi ilk başlarda düşünülemediğinden Divan-ı Muhasebat reisinin maaşı 15.000 guruşa indirildi.⁵⁸⁸

Kuruluş devresinde Divan reisinin, riyaset makamında bulunmasının dışında ek olarak Maliye Müsteşarı kimliğini de taşıması, aylık ücretinin artmasına neden oluyordu.⁵⁸⁹ Divan reisinin aldığı aylık ücret, bu tür ek görevlerle artma eğilimi içerisine giriyordu. Sonraki dönemlerde Maliye Müsteşarlığı görevi, Divan-ı Muhasebat reislerine verilmemeye başlandı. Bu sürecin ardından riyaset makamına ödenen maaşlarda sistematik bir biçimde düştü. Osmanlı Devleti'nin mali şartları göz önüne alındığında⁵⁹⁰ ödenen rakamın aslında büyük bir meblağı teşkil etmediği görülmekle birlikte, ücretlerde kesintiye gidilerek, maaş aylık 12.000 guruş seviyelerine geriledi.⁵⁹¹

Divan-ı Muhasebat başkanlarının asli görevlerinin dışında vekâleten yürüttüğü bir takım işlerde mevcuttur. Özellikle mali alanda yetkin olan bu

⁵⁸⁷ Osmanlı devlet memurlarına maaş bağlanması hakkında daha geniş bir bilgi için bk. Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s.105-110.

⁵⁸⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 38, 16 Şubat 1880, s.60.

⁵⁸⁹ Divan-ı Muhasebat Riyasetine atanan Emin Efendi'nin, Maliye Müsteşarlığı görevini de yürütmesinden dolayı, aylık ücreti 17.500 guruş olarak ödenmekteydi. BOA, İ.DH, No. 44853, 30 Ocak 1872.

⁵⁹⁰ Hayat pahalılığının kol gezdiği İstanbul'da, önemli bir kuruma başkanlık eden insanlar bile geçim sıkıntısı içinde bulunuyorlardı. Bu kişilerden biri olan Divan-ı Muhasebat Reisi Zühtü Efendi, memur maaşından başka bir geliri olmadığından hayatını idame ettirebilmek için önceden maaşından kesilen paraların tarafına iade edilmesini pa-dışahtan talep ediyordu. BOA, Y.PRK.ML, No. 14/52, 15 Nisan 1893.

⁵⁹¹ BOA, İ.DH, No. 49820, 10 Aralık 1875.

şahısların, vekâlet edeceği kurumdan, yaptıkları işe karşılık bir görevlendirme usulüyle ücret aldıkları bilinen bir gerçektir. Bu kişiler için, Divan'dan alınan maaşlara ilaveten bu makamlardan da, asli başkanın aldığı nispetinde maaş almak bir gelenek hâline gelmiştir. Bu uygulamanın her zaman düzenli işlemediği, bazen de tek sefere mahsus bir toplu ödemenin yapıldığı da görülmüştür.⁵⁹²

Divan'ın kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra kurumun yeni nizamnamesinde düzenlemeler yapılmış kurumun yetki, görev ve sorumlulukları artırılmıştı. Bu çerçevede üyelik ve maaşlar da düzenlenmişti. Osmanlının diğer kurumlarında maaşlar memur bulunan kişinin rütbe derecesine göre belirleniyorken, Divan-ı Muhasebat'ın ilk yıllarında bu durum biraz farklılık göstermişti. Maaşlardaki standartlar üyelerin haiz olduğu rütbeye göre değil, Divan üyeliğine göre belirlenmişti.⁵⁹³ Tanzimat döneminde mülkiye sınıfına mensup devlet memurlarının sınıflandırılması yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde açıklanmıştı.⁵⁹⁴

Mülkiye Sınıfı
Sadrazam
Rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli
Rütbe-i ûlâ sınıf-ı sanisi
Rütbe-i sani sınıf-ı evveli
Rütbe-i sani sınıf-ı sanisi
Rütbe-i salis sınıf-ı evveli
Rütbe-i salis sınıf-ı sanisi
Rütbe-i rabi

⁵⁹² Divan-ı Muhasebat Reisi Tevfik Paşa, Rüşumat Emaneti'ne kısa bir süreliğine başkanlık etmesinden dolayı, Emanet Riyaseti için ödenen aylık 18.000 gurusun yarısına talip olmuştur. Bu talep kabul görmeyerek, Meclis-i Vükela tarafından düzenlenen bir mazbata ile emanetin olağanüstü harcamalarından karşılanmak üzere bir sefere mahsus olmak şartıyla 25.000 tutarında vekâlet ücreti ödenmesini karara bağlamıştır. BOA, *İ.RSM*, No. 1315 R 15, 29 Ağustos 1897, lef 2.

⁵⁹³ SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 677, 16 Temmuz 1887, s.103.

⁵⁹⁴ Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vala*, s.87.

Bu rütbelere ek olarak, 1846'da rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli derecesinin üstünde "rütbe-i bâlâ"⁵⁹⁵ denilen kişiye bağlı yeni bir rütbe daha oluşturuldu.⁵⁹⁶ Maaşlar bu rütbelere göre verilmekle birlikte, Divan'ın yeni oluşturulmasından dolayı ilk yıllarda bu kural uygulanmadı.

Rütbe-i bâlâ	30.000-50.000 gurus
Rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli	12.500-20.000 gurus
Rütbe-i ûlâ sınıf-ı sanisi	6.000-12.500 gurus
Rütbe-i sani	3.000 gurus ⁵⁹⁷

Divan-ı Muhasebat başkan ve üyelerinin maaşları da bu çerçevede ödenmesi gerekirken, mali tasarruf tedbirlerinden dolayı bu ödemeler gerçekleştirilemedi. Divan'a atanan başkan haricüyelere sahip oldukları rütbelerin karşılığı olan maaşlar yerine daha alt kademedeki ücretler ödendi. Şöyle ki, rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveline sahip olan birçok üyeye sahip oldukları rütbenin karşılığı olan aylık 12.500-20.000 gurus yerine bir alt dilime giren 6.000-12.500 gurus aralığında maaş bağlandı.⁵⁹⁸ Buna karşılık, Divan başkanını, rütbesine karşılık gelen 15.000 gurusu eksiksiz bir biçimde aldı. Genellikle Divan üyeleri, rütbe göz önünde bulundurulmadan belirlendiği için, sahip olunan farklı rütbelere rağmen bunların hepsine standart ücret ödemesi yapılmasına gayret ediliyordu.⁵⁹⁹ Aynı maaşı alan üyelerin yükelebilecekleri en yüksek rütbe de rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli olarak belirlendi. Kuruluşundan Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadarki süreçte, Divan-ı Muhasebat azası olarak görev yapan şahıslar en fazla sınıf-ı evveli rütbesiyle taltif ediliyordu. Divan-ı Muhasebat'ın yeniden teşekkül edildiği 1879 tarihinden sonra azalar da en yüksek rütbe olan "Rütbe-i bâlâ" ile taltif edilmeye başlandı.⁶⁰⁰ Divan baş-

⁵⁹⁵ Rütbe-i bâlâ sınıfında ilk Divan-ı Muhasebat Reisi Mustafa Efendi'dir. Ahmet Lutfi Efendi, *Lütfi Tarihi*, C.XII, s.48.

⁵⁹⁶ Aynı yer.

⁵⁹⁷ Cevdet Paşa, *Tezakir*, C.I, s.17-18.

⁵⁹⁸ Divan-ı Muhasebat azalarına 1864 tarihinde ödenen aylık maaş 6.000 gurus idi. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 7.

⁵⁹⁹ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 450/61, 23 Mart 1873.

⁶⁰⁰ Hafız Said Efendi "rütbe-i bâlâ"ya terfi eden ilk Divan-ı Muhasebat azası idi. Divan'ın yeniden kurulduğu 1879 tarihinden 1908'e kadar geçen sürede 10 Divan-ı Muhasebat azası bu rütbeye terfi etmişti. Divan-ı Muhasebat azası Kırkor Efendi, tek gayrimüslim üye olarak bu rütbeye sahipti. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1297, s.105; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1300, s.161; *Salname-i*

kanları, hizmetleri nispetinde, memurların sınıflandırılma sisteminde en yüksek rütbe olan “Rütbe-i bâlâ” ile ödüllendiriliyorlardı.⁶⁰¹

Divan-ı Muhasebat üyelerinin maaşları rütbe standartlarına göre veril-memekle birlikte yine de bir düzensizlik söz konusuydu. Divan’a yeni bir üye atandığında, maaşı sahip olduğu rütbe üzerinden değil, daha alt kademedan ödenmekteydi.⁶⁰² Yüksek maaşa sahip azanın boşalttığı kadroya yeni atanan kişiye, bu maaşın tamamı olmamakla birlikte bir kısmı verilmekteydi.⁶⁰³ Azalık kadrosuna yeni atanan şahsa, kadrosuna karşılık gelen maaş olmadığı du-rumlarda eski maaşı verilmeye devam edilmekteydi.⁶⁰⁴ Divan üyesi, maaşını alana kadar geçici bir süre, Hazinece azalık aylığının karşılığı bulunana dek önceki maaşını almayı sürdürmekteydi. Azalık kadrosuna atanan şahıs, kad-ro bedeli olan maaşının olmamasından dolayı Divan’ın bir sonraki sene tah-sisatına ek yapılmak suretiyle aylığını almaktaydı.⁶⁰⁵ Azanın maaşını almaya başlayacağı bir sonraki seneye kadar hayatını nasıl idame ettirdiği meselesi muallaktaydı. Bu duruma düşen azanın defaten içinde bulunduğu durumu Divan Riyaseti kanalıyla Sadaret’e bildirdikleri görülmekteydi.⁶⁰⁶ Sadaret’ten

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1302, s.362; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osma-niyye*, Dersaadet 1307, s.316; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1313, s.398; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1315, s.256; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1316, s.276; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Der-saadet 1317, s.312; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1320, s.412.

⁶⁰¹ Mustafa Nuri Paşa bâlâ rütbesine sahip ilk Divan-ı Muhasebat reisidir. Onu sı-rasıyla; Çamiç Ohannes Efendi, Hacı Akif Efendi, İsmail Zühdü Bey ve Mehmet Ra-sih Bey izlemiştir. Divan-ı Muhasebat reislerinden bu rütbeye sahip sadece beş kişi var-dır. Çamiç Ohannes Efendi, bu rütbeye sahip tek gayrimüslim Divan reisi olarak göze çarpmaktadır. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1287, s.36; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1297, s.105; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osma-niyye*, Dersaadet 1302, s.362; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1307, s.316; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1325, s.550.

⁶⁰² BOA, *A.MKT.MHM*, No. 340/60, 30 Ağustos 1865.

⁶⁰³ Divan-ı Muhasebat azası Kırkor Efendi’nin vefat etmesinden dolayı sahip ol-duğu 7.500 gurusluk azalık maaşından 4.500 gurusu yeni atanan Divan üyesi Talat Bey’e verilmiştir. BOA, *İ.ML*, No. 1326 S 22, 18 Mart 1908, lef 2.

⁶⁰⁴ BOA, *İ.DH*, No. 39092, 26 Eylül 1866; BOA, *İ.DH*, No. 39359, 26 Temmuz 1867; SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 125, 25 Ocak 1881, s.27.

⁶⁰⁵ BOA, *Y.PRK.ML*, No. 10/63, 14 Temmuz 1890; BOA, *Y.A.RES*, No. 1318 M 9, 4 Eylül 1900.

⁶⁰⁶ Bu durum sadece Divan azaları için geçerli olmayıp reislerde aynı problemlerle mücadele etmek zorunda kalabiliyorlardı. BOA, *Y.PRK.ML*, No. 14/52, 15 Nisan 1893.

gelen cevaplarda ise, genellikle sorumluluk Maliye Nezareti'ne atılmaktaydı. Maliyenin bu konuda yapacakları sınırlı olduğu için ekstra çözümler söz konusu olmamaktaydı. Hazineye aktarılacak yeni gelir kaynaklarından başka, ölen veya emekliye ayrılan şahısların aylıkları maaş karşılığı olmayan yeni atanmış devlet memurlarına aktarılmaktaydı.⁶⁰⁷ Hazinesinin çözüm bulamadığı veya uygun olmadığı dönemlerde ise sorunlar bertaraf edilememekteydi. Maaş sorunu çözülemeyen aza, beklemek veya gitmek arasında bir seçim yapmak durumundaydı. Kısa sürede çözüm bulunamayan maaş meselesi, azayı farklı bir memuriyete yönlendirmekteydi. Bundan dolayı, kadrosunun maaş karşılığı olmadığı için aylık alamayan aza, bir başka kadro için talepte bulunabilmekteydi.⁶⁰⁸

Maaşı ödenmediği için başka bir memuriyete geçiş yapan üyelerin yanı sıra, zamanında ödeme yapılmamasından dolayı birikmiş maaşını daha sonra alan üyeler de vardır. Azalar, maaşlarını her ayın başında almakla birlikte bazen bu tahsisatların verilmesi hususunda maliye kaynaklı gecikmeler yaşamaktadırlar. Osmanlı maliyesinin gelir-gider dengesinin istikrarsızlığı, Hazinesinin bütçe esasları doğrultusunda düzenli ödeme gücünde aksaklıklara neden olmaktadır. Mali yönetimin aksaması devlet kurumlarından maaş alan çalışanları da mağdur etmektedir. Bu nedenle düzenli maaş verilememesinden dolayı, birikmiş paraların bile zamanında ödenmediği görülmektedir.⁶⁰⁹ Aylık maaşlarını veya birikmiş paralarını alamayan üyeler, içinde bulundukları durumdan bahsederek mağduriyetlerinin giderilmesi için Divan-ı Muhasebat Riyasetine gerekli başvurularını yapmaktadırlar.⁶¹⁰ Başkanlık ma-

⁶⁰⁷ BOA, *İML*, No. 8/1317 N 12, 31 Aralık 1899, lef 3.

⁶⁰⁸ Divan-ı Muhasebat azalığına atanan Nazırzade Mahmud Hamdi Bey, beş aydır maaş alamadığından dolayı başka bir memuriyete atanmak için Divan kanalıyla Sadaret'e tezkire göndermiştir. Adı geçen şahsa padişah tarafından 5.000 gurus atıye verilerek başka bir memuriyete yerleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İHUS*, No. 84/1318 Ca 51, 17 Haziran 1900; BOA, *Y.PRK.ML*, No. 20/28, 14 Eylül 1900; BOA, *Y.PRK.ML*, No. 20/36, 18 Eylül 1900; BOA, *İHUS*, No. 84/1318 C 36, 20 Ekim 1900.

⁶⁰⁹ Divan-ı Muhasebat azası Karakaş Karabet Efendi, rahatsızlığından dolayı bir süredir hasta yatmakta ve birikmiş olan 10 aylık maaşını alamamaktadır. Devlete 20 yılı aşkın süredir hizmet veren bu aza, birikmiş ücretinin bir kısmının maddi olanaksızlar nedeniyle kendisine, geri kalanının ise meclis azası olduğu Ermeni Patrikhanesinin yıllık gelir vergisi borcuna karşılık Hazineye ödenmesini Katolik patriği vasıtasıyla istemektedir. BOA, *Y.PRK.AZN*, No. 18/56, 1897, lef 1-2.

⁶¹⁰ BOA, *İ.DH*, No. 77921, 28 Mart 1886; BOA, *İML*, No. 1317 N 8, 13 Ocak 1900, lef 2.

kamına yapılan başvurular, bir tezkire ile Sadaret'e iletilmektedir. Sadaret tarafından, Divan'dan gelen tezkirelere cevap verilmesi için öncelikle Maliye Nezareti'nden ilgili konu hakkında bilgi talep edilmektedir. Hazinenin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Sadaret'in Divan-ı Muhasebat'a vereceği cevap şekillenmektedir. Genellikle bu tür yazışmaların neticesi, maaşların hemen ödenmesi konusunda siyasi iradenin kesin hükmü ile son bulmaktadır.

Geciken veya biriken maaşların ödenmesi ile ilgili ödeme emri verilmesine rağmen bunun hangi şartlar dâhilinde yapılacağı da önemli olup, ödemesi yapılacak maaşların hangi para cinsi ile gerçekleştirileceği de tartışma konusudur. Divan-ı Muhasebat bütçesinin para cinsi lira olmakla birlikte maaşların belli dönemlerde kaime olarak ödendiği de görülmektedir. Bunların yanı sıra metelik para cinsi, lira ve kaimeye ek olarak maaş ödemelerinin aksadığı bazı dönemlerde, bir tür ödeme aracı olarak kullanılmaktadır. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, bu para cinsi ile yapılan ödemelerden doğacak farkın da kendilerine verilmesini istemektedir.⁶¹¹ Divan, bu talebini, Hazine ile ortaklaşa yaptıkları meskûkât kararnamesine dayandırmaktadır. Bu kararnamede farklı para cinsiyle yapılan ödemelerden doğacak farkların verilmesi öngörülmektedir. Divan tarafından, maaş farklarının ödenmesi için, yapılan itirazlar neticesinde meselenin çözüme kavuşturulması için maaş ödemeleri ile ilgili kanunlarda metelikle maaş verilmesinin hukuka uygun olup olmadığı mevzusunun araştırılarak konunun açıklığa kavuşturulması beklenmektedir. Şûrâ-yı Devlet tarafından yapılan ve Meclis-i Vükela'ca kabul edilen maaş ödemelerinin metelikle yapılması hakkındaki kanunun, ilgili maddeleri Sadaret'in talebi doğrultusunda Şûrâ-yı Devlet'çe kontrol edilmiştir. Şûrâ-yı Devlet, durum hakkında incelemesini yaptıktan sonra nihai kararını Sadaret'e takdim etmiştir. Sadaret'ten Divan-ı Muhasebat'a yazılan tezkire de, Hazinenin meskûkât kararnamesi temel alınarak farklı para cinsiyle yapılacak ödeme sonucunda oluşacak farklardan mesul tutulamayacağı belirtilmiştir.⁶¹² Bundan dolayı Hazine, Şûrâ-yı Devlet'in incelemesinin akabinde fark için ödeme emri vermediği kararının gerekçeleri sorgulandıktan sonra bir ayrıcalık yapamayacağı bilgisini Divan'a bildirmiştir.

⁶¹¹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 60, 12 Mayıs 1880, s.102; SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 81, 6 Temmuz 1880, s.139.

⁶¹² SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 103, 9 Ekim 1880, s.171.

Maaş ödemelerindeki bir diğer belirsizlik de kuruma atanan üyelerin aylıklarının nereden alacağı konusuydu. Divan-ı Muhasebat'ta çalışan üyelerin maaşları, sene başında kurum bütçesindeki maaşlar kalemi dikkate alınarak ödenmekteydi. Kurum bütçesi oluşturulduktan sonra atanan üyelerin maaş karşılıkları yok ise, kendilerine herhangi bir ödeme yapılmamaktaydı. Bu yüzden yıl içerisindeki maaş ödemelerinin tamamı bu bütçeye göre yapıldığından hariçten gelen kişilere o sene dâhilinde aylık verilmemekteydi. Yeni atanan ve aylık karşılığı olmayan aza, maaş talebini Divan-ı Muhasebat Riyasetine yazılı olarak bildirmek zorundaydı. Kurum ve maliye arasında yapılan maaş talebi ile ilgili yazışmaların neticesinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktaydı. Bu uygulamalardan biri, maaş karşılığı olmayan üyeye Hazineden ödenek çıkarılarak maaş verilmesiydi. Böyle bir düzenleme için de Hazinede Divan üyesine ödeme yapmaya yetecek meblağın bulunması gerekmektedir. Hazinenin maaş ödemeleri için ayırdığı kalemden, kişiye mahsus bir ayar yapması mümkün olmamakla birlikte, çalışanların mağduriyetlerinin giderilmesi ön plandaydı. Maaş ödemeleri hakkındaki bir diğer uygulama ise, üyenin atamasının yapıldığı aydan geçerli olmak üzere mali yıl sonuna kadar alacağı aylık bazda ücret toplamının Hazine tarafından bir sonraki sene Divan bütçesine ilavesiydi.⁶¹³ Maaş karşılığı olmadığı için ücret alamayan kişi ile ilgili hesaplanan meblağ, Hazine tarafından yapılarak bir sonraki mali yıla ait Divan-ı Muhasebat bütçesine ilave ediliyordu. Hazine, böylelikle kişinin mağduriyetini gidermekle kalmıyor ödemekle yükümlü olduğu maaşı kısa süre de olsa öteliyordu.

Osmanlı Hazinesinin devlet dairelerinde çalışan memurlarına ödemekle mükellef olduğu maaşları, kurum bütçelerine ilave etmesi zorunlu idi. Maaş kaleminin yetersiz kalarak ödemenin gerçekleşmediği durumlarda ise, Hazine para karşılığı olan ve maaş yerine geçen bir uygulamayı hayata geçiriyordu. Özellikle Hazinenin mali krizle mücadele ettiği darlık dönemlerinde memurlarına maaş ödemesi yapamıyordu. Dolayısıyla Hazine, bu buhranlı dönemleri atlatabilmek için kendi memuruna "Sergi"⁶¹⁴ adında ve maaş olarak kabul gören bir belge veriyordu.⁶¹⁵ Sergi kâğıdını alan memur, piyasanın

⁶¹³ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 128, 15 Şubat 1881, s.34; SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 147, 12 Nisan 1881, s.66.

⁶¹⁴ Sergi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Pakalın, *Tarih Sözlüğü*, C.III, s.184.

⁶¹⁵ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 135, 12 Mart 1881, s.47; SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 139, 24 Mart 1881, s.56.

çok altında bu evrakları sarraflara bozdurmak zorunda kalıyordu. Mali krizin yoğun olarak İstanbul'da yaşandığı 1879 tarihinde, sergi kâğıtlarının iç piyasada düşük oranlarda kabul gördüğü ve kullanıldığı bilinmektedir.⁶¹⁶

Divan-ı Muhasebat'ın maaş ödemelerindeki belirsizlerinden başka mevcut durumda ücret alanların maaşlarının azlığı ile ilgili sıkıntıların bertaraf edilmesi noktasında bazı beklentiler vardı. Aza, aldığı paranın azlığından dolayı kendisiyle alakalı bir maaş iyileştirmesinin yapılması talebini Divan-ı Muhasebat Riyasetine yazılı olarak teklif ederdi.⁶¹⁷ Başkanlık makamından azanın talebi hakkında yazılan tezkire Sadaret'e sunulurdu. Sadaret'in bu tür mali işlerle ilgili kararı Maliye Nezareti'ne sormadan, Hazine'den bilgi almadan ve en nihayetinde padişaha arz etmeden tek başına karar vermesi düşünülemezdi.⁶¹⁸ Babialı, ilgili yerlerden alınan bilgiler doğrultusunda Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumu da göz ardı etmeden padişahın iradesini Divan Riyasetine yazılı olarak bildirirdi.⁶¹⁹ Hazinesinin ödeme yeteneği doğrultusunda olumlu veya olumsuz bir karar tebliğ edilirdi. Divan-ı Muhasebat gibi bir kurum personelinin maaş iyileştirmesi ile ilgili isteği genellikle geri çevrilmez ve talep mümkün olan en kısa sürede yerine getirilmeye çalışılırdı.

Sadaret'in, Divan-ı Muhasebat personelinin maaş iyileştirmesi ile ilgili düzenlemelerde iki türlü yol takip ettiği görülmektedir. Bunlardan biri, yukarıda anlatıldığı şekildedir. Diğeri ise, emekliye ayrılan Divan azasının boşta kalan maaşından gerekli miktardaki para, boşalan kadroya yapılacak atama neticesinde yeni üyeye verilmektedir.⁶²⁰ Yeni azanın alacağı maaş kıdemli ve eski üyelere nazaran az olacağından eski üyenin aldığı maaştan geriye kalan miktar, Divan-ı Muhasebat Riyasetinin tasarrufundadır. Maaştan arta kalan para ile kurum hiyerarşisi doğrultusunda üstten alta doğru maaşı yetersiz olan üye ve personele iyileştirme yapılmaktadır.⁶²¹ Divan tarafından bu dü-

⁶¹⁶ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter, Karar No. 130, 22 Şubat 1881, s.38; Ömer Faruk Bölükbaşı, *II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2005, s.36-37.

⁶¹⁷ BOA, *İDH*, No. 88493, 17 Mayıs 1882.

⁶¹⁸ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 250, 25 Mayıs 1882, s.30; BOA, *İHUS*, No. 111/1321 Ş 33, 31 Ekim 1903.

⁶¹⁹ BOA, *İML*, No. 34/1321 S 24, 22 Mayıs 1903; BOA, *İML*, No. 1325 C 17, 22 Temmuz 1907.

⁶²⁰ BOA, *İDH*, No. 45690, 19 Eylül 1872, lef 1.

⁶²¹ BOA, *İML*, No. 1326 S 22, 18 Mart 1908, lef 2.

zenlemeler yapıldıktan sonra Sadaret'ten konu ile ilgili onay alınması gerekmektedir. Sadaret'e maaş iyileştirmesi hakkında yazılan tezkire, onaylanmak için padişaha arz edilmekte ve buradan olumlu cevap verilmesi hâlinde süreç nihayete erdirilmektedir.

Divan'a yapılan yeni atama neticesinde boşta kalan maaş üzerinden verilen ücretten arta kalan paraların tamamı her zaman maaş iyileştirmelerinde kullanılmamaktadır. Bazı zamanlarda atanan üyenin hak edişinden geriye kalan meblağ ek kaynak sağlamak amacıyla Hazineye aktarılmaktadır.⁶²² Böylelikle başka bir kurumda maaş karşılığı olmadan veya çok düşük maaşla çalışanlara yeni kaynak yaratılması amaçlanmaktadır.

Azalara ödenen aylık maaşların yanı sıra, görevi başında iken ölenlere ve emekliye ayrılanlara da tekaüd maaşı bağlanmaktadır.⁶²³ Aktif çalışma hayatı içinde iken ölen azaların yakınlarına Mülkiye Tekauüd Sandığı tarafından aylık emeklilik maaşı ödenmektedir.⁶²⁴ Tekauüd nizamnamesi çerçevesinde ödenecek ücretlerin, mevcut çalışma aylıklarından çok düşük olduğu hesaba katıldığında azanın ailesi için bir dezavantaj gibi görünmektedir. Fakat ilgili nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle sosyal devlet olma yolunda önemli mesafeler kat eden Osmanlı Hazinesi için ek yük anlamına gelen bu uygulama, çalışanlar ve aileleri için büyük bir kazançtır. Nitekim önceki dönemlerde çalışanlar için hiçbir sosyal güvencenin olmadığı ve üstelik müsadere sisteminin de yürürlükte olduğu bir sürecin sonrasında, böyle bir hakka kavuşmak büyük bir ayrıcalıktır. Ödenen emekli aylığının azlığı veya çokluğu, Hazinenin ödeme gücü ve dönemin hayat şartları dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Mülkiye Tekauüd Sandığı tarafından ödenen emekli aylıkları, tekaüd nizamnamesinin 30. maddesi hükmünce, çalışanın aldığı son aylığının yarısı nispetinde ödenmektedir. Bu düzenlemeye göre; Divan-ı Muhasebat azasının ortalama aylığının 4.500-6.000 guruş arasında olduğu varsayımından hareket edilirse, azanın kendisine veya ailesine ödenecek emekli aylığı 2.250-3.000 guruş olmaktadır.

⁶²² BOA, *İ.DH*, No. 37367, 9 Haziran 1865; BOA, *Y.A. HUS*, No. 489/75, 15 Temmuz 1905.

⁶²³ BOA, *İ.HUS*, No. 74/1616 Z 11, 16 Nisan 1899, lef 1-2; BOA, *İ.ML*, No. 1317 S 15, 24 Haziran 1899, lef 3.

⁶²⁴ BOA, *AMKTMHM*, No. 392/83, 28 Ekim 1867, lef 1-5. Hac vazifesini ifa ederken kutsal topraklarda vefat eden Divan-ı Muhasebat Reisi Hilmi Efendi'nin maaşı, eşinin de kendisinden 6 gün sonra Medine'de ölmesinden dolayı iki kızına hayat boyu 500'er guruş emekli maaşı olarak kalmıştı. BOA, *İ. ML*, No. 18/1324 S 18, 12 Nisan 1906, lef 4.

Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu sıkıntılı duruma rağmen, Divan-ı Muhasebat, bütçesinin büyük bir bölümünü maaş ödemelerine ayırmış olmakla birlikte⁶²⁵, Hazine'den en az ödenek alan kurumdur. Buna rağmen, Hazine'nin maaş ödemelerinde ara ara bazı aksaklıklar göze çarpmaktadır. Ücretlerle ilgili sıkıntıları personeline fazla hissettirmeden atlatan ve bu tür parasal sorunları sessizce çözebilen Divan-ı Muhasebat Riyaseti, kriz yönetme konusunda maharetini göstermektedir.

D. Müddeiumumi

1. Seçimi

Divan-ı Muhasebat'ın, 1879 tarihli kararname ile birlikte, sürekli kadrosu içinde reis ve üyelerden başka bir de müddeiumumi vardır.⁶²⁶ Müddeiumumilik makamına, Divan'ın kuruluş yıllarında tesadüf edilmemektedir. Ancak Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile birlikte anayasal kurum hüviyetine kavuşan Divan'da, Müddeiumumilik yeni oluşturulan bir makam olarak göze çarpmaktadır.⁶²⁷ Müddeiumumilik sonradan kurulmuş bir makam olmasına rağmen Divan-ı Muhasebat içinde önemli bir konuma sahiptir. Konumunun önemine binaen buraya atanacak müddeiumuminin de belirli vasıflara sahip olması gerekmektedir. Müddeiumumi olacak şahısta aranan en önemli özellik, bu makam için gerekli yaş haddinde bulunmaktır. Bu göreve getirilecek kişi, olgunluk yaşı kabul edilen 30 yaşından gün almalıdır.⁶²⁸ Bu makama atanacak kişi için bir yaş sınırı konulmasının bir amacı vardır. Buna göre, Divan kararnamesinde belirtilen yaş sınırının üstündeki birey ancak bu denli zor bir görevin üstesinden gelebilecektir. Aranılan vasıflar sadece bununla iktifa etmemekte, kişinin haiz olduğu kabiliyet ve ehliyeti de göz önünde bulundurulmaktadır. Bunun yanı sıra Müddeiumumilik makamı için ataması yapılacak şahsın daha önceki iş tecrübeleri de dikkate alınmaktadır. Tanzimat döneminde Osmanlı devlet dairelerinin bir tür okul olduğunu kabul edersek ki birçok devlet dairesi okul vazifesi görmekteydi, buralardan yetişen devlet memurlarının bilgi ve tecrübe açısından kişisel donanımları en üst seviyede bulunmaktadır.

⁶²⁵ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 372, 27 Ekim 1883, s.195.

⁶²⁶ Sözlük anlamı "Savcı" demektir. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1996, s.707.

⁶²⁷ BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁶²⁸ BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

Müddeiumumi olacak şahsın devlet dairelerinin en alt kademesinde göreve başlamadan önce mesleki bir eğitim alması zorunludur. Bu görev için yeterli şartları sağlamak adına atanacak şahsın hukuk alanında eğitim almış olması gerekmektedir. Kişi, hukuk alanında aldığı eğitimden sonra, devletin bu vasa sahip elemana ihtiyaç duyduğu bir dairede işe başlamaktadır. Akabinde farklı dairelerde çalıştırılan şahıs, yeterli bir donanımına sahip olarak, müddeiumumilik görevi için hazır hâle gelmektedir. Divan-ı Muhasebat müddeiumumilik kadrosuna padişahın iradesi ile atanmaktadır. Müddeiumumi, bu atamanın hemen arkasından göreve başlanamakta, Kanun-ı Esasi'nin 46. maddesi hükmü uyarınca⁶²⁹, kendisi de tıpkı Divan reisi ve azalarına uygulanan bir prosedüre uymak zorundadır. Bir tür ritüel olan yemin ederek göreve başlama prosedürü, Babıalı'de sadrazamın huzurunda gerçekleşmektedir.⁶³⁰ Bu protokolden sonra müddeiumumi, Divan'daki görevine asaleten atanmış olmaktadır.

Divan-ı Muhasebat Dairesinde görülen işlem hacminin artmaya başlaması ile müddeiumuminin bakmakla yükümlü olduğu işler de çoğalmıştır. Bu yüzden müddeiumumi Sakız Ohannes Efendi, Hazine'den maaş karşılığı olmak şartıyla kendisine bir yardımcı verilmesini Divan Riyaseti kanalıyla Sadaret'ten talep etmiştir.⁶³¹ Buradan gelen cevapta, daha önce müddeiumumi muavini için bir kadro tesis edildiği ve Hazine'den maaş karşılığı da verildiği fakat bu yardımcıya ihtiyaç hasıl olmadığından dolayı kadroya tahsis edilen maaşın da başka bir yerde kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu yüzden açılan kadro iptal edilmiş ve boş kalmıştır. Divan'ın artan iş yükünden dolayı bir müddeiumumi yardımcısına ihtiyacının olması, bu yardımcı kadrosu için atanacak şahsın şimdiden belirlenmesi, Sadaret'in işlemleri hızlandırması neticesinde, Divan Riyasetinin talebine padişahın onay çıkmıştır.

Divan-ı Muhasebat'ın müddeiumumi muavinlik kadrosuna onay çıktıktan sonra, II.Daire Zabıt Kâtibi Yardımcısı Mehmet Cemal Bey'in ismi

⁶²⁹Kanun-ı Esasi'nin 46. Maddesi: "Meclisi Umumi azalığına intihap veya nasbolunan zevat meclisin yevmi küşadında sadrazam huzurunda ve o gün hazır bulunmayan olur ise mensup olduğu heyet müctemi olduğu halde reisleri huzurunda zatı hazireti padişahiye ve vatanına sadakat ve Kanun-ı Esasi ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilafından mücanebet eyliyeceğine tahlif edilir." Kili-Gözbüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.36.

⁶³⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁶³¹ BOA, *İ.DH*, No. 1306/1311 S 1, 13 Ağustos 1893, lef 1-3.

geçmektedir.⁶³² Divan Riyasetinin talebi doğrultusunda bu makama Mehmet Cemal Bey, zabıt kâtibi yardımcılığından almakta olduğu maaşıyla atanmıştır. Bu kadro için Hazineden maaş karşılığı verilene kadar eski maaşını almaya devam edecektir. Böylelikle Sakız Ohannes Paşa ile birlikte Divan-ı Muhasebat Dairesindeki müddeiumumilik kadrosunda çalışan kişi sayısı iki olmuştur.

Mehmet Cemal Bey, müddeiumumi muavinliğinde uzun yıllar çalışmış, Sakız Ohannes Efendi'nın Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azalığına⁶³³ tayin olunmasından sonra müddeiumumi olmuştur.⁶³⁴ Mehmet Cemal Bey'in, muavinlik kadrosundan müddeiumumiliğe geçişi, Divan-ı Muhasebat Reisliğine getirilen kayınpederi Zühdü Bey'le birlikte sorgulanmaya başlanmıştır. Müddeiumumi hakkında Divan reisi olan kayınpederinin iltiması sonucu bu kadroya atandığı şeklinde söylentiler çıkmıştır. Bu şaibeleri ortadan kaldırmak için Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Mehmet Cemal Bey'in ne zaman müddeiumumi kadrosuna atamasının gerçekleştirildiğinin açıklığa kavuşturularak kamuoyunun aydınlatılması amacıyla Meclis-i Vükela'ya bir tezkire göndermiştir. Meclisin yaptığı araştırma neticesinde Mehmet Cemal Bey'in, müddeiumumilik kadrosuna atandığı sırada, kayınpederinin Divan-ı Muhasebat Reisliğinde bulunmadığı, mülkiye mezunu olduğu ve bu makamda kalmamasını gerektirecek bir kanun olmadığından hareketle Divan-ı Muhasebat müddeiumumiliği kadrosu bir kez daha tescil edilmiştir.⁶³⁵

Divan-ı Muhasebat müddeiumumisi olan Mehmet Cemal Bey, kadroya atandıktan sonra kendi boşalttığı pozisyona yeni bir tayin gerçekleşmemiştir. Bundan dolayı, Mehmet Cemal Bey, Divan'ın her iki dairesinde vuku bulan muhakeme ve hesap tetkikinde hazır bulunabilmesinin maddeten imkânsız olduğunu ifade ederek⁶³⁶ ortaya çıkan güçlüklerin ve gecikmelerin yaşanmaması için bir yardımcı talebinde bulunmuştur. Maaş karşılığı bulununcaya ve yeni atamanın yapılacağı zamana kadar Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinden Hasan Zeki Bey'in geçici olmak kaydıyla mümeyyizliğe ilaveten

⁶³² BOA, *İDH*, No. 1306/1311 S 1, 13 Ağustos 1893, lef 1-3.

⁶³³ Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 2001, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s.27.

⁶³⁴ BOA, *İML*, No. 1317 S 25, 4 Temmuz 1889.

⁶³⁵ BOA, *MV*, No. 123/53, 19 Ocak 1909.

⁶³⁶ BOA, *İML*, No. 1325 Z 21, 18 Ocak 1908, lef 1.

müddeiumumi yardımcılığı kadrosuna atanmasına padişahın oluru ile karar verilmiştir.⁶³⁷ Alınan bu geçici tedbirden bir müddet sonra Divan'da, tekrardan müddeiumumi muavini sıkıntısı baş göstermiştir. Bundan dolayı, kalıcı bir atama için Hariciye Nezareti İstişare Odası muavinlerinden Şahin Bey'in ismi, Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından Sadaret'e teklif edilmiştir.⁶³⁸

İncelediğimiz 1862-1908 yılları arasında Divan-ı Muhasebat'ta sadece üç tane müddeiumumi görev yapmıştır. Göreve getirilen üç müddeiumumide mülkiye sınıfına mensup devlet memurudur. Müddeiumumilik görevi ile Divan-ı Muhasebat'a ataması 1879 tarihli Divan kararnamesinin kabulünden sonra padişahın iradesi ile olmuştur. Bu göreve getirilen ilk kişi yüksek tahsilini Fransa'da yapan ve Osmanlı devlet dairelerinde çeşitli hizmetlerde bulunan Sakız Ohannes Efendi'dir.⁶³⁹ İlk müddeiumumi olarak 1879 senesinde göreve başlayan Ohannes Efendi, bu görevi aralıksız 17 yıl sürdürmüştür.⁶⁴⁰ Sakız Ohannes Efendi'nin boşalttığı makama, kendi döneminde müddeiumumi muavinlik görevinde bulunan Cemal Bey tayin edilmiştir. Cemal Bey, tahsilini İstanbul'da yapıp uzun yıllar devlet kademelerinde hizmet etmiştir. Uzun bir süre Sakız Ohannes Efendi'nin müddeiumumi yardımcılığına yürütmüştür. Cemal Bey'de, selefi Ohannes Efendi gibi uzun bir süre Divan-ı Muhasebat müddeiumumilik görevinde bulunmuştur. Cemal Efendi'den sonra göreve getirilen kişi ise İstanbul Maarif Eski Müdürü Ahmet Sabit Bey'dir.⁶⁴¹ Ahmet Sabit Bey'in sahip olduğu ehliyet ve keyfiyetinden dolayı bu makama atanması gereği Maliye Nezareti'nden gönderilen tezkirenin Sadaret kanalıyla padişaha arz olunması ve buradan onay çıkmasıyla olmuştur.

2. Görevleri, Yetkileri ve Maaşları

Müddeiumumi, görevi gereği sadece amiri konumunda bulunan Divan-ı Muhasebat reisine karşı sorumludur. Vazifesi ile ilgili makamına takdim edi-

⁶³⁷ BOA, *İ.ML*, No. 1325 Z 21, 18 Ocak 1908, lef 2.

⁶³⁸ BOA, *Y.PRK.ML*, No. 28/65, 1325.

⁶³⁹ Çarkıcıyan, *Ermeniler*, s.113-114.

⁶⁴⁰ Sakız Ohannes Efendi, Divan-ı Muhasebat Müddeiumumiliği'nden sonra son görev olarak Hazine-i Hassa Nazırlığı yapmıştır. Prestijli bir görev olan nazırlığı ilmi faaliyetlere daha fazla zaman ayırmak için bırakmış ve bir müddet sonrada 1912 yılında İstanbul'da ölmüştür. Devlet erkânı, Sakızlı Ohannes Efendi'yi, devletine yaptığı üstün hizmetlerine karşılık bir vefa borcu addederek en üst düzey katılımla, son yolculuğuna uğurlamıştır. Çarkıcıyan, *Ermeniler*, s.114.

⁶⁴¹ BOA, *İ.ML*, No. 1327 L 10, 25 Ekim 1909, lef 1-2.

len her türlü iddia ve ifadeleri yazılı olarak Divan Riyasetine sunmakla yükümlüdür. Müddeiumumilik, kendi yetki alanına dâhil olan her türlü yazılı veya sözlü ifadenin kabul edildiği tek mercidir. Bu makama iletilen Divan ile ilgili bilgi, yazılı hâlde olacak şekilde müddeiumumi tarafından Divan-ı Muhasebat Riyasetine iletilirdi. Buraya kadar olan sorumluluk müddeiumuminin olmakla birlikte sonrası için Divan Riyaseti mesuldür.

Müddeiumuminin, Divan-ı Muhasebat'a hesap vermekle mükellef olan memurlarla ilgili görev ve sorumlulukları vardır. Müddeiumumi, Divan'a muntazaman hesap vermek mecburiyetinde olan memurların isimlerinin yazılı olduğu genel bir kayıt defteri tutturmakla yükümlüdür. Emri altında çalışan kâtipler vasıtası ile bu hesap memurlarının isimlerini kayıt altına almak mecburiyetindedir. Böylelikle kayıtlarda ismi olan memurların doğru hesap hazırlayıp hazırlamadıklarını ve bu hesapları zamanında gönderip göndermediklerini kontrol altında tutmakla mükelleftir.⁶⁴² Doğru ve düzgün hesap tutulmamış veya hesaplarda meydana gelen gecikmelerden dolayı ortaya çıkan usulsüzlükle ilgili olan mesuller hakkında cezai işlemlerin başlatılması için Divan Riyasetine taktir vermektedir. Müddeiumumi, Divan başkanına yaptığı yazılı başvurusuna konu ile alakalı delilleri de eklemektedir.

Müddeiumuminin sadece hesap memurları ile alakalı görevleri olmayıp, Divan'daki işlerin düzenli bir biçimde yürütülmesinin sağlanması amacıyla yerine getirdiği bazı sorumlulukları da mevcuttur.⁶⁴³ Müddeiumumilik makamında görev yapan şahıs, Divan-ı Muhasebat'ın içinde oluşturulan I. ve II. Dairelerin, istikrarlı ve düzgün bir biçimde toplantı yapıp yapmadıklarını araştırmakla da yükümlüdür. Bu dairelere mensup ve farklı hizmet kolları çalışanları olan mümeyyiz ve mülazımların da vazifelerini doğru, dikkatli ve tertipli bir biçimde ifa edip etmedikleri ilgili makam tarafından denetlenmektedir. Çalışanlarla ilgili yukarıda yazılanların tersi bir durum söz konusu ise konu hakkında Divan-ı Muhasebat reisi müddeiumumi tarafından yazılı olarak bilgilendirilmektedir.

Divan'ın genel işleyişi hakkında yine müddeiumuminin üstüne vazife olan bazı görev ve sorumlulukları vardır. Divan-ı Muhasebat'ın her iki da-

⁶⁴² SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 11, 15 Aralık 1879, s.16.

⁶⁴³ Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnamesinin 31. maddesi hükmünce, kurumun genel nizamı ile ilgili bir layiha düzenlenmesi görevi Müddeiumumi Ohannes Efendi'ye tevdi edilmiştir. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 8, 8 Aralık 1879, s.12.

iresinden verilen hususi kararnameleri, muhasebat-ı umumiye cetvelleri ile devlet dairelerinin yıllık olarak tutulan muhasebe kayıtlarını toplanarak bunlarla ilgili bir h lase hazırlama görevi bir mümeyyize, Divan reisi tarafından tevdi edilmektedir. Mümeyyizin hazırladığı h lase, müddeiumumi tarafından Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiye'sine yine Divan başkanının emri ile tebliğ edilmektedir.⁶⁴⁴

Divan-ı Muhasebat, Osmanlı Devleti'nde Hazineden  denek alarak bunu harcayan veya Hazineye gelir sağlayan kurumların memurlarını denetlemek ve bu işlem sonucunda devleti zarara uğratanlar var ise, bunları yargılamakla mükelleftir. Divan'ın hesaplarında tutarsızlık olduğu için kusurlu bulunan yetkili memurları yargılamasında müddeiumuminin bazı görev ve sorumlulukları mevcuttur. Buna göre; Divan-ı Muhasebat'ın devlet dairelerinin hesaplarındaki usulsüzlükle ilgili yaptığı yargılamaların sonuçlarını ihtiva eden ve tahrirat odası k tiplerince hazırlanan hüküm ilamları, müddeiumumi tarafından Maliye Nezareti'ne tebliğ edilmektedir.⁶⁴⁵ Bu göreve ilaveten müddeiumumi, Hazinenin, devlet dairelerinin ve belediyelerin zararına sebep olan bir hatanın meydana gelmesi, gelir ve gider kalemlerinden birinin hesaba dâhil edilmemesi veya mükerrer yazılması, sadece bir yere sarf olunması gereken meblağın genele harcanması gibi sebeplerden dolayı hesapların yeniden tetkik ve muayenesine dair gelen dilekçelerin sonucunda Divan dairesinde yapılması zorunlu olan kontrol ve yargılamalar sırasında hazır bulunmakla yükümlüdür.⁶⁴⁶ Müddeiumumi, yukarıda anlatılanların tersi bir durum söz konusu olduğunda ise, bu hesapların yeniden incelemeye sonuçlanmasına nezaret etmektedir. Mümeyyizlerin kontrol ettikleri hesaplarla ilgili mal ve hesap memurları hakkında sahtek rl k ve rüşvet alma gibi suçlamalarda bulunmaları neticesinde suçlanan kişiler için son karar verilmenden önce müddeiumumi, suçlamaya esas oluşturan hesapların incelen-diğı Divan dairesine gelerek sonuca etki edecek konu hakkındaki düşünce

⁶⁴⁴ BOA, *İ.D  T*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 6.

⁶⁴⁵ BOA, *İ.D  T*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁶⁴⁶ Divan-ı Muhasebat müddeiumumisi; Divan kararnamesinde de yazılı üzere, merkeze bağlı dairelerin mali hesaplarının adliyesine bakmakla yükümlüdür. Divan-ı Muhasebat, 13 Mart 1880 tarihinden itibaren, müddeiumumiye, taşradaki dairelerin hesaplarının adliyesine bakmakla görevlendirmiştir. Bu konu ile alakalı hukuki düzenlemeyi ihtiva eden talimatların bir nüshası yazılı olarak Müddeiumumilik makamına tevdi edilmiştir. SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 86, 21 Temmuz 1880, s.146; SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 258, 1 Temmuz 1882, s.42.

ve oyunu bildirmektedir.⁶⁴⁷ Bunun haricinde, müddeiumumi, yetki alanına giren bir sebepten dolayı incelenmesine lüzum görülen hesap defterlerini ve evraklarını mütalaa etmek maksadıyla Divan Riyasetinden talep edebildiği gibi bu defter ve evrakların incelenmesinden sonra neticeyi yazılı olarak Divan'a bildirmek amacıyla da görevlendirilmektedir.

Müddeiumumi, Divan-ı Muhasebat dairesinde çalışırken belli süreler dâhilinde izin kullanmaktadır. İzinli veya herhangi bir sebeple görevli olduğu, Divan-ı Muhasebat dairesinde bulunmadığı zamanlarda, yerine geçici olarak bir kişi bakmaktadır. Bu görev için Divan-ı Muhasebat azasından biri müddeiumumilik makamına, maliye nazırının oluru ile atanmaktadır.⁶⁴⁸ Böylece Divan dairesinde müddeiumuminin bakmakla yükümlü olduğu işler de bir aksaklık söz konusu olmaktan çıkmaktadır.

Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinin tetkik ettikleri hesaplarla ilgili ortaya çıkan usulsüzlük sonucunda, bu hesapları tutan memur veya memurlar hakkında gerekli incelemelerden sonra Divan'da yargılama yapılmaktadır. Bu yargılama neticesinde devleti zarara uğratmaktan dolayı suçlu görülen hesap memuru hakkında cezai işlem uygulanmaktadır.⁶⁴⁹ İlgili memur, devleti maddi anlamda ne kadar zarara uğrattı ise, bu miktarı tazmin etmek zorundadır. Devlete olan borcunu kendisine verilen yasal süre içinde ödemediği takdirde, sahip olduğu gayrimenkullere haciz konularak satışı gerçekleştirilmektedir. Bu noktada Divan-ı Muhasebat dairesinde görev yapan müddeiumumi devreye girmektedir. Şöyle ki, hesap memurunun borcuna mukabil satılmak üzere resmî kayıt altına alınan gayrimenkulün kayıttan düşürülmesi, borç miktarının azaltılması ve mevcut borcun başka bir gayrimenkul üzerine aktarılması ile ilgili dilekçelerin yürürlüğe girmezden evvel, durum müddeiumumiye tebliğ edilmektedir.⁶⁵⁰ Böylelikle haczedilen ve borca karşılık satılmak üzere resmî kayıt altına alınan gayrimenkulün satışına ve buradan elde edilen gelirin borca tekabül ettirilmesi ile ilgili varsa özel durumlar hakkında Sadaret'e bilgi vermeye müddeiumumi mecburdur.

Divan-ı Muhasebat kararnamesinde ifade edilmeyen ve devlet hesaplarının kontrolünü ilgilendiren uygulamaların ne yolda yürütülmesi gerekti-

⁶⁴⁷ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁶⁴⁸ Aynı belge.

⁶⁴⁹ BOA, *DH.MKT*, No. 310/10, 21 Kasım 1894, lef 1.

⁶⁵⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2-3.

ğiyle ilgili müddeiumuminin, Şûrâ-yı Devlet ile yakın teması vardır. Devlet daireleri hesaplarının tetkiki sırasında cezai işlem den muafiyet sağlanacak bazı hususlarda Divan-ı Muhasebat Riyaseti, konu ile alakalı bir düzenleme mevcut değilse, müddeiumuminin, Sadaret'e danışarak ne gibi bir yol takip etmeleri gerektiği hakkında bilgi alışverişinde bulunmasını emretmektedir.⁶⁵¹ Müddeiumumi, Divan Başkanlığının kurumsal kimliğini kullanmadan Osmanlı devlet mekanizmasında önemli bir yere sahip olan Şûrâ-yı Devlet'le birebir iletişime geçecek kadar önemli bir mevkiye bulunmaktadır.⁶⁵² Bu örnek, müddeiumumiliğin ne denli nüfuzlu bir makam olduğunun en açık delilidir.

Osmanlı Devleti'nin, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa'da sıklıkla düzenlenen kongre ve sergilere üst düzey bir bürokrati göndermesi mutlak hâle gelmiştir. Görevlendirilen bu Osmanlı devlet memuru, Avrupa'daki son yenilikleri yerinde takip ederek, devletine gelişmeler hakkında ayrıntılı raporlar hazırlayarak, bilgi vermektedir. Avrupa'ya gönderilen bu bürokratlardan biri de, Divan-ı Muhasebat Müddeiumumisi Sabit Bey'dir. Bu kişi, Brüksel'de 1910 yılında toplanacak olan İlm-i Hukuk ve İdare kongresine ilaveten Sanayi Sergisi'ne Osmanlı adına katılmak için padişahın oluru ile görevlendirilmiştir.⁶⁵³ Böylesi üst düzey bir toplantı ve sergiye devlet adına görevlendirilmek için bazı meziyetlere sahip olmak gerekir. Divan-ı Muhasebat müddeiumumisi de, sahip olduğu meziyetlere istinaden bu görev için seçilen bürokratlardan biridir.

Müddeiumumilerde yapmış oldukları hizmetlerinin karşılığında Divan-ı Muhasebat Riyasetinden düzenli olarak her ay maaş almışlardır. Aldıkları ücretler sahip oldukları rütbelere göre değil, devlete vermiş oldukları hizmetler nispetindedir. Devlet dairelerinde uzun yıllar çalışan bir memur ile yeni göreve başlayan bir kişinin maaşları nasıl aynı değilse, müddeiumumi ve yardımcısının maaşları da Divan'ın diğer çalışanlarından farklıdır. Bu farklılık, sahip oldukları mevkinin kıdeminden kaynaklanmaktadır. Divan-ı Muhasebat'ın ilk müddeiumumisi olarak görev yapmış Sakız Ohannes

⁶⁵¹SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 633, 20 Eylül 1886, s.45-49; SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 645, 7 Aralık 1886, s.64; SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 695, 17 Mart 1888, s.128; SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 732, 28 Kasım 1888, s.197.

⁶⁵²SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 629, 1 Eylül 1886, s.41.

⁶⁵³BOA, İHR, No. 1328 S 16, 26 Şubat 1910, lef 20.

Efendi, Osmanlı Devleti'ne verdiği hizmetlerinden dolayı kıdemli Divan azaları gibi en üst dereceden maaş almıştır.⁶⁵⁴ Divan-ı Muhasebat'ın ikinci kuruluşundan itibaren hizmet vermeye başlayan Müddeiumumilik makamının maaşı 5.000 guruştur. Bu ücret aynı zamanda Divan azalarına ödenen miktarla aynıdır. Müddeiumuminin maaşında zamanla bir artış meydana gelerek 7.500 guruşa yükselmiş ve bu meblağ kıdemli azaların aldıkları ücretle paralellik göstermiştir.

Müddeiumumiye yardımcı olması için sonradan atanan muavininin, yeni makam maaşının karşılığı uzun bir süre olmadığından önceki kadrosundan aldığı ücret kendisine uzunca süre ödenmeye devam etmiştir.⁶⁵⁵ Divan-ı Muhasebat II. Dairesi zabıt kâatibi muavinliğinden, müddeiumumi muavinliğine atanan Mehmet Cemal Bey, eski kadrosu karşılığı olarak 1.125 guruş maaş almaktadır. Cemal Bey'e daha sonra yapılan iyileştirme sonucunda maaş olarak 2.000 guruş ödenmeye başlanmıştır.⁶⁵⁶

Sakız Ohannes Efendi'nin müddeiumumilikten ayrılmasıyla birlikte bu makama, yardımcısı olan Mehmet Cemal Bey atanmıştır. Görevden ayrılan Sakız Ohannes Efendi, müddeiumumi maaşı olarak 7.500 guruş alırken, bu makama yeni atanan Mehmet Cemal Bey'e 2.225 guruş ödenmiştir. Divan Riyasetinden Sadaret'e gönderilen tezkirede, 2.225 guruş maaşın yapılan işle bağdaşmadığı, Hazine tarafından karşılığı bulunduğu takdirde ücretin 4.500 guruşa yükseltilerek iyileştirilmesi talep edilmiştir.⁶⁵⁷ Padişahın Sadaret'ten yazılan müddeiumumilik maaşı ile ilgili arz tezkiresine iradesi olumlu olmuştur.

Divan-ı Muhasebat'ta çalışan görevlilerin maaşlarına genel bir açıdan bakıldığında bir denge söz konusu olmaktadır. Aynı işe eşit ücret felsefesinden olmamakla birlikte üst düzey bürokratların aynı seviyede maaş aldıkları görülmektedir. Bu çerçevede müddeiumuminin aldığı ücret de geçim standardının üstünde seyretmektedir. Müddeiumumi yardımcısının maaşı biraz daha düşük olup, kendi işine eşit seviyesinde Divan'da çalışan bir memurla aynı ücreti almaktadır.

⁶⁵⁴ Sakız Ohannes Efendi, Osmanlı Devlet hizmetine 5 Haziran 1856 tarihinde girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, Y.PRK.A, No. 9/7, 22 Ekim 1893.

⁶⁵⁵ BOA, İ.ML, No. 30/1316 M 16, 6 Haziran 1898, lef 2.

⁶⁵⁶ Aynı yer.

⁶⁵⁷ BOA, İ.ML, No. 1318 R 5, 28 Temmuz 1900, lef 2; BOA, İ.ML, No. 1318 R 10, 1 Ağustos 1900, lef 2.

E. Divan-ı Muhasebat'ın Bürokratik Yapısı

1. Mümeyyiz

Divan-ı Muhasebat'ın üst düzey bürokratları olan reis, aza ve müddeiumuminin seçimleri, görev ve yetkilerini açıkladıktan sonra, Divan'ı oluşturan bir diğer unsur olan ve teknokrat olarak da adlandırabileceğimiz mümeyyizlerle ilgili bilgiler vermek suretiyle kurumun bürokratik yapısının teferruatları biraz daha netleşmiş olacaktır. Öte yandan Divan-ı Muhasebat başkanını, üyelerini ve müddeiumuminin görev ve yetkilerini ele alırken dolaylı olarak mümeyyizlerle ilgili bir kısım bilgilere yer verildiğinden, tekrardan kaçınmak adına, burada sadece mümeyyizlerin seçimi, nitelikleri ve görevleri Divan-ı Muhasebat'ın her iki kuruluş süreci de detaylandırılıp ele alınacaktır.

Divan-ı Muhasebat'ın bürokratik yapısı içinde başkan ve üyelerin pozisyonlarının önem açısından sorgulanamayacağı bir gerçektir. Divan'ın, Osmanlı maliyesi ile ilgili karar alan ve bu kararı uygulamaya koyan mekanizmalara katkı sağlamasında, başkan ve üyelerinin, ön plana çıkarılmasında alt kademelerin rolü büyüktür. Divan'ın, ön planda olan başkanı ve üyelerinin arkasında işini iyi yapmaya çalışan ve bunda da başarılı olan bir memur zümresi vardır. Bu zümre, Divan-ı Muhasebat'ın görev tanımı çerçevesinde Osmanlı devlet dairesi hesaplarını kontrol ederek bunlarla ilgili raporları amirlerine ileten mümeyyizlerdir.

Mümeyyizler, Divan-ı Muhasebat kararnamesinde kendilerini ilgilendiren işlerin tamamında aktif rol alacak nitelikte olmalıydılar. Divan'ın kuruluşunda ve sonrasında buraya atanan mümeyyizlerde, mali konulara vâkıf ve maliye kadrolarında çalışarak tecrübe kazanmış olma vasıfları aranmıştır. Bu özelliklere sahip olan ve Divan-ı Muhasebat'ın 29 Mayıs 1862'de kurulmasından sonra kaleme alınan nizamnamesinde, bu kurumda çalıştırılmak üzere muhasebe mümeyyizi unvanı ile dört mümeyyizin atanması kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁸ Divan'ın görev ve yetkilerini artırmak amacıyla 1865 tarihinde yürürlüğe giren ikinci nizamnamesinde, muhasebe mümeyyizi unvanlı mümeyyiz sayısı iki ile sınırlandırılmıştır.⁶⁵⁹ Kurumun görev ve yetkilerini artı-

⁶⁵⁸ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1.

⁶⁵⁹ Divan-ı Muhasebat iki daireye ayrılıp biri Muhasebe Dairesi diğeri de Maliye Dairesi olacağından, atanacak iki muhasebe mümeyyizinin biri bir dairede öbürü de diğerk dairede görevlendirilecektir. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1.

rırken özellikle mümeyyiz sayısının azaltılması yoluna gidilmesi, Divan'da çalışan üyelerin, mümeyyizlerin yapmakla yükümlü oldukları işlere görevlendirilmeleri ile açıklanabilir. Başka bir deyişle, Divan-ı Muhasebat azalarının iş tanımlarına mümeyyizlerin sorumluluk alanları da dâhil edilmiştir. Divan'da uzunca bir süre yoğun iş temposuna karşılık kısıtlı mümeyyiz kadrosu ve azalar tarafından hizmet verilmeye gayret edilmiştir. Divan'ın 1879 tarihli kararnamesinde mümeyyiz sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Buna göre, Divan-ı Muhasebat heyetinde görev yapacak mümeyyiz sayısı on olarak belirlenmiştir.⁶⁶⁰ Mümeyyiz sayısının artması, mali işlerin çoğalması ile doğru orantılı olmuştur.

Mümeyyizlik kadrosu için en önemli atama kriteri kişinin sahip olduğu yaştır. Bu makama ataması yapılacak mümeyyiz adayının 25 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir.⁶⁶¹ Bu yaştan küçük olan şahısların mümeyyizliğe tayinleri için sahip oldukları meziyetler ve devlete verdikleri hizmetler dikkate alınmamaktadır. Kararnamede belirtilen yaş sınırının üstünde bulunan şahıs mümeyyizliğe atandıktan sonra hemen göreve başlayamamaktadır. Atamasının yapılmasının hemen arkasından Kanun-ı Esasi'nin 46. maddesi mucibince Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiye'si huzurunda yemin etmek mecburiyetindedir.⁶⁶² Ancak bu şekilde mümeyyizlik kadrosuna atanması onaylanmış olacaktır.

Mümeyyiz kadrosunun artırımı bazı yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Mümeyyiz kadrosu, kıdem olarak ikiye ayrılarak birinci ve ikinci sınıf olarak nitelendirilmiştir. Kıdem olarak birinci sınıf üstün olmakla birlikte her mümeyyiz gerekli şartları sağlamaksızın kayıtsız şartsız bu sınıfa dâhil edilmemektedir.⁶⁶³ Bir mümeyyiz, ikinci sınıfta iki sene hizmet etmeden, bu

⁶⁶⁰ Divan-ı Muhasebat'ın ikinci kez tesis edilmesinden sonra yayınlanan Kararnamesinde 10 mümeyyiz atamasının yapılması kararlaştırılmasına rağmen sadece dört mümeyyiz tayin edilmiştir. Kurumun kararnamede yazılı bütün mümeyyizlere ihtiyacı olduğu hâlde neden sadece dört mümeyyizin atamasının gerçekleştirildiği sorusuna verilebilecek cevap, mali durumun elverişsizliği olmuştur. Bundan dolayı ilerleyen zamanlarda da Maliye Nezaretinin boşta kalan maaş mevcutlarının artmasına paralel olarak mümeyyiz atanmasına gayret gösterilmiştir. SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 91, 4 Ağustos 1880, s.154.

⁶⁶¹ BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁶⁶² BOA, İ.DUİT, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1; BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁶⁶³ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 321, 14 Nisan 1883, s.128-129; BOA, İ.DH, No. 70503, 15 Mayıs 1883, lef 1.

sürenin sonunda liyakatini bir imtihan ile tescillendirmeden birinci sınıfa terfi ettirilmemektedir. Açılacak birinci sınıf mümeyyizlik için atanma kriterlerini sağlayanlar arasında eşitlik söz konusu olduğu takdirde terfi için sadece kıdem ön plana çıkmaktadır.⁶⁶⁴ Buradan çıkarılacak sonuç ise, şartlarda eşitlik olması hâlinde dikkate alınan en önemli etken, atanacak şahsın devlete ettiği hizmet süresi olmaktadır. İkinci sınıf mümeyyizliklere hem kurum içinden hem de dışından atamalar yapılmaktadır.⁶⁶⁵ Kurum içinden ve dışından yapılan atamalarda, atanacak kişinin daha önce yaptığı iş göz önünde bulundurularak ehliyetli olup olmadığı tetkik edildikten ve yapılan sınavda başarılı olup olmadığı araştırıldıktan sonra ismi işleme konulmaktadır.⁶⁶⁶ Kişinin ikinci sınıf mümeyyizlik kadrosuna atamasının yapılması için gerekli kabiliyeti haiz ve istenilen şartları da yerine getirmesi yeterli olmakla birlikte son söz Sadaret'in teklifi ile padişahın olmaktadır.⁶⁶⁷

Divan-ı Muhasebat mümeyyizlik kadrosuna atanacak memurların ekseriyeti Mekteb-i Mülkiye mezunlarından olmaktadır. Bu okuldan mezun olanlar devlet dairelerinin birinde göreve başlamak istediklerinde, o dairenin kanun ve yönetmeliklerine riayet etmek zorundalardır. Divan-ı Muhasebat Dairesi de kendi kararnameşi hükmünce memur istihdam eden kurumların başında gelmektedir. Buna göre, Divan-ı Muhasebat Kararnamesinin 13. maddesi hükmünde, mümeyyizlerin atanmaları ile ilgili düzenlemeler vardır. Bu hükümde, mümeyyizlerin Divan'a atanmalarında ve mümeyyiz kadrosu içinde sınıf atlamalarında sınava tabi tutularak liyakatlerini ibraz etme şartı getirilmiştir. Ayrıca bu hükme ilaveten mülkiye kararnamesinin 4. maddesinde de, her memur bulunduğu dairenin kurallarına uymakla mükelleftir ibaresi mevcuttur. Atanacak şahsın bu kurallar çerçevesinde göreve başlaması hukuki düzenlemelerle detaylandırılmıştır. Bu ayrıntılar kişinin sadece gö-

⁶⁶⁴ Aynı belge.

⁶⁶⁵ *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1.

⁶⁶⁶ BOA, *İDH*, No. 75339/1, 16 Mayıs 1885, lef 1; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 519, 2 Haziran 1885, s.132; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 592, 30 Mart 1886, s.206.

⁶⁶⁷ Divan-ı Muhasebat Mümeyyizlik kadrosuna atanması için Hazine-i Hassa Nezareti İdare Meclisi Kalemî eski mümeyyizlerinden Şekib Bey adına verilen tezkire işleme konulmuştur. Divan'ın mümeyyizlik kadrosunda bir boşluk olmadığı, olsa bile bu kadro için kurum çalışanlarından birinin tayininin daha münasip olacağı ifade edilmiştir. Bu nedenle Şekib Bey adına verilen tezkireye olumsuz cevap verilerek geri iade edilmiştir. SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 135, 12 Mart 1881, s.47.

revi ile ilgili değil, mülkiye mezunlarının iş hayatına atılmalarını sağlamak amacıyla da düzenlenmiştir. Şöyle ki, çalışma hayatını düzenleyen bu normlara ilaveten mülkiye mezunlarının gelecekle ilgili kararlarına etki edebilecek bir mülkiye nizamnamesi mevcuttur. Bu nizamnamenin 3. maddesindeki hükümde, Mekteb-i Mülkiye'den mezun olanların gelecekteki işlerinin nasıl olması gerektiği aydınlatılmaktadır. Buna göre, bir sene içinde devlet dairelerinin açmış olduğu memur kadrolarının yarısına, Mekteb-i Mülkiye mezunlarının tayin edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu nizamname hükmü gereğince Divan-ı Muhasebat'ın açmış olduğu iki veya daha fazla mümeyyizlik kadrolarının yarısına, Mekteb-i Mülkiye mezunu olanların atanması gerekmektedir.⁶⁶⁸ Fakat üç veya beş kişilik mümeyyiz kadrolarının yarısının nasıl pay edileceği hakkında bazı şüpheler ortaya çıkmaktadır. Kanunname ve nizamnamelerle ilgili düzenlemelerden Şûrâ-yı Devlet sorumlu olup bu konu hakkındaki görüşlerinin alınması için tezkire yazılması kararlaştırılmıştır. Şûrâ-yı Devlet'in ilgili kanunlarda inceleme yaptıktan sonra bilgi vereceği ifade edilmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in yapmış olduğu incelemeler sonucunda Mekteb-i Mülkiye'den mezun olanların mümeyyizlik kadrolarına atanmalarında bir sakınca görülmediği ifade edilmiştir.⁶⁶⁹ Böylece Divan-ı Muhasebat'ın boş mümeyyiz kadroları için mülkiyeli mezunlarla ilgili sıkıntılarda bertaraf edilmiştir.

Divan-ı Muhasebat'ın Maliye ve Muhakeme Dairelerine birer mümeyyiz-i evvel ve mümeyyiz-i sani atanarak işlerin daha sağlıklı yürütülmesi planlanmıştır.⁶⁷⁰ Böylece daire içindeki hiyerarşi alt ve üst kidedemle olanların birlikte çalışması şeklinde düzenlenmiştir.

Mümeyyizin kendi kadrosu dâhilinde kıdem kazanması yani birinci sınıfa yükselmesinin dışında, başka bir kadroya atanmak suretiyle terfi etmesi de mümkündür. Bu terfi işlemi, Divan-ı Muhasebat daireleri içinde boşalan bir aza kadrosuna birinci sınıf mümeyyizin ataması şeklinde yapılmaktadır.⁶⁷¹ Eğer birinci sınıf mümeyyiz sayısı iki veya daha fazla ise, mümeyyizlikteki hizmet yılı fazla olanın yani işte daha tecrübelinin tercih edilmesi suretiyle

⁶⁶⁸ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 313, 22 Mart 1883, s.116.

⁶⁶⁹ SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 99, 27 Eylül 1880, s.166.

⁶⁷⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 4.

⁶⁷¹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1; BOA, *İ.ML*, No. 1324 Ra 27, 23 Mayıs 1906, lef 2.

ataması yapılmaktadır. Bunun için Divan-ı Muhasebat Riyaseti, atamasının yapılmasını istediği birinci sınıf mümeyyizin ismini bir tezkire ile Sadaret'e göndermekte, oradan da padişaha arz edilmektedir. Padişahın oluru ile de mümeyyizlikten azalığa terfi edilme işlemi gerçekleştirilmektedir. Mümeyyizlerin bu makama terfi ettirilmelerinden dolayıdır ki, mümeyyizler azalardan sayılıp, o azalık sıfatını haiz olmaktadırlar.⁶⁷²

Mümeyyizlerin kurum içinde mümeyyiz-i evvelliğe veya azalığa atanmasının haricinde başka kurumlara da tayinleri mümkün olabilmektedir. Osmanlı Devleti maliye teşkilatı içinde çalışabilecekleri kadrolara mümeyyizlerin atanmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Bu boş kadrolara atanmaları genellikle bir başkasının teklifi ile gerçekleşmektedir.⁶⁷³ Mümeyyizin kendi adına ilgili kadroya başvurusu sık görülen bir şey olmamakla beraber yine de vuku bulmaktadır. Kadroya atanmaları ile ilgili teklifler, Divan-ı Muhasebat Riyaseti kanalıyla olduğu gibi direk Sadaret aracılığıyla da padişaha arz edilmektedir. Mümeyyizlik kadrosuna atama ile ilgili son karar mercii padişah olup, sultana sunulan her şahsa onay vermemekte ve bazen de kendisinin uygun gördüğü kişiyi tayin ettiği görülmektedir.⁶⁷⁴

Mümeyyizlerin asli görevlerinin başında, Divan-ı Muhasebat'a gönderilen hesaplara ait evrakların incelenerek, o hesaplar hakkında düzenlenmiş raporların Riyasete takdim edilmesi gelmektedir.⁶⁷⁵ Mümeyyizlerin hazırladıkları bu hesap raporları Divan genel kurulunda geniş çapta müzakere edilerek neticelendirilmektedir. Mümeyyizlerin kendi raporlarının görüşüldüğü genel kurulda hazır bulunmalarında bir sakınca olmamakla birlikte, müzakerelerin neticelendirilmesi esnasındaki oylamada rey verme hakları yoktur.⁶⁷⁶ Buna ilaveten bir mümeyyiz üst üste iki sene aynı şahsa ait hesap evraklarını kontrol edememektedir.⁶⁷⁷ Mümeyyizin oy verememesi ve birbirini müteakip iki sene içinde aynı hesap memurunun hesaplarını tetkik edememesinin geri planında iltimas geçme ve menfaat temin etme ihtimalinin ortadan kaldırılması gerçeği yatmaktadır. Böylece yetkileri bir nebze de olsa sınırlandırılmış mümeyyizin, işine olan bağlılığı da kuvvetlendirilmiş olmaktadır.

⁶⁷² BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1.

⁶⁷³ BOA, *İ.OM*, No. 1313 Ca 27, 13 Kasım 1895, lef 2.

⁶⁷⁴ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 485/22, 5 Şubat 1880.

⁶⁷⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 3.

⁶⁷⁶ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2.

⁶⁷⁷ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 3.

Divan-ı Muhasebat'a tetkik olunmak üzere gönderilen evraklar Divan reisi tarafından mümeyyizlere havale edilmektedir. Mümeyyizler bu evrakları bizzat kendileri incelemek ve sonuç raporlarını başkanlık makamına ibraz etmekle mükelleftirler. Mümeyyizler kendilerine tevdi edilen hesap tetkiki görevine başladıklarında, inceledikleri her evrak için iki rapor hazırlamak mecburiyetindedirler. Birinci rapora; hesabın ait olduğu daire memurları tarafından her bir kalem için ibrazı zorunlu olan lazım senetlerin ve gerekli evrakların gösterilip gösterilmediği, masrafların hesap edilerek bunlara ait gerekli senetlerin alınıp alınmadığı ve son olarak da bunların ret mi yoksa kabul mü edileceği yazılmaktadır.⁶⁷⁸ İkinci raporda, havale edilen çeşitli gelirlerin kanunlarda belirtilen hükümlere uyup uymadıkları, harcamaların gerekli yerler için yapılıp yapılmadıkları, harcanması lazım gelen paranın ilgili dairede bulunup bulunmadığı, gelirlerin ve giderlerin vakt ü zamanında kayıtlar altına alınıp alınmadıkları, mal memurlarının kanun, nizam ve talimatlarla uygun hareket ederek vazifelerini hakkıyla ve tamamıyla yapıp yapmadıkları ve son olarak gelir ve gider arasındaki farkın hesaplanıp ilgili yere yazılması suretiyle kayıt altına alınmaktadır.⁶⁷⁹ Ayrıca mümeyyizler gerekli gördükleri takdirde, hesapları hazırlayan mal memurlarının, bu hesaplara vekâleten bakan memurların ve murahhasların yazılı ifadelerini almak hakkını haizdirler. Hesaplara bakmakla yükümlü memurlardan alınan bu beyanlar, mümeyyizler tarafından bağlı bulundukları dairelerin reis-i sanilerine verilmek zorunladır.⁶⁸⁰ Mümeyyizler tarafından her bir hesap için yapılması lazım gelen bu iki rapor, ilgili daire reisi tarafından Divan-ı Muhasebat Riyasetine takdim edilmektedir. Başkan bu raporlar üzerinde gerekli incelemelerin yapılması amacıyla daire azalarını görevlendirmektedir. Azalar tarafından tetkik edilen evraklarla ilgili hazırlanan nihai rapor, Divan genel kurulunda müzakereye açılmakta ve yapılan tartışmalar neticesinde bir karara bağlanmaktadır.

Divan-ı Muhasebat'a gönderilen hesapların incelenmesi için bazı durumlarda sadece bir mümeyyiz görevlendirilmemekteydi. Divan-ı Muhasebat reisi gerekli gördüğü takdirde bu iş için bir kaç mümeyyizi aynı anda görevlendirebilmekteydi.⁶⁸¹ Başkan, bu görevlendirme esnasında mümeyyiz-

⁶⁷⁸ SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 775, 27 Mart 1889, s.61.

⁶⁷⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 3; SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 869, 25 Mart 1890, s.194.

⁶⁸⁰ Aynı yer.

⁶⁸¹ SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 517, 27 Mayıs 1885, s.129.

lerin mütalaalarını toplama, düzenleme ve bunlarla ilgili hülasaları tanzim etme işini birinci sınıf mümeyyizlerden birine havale etmekteydi. Birinci sınıf mümeyyizin, diğer mümeyyizler üzerinde bir kontrol mekanizması mevcut olup, onun direktifleri doğrultusunda çalışmalar sürdürülmekteydi. Hesabın tetkikiyle meşgul olan mümeyyizler, kendileri tarafından oluşturulan verilerden hazırlanan hülasaların, okunduğu ve müzakere olunduğu Divan-ı Muhasebat genel kurulunda hazır bulunurlardı.⁶⁸² Toplantılara katılmalarındaki amaç ise, bu hesaplarla ilgili müzakere esnasında ortaya atılacak sorulara birinci ağızdan cevap vermektir. Bu nedenle hesapları kontrol eden mümeyyizlerin, müzakereler esnasında genel kurulda bulunmaları zorunlu idi. Genel kurul toplantılarına katılmakla birlikte müzakere neticesinde yapılan oylamada rey hakları yoktu.⁶⁸³

Mümeyyizler tarafından incelenen hesapların hülasaları, ilgili daire reisleri tarafından yine aynı dairede çalışan azalara havale edilirdi. Azalar kendilerine tevdi edilen evrakları incelemeyen önce, mümeyyizlerin hesap kontrollerini yapmakla mükelleflerdi. O nedenle azalar, mümeyyizlerin görevlerini bizzat kendilerinin ifa edip etmediklerini, hülasada beyan ettikleri meselelerin gerçekte olup olmadıklarını araştırmak mecburiyetindeydi. Azalar son olarak da mümeyyizlerin hesapların her bir kalemini inceleyip incelemediklerine kesin kanaat getirmek için, kontrol edilen hesaplardaki fasıllardan bir kaçının orijinal evraklarını bizzat incelemek zorundaydı.⁶⁸⁴ Azanın, hesap hülasalarını kesin incelemeye tabi tutmadan, mümeyyizler tarafından yapılan işlemleri denetimden geçirmesi, bu kişilere karşı güven tesis edilemediğinden değil, mümeyyizler tarafından yapılan işin usulüne uygun olup olmadığının sağlamlasının yapılması amaçlanmaktaydı.

Divan-ı Muhasebat azası, tetkik ettiği mümeyyiz hülasesi hakkındaki görüşünü bağlı bulunduğu daireye bildirmek zorundadır. Bu hülasa hakkında vermiş olduğu olumlu veya olumsuz oy, bağlı bulunduğu dairesinin kararına etki etmemektedir. Azanın görev yaptığı Divan dairesi dahi bu hesap hülasesi hakkındaki görüşünü Divan-ı Muhasebat reisine beyan etmek mecburiyetindedir. Divan başkanının kabul etmesi durumunda ise, reis tarafından bekletilmeksizin bir kat daha tetkik olunmak üzere Divan-ı

⁶⁸² BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 3; SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 848, 5 Şubat 1890, s.168.

⁶⁸³ Aynı yer.

⁶⁸⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 3.

Muhasebat genel kuruluna havale edilmektedir. Genel kurulda görüşülerek tetkiki son bulan evrakla ilgili kararın çıkması için bir takım prosedürlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Buna göre; hesapla ilgili olarak, defterleri tetkik eden mümeyyiz, şahsına ait mütalaasını ve hülasayı kontrol eden aza kendi oyunu verdikten sonra genel kurulda bulunan diğer azalarda reylerini vermektedirler. Divan-ı Muhasebat reisi, oybirliği veya oyçokluğu ile neticelenen kararı hülasanın kenarına yazarak burayı imzalar ve en sonunda ise Divan mührünü vurmak suretiyle genel kurulda hesapla ilgili müzakereye nihayet verir.⁶⁸⁵

Mümeyyizlerin görevlerinden biri de, Divan-ı Muhasebat'ın her iki dairesinden verilen hususi kararnameleri ve bunlara ait evrakları toplamaktır. Bu hususi kararnameler, azalar tarafından muhasebat-ı umumiye cetvelleri ile dairelerin yıllık muhasebe bilançolarının mutabakatını meydana çıkarmak üzere verilmektedir. Divan reisi tarafından mümeyyizlere tevdi edilen bu görev sonunda bir hülasa metni ortaya çıkmaktadır. Mümeyyiz tarafından hazırlanan hülasa Divan-ı Muhasebat'ın Heyet-i Umumiye'sine verildikten başka müddeiumumiye de tebliğ edilmektedir. Bu hülasayı tetkik etmek üzere görevlendirilen azayı da heyet-i umumiye tayin etmektedir. Mümeyyizin hülasesı ve azadan tetkik eden zatın mütalaatı Divan-ı Muhasebat genel kurulunda tartışmaya açılırken, kararnameleri toplayan ve bu konuda rapor hazırlayan mümeyyiz de toplantıya davet edilmekte olup katılması zorunludur. Buradan çıkacak genel karar okunduktan ve kontrol edildikten sonra mazbatası düzenlenerek Heyet-i Mebusan'a gönderilmektedir.⁶⁸⁶ Maliye Nezareti'nden gelen muhasebat cetvelleri ile dairelerden gönderilen yıllık bilançoların mümeyyiz tarafından tetkik edildikten sonra raporunun hazırlanması netice itibarıyla önemli bir vazifedir. Bu görevi ifa edecek kabiliyet ve ehliyetle olanlar da başkan tarafından titizlikle seçilmektedirler.

Mümeyyizler, mali görevlerinin yanı sıra kurumun işleyişine sekte vurabilecek sorunların bertaraf edilmesinde önemli idari görevler icra etmektedirler. Divan-ı Muhasebat'ın herhangi bir dairesinde yapılacak toplantılar öncesinde azadan biri gelmediği takdirde, aza yeter sayısına ulaşmak için diğer daireden bir azanın geçici olarak görevlendirilmesi yapılmaktadır. Eğer bu geçici aza transferi mümkün olmaz ise dairede bulunan mümeyyizlerden

⁶⁸⁵ Aynı yer.

⁶⁸⁶ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 5-6.

biri azaya vekâlet edecektir. Bu geçici pozisyonda bulunan mümeyyiz, azanın sahip olduğu her türlü salahiyeti haiz olacaktır. Bunun haricinde Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra hazırlanan Divan kararnamesinde, kuruma ayrıca bir başkâtip atanmayıp bu görevi mümeyyizlerden biri ifa edecektir.⁶⁸⁷ Mümeyyizin, idari görevine ek olarak özellikle başkâtiplik makamında oturması, kurum içindeki yerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Divan-ı Muhasebat'ta çalışan mümeyyizlerden her ne kadar Divan başkanı sorumlu ise de, mesai kavramının sürekliliğinden ve düzeninden müddeiumumi mesuldür. Müddeiumumi, mümeyyizlerin kendilerine tevdi edilen işleri kanun ve nizamnameler çerçevesinde yapıp yapmadıklarını, kuruma devam edip etmediklerini kontrol ederek bunlara riayet etmeyenleri Riyaset makamına rapor etmekle mükelleftir. Mümeyyizler verilen işleri günbegün sistemli bir şekilde ifa etmeye mecbur olup, meydana gelebilecek aksilikleri de hemen rapor etmek zorundadırlar. Bağlı bulundukları Divan dairesine-izinli gün hariç- her gün gelerek işlerini ifa ederler. Kontrol ettikleri hesapların tehir edilmemesi için hesaba bağlı evrakların bulunduğu daireler ile irtibatla bulunarak işlerin aksamamasına özen gösterirler. Gecikmeye mahal verecek bir durum söz konusu olduğu takdirde kontrol ettikleri hesap defterlerini iade etmeye mecburdurlar.⁶⁸⁸ Söz konusu durumlar, kurum içinde meydana gelip kurum dışı görevlendirilmelerinde vuku bulmamaktadır.

Osmanlı Devlet Hazinesinin önemli gelir kalemlerinden biri olan emlak vergisinin uygulamaya geçirilmesinde Divan-ı Muhasebat memurlarının bazı görev ve sorumlulukları vardır. Emlak vergisinin toplanmasında kullanılmak üzere üç kişilik komisyon gözetiminde pullar bastırılmaktadır. Bu komisyon için Maliye Nezareti, Şehremaneti ve Divan-ı Muhasebat'tan olmak üzere birer zat görevlendirilmektedir.⁶⁸⁹ Bu pul basımı işine refakat etmesi için Divan'dan görevlendirilen kişi mümeyyizdir.⁶⁹⁰ Mümeyyiz, basılan pulların miktarını kaydetmek ve kontrollerini yapmak gibi görevleri icra etmektedir. Kontrolleri yapılan ve miktarları kayıt altına alınan pullarla ilgili

⁶⁸⁷ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁶⁸⁸ SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 772, 13 Mart 1889, s.58.

⁶⁸⁹ SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 642, 13 Kasım 1886, s.60.

⁶⁹⁰ Vergilerin toplanmasında kullanılacak pulların basımı ve kontrolü ile ilgili yasal düzenlemeler Şûrâ-yı Devlet'in Tanzimat Dairesi'nde hazırlanmaktadır. Düzenlenen mazbatalar, Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinin teftişleri sırasında yol gösteren bir kılavuz niteliği taşımaktadır. SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 807, 1 Ekim 1889, s.111.

defterler, mümeyyiz tarafından, Divan-ı Muhasebat genel kuruluna takdim edilerek onaylatılmaktadır.⁶⁹¹ Bir diğer vergi kalemi de aşar olup, mümeyyizlerin bu alanda da görev ve yetkileri mevcuttur. Mümeyyiz, vergi tahsili ile ilgili düzenlemelerin teftişinin yanı sıra bakiye olarak kalan meblağların tahsilini de gerçekleştirmektedir. Bu görevler Divan Riyaseti tarafından hem tevdi edilmekte hem de mümeyyizler tarafından istenmektedir.⁶⁹² Bu görev ve yetkiler, mümeyyizlerin sadece mali hesapları teftiş etmediklerini aynı zamanda vergi tahsildarı gibi çalıştıklarını da ispatlamaktadır.

Mümeyyizlerin bakiye kalan vergi tahsilinden başka darphanede basılacak paralara da nezaret ettikleri görülmektedir. Mümeyyizin darphanedeki görevi için Maliye Nezareti, Divan-ı Muhasebat Riyasetine bir tezkire göndermektedir. Divan başkanı tarafından görevlendirilen mümeyyiz, Osmanlı Hazinesinden tayin olunacak bir memur ile birlikte para basımında hazır bulunmak ve darp edilen paraları kendi mühürü ile teslim almakla mükelleftir.⁶⁹³

Mümeyyizlerin devletin gelir kalemlerini oluşturan vergilerin uygulanması aşamasında görev almalarından başka şirketlerin hesap işlerinin düzenlenmesi gibi işlerle de ilgili oldukları veya Divan-ı Muhasebat tarafından bizzat görevlendirildikleri de görülmektedir. Buna göre, Kambiyo ve Esham-ı Osmanlı Anonim Şirketi'nin feshinden dolayı hesapların düzenlenmesi için şirketin bağlı olduğu meclis-i idare cemiyeti tarafından üç memur görevlendirilmiştir. Çalışacak bu memurlara nezaret etmek üzere Sadaret'ten de bir komiser tayini istenmiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin, hesap işlerinden anlayan Divan-ı Muhasebat azalarından münasip bir zatın görevlendirilmesini istediği tezkireye verilen cevapta, Divan'ın II. Dairesi Baş Mümeyyizi Fethi Bey'in atandığı bilgisi verilmiştir.⁶⁹⁴

Divan-ı Muhasebat memurlarından olan mümeyyizlerin özlük haklarından olan izinleri de belli düzenlemeler çerçevesinde verilmekteydi. Buna göre, izin almadan taşraya veya herhangi bir yere gitmelerine izin verilmiyordu. Mümeyyizler izin ile ilgili dilekçelerini Divan-ı Muhasebat Riyase-

⁶⁹¹ SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 701, 23 Ağustos 1888, s.137.

⁶⁹² Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinden Nuri Bey, Midilli Sancağı tütün aşarı hesapları ile ilgili göreve gönderilmeden önce Trabzon Vilayeti'nin bir önceki sene bakiyesinin tahsiliyle görevlendirilmiştir. BOA, İML, No. 1316 B 28, 12 Aralık 1898, lef 2.

⁶⁹³ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 519, 2 Haziran 1885, s.132.

⁶⁹⁴ BOA, Y.AHUS, No. 395/87, 2 Mayıs 1899, lef 1-3.

tine vermek ve buradan izin almak zorundaydılar. Başkanlık makamı, yazılı talepte bulunanlara en fazla bir aya kadar ücretli izin verebiliyordu. Bu süreden fazla izin verme yetkisi yoktu ve uzun süreli izin konusundaki tek yetkili padişah'tı.⁶⁹⁵Padişah tarafından verilen olumlu irade ile mümeyyizlerin izin süreleri belirleniyordu.

Divan-ı Muhasebat'ın 1862 tarihinde kurulmasından itibaren mümeyyizlerin, bu kurumdan düzenli maaş alarak çalışmaya başlamaları düşünülmüştür. Ancak bu kurumda görev alacak mümeyyizlerin alacakları maaşlarla ilgili sistem, gerekli düzenlemelerin zamanında yürürlüğe girememesinden dolayı hemen hayata geçirilememiştir. Bu nedenle de göreve yeni başlayan mümeyyizlerin maaşları, farklı bir dairede aynı işi yapan memurlara verilen miktar üzerinden ödenmiştir. Bununla birlikte mümeyyizlerin sahip oldukları derecelere göre maaş ödemesi uygulamasının devamına karar verilmiştir.⁶⁹⁶ Kurumun aktif olarak göreve başlamasıyla birlikte azalara ödenen aylık ücret 6.000 guruş iken dört kişiden oluşan muhasebe mümeyyizlerinin her birine 2.000 guruş maaş verilmiştir.

Divan'ın 1865 tarihli nizamnamesinde mümeyyiz sayısı iki ile sınırlandırılırken verilen maaşlarda bir değişiklik olmamıştır. Çalışan sayısının azalmasıyla maaşların artması arasında ters orantı kurulması gerekirken verilen ücretler sabit kalmıştır. İş yükü artarken, mümeyyiz sayısı azalmış ama buna rağmen maaşlarda bir değişme olmamıştır. Mümeyyizlere her ay düzenli maaş olarak verilmesi gereken paraların sabit kalması bunun yanında çalışan sayısının azaltılması, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali krizle ilgili bir tasarruf tedbiri uygulaması olarak düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasi'yi ilanından sonra yürürlüğe giren Divan-ı Muhasebat Kararnamesi'nde yazılı on mümeyyizin yerine kuruma sadece dört mümeyyiz tayin edilmiştir. Mümeyyizler, 1877 tarihinden önce aylık 3.000 guruş⁶⁹⁷ maaş almakta iken kararnamenin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Divan'ın kurulduğu 1862 yılındaki gibi aylık 2.000 guruş maaş almaya başlamışlardır.⁶⁹⁸ Birinci sınıf mümeyyizlerin aldıkları maaş 3.000 guruş olup ikinci sınıf mümeyyizlere verilen rakam ise 2.500 guruş olarak

⁶⁹⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 3.

⁶⁹⁶ BOA, *İ.DH*, No. 84472/2, 28 Mayıs 1879, lef 3.

⁶⁹⁷ BOA, *İ.DH*, No. 720/50279, 14 Nisan 1876.

⁶⁹⁸ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 306, 20 Şubat 1883, s.106; BOA, *İ.DH*, No. 69983, 3 Mart 1883, lef 2.

belirlenmiştir.⁶⁹⁹ Bunun sebebi olarak, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu dış borçların faizlerini ödeyememesinden dolayı iflasını açıklaması gösterilebilir.⁷⁰⁰

Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinin çalıştıkları sürelerin dışında izin yaptıkları veya izin aldıkları görülmektedir. Haftanın bir günü izinli olmalarının dışında, kısa veya uzun süreli izin için Divan-ı Muhasebat Riyasetine yazılı başvuruda bulunmaları yasal haklarıdır. İzinli oldukları süreler dâhilinde maaşları ile ilgili bazı uygulamalar mevcuttur. Buna göre, kısa süreli izinlerde maaşlarında herhangi bir kesinti olmamaktadır. Fakat mümeyyizlerin, uzun süreli izin kullandıklarında aldıkları maaşların yarısı yerlerine vekâlet edecek şahıslara ödenmektedir.⁷⁰¹ Mümeyyizlerin izinli oldukları süre zarfında yerlerine geçici olarak vekâlet eden şahıslar maaşla ödüllendirilmektedirler. Bu uygulama, hem işlerin aksamasını hem de geçici görevle mümeyyizin işini icra eden kişinin performansını artırarak verimin düşmesini engellemektedir.

Divan-ı Muhasebat'ın emrinde bulunan dört mümeyyizle işleri yürütememesinden dolayı iki mümeyyiz kadrosu daha ilan ettiği görülmektedir. Ancak alınacak mümeyyizlere verilecek maaşın 2.000 guruştan toplamda 4.000 guruş olması ve bu miktar paranın da Divan-ı Muhasebat Bütçesi'nde bulunmaması, alınacak şahıslar açısından bir sıkıntıya sebep olmuştur. Maliye Nezareti ile yapılan yazışmalar neticesinde maaşla ilgili pürüzler giderilmiş ve aylık 4.000 guruştan toplamda 48.000 guruşun 1884 senesi Divan-ı Muhasebat bütçesine ilave edilmesine karar verilmiştir.⁷⁰²

Osmanlı Devleti'nde Muharrem Kararnamesi sonucu kurulan Düyun-ı Umumiye'den dolayı devlet memurlarına ödenen aylıklarda ciddi kesintiler yapılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu mali durum göz önüne alındığında çalışanlara ödenen maaşlar, hayat standartlarının çok altında ve düşük miktarlarda kalmıştır. Bu durumdan dolayı Divan'da çalışan mümeyyizler daha fazla maaş alacakları memuriyetleri tercih etmeye başlamışlardır. Kurumdan sadece parasal nedenlerle ayrılmalara baş gösterince bazı tedbirler alınmıştır.

⁶⁹⁹ BOA, *İ.DH*, No. 87487, 27 Ocak 1889, lef 1.

⁷⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Velay, *Maliye Tarihi*, s.87; Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.114; Blaisdell, *Avrupa Mali Denetimi*, s.48.

⁷⁰¹ SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 528, 30 Temmuz 1885, s.141.

⁷⁰² SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 312, 20 Mart 1883, s.114-115; BOA, *İ.DH*, No. 70503, 15 Mayıs 1883, lef 1.

Buna göre Divan Riyaseti tarafından, mümeyyizlerin kurumdan ayrılmasını önlemek ve işlerine devam etmelerini sağlamak amacıyla maaşların iyileştirilmesi için Babialı nezdinde girişimlere başlanmıştır.⁷⁰³ Maaş iyileştirmelerinde öncelikli olarak mümeyyizlerin durumu ele alınmıştır. Yaptıkları işlerin zorluğu ve önemi, mümeyyizleri bir adım öne çıkarmıştır. Aldıkları 2.000 gurus maaşlarının %100 artışla 4.000 gurus'a yükseltilmesi Divan reisi tarafından Sadaret'e teklif edilmiştir.⁷⁰⁴ Bu önlemlere rağmen gerekli maaş iyileştirmeleri Divan-ı Muhasebat, Maliye Nezareti ve Sadaret üçgeninde bir çıkmaza girerek sonuçsuz kalmıştır.

Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinin maaşları ile ilgili düzenlemelerin sonuçsuz kalmasında Osmanlı'nın genelinde devlet memurları için yürürlüğe giren ve hemen uygulamaya konulan tensikat kanunu etkili olmuştu. Bu kanuna göre; teşkilat kararnamelerinde yazılı olan miktarların üstünde ücret alan devlet memurlarının maaşlarındaki fazlalıkların kesilmesi öngörülüyordu. Dolayısıyla Divan-ı Muhasebat kararnamesinde mümeyyizlerin maaşları aylık 2.000 gurus görüldüğünden, bu miktardan fazla ücret alanların fazlalıkları kesilmişti.⁷⁰⁵ Fakat bu miktardan (aylık 2.000 gurus) az alan mümeyyizlerin maaşlarına yine de bir iyileştirme söz konusu değildi. Divan Riyaseti, mümeyyizlerin maddi nedenlerle başka kurumlara tayinlerinin önüne geçmek ve görevlerinin başında kalmalarının sağlanması amacıyla giriştiği maaş iyileştirme operasyonu devletin çıkarmış olduğu tensikat kanunu ile başarısızlığa uğradı. Böylelikle Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinin maaşları aylık 2.000 gurus'a sabitlenerek Hazine tarafından ödenmeye başladı.

2. Mülazım

Divan-ı Muhasebat'ın bürokratik yapısının dinamiklerinden olan, mümeyyizin yaptığı işlere yardım eden yani bir nevi yardımcısı konumunda alt kadroda çalışan kişi mülazımdır. Mümeyyizlerin görevlerini yerine getirmesinde yardımcı kadro olarak tesis edilen mülazımlık, Divan-ı Muhasebat'ın

⁷⁰³ Divan-ı Muhasebat Riyasetinin girişimde bulunduğu maaş iyileştirmesi durumuna Sadaret'te el atmıştı. Daire-i Sadaret ve Şûrâ-yı Devlet'ten başka devairi merkeziyede çalışanların maaşlarındaki iyileştirmelerin yapılabilmesi için dairelerin gelir ve giderlerini gösteren bir cedvelin hazırlanarak Sadaret'e gönderilmesi talep edilmekteydi. Ayrıca kontrol amaçlı olarak bu cetvellerin birer nüshasının Divan'a sevk edilmesine de onay verilmişti. BOA, *İ.HUS*, No. 1326 R 22, 9 Mayıs 1908, lef 1-2.

⁷⁰⁴ BOA, *Y.MTV*, No. 309/24, 6 Mayıs 1908.

⁷⁰⁵ BOA, *BEO*, No. 254213, 11 Ağustos 1908, lef 1-5. Bk. Ek XVII.

kurulduğu 1862 yılında mevcut değildir.⁷⁰⁶ Divan'ın 1879 kararnamesinde mülazımlık kadrosu, kurumun genel işleyişine sekte vuracak artan iş yükünün azaltılması amacıyla oluşturulmuştur.⁷⁰⁷ Divan'ın kurulduğu ilk yıllarda böyle bir kadroya ihtiyaç duyulmamasının sebebi, kurumun iş yoğunluğunun azlığı ile açıklanabilir. Bir başka deyişle, mümeyyizlere tevdi edilen işlerin ayrıntılı ve çok olmamasından dolayı mülazımlık kadrosuna ihtiyaç duyulmamıştır.

Mülazımlık kadrosu yukarıda da belirtildiği üzere, Divan'ın 1879 tarihli kararnamesinde on kişi olarak belirlenmiştir.⁷⁰⁸ Kuruluş kararnamesinde on kişilik mülazım kadrosu tesis edilmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntıdan dolayı sadece dört mülazımın ataması gerçekleştirilmiştir.⁷⁰⁹ Sonradan görülen lüzum üzerine bir mülazım daha alınmıştır.⁷¹⁰

Divan-ı Muhasebat'ta görev yapacak mülazımlar, atamalarının yapılmasından önce bazı prosedürleri yerine getirmekle mükelleftirler. Öncelikle mülazımlar, Divan dairelerinde çalışmak için Mekteb-i Mülkiye⁷¹¹ veya dengi bir okulu başarı ile bitirmek zorundadırlar.⁷¹² Bu okullardan mezun olan mülazımlar, mezuniyet tarihinden geçerli olmak kaydıyla, bir yıl içinde devletin açmış olduğu kadroların yarısına şahsen müracaat etmek şartıyla girme hakkına sahiplerdir.⁷¹³ Boş mülazımlık kadrosu için yapılacak müracaatlar neticesinde Divan'da bir sınav komisyonunun kurulması kararlaştır-

⁷⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863.

⁷⁰⁷ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, 1. def.

⁷⁰⁸ Aynı yer.

⁷⁰⁹ Sadece dört mülazım için Divan-ı Muhasebat bütçesinde ödenek vardır. Dolayısıyla yapılacak her atama için bütçeye Hazine'den ödenek ayrılması veya bir sonraki sene Divan bütçesinin ona göre yapılması gerekecektir. SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 91, 4 Ağustos 1880, s.154.

⁷¹⁰ Aynı yer.

⁷¹¹ Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesinin 3. maddesi hükmüne göre, bir sene zarfında açılacak memuriyetlerin yarısına bu mektepten mezun olanların atanması zaruridir. SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 322, 19 Nisan 1883, s.129-130.

⁷¹² SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 274, 25 Kasım 1882, s.84.

⁷¹³ SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 537, 3 Eylül 1885, s.151; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 541, 26 Eylül 1885, s.155; SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 546, 12 Ekim 1885, s.160.

tırılmaktadır.⁷¹⁴ Bu sınav komisyonu, adayları yazılı sınav yaparak imtihan sonuçlarını Divan-ı Muhasebat Riyasetine sunmakla mükelleftir.⁷¹⁵ Gerekli şartları sağlayıp sınava giren ve bu sınavda yeterli notu alıp mülazım olma hakkını elde eden şahıs veya şahısları belirleme görevi, Divan başkanına aittir. Divan başkanı tarafından mülazım olması için belirlenen şahsın ismi Sadaret kanalıyla padişaha arz edilmekte ve buradan çıkan iradeye göre tavır alınmaktadır.⁷¹⁶ İradenin olumlu olması durumunda şahsın, Divan-ı Muhasebat mülazımlık kadrosuna ataması gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Mülazım kadrosuna ataması yapılan adayın dışında sınava girip başarılı olan fakat mülazım olarak tayin edilmeyen şahıs, bir sonraki kadro ataması için yapılacak sınavdan muaf tutulmaktadır. Böylece ataması yapılmayan kişinin hakkı kaybolmamakta ve mülazımlık için namzet tayin edilmemektedir.⁷¹⁷

Mülazımlık kadrosuna atanan şahıs; göreve, Kanun-ı Esasi'nin 46. maddesi hükmünce Divan-ı Muhasebat genel kurulu huzurunda yemin ederek başlamaktaydı.⁷¹⁸ Bu seremoninin ardından mülazım, iki daireye ayrılmış olan kurumdaki bağlı bulunduğu Divan dairesine geçip çalışmaya koyulmaktaydı.

Osmanlı Devlet dairelerinde çalışan memurların izin kullanma hakları mevcuttu. Divan-ı Muhasebat da bu daireler içinde olup, kurum çalışanı olan mülazım da haftanın bir günü izin yapmaktaydı. Mülazım, haftalık izninin yanı sıra geçerli bir sebep öne sürdüğü takdirde -ki bu sebep genelde sağlık sorunları olup- uzun süreli izin talebinde bulunabilmekteydi. Mülazım, izin gerekçesini süre belirterek yazılı şekilde Divan-ı Muhasebat Riyasetine sunmak zorundaydı.⁷¹⁹ Divan başkanlığı, bir aya kadarki izinleri

⁷¹⁴ Münhal olan mülazımlık kadrosuna müracaat edenlerin bir kısmı Divan-ı Muhasebat'ta değişik pozisyonlarda çalışan memurlardır. Özellikle Divan'ın Tahrirat Kalemî çalışanları bu kadrolara yoğun bir ilgi göstermekteledir. SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 289, 9 Eylül 1882, s.63.

⁷¹⁵ Sınav komisyonu, adayların eşit not alması hâlinde oylama yaparak başkanlığa iletilecek ismi belirleme hak ve salâhiyetine haizdir. SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 199, 26 Kasım 1881, s.149.

⁷¹⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 41, 24 Mart 1880, s.66.

⁷¹⁷ Aynı yer.

⁷¹⁸ BOA, İ.DUİT, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, İ.DUİT, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2; BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁷¹⁹ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 260, 6 Temmuz 1882, s.44.

Sadaret oluruna gerek duymadan vermekte, bir aydan daha uzun süreli izin taleplerini ise, Başvekâlet aracılığıyla padişaha sunmaktaydı. Buradan çıkacak karar doğrultusunda izin talebinde bulunan mülazıma isteği yazılı olarak tebliğ edilmekteydi.

Divan-ı Muhasebat mülazımı, kurum içinde veya dışında bir başka kadro için müracaatta bulunabilmekteydi. Mülazım, maaşının veya pozisyonunun daha iyi olduğuna kanaat getirdiği farklı bir memuriyeti mülazımlığa tercih edebilmekteydi. Mülazım, devlet daireleri içindeki görev değişimi veya farklı sebeplerden dolayı bulunduğu kadrodan istifasını istemek durumundaydı. Bir başka deyişle, farklı bir memuriyete geçme veya çalışma isteğinin kaybolmasına neden olabilecek özel durumların belirmesi neticesi, kişinin istifa etme zorunluluğunu doğurmaktaydı.⁷²⁰ Mülazım, istifasını içeren dilekçesini Divan-ı Muhasebat Riyasetine sunmak zorundaydı. Mülazımın istifa dilekçesi, en yakın zamanda toplanacak Divan genel kurulunda görüşüldükten sonra karara bağlanarak, kişiye tebliğ edilmekteydi.

Mülazımlar, Divan-ı Muhasebat içindeki iki daireye sayıca eşit olarak taksim olunmaktadırlar. Mülazımların kendi aralarında da bir hiyerarşi mevcut olup, bu düzene göre sınıflanmaktadırlar. Ataması yapılan mülazımlar, iki sınıfta istihdam edilmektedirler. Mülazımlık kadrosunda bulunan şahısların, yarısı birinci sınıf diğer yarısı da ikinci sınıf olarak kategorilendirilmektedirler. Bu sınıflandırma, mezuniyet yılına ve mülazımlık sınavında alınan notlara göre yapılmaktadır. İkincisınıf mülazım olarak belirlenen şahısların birinci sınıfa yükseltileme hakları saklı kalmaktadır.⁷²¹ Bu şekilde iki sınıfa ayrılan mülazımlar, mümeyyizlerin icrasına memur oldukları araştırma ve inceleme işlerinde yardımcı statüde çalışmaktadırlar.⁷²² Çalıştıkları zaman dilimi içinde verilen işleri layıkıyla yapıp yapmadıkları, müddeiumumi tarafından kontrol edilip, durum hakkında Divan başkanına yazılı rapor verilmektedir.⁷²³

Divan-ı Muhasebat'ın 1862 yılında kurulmasıyla birlikte çalışanlara maaşları aylık olarak ödenmeye başlamıştı. Lakin mülazımlık kadrosu 1879 tarihli Divan-ı Muhasebat Kararnamesi ile tesis edildiğinden, mülazımlara hangi şartlara göre maaş ödemesi yapılacağı kesinlik kazanmamıştı. Mülazımların yaptıkları işlere göre bir ücret verileceği kesin olmakla birlikte, miktar konusunda bazı sorunlar ortaya çıkmıştı. Ödenecek maaşın hangi iş

⁷²⁰ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 196, 15 Kasım 1881, s.145.

⁷²¹ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 289, 25 Kasım 1882, s.84.

⁷²² BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁷²³ BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 3.

kolu baz alınarak örneklendirileceği meselesi kısa bir süre içinde neticelendirilmişti. Buna göre mülazımların sahip oldukları sınıflar dikkate alınarak birinci sınıf mülazıma 2.000 gurus, ikinci sınıf mülazıma ise 1.700 gurus ödenmesi kararlaştırılmıştı.⁷²⁴ Ülkenin içinde bulunduğu şartlar göz önünde tutularak bu maaşlara ilerleyen zamanlarda iyileştirmeler yapılacağı da Divan Başkanlığı tarafından ilan edilmişti.

3. Başkâtip

Divan-ı Muhasebat'ın kuruluşunda, yazı işlerinin görülmesi amacıyla azalardan biri başkâtip olarak görevlendirilmişti.⁷²⁵ Divan-ı Muhasebat'ın sonraki yıllarda artan yazı işleri Divan'a bağlı müstakil bir başkâtiplik makamının kurulmasını gerektirmişti. Divan'ın artan yükümlülük ve işlevlerine paralel olarak gelişip büyüyen başkâtiplik makamı da aynı nispette gelişip büyümüştü. Kuruluş nizamnamesinde azanın ifa ettiği bu göreve, 1865 tarihli nizamname ile iki başkâtip atanması uygun görülmüştü. Divan'ın bakmakla yükümlü olduğu işlerin arttığına bir delil teşkil etmesi bakımından, iki başkâtiye yardımcı olması için iki başkâtip muavini de ayrıca atanmıştı.⁷²⁶ Seçkin bir memur kadrosuna sahip olan başkâtiplik makamının genişlemesi, 1879 tarihli Divan-ı Muhasebat Kararnamesi'ne de yansımıştı. Bu kararnamede, Divan-ı Muhasebat'ın bir başkâtip ve bir başkâtip muavini kadrosunu haiz olacağı ifade edilmişti.⁷²⁷ Böylece başkâtip ve başkâtip muavin sayısının azaltılması yetki karmaşasını ortadan kaldırmakla birlikte kurumun yazı işlerine de bir düzen getirmişti.

Divan-ı Muhasebat'ın kuruluş aşamasında başkâtiplik makamı için bir memur tayin edilmeyip, bu kadroya azalardan biri getirilmişti. Kuruluştan sonra kurumun örgütlenmesinin bir tezahürü olarak başkâtiplik makamı ile ilgili yeni düzenlemeler zorunlu hâle gelmişti. Divan azasının ifa ettiği başkâtipliğe dışarıdan bir memurun atamasının yapılması kararlaştırılmıştı.⁷²⁸ Dolayısıyla Divan-ı Muhasebat'ın yapmakla yükümlü olduğu işlere ya-

⁷²⁴ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 557, 5 Ocak 1886, s.84; SA, DMZC, 6 Numaralı Defter, Karar No. 768, 2 Mart 1889, s.52.

⁷²⁵ BOA, İ.DUİT, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1.

⁷²⁶ BOA, İ.DUİT, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1.

⁷²⁷ BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁷²⁸ İlga edilen Meclis-i Muhasebe'nin Başkâtibi Rıza Bey Divan-ı Muhasebat Başkâtipliğine atanmıştı. Meclis-i Muhasebe, Divan'ın bakmakla yükümlü olduğu işler için daha önce kurulmuş, fakat başarılı olamaması nedeniyle ilga edilmişti. Ayrıntılı bilgi için bk. Meclis-i Muhasebe bölümü.

bancı olmayan bir şahsın bu makama ataması gerçekleştirildi.⁷²⁹ Bu düzenlemeye ilaveten başkâtiplik makamına atanacak şahsın yaşı da belirlenmişti. Buna göre, başkâtipliğe atanacak memurun yaşı asgari 25 olmak zorundaydı.⁷³⁰ Bu yeni düzenlemeler ile birlikte başkâtiplik, ayrı bir kadro şeklinde tesis edilmesinden sonra ehliyetli ve kabiliyetli memurların atanabildiği bir makam hüviyetine bürünmüştü.⁷³¹

Divan-ı Muhasebat Riyaseti, kurumun iş yükünün artması neticesinde başkâtiplik makamına yapılacak tayinlerde daha seçici olunması gerektiğinden hareketle, Divan azalarının en münasibinin atanması için Sadaret kanalıyla padişaha arz tezkiresi sunmuştu. Divan'ın kuruluş nizamnamesinde başkâtiplik makamı için görevlendirilen azaların, sonraki dönemlerde hiçbir nizamname ve kanunnameye dayandırılmaksızın yeniden gündeme gelmesi, azalara verilen önem ötesinde başkâtibe biçilen değeri gözler önüne sermişti. Divan başkanlığı, yazı işlerinin merkezinde yer alan bu makam için, kurum içi prosedürleri en iyi şekilde yerine getirecek personelin ki bu kişiler Divan üyeleri olmaktadır, yine Divan içinden gelen kişilerin⁷³² olması gerektiğine karar vermişti,⁷³³

Divan-ı Muhasebat başkâtibi de diğer kurum çalışanları gibi padişahın oluru ile tayin edilmekteydi. Ancak fiilen göreve başlamaları için Divan-ı Muhasebat genel kurulu huzurunda yemin etmeleri gerekmekteydi.⁷³⁴ Tayinlerinde olduğu gibi görevden alınmaları hususu da kanun ve nizamnameler ile düzenlenmişti. Divan'ın kuruluş nizamnamesinde, başkâtip veya herhangi bir memur ayrımı yapılmaksızın bütün personelin istifa etmedikçe veya

⁷²⁹ *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1.

⁷³⁰ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁷³¹ BOA, *A.MKTMHM*, No. 406/80, 6 Mayıs 1868; BOA, *İ.DH*, No. 85955/1, 21 Ağustos 1888; BOA, *İ.DH*, No. 85895, 25 Ağustos 1888, lef 2-3; BOA, *İ.DH*, No. 86007, 11 Eylül 1888, lef 2; BOA, *İ.DH*, No. 86032, 11 Eylül 1888; *İkdam*, No. 2435, 16 Zilhicce 1318 (6 Nisan 1901), s.1.

⁷³² Bir dönem Divan-ı Muhasebat Kalem Müdürü olarak görev yapmış ve sonradan aza olmuş Ata Bey, Divan-ı Muhasebat Başkâtibi olarak görevlendirilmiştir. BOA, *İ.ML*, No. 1313 Za 30, 13 Mayıs 1896, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 1327 C 16, 4 Temmuz 1909, lef 1-2.

⁷³³ BOA, *İ.HR*, No. 1313 Za 15, 29 Nisan 1896, lef 2; BOA, *İ.ML*, No. 28/1313 Za 30, 4 Mayıs 1896, lef 1-2.

⁷³⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

kanunen azledilmelerini gerektirecek bir filde bulunmadıkça görevlerinin başında olacakları belirtilmişti. Dolayısıyla sadece 1863 tarihli Divan-ı Muhasebat nizamnamesinde başkâtibin görevden alınması ile ilgili bir hüküm mevcut olup, diğer kanuni düzenlemeler bu konuya bir açıklık getirmemişti.

Başkâtib olarak Divan-ı Muhasebat'ta görev yapan memurun, kurum içinde başka bir kadroya geçme şansı her zaman mevcuttu. Divan bürokrasisinde reis ve azalardan sonra gelen başkâtib, münhal olan azalık kadrosuna Divan Riyaseti tarafından münasip görüldüğü takdirde atanabilmekteydi.⁷³⁵ Böylelikle başkâtibin Divan hiyerarşisinde iki numaralı pozisyonuna gelmesi mümkün olabilmekteydi.

Divan-ı Muhasebat başkâtibi haftanın altı günü çalışıp, zaruret hâlinde izin kullanmaktaydı. Başkâtib tarafından yazılan izin dilekçesi Divan-ı Muhasebat Riyasetine verilmek mecburiyetindeydi. Bir aydan kısa süreli izin için Divan Riyaseti yetkili olup, daha uzun süreli izinler Sadaret kanalıyla padişaha arz edilip irade beklenmekteydi.⁷³⁶

Başkâtibin Divan-ı Muhasebat'ta çalışma süresini tayin eden herhangi bir düzenleme mevcut değildi. Kişi, yıl ve yaş sınırlaması olmadan dilediği kadar bu makamda çalışabilirdi. Emekliliğe ayrılma talebi de, yine kişinin inisiyatifindeydi.⁷³⁷ Başkâtib, emekli olmak için Divan Başkanlığına bir dilekçe vererek işlemleri başlatmak zorundaydı. Dilekçenin Riyaset makamı tarafından kabulünden sonra emeklilik işlemleri için Divan-ı Muhasebat, Mülkiye Tekauid Sandığı ile yazışmalar yapmaktaydı.

Divan-ı Muhasebat'ın kuruluş nizamnamesinde azalardan biri, kurumun yazı işlerinin takibi için başkâtib sıfatıyla görevlendirilmişti. Başkâtib, Divan'a gönderilen evrakların müzakeresi ve muhakematı sırasında hazır bulunan azaların isimlerini ve alınan kararları yardımcısı vasıtasıyla kayıt altına aldırarak imzalayacaktı.⁷³⁸ Ayrıca her ayın sonunda Divan'da müzakeresi ve muhakemesi yapılanla yapılmayan hesapların birer nüshası bir defte-

⁷³⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2.

⁷³⁶ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2.

⁷³⁷ Uzun yıllar Divan-ı Muhasebat'ın değişik kadrolarında çalışmış ve son olarak da başkâtiplik makamını işgal etmiş olan Ata Bey, vücudunun çalışamayacak dereceye geldiğini ifade ederek emeklilik dilekçesinin yürürlüğe konulmasını Divan Başkanlığından talep etmiştir. BOA, *İ.ML*, No. 1327 C 16, 4 Temmuz 1909, lef 1-2.

⁷³⁸ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

re kayıt edilerek başkâtip tarafından Divan-ı Muhasebat Riyasetine takdim edilecekti.⁷³⁹ Yine başkâtip tarafından, Divan'da müzakeresi yapıldığı sırada ilgili daireden bilgi almak amacıyla bekleyen hesapların dahi birer kopyası çıkarılarak kurum başkanlığına iletilecekti.⁷⁴⁰

Divan-ı Muhasebat'ın karara bağladığı hesapların yazıları vakit kaybettirilmeksizin mazbata odasına gönderilerek müsveddelerinin çıkarılması birinci derecede başkâtibin görevi idi. Gelen evraklar, defterlere kayıt ettirildikten sonra müsveddeleri ile birlikte biriktirilip ay sonunda ilgili ayın torbalarına konularak saklanmaktaydı. Bu işlerin takibi ve sonuçlandırılması başkâtibin sorumluluğundaydı.

Divan-ı Muhasebat dairelerince sonuçlanan bir hesap kararının ilam müsveddesi mümeyyiz tarafından kaleme alınarak daire reis-i sanisine imza ettirilirdi. Bu müsvedde ekleriyle birlikte başkâtibe takdim edilirdi. Kaleme alınan müsvedde, Divan-ı Muhasebat reisine takdim edilerek "görülüp yazıla" denilerek imza ettirilip daha sonra ilgililere tebliğ edilecek⁷⁴¹ suretleri yazdırılıp başkâtip tarafından imza edilerek Divan mührüyle mühürlenirdi.⁷⁴²

Başkâtip, Divan'a takdim edilerek cetvellere kayıt ettirilen evrakların; evrak odasından, dairelere taksimine nezaret etmekteydi. Dairelerce yapılacak muamelenin neticesinde bu evraklar ilgili daire kayıt defterlerine işlendikten sonra evrak odasına geri gönderilecekti. Evrak odasında her daire için ayrı ayrı tutulan kayıt defterlerine evrakla ilgili muamele kaydedilecekti.⁷⁴³

Başkâtip, Divan'da çalışan kapı çukadarının da amiri konumundaydı. Divan-ı Muhasebat'ta görev yapan kapı çukadarı, Hazine ve devlet dairelerinde Divan'ı ilgilendiren evrakların takibini yapmakla mükellefti. Hazine ve daire kalemlerinden aldığı evrakları üzerinde bulunan deftere kaydedip mühürlemekle yükümlüydü. Şayet bir dairede evrak kalır da alamaz

⁷³⁹ BOA, Y.PRK.ML, No. 28/68, 1908.

⁷⁴⁰ BOA, İ.DUİT, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 2; BOA, İ.DUİT, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2; BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

⁷⁴¹ Emval-i Eytam Sandığı'nın hangi para birimine göre işlem yapılması gerektiğini Divan-ı Muhasebat'a sorması neticesinde alınan karar Divan'ın başkâtibi tarafından ilgililere tebliğ edilmişti. SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 223, 16 Şubat 1882, s.188-189.

⁷⁴² BOA, İ.DUİT, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 3; BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 3.

⁷⁴³ BOA, İ.DUİT, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 3-4.

ise durumdan başkâtibi haberdar etmek zorundaydı. Başkâtip dahi kalan evrakların bir kıta pusulasını gerektiği takdirde düzenleyip Divan Riyasetine takdim etmek mecburiyetindeydi.⁷⁴⁴

Divan-ı Muhasebat kurumu 1864 tarihinde azalarına maaş olarak aylık 6.000 guruş ödeme yapmaktaydı.⁷⁴⁵ Divan'ın kuruluş nizamnamesinde, başkâtiplik makamında bir azanın bulunduğundan hareketle, başkâtibin de 6.000 guruş aylık maaş aldığı düşünülebilir. Birlikte aldığı maaş 6.500 guruştur.⁷⁴⁶ Aradaki farkın çok olmamakla birlikte yapılan işe göre biçilen değer olduğu kabul edilebilir. Başka bir deyişle, başkâtip, yaptığı işin zahmetinden dolayı azalardan daha fazla ücret almaktadır.

Kurumlar arasında yapılan becayişler de maaşlarda belirleyici rol oynamaktadır. Görev olarak eşit pozisyonda bulunan iki makam arasında bazı durumlarda maaş dengesizliği ortaya çıkmaktadır.⁷⁴⁷ Böyle bir sonuç her iki tarafı da memnun etmemekle birlikte şahıslar bu tür olumsuzlukları bertaraf etmeyi devletin inisiyatifine bırakma cesaretini göstermektedir. Başkâtip, maaş karşılığı bulunana kadar önceki kadrosunun ücretini almaya devam etmekte, en kısa sürede iyileştirmenin yapılmasını beklemektedir.

Başkâtip, Divan'ın kuruluşundan 1908 senesine kadar aynı miktarda aylık maaş almamıştı.⁷⁴⁸ Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durumunun zayıflığı, hem maaşların istikrarlı ödenmesini, hem de ücretlerin yükselen bir grafikte seyretmesini engellemişti. Dolayısıyla Divan'ın kuruluşundan 1908 yılına kadarki süreçte piyasa değerleri ölçeğinde maaş ödenmesi mümkün olmamıştı. Fakat ödenen ücretler hiç bir zaman geçim standartlarının altına da düşmemişti. Bu anlamda Osmanlı Devleti, kendi memur tabakasını koruma altına alarak her daim gözetmişti. Bunu da, Hazineye boşta kalan maaş karşılıklarını hemen memurların ücret iyileştirmesinde kullanarak ispatlamıştı.

4. Kâtipler

Divan-ı Muhasebat'ın 1865 Divan nizamnamesi ile gelişen geniş bir memur kadrosu bulunuyordu. Divan-ı Muhasebat'ın kalemleri, kurumun

⁷⁴⁴ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 3.

⁷⁴⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 25 Ocak 1864, lef 7.

⁷⁴⁶ BOA, *İ.DH*, No. 36457, 15 Temmuz 1864.

⁷⁴⁷ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 306/57, 21 Temmuz 1864.

⁷⁴⁸ Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu ilk yıllarda 6.500 guruş maaş alan başkâtip, daha sonra 6.000 guruş ücret almıştır. BOA, *İ.DH*, No. 84472/2, 28 Nisan 1879, lef 3.

önemi ve işlevi arttıkça gelişip genişlemiş ve Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra oldukça büyük bir yapıya ulaşmıştır.⁷⁴⁹

Divan-ı Muhasebat'ın yazı işleri ile meşgul bürokratik yapısının başında kurum başkâtibi olan yüksek dereceli bir memur bulunuyordu. Başkâtip, Divan'ın işleyişinde çok önemli bir görevi ifa ettiğinden, Divan üyeleriyle eşit düzeyde itibar görmekteydi. Çünkü Divan'ın kuruluşu sırasında başkâtip, azalar arasından seçilmişti. Sonraki zamanlarda da bu görevi yerine getirecek ehliyet ve kabiliyette birinin atanmasına azami gayret gösterilmişti. Dolayısıyla Divan-ı Muhasebat'ta görev alacak kâtipler daha önce Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'da istihdam edilenler arasından seçilmişti.⁷⁵⁰ Başkâtip ve emri altında çalışan kâtiplerin seçimi, Divan-ı Muhasebat başkanınca belirlenerek Sadaret'in uygun görmesi ve sonrasında padişahın onayı ile gerçekleşmekteydi.

⁷⁴⁹ BOA, *BEO*, No. 254213, 11 Ağustos 1908, lef 1-5. Kanun-ı Esasi'den sonraki yıllarda kâtip kadrosu iş yüküne paralel olarak genişlemeye devam etmişti. Divan-ı Muhasebat kalemi ve evrak kaleminde görev yapan kâtiplerin sayısı 20'yi bulmuştu. Bu hâliyeler ve görevleri şunlardı:

Divan-ı Muhasebat Kalemi:

Müdür Naci Bey

Mümeyyiz Cemal Bey

Kâtip Mahmud Bey

Kâtip Mehmed Ali Bey

Kâtip Hulusi Bey

Kâtip Kemal Bey

Kâtip Salih Bey

Kâtip Cuma Bey

Kâtip Refik Bey

Kâtip Ali Rıza Efendi

Kâtip Şefik Bey

Kâtip Ahmed Saim Efendi

Kâtip Niyazi Efendi

Evrak Kalemi:

Müdür Osman Bey

Mukayyid Zühdü Bey

Mukayyid Vasıf Efendi

Mukayyid Tahir Efendi

Mukayyid Nureddin Efendi

Mukayyid Ali Cevad Efendi

Mukayyid Abdülkadir Efendi

⁷⁵⁰ BOA, *İDH*, No. 84472/2, 28 Nisan 1879, lef 3.

Kâtipler, Divan'ın her iki dairesinde de iş tanımlarına göre vazifelerini icra etmektedirler. Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından iş bölümü ilgili daire reis-i sanilerine iletilmekte ve hiyerarşik düzendeki işler daireler tarafından yerine getirilmektedir. Mazbata ve tahrirat odalarında çalışan kâtipler, Divan'ın çalışma programına harfiyen riayet etmekte ve buna azami derecede dikkat etmektedirler.

Kurumun daireleri tarafından alınan kararların müsveddeleri müsevid olarak çalışan kâtipler tarafından çıkarılmaktaydı. Çıkarılan bu nüshalar vakit kaybettirilmeksizin ilgili defterlere yine mukayyid denilen kâtipler tarafından kaydedilmekteydi. Yapılan müsveddeler başkâtip tarafından imzalanarak Divan Başkanlığına arz ediliyordu. Divan-ı Muhasebat başkanı tarafından "görölüp yazıla" diye onaylanan müsveddeler tebyiz olunuyordu. Mübeyyizler tarafından beyaza çekilen müsveddeler ise, her ayın sonunda biriktirilip takım hâlinde ilgili torbalara konularak saklanmaktaydı.⁷⁵¹ Bu evrakların muhafazası ve düzeni yine kâtiplerin görev ve yetki alanına girmektedir. Ayrıca Divan-ı Muhasebat genel kurul toplantılarına katılan zabıt kâtipleri de mevcuttu. Bunlar genel kurulda ele alınan kararları kayıt altına alıyorlardı.⁷⁵² Divan kâtipleri, Divan-ı Muhasebat kurumu mesaiyi bitirmiş olsa bile, başkan makamından ayrılmadığı müddetçe orada hazır bulunmakla mükelleftirler.

Divan kâtiplerinin farklı görevleri icra etmelerinden dolayı aldıkları ücretlerde de değişiklik söz konusuydu. Divan-ı Muhasebat'ın kâtiplerine ödediği aylık ücret 300-2.500 gurusu aralığında seyretmekteydi.⁷⁵³ En alt kademede bir memur ile kalem müdürü arasında maaş olarak yaklaşık 2.200 gurusluk bir fark bulunmaktaydı.⁷⁵⁴ Memurlar arasında ücret farklılığı olmasına rağmen terfi ederek yükselmelerinde bir engel mevcut değildi. Mazbata kâtibi işini en iyi şekilde yaptığı takdirde mülazımlığa hatta mümeyyizliğe kadar terfi edebiliyordu.⁷⁵⁵

⁷⁵¹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 4.

⁷⁵² SA, *DMZC*, 6 Numaralı Defter, Karar No. 760, 6 Şubat 1889, s.40.

⁷⁵³ BOA, *İ.ML*, No. 26/1316 C 29, 11 Ekim 1898, lef 2-3.

⁷⁵⁴ BOA, *İ.HUS*, No. 96/1320 M 43, 21 Nisan 1902.

⁷⁵⁵ Divan-ı Muhasebat zabıt kâtibi olarak göreve başlayan Naci Bey, gösterdiği üstün hizmetten dolayı kadrosu kademeli olarak artmış ve sonunda birinci sınıf mümeyyizliğe kadar yükselmiştir. BOA, *İ.HUS*, No. 68/1316 Ca 56, 2 Ekim 1898, lef 1.

Alınan kararların son şekli verilerek “Divan-ı Muhasebat Mazbata-sı” hâline getirilmesi, bunların yazı ve imla yönünden kontrol edilmesi ve başkâtibe imzalatılarak Divan Riyasetine gönderilip başkana mühürlenmesi Divan kâtiplerinin görevleri arasında bulunuyordu.

5. Tahrirat Odası

Divan-ı Muhasebat’ın bürokratik örgütü, kurumun 1862 tarihinde kurulmasıyla birlikte oluşturulmuştur. Divan’ın bakmakla yükümlü olduğu işlerin kuruluşuyla birlikte artması az sayıda memur ile altından kalkılamayacak bir hâle gelmesine yol açmıştı. Bu nedenle Divan’ın yazı işlerinin görülebilmesi için yeni bir düzenlemeye gidildi. Divan-ı Muhasebat, iki daireye ayrılmış olduğundan yazı işleri de Maliye ve Muhakeme Dairelerinde ayrı ayrı tesis edildi. Yazı işlerine bakacak kâtipler de iki daire arasında eşit olarak paylaştırıldı. Böylelikle kâtiplerin daha önce müşterek kullandıkları kâtip, defter ve evrak kayıt odaları da ayrıldı. Geniş bir memur kadrosuna sahip bu yeni yapı, Divan-ı Muhasebat başkâtibinin yönetimi altında çalışmaktaydı. Çalışmanın bu bölümünde bu yeni bürokratik örgütün nitelik ve işlevleri üzerinde durulacaktır.

Divan-ı Muhasebat bürokrasisi ile ilgili ayrıntılı düzenleme 29 Nisan 1865 tarihli bir kararla yapıldı. Divan başkâtibi yönetiminde çalışan yeni bir bürokratik kadro oluşturuldu. Bundan sonra yazı işlerini Divan-ı Muhasebat Tahrirat Odası yürütecekti. Divan-ı Muhasebat’ın yazı işlerinin görülmesi amacıyla Maliye ve Muhakeme Dairelerine kâtiplerin haricinde birer mümeyyiz-i evvel ve mümeyyiz-i sani tayin edilmişti. Bunlara yardımcı olmak üzere ayrıca birer mukabeleci ve defterci de görevlendirilmişti.⁷⁵⁶ Bu görevlilerin yazı işlerinin yanı sıra hukuki konularda yeterli bilgiye sahip olmaları gerekiyordu. Bir mümeyyiz-i evvel yönetiminde bir mümeyyiz-i sani ve kâfi sayıda mübeyyiz ve mukayyiddan oluşturulan bu yeni oda, başlıca şu işlerle uğraşacaktı: Divan dairelerinde oylanarak yazıya geçirilen kararları vakit geçirmeksizin müsveddeleri bu kâtiplerce kaleme alınacaktı. Hazırlanan müsveddeler başkâtibe verilecek, onun tarafından kontrol edilip düzeltildikten sonra, hazırlanan mazbata taslağı Divan’da okunmak üzere torbalara ayrı ayrı konulacaktı. Orada kesinleşerek son şeklini alan mazbatalar Tahrirat Odası bünyesinde oluşturulan mazbata odası kâtipleri tarafından beyaza çekildikten sonra son ve kesin şeklini alacaktı. Yazıya dökülen bu

⁷⁵⁶ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 3.

kararlar bir sonraki toplantıda zabıt kâtibi tarafından yüksek sesle okunarak Divan başkanı ve üyeleri tarafından mühürlenerek onanacaktı.

Öte yandan, Divan-ı Muhasebat'ın yeniden tesisinde, Tahrirat Odası bünyesinde, bir Evrak Müdürlüğü olmasına rağmen bu vazife Tahrirat Odası mümeyyizlerinden biri tarafından ifa edilmişti. Devlet dairelerinden gelen evrakların artması ve bunların kayıtlarının tutulması ivedi bir hâle gelince Tahrirat Odası dâhilindeki Evrak Müdürlüğü aktif hâle getirilmişti.⁷⁵⁷ Evrak müdürü ve altı mukayyiddan⁷⁵⁸ oluşan bu grup, Divan-ı Muhasebat'a gelip giden evrakın kaydını tutacaktı.⁷⁵⁹ Evrakın düzenli bir biçimde torbalar içinde korunması ve gerekli hâllerde yeniden kullanılmak üzere tasnif edilmesi Evrak Müdürlüğünün görevleri arasındaydı. Divan'ın bilgi almak veya yargılama yapmak amacıyla çağıracağı kişilerle ilgili yazışmaları bu müdürlük yürütecekti. Bunun yanı sıra, Divan'ın diğer devlet daireleri ile ilişkileri müdürlük tarafından sağlanacaktı. Bu görevleri ifa edecek evrak müdürlüğü ve tahrirat odasına seçilen kâtip, mukayyid ve mübeyyizlerin belirlenmesinde oldukça dikkatli davranılmış ve daha önce Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'da istihdam edilmiş olanlardan alınmıştı.⁷⁶⁰

Divan-ı Muhasebat Tahrirat Odası ve Evrak Müdürlüğü bünyesinde çalışan personele mevki ve rütbelerine bakılarak aylık olarak maaş ödenmekteydi. Kalem müdürü olarak görev yapan bir kişinin aylık maaşı 1898 yılında 1.500 gurus iken aynı görev için 1908 tarihinde ödenen ücret 3.000 gurus idi.⁷⁶¹ Yıllar arasında aynı kadronun maaşının iki katına çıkması, görülen iş-

⁷⁵⁷ SA, *DMZC*, 3 Numaralı Defter, Karar No. 246, 9 Mayıs 1882, s.24.

⁷⁵⁸ BOA, *İ.HUS*, No. 96/1320 M 43, 21 Nisan 1902. Divan-ı Muhasebat Evrak Kalemî mukayyidlarının başka bir memuriyete nakillerinin yapılması için Divan Riyasetine şahsen başvuruda bulunuyorlardı. Alt kadrolarda istihdam edilen memurların nakil isteme sebepleri çoğunlukla ekonomik nedenlerdi.

⁷⁵⁹ BOA, *BEO*, No. 254213, 11 Ağustos 1908, lef 1-5.

⁷⁶⁰ BOA, *İ.DH*, No. 84472/2, 28 Mayıs 1879, lef 3.

⁷⁶¹ Divan-ı Muhasebat Kalem Müdürü Mehmed Naci Bey'in 11 Ekim 1898 tarihinde maaşı aylık 800 gurus idi. Bu kişi, maaşının azlığından ve paraya ihtiyacı olduğundan dolayı aldığı aylık ücretine zam yapılmasını talep etmişti. Bu isteği gerçekleşmez ise, aylık ücreti 5.000 gurus olan bir makama tayin edilmesini istemişti. Yapılan görüşmeler neticesinde Divan-ı Muhasebat'ın bir sonraki bütçesine eklenmek üzere 700 gurus zamlı maaşının 1.500 gurus olmasına karar verildi. BOA, *İ.HUS*, No. 68/1316 Ca 56, 2 Ekim 1898, lef 1; BOA, *İ.ML*, No. 1316 C 29, 14 Ocak 1899, lef 3; BOA, *BEO*, No. 254213, 11 Ağustos 1908, lef 5.

lerin artmasıyla paralellik göstermekteydi. Maaşlara yapılan iyileştirmeler, iş yükünün artması neticesinde verimliliği olumsuz yönde etkilememek adına doğru oranda yapılmıştı. Divan'da evrak müdürü kadrosunda istihdam edilen şahsın maaşı da, 1900 yılında 1.200 guruş seviyelerinde iken yapılan iyileştirmeler neticesinde 1.500 guruşa yükseltilmişti.⁷⁶²

Tahrirat odası çalışanlarından olan kâtiplere ve mukayyidlara aylık maaşödenmekteydi. Bunlara, haiz oldukları ehliyet ve kabiliyetlerinin yanı sıra bu işte bulunma sürelerine göre de ücret ödenmekteydi. Divan'da uzun süre çalışan ile işe yeni başlayan arasında ücret bazında derin bir uçurum vardı. En kıdemli kâtip ile yeni başlayan halife arasında yaklaşık 890 guruşluk bir fark vardı. Kıdemli kâtibin aylık maaşı 910 guruş iken yeni başlayan bir kâtibin aldığı ücret sadece 20 guruş idi.⁷⁶³ Bu kişilerin çalışma sürelerinin göz önünde bulundurulduğu, maaşları arasındaki makasın büyüklüğünden de anlaşılmaktaydı. İlerleyen zaman içinde düşük maaş alan kâtiplere yaptıkları işin vasfına göre ödenen ücretlerde bir iyileştirmenin yapılmasına gayret ediliyordu. Bazen de Divan çalışanları, aldıkları ücretlere zam yapılması için kurum riyasetine yazılı olarak başvuruyorlardı.⁷⁶⁴

6. Kapı Çukadarı

Osmanlı'da devlet teşkilatının kendi bünyesinde haberleşmesi, işlerin düzenli yürümesi adına önemli bir işlemdir. Devlet içinde bu görevi ifa eden kişilere kapıçukadarları denilmektedir. Kapıçukadarı, Osmanlı devlet teşkilatı içinde postacılık hizmetlerini ifa eden bir görevlidir.⁷⁶⁵ Tanzimat öncesi şahısların özel hizmetlerini gören bu görevliler, daha sonra resmî dairelerin kadrolu elemanları hâline geldiler. Kapı çukadarları, devlet dairelerinde istihdam edilerek mensup oldukları dairelerle alakalı resmî evrakları getirip götürmekle mükellefler.

⁷⁶² BOA, *İML*, No. 26/1318 M 28, 27 Mayıs 1900, lef 3.

⁷⁶³ BOA, *BEO*, No. 254213, 11 Ağustos 1908, lef 4-5.

⁷⁶⁴ BOA, *İHUS*, No. 85/1318 B 46, 6 Kasım 1900.

⁷⁶⁵ Pakalın, *Tarih Sözlüğü*, C.II, s.171; Döndü Düşünmez, *Tanzimat Devri Osmanlı Mülki İdaresinde Kapı Kethüdalığı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s.15. Kapı çukadarları, padişahın maiyetinde bulunduğu gibi, vezirlerin ve diğer büyük devlet adamlarının emri altında bulunurlar onların özel hizmetlerini görürlerdi. Sadece şahısların değil resmî dairelerinde kapı çukadarları mevcuttu.

Divan-ı Muhasebat'ın tahrirat odası çalışanlarından birisi de kapıçukadardır. Kurumun kuruluşunda kapıçukadarlığında bir kişi istihdam edilirken 1865 yılında bu sayı iki kişiye çıkarılmıştır. Fakat Divan'ın 1879 tarihindeki üçüncü kez teşkilinde istihdam edilen kapı çukadarı sayısı tekrar bire düşmüştür. Ayrıca bu tarihte Divan'a alınmak istenen bu görevlinin, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'da daha önce istihdam edilmiş olması şartı aranmıştır.⁷⁶⁶ Tecrübeli kapı çukadarının tercih edilmesi, bu kadronun Divan için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.⁷⁶⁷ Divan Kapı Çukadarlığı'nın önemli bir görev olduğunun diğer kanıtı da, burada görev yapan şahısların yetkileri fazla ve maaşı yüksek başka memuriyetlere nakillerinin daha kolay yapılmasıdır.⁷⁶⁸ Kurum içinde yasal temeli 1865 nizamnamesine dayanan Divan Kapı Çukadarlığı, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.

Divan'ın kurulduğu 1862 yılında bir kapıçukadarı mevcut olmasına rağmen, bu kadronun görev tanımı, kurumun 1865 tarihli nizamnamesinin 16. maddesinde belirtilmiştir.⁷⁶⁹ Kapı çukadarı, Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesinde, kurumun hem Maliye hem de Muhakeme Dairelerinde olmak üzere iki kişi olarak istihdam edilmiştir. Kapıçukadamları, tahrirat odası bünyesinde istihdam edilmiş olmalarına rağmen Divan başkâtibine karşı sorumludurlar. Bunların görevi; Divan'dan, Hazine ve daire kalemlerine karşılıklı olarak evrak sevkiyatı yapmaktır. Elleri bulunduran Divan mühürle mühürlenmiş defterlere, kendileri tarafından kuruma getirilen ve götürülen bütün evrakları kaydetmek zorundaydılar. Bu kişiler, Hazine ve daire kalemlerinde gerçekleştirdikleri bütün işlemlerle ilgili nihai raporlarını, gün sonunda Divan başkâtibine vermekle mükelleftirler. Ayrıca Hazine ve daire kalemlerinde yasal bekleme süresinden fazla kalıp da alınmayan evrakların son durumunu Divan başkâtibine bildirme zaruriyeti vardır.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ BOA, *İ.DH*, No. 84472/2, 28 Mayıs 1879, lef 3.

⁷⁶⁷ Divan-ı Muhasebat azası Kastori Bey, Ahmet Ağa'nın kurum kapı çukadarlığına atanmasında vasıflarının etkili olduğunu ve kendisinin bu kişinin istihdam edilmesi yönünde görüş bildirdiğini ifade etti. Divan Riyasetinin teklifi ile Sadaret'e iletilen bu tezkireye olumlu yanıt verildi ve Ahmet Ağa Divan kapı çukadarlığına tayin olundu. SA, *DMZC*, 1 Numaralı Defter, Karar No. 80, 3 Temmuz 1880, s.138.

⁷⁶⁸ Divan-ı Muhasebat kapı çukadarı Ahmet Efendi aylık 3000 gurus maaşla Hüdavendigâr Vilayeti kapı kethüdalığına tayin olunmuştur. BOA, *İ.DH*, No. 1309/1311 Ca 39, 15 Kasım 1893; BOA, *İ.DH*, No. 1311/1311 Ş 38, 19 Şubat 1894, lef 3.

⁷⁶⁹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 2.

⁷⁷⁰ Aynı yer.

Kapı çukadarı, diğer Divan memurları gibi aylık olarak maaş almaktadır. Bu görevliye, Divan Riyaseti tarafından 1862 yılında aylık 300-400 gurusu arasında bir ücret ödenmektedir. Divan'ın iki daireye taksim edildiği 1865 tarihinde, kuruma alınacak kapıçukadarı sayısı ikiye yükseltilmiştir. Divan-ı Muhasebat Kapı Çukadarı Mehmed Ağa'nın aylığının 500 gurusu yükseltilerek Maliye Dairesi kapı çukadarlığına, Bekir Ağa'nın ise aylığının 300 gurusu yapılarak Muhakeme Dairesi kapı çukadarlığına tayinleri gerçekleşmiştir.⁷⁷¹ Kapı çukadarının maaşı, bu çalışmanın sınırı olan II. Meşrutiyet'e kadar pek fazla bir değişikliğe uğramamıştır. II. Meşrutiyet döneminde Divan-ı Muhasebat'ta istihdam olunan kapı çukadarının aylık maaşı 700 gurusudur.⁷⁷² Divan tahrirat odasının vazgeçilmez elemanlarından biri olan kapı çukadarının aylık maaşının, odanın diğer çalışanlarının aldıkları ücretlere göre dengeli olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁷¹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/2, 25 Ocak 1864, lef 2-4; BOA, *A.MKT.MHM*, No. 331/5, 2 Mayıs 1865.

⁷⁷² BOA, *BEO*, No. 254213, 11 Ağustos 1908, lef 5.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT'IN HANEDAN, PADİŞAHLIK VE NEZARETLE İLİŞKİLERİ

“Bir devlet işe iyi başladı mı, sudaki halkalar gibi düzenle genişler”⁷⁷³.

Platon

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren bürokratik anlamda büyük mesafeler kaydetmeye başlamıştır. Yönetim sistemi mutlakiyet olmasına rağmen, devlet idaresinde bürokratların etkin şekilde rol oynamaya başlamaları, özellikle bu yüzyılın ilk yarısının sonlarında belirgin bir biçimde artmıştır. Yönetim anlayışında II. Mahmud döneminde başlayan değişim, halefi Abdülmecid döneminde artarak devam etmiştir. Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte devlet teşkilatında ve bürokrasisinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikleri bürokraside uygulamaya geçirenlerin devlet görevlileri olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu kişiler, devlet görevinde bulunmak suretiyle Avrupa'yı daha yakından tanıma fırsatı bularak Osmanlı'daki değişim sürecine olumlu yönde katkı sağlamışlardır. Bu devlet görevlilerinin elde ettikleri bilgi birikimi ve tecrübelerin Osmanlı devlet hayatına yansımaları kısa sürede meydana gelmemiştir. Değişim ve dönüşümün ağır ama istikrarlı bir şekilde ilerlemesi, bunların vücuda getirdiği kurumlar sayesinde olmuştur. Avrupa'da birçok benzeri olan ve anayasal bir hüviyete sahip kurumlardan birisi de Divan-ı Muhasebat'tır. Divan'ın çalışma, yöntem ve bürokratik yapısı daha önceki bölümlerde ele alındığından, bu bölümde sadece Divan'ın devlet teşkilatı içindeki yeri ve diğer merkezî idare unsurlarıyla ilişkilerine değinilecektir.

⁷⁷³ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.120.

A. Padişah-Divan-ı Muhasebat İlişkileri

Sultan II. Mahmud döneminde merkezî idarede önemli değişiklikler meydana geldi. Mevcut idari sistemde Avrupa tarzı nezaretler oluşturuldu. Babıali içindeki Başvekâlet makamı ise bu yapının üst mercii olarak tesis edildi. Başvekâlet'in başkanlığında da bir Meclis-i Vükela oluşturuldu. Bu meclis içinde bütün nezaretler ve önemli kurumlar yer aldı. Bu nezaretlerden birisi de maliye nazırının kontrolündeki Maliye Nezareti'ydı.⁷⁷⁴ Sultan II. Mahmud saltanatının son yılında kurulan Maliye Nezareti, Tanzimat Fermanı'nın(1839) ilanından sonra önemli yapısal değişiklikler geçirdi. Ferman içinde yer alan maliye ve ekonomi ile ilgili maddeler bu değişiklikleri zorunlu kıldı.⁷⁷⁵ Maliye Nezareti, Tanzimat Fermanı sonrası geçirdiği yapısal değişikliklerle mali alandaki etkinliğini artırdı. Fakat Tanzimat'la devam eden bu mali ıslahat, esaslı tetkik ve projelere dayandırılmadığından yüzeysel kaldı.⁷⁷⁶

Osmanlı maliyesinin temeli olan vergi sistemi Maliye Nezareti'nin kontrolünde Tanzimat'la birlikte yeni bir sürece girdi. Bu süreçte iltizam sistemi Tanzimat Fermanı ile ortadan kaldırıldı ve yerine muhassıllık uygulaması getirildi. Bu yeni uygulama, yeterli alt yapıdan yoksun olduğu için ve vergi gelirlerinin düşük seyretmesinden dolayı kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırıldı. Kaldırılan iltizam sistemi, her ne kadar köhne de olsa, yeniden tesis edildi. Mali ve idari olayların gölgesinde geçen 15 yıllık bir sürecin sonunda Osmanlı Devleti, siyasi sorunlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Rusya ile yapılan savaşı (Kırım Savaşı) İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle kazandı. Osmanlı'nın siyasi alanda elde ettiği başarı, maliyesinin içinde bulunduğu durumdan dolayı gölgelendi. Savaş finansmanının mevcut gelirlerle karşılanamayacağını anlaşılmaması üzerine Avrupa Devletlerinden ilk defa dış

⁷⁷⁴ Çalışmanın II. bölümünde Maliye Nezareti ile ilgili ayrıntılı bilgiler verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

⁷⁷⁵ Tanzimat Fermanı'nda can, ırz ve namusun korunması gerektiği ifade edilerek mal emniyeti konusuna değinilmiştir. Genel olarak devletin bütün kurumlarının ıslah edilmesi için hazırlanmış Gülhane Hattı'nda, özellikle mali ıslahat çerçevesinde; vergilerde adaletin sağlanması, iltizam usulünün lağvedilmesi ve bir gider bütçesinin hazırlanması gibi hususlar yer almıştır. Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.11-13; Refii-Şükrü Suvla, "Tanzimat Devrinde İstikrazlar", *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.263-268; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.224-263.

⁷⁷⁶ Suvla, "İstikrazlar", *Tanzimat I*, s.268.

borç, bu dönemde alındı. 1854 yılında başlayan dış borçlanma sonrasında da artarak devam etti. Dış borçtan yeterli gelir elde edilemediği dönemlerde de, iç piyasa için kaimeler bastırılması yoluna gidildi. Dış borç anapara ve faiz ödemeleri ile karşılıksız basılan kaimelerin iç piyasada yarattığı buhran Sultan Abdülmecid'in saltanatının son yılına kadar devam etti.

1. Divan'ın Kurulmasında Padişahın Etkisi

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen saltanat değişikliği ile Sultan Abdülmecid sonrası yeni bir dönem başladı. Abisinin ölümü üzerine tahta oturan Sultan Abdülaziz'in ilk icraatlarından biri, Osmanlı maliyesinin düzene konulmasıydı. Sultan yayımladığı bir Hatt-ı Hümayun'la, maliyenin ıslah edilmesi zarureti gündeme taşıdı. Bu hattın yayımlanmasında, Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin fikir babası da olan, Sadrazam Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa'nın kaleme aldığı raporun büyük bir rolü vardı. Sadrazamın sultana sunduğu mali rapor, sultanın yayımladığı Hatt-ı Hümayun'dan başka bir şey değildi.

Sultan Abdülaziz'in bu hattında, ivedilikle hayata geçirilmesini istediği şeylerden biri de Osmanlı mali denetimini yapacak meclisin kurulmasıydı. Böylelikle Divan-ı Muhasebat-padişah arasındaki ilk ilişki de, kurumun nüvesi olan Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin kurulması ile başlamış oldu. Sadaret tarafından hazırlanarak padişaha arz edilen Divan'ın kuruluş tezkiresi, 29 Mayıs 1862 tarihinde sultan iradesi ile onaylandı.⁷⁷⁷ Böylelikle sultanın onayı ile Divan-ı Âli-i Muhasebe resmen kurulmuş ve başkanlığına da Ahmet Vefik Efendi aylık 30.000 guruş maaşla atanmış oldu. Devletin içinde bulunduğu mali duruma rağmen ilgili kişiye bu kadar yüksek maaş vermesi, Sultan'ın Divan'a verdiği önemin bir göstergesiydi. Ancak 29 Mayıs 1862 tarihinde Sultan'ın iradesiyle teşkilat hayatına adım atan Divan-ı Âli-i Muhasebe, uzun soluklu bir yapı olamadı. Maliye Nezareti tarafından hazırlanan bir tezkire ile Divan'ın kapatılması Sadaret kanalıyla Sultan'dan talep edildi. 24 Şubat 1863 tarihinde Sadaret'in padişaha sunduğu bu arz tezkiresi bir gün sonra yani 25 Şubat 1863 tarihinde onaylandı.⁷⁷⁸ Sultan'ın iradesiyle kurulan Divan, yine Sultan'ın onayı ile kapatıldı.

Osmanlı maliyesinin yetkin bir kurum tarafından denetlenmesi zorunluluğu, Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin yeniden kurulmasına olanak sağladı.

⁷⁷⁷ BOA, *İDH*, No. 33173, 29 Mayıs 1862.

⁷⁷⁸ BOA, *İDUİT*, No. 59/2, 24 Şubat 1863.

Kurum dört ay gibi kısa bir süre sonra 6 Temmuz 1863'te Sultan'ın irade-siyle yeniden kuruldu ve başkanlığına da Mehmed Emin Efendi atandı.⁷⁷⁹ Sultan Abdülaziz'in ikinci iradesi ile yeniden teşkil edilen kurumun adı da Divan-ı Muhasebat olarak değişti. Divan-ı Muhasebat'ın ikinci kez kurul-masında, ilkinde olduğu gibi Sultan Abdülaziz'in etkisi büyüktü. Maliyenin içinde bulunduğu durum ve mali denetim eksikliği, Divan'ın yeniden teşek-kül etmesinde önemli etkeni. Birinci tesiste elde edilen tecrübeler ışığında kurumun yasal bir dayanağa ihtiyacı olduğu ortaya çıktı. Bu nedenle kurul-masından kısa bir süre sonra kurum nizamname (1863 tarihli Divan-ı Mu-hasebat Nizamnamesi) layihası, Divan'da kaleme alındıktan sonra kontrol amacıyla Meclis-i Vala'ya gönderildi. Bu layiha, gerekli son kontrollerin ve düzeltmelerin yapılması için Divan-ı Muhasebat'a gönderildi. Burada ya-pılan tadilatlarla son şekli verilen layiha, tekrar Meclis-i Vala'ya sevk edildi. Bu nizamname layihası Meclis-i Vala tarafından kontrol edilip onaylandıktan sonra Sadaret'e gönderildi. Sadaret'in bu hukuki düzenlemeyi yürürlü-ğe koyması için padişaha arz etmesi gerekiyordu. Sultanın bu nizamnameyi onaylaması ile birlikte Divan-ı Muhasebat nizamnamesi resmen yürürlüğe girmiş oldu.⁷⁸⁰

2. Mali Denetimin Başlamasında Padişahın Rolü

Divan'ın 1863 tarihli ilk nizamnamesinin eksiklikleri ortaya çıkınca, bunların düzeltilmesi amacıyla yeni bir kanununun yapılması gündeme geldi. Birincisinin aksine bu kanun Meclis-i Vala tarafından kaleme alındı. Sul-tanın 1863 nizamnamesinden sonra 1865 tarihli ikinci nizamnameyi de onay-laması, devletin kuruma bakışını yansıtmaları açısından önemlidir. 1863 ni-zamnamesindeki eksiklikler 1865 tarihli yasal düzenleme ile giderilmişti.⁷⁸¹ Sultan Abdülaziz döneminde kurulan ve gelişmeye devam eden Divan-ı Muhasebat'ın yüklendiği misyon, 1865 nizamnamesi sonrası iyice şekillen-meye başlamıştı. 1865 tarihli nizamnameyle Divan, iki daire şeklinde ye-niden düzenlendi. Maliye ve Muhakeme Daireleri olarak çalışmaya başla-yan kurumun görev ve yetkileri de artırıldı. Özellikle Muhakeme Dairesi'ne,

⁷⁷⁹ BOA, *İ.DH*, No. 1343/1314 B 61, 23 Aralık 1896; *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1.

⁷⁸⁰ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 269/10, 9 Temmuz 1863; BOA, *İ.DUİT*, No. 59/6, 7 Kasım 1863, lef 1-5.

⁷⁸¹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/5, 29 Nisan 1865, lef 1-5.

1868 tarihli sarrafan nizamnamesiyle yeni görevler yüklendi.⁷⁸² 1868 yılında kaleme alınıp sultanın iradesi ile kabul edilen bu nizamname, Osmanlı vergi sistemine yeni bir düzenleme getiriyordu.⁷⁸³ Divan-ı Muhasebat Muhakeme Dairesi, bu nizamname ile Sarraf-Mültezim-Hazine arasında ihtilaflardan oluşacak davalara bakmakla görevlendirildi. Böylelikle, Divan-ı Muhasebat'ın nizamnamelerine ek olarak 1868 tarihli farklı bir yasal düzenlemesine Sultan tarafından onay verilmesi, kuruma olan inancın ve beklentilerin artmasına sebebiyet verdi.

1865 tarihli Divan nizamnamesinin yürürlüğe girmesi ile birlikte kurum, mali denetim ile ilgili eksikliklerini tamamladı. Divan kanununun işlerlik kazanması adına kuruma üst düzey bürokratlar Sultan'ın iradesi ile atandı. Bu memurların taltifleri de yine Sultan Abdülaziz tarafından yapıldı. Lakin Divan-ı Muhasebat, kurum olarak Osmanlı devlet teşkilatının 1868-1876 yılları arasında sadece yargılama hizmeti ile meşgul oldu. Divan, bu süreçte mali alanda mevzuat boşluğu olmamasına rağmen denetimde pek bir varlık gösteremedi.

Osmanlı Devleti'nde saltanat değişiklikleri Divan-ı Muhasebat'ın teşkilat tarihinde önemli bir yer tutmaktaydı. 1861 yılında Divan'ın kurulmasına sebep olan saltanat değişikliği, 1876 yılında, bu sefer de asli görevini yapmasına imkân sağladı. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve yerine V. Murad'ın geçirilmesi yönetim kademesinde olumlu bir etki yaratmadı.⁷⁸⁴ Sultan V. Murad'ın sağlık sorunları nedeniyle tahtta uzun süre oturamaması, yeni bir saltanat değişikliğini zorunlu kıldı. Divan-ı Muhasebat'ın gerçek anlamda tesis edilmesi de bu saltanat değişikliği ile oldu. Sultan II. Abdülhamid'in 34. Osmanlı Padişahı olarak 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkması, Divan-ı Muhasebat için önemli bir dönüm noktasıydı.⁷⁸⁵ Hemen akabinde 23 Aralık 1876 tarihinde de Kanun-ı Esasi ilan edilmiş ve Osmanlı

⁷⁸² BOA, *İMMS*, No. 35/1458, 11 Ağustos 1868, lef 1-11.

⁷⁸³ Divan-ı Muhasebat'ın Muhakeme Dairesi'nde oluşturulan komisyon, Osmanlı Hazinesinin gelir ve zaman kaybını en aza indirmek için mahkeme olarak faaliyet gösterdi.

⁷⁸⁴ Sultan V. Murad'ın tahta çıkması hakkında bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.353.

⁷⁸⁵ Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkması hakkında bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.1.

Devleti yönetim anlamında tam mutlakiyetten meşrutiyete adım atmıştı.⁷⁸⁶ İlan edilen anayasanın 105, 106, ve 107. maddeleri, Divan-ı Muhasebat'ı anayasal bir kurum hüviyetine sokmuştu.⁷⁸⁷ Sultan II. Abdülhamid'in bu anayasayı onaylaması ile birlikte parlamentoya bağlı ve anayasa temelli Divan-ı Muhasebat üçüncü kez teşkil edildi.⁷⁸⁸

Divan-ı Muhasebat'ın Kanun-ı Esasi'de yer alması ve bu anayasanın onaylanması, kurumun geleceği açısından önem arz ediyordu. Anayasanın yürürlüğe girmesinin ardından Sadaret, Divan için bir teşkilat kanununun hazırlanması talimatını Şûrâ-yı Devlet'e verdi. Şûrâ-yı Devlet Kavanin ve Nizamât Dairesi'nde kaleme alınan Divan Kanunu, gerekli düzeltme ve kontrollerden sonra Sadaret'e gönderildi. Babıali içinde Meclis-i Vükela tarafından kontrol edilerek görüşülmesi için Meclis-i Umumi'ye sevk edildi.⁷⁸⁹ Meclis tarafından alt komisyona havale edilen Divan kanun tasarısı, Sultan II. Abdülhamid'in Meclis'i süresiz tatil etmesinden dolayı kanunlaşarak yürürlüğe giremedi. Divan-ı Muhasebat kanunu son olarak Sultan'ın iradesiyle kararname şeklinde yürürlüğe girdi.

Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin iflasını açıklamasından sonra tahta geçmesi, Divan'ın mali denetim için ne kadar önemli olduğunu anlamasına neden oldu. Sultan, Hazinesinin içinde bulunduğu duruma rağmen böyle bir kurumun yeniden teşekkülü için bazı girişimlerde bulundu. Divan'ın 1876 anayasanın içine dâhil edilmesi ve Sultan'ın bunu veto etmemesi, Devlet'in kuruma olan ihtiyacının yanında Sultan tarafından onaylandığını da göstermekteydi. Anayasanın onaylanma süreci sonrası kurumun kuruluşunda Sultan'ın kendi Hazinesinden kaynak aktarması, Sultan'ın onayına önemli delil teşkil etmekteydi. Sultan II. Abdülhamid, Divan-ı Muhasebat'ın kurulması için Hazineye fazla yük olunmaması için kendi tahsisatından aylık 100.000 gurus yardımında bulundu.⁷⁹⁰ Sultan tarafından Divan'a verilen bu tahsisat tek sefere mahsus olmamakla birlikte hangi zamana kadar ödendiği hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Bir Osmanlı Sultanı'nın kendi ödeneğinden aylık olarak bir kuruma kaynak ayırması sık görülen bir durum değildir. Bu vaka, Sultan II. Abdülhamid'in

⁷⁸⁶ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.42.

⁷⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-ü İnkılâp*, s.273-277.

⁷⁸⁸ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 25 Temmuz 1877, leaf 5.

⁷⁸⁹ Divan-ı Muhasebat Kanunu için bk.II. Bölüm.

⁷⁹⁰ BOA, *Y.MTV*, No. 41/71, 13 Aralık 1889.

Divan-ı Muhasebat'a vermiş olduğu değerin bir göstergesidir.

Sultan'ın Divan-ı Muhasebat'a vermiş olduğu değerin bir diğer göstergesi de kurumun geleceğine sekte vurulmasına izin vermemesidir. Maliye Nezareti, Osmanlı mali denetiminde iki başlılığının sona erdirilmesi için kurumun kendi bünyesine dâhil edilmesini istemekteydi.⁷⁹¹ Bu amaçla Nezaret tarafından hazırlanan tezkire, Meclis-i Vükela'da gündeme alınarak müzakere edildi. Yapılan toplantı neticesinde Divan-ı Muhasebat Riyasetinin, maliye nazırının teklifi ile Maliye'ye bağlanması Meclis-i Vükela'da karara bağlandı.⁷⁹² Kararın yürürlüğe girebilmesi için Sultan tarafından onanması gerekmekteydi. Padişaha arz edilen bu tezkireyi Sultan II. Abdülhamid, kurumun geleceğine sekte vuracağı endişesiyle yeniden görüşülmek üzere Meclis-i Vükela'ya gönderdi.⁷⁹³ Burada alınan ikinci karar neticesinde Divan-ı Muhasebat'ın Maliye Nezareti'ne bağlanmadan müstakil bir kurum olarak çalışmalarına devam etmesinin uygunluğu oy birliği ile kabul edildi.⁷⁹⁴ Sultan II. Abdülhamid'in Meclis'in ilk kararını onaylamaması, Divan'a duyduğu güvenin bir göstergesiydi. Sultan'ın Divan-ı Muhasebat'ın üçüncü kez kuruluşunda etkisi, bu devir işleminde de gözler önüne serildi. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, bu olaydan sonra mali denetim alanında anayasal kurum hüviyetini de kullanarak etkin rol oynamaya başladı. Kurum olarak üzerine düşen bütün yükümlülükleri büyük bir hassasiyetle yerine getirmeye çalıştı.

Divan-ı Muhasebat-padişah ilişkilerinde, ülkenin mali durumu hakkındaki sultana rapor vermek önemli bir yer işgal etmekteydi. Bu görev, Divan-ı Muhasebat Kararnamesi'nden önce 1876 tarihinde yürürlüğe konulan Kanun-ı Esasi'de belirtildi.⁷⁹⁵ Anayasa'dan güç alan kurumlardan biri olarak tescillenen Divan, üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmekle mükellefti. 1879 tarihli Divan-ı Muhasebat Kararnamesi'nin ilgili maddesi, her üç ayda bir kez ülkenin mali durumu hakkında istatistikî veriler ışığında rapor hazırlamak ve bunu Sadaret kanalıyla padişaha sevk etmek hakkındaydı.⁷⁹⁶ Divan'ın bu görevi, 1880 yılından itibaren Maliye Nezareti'nden ve Hazine-den elde edilen numunelerden hazırlanan takrirler vasıtasıyla yerine getir-

⁷⁹¹ BOA, *MV*, No. 15/67, 9 Ocak 1887.

⁷⁹² BOA, *Y.A.RES*, No. 196/1429, 10 Ocak 1887.

⁷⁹³ BOA, *MV*, No. 15/71, 12 Ocak 1887.

⁷⁹⁴ BOA, *Y.A.RES*, No. 402/1526, 16 Ocak 1887, lef 1-3.

⁷⁹⁵ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.31.

⁷⁹⁶ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.42.

meye başladığını söyleyebiliriz. Ama Sultan'a sunulan bu takrirlerin istikrarlı biçimde her üç ayda bir düzenli şekilde takdim edildiğini söylemek fazla iyimser iddia olacaktır. Maliye ve Hazinesinin içinde bulunduğu durumdan kaynaklı nedenlerden dolayı daire hesaplarının düzenli olmaması, Divan'ın bu asli görevini sık sık sekteye uğratmaktaydı.⁷⁹⁷ Bu durum, padişah-Divan ilişkilerinde olumsuz bir hava oluşturmamakla birlikte, mali durumun genel hatlarıyla ortaya konulmasına engeldi.

Padişah-Divan-ı Muhasebat ilişkilerinde kilit rol oynayan bir kurum da Sadaret'ti. Üç ayda bir hazırlanan takrirlerin padişaha arz edilmesinde Sadaret'in aracı rolüne yukarıda vurgu yapılmıştı. Padişah-Divan ilişkilerinin net olarak ortaya konulabilmesi için Divan-Sadaret ilişkilerinin iyi irdelenmesi gerekmektedir.

B. Sadaret-Divan-ı Muhasebat İlişkileri

Osmanlı modernleşmesinin temel taşlarından olan bürokratik reform, XIX. yüzyılın ilk yarısında devlet teşkilatına yeni bir soluk getirmişti. Merkezî yönetim sistemi içinde nezaretlerin vücuda getirilmesi, yapılan reformun bir basamağını teşkil etmişti. Bu nezaretlerin koordinasyonlarını sağlayan üst birim olarak da Sadaret tesis edilmişti. Mutlak monarşiden meşrutiyete geçiş sürecinde Sadaret ve ona bağlı nezaretlerin fonksiyonları da bu dönemde belirginleşmeye başlamıştı. Bürokrasinin ivme kazandığı bu dönemde sırasıyla Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın getirdiği yenilikler Sadaret'in etkin rolü sayesinde hayata geçirilmişti. Hanedan üzerinde etkili bir politika takip etmeye başlayan Sadaret, kurum olarak en parlak dönemini 1840-1876 yılları arasında yaşamıştı.⁷⁹⁸ Sadaret'in hem hanedan hem de devlet müesseseleri üzerindeki etkisi belirtilen yıllar arasında çok etkin idi. Bu süreçte Sadaret'in yönlendirmesi ile Osmanlı devlet teşkilatına mali, idari ve hukuki mahiyette birçok yeni kurum kazandırıldı. Bu kurumların en önemlilerinden birisi de Osmanlı maliyesini denetlemekle görevli Divan-ı Muhasebat'ın kurulması idi.

⁷⁹⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 31, 18 Şubat 1880, s.50.

⁷⁹⁸ Sadaret'in hanedan üzerindeki hâkimiyeti Mustafa Reşid Paşa ile başlamaktaydı. Daha sonra öğrencilerinin (Mehmed Emin Âli Paşa ve Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa) yönetim kademesinde etkili olmaya başlamaları ile bu süreç 1876 yılına kadar devam etti.

1. Divan'ın Kurulmasında Sadaret Faktörü

1861 yılında Osmanlı taht değişikliği gerçekleşip Sultan Abdülmecid'in yerine Sultan Abdülaziz geçtiğinde Osmanlı devlet teşkilatı için bu durum bir dönüm noktası oluşturdu.⁷⁹⁹ Sultan'ın yaptığı ilk icraatlarından biri, Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa'ya Sadaret mührünü vermektir.⁸⁰⁰ Sadrazamlığa getirilen Fuad Paşa'nın devleti ve Avrupa'yı tanıyor olması Sadaret makamı için büyük bir kazançtı. Avrupa kurumlarının ve icraatlarının Osmanlı modernleşmesine katkı sağlayacağını bilen Fuad Paşa, özellikle devletin sıkıntıda olduğu mali alanla ilgili teknik anlamda birçok çalışmanın yapılması talimatını vermişti. Avrupa devletlerinin mali alanında yaptıkları Osmanlı ile kıyaslanan ve Sultan Abdülaziz'e sunulan mali ıslahat raporları bu duruma en iyi örneği teşkil etmişti.⁸⁰¹ Bu raporlarda dile getirilen en önemli noktalardan birisi de Osmanlı mali denetim disiplininin sağlanmasıydı. Mali disiplinin sağlanması için yeni kurumların vücuda getirilmesi de bu raporların satır aralarında mevcuttu. Böylelikle bu kurum veya kurumlar vasıtasıyla mali denetim sistemli ve istikrarlı bir hâle getirilebilirdi.

Sultan Abdülaziz'in Sadaret'ten gönderilen raporlar ışığında yayımladığı Hatt-ı Hümayun'larda devlet kurumlarının dikkat etmesi gereken hususların yanında gelir ve gider dengesinin de gözetilmesine önemli vurgular yapılmıştı. Sultan tarafından yayımlanan Şubat 1862 tarihli mali reformla ilgili Hatt-ı Hümayun'dan sonra Sadaret'te önemli gelişmeler yaşandı. Sadaret'in yapmış olduğu çalışmalar ışığında Divan-ı Muhasebat'ın kuruluşu ile ilgili adımlar atıldı. Mali denetimle ilgili bir Divan'a olan ihtiyacın göz önünde bulundurulmasına vurgu yapılarak Sadaret tarafından kaleme alınan kuruluş tezkiresi 29 Mayıs 1862 tarihinde padişaha arz edildi. Sultan tarafından aynı gün onaylanan bu tezkire neticesinde Divan-ı Muhasebat, Divan-ı Âlî-i Muhasebe ismiyle kuruldu.

Sadaret'in Divan-ı Muhasebat'ın tesis edilmesindeki rolü göz ardı edilemez. Özellikle de Sadrazam Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa'nın bu kurumun oluşturulmasındaki etkisi kesinlikle bilinmesi gereken bir gerçektir. Fuad Paşa'nın Kırım Harbi sonrasında taraflar arasında imzalanan Paris Ant-

⁷⁹⁹ Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması hakkında bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.1.

⁸⁰⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.3.

⁸⁰¹ BOA, *İDH*, No. 32866/2, 21 Şubat 1862; Rifat, *Muharrerât-ı Nâdire*, s. 127-143.

laşması için devlet göreviyle Fransa'ya gönderilmesi, Divan-ı Muhasebat'ın ilerki yıllarda kurulmasında önemli rol oynamıştı. Paşa bu görev için yaklaşık altı ay Paris'te kalmıştı.⁸⁰² Bu süre zarfında Fransa'nın kurumlarını ve faaliyetlerini yerinde inceleme fırsatı bulduğu ihtimali güçlü olmakla birlikte kesin değildir. Fakat sonradan kurulan Divan-ı Muhasebat'ın Fransız muadilinden iktibas edildiği üzerinde durulmakla birlikte birebir aynısı olmadığıda bilinmektedir. Fransız Sayıştay'ından (Cour des Comptes) esinlenerek kurulduğu yönündeki iddiaların da henüz kanıtlanmadığını da belirtmek gerekmektedir. Fuad Paşa'nın resmî ziyareti sonrasındaki 16 yıl boyunca bu kurumların Osmanlı için hayati öneme sahip olup olmadıkları ile ilgili bir çalışma yapıp yapmadığı ortaya konulamamaktadır. Ama bilinmesi ve üzerinde durulması gereken nokta, Divan-ı Muhasebat'ın kurulması ile ilgili çalışmalar Sadrazam Fuad Paşa zamanında olmuştur.⁸⁰³ Çalışmaların hemen akabinde Divan'ın kuruluş tezkiresi, Sadaret tarafından kaleme alınarak padişaha arz edilmişti.⁸⁰⁴ Divan'ın kurulması iradesini gösteren Sultan Abdülaziz ise de, gerçekte böyle bir kurumun oluşturulmasının fikir babası Sadrazam Fuad Paşa'dır.

Babıalı'nın Divan-ı Muhasebat'ın kurulmasındaki etkisinin yanı sıra, bu kuruma atanacak reisin belirlenmesinde de önemli rol oynadığı görülmektedir. 29 Mayıs 1862 tarihinde kurulan Divan-ı Muhasebat'ın Riyasetine dönemin Evkaf Nazırı Ahmet Vefik Efendi, Sadaret'in teklifi ve Padişahın iradesi ile atandı.⁸⁰⁵ Sadaret'in reis tayininde ve sonraki dönemlerde ata atamalarındaki etkisi yadsınamaz. Divan-ı Muhasebat Riyasetine yapılacak atamada, reis adayını belirleme hakkı Sadaret'in olmakla birlikte son karar sultana aitti. Divan-ı Muhasebat reisi ve azalarının atamasında Sadaret arz

⁸⁰² Kırım Savaşı sonrasında taraflar arasında imzalanan Paris Antlaşması'nda Osmanlı Devleti adına Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa'nın imzası vardı. Paşa, bu antlaşmanın imzalanmasına kadar geçen süreçte yaklaşık altı ay Paris'te ikamet etmişti. Devlet göreviyle gelen bu kişinin bu süreyi verimli kullandığı varsayımında bulunabiliriz. Fransa'nın önemli devlet kurumlarını ziyaret ettiği, bunlar hakkında geniş malumat edindiği ve kurumların sistematiği ve işleyişini öğrendiği ve bunları Osmanlı Devleti teşkilat yapısına uygulama niyetinde olduğu düşünülebilir. Zaten Sadaret makamına geldiğinde de bu fikirlerini hayata geçirmeye çalışmıştı.

⁸⁰³ BOA, *İ.DH*, No. 33173, 29 Mayıs 1862.

⁸⁰⁴ BOA, *İ.DH*, No. 33173, 29 Mayıs 1862; Pakalın, *Maliye Teşkilâtı*, C.III, s.180.

⁸⁰⁵ Aynı yer.

tezkiresi için sultanın onayına başvuruluyordu.⁸⁰⁶ Her ne kadar kuruma yapılacak reis ve aza tayinlerinde Divan'ın görüşünü bildiren resmî evrak üzerindeki isim ön plana çıkmaktaysa da iradeden önceki karar Sadaret'e aitti.

Divan'ın kuruluşunda olduğu gibi kapatılmasında da Sadaret makamının büyük bir önemi vardı. 24 Şubat 1863 tarihinde, Sadaret'in padişaha arz ettiği tezkire yukarıda ifade edilen hususa delil teşkil etmekteydi.⁸⁰⁷ Kapatılması ile ilgili ayrıntılar Nezaretler-Divan-ı Muhasebat alt başlığı altında verileceğinden burada detaya girilmeyecektir.

2. Divan-ı Muhasebat'ın Aktif Çalışma Hayatına Dâhil Olması ve Sadaret

Sadaret makamı, Osmanlı devlet teşkilatında saltanattan sonra önemli bir yere ve prestije sahipti. Bu kurum Osmanlı bürokrasisinin başı olup, diğer bütün kurumların dolaylı veya doğrudan bağlı olduğu konumda bulunan bir merkezdi. Devlet teşkilatı içinde yer alan Divan-ı Muhasebat 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadarki süreçte Maliye Nezareti ile organik bağı bulunmasıyla birlikte temelde Sadaret'e bağlı bir kurumdur. Divan'a yapılacak her türlü atamanın ve kurumlar arasında ihtilaf çıkması hâlinde başvurulacak makamın Sadaret olduğu resmî kayıtlar ışığında bilinen bir gerçektir. Divan-ı Muhasebat, 1863-1876 yılları arasında kuruluş amacı doğrultusunda hareket etme kabiliyetinden yoksun kaldı. Bu durumun oluşmasında, Maliye Nezareti'nin ve Sadaret'in Divan üzerindeki etkisi ön plana çıkmıştı.⁸⁰⁸ Mali denetimle ilgili çalışması gereken Divan, yasal boşluklarını da nizamnamelerle doldurmasına rağmen tam kapasite çalışmadı. Divan'ın bu zaman diliminde tamamen pasifize edildiğinden bahsetmek yersiz ve gereksiz olacaktır. Maliye Nezareti'nin ve Sadaret'in yönlendirmesi ile bazı konularda çalıştığı bilinmekteydi. Ama Divan'ın bu çalışma şekli ve düzeni yürürlükte olan kanunu çerçevesinde gerçekleştirilmiyordu. Bu durum 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar bu şekilde devam etti.

Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile birlikte Anayasa içinde kendine yer bulan Divan-ı Muhasebat, ilgili maddelerden aldığı güçle Osmanlı devlet teşkilatındaki yerini daha da sağlamlaştırdı.⁸⁰⁹ Anayasal bir kurum hüviyetine

⁸⁰⁶ BOA, *İ.DH*, No. 33173, 29 Mayıs 1862.

⁸⁰⁷ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/2, 24 Şubat 1863.

⁸⁰⁸ Aynı belge.

⁸⁰⁹ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.42.

bürünen Divan, çalışma hayatına yeni kanunu ile başlayabilmek adına bir süre daha çalışmadı. Meclisin açılması ile Kanun-ı Esasî'de belirtilen hükümler çerçevesinde yasal düzenlemeleri gerçekleştirmek adına Sadaret'te çalışmalar gerçekleştirildi.⁸¹⁰ Bu çalışmalardan biri de Divan-ı Muhasebat Kanunu'nun kaleme alınarak Meclis'e sevk edildikten sonra yapılan görüşmelerdi. Divan-ı Muhasebat Kanunu, Sadaret aracılığıyla Meclis-i Mebusan'a sevk edildi.⁸¹¹ Meclis içindeki görüş ayrılıklarından dolayı ilgili kanun, incelenmek üzere alt komisyona gönderildi.⁸¹² Divan-ı Muhasebat Kanunu, Sultan II. Abdülhamid'in Meclis'i süresiz tatil etmesinden dolayı bir daha gündeme getirilemeden rafa kaldırıldı. Meclis'in süresiz tatil edilmesinden sonra Divan-ı Muhasebat Kanunu, kararname şeklinde düzenlenerek Sadaret'e gönderildi.⁸¹³ Sadaret ilgili kararnameyi önce Meclis-i Hass-ı Vükela'ya sevk etti ve burada müzakere edildikten sonra onaylanması için padişaha arz etti.⁸¹⁴ Divan-ı Muhasebat Kanunu olarak yazılan ve düzeltilen bu yasa, yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı kararname şeklinde Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Yürürlüğe giren bu kararname Sadaret tarafından Divan-ı Muhasebat'a gönderildi. Bu kararnamenin yürürlüğe girmesinden sonra Divan'ın bürokratik yapısı şekillenmeye başladı. Reis ve azalarının Sadaret teklifiyle atanmasından sonra 8 Kasım 1879 tarihinde Divan-ı Muhasebat resmen çalışmalara başladı.⁸¹⁵ Divan'ın ilk genel kurul toplantısı ise 10 Kasım 1879 tarihinde Maliye Nezareti binasında bulunan Masarifat Şubesi odasında gerçekleştirildi. Divan-ı Muhasebat genel kurul ilk toplantısında başkanın dile getirdiği en önemli konu kurumun bina çözümü hakkındaydı. Sadaret ile yapılan görüşmeler neticesinde Meclis'in Sultan tarafından süresiz tatil edilmesinden dolayı âtıl durumda olan binanın bazı odalarının Divan'a tahsis edilmesi kararlaştırıldı.⁸¹⁶ Bu taşınma işlemi hızlı bir şekilde gerçekleştirilerek 11 Kasım 1879 tarihindeki Divan'ın ikinci genel kurul toplantısı, daha önce Heyet-i Ayan'a tahsis edilen odalarda yapıldı. Bu taşınma işlemi ile birlikte Sadaret'in Divan-ı Muhasebat'ın bina

⁸¹⁰ BOA, Y.PRK.ML, No. 12/61, 28 Temmuz 1877.

⁸¹¹ Bu kanunun hazırlanış süreci, II. bölümde anlatıldığından burada tekrar edilmeyecektir.

⁸¹² *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi*, C.II, Yedinci İnıkad, 9 Ocak 1878, s. 108-109.

⁸¹³ BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 16 Kasım 1879, lef 3.

⁸¹⁴ BOA, İ.DUİT, No. 59/3, 18 Kasım 1879, lef 4.

⁸¹⁵ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

⁸¹⁶ Aynı yer.

sorununu da çözüme kavuşturduğu görülmekteydi. Sadaret, kendisine bağlı olmayan Divan'ın etkin ve verimli çalışabilmesi adına bu kuruma önemli katkılar yapmıştı: Kararnamesinin yürürlüğe konulması, personel istihdamının sağlanması, bina sorununun çözülmesi.

Divan-ı Muhasebat'ın 8 Kasım 1879 tarihinde aktif olarak çalışmaya başlaması ile birlikte Divan-Sadaret ilişkileri de diğer nezaret ve kurumlar seviyesinde olduğu gibi sürdürüldü. Osmanlı mali denetimi ile ilgili bir sorunun çözüme kavuşturulması noktasında Sadaret'in önemli katkıları oldu. Nezaretlerin geriye dönük hesaplarını tanzim ederek Divan'a ulaştırması sırasında meydana gelen aksaklıkların bertaraf edilmesi için Sadaret makamı önemli bir rol oynadı.⁸¹⁷ Bu süreçte Sadaret, kurumlar arasındaki koordinasyonu sağlama görevini olabildiğince yerine getirmeye çalıştı. Divan-Sadaret arasında gerçekleştirilen bilgi ve belge paylaşımı 1880 yılından itibaren koordineli olarak yapıldı. Sadaret'in Divan ile ilişkisinin yanı sıra diğer nezaretlerle olan bağlantısı, Divan-ı Muhasebat'ın bilgi ve belge paylaşımında bürokratik engellere takılmadan işlerini yürütmesi noktasında aracı rolü oynadı.

Sadaret-Divan-ı Muhasebat ilişkileri kurumsal bazda olması gerektiği gibi yürütüldü. Sadaret'in bütün nezaretleri ve bunlara bağlı idareleri kontrolü altında tutması, koordineli çalışmalarını düzenlemesinden Divan-ı Muhasebat kurumu da etkileniyordu. Divan reislerinin belli aralıklarla Babıali'yi ziyaret etmeleri, olağan görüşmelerde bulunmaları dönemin resmî kayıtlarında ve basınında haber niteliği taşımaktaydı.⁸¹⁸

C. Nezaret-Divan-ı Muhasebat İlişkileri

Sadaret-Divan-ı Muhasebat ilişkilerinin alt kademesinde ise Nezaret-Divan münasebetleri yer almaktaydı. Osmanlı bürokratik yapısının temel organlarından olan nezaretlerin, Divan'ın çalışma hayatına çok önemli etki ve katkı yaptığı bilinen bir gerçektir. Özellikle Divan-ı Muhasebat'ın kuruluş aşamasında Maliye Nezareti'nin, bu kurum üzerindeki etkinliği hissedil-

⁸¹⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 54, 27 Nisan 1880, s.92.

⁸¹⁸ Divan-ı Muhasebat Reisi Fehmi Paşa, düzenli aralıklarla Sadrazam ile görüşmeler yapmaktaydı. BOA, YPRK.ZB, No. 26/73, 21 Şubat 1901; BOA, YPRK.ZB, No. 28/11, 18 Haziran 1901; BOA, YPRK.ZB, No. 28/51, 16 Temmuz 1901; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 6853, 4 Muharrem 1318 (4 Mayıs 1900), s.1; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 6885, 28 Safer 1318 (27 Haziran 1900), s.2.

lir seviyedeydi. Osmanlı mali denetimini yapmaya çalışan Maliye Nezareti, bünyesinde kurulan meclis ve komisyonlarla başarılı olamamıştı. Lakin Tanzimat Fermanı sonrası başlayan mali politikalar çerçevesinde meydana gelen gelişmeler, Maliye'ye önemli bir birikim ve tecrübe sağlamıştı.⁸¹⁹ Bu bilgi birikimi Maliye Nezareti'ni, Sadaret nezdinde önemli bir pozisyona yükseltmişti. Divan'ın daha önceki kurumların yapmaya çalıştığı görevi tek elden yürütmesi için Maliye Nezareti'nin bilgisi dâhilinde ve tecrübeleri ışığında kurulduğunu ifade edebiliriz. Bu amaçla Nezaret-Divan-ı Muhasebat ilişkilerinin incelenmesinde Maliye Nezareti'nin Divan'ın kurulmasındaki pozisyonu ve etkisinin sorgulanması gerekmektedir.

1. Divan-ı Muhasebat'ın Kurulması ve Maliye Nezareti

Sadaret'in Divan-ı Muhasebat kuruluş tezkiresini padişaha sunmadan önce Maliye Nezareti ile bir bilgi alışverişinde bulunup bulunmadığı net değildir. Ama olması gereken de bu tür durumlarda kurumlar arasında bilgi alışverişinde bulunulması zaruretidir. Büyük olasılıkla Sadaret makamı, Divan'ın kuruluş aşamasında Maliye Nezareti'nden faydalanmıştır.⁸²⁰ Maliye'nin tecrübeleri ve görev alanları Divan-ı Muhasebat'ın tesisinde önemli katkılar sağlamıştır. Mali denetim noktasında Maliye'nin Divan'ın görev ve yetkilerinin vücuda getirilmesinde Sadaret kadar etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Divan'ın 29 Mayıs 1862 tarihinde kurulmasında ne kadar etkili ise, 25 Şubat 1863 tarihinde kapatılmasında da o derece söz sahibi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin mali tasarruf tedbirlerini hayata geçirmesiyle birlikte kurulan Divan'ın, bir masraf kapısı olduğu fikri maliye nazırından gelmiştir.⁸²¹ Divan'ın kuruluş tezkiresinde reisine verilen aylık 30.000 guruş, Maliye Nezareti tarafından devletin tasarruf tedbirlerine vurulan bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Sadece reisine verilecek bu miktarın bile faz-

⁸¹⁹ Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı mali yapısında meydana gelen değişiklikler, Maliye Nezareti teşkilatında köklü reformların uygulanmasına neden oldu. Özellikle mali denetimle ilgili eksikliklerin ortaya çıkması sonucunda, bu alanda arka arkaya farklı birimlerin kurulduğu görüldü. Kurulan her birim (meclis ve komisyonlar), amaçlanan hedefleri gerçekleştirememiş olsa da Maliye Nezareti'nin bilgi ve tecrübesine önemli katkılar sağladı.

⁸²⁰ Divan-ı Muhasebat'ın kurulması sırasında Maliye Nezareti'nin tecrübe ve bilgi birikiminden faydalandığı veya nezarete bu konuda danışıldığı düşünülebilir. Mali denetim ile ilgili kurulan meclis ve komisyonların Maliye Nezareti bünyesinde çalışmış olması, nezareti bu konuda farklı bir pozisyona oturtmaktadır.

⁸²¹ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/2, 24 Şubat 1863.

la olmasının yanı sıra, diğer personele ödenecek maaşlarla birlikte kuruma ödenecek meblağın çok büyük bir yekûn tutacağı Maliye tarafından yazılı olarak dile getirilmiştir.⁸²² Maliye Nezareti tarafından kaleme alınan tezkirede, mali denetim çerçevesinde Divan-ı Muhasebat'a gerek duyulmadığı, bu görevi Divan'ın yerine ifa edecek Meclis-i Muhasebe gibi bir kurumun hâlen faal olduğu, Divan-ı Muhasebat'a ayrılacak tahsisatın fazla olmasından dolayı Hazinesinin sıkıntıya düşeceği ve neticede Divan'ın kapatılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Sadaret-Maliye Nezareti işbirliğiyle hazırlanan ve Divan-ı Muhasebat'ın kapatılmasına olanak veren arz tezkiresi 25 Şubat 1863 tarihinde Sultan tarafından onaylanmıştır.⁸²³ İrade ile kapatılan Divan'ın aktif olarak çalıştığı zaman dilimi göz önüne alındığında bu süre bir yıldan daha azdır.

Divan-ı Muhasebat'ın kapatılmasından sonra Maliye Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Meclis-i Muhasebe mali denetimde söz sahibi oldu.⁸²⁴ Ancak Meclis'in bu alandaki faaliyeti yeterli olmadığından denetim sağlıklı yürütülemedi. Meclis, Maliye Nezareti bünyesinde kurulan diğer meclis ve komisyonların başarısızlıklarını tekrarladı. Dolayısıyla Divan-ı Muhasebat'ın beş ay gibi kısa bir süre sonra yeniden kurulması gündeme geldi. Divan'ın bu süreçte Maliye Nezareti ile olan ilişkileri hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte kuruluşuna onay vermesi olasılık dâhilindeydi. Sadaret tarafından hazırlanan ikinci kuruluş tezkiresi 6 Temmuz 1863 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından onaylandı.⁸²⁵

İkinci kez kuruluşundan hemen sonra Divan-ı Muhasebat'ın yasal bir zemine oturtulması için öncelikle kurum içinde çalışmalar başlatıldı. Divan başkanlığına atanan Mehmed Emin Efendi bu sorumluluğu üzerine aldı.⁸²⁶ Kurumun görev ve yetki çerçevesinin belirleneceği bir nizamname Divan reisinin başkanlığında kaleme alındı. Bu nizamnamenin kaleme alınmasında Maliye Nezareti ve Meclis-i Vala'nın etkileri de söz konusu idi. Divan nizamnamesinin tek taraflı bilgi alışverişi olmadan kaleme alınması düşünülmendiğinden bu iki kurumun bu yasal metine mutlaka katkıları olmuş olabilir. Divan nizamnamesinin hazırlanıp onaylanması için padişaha sunulması, mali denetim için yeni bir döneminde başlangıcı oluyordu.

⁸²² Aynı yer.

⁸²³ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/2, 24 Şubat 1863.

⁸²⁴ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 260/16, 10 Nisan 1863.

⁸²⁵ *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1.

⁸²⁶ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 269/10, 9 Temmuz 1863.

Divan-ı Muhasebat'ın ikinci kez kuruluşu ve nizamnamesiyle birlikte devlet kademesinde mali denetimde köklü değişikliklerin olacağı beklentisi artmıştı. Yasal düzenlemenin getirdiği kolaylıklara rağmen Divan, beklenen performansı gösteremedi. Kurumun beklentilere cevap verememesinin temelinde Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durum ve mali yapıyı kontrol altında tutmaya çalışan Maliye Nezareti'nin tavrı idi. Divan'ın özgün bir yapıya sahip olamaması ve Maliye Nezareti'nin alt kadrosu şeklinde çalışma pozisyonu etkili ve istikrarlı çalışmasının önündeki en büyük engeldi. Sonuçta bu süreç 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar böyle devam etmişti.

Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla birlikte Divan-ı Muhasebat anayasal bir kurum hüviyetini kazanmış ve müstakil bir yapıda yeniden tesis edilmişti.⁸²⁷ Divan, daha sonra yürürlüğe giren kararnamesinin ilgili maddesinde yazılı olduğu üzere, hiçbir nezaret ve kuruma bağlı olmaksızın özerk yapıda faaliyet gösterecekti.⁸²⁸ Maliye Nezareti bünyesinden kurtulması da yine aynı tarihlere denk gelmişti. Anayasadan sonraki ilk Divan genel kurulu, Maliye Nezareti'nin hizmet binası olan Sadrazam Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa konağında toplandı.⁸²⁹ Divan'ın bina problemi de burada alınan ve yürürlüğe konulan kararla çözüme kavuşturuldu. Böylelikle Divan-ı Muhasebat-Maliye Nezareti ilişkileri bilinenden farklı bir çizgide devam etmeye başlamıştı. Divan'ın özerk bir kurum olması Maliye ile olan ilişkilerini de kurumlar arasında gerçekleştirilen bürokratik seviyeye yükseltmişti. Maliye'nin alt kadrosu şeklinde çalışan bir kurum olmaktan çıkan Divan, eşit statüde ve ikili düzeyde bir konuma yükselmişti. Fakat Divan-ı Muhasebat'ın Maliye Nezareti ile aynı statüde değer görmesi özellikle maliye nazırını rahatsız etmişti. Bu nedenle Maliye Nezareti tarafından kaleme alınan ve Meclis-i Vükela'ya sevk edilen tezkire, Divan'ın Maliye Nezareti'ne devredilmesi talebini içeriyordu.⁸³⁰ Bu konu hakkında Sadaret-Divan-ı Muhasebat ilişkileri alt başlığında ayrıntılı bilgi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Sonuçta Divan-ı Muhasebat devlet teşkilatında önemli bir yer işgal etmesine rağmen, Maliye Nezareti ile olan ilişkileri özellikle 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra bürokratik düzeyde gerçekleşmişti.

⁸²⁷ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.42.

⁸²⁸ Aynı yer.

⁸²⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

⁸³⁰ BOA, MV, No. 15/67, 9 Ocak 1887.

2. Mali Denetim ve Nezaretler

Sadaret'e bağlı diğer nezaretlerin Divan-ı Muhasebat ile olan ilişkileri ise, Divan'ın görev alanına giren mali denetimle sınırlıydı. Hesap verme zorunluluğu bulunan diğer nezaretlerin 1880 yılı sonrasında Maliye Nezareti aracılığıyla Hazineye ve Divan'a hesap defterlerini gönderdikleri ve bunların denetime tabi tutulduktan sonra verilen kararlar uyarınca, Divan ile ilişkilerini sürdürdükleri bilinmekteydi.⁸³¹ Hesapların Divan tarafından gönderilen numunelere uygun düzenlenmeden sevk edilmesi veya hesapların denetime tabi tutularak eksikliklerin ortaya çıkması sonucunda ilgili defter ve cetvelerin doğrudan nezaretlere sevk edilmesi, nezaret-Divan ilişkilerinin bilinen en iyi örnekleriydi.⁸³²

Divan-ı Muhasebat'ın Kanun-ı Esasi'den sonra mali denetimde daha etkin rol oynamaya başlaması ile birlikte, Divan-nezaret ilişkileri farklı şekillerde gelişmeye başladı. Öncelikle nezaretlerin hesap denetimleri düzenli yapılmadığından ve bunların kontrolünde Maliye Nezareti yetkin olmakla birlikte görevini layıkıyla yerine getirmemesinden dolayı bu işlemler eksik kalmıştı. Nezaret muhasebecilerinin Maliye Nezareti'ne düzenli ve tam hesap vermediği bir dönemin akabinde Divan duruma el koymuştu. Divan, nezaretlerin aynı dönem hesaplarının yanında geçmişe ait hesap defterlerini de Hazine kanalıyla talep etmişti.⁸³³ Böylelikle nezaretlerin hesap verme zorunlulukları geriye dönük olarak sisteme bağlanmıştı. Divan tarafından nezaret muhasebecilerine, eski hesap dökümlerinin en kısa sürede hazırlanarak gönderilmesi talimatı Sadaret kanalıyla gönderilmişti. Fakat yapılacak eski hesap dökümlerinin kayıt edileceği defter düzeninde istikrar yakalanamadığından bu duruma farklı bir çözüm aranmıştı. Eski hesap dökümlerinin bir sistematığının sağlanması adına Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinden bir kaç kişi hesapların denetime uygun hâle getirilmesi adına görevlendirilmişlerdi. Bu mümeyyizler nezaret eski hesaplarının kayıt edileceği numunelerin hazırlanmasında görev almışlardı.⁸³⁴ Hazırlanan numuneler Divan kanalıyla ilgili nezaret muhasebecilerine gönderilmişti. Ayrıca ilgili muhasebecilerin numuneleri kolayca düzenleyebilmeleri için kullanım talimatları da yapılmıştı. Nezaretlerin bilgi alışverişinde kaybedecekleri zaman göz önüne alındığında,

⁸³¹ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 237, 1 Nisan 1882, s.13.

⁸³² SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 300, 27 Ocak 1883, s.99.

⁸³³ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 46, 6 Nisan 1880, s.76.

⁸³⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 63, 19 Mayıs 1880, s.107.

bu talimatnamelerin düzenlenerek bütün nezaret muhasebecilerine gönderilmesi akılcıca bir çözümdü. Bu numune sayesinde geriye dönük hesapların incelenmesi için hiçbir engel kalmamıştı. Nezaretlerin eski hesaplarının sadece merkeze ait olanları bu kapsama alınmıştı. Taşra hesaplarının denetimi hem yerinde yapılamamış hem de detaylı eski hesap numuneleri yerinde kurulan komisyonlar vasıtasıyla gerçekleştirilmişti.⁸³⁵ Bu komisyonlar tarafından onaylanan hesapların hülusalı Hazine kanalıyla Divan'a gönderilmişti. Neticede nezaretlerin eski hesapları geç de olsa denetimsiz bırakılmamış ve Divan tarafından kontrolden geçirilmişti.

Nezaretlerin mevcut ve geriye dönük hesap denetimlerinde bazı aksaklıklarda yaşanmıştı. Nezaret hesaplarının denetim amacıyla Divan'a gönderilmesi sırasında yaşanan gecikmelere ek olarak, ilgili hesapların Divan tarafından denetime tabi tutulamayacağını beyan eden kurumlarda mevcuttu. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, bütün nezaretlerden olduğu Sıhhiye Nezaretinden de mevcut ve eskiye dönük hesap dökümlerini talep etti.⁸³⁶ Lakin bu kurum hesaplarını Divan'a iletmediği gibi bir de tezkire gönderdi. Divan'a gönderilen bu yazıda Sıhhiye Nezaretinin özel bir kurum olduğunu ve bu nedenle Divan-ı Muhasebat tarafından bu hesaplara bakılamayacağı ifade edildi. Divan Riyaseti tarafından durumun Sadaret'e bildirilmesi üzerine kurumlar arasında yazışmalar başladı. Sadaret tarafından ilgili nezarete gönderilen tebligatta, Divan-ı Muhasebat'ın Hazineden ödenek alan bütün resmî kurumların hesaplarını denetlemeye yetkili olduğu ve bu gücü de hukuki bir metinden aldığı, bundan dolayı hesapların en kısa sürede düzenlenerek gönderilmesi gerektiği ivedilikle talep edildi.⁸³⁷ Sadaret'in devreye girmesi ile birlikte Sıhhiye Nezaret, mevcut olanları ve geriye dönük hesap defterlerini en kısa sürede düzenleyerek Divan-ı Muhasebat'a göndereceğini bildirdi.⁸³⁸

Nezaret-Divan-ı Muhasebat ilişkilerinde hesapların düzenlenip gönderilmesinden başka, Hazine haricinde gelir elde eden idarelerin bunları harcamasıyla da ilgili bazı sorunlar mevcuttu. Bütün nezaretler ödeneklerini

⁸³⁵ SA, DMZC, 2 Numaralı Defter, Karar No. 155, 3 Mayıs 1881, s.76; BOA, BEO, *Ayniyat. Def.*, No. 1552, 5 Ağustos 1882, s.129; SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 463, 24 Şubat 1883, s.60.

⁸³⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 64, 23 Mayıs 1880, s.110.

⁸³⁷ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 383, 13 Aralık 1883, s.216.

⁸³⁸ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 422, 22 Mayıs 1884, s.2.

Hazineden almaktaydı. Bütçelerinde belirlenen miktarları alıp bunları gerekli yerlere harcamaktaydılar. Bazı nezaretler ise hem Hazineden ödenek alıp hem de gelir etme potansiyeline sahip oldukları için bunların durumu Divan tarafından yakından takip edilmekteydi. Divan tarafından nezaretlere gönderilen tebligatta ilgili nezaretler tarafından elde edilen o yılın geliri yine o senenin masraflarına ve borçlarına ödenmek şartıyla sarf edilebilirdi. Geçmiş yıllara ait borçların mevcut gelirlerden ödenmesi, devam eden yılın harcamalarına sekte vuracağından böyle bir yöntem takip edilmemesi Divan tarafından duyurulmaktaydı. Ayrıca geçmiş senelerin borçlarının hangi seneleri kapsayacağı da gönderilen bu tebligatta bildirilmekteydi. Divan geriye dönük olarak üç senenin gelir ve giderlerinin dengede tutulması için böyle bir düzenlemeye gitmiş, 1879 senesi sonuna kadar olan borçların eldeki gelirlerle ödenmemesini resmî yazı ile bütün gelir getiren nezaretlere duyurmuştu. Böylelikle 1880-1882 yılları arasındaki üç senenin gelir ve gider düzeni bir sisteme oturtulacaktı.⁸³⁹

Divan-ı Muhasebat'ın nezaretlerle ilişkisi sadece hesap denetimi üzerine olmayıp, kurumlar arasında üst düzeyde iletişimde söz konusuydu. Nazır-Divan-ı Muhasebat reislerinin belli aralıklarla birebir görüşme yapmaları özellikle 1900'lü yılların başlarında sıklıkla görülmekteydi.⁸⁴⁰ Bu tür görüşmelerin haber değeri taşımasından dolayı basına yansımaları da ayrıca dikkat çekiciydi.

D. Divan-ı Muhasebat'ın Protokoldeki Yeri

Protokol, resmî devlet törenlerinde uyulan kurallar bütünü olarak izah edilebilir. Osmanlı Devleti'nde "teşrifat" protokole karşılık gelen bir terim olarak kullanılmıştır.⁸⁴¹ Bir kurum veya makamın protokoldeki yeri, yani teşrifattaki pozisyonu, o kurum veya makamın devlet teşkilatı içindeki yer ve önemini göstermesi bakımından önemlidir. Ele alınan konuyla ilgili yapılan çalışmalar süresince Divan-ı Muhasebat'ın Osmanlı teşkilatındaki yeri, görevleri ve önemi hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Bu alt başlık altında kurumun devlet örgütündeki pozisyonu ve protokoldeki yeri hakkında bilgiler verilecektir.

⁸³⁹ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 298, 20 Ocak 1883, s.96.

⁸⁴⁰ BOA, *BEO Ayniyat. Def.*, No. 6775, 6 Mart 1900, s.2.

⁸⁴¹ Teşrifat kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Türkçe Sözlük*, C.II, TDK Yayınları, Ankara 1983, s.1181.

Divan-ı Muhasebat'ın ilk hukuki metni olan 1862 tarihli kuruluş arz tezkiresi ve iradesine göre, Divan reisi hükûmet içerisinde yer almaktaydı, aynı zamanda bir hükûmet üyesi idi. Bu pozisyona sahip olan Divan reisi, hükûmetin önde gelen üyeleri arasında kabul ediliyordu. Bu konu hakkındaki en önemli belgelerden birisi, yukarıda sözü edilen 1862 tarihli Divan-ı Muhasebat'ın kuruluş arz tezkiresidir. Bu resmî evraka göre; Divan, Meclis-i Vükela azasından olup Defter-i Teşrifatta Maliye Nezaretî'nin altında bulunmaktadır.⁸⁴² Kuruluşundan itibaren Divan-ı Muhasebat başkanları hükûmet protokol listelerinde üst sıralarda yer almaktaydılar. 1847 yılından itibaren yayımlanan Devlet salnamelerine göre Divan başkanı yirmi kişiden oluşan hükûmette Maliye Nezaretî'nin hemen arkasından sekizinci sırada bulunuyordu.⁸⁴³ Divan reisi; Sadrazam, Şeyhülislam, Serasker, Tophane Müşiri, Kapudan-ı Derya ve Maliye Nazırı'ndan sonra gelmekteydi. Devlet protokolünde Divan'dan sonra Meclis-i Vükela üyeleri olan nezaretler sıralanmaktaydı.⁸⁴⁴ Bu diziliş Divan-ı Muhasebat Riyasetinin Tanzimat sonrası Osmanlı hükûmeti içerisindeki yer ve önemi hakkında önemli ayrıntılar vermektedir. Kurumun, askerî teşkilatlar devre dışı bırakıldığında devletin idari yapısında Maliye Nezaretî'nden sonra beşinci sırada bulunduğu görülmektedir. 1876 yılına kadar uzanan yıllarda Divan-ı Muhasebat reisi, bu sıralamadaki yerini genellikle korumuştur.

Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla birlikte anayasal bir kurum hâline gelen Divan-ı Muhasebat'ın devlet protokolündeki yerinde bazı belirsizlikler meydana gelmişti. Kuruluşundan Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar geçen süreçte teşrifattaki yeri değişmemesine rağmen bu tarihten sonra bir değişim söz konusu olmuştu. Divan'ın hiçbir nezarete bağlı olmadığı, I. Meşrutiyet'in ilanından sonra hazırlanarak yürürlüğe giren 1879 tarihli Divan-ı Muhasebat Kararnamesi'nin 65. Maddesi'nde⁸⁴⁵ de belirtilmesine rağmen protokolde birçok kurumun altında yer aldığı bir örnekle ortaya çıkmıştı. Dersaadet'e yeni atanmış Rus Sefiri'nin vermiş olduğu davete, Osmanlı kurum görevlilerinin birçoğu katılmıştı. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Divan ile teşrifatta aynı sırada bulunan Temyiz Mahkemesi üyelerinin bu davete katıldıklarını,

⁸⁴² BOA, *İ.DH*, No. 33173, 29 Mayıs 1862.

⁸⁴³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1280, s.40; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1284, Defaa 22, s.42.

⁸⁴⁴ Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s.133.

⁸⁴⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 8.

kendilerinin ise çağrılmadıklarını ve bu duruma bir anlam verilemediğinden dolayı Sadaret'e bir tezkire göndermişti.⁸⁴⁶ Divan Riyaseti tarafından protokol esaslarına göre bu davet için Sadaret'ten kurum adına bir tebligat gelmesi gerekirken bunun yapılmadığı, gönderilen resmî yazıda ifade edilmisti. Sadaret, Divan-ı Muhasebat'tan gelen bu yazı üzerine bir araştırma yapmış ve sonucu hakkında kurumu bilgilendirmişti. Buna göre; Rus Sefiri'nin verdiği davete devlet adamlarının ve bağlı oldukları kurumların bazıları resmî davetli statüsünde katılmışlardı. Fakat Temyiz Mahkemesi üyelerinin bazıları bu davete devlet kanalıyla değil, Rus Sefiri'nin özel davetlisi olarak çağrılmışlardı. Osmanlı Devleti tarafından Temyiz Mahkemesi'nin bu davette görevlendirilmediği de bu durumla ortaya çıkmış oldu. Sadaret konu hakkında Divan-ı Muhasebat'ı bilgilendirdikten sonra teşrifat düzeni ile ilgili herhangi bir değişikliğin söz konusu olmadığını teyit etti.⁸⁴⁷ Böylelikle Divan-ı Muhasebat Riyaseti yukarıda anlatılan örnekle kurum olarak teşrifattaki yerini bir kez daha Sadaret'e doğrultmuş oldu.

Resmî devlet törenlerine sadece Divan reisi değil, kurum üyeleri de katılmaktaydı. Divan üyelerinin teşrifattaki yerlerine dair herhangi bir belgeye rastlanmamasına rağmen, böyle bir talep kurum tarafından gündeme getirilmişti. Devlet erkânının resmî törenlerde kendilerine mahsus yerlerinin olması, özellikle Şûrâ-yı Devlet azalarının rütbe ve kıdemlerine göre sıralarının mevcudiyeti Divan-ı Muhasebat Heyeti'ni dahi böyle bir talepte bulunmaya sevk etmişti. Ayrıca Divan üyelerinin son Mabeyn-i Hümayun'da geride bırakılmaları, kurum riyasetini istekleri noktasında daha ısrarcı bir yapıya büründürmüştü. Divan genel kurulunda alınan karar neticesinde konu ile ilgili taleplerinin bir an evvel karşılanması hususunda Sadaret'e tezkire yazılması uygun görüldü.⁸⁴⁸ Sorunun çözümü ile alakalı net bir bilgi bulunmaması, Divan üyelerinin teşrifattaki yerlerinin yok sayılacağı anlamına gelmemelidir.

Divan-ı Muhasebat reis ve azaları görevlerinin önemine uygun bir şekilde devlet protokolünde itibarlı bir pozisyonda yer almaktaydılar. Bu protokoller, Divan'ın devlet teşkilatı içerisindeki yerinin önemli olduğunu ispatlayan bir gösterge olarak göze çarpılmaktaydı.

⁸⁴⁶ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 68, 2 Haziran 1880, s.115.

⁸⁴⁷ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 82, 7 Temmuz 1880, s.140-141.

⁸⁴⁸ SA, DMZC, 3 Numaralı Defter, Karar No. 350, 28 Temmuz 1883, s.166.

ALTINCI BÖLÜM

DİVAN-I MUHASEBAT BAŞKANLARI VE BİNALARI

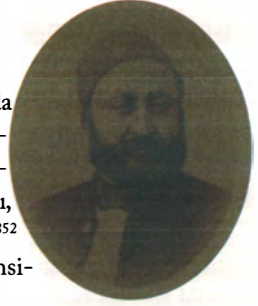
“Değerli kişiler arasında sıvrilmeye çabalayan kimse çetin bir iş karşısındadır, ama bu her zaman kamu yararına olur.”⁸⁴⁹

Francis Bacon

A. Başkanlar

1. Ahmed Vefik Paşa

Ahmed Vefik Paşa, 1823 yılında İstanbul'da doğdu.⁸⁵⁰ Divan-ı Hümayun'un ilk Müslüman çevirmeni⁸⁵¹ Yahya Naci Efendi'nin torunu; Paris Seferet kâtipliği ve müsteşarlığı, Tersane tercümanlığı, Bab-ı Seraskeri Tercüme Odası müdürlüğü yapmış⁸⁵² olan Mehmet Ruhittin Efendi'nin oğludur.⁸⁵³ İlk tahsi-

⁸⁴⁹ Francis Bacon, *Denemeler*, çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.152.

⁸⁵⁰ Kaynaklarda Ahmed Vefik Paşa'nın doğduğu gün ve ay ile ilgili tarihler çelişkili olduğu için sadece doğum yılının yazılması daha uygun görüldü. Ayrıntılı bilgi için bk. Sevim Güray, *Ahmet Vefik Paşa*, TDK Yayınları, Ankara 1966, s.9; İsmail Hikmet, *Ahmet Vefik Paşa*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932, s.5; İnal, *Son Sadrazamlar, C. II*, s.651; Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmed Vefik Paşa", *Belleten, C. XXIII*, S. 109, Ankara (Ocak 1964), s.118.

⁸⁵¹ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musababeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s.193; Tansel, "Ahmet Vefik", s.118; İnal, *Son Sadrazamlar, C. II*, s.651; Güray, *Ahmet Vefik*, s.9; Mehmed Zeki Pakalın, *Ahmed Vefik Paşa*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1942, s.3.

⁸⁵² Şeref, *Tarih Musababeleri*, s.193; Tansel, "Ahmet Vefik", s.118.

⁸⁵³ Şeref, *Tarih Musababeleri*, s.193; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani, C.I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.225; İnal, *Son Sadrazamlar, C. II*, s.651; Güray, *Ahmet Vefik*, s.9; Tansel, "Ahmet Vefik", s.118; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s.3.

lini ailesinden alan Ahmed Vefik, 1831'de henüz sekiz yaşındayken girdiği Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan eğitimini tamamlayamadan ayrıldı. Babası Ruhittin Efendi, 1834'te Paris Sefareti'ne tayin edilen Mustafa Reşid Paşa'yla çevirmen olarak Paris'e giderken oğlu Ahmed Vefik'i de beraberinde götürdü. Ahmed Vefik, Paris'te Saint Louis Lisesi'nde eğitimini tamamladı.⁸⁵⁴ Paris'te öğrenciyken çok iyi derecede Fransızca yanında İtalyanca, Latince ve Grekçe öğrendi.⁸⁵⁵ Ayrıca Londra'da bulunduğu zaman İngilizceyi⁸⁵⁶, Tahran'dayken Farsçayı⁸⁵⁷, Rusya seyahati esnasında da Rusçayı ve eski Türk lehçelerini öğrendi.⁸⁵⁸

1837'de Babialı Tercüme Odası'na giren Ahmed Vefik, 1840 yılında Sefaret Kâtibi olarak Londra'ya, 1842'de bazı meselelerin araştırılması için özel memuriyetle Sırbistan'a gönderildi. Sırbistan'dan döndükten sonra Tercüme Odası birinci sınıf kâtipliğine ve Yolcu Pasaportları Muayene Müdürlüğüne tayin edildi. 1843 yılında tefrik-i tabiiyet ve diğer bazı meseleler için İzmir'e gönderildi. 1845'te buradan döndükten sonra, 1848'de teftiş için tekrar İzmir'e gitti ve iki ay kadar burada kaldı. İzmir'den dönünce önce Tercüme Odası mümeyyizi sonra da Mütercim-i Evvel oldu.⁸⁵⁹ 1848'de Bükreş'e memur olarak gönderilen Ahmed Vefik, orada önemli hizmetlerde bulundu.⁸⁶⁰ 1849'da Macaristan milliyetçileri meselesini çözmek üzere fevkalade komiserlik sıfatıyla Memleketeyn'e gönderildi. 1851 yılı Haziranında Encümenidaniş'in teşkilinde dâhili azalığa tayin edildi. 15 Haziran 1851'de Tahran Büyükelçiliğine gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra 1854 yılında Bağdat ve Şark hududunu teftişle görevlendirildi. Buradan dönünce 8 Ocak 1855'te sefaret uhdesinde kalmak üzere Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye-azalığına tayin edildi.⁸⁶¹ Aynı yıl, bu meclisin Muhakeme Dairesi reisliğine

⁸⁵⁴ İnal, *Son Sadrazamlar*, C. II, s.651; Tansel, "Ahmet Vefik", s.118-119; Güray, *Ahmet Vefik*, s.9-10; Hikmet, *Vefik Paşa*, s.6-7.

⁸⁵⁵ Hikmet, *Vefik Paşa*, s.6-7; Güray, *Ahmet Vefik*, s.10; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s.80-81.

⁸⁵⁶ Hikmet, *Vefik Paşa*, s.8; Güray, *Ahmet Vefik*, s.10.

⁸⁵⁷ Hikmet, *Vefik Paşa*, s.9; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s.80.

⁸⁵⁸ Hikmet, *Vefik Paşa*, s.14; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s.81.

⁸⁵⁹ Tansel, "Ahmet Vefik", s.124; İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.651-652. Ahmed Vefik Paşa ile ilgili kaynaklarda bu görevlendirmeler için farklı tarihler verilmektedir. Daha kapsamlı bir çalışma olması sebebiyle Fevziye Abdullah Tansel'in eserinde verilen tarihler esas alınmıştır.

⁸⁶⁰ Süreyya, *Sicil*, C.I, s.225.

⁸⁶¹ Tansel, "Ahmet Vefik", s.124-125; İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.652-653.

getirildi ve Ceza ve Muhakemat Kanunnamesi'nin hazırlanmasına tesvidine memur edildi.⁸⁶² 14 Mart 1857'de azalık uhdesinde kalmak üzere Deavi nazırlığına⁸⁶³ getirildi. Ağustos 1857'de bu görevinden ayrılarak Meclis-i Vala-azalığına devam etti. Ocak 1860'da Paris Sefareti'ne tayin edildi ancak Şubat 1861'de Meclis-i Vala azalığına geri çağırıldı. 23 Kasım 1861'de Evkaf-ı Hümayun nazırlığına, 29 Mayıs 1862'de ise Divan-ı Âli-i Muhasebe⁸⁶⁴ re-isliğine tayin edildi. 20 Haziran 1862'de Sırpların çıkardığı huzursuzlukları tahkik için Belgrad'a gönderilen Ahmed Vefik, 25 Şubat 1863 tarihinde Divan-ı Âli-i Muhasebe kurumu padişah iradesiyle lağvedilince⁸⁶⁵ dördüncü kez Meclis-i Vala azalığına getirildi. 22 Mart 1863'te Anadolu Sağ Kol müfettişliğine⁸⁶⁶ getirilen Ahmed Vefik, Kasım 1864'te bu görevinden azledildi.⁸⁶⁷ Müfettişlikten azledildikten sonra mazuliyet maaşı bağlandı ancak memuriyete tayin edilmediğinden yıllarca geçim sıkıntısı çekti. Yedi yıl süren mazuliyetten sonra Mahmud Nedim Paşa tarafından⁸⁶⁸ 25 Eylül 1871'de Rüsumat emniyetine tayin edildi. 26 Ocak 1872'de Sadaret müsteşarı, 16 Mayıs 1872'de Maarif nazırı, 5 Aralık 1872'de Şûrâ-yı Devlet azası oldu. 15 Ağustos 1873'te son görevinden ayrıldı. 4 Ağustos 1876'da Osmanlı Devleti'ni temsilen Petersburg Fünun ve Sanayi Sergisi'ne gönderildi. 5 Şubat 1877'de Meclis-i Mebusan reisi oldu. Ayrıca 20 Şubat 1877'de Hediye-i Askeriye

⁸⁶² Tansel, "Ahmet Vefik", s.125; Hikmet, *Vefik Paşa*, s.10.

⁸⁶³ Buradaki görevi esnasında Ahmed Vefik hakkında, dava sahiplerine şiddetle muamele ettiği ve kanuna aykırı cezalar uyguladığı yönünde şikâyetler yapıldığından Mustafa Naili Paşa'nın ikinci sadaretinde (1858'de) Ahmed Vefik, ikinci kez Meclis-i Vala azalığına nakledilmiştir. Bk. İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.654.

⁸⁶⁴ 6 Temmuz 1863'ten itibaren Divan-ı Muhasebat ismini alan bu kurumun ismi 29 Mayıs 1862-25 Şubat 1863 tarihleri arasında Divan-ı Âli-i Muhasebe şeklindedir.

⁸⁶⁵ BOA, *İ.DUİT*, No. 59/2, 24 Şubat 1863.

⁸⁶⁶ Bu "sağ kol" o dönemdeki örgüte göre Kocaeli, Bursa, Biga, Balıkesir, Manisa, Muğla, Aydın, Antalya ve İçel'in ilçe, kasaba ve köylerini kapsayan geniş bir alandı. Orta koldaki Kütahya ve Ankara sancaklarının bazı kazaları da teftiş sahası içindeydi. Bk. M. Murat Öntuğ, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya 2009, s. 29; Gürray, *Ahmet Vefik*, s. 12. Ahmed Vefik'in bu görevde bulunduğu dönemle ilgili *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesinde şu ilginç ifade yer almaktadır: "Teftiş için İzmit'de bulunduğu sırada o kadar çok arz-ı hâl verilmiştir ki memleketde 'evrak-ı sahiha' kalmadığından İstanbul'a müracaat edilmiştir" Bk. *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 325, 3 Zilhicce 1279 (22 Mayıs 1863), s.2.

⁸⁶⁷ Tansel, "Ahmet Vefik", s.125-126; İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.654, 660-664; Süreyya, *Sicil*, C.I, s.225; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s.21.

⁸⁶⁸ İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.665; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s.24.

Cemiyet-i Umumiyesi reisliği⁸⁶⁹ ve 26 Mart 1877'de de vezirlik rütbesi verildi. 11 Ağustos 1877'de Edirne valisi oldu. 29 Kasım 1877'de İstanbul'a geri döndü. 27 Aralık 1877'de Meclis-i Ayan azası, 11 Ocak 1878'de ise ikinci kez Maarif nazırı oldu. 4 Şubat 1878'de Dâhiliye nazırlığı ilavesiyle başvekil⁸⁷⁰ oldu. 18 Nisan 1878'de Başvekillikten azledildikten sonra 4 Şubat 1879'da Bursa valisi oldu. 16 Ekim 1882'de Bursa valiliğinden azledildi.⁸⁷¹ 30 Kasım 1882'de ikinci kez başvekil olduysa da bir iki gün içinde azledilip⁸⁷² 2 Aralık 1882'de Rumeli Hisarı'ndaki konağına çekildi.⁸⁷³

Hacegânlıkla başlayan Ahmed Vefik, bâlâ rütbesine kadar yükseldi. Kendisine memuriyeti boyunca ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmanî Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı ve birinci rütbe Murassa Osmanî Nişanı verildi. Ayrıca İranşahi tarafından kendisine en büyük rütbeden bir nişan da verildi.⁸⁷⁴

Ahmed Vefik, son zamanlarını Rumeli Hisarı'ndaki evinde okuyup yazmakla geçirdi. Bu süre zarfında mazul kaldığı için geçim sıkıntısı çekti. Nefes darlığı hastalığına tutuldu ve bu hastalık sebebiyle 2 Nisan 1891⁸⁷⁵ tari-

⁸⁶⁹ Tansel, "Ahmet Vefik", s.127; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s.24, 28-29, 33.

⁸⁷⁰ Ahmed Vefik Paşa Sadaret görevini kabul etmek için üç şart öne sürdü: 1. Sadaret isminin Başvekâlet olarak değiştirilmesi ve kabine usulünün getirilmesi, 2. Tophane Müşiri Damat Mahmut ve Dâhiliye Nazırı Sait Paşaların azliyle Dâhiliye Nezaretî'nin ilaveten kendisine verilmesi, 3. Yapılacak işlerle ilgili olarak padişahla istediği zaman görüşmesi için müsaade edilmesi. Bu şartlar kabul edilmiştir. Bk. Mahmut Celalettin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983, s.548.

⁸⁷¹ Tansel, Ahmed Vefik Paşa'nın memuriyetinin ilk 27 yılında muntazam bir resmî hayatı olduğunu ve daha sonra Âli Paşa'nın vefatına kadar olan dönemde sürekli mazul kalmasının Ahmed Vefik ile Âli Paşa arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklandığını, o dönemde *Hürriyet* gazetesinde yayınlanan bir yazıya dayanarak belirtmektedir. *Hürriyet* gazetesindeki bu yazıda Âli Paşa, Bursa valiliği esnasında yapılan şikâyetleri düzenleyerek davacıları teşvik etmekle ve Ahmed Vefik gibi birini mazul bıraktığı için vicdansızlıkla suçlanmaktadır. Bk. *Hürriyet*, "İki Mes'ele-i Mühimmenin Mâ-ba'dı", No. 81, 28 Şevval 1286 (31 Ocak 1870), s.2; Tansel, "Ahmet Vefik", s.119-120.

⁸⁷² Bazı kaynaklarda Ahmed Vefik'in hem birinci hem ikinci Başvekâlet görevinden istifa ettiği yazılmaktadır. Bk. Hikmet, *Vefik Paşa*, s.15-18.

⁸⁷³ Tansel, "Ahmet Vefik", s.122, 126-127; İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.665-692; Süreyya, *Sicil*, C.I, s.225.

⁸⁷⁴ Tansel, "Ahmet Vefik", s.124-126; İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.651-654, 665, 686.

⁸⁷⁵ Ömer Faruk Akün, Vefik Paşa'nın vefat tarihinin 1 Nisan 1891 olduğunu ve

hinde vefat etti. Vasiyeti üzerine Rumeli Hisarı'ndaki Kayalar Kabristanı'na defnedildi.⁸⁷⁶

Ahmed Vefik'in memuriyet hayatı dışında, özellikle mazuliyet dönemlerinde kaleme aldığı çok sayıda eseri vardır. Bunlardan; *Salname-i Devlet-i Osmaniye* (Hicri 1263; 1265), *Müntehabat-ı Durub-ı Emsal* (1852), *Hikmet-i Tarih* (1863), *Şecere-i Türki* (1864), *Fezleke-i Tarih-i Osmani* (1869), *Lehçe-i Osmani* (1876; 1888) ve *Milliyetçilik* (1936) yazıldığı dönem itibariyle ilmi değere sahip, tarih ve Türk dili açısından önemli eserlerdir.⁸⁷⁷

Ahmed Vefik'in Molière'in eserlerinden dilimize uyarladığı on altı adet tiyatro oyunu vardır. Bunlar; *Savruk*, *İnfial-i Aşk*, *Dudukuşları*, *Kocalar Mektebi*, *Kadınlar Mektebi*, *Tartüf*, *Don Cıvani*, *Adamcıl*, *Yorgaki Dandini*, *Okumuş Kadınlar*, *Tabib-i Aşk*, *Zoraki Tabip*, *Azarya*, *Zor Nikâh*, *Meraki ve Dekbazlık*tır.⁸⁷⁸

Ahmed Vefik'in dilimize kazandırdığı romanlar ise; Fenelon'dan *Tele-mak*, Victor Hugo'dan *Ernani* (Hernani), Le Sage'dan *Gil Blas Santillani'nin Sergüzeştive* Voltaire'den *Hikâye-i Hikemiye-i Mikramega*'dır.⁸⁷⁹

diğer kaynaklarda mutabakatla verilen 2 Nisan tarihinin haberin gazetede yayınlanış tarihi olduğunu belirtmektedir. Bk. Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, C.II, İstanbul 1989, s.149.

⁸⁷⁶ Hikmet, *Vefik Paşa*, s.18; İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.700; Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmet Vefik", s.123. Ahmed Vefik'in dönemin devlet ricali, yazar ve şair gibi önemli kişilerin defnedildiği Sultan II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmemesiyle ilgili çeşitli rivayetler vardır. Ahmed Vefik'in "Rumeli Hisarı'na gömülmek istiyorum. Sultan Mahmud Türbesi'ne gömülüp de hayatım boyunca uğraştığım adamlarla ahirette de tepişmek istemem!" dediği rivayet edildiği gibi, Ahmed Vefik'in arazisini Protestanlara satması yüzünden Sultan II. Abdülhamid'in onun Sultan II. Mahmud Türbesi'ne gömülmesine izin vermediği de rivayet edilmektedir. Bk. Beşir Ayvazoglu, *Divanyolu: Bir Caddenin Hikâyesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s.51-52.

⁸⁷⁷Tansel, "Ahmet Vefik", s.134, 136; Güray, *Ahmet Vefik*, s.10, 15-17; Zeynep Kılıç, *Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih'i" Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2009, s.33-34; Hikmet, *Vefik Paşa*, s.23; Ahmed Hamdi Tanpınar, "Ahmet Vefik Paşa", *LA*, C.I, İstanbul 1965, s.208-209; Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmed Vefik Paşa'nın Eserleri", *Belleten*, C.XVIII, S. 110, Ankara (Nisan 1964), s.253; Ahmed Vefik, *Milliyetçilik*, Boz-kurt Matbaası, İstanbul 1936.

⁸⁷⁸ *Molière: A. Vefik Paşa Külliyyatı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933; Tansel, "Eserler", s.250-261; Güray, *Ahmet Vefik*, s.15.

⁸⁷⁹ Tansel, "Eserler", s.252, 280, 283; Güray, *Ahmet Vefik*, s.18.

Bunların dışında 1873 yılında Viyana’da açılan uluslararası sergide teşhir edilmek üzere *Usul-i Mimari-i Osmani* adıyla üç farklı dilde basılan ve mimari resimler içeren bu eserin Türkçe metnini Ahmed Vefik Paşa ve Et-hem Paşa birlikte yazmışlardır.⁸⁸⁰

*Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmed Vefik Paşa’nın 1862 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri.*⁸⁸¹

Reis Ahmed Vefik Efendi			
Aza Enveri Efendi	Aza Ali Bey	Aza Haşmet Efendi	Aza Agaton Efendi
Aza Faik Efendi	Aza Ali Bey	Aza Ali Bey	Aza Arastidi Bey
Katib-i Evvel Rıza Bey	Katib-i Sani Emin Efendi	Muhasebe Katibi Refik Bey	

2. Mehmed Emin Efendi

Mehmed Emin Efendi, Çavuşbaşı Uzun Salih Efendi’nin büyük oğludur.⁸⁸²

Meclis-i Vala Mazbatası Halifeleri’nden olan Emin Efendi, memuriyet hayatına serhalifelikle başladı ve Şubat 1850’de mütema-yiz ile Meclis-i Vala ikinci kâtipliğine getirildi. Kasım 1852’de Rumeli Kısmı ikinci kâtibi, Mart 1854’te Meclis-i Vala başkâtibi, Şubat 1858’de Meclis-i Vala azası, Ekim 1860’da Deavi nazırı, Ocak 1862’de tekrar Meclis-i Vala azası ve 2 Haziran 1862’de Maliye müstearı oldu. 6 Temmuz 1863’te Divan-ı Mu-

⁸⁸⁰ İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.705; Tansel, “Eserler”, s.282-283.

⁸⁸¹ T.C. Sayıştay Başkanlığı Arşivi.

⁸⁸² Süreyya, *Sicil*, C.II, s.450.

hasebatreisi⁸⁸³ olan Emin Efendi, Eylül 1864'te Divan-ı Muhasebat reisliğinden alınarak üçüncü kez Meclis-i Valaazası, 29 Şubat 1868'de de Umur-ı Bahriye Nezareti muavini oldu ve Nisan 1868'de bu görevinden azledildi. Birkaç gün sonra Ahkâm-ı Adliye azası ve ardından Muhakemat-ı Cezaiye kısmına reis oldu.⁸⁸⁴

Emin Efendi Ağustos 1868'de vefat etti ve Eyüp Kabristanı'na, babasının yanına defnedildi.⁸⁸⁵

*Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmet Emin Efendi'nin 1864 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁸⁸⁶:

Reis Emin Efendi						
Aza Emin Bey	Aza Tahsin Efendi	Aza Haşmet Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Ağaton Efendi	Aza Arisitidi Bey	Aza Ali Bey
Katib-i Evvel Rıza Bey						

3. Hâlet Mehmed Paşa

Hâlet Mehmed Paşa, Kapdan-ı Derya Abdülkadir Paşa'nın oğludur. Hâlet Mehmed, Babıali'de yetişti ve bir dönem tersanede görev yaptı.⁸⁸⁷ Kasım 1845'te Bahriye mektupçusu olan Hâlet Mehmed, 1848 tarihinde buradaki görevinden ayrılarak taşraya gidip Şam Defterdarı oldu. Mart 1854'te Anadolu Harp Ordusu defterdarı olan Hâlet Mehmed, barıştan sonra Bursa

⁸⁸³ BOA. *İ. DH*, No. 1343/1314 B 61, 23 Aralık 1896; *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 356, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863), s.1.

⁸⁸⁴ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.450.

⁸⁸⁵ Aynı yer.

⁸⁸⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1281, s.39.

⁸⁸⁷ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.564; Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s.208.

Harir nazırı, 1863'te Kıbrıs mutasarrıfı ve Eylül 1864'te Divan-ı Muhasebat-reisi oldu. Nisan 1868'de bu görevden ayrılan Hâlet Mehmed, Mayıs 1868'de Serasker müsteşarı olduktan sonra 20 Mart 1870'te vezaret rütbesi ararak Trablusgarp valisi, Ağustos 1872'de de Edirne valisi oldu. Kasım 1872'de Sivas valisi oldu ve Eylül 1874'te bu görevinden ayrıldı. 15 Mart 1875'te Valide Sultan kethüdası ve Şûrâ-yı Devlet azası olan Hâlet Mehmed, 20 Eylül 1875'te şehremini, 19 Ocak 1876'da Nafia nazırı, 13 Şubat 1876'da Şûrâ-yı Devlet azası, 2 Nisan 1876'da Mecâlis-i Âliye azası oldu ve saltanat değişikliği nedeniyle kethüdalıktan azledildi. 17 Ekim 1876'da Ticaret nazırı olan Hâlet Mehmed, Ocak 1877'de azledilerek Ayan Meclisi azası oldu. Nihayet 8 Ekim 1877'de Cidde valiliğine atandı.⁸⁸⁸

Yumuşak huylu, dindar, gayretli ve cömert biri olduğu kaydedilen Hâlet Mehmed Paşa, 1879 yılında vefat etti.⁸⁸⁹

*Divan-ı Muhasebat Reisi Hâlet Mehmed Paşa'nın 1865 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁸⁹⁰:

Reis Hâlet Bey					
Aza Aziz Efendi	Aza Emin Bey	Aza Aristidi Bey	Aza Arif Efendi	Aza Deyran Bey	Aza Perlik Bey
Aza Haşmet Efendi	Aza Tahsin Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Hacı Abdüllatif Efendi	Aza Ali Bey	
Mümeyyiz Ethem Bey	Mümeyyiz Nüzhet Efendi	Başkâtip Sururi Bey	Muhakemet Dairesi Başkâtibi Akif Efendi	Maliye Kısmı Başkâtip Muavini Mazhar Bey	Muhakemet Dairesi Başkâtip Muavini Zihni Efendi

⁸⁸⁸ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.564; Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s.208.

⁸⁸⁹ Aynı yer.

⁸⁹⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1282, s.30.

4. Asım Mehmed Paşa

Asım Mehmed Paşa, ricalden Mehmet Nuri Efendi'nin oğludur.⁸⁹¹

İlk olarak Tercüme Kalemi'ne giren Asım Mehmed daha sonra Paris Sefareti başkâtibi oldu. 1861'de Ticaret Birinci Meclisi reisi ve Nisan 1864'te Karasi muhtasarı oldu. Eylül 1865'de Divan-ı Muhasebat Azası, Ağustos 1867'de Divan-ı Muhakemat reisi ve Temmuz 1868'de Divan-ı Muhasebat reisi oldu. 29 Nisan 1869'da Divan-ı Muhasebat reisliğinden alınarak vezirlik rütbesiyle Edirne valisi ve Ağustos 1871'de Bosna valisi oldu. Temmuz 1872'de bu görevinden ayrıldı. Aralık 1872'de Kastamonu valisi ve Nisan 1873'te Trabzon valisi oldu. Ocak 1874'te azledildi. 1875'te Tuna valisi, Ağustos 1876'da ikinci defa Edirne valisi oldu. 5 Şubat 1877'de Adliye nazırı oldu ve bu görevinden 24 Ağustos 1877'de azledildi. Şubat 1878'de Şûrâ-yı Devlet reisi ve Hariciye nazırı vekili oldu, Nisan 1878'de azledildi. 12 Eylül 1880'de Hariciye nazırı oldu ve Mayıs 1881'de bu görevinden azledildi. Kasım 1881'de Evkaf Nazırı ve ardından ikinci defa Adliye Nazırı, iki gün sonra ikinci defa Evkaf Nazırı ve birkaç ay sonra da üçüncü defa Hariciye nazırı oldu. Eylül 1885'te bu görevinden ayrıldı ve Ocak 1886'da Trabzon valisi oldu.⁸⁹²

Siyasi işlere vâkıf, sessiz, yumuşak huylu, namuslu, dürüst ve edip olarak tanımlanan Asım Mehmed Paşa, Trabzonvalisi iken Mart 1886'da vefat etti.⁸⁹³

⁸⁹¹ Süreyya, *Sicil*, C.I, s.326.

⁸⁹² Süreyya, *Sicil*, C.I, s.326-327.

⁸⁹³ Süreyya, *Sicil*, C.I, s.327.

*Divan-ı Muhasebat Reisi Asım Mehmed Paşa'nın 1869 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁸⁹⁴:

Reis Asım Bey				
Aza Hacı Hasan Bey	Aza Tahir Bey	Aza Hacı Tahsin Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Arif Efendi
Aza Latif Efendi	Aza Sururi Bey	Aza Aziz Efendi	Aza Sami Efendi	
Müderris Muhtar Efendi	Başkâtip Esad Efendi	Mümeyyiz Eşref Efendi	Başkâtip Muavini Raif Efendi	

5. Mustafa Nuri Paşa

Mustafa Nuri, İzmir'in köklü ve saygın bir ailesi olan Mansuroğulları'ndandır. (Mansurizadeler). Babası İzmir Başâyânı Müderris Mehmet Emin'dir. Mustafa Nuri, Ekim 1824'te İzmir'de doğdu. Özel olarak Arapça, Farsça ve hadis dersleri aldı.⁸⁹⁵

Mustafa Nuri, 25 Nisan 1845'te Bursa Tahrirat Kalemî'ne girdi. Bir yıl sonra da İstanbul'a gelerek Hariciye Mektubi Kalemî'ne dâhil oldu. 27 Temmuz 1861'e kadar çeşitli

⁸⁹⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1286, s.44-45.

⁸⁹⁵ BOA. DH. SAİD, No. 3/124; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C.I-II, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.XIV; Mehmet Halit Bayrı, "Mustafa Nuri Paşa", *Tarih Dünyası*, S. 34, (Ekim 1952), s.1366; İsmail Nami Erbilek, "Mustafa Nuri ve Eseri", *Yeni Türk*, VII, S. 80, (Ağustos 1929) s.314; Ali Fuat Türkgeldi, "Mustafa Nuri Paşa ve Netayicülvukuat" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, I, S.1, (Haziran-Ağustos 1920), s.43; Neşet Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824-1890)", *Belleten*, XLII, S. 167, Ankara, (Temmuz 1978), s.446, 449; Reşit Halit, "Mansurizade Mustafa Nuri Paşa (1824-1889)", *İş ve Düşünce*, XXVII, S. 233, (Ocak-Mart 1961), s.4; Mehmed Süreyya, *Sicil*, C.IV, s.1275.

küçük memuriyetlerde bulunan Mustafa Nuri, bu tarihte Ahkâm-ı Adliye Meclisi başkâtipliğine, 1 Ocak 1863'te de Mabeyn başkâtipliğine tayin edildi. Yaklaşık dokuz ay sonra Divan-ı Hümayun beylikçiliği'ne ve 15 Aralık 1863'te de Deavi nazırlığına getirildi. Mustafa Nuri'ye 12 Temmuz 1864'te Ahkam-ı Adliye Meclisi üyeliği görevi verildi. 30 Nisan 1869'da Maliye Muhakemat Divanı reisliğine, 4 Mayıs 1869'da da Divan-ı Muhasebat reisliğine getirilen Mustafa Nuri, 21 Eylül 1871'de bu görevinden ayrıldı. 3 Ekim 1872'de Ahkam-ı Adliye Divan-ı Temyiz Hukuk Dairesi reisliğine ve otuz beş gün sonra da Sadaret müsteşarlığına getirildi ancak 8 Mayıs 1873'te bu görevden azledildi. 10 Mayıs 1876'da Temyiz Mahkemesi azalığına, 4 Haziran 1876'da Ahkâm-ı Adliye Divan-ı Muhakemat reisliğine ve 16 Ekim 1876'da Defter-i Hakani nazırlığına getirildi. 30 Nisan 1882'de vezirlik rütbesi alarak 9 Mayıs 1882'de Maarif nazırı oldu. Şarki Rumeli hadisesi üzerine 25 Eylül 1885'te Sait Paşa sadrazamlıktan düşünce Mustafa Nuri de Maarif nazırlığından çekildi. 27 Ocak 1886'da Evkaf nazırlığına tayin edilen Mustafa Nuri, 17 Ocak 1890 tarihindeki vefatına kadar bu vazifede kaldı. Mustafa Nuri Paşa'nın kabri Süleymaniye Camii Mezarlığı'ndadır.⁸⁹⁶

Mustafa Nuri Paşa'nın Osmanlı tarihi alanında önemli bir kaynak olarak gösterilen dört ciltlik Netayicü'l-Vukuat adlı bir eseri vardır.⁸⁹⁷

⁸⁹⁶Bayrı, "Nuri Paşa", s.1366; Erbilek, "Mustafa Nuri", s.314; Türkgeldi, "Netayicül-vukuat", s.44-46; Süreyya, *Sicil*, C.IV, s.1275; Çağatay, "Mustafa Nuri", s.450-452. Mustafa Nuri Paşa'nın Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydı okunamadığı için Mustafa Nuri Paşa ile ilgili tarihlerde kapsamı bakımından Neşet Çağatay'ın eseri esas alınmıştır.

⁸⁹⁷ Çağatay, "Mustafa Nuri", s.459, 462; Ekrem Işın-İsmail Kara, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, "Mustafa Nuri Paşa (Mansurizade)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.106.

*Divan-ı Muhasebat Reisi Mustafa Nuri Paşa'nın 1870 Yılında Riyasetin-de Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁸⁹⁸:

Reis Mustafa Efendi				
Aza Hacı Tahsin Bey	Aza Tahir Bey	Aza Hacı Tahsin Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Arif Efendi
Aza Sururi Bey	Aza Aziz Efendi	Aza Sami Efendi	Aza Emin Efendi	
Başkâtip Esad Efendi	Mümeyyiz Eşref Efendi	Başkâtip Muavini Raif Efendi		

6. Ahmed Zühdü Paşa

Ahmed Zühdü Paşa, Süvari Zabitanlığı'ndan emekli Hacı Mehmed Rifat Bey'in oğludur. 3 Şubat 1834'te İstanbul'da doğdu. Mekteb-i Maarif-i Adliye'de okuyan Ahmed Zühdü, daha sonra çeşitli hocalardan dinî ilimler, Arapça, Farsça, fen bilimleri, matematik ve usûl-i defterî dersleri aldı. Memuriyeti nedeniyle bulunduğu Londra'da biraz İngilizce ve Paris'te de biraz Fransızca öğrendi.⁸⁹⁹

Ahmed Zühdü, Mart 1847'de Maliye Nezareti Esham Muhasebesi'ne Rûs-ı Hümayun mülazımı olarak girdi.

13 Temmuz 1859'da kurulan Esham Muhasebesi mümeyyizliği refakatine ve 3 Haziran 1863'de Varidat Muhasebesi Dairesi'nde kurulan Bank Muhasebesi mümeyyizliği refakatine memur edildi. 18 Temmuz 1868'de Bank-ı

⁸⁹⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1287, s.45.

⁸⁹⁹ BOA, *DH. SAİD*, No. 18/1-2; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, XIX, TTK Yayınları, Ankara 2009, s.121; Pakalın, *Maliye Teshkilati*, C.III, s.435; Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, İstanbul 1983, s.189-190; Ahmed Esad, "Rûsumat Eminlerinden Ahmed Zühdü Paşa Merhum", *Gümrük Rehberi*, No. 535, Ağustos 1947, s.5278, 5280.

Osmani Muhasebeciliği'ne tayin olundu. 17 Mart 1871'de Varidat ve Bank Muhasebeleri'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Varidat-ı Umumiye muhasebeciliğine terfi ettirildi. 23 Eylül 1871'de Divan-ı Muhasebat reisliği ilavesiyle Maliye Nezareti müsteşarlığına getirildi. 30 Ekim 1871'de bu görevden ayrılarak 26 Kasım 1871'de Saruhan Sancağı mutasarrıflığı'na ve ardından 30 Haziran 1872'de Beyrut Sancağı mutasarrıflığına memur edildi. 19 Eylül 1872'de ikinci kez Divan-ı Muhasebat reisi oldu. 29 Haziran 1873'te yeniden Divan-ı Muhasebat reisliğinden ayrılarak ikinci kez Maliye nezareti müsteşarlığına getirildi. 22 Mart 1874'te müsteşarlığa ek olarak Orman ve Meadin Umum müdürlüğü görevi verildi. 18 Ocak 1875'te tekrar Esham-ı Umumiye Emaneti memuriyeti de diğer görevlerine ek olarak kendisine verildi. Müsteşarlığı esnasında bayındırlık ve maliyeyle ilgili bazı meseleler için Paris'e ve Londra'ya giderek birer yıl orada kaldı. 23 Şubat 1878'de bu üç görevden de alındı. 18 Nisan 1878'de Rüsûmâ temini oldu. 12 Eylül 1878'de buna ek olarak Maliye nezaretine tayin edildi. Ancak 14 Aralık 1878'de Emanet'ten ve 28 Ocak 1879'da da Nezaret'ten ayrıldı. 28 Nisan 1879'da ikinci kez Maliye nazırlığına tayin edildi. 14 Ocak 1880'de bu görevinden tekrar ayrıldı. 1 Nisan 1881'de kendisine mazuliyet maaşı bağlandı. Mazuliyeti esnasında bazı komisyon başkanlıklarında bulundu. 25 Eylül 1885'te Nafia Nazırlığı'na getirildi. Nafia Nezareti'nin Ticaret Nezareti ile birleştirilmesi üzerine 4 Aralık 1886'da vezirlik rütbesiyle Hüdavendigâr Valiliği'ne atandı. 3 Mart 1887'de üçüncü kez Maliye Nezareti'ne tayin edildi. Sağlık sorunları nedeniyle ileride başka memuriyetlerde istihdam edilmek üzere 29 Aralık 1887'de Maliye Nezareti'nden azledildi. Ahmed Zühdü, 4 Eylül 1891'de Maarif Nezareti'ne getirildi. Bu görevi süresince yine bazı komisyonların başkanlığını yaptı. 6 Mayıs 1901'de Maarif Nezareti'ndeki görevine ek olarak dördüncü kez Maliye Nezareti'ne tayin edildi. Yaşı ilerlemiş olduğu için iki memuriyet kendisine ağır geldi ve bu nedenle 27 Eylül 1901'de Maarif Nezareti'nde kalmak üzere Maliye Nezareti görevinden ayrıldı.⁹⁰⁰

Ahmed Zühdü Paşa'nın Maliye Nezareti dönemindeki en önemli hadise, daha sonra Muharrem Kararnamesiyle Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni doğuran Rüsûm-ı Sitte İdaresi'nin kurulmasıdır.⁹⁰¹

⁹⁰⁰ BOA, *DH.SAİD*, No. 18/1-2; Pakalın, *Zeyl*, C.XIX, s.121-122; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.435-437; Çetin, "Yabancı Okullar", s.189-190; Ahmed Esad, "Ahmed Zühdü", s.5278-5280. Ahmed Zühdü ile ilgili tarihlerde Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydı esas alınmıştır.

⁹⁰¹ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.438.

Ahmed Zühdü'nün Rabia ile başlayan rütbesi, bâlâlığa kadar yükseldi.⁹⁰² Görev süresi içinde üçüncü rütbe Mecidî Nişanı, ikinci rütbe Mecidî Nişanı, birinci rütbe Mecidî Nişanı, Murassa Osmani Nişanı, Gümüş ve Altın İmtiyaz Madalyaları, Altın Liyakat, Yunan Madalyası ve Tesisat-ı Askeriye İlaneleri Madalyaları ile taltif edildi.⁹⁰³

Ayağından ameliyat olan ve bu esnada çok kan kaybeden Ahmed Zühdü Paşa, bünyesi zayıf düştüğü için zatürre oldu ve birkaç gün sonra⁹⁰⁴, 12 Nisan 1902 tarihinde vefat ederek Kızıltoprak'ta yaptırdığı caminin bahçesine defnedildi.⁹⁰⁵

Ahmed Zühdü Paşa'nın fıkıh meseleleri hakkında üç ciltlik *Mecmua-i Zühdiye* adlı bir eseri vardır. Ayrıca Türkçe bir lügat yazmaya başlamış fakat yalnız A harfinin bir kısmını yazabilmiş, lügati tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.⁹⁰⁶

*Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmed Zühdü Paşa'nın II. Riyaseti Döneminde 1873 Yılında Genel Kurul Üyeleri*⁹⁰⁷:

Reis Zühdü Efendi					
Aza Mehmed Faik Bey	Aza Osman Efendi	Aza Esad Efendi	Aza Aziz Efendi	Aza Hakkı Bey	Aza Cemal Bey
Başkatip Hilmi Efendi		Muhasebe Mümeyyizi Eşref Efendi	Başkatip Muavini Raif Efendi		

⁹⁰² BOA, *DH. SAİD*, No. 18/1-2; Pakalın, *Zeyl*, C.XIX, s.123; Ahmed Esad, "Ahmed Zühdü", s.5278-5279.

⁹⁰³ BOA, *DH. SAİD*, No. 18/1-2; Pakalın, *Zeyl*, C.XIX, s.123.

⁹⁰⁴ Ahmed Esad, "Ahmed Zühdü", s.5280.

⁹⁰⁵ Pakalın, *Zeyl*, C.XIX, s.122; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.437; Çetin, "Yabancı Okullar", s.191; Ahmed Esad, "Ahmed Zühdü", s.5280.

⁹⁰⁶ Pakalın, *Zeyl*, C.XIX, s.122; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.437; Çetin, "Yabancı Okullar", s.191. Mehmed Zeki Pakalın'ın eserlerinde bu konuda farklı bilgiler vardır. *Sicill-i Osmani Zeyli*'nde Zühdü Paşa'nın yazmaya başladığı lügatin Türkçe, Farsça, Arapça üzerine olduğu ve A ile E harflerinin bir kısmının yazıldığı belirtilmektedir.

⁹⁰⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1290, s.46.

7. Yusuf Ziya Paşa

Gümrükçü Mehmed Akif Efendi'nin oğlu olan Yusuf Ziya Paşa, 1826'da İstanbul'da doğdu. Sıbyan mektebinde okudu. Özel hocalardan matematik ve fen bilimleri dersleri aldı. Ayrıca çok iyi olmamakla beraber Fransızca öğrendi.⁹⁰⁸

1842'de henüz on yedi yaşındayken Masarifat Hazinesi Muhasebesi'ne giren Yusuf Ziya, 1852 Rusya Muharebesi'nde, seferi bir süvari miralayı tayinatı ile Batum Ordu-yu Hümayunu muhasebe⁹⁰⁹mümeyyizliği'ne memur olundu ve dokuz-on ay kadar bu görevde kaldı. Muharebeden sonra eski görevine dönerek 1863'e kadar memuriyetine devam etti. 1863'te Bab-ı Seraskeri ruznamçecisi mümeyyiz-i evvelliğine ve 1864'te de ruznamçeciliğe terfi ettirildi. 1867'de ise Evkaf-ı Hümayun muhasebeciliğine, 1868'de da Nizamiye muhasebeciliğine memur edildi.⁹¹⁰ 1870'te Serasker müsteşarlığına getirilen Yusuf Ziya, daha sonra 1 Kasım 1871'de Divan-ı Muhasebat Riyasetine ilaveten Maliye müsteşarlığına nakledildi. 26 Kasım 1871'de Divan-ı Muhasebat reisliğinden ayrılarak Maliye Nazırı oldu ve 28 Şubat 1872'de Rüşumat emanetine tayin edildi. 8 Mayıs 1873'te Şûrâ-yı Devlet azalığına, Nafia Meclisi Riyasetine, ardından Ağustos 1873'te Orman ve Meadin Nezareti'ne nakledildi.⁹¹¹ 4 Mart 1874'te

⁹⁰⁸ BOA, *DH.SAİD*, No. 2/264; Ahmed Esad, "Yusuf Ziya Paşa Merhum", *Gümrük Rehberi*, No. 533, Haziran 1947, s.5223; Mehmed Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, C.II, Ankara 1939, s.204; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.366; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya Paşa", *Muallimler Mecmuası*, Sene 3, S.24, İstanbul, Ağustos 1924, s.900; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Maarif Nazırı Yusuf Ziya Paşa 1823-1881", *Ülkücü Öğretmen*, C.VII, S.95, İstanbul (Nisan 1967), s.17-19. Yusuf Ziya Paşa ile ilgili tarihlerde, diğer kaynaklarda verilen bazı tarihlerde çelişkiler olması nedeniyle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kayıtları esas alınmıştır.

⁹⁰⁹ Süreyya, *Sicil*, C.V, s.1701; Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s.5223; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s.901.

⁹¹⁰ Süreyya, *Sicil*, C.V, s.1701; BOA, *DH.SAİD*, No. 2/264; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.204-205; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.366; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s.901, 903.

⁹¹¹ Süreyya, *Sicil*, C.V, s.1701; BOA, *DH.SAİD*, No. 2/264; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.205; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.366; Süreyya, *Sicil*, C.V, s.1701; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s.903-904.

Maliye Nezareti'ne⁹¹² geri dönerek, vezirlik ve müşirlik rütbesine nail oldu. 8 Nisan 1876'da Defter-i Hakani Nezareti'ne ve 17 Ekim 1876'da Maarif Nezareti'ne daha sonra da 1 Şubat 1877'de üçüncü kez Maliye Nezareti'ne tayin edildi. 9 Ocak 1878'de Trabzon valiliğine⁹¹³ getirildi. 1879'da bu görevinden istifa etmesi üzerine Erzurum ve Van Cihetleri birinci komiserliğine⁹¹⁴ tayin edildi. Kasım 1881'de yeniden Trabzon valiliğine atandı.⁹¹⁵

Yusuf Ziya'nın saniye ile başlayan rütbesi bâlâya kadar yükseldi. Hizmeti süresince kendisine birinci rütbe Mecidî Nişanı, birinci rütbe Osmanî Nişanı ve Avusturya Devleti tarafından birinci rütbe Fransuva Josef Nişanı verildi.⁹¹⁶

Yusuf Ziya Paşa, 30 Kasım 1882'de vefat etti.⁹¹⁷ Darüşşafaka Mektebi'ne olan muhabbeti nedeniyle mektebin bahçesine gömülmek istemiş fakat bu mümkün olamamıştır. Trabzon'da⁹¹⁸ Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Sultan'ın yaptırdığı Hatuniye Camisi avlusunda, Gülbahar Sultan Türbesi'nin karşısına defnedildi.⁹¹⁹

Ziya Paşa'nın ölümünden 83 yıl sonra Darüşşafaka İdare Heyeti, emekli Tarih Öğretmeni Ömer Akbulut ve Emekli Albay Şefik Uçaner'i Ziya Paşa'nın kabrini bulmak üzere Trabzon'a gönderdi. 27 Eylül 1965 günü

⁹¹² Yusuf Ziya Paşa'nın ikinci Maliye Nazırlığı döneminde gerçekleşen önemli teşebbüslerden biri Osmanlı Bankası ile imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşma ile Osmanlı Bankası devlet bankasına dönüştürülmüştür. Bk. Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, s.386.

⁹¹³ Maliye Nazırı iken Yusuf Ziya Paşa'yı çekemeyenler tarafından, Sultan Hamit'e, Yusuf Ziya'nın Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile ilgisi olduğu yönünde bir jurnal verilerek Trabzon'a sürülmesine ve gurbet elde hastalanarak ölmesine neden oldukları söylenmektedir. Bk. Ali Kâmi Akyüz, "Pestalozzi ve Yusuf Ziya Paşa", *Gündüz Sanat ve Fikir Mecmuası*, C.I, S.1, (15 Nisan 1936), s.5; Dağlıoğlu, "Yusuf Ziya", s.18; Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s.5224.

⁹¹⁴ Bu görev *Sicill-i Osmanî*'de "Haleb ve Diyarbekir Komiseri" olarak geçmektedir. Bk. Süreyya, *Sicil*, C.V, s.1701.

⁹¹⁵ Süreyya, *Sicil*, C.V, s.1701; BOA, *DH.SAİD*, No. 2/264; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.205-206; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.366-367; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s.904.

⁹¹⁶ BOA, *DH.SAİD*, No. 2/264; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s.901-904.

⁹¹⁷ BOA, *DH.SAİD*, No. 2/264; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s.905.

⁹¹⁸ Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s.5224; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s.905.

⁹¹⁹ Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.206; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.367; Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s.5224.

Ziya Paşa'nın kabriyle mezar taşları, onun vasiyeti yerine getirilmek üzere İstanbul'a getirildi.⁹²⁰

Yusuf Ziya Paşa, Bab-ı Seraskeri Ruznamçecisi olduğu dönemde Darüşşafaka'nın kuruluşunda etkili olan isimlerden biridir. Ziya Paşa, aldığı maaşın büyük bir kısmını Darüşşafaka'ya harcadığı gibi, kurumun inşaatı esnasında işlerin takibi ve düzenlenmesi hususunda oldukça fazla mesai ve enerji harcadı.⁹²¹

Yusuf Ziya Paşa'ya ait *Telhis-i Hisab* adlı eser bir dönem askerî mekteplerde okutuldu. Bunun dışında isimlerini tespit edemediğimiz hendese ve cebire dair iki eseri daha vardır.⁹²²

*Divan-ı Muhasebat Reisi Yusuf Ziya Paşa'nın 1 Kasım 1871 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹²³:

Reis Yusuf Ziya Paşa				
Aza Hacı Hasan Bey	Aza Mehmed Bey	Aza Hacı Tahsin Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Arif Efendi
Aza Mesrur Efendi	Aza Esad Efendi	Aza Aziz Efendi	Aza Sami Efendi	Aza Latif Efendi
Kâtibi Evvel Mazhar Bey		Mümeyyiz Eşref Efendi	Başkâtip Muavini Raif Efendi	

⁹²⁰ Şükrü Köse, "Eski Umum Müdürlerimizden Yusuf Ziya Paşa", *Orman ve Av*, Yıl 27, XXXVII, S.12, Ankara (Aralık 1965), s.14.

⁹²¹ Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s.5224-5225; Akyüz, "Pestalozi", s.5; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.207-208; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.368-169; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s.901-902; Dağlıoğlu, "Yusuf Ziya", s.18; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 2002, s.149.

⁹²² Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s.5224; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.209; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.370.

⁹²³ Yusuf Ziya Paşa'nın Divan-ı Muhasebat Riyasetinde bulunduğu döneme ait Divan genel kurulu üye listesi, Osmanlı Devlet Salnameleri'nde mevcut olmadığından, aza isimleri Ahmet Akgündüz'ün eserinden alınmıştır. Bk. Akgündüz, *Sayıştay Tarihî*, s.236.

8. Abdullah Galib Paşa

Ketencizade Hacı Mehmed Sadık Efendi'nin oğlu olan Abdullah Galib, 5 Mart 1829'da İstanbul'da doğdu.⁹²⁴ Sıbyan mektebinden sonra özel hocalardan Arapça, Farsça, matematik, fen bilimleri, coğrafya ve biraz da Fransızca tahsil etti.⁹²⁵

Abdullah Galib, Mart 1841'de henüz 12 yaşındayken Maliye Hazinesi Varidat Muhasabesi Rumeli Odası'na girdi. Buradaki görevine ilave olarak Aralık 1852'de Gümüşhane Sancağı Mal Kâtipliği'ne memur edildi. Ocak 1854'te ikinci vazifesinden istifa ederek Oda'daki görevine devam etti. Temmuz 1855'te kaymakam olarak Kırım Ordusu muhasebe mümeyyizliğine tayin edildi. Mayıs 1856'da Oda'daki görevine geri döndü. Şubat 1861'de Maliye Hazinesi varidat muhasabesi Rumeli Odası'na üçüncü mümeyyiz olarak giren Abdullah Galib Mart 1864'te Bank Kalemî'ne müdür oldu. Aralık 1864'te Esham-ı Umumiye Türkçe muhasebeciliğine girdi fakat bir süre sonra memuriyetin kaldırılmasıyla bu görevden ayrıldı. Ağustos 1865'te Rüşumat Meclisi azalığına girdi. Eylül 1866'da Rüşumat Emaneti muhasebeciliğine aktarılan Abdullah Galib, 31 Ekim 1871'de Serasker müsteşarlığına tayin edildi. 3 Aralık 1871'de Divan-ı Muhasebat Riyaseti ilavesiyle Maliye Nezareti müsteşarlığına tayin edildi. 26 Ocak 1872'de Rüşumat Emaneti'ne, 27 Şubat 1872'de ise Maliye Nezareti'ne nakledildi. Mayıs 1872'de Trabzon valiliğine nakledilen Abdullah Galib, Eylül 1872'de bu görevinden ayrıldı. 11 Nisan 1873'te Hüdavendigâr valiliğine, 27 Haziran 1873'te Defter-i Hakani Nezareti'ne ve 2 Temmuz 1874'te üçüncü kez Rüşumat Emaneti'ne atandı. 16 Kasım 1875'te tekrar Hüdavendigâr valiliğine, 22 Aralık 1875'te Defter-i Hakani Nezareti'ne ve 12 Nisan 1876'da da vezirlik rütbesiyle Maliye Nezareti'ne

⁹²⁴ BOA, *DH.SAİD*, No. 22/77; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.386; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.224; Pakalın, *Zeyl*, C.VII, s.3; *Gümrük Rehberi*, "Abdullah Galib Paşa", No. 532, Mayıs 1947, s.5207; Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s.144; Necip Aksop, "Bursaya Gelen Valiler: Abdullah Galip Paşa VII", *Uludağ*, S. 42-43, Bursa (1941-42), s.27.

⁹²⁵ BOA, *DH.SAİD*, No. 22/77; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.386; Pakalın, *Zeyl*, C.VII, s.3; *Gümrük Rehberi*, "Abdullah Galib", s.5207; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s.144; Aksop, "Abdullah Galip", s.27.

tayin edildi. Ancak 29 Ocak 1877'de bu görevinden azledildi.⁹²⁶ 5 Şubat 1877'de İstanbul şehreminliğine getirildi. 26 Kasım 1878'de üçüncü kez Hüdavendigâr valiliği görevine getirildi. 17 Şubat 1879'da Dersim havalisinin birinci komiserliği verildiyse de istifası üzerine, 25 Mart 1879'da Halep Valiliği ile görevlendirildi fakat iklim şartlarına uyum sağlayamadığından 26 Eylül 1879'da Kastamonu valiliğine tayin edildi. 3 Kasım 1881'de Nafia Komisyonu azası, 10 Ocak 1882'de Selanik valisi oldu⁹²⁷. 2 Mart 1885'te Ceza-yir Bahr-i Sefid valiliğine, 19 Şubat 1886'da İntihab-ı Memurin Komisyonu reisliğine, 22 Ağustos 1886'da ikinci kez Selanik valiliğine atandı. 4 Eylül 1891'de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne nakledilen Abdullah Galib, son olarak 21 Eylül 1904'te Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi azalığına tayin edildi.⁹²⁸

Abdullah Galib'in salise ile başlayan rütbesi bâlâya kadar yükseldi. Memuriyeti boyunca kendisine beşinci rütbe Mecidi Nişanı, dördüncü rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Osmani Nişanı, Murassa Osmani Nişanı, Murassa Mecidi Nişanı, İmtiyaz Nişanının altın ve gümüş madalyaları verildi. Ayrıca Selanik valiliği esnasında Papa tarafından Ayanof, Yunan Hükûmeti tarafından Süver, Romanya Kralı tarafından Korön dö Romani Nişanlarının birinci rütbeleri verildi. Ayrıca Sırp Hükûmeti'nin Takova Nişanı ve Almanya tarafından birinci rütbe Aigle Rouge Nişanı verildi.⁹²⁹

12 Ocak 1905 tarihinde vefat eden Galib Paşa, Sultan II. Mahmud Türbesi'ne defnedildi.⁹³⁰

Divan-ı Muhasebat Reisi Abdullah Galib Paşa'nın 3 Aralık 1871 Tarihine

⁹²⁶ BOA, *DH.SAİD*, No. 22/77; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.386-387; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.224-225; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s.144-145.

⁹²⁷ BOA, *DH.SAİD*, No. 22/77; Pakalın, *Zeyl*, C.VII, s.4-5; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s.145-146; Fazlı Necib, "Galib Paşa", *Türk Hayatı*, S.7, İstanbul (1 Mayıs 1925), s.6.

⁹²⁸ BOA, *DH.SAİD*, No. 22/77; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.389-390; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.228-229; Pakalın, *Zeyl*, C.VII, s.5; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s.145-146.

⁹²⁹ BOA, *DH.SAİD*, No. 22/77; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.386-390; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.224-225, 228-229; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s.144-146; Pakalın, *Zeyl*, C.VII, s.4-5.

⁹³⁰ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.389; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.229; Pakalın, *Zeyl*, C.VII, s.5; *Gümrük Rehberi*, "Abdullah Galib", s.5209; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s.146; Aksop, "Abdullah Galip", s.27.

*de Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹³¹:

Reis Abdullah Galib Paşa				
Aza Hacı Hasan Bey	Aza Mehmed Bey	Aza Hacı Tahsin Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Arif Efendi
Aza Mesrur Efendi	Aza Esad Efendi	Aza Aziz Efendi	Aza Sami Efendi	Aza Latif Efendi
Kâtibi Evvel Mazhar Bey		Başkâtip Muavini Raif Efendi		

9. Mehmed Emin Paşa

Kartallı⁹³² olan Mehmed Emin Paşa, okuyup yazacak kadar eğitim aldıktan sonra genç yaşta maliyeye girdi. Çalışkanlığı sayesinde zamanla yükselerek Varidat muhasebecisi oldu.⁹³³

Bir süre sonra Selanik defterdarı olan Mehmed Emin, Haziran 1868'de Bahriye muhasebeciliği ile yeniden İstanbul'a çağırıldı ve Kasım 1871'de Masarifat muhasebecisi olarak tayin edildi. Ocak 1872'de Divan-ı Muhasebat reisliği⁹³⁴ ilavesiyle Maliye müsteşarı olan Mehmed

⁹³¹ Abdullah Galip Paşa'nın Divan-ı Muhasebat Riyasetinde bulunduğu döneme ait Divan genel kurulu üye listesi, Osmanlı Devlet Salnamelerinde mevcut olmadığından, aza isimleri Ahmet Akgündüz'ün eserinden alınmıştır. Bk. Akgündüz, *Sayıştay Târîhi*, s.238.

⁹³² Süreyya, *Sicil*, C.II, s.476; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.286; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.408. Mehmed Emin Paşa'nın doğum tarihi, doğum yeri ve ailesi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁹³³ Pakalın, *Tanzimat*, II, s.286; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.408.

⁹³⁴ Aynı yer.

Emin'e Mart 1872'de ikinci rütbe Mecidi Nişanı verildi. 19 Mayıs 1872'de bâlâ rütbesiyle Maliye nazırlığına getirilerek Mayıs 1873'te vezirlik rütbesi verildi.⁹³⁵ 11 Ağustos 1873'te Maliye nazırlığından ayrılarak İzmir valisi oldu. Ancak bu görevi uzun sürmedi. Ağustos 1873'te bu görevinden ayrılarak bir süre açıkta kaldı.⁹³⁶ Nisan 1874'te Kastamonu, bir ay sonra da Canik Mutasarrıfı oldu. Bir süre sonra da bu görevinden ayrıldı.⁹³⁷ Kasım 1875'te İcraat Komisyonu reisi olan Mehmet Emin, Nisan 1876'da bu görevinden azledildi.⁹³⁸ 26 Haziran 1876'da Halep valisi oldu. Ocak 1877'de valilikten azledildi⁹³⁹ ve daha sonra Muhacirîn Komisyonu reisi oldu.⁹⁴⁰

27 Mart 1879'da vefat eden Mehmed Emin Paşa, Eyüp'teki Bostan İskelesi Mezarlığı'na defnedildi.⁹⁴¹

⁹³⁵ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.476-477; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.286; Pakalın, *Maliye-Teskilatı*, C.III, s.408-409. Mehmed Emin Paşa ile ilgili verilen tarihlerde, daha kapsamlı olması bakımından *Sicill-i Osmani* esas alınmıştır.

⁹³⁶ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.477; Pakalın, *Maliye Teskilatı*, C.III, s.409.

⁹³⁷ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.477; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.286; Pakalın, *Maliye Teskilatı*, C.III, s.409.

⁹³⁸ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.477; Mehmed Zeki Pakalın, azil tarihini Mayıs 1875 olarak vermektedir. Bk. Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.287; Pakalın, *Maliye Teskilatı*, C.III, s.409.

⁹³⁹ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.477; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.287; Pakalın, *Maliye Teskilatı*, C.III, s.409.

⁹⁴⁰ Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.287; Pakalın, *Maliye Teskilatı*, C.III, s.409.

⁹⁴¹ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.477; Pakalın, *Tanzimat*, C.II, s.287; Pakalın, *Maliye Teskilatı*, C.III, s.409.

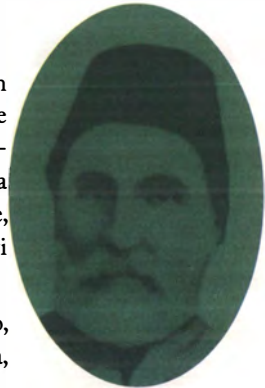
*Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Emin Paşa'nın 1873 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹⁴²:

Reis Emin Efendi				Reis-i Sani Emin Efendi
Aza Mehmed Faik Bey	Aza Osman Efendi	Aza Cemil Bey	Aza Sururi Bey	
Aza Salih Rifat Efendi	Aza Halit Bey	Aza Aziz Efendi	Aza Esad Efendi	
Başkâtip Mazhar Bey	Mümeyyiz Eşref Efendi	Başkâtip Muavini Ali Bey		

10. İbrahim Edib Efendi

İbrahim Edib Efendi, maliye memurlarından Hacı İshak Nurettin Efendi'nin oğludur. 1832'de İstanbul'da doğdu.⁹⁴³ İlk tahsilini Kal'a-i Sultaniye mahalle mektebinde yapan İbrahim Edib daha sonra Selanik ve Serez'de özel hocalard.ın felsefe, fıkıh, Farsça, matematik, coğrafya ve tarih dersleri aldı.⁹⁴⁴

16 yaşında⁹⁴⁵ maliyeye giren İbrahim Edib, ordu hesaplarını tetkik etmek üzere Erzurum'a, daha sonra da Sevkiyat memurluğu ile Tuna böl-

⁹⁴² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1289, s.52.

⁹⁴³ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.446; Süreyya, *Sicil*, C.II, s.444; Ahmed Esad, "İbrahim Edib Efendi Merhum", *Gümrük Rehberi*, No. 542, Mart 1948, s.5409.

⁹⁴⁴ Esad, "İbrahim Edib", s.5410.

⁹⁴⁵ Esad, "İbrahim Edib", s.5410; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 3251, 11 Şaban 1306 (12 Nisan 1889), s.2.

gesine gönderildi. Sonra sırasıyla Vidin Eyaleti muhasebeciliğine, Tuna Vilayeti defterdar muavinliğine ve ardından Temmuz 1867'de⁹⁴⁶ Tuna Vilayeti defterdarlığına tayin edildi.⁹⁴⁷ Yemen'in yeniden Osmanlı idaresine alınması üzerine, mülkiye ve maliye işlerini düzenlemek ve gerektiğinde askerlik işlerinde müşavirlik yapmak üzere 1871'de Fevkalade defterdarlıkla Yemen'e gönderildi ve bir yıl sonra İstanbul'a döndü.⁹⁴⁸ İbrahim Edib, Ekim 1872'de Maliye Müsteşarı, 1873'te Şûrâ-yı Devlet Azası oldu. Daha sonra Bulgaristan ihtilalini yerinde tetkik etmek üzere Bulgaristan'a gönderildi. 1873'te Divan-ı Muhasebat reisi olan İbrahim Edib, Kasım 1875'te bu görevden ayrılarak Defter-i Hakani Nazırı ve 1876'da da Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi⁹⁴⁹ oldu.⁹⁵⁰ 1879'da bâlâ rütbesiyle Maliye nazırı olduysa da birkaç ay sonra kendi isteği üzerine Rüşumat Emaneti'ne nakledildi.⁹⁵¹ Torunundan rivayet edildiğine göre İbrahim Edib Efendi, Nezaret'ten ayrıldıktan sonra böyle sıkıntılı bir işten kurtulduğu için daha önce nezreylediği yere kurban göndererek adağını yerine getirmiş ve şükretmiştir.⁹⁵² Kasım 1882'de ikinci kez Maliye Nazırlığı'na tayin edildi fakat yeniden affını rica etmesi üzerine Rüşumat Emaneti'nde kaldı.⁹⁵³

11 Nisan 1889'da vefat eden İbrahim Edib Efendi, Sultan II. Mahmud Türbesi'ne defnedildi.⁹⁵⁴

⁹⁴⁶ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.444; Esad, "İbrahim Edib", s.5411.

⁹⁴⁷ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.446-447; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 3251, 11 Şaban 1306 (12 Nisan 1889), s.2.

⁹⁴⁸ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s. 447; Esad, "İbrahim Edib", s.5412.

⁹⁴⁹ *Tercümân-ı Hakikât*'te bu vazife Reis-i Sanilik olarak geçmektedir. Ayrıca Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi Riyaset-i saniyesi olarak görev yaptığı da belirtilmektedir. Bk. *Tercümân-ı Hakikât*, No. 3251, 11 Şaban 1306 (12 Nisan 1889), s.2.

⁹⁵⁰ Esad, "İbrahim Edib", s.5412.

⁹⁵¹ Esad, "İbrahim Edib", s.5412; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.447; Süreyya, *Sicil*, C.II, s.444.

⁹⁵² Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.447.

⁹⁵³ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.447-448; Süreyya, *Sicil*, C.II, s.444. *Tercümân-ı Hakikât*'te Rüşumat Emaneti'ne ek olarak Bank-ı Osmani Nezareti görevini yaptığı kaydolunmuştur. Bk. *Tercümân-ı Hakikât*, No. 3251, 11 Şaban 1306 (12 Nisan 1889), s.2; Esad, "İbrahim Edib", s.5413.

⁹⁵⁴ Süreyya, *Sicil*, C.II, s.444. Ahmed Esad, İbrahim Edib Efendi'nin vefat tarihini 9 Nisan 1889 olarak vermektedir. Bk. Esad, "İbrahim Edib", s.5413.

*Divan-ı Muhasebat Reisi İbrahim Edib Efendi'nin 1874 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹⁵⁵:

Reis Edib Efendi			
Aza Mehmed Faik Bey	Aza Osman Efendi	Aza Asım Paşa	Aza Mustafa Efendi
Aza Aziz Efendi	Aza Esad Efendi	Aza Cemal Bey	
Başkâtip Hilmi Efendi	Muhasebe Mümeyyizi Eşref Efendi	Başkâtip Muavini Raif Efendi	

11. Rıza Mehmed Bey

Rıza Mehmed Bey, Kapıcıbaşı İsmail Ağa'nın oğludur. Bergos'ta doğdu.⁹⁵⁶ Mekteb-i Maarif-i Adliye'yi bitirdi.⁹⁵⁷

Rıza Mehmed 1831'de Maliye Mektubi Odası'na girdi. Daha sonra terfi ederek Meclis-i Muhasebe kâtibi oldu. On yıl Maliye kâtipliği yaptı. Bir dönem Posta Müdürlüğü ve Maruzat-ı Maliye müdürlüğü de yapan Rıza Mehmed, Ocak 1862'de tekrar Maliye kâtibi olarak tayin edildi. Kasım 1875'te Divan-ı Muhasebat reisi oldu. Daha sonra azledilerek Maliye Nazırlığı'na getirildi. Rıza Mehmed Bey 1884'te vefat etti.⁹⁵⁸

⁹⁵⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1291, s.46.

⁹⁵⁶ Rıza Mehmed Bey'in doğum tarihi tespit edilememiştir.

⁹⁵⁷ Süreyya, *Sicil*, C.V, s.1390.

⁹⁵⁸ Süreyya, *Sicil*, C.V, s.1390.

*Divan-ı Muhasebat Reisi Rıza Mehmed Bey'in 1876 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹⁵⁹:

Reis Rıza Bey			
Aza Mehmed Faik Bey	Aza Osman Efendi	Aza Asım Paşa	Aza Esad Efendi
Aza Aziz Efendi	Aza Cemal Bey	Aza Ata Efendi	Aza Tevfik Efendi
Başkâtip Hilmi Efendi	Muhasebe Mümeyyizi Eşref Efendi	Başkâtip Muavini Raif Efendi	

⁹⁵⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1293, s.51.

12. Çamiç Ohannes Efendi

Doğu dillerini ve Türkçe kitabeti iyi öğrenen Ohannes Efendi⁹⁶⁰, padişahın dikkatini çekerek 1866'da Bank-ı Osmani muhasebecisi ve 1867'de de ula rütbesiyle Maliye muhasebat müfettişi oldu. 1869'da Esham-ı Umumiye Emni, 1875'te İcraat Meclisi azası ve Temmuz 1876'da Şûrâ-yı Devletazası oldu.⁹⁶¹

Ohannes Efendi, 5 Şubat 1877'de Ticaret Nazırı ve buna ilaveten Divan-ı Muhasebat reisi⁹⁶² oldu. Kasım 1878'de Divan-ı Muhasebat reisliğinden ayrıldı. Mayıs 1877'de Ticaret Nezareti'ne ilaveten Nafia Nazırı vekili olan Ohannes Efendi, Temmuz 1877'de vekâlet görevinden azledildi. Kasım 1878'de Nafia nazırlığı ve 15 gün sonra da Islahat-ı Maliye Komisyonu reisliği'ne getirildi.⁹⁶³ 8 Kasım 1879'da tekrar Divan-ı Muhasebat reisi⁹⁶⁴ oldu. Divan-ı Muhasebat'ın ilk gayrimüslim reisi olan Ohannes Efendi, aynı zamanda üçüncü kez kurulan Divan-ı Muhasebat'ın da ilk başkanı oldu.⁹⁶⁵ 1 Ocak 1881 tarihinde hükûmetin bazı mali sorunların çözümü için yabancı delegelerle yapılacak müzakereler için kurduğu komisyona Server Paşa ve

⁹⁶⁰ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-i Hakikat*, s.548; Çarkçıyan, *Ermeniler*, s.138; Abdurrahman Şeref, "Vefayat: İsmail Zühdü Bey", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz: 14, İstanbul (1 Haziran 1328) s.863. Zabıt Ceridesi ve yukarıda adı geçen eserlerde Ohannes Efendi adı önünde "Çamiç" ifadesi de yer almaktadır. Bunun yanında Mehmed Süreyya'nın, *Sicill-i Osmani* isimli eserinde Ohannes Efendi' in lakabı "Çamık" şeklinde yazılıdır. Bk. Süreyya, *Sicil*, C.VI, s.1820.

⁹⁶¹ Süreyya, *Sicil*, C.VI, s.1820.

⁹⁶² Ohannes Efendi'nin bu ilk Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne başlaması ve ayrılması hakkında sadece Ahmet Akgündüz'ün eserinde bilgi vardır. Bk. Akgündüz, *Sayıştay Tarihi*, s.246.

⁹⁶³ Süreyya, *Sicil*, C.VI, s.1820; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-i Hakikat*, s.548. *Mir'at-i Hakikat*'te yalnızca Ticaret ve Nafia Nezareti ile ilgili bilgi vardır.

⁹⁶⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1; Akgündüz, *Sayıştay Tarihi*, s.246; Çarkçıyan, *Ermeniler*, s.138. Mehmed Süreyya bu görev için Hicri 1287 (1880) tarihini vermektedir. Krş. Süreyya, *Sicil*, C.VI, s.1820.

⁹⁶⁵ Kiş, "Divan-ı Muhasebat Reis-i Evveli ve Sanileri", s.285.

Münir Bey'in yanında bilgisinden faydalanılmak üzere Ohannes Efendi de dâhil edildi.⁹⁶⁶

29 Ekim 1884 tarihinde vefat eden Ohannes Efendi'nin naaşı ertesi gün Beyoğlu'ndaki Ermeni Katolik Kilisesi'ne götürülmüş ve ardından Feriköy'deki aile mezarlığına defnedilmiştir.⁹⁶⁷

*Divan-ı Muhasebat Reisi Ohannes Efendi'nin 10 Kasım 1879 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹⁶⁸:

⁹⁶⁶ Çarkcıyan, *Ermeniler*, s.138.

⁹⁶⁷ *Tercümân-ı Hakikât*, No. 1912, 11 Muharrem 1302 (31 Ekim 1884), s.1; *Tercümân-ı Hakikât*, No. 1913, 12 Muharrem 1302 (1 Kasım 1884), s.1. Ohannes Efendi'nin vefat tarihi *Sicill-i Osmanî*'de 1300 (1883) olarak geçmektedir. Krş. Süreyya, *Sicil*, C.VI, s.1820.

⁹⁶⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

13. Hacı Halil Akif Paşa

Manisalı Hacı İsmail Ağa'nın oğlu olan ve 1832 yılında Manisa'da doğan Hacı Halil Akif, eğitimini medresede tamamladı.⁹⁶⁹

Halil Akif, 1857'de Maliye Mektubi Kalem'i'ne girdi. 1867'de Ankara defterdarlığına ve ardından Edirne Merkez mutasarrıflığına getirildi. 1870'te Adana, 1873'te Trablusgarp, 1875'te Erzurum, 1876'da Trabzon, 1877'de Erzurum Defterdarlığı'na tayin edildi. Bir süre sonra memuriyetine ilaveten Erzurum vali vekilliği verildi. 1878'de Divan-ı Muhasebat azalığı ve Adana vali vekâletine memur edilen Halil Akif, Mayıs 1882'de Divan-ı Muhasebat azalığı devam etmekle birlikte Ankara valiliğine tayin edildi fakat çok geçmeden valilik görevinden ayrıldı. 30 Ekim 1884'te Divan-ı Muhasebat reisliğine⁹⁷⁰ tayin edilen Halil Akif, 17 Ağustos 1888'de bu görevden ayrılarak Maliye müsteşarlığına ve yine aynı yıl Şûrâ-yı Devlet azalığına getirildi. 1889'da Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi reisliğine⁹⁷¹, 1893'te ilave memuriyet olarak Harem-i Hümayun Masraf Nezaret'i'ne, 1894'te yine ilave memuriyet olarak Zekiye Sultan kethüdalığına getirildi. 1896'da Memurin-i Mülkiye Komisyonu azalığına, 1897'de Tanzimat Dairesi reisliğine, 1904'te Maliye Komisyonu azalığına tayin edildi. Bu sırada Düyun-ı Muvahhide Tahvilatı'nın tab'ına nezaret için Paris'e gönderildi. 1906'da Techizat-ı Askeriye Nezaret'i'ne, 1908'de de Dâhiliye Nezaret'i'ne memur edildi ancak Said Paşa Kabinesi'nin istifasıyla (6 Ağustos 1908) doğal olarak bu görevi sona erdi.⁹⁷²

Vezirlik rütbesini 18 Mart 1904'te alan ve rütbesi bâlâyâ kadar yükseltilen Hacı Halil Akif Paşa, 2 Temmuz 1910'da vefat etti.⁹⁷³

⁹⁶⁹ Ekrem Reşad-Osman Ferid, *Nevsal-i Osmani*, Yıl 2, İstanbul 1326, s.193.

⁹⁷⁰ BOA, *İ.DH*, No.73910, 30 Ekim 1884.

⁹⁷¹ Bu vazife *Sicill-i Osmani*'de "Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi İkinci Reisliği" olarak geçmektedir. Bk. Süreyya, *Sicil*, C.VI, s.1805.

⁹⁷² Ekrem-Ferid, *Nevsal*, s.193.

⁹⁷³ Aynı yer.

*Divan-ı Muhasebat Reisi Hacı Halil Akif Paşa'nın 4 Kasım 1884 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹⁷⁴:

Reis Hacı Akif Efendi			
Aza Hafız Said Efendi	Aza Edvars Efendi	Aza Kamil Efendi	Aza Hüdaverdi Ohannes Efendi
Aza Kastori Bey	Aza Şakir Efendi	Aza Fethi Efendi	
Müdde-i Umumi Sakız Ohannes Efendi			

14. İsmail Zühdü Bey

İsmail Zühtü Bey, Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi reis-i sanisi Ali Şefik Bey'in oğludur.⁹⁷⁵ Ocak 1845'te İstanbul'da doğdu. Bezm-i Âlem Valide Sultan Darü'l-Maarifi'nde dört yıl okuduktan sonra bazı meşhur âlimlerden hadis ve fıkıh başta olmak üzere dinî ilimler üzerine ders aldı.⁹⁷⁶ Daha sonra Mekteb-i Maarif-i Adliye'de⁹⁷⁷ okudu. Ayrıca Arapça ve Farsça öğrendi.⁹⁷⁸

⁹⁷⁴ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 445, 4 Kasım 1884, s.43.

⁹⁷⁵ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühtü Sicil Dosyası*; Pakalın, Zeyl, C.XIX, s.113; Süreyya, *Sicil*, C.VI, s.1805; Abdurrahman Şeref, "Vefayat: İsmail Zühdü Bey", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz: 14, İstanbul (14 Haziran 1912), s.862.

⁹⁷⁶ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühtü Sicil Dosyası*; Pakalın, Zeyl, C.XIX, s.113.

⁹⁷⁷ Pakalın, Zeyl, C.XIX, s.113; Şeref, "İsmail Zühdü", s.862.

⁹⁷⁸ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühtü Sicil Dosyası*; Şeref, "İsmail Zühdü", s.864.

İsmail Zühtü, 19 Temmuz 1857'de henüz 12 yaşındayken Harici Mektubi Kalemî'nde memur olarak göreve başladı. Kasım 1861'de Meclis-i Vala Mazbata Odası'na nakledildi. 3 Mayıs 1868'de icra olunan teşkilatta üçüncü sınıf Şûrâ-yı Devlet Mülazımlığına memur oldu. 20 gün sonra mülazımlığı ikinci sınıfa, 1868'de de birinci sınıfa yükseltildi.⁹⁷⁹ 1871 senesinde 25 gün kadar geçici olarak Islahat Komisyon-u Âlisi'nde bulundu, daha sonra komisyonun lağvı üzerine yeniden Şûrâ-yı Devlet'teki vazifesine nakledildi. 19 Ocak 1873'te Tuna Vilayeti merkezinde Rumlarla Bulgarlar arasındaki kilise anlaşmazlığından doğan arbedenin incelenmesi için özel memuriyetle gönderilen babası Ali Şefik Bey'in maiyetine dâhil edildi. 18 gün süren bu memuriyetten dönüşte yine eski görevine devam etti.⁹⁸⁰ 19 Haziran 1873'te Şûrâ-yı Devlet muavinliğine, 27 Kasım 1873'te Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi başmuavinliğine tayin edildi. 22 Mayıs 1876'da Fevkalade Mahkeme⁹⁸¹reisliğiyle görevlendirilen babası Ali Şefik Bey'le beraber Mahkeme-i Fevkalade kâtibi olarak Tırnova'ya gitti. Ağustos 1876'ya kadar Tırnova ve Filibe'de görev yaptıktan sonra İstanbul'a geri döndü. Şûrâ-yı Devlet, dairelere ayrılınca 10 Eylül 1876'da Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi başmuavinliğine ve 29 Haziran 1878'de Şûrâ-yı Devlet İkinci kâtipliğine memur edildi. 2 Aralık 1879'da Divan-ı Muhasebat başkâtipliğine ve 16 Ağustos 1888 tarihinde de Divan-ı Muhasebat reisliğine tayin edildi.⁹⁸² 12 Aralık 1896'da sürgünle Zor mutasarrıflığına⁹⁸³ gönderilen İsmail Zühtü Bey, 6 Aralık 1900'de azledilerek Halep'te ikamete memur edildi. Sürgün hayatı 1908 inkılabına kadar devam etti. 24 Temmuz 1908'de ilan edilen genel aftan yararlanarak

⁹⁷⁹ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühtü Sicil Dosyası*, Pakalın, Zeyl, C.XIX, s.113; Şeref, "İsmail Zühdu", s.863.

⁹⁸⁰ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühtü Sicil Dosyası*, Pakalın, Zeyl, C.XIX, s.113-114.

⁹⁸¹ Pakalın, Zeyl, C.XIX, s.114.

⁹⁸² BOA, *İ.DH*, No. 85823, 16 Ağustos 1888; T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühtü Sicil Dosyası*, Pakalın, Zeyl, C.XIX, s. 114.

⁹⁸³ Abdurrahman Şeref Efendi, sürgünün sebebini şu şekilde açıklamaktadır: İsmail Zühtü Bey'in Kocamustafapaşa'daki Bedevi Dergâhı Postnişini Şeyh Naili Efendi'yle çok uzun yıllardır tanışıyor olması ve Şeyh Naili'nin o dönemde Avrupa'da Jön Türkler tarafından basılan gazetelerin İstanbul'daki dağıtıcısı olması nedeniyle, Terakki Müdürü Sakızlı Mehmed Nadir'in jurnaline uğramış ve bu nedenle İstanbul'dan sürülmüşlerdir. Bk. Şeref, "İsmail Zühdu", s. 863; Pakalın, Zeyl, C.XIX, s.114.

İstanbul'a döndü.⁹⁸⁴ 4 Eylül 1908'de ikinci kez Divan-ı Muhasebat reisliğine tayin edildi. 17 Ağustos 1909'da bu görevinden ayrıldı ve kendisine tekaüt maaşı bağlandı.⁹⁸⁵

İsmail Zühtü Bey'in salise ile başlayan rütbesi bâlâya kadar yükseldi. Memuriyeti süresince kendisine üçüncü rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmanî Nişanı⁹⁸⁶ ve birinci rütbe Mecidi Nişanı verildi.⁹⁸⁷ İsmail Zühtü Bey, 10 Nisan 1911 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁸⁸

*Divan-ı Muhasebat Reisi İsmail Zühtü Bey'in 23 Ağustos 1888 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹⁸⁹:

Reis Zühdü Efendi					
Aza Said Efendi	Aza Edvars Efendi	Aza Mucib Efendi	Aza Hilmi Efendi	Aza Onik Bey	Aza Mehmed Ali Efendi
Aza Namık Efendi	Aza Şakir Efendi	Aza Fahri Efendi	Aza Cemal Efendi	Aza Nuri Efendi	
		Müdde-i Umumi Sakız Ohannes Efendi			

⁹⁸⁴ Pakalın, *Zeyl*, C.XIX, s.114-115.

⁹⁸⁵ BOA, *BEO*, No. 3391/254257, 7 Eylül 1908; Şeref, "İsmail Zühdü", s.864.

⁹⁸⁶ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühtü Sicil Dosyası*; Pakalın, *Zeyl*, C.XIX, s.115.

⁹⁸⁷ Pakalın, *Zeyl*, C.XIX, s.115.

⁹⁸⁸ Aynı yer.

⁹⁸⁹ SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 701, 23 Ağustos 1888, s.136.

*Divan-ı Muhasebat Reisi İsmail Zühtü Bey'in II. Riyaseti Döneminde 10 Eylül 1908 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*⁹⁹⁰:

Reis Zühdü Efendi					
Aza Mucib Efendi	Aza Halil Rami Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Hamdi Efendi	Aza Raif Efendi	Aza İbrahim Efendi
Aza Mahmud Efendi	Aza Ahmed Efendi	Aza Talat Efendi	Aza Hakkı Efendi	Aza Nuri Efendi	
Müdde-i Umumi Cemal Efendi					

15. Hüseyin Tevfik Paşa (Vidinli)

Hüseyin Tevfik, Vidin'de İmamzadeler olarak tanınan bir ailenin Umur-u Müdürü olan Hasan Tahsin Efendi'nin oğludur. Hüseyin Tevfik, Temmuz 1832'de Vidin'de doğdu.⁹⁹¹ İlköğreniminden sonra rüştiyeyi de Vidin'de okuyan Hüseyin Tevfik, 15-16 yaşlarında İstanbul'a geldi. Resme merakı sebebiyle Hasköy'deki Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un resim sınıfına kaydoldu. Daha sonra hocasının yönlendirmesiyle Maçka'daki Askerî İdadi'ye yazıldı. İdadiden mezun olduktan sonra Taşkısla'daki Mekteb-i Harbiye'ye girdi. Hüseyin Tevfik, burada hem öğrenci hem öğretmen oldu. Harbiye'de bulunduğu sırada Cambridge Üniversitesi'nden mezun olan matematik öğretmeni Tahir Paşa, Hüseyin Tevfik'teki kabiliyeti fark ederek ona özel dersler vermiş

⁹⁹⁰ SA, DMZC, 14 Numaralı Defter, Karar No. 1655, 10 Eylül 1908, s.1.

⁹⁹¹ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.470; Kazım Çeçen, *Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra"*, İstanbul 1988, s.18; Celal Saraç, "Salih Zeki Bey'e Göre Vidinli Tevfik Paşa", *Bilim Tarihi*, S. 9, (Temmuz 1992), s.4; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.110.

ve henüz öğrenciyken gayriresmî olarak asistanı yapmış hatta bazı günler kendi yerine derse göndermiştir.⁹⁹²

5 Nisan 1859'da Harbiye'den mezun olduktan sonra teğmen olarak Erkân-ı Harbiye'ye giren Hüseyin Tevfik, 19 Mart 1860'da buradan da mezun olarak Kasımpaşa Rüstiye Mektebi'ne Cebir Muallimi ve Mekteb-i Fünun-u Harbiye'ye de Muallim Muavini oldu ve rütbesi yüzbaşılığa yükseltildi.⁹⁹³ 5 Nisan 1863'te kolağası, 2 Nisan 1867'de binbaşı, 26 Temmuz 1869'da kaymakam (yarbay), 19 Mart 1872'de miralay, 7 Nisan 1874'te mir-liva (paşa), 8 Ocak 1878'de ferik, Mart 1893'te mareşal oldu.⁹⁹⁴ Kendisine 30 Ağustos 1898'de yaver-i ekremlik unvanı verildi.⁹⁹⁵

Hüseyin Tevfik, teğmen⁹⁹⁶ olduğu sırada iki sene balistik ve tüfek imalatı üzerine tetkikatta bulunmak için askerî ateşe olarak Paris'te bulundu, aynı zamanda Paris'teki Mekteb-i Osmani'nin müdürlüğünü yaptı. Ayrıca Paris'te bulunduğu sürede College de France'da riyaziye derslerine devam etti.⁹⁹⁷ İstanbul'a döndükten sonra Mekteb-i İdadi'de riyaziye, Mekteb-i Fünun-u Harbiye'de, Tıbbiye'de ve Darülfünun'da hesap ve heyet muallimliklerinde bulundu. Miralaylığında Tophane-i Âmire Muayene Komisyonu azalığına getirildi. Sipariş edilen Martini ve Hanry tüfeklerinin imalatına nezaret etmek üzere 24 Eylül 1872'de Amerika'ya gönderildi. Kendisine 16 Ağustos 1878'de Mühendishane-i Berr-i Hümayun Nezareti, 21 Ocak 1880'de Tophane-i Âmire Meclis Riyaseti ve daha sonra ilave memuriyet olarak Umur-u Nafia Komisyonu azalığı verildi. 23 Aralık 1880'de Maliye Nezareti'ne, 27 Temmuz 1881'de yeniden Umur-u Nafia Komisyonu azalığına getirildi. 13 Eylül 1882'de Tophane-i Âmire Fabrikaları müfettişliğine, Mart 1883'te orta elçilik göreviyle Washington'a gönderildi.⁹⁹⁸ 20 Ocak

⁹⁹² Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.470; Çeçen, *Algebra*, s.18; Saraç, "Salih Zeki", s.4-5; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.110.

⁹⁹³ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/574.

⁹⁹⁴ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/574; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.470-471; Çeçen, *Algebra*, s.18-21.

⁹⁹⁵ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.471; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.111.

⁹⁹⁶ Mehmed Zeki Pakalın, Hüseyin Tevfik'in Paris'e gittiği sırada kolağası olduğunu belirtmektedir. Bk. Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.471.

⁹⁹⁷ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/574; Çeçen, *Algebra*, s.18; Saraç, "Salih Zeki", s.6; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.111.

⁹⁹⁸ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/574; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.471; Çeçen, *Algebra*, s.18-19; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.111.

1887'de elçilik görevi bitince 23 Ocak 1887'de Tensik-i Askerî Komisyonu azalığına getirildi. 27 Şubat 1887'de mavzer tüfeklerinin muayenesi için Almanya'ya gönderilen komisyonun reisliğine tayin edildi. 22 Ocak 1889'a kadar bu görevi devam etti. 10 Eylül 1891'de Ticaret ve Nafia Nezareti'ne tayin edildi, 6 Kasım 1895'te bu görevinden ayrıldı. 22 Aralık 1896'da⁹⁹⁹ Divan-ı Muhasebat reisliğine tayin edilen Hüseyin Tevfik, 2 Ekim 1897'de bu görevden ayrılarak yeniden Maliye Nezareti'ne getirildi ve bu görevi 30 Ağustos 1898'de bitince¹⁰⁰⁰ aynı tarihte Askerî Teftiş Komisyonu azalığına tayin edildi.¹⁰⁰¹

Hüseyin Tevfik Paşa memuriyet hayatı boyunca, beşinci rütbe Mecidi Nişanı, üçüncü rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmanî Nişanı, birinci rütbe Osmanî Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, Alman Devleti tarafından verilen birinci rütbe Aigle Rouge, Fransa tarafından verilen ikinci rütbe Legion d'Honneur ve Belçika tarafından verilen ikinci rütbe Leopold nişanlarını aldı.¹⁰⁰²

Hüseyin Tevfik Paşa 1901 yılı Haziran ayında vefat etti ve Eyüp Beyba Sokağı'ndaki kabristana defnedildi.¹⁰⁰³

Hüseyin Tevfik Paşa'nın bilinen eserleri şunlardır: *Zeyl-i Usul-ü Cebir*, *Cebr-i Âlâ*, *Fenn-i Makine*, *Cibr-i Müsenna*, *Usul-i İlmi Hesap*, *Astronomi*, *Mahsusat ve Gayri Mahsusat*, *Rub'u Tahtası*, *Linear Algebra*, Tahir Paşa'nın *Usul-ı Cebir*'ine yazdığı ek¹⁰⁰⁴, *Tarik-ı Farz ve'l-Hata*.¹⁰⁰⁵

⁹⁹⁹ Hüseyin Tevfik'in Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne tayin tarihi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydında Hicri 17 Recep 1300 (24 Mayıs 1883) olarak görülmektedir. Fakat verilen Rumi (10 Kânunuevvel 1312) tarihe ve Hüseyin Tevfik'in aldığı görevlerin kronolojisine bakıldığında bu tarihin yanlışlıkla eksik yazılmış olması ihtimali yüksektir. Bu nedenle Hüseyin Tevfik'in Divan-ı Muhasebat Reisliğine atanma tarihi 17 Recep 1314 (22 Aralık 1896) olarak alınmıştır. Ayrıca bk. BOA, *İ.DH.*, No. 1343/1314 B 61, 23 Aralık 1896.

¹⁰⁰⁰ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/574; Çeçen, *Algebra*, s.19-21; Saraç, "Salih Zeki", s.6.

¹⁰⁰¹ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.471; Çeçen, *Algebra*, s.21; Saraç, "Salih Zeki", s.6.

¹⁰⁰² BOA, *DH.SAİD*, No. 1/574; Kazım Çeçen, "Hüseyin Tevfik Paşa", *Bilim ve Teknik*, S. 285, Ankara 1991, s.46; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.472.

¹⁰⁰³ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.III, s.471; Çeçen, *Algebra*, s.21; Fikri Akdeniz, "Osmanlı Dönemi Bilim Tarihinden Bir Kesit Büyük Türk Matematikçisi Hüseyin Tevfik Paşa (1832-1901) Kimdir?", A. Ü. Fen Fakültesi İstatistik Bölümü 5. *İstatistik Günleri Sempozyumu*, Antalya (24-27 Mayıs 2006), s.13.

¹⁰⁰⁴ Çeçen, *Algebra*, s.21-22; Çeçen, "Hüseyin Tevfik", s.47.

¹⁰⁰⁵ Saraç, "Salih Zeki", s.9.

Hüseyin Tevfik Paşa'nın eserlerinden büyük bir bölümü basılmamış, basılanlardan da *Linear Algebra* dışında, günümüze ulaşan olmamıştır. *Linear Algebra*, Osmanlı bilim tarihi açısından önemli bir eserdir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılan bilimsel faaliyetler, Avrupa'da yazılan kitaplardan çeviri yapmaktan ileri gidememiştir. Fakat Hüseyin Tevfik Paşa, o dönem için matematiğin en yeni alanlarında yaptığı çalışmalar neticesinde İngilizce olarak kaleme alıp yayımladığı *Linear Algebra* ile Osmanlı tarihinde fen alanında orijinal çalışma yaparak yayımlayan ilk bilim adamı olmuştur.¹⁰⁰⁶ Modern matematik olarak da adlandırılan lineer cebir, günümüzde matematiğin en önemli temel kuramlarından birini oluşturmaktadır.¹⁰⁰⁷

*Divan-ı Muhasebat Reisi Hüseyin Tevfik Paşa'nın 1897 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*¹⁰⁰⁸:

Reis Hüseyin Tevfik Paşa		
1. Daire Reisi Mucib Bey	2. Daire Reisi Hilmi Efendi	Başkatip Mehmed Ata Bey
Aza Mehmed Ali Bey	Aza Onik Bey	Mümeyyiz Fuad Bey
Aza Nuri Bey	Aza Cemal Bey	Mümeyyiz İsmail Fenni Bey
Aza Kirkor Hızır Bey	Aza Hüsni Bey	Müdde-i Umumi Muavini Cemal Bey
Aza İbrahim Bey	Aza Besim Bey	
Aza Karakaş Karabet Efendi	Baş Mümeyyiz Raif Bey	
Baş Mümeyyiz Nuri Bey	Zabıt Kâtibi Ziya Efendi	
Zabıt Kâtibi Abdülvahid Efendi		

¹⁰⁰⁶ Çeçen, *Algebra*, s.9, 21-22; Çeçen, "Hüseyin Tevfik", s.47; Akdeniz, "Matematikçi", s.10.

¹⁰⁰⁷ Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: Lineer Cebir'in Mucidi", çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. VIII, S. 2, (2007) s.43-54.

¹⁰⁰⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1315, s.256-259.

16. Hasan Fehmi Paşa

Hasan Fehmi Paşa, Nisan 1836'da Batum'a bağlı Büyük Muradiye Köyü'nde doğdu. Babası Hacıoğlu Şerif Molla'dır.¹⁰⁰⁹ Hasan Fehmi, on dört yaşındayken Kastamonulu Abdülhalim Galib Paşa'nın Batum Muhtasarıflığı sırasında, Galib Paşa ve eşi Firdevs Hanım tarafından evlat edinildi ve onlarla beraber İstanbul'a geldi.¹⁰¹⁰ Sıbyan mektebinden sonra Arapça ve Farsça dersleri alan Hasan Fehmi, İstanbul'a geldikten sonra özel hocalardan Fransızca ve hukuk dersleri de aldı.¹⁰¹¹ Ayrıca kırk yaşından sonra İngilizceyi de öğrendi.¹⁰¹²

1858¹⁰¹³ yılında Babıali Tercüme Odası'na giren Hasan Fehmi, hukuk bilgisi göz önünde bulundurularak 4 Temmuz 1862'de Tercüme Odası'ndan Ticaret Mahkemesi İkinci Meclis Zabıt kâtipliği'ne nakledildi ve 10 Mayıs 1864'te Mesalih-i İflasiye Komitesi azalığına, 9 Eylül 1867'de de bu komitenin reisliğine tayin edildi. Yine bu dönemde "Takvim-i Ticaret" ve "Ceride-i Havadis" gazetelerinin yazı işlerinde bulundu. 1868'de Ticaret Mahkemesi Birinci Meclis reisliğine terfi ettirilen Hasan Fehmi, Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti esnasında (1871-72) devlet dairelerindeki düzensizlik nedeniyle memurluktan ayrılarak beş altı yıl kadar avukatlık yapmayı tercih etti. Avukatlık yaptığı sırada Tophane-i Âmire Müşirliğinin davalarına bakmakla görevlendirildi. Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra yapılan seçimler-

¹⁰⁰⁹ Pakalın, *Zeyl*, C. VIII, s.101; Ayten Can Tunalı, "Hasan Fehmi Paşa", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXVIII, 46, (2009), s.72.

¹⁰¹⁰ Ahmed Esad, "Eski Rüsumat Eminlerinden Merhum Hasan Fehmi Paşa", *Gümrük Rehberi*, No. 549, Ekim 1948, s.5586-5587; Ebubekir Hazim Tepeyran, *Hatıralar*, İstanbul 1998, s.149. Fehmi ismini de bu dönemden sonra alan Hasan Fehmi, daha sonra Galib Paşa'nın kızı Zeynep Feride Hanımla evlenerek Galib Paşa'nın damadı oldu.

¹⁰¹¹ Pakalın, *Zeyl*, C. VIII, s.101; Tunalı, "Hasan Fehmi", s.72.

¹⁰¹² Esad, "Fehmi Paşa", s.5589.

¹⁰¹³ Esad, Hasan Fehmi Paşa'nın sicilinde tercüme kalemine memur olarak giriş tarihinin Hicri 1275 (1858) olarak kayıtlı olmasına rağmen, kendi el yazısıyla yazdığı bir vesikada 20 Zilhicce 1274 Cumartesi (1 Ağustos 1858) şeklinde kayıtlı olduğunu, söz konusu vesikanın resmini de vererek, ifade etmektedir. Bk. Esad, "Fehmi Paşa" s.5587.

de (30 Mart 1877) İstanbul Mebusu seçilerek meclisin dört kâtipliğinden birine getirildi. Meclisin ikinci döneminde yeniden İstanbul mebusu olan Hasan Fehmi, Meclis başkanlığına seçilerek 31 Aralık 1877'de bu görevine başladı. Aynı zamanda II. Abdülhamid başkanlığında oluşturulan Osmanlı-Rus Savaşı Mültecilerine Yardım Komitesi Reisliği Vekâletini ve İstanbullulardan bir alay asker toplanması için kurulan komisyonun da Birinci Şube reisliğini üstlendi.¹⁰¹⁴ 14 Şubat 1878'de II. Abdülhamid'in Mebuslar Meclisini kapatması üzerine başkanlık görevi de bitti.¹⁰¹⁵ 5 Ocak 1879'da Hazine-i Hassa Nezareti'ne getirildiyse de bu görevi ancak Ocak ayı sonuna kadar sürdü. Daha sonra 16 Eylül 1879'da Nafia nazırlığına tayin edildi ve 24 Eylül 1882'de vezirlik rütbesi¹⁰¹⁶ verildi. 1880'de Hukuk Mektebi'nde Ticaret Kanunu, Ticaret Hukuku ve Devletler Hukuku derslerini okuttu. 16 Nisan 1884'te Adliye Nazırlığı'na getirildi. 8 Ocak 1885'te de Fevkalade Sefaretle Londra'ya gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra, 25 Eylül 1885'te Adliye Nazırlığı görevinden alındı. 13 Ocak 1886'da Umur-ı Nafia Komisyonu azalığına tayin edildi fakat Komisyon'un lağvedilmesi üzerine Nisan 1888'de açıkta kaldı ve mazuliyet maaşı bağlandı. 24 Ekim 1888'de Maliye Nezareti'nde teşkil olunan Kontrol Komisyonu reisliğine, 10 Mayıs 1890'da Rüsumat Emaneti'ne ve Mayıs 1892'de Aydın¹⁰¹⁷ (İzmir) valiliğine tayin edildi. 9 Kasım 1895'te Selanikvaliliğine, 20 Aralık 1895'te Halep valiliği'ne nakledildi. Ancak 26 Aralık 1895'te kendi isteğiyle ikinci kez Rüsumat Emaneti'ne tayin edildi. 24 Mart 1897'de Tokat Hadisesi¹⁰¹⁸ nedeniyle Fevkalade Mahkeme reisliği ile Tokat'a gönderildi. 2 Ekim 1897'de Divan-ı Muhasebat reisliğine¹⁰¹⁹ tayin edildi ve bu görevine ek olarak 16 Ekim 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı barış görüşmeleri için görevlendirildi.

¹⁰¹⁴ Pakalın, *Zeyl*, C. VIII, s.101-102; Tunalı, "Hasan Fehmi", s.72-74.

¹⁰¹⁵ Tunalı, "Hasan Fehmi", s.74.

¹⁰¹⁶ Süreyya, *Sicil*, C. VI, s.1800; Tunalı, "Hasan Fehmi", s.75.

¹⁰¹⁷ Hasan Fehmi, Aydın Valiliği sırasında şalvarla şehre girmeyi yasaklamış, şalvarlılar şehrin girişinde şalvarlarını pantolonla değiştirmeye zorlanmıştır. Ayrıca Aydın zeybeklerinin kıyafetleriyle de ilgilenen Hasan Fehmi, zeybeklerin uzun püsküllerini kestirmiş ve poturlarının paçalarını diz kapaklarına kadar uzattırmıştır. Bk. Tunalı, "Hasan Fehmi", s.78; Tepeyran, *Hatıralar*, s.150.

¹⁰¹⁸ Tokat'taki Bizeri Manastırı'nın basılarak yağmalanması ve bazı kimselerin öldürülmesi, Avrupa devletlerinin müdahalesine neden olmuştur. Bk. Tunalı, "Hasan Fehmi", s.79.

¹⁰¹⁹ BOA, *İ.DH*, No. 1350/1315 Ca 7, 2 Ekim 1897.

Ayrıca 6 Nisan 1900'de, Osmanlı-Yunan Savaşı esnasında zarara uğrayanlar için Yunan Hükûmeti tarafından ödenen yüz bin liralık tazminatın dağıtılması için kurulan komisyonun reisliğini de yaptı. 25 Mart 1902'de ikinci kez Selanik valiliğine tayin edildi¹⁰²⁰ fakat Selanik'in havasına alışamayarak rahatsızlandığı için 22 Eylül 1904'te Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi azalığına nakledildi. 13 Ekim 1904'te Rüsumat Emaneti'ne, 29 Ekim 1907'de Şûrâ-yı Devlet reisliğine, 2 Ağustos 1908'de de Adliye nazırlığına tayin edildi. 28 Kasım 1908'de ikinci kez Şûrâ-yı Devlet reisi oldu, yine bu vazifesine ek olarak 14 Aralık 1908'de Ayan azalığına tayin edildi. 14 Nisan 1909'da Adliye nazırlığına tayin edildi. Tevfik Paşa Kabinesi'nin istifası üzerine 28 Nisan 1909'da bu görevi sona erdi.¹⁰²¹

Hasan Fehmi'nin rabia ile başlayan rütbesi bâlâya kadar yükseldi. Ayrıca memuriyeti boyunca üçüncü rütbe Osmani Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Osmani Nişanı, İmtiyaz Nişanının Gümüş ve Altın Madalyaları, Avusturya birinci rütbe Koron de fer Nişanı, Murassa Osmani Nişanı, Murassa Mecidi Nişanı, İran Şir-i Hurşit Nişanı, Murassa İftihar Nişanı, Altın Liyakat Madalyası, Hamiyet-i Vataniye Madalyası, Bulgaristan Emirliği birinci rütbe Merit Sevil Nişanı, Gümüş Madalya, Murassa İmtiyaz Nişanı, Romanya birinci rütbe Etuval dö Romani Nişanı, Hicaz Demiryolu Altın Madalyası,¹⁰²² Girit Madalyası, İtalya Sen Noraye ve Moris nişanlarıyla¹⁰²³ taltif edildi.

Hasan Fehmi Paşa 28 Ağustos 1910'da Edirnekapı Acıçeşme Çukurbostan karşısındaki evinde vefat etti ve Fatih'teki aile kabristanına defnedildi.¹⁰²⁴

Hasan Fehmi Paşa'nın Devletler Hukuku ders notları 1883'te *Telhis-i Hukuk-u Düvel* adıyla yayınlanmıştır. Bu eserin yayınlanmasından yaklaşık on yıl sonra II. Abdülhamid'e, eserde padişahın idare şekline muhalif ifadeler bulunduğu yolunda yapılan bir jurnal¹⁰²⁵ üzerine eser toplattırılmış ve ken-

¹⁰²⁰ BOA, *İDH*, No. 1394/1319 Z 24, 25 Mart 1902.

¹⁰²¹ Pakalın, *Zeyl*, C. VIII, s.102-104; Tunalı, "Hasan Fehmi", s.74-75, 77, 79-81, 84.

¹⁰²² Pakalın, *Zeyl*, C. VIII, s.101-104; Tunalı, "Hasan Fehmi", s.72, 74, 84-85.

¹⁰²³ Pakalın, *Zeyl*, C. VIII, s.104.

¹⁰²⁴ Pakalın, *Zeyl*, C. VIII, s.104; Tunalı, "Hasan Fehmi", s.84.

¹⁰²⁵ Ahmed Esad, bu jurnalın Zeki Paşa tarafından verildiğini, Hasan Fehmi Paşa'nın ikinci eşi Şayan Hanım'dan rivayetle, belirtmektedir. Bk. Esad, "Fehmi Paşa", s.5590.

disi de “böyle muzır kitap telifinden” tekdire uğramıştır.¹⁰²⁶ Bunun üzerine Hasan Fehmi Paşa bir dilekçeyle Padişaha başvurarak eser ilk basıldığında bir nüshasının kendilerine takdim edildiğini ve beğenilerek ikinci bir nüshasının takdim edilmesi istenmek suretiyle taltif edildiğini, kınanmasının sebebini anlayamadığını ve bu nedenle kendisini savunmasına imkân olmadığını belirtmiştir.¹⁰²⁷ Ahmed Esad, jurnal üzerine Hasan Fehmi Paşa’nın İzmir’e vali olarak gönderildiğini ve Hasan Fehmi’nin dilekçesi üzerine jurnalın mesnetsiz olduğu anlaşılarak İstanbul’a geri getirtildiğini belirtmektedir.¹⁰²⁸

Hasan Fehmi, Nafia Nazırı olduğu dönemde “Anadoluca İmalat-ı Umumiyyeye Dair Layiha” ismiyle Anadolu’nun bayındırlık işlerine dair bir rapor hazırlayarak Başvekâlet makamına sunmuştur. Hasan Fehmi bu layihada ilk önce ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve bunların nedenleri üzerinde genel bir değerlendirme yapmış ve yaşanan ekonomik sıkıntının bayındırlık işlerinde yapılacak düzenlemelerle üstesinden gelinebileceğini belirtmiş, bunun için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair bir plan hazırlamıştır. Bu plan uygulanmaya başlanmış fakat daha sonra bilinmeyen bir nedenle rafa kaldırılmıştır.¹⁰²⁹

¹⁰²⁶ Pakalın, *Zeyl*, C.VIII, s.102; Tunalı, “Hasan Fehmi”, s.75; Tepeyran, *Hatıralar*, s.151.

¹⁰²⁷ Tunalı, “Hasan Fehmi”, s.76-77; Tepeyran, *Hatıralar*, s.151.

¹⁰²⁸ Esad, “Fehmi Paşa”, s.5590. Tunalı ise, jurnal verildiği sırada Hasan Fehmi’nin Aydın (İzmir) Valisi olduğunu belirtmektedir. Bk. Tunalı, “Hasan Fehmi”, s.75.

¹⁰²⁹ Celal Dinçer, “Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa’nın Anadolu’nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, V-VIII, S. 9-12’den ayrı basım, Ankara 1972, s.154-155.

*Divan-ı Muhasebat Reisi Hasan Fehmi Paşa'nın 1898 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*¹⁰³⁰:

Reis Hasan Fehmi Paşa			
1. Daire Reis-i Sani Mucib Bey	2. Daire Reis-i Sani Hilmi Efendi	Mümeyyiz İsmail Fenni Bey	Başkatip Mehmed Ata Bey
Aza İbrahim Bey	Aza Hacı Cemal Bey	Mümeyyiz Mehmed Talat Bey	Müdde-i Umumi Muavini Cemal Bey
Aza Mehmed Ali Bey	Aza Halit Bey	Mümeyyiz Fuad Bey	
Aza Nuri Bey	Aza Onik Bey	Mümeyyiz Ahmed Efendi	
Aza Kirkor Hızır Efendi	Aza Hüsnü Bey	Mümeyyiz Hakkı Bey	
Aza Karakas Karabet Efendi	Baş Mümeyyiz Raif Bey	Mümeyyiz Hafız İhsan Efendi	
Baş Mümeyyiz Nuri Bey	Zabıt Katibi Ziya Efendi	Mümeyyiz Salih Efendi	
Zabıt Katibi Abdülvahid Efendi		Mümeyyiz Nedim Bey	
		Mümeyyiz Hasan Efendi	
		Mümeyyiz Nazmi Bey	

¹⁰³⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1316, s.276-279.

17. Mehmed Hilmi Efendi

Zaptiye Kâtiplerinden Hafız Ali Efendi'nin oğlu olan Mehmed Hilmi, 1842 yılında Antalya'da doğdu. Sıbyan mektebini bitirdikten sonra din ve ahlak gibi çeşitli konularda özel dersler alarak eğitimini tamamladı.¹⁰³¹

1859 yılında mülazımlıkla Mektubî Maliye Odası'na giren Mehmed Hilmi, 1866'da Esham-i Umumiye Tahrirat müdürlüğüne tayin edildi ve 1867'de Mektubî Maliye muavinliği-ne terfi ettirildi.¹⁰³² 1872'de azalık ilavesiyle ile Divan-ı Muhasebat Maliye Dairesi kâtibi¹⁰³³ oldu, 1878'de Meclis-i Maliye azalığına getirildi ve yine aynı yıl Maliye mektupçuluğuna terfi ettirildi. Mehmed Hilmi, 10 Mart 1881'de Şûrâ-yı Maliye azalığına tayin edildi ancak 14 Ağustos 1884'te Şûrâ-yı Maliye'nin lağvedilmesiyle açıkta kaldı. 11 Eylül 1884'te yeniden teşkil olunan Heyet-i Teftişîye'ye tayin edildi. Bu görevinden istifası üzerine 15 Kasım 1884'te Maarif Meclisi azalığına atandı. 15 Mart 1885'te de Divan-ı Muhasebat azalığına nakledildi.¹⁰³⁴ Mehmed Hilmi, daha sonra Divan-ı Muhasebat reis-i sanilîği'ne ve son olarak da 21 Nisan 1902'de Divan-ı Muhasebat reisliğine tayin edildi.¹⁰³⁵

Mehmed Hilmi Efendi'nin Rabia ile başlayan rütbesi evvel-i sınıf-ı evvelliğine kadar yükseldi. Kendisi üçüncü ve ikinci rütbe Mecidi Nişanları ile ödüllendirildi.¹⁰³⁶

Mehmed Hilmi Efendi hac vazifesini yerine getirmek üzere Hicaz'a gitmek için Sadaret'ten izin istemiş ve 1 Kasım 1905 tarihinde padişahıra-

¹⁰³¹ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/208; Pakalın, *Zeyl*, C.IX, s.54.

¹⁰³² Pakalın, *Zeyl*, C.IX, s.54. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sicil kaydında, Mehmet Hilmi Efendi'nin Mektubi Maliye Muavinliği yaptığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bk. BOA, *DH.SAİD*, No. 1/208.

¹⁰³³ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/208. Mehmed Zeki Pakalın, Mehmet Hilmi Efendi'nin bu tarihteki vazifesini Divan-ı Muhasebat Başkâtibi olarak kaydetmiştir. Bk. Pakalın, *Zeyl*, C.IX, s.54.

¹⁰³⁴ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/208.

¹⁰³⁵ BOA, *YA.HUS*, No. 427/63, 21 Nisan 1902.

¹⁰³⁶ BOA, *DH.SAİD*, No. 1/208; Pakalın, *Zeyl*, C.IX, s.54-55.

desinin çıkması üzerine hacca gitmiştir.¹⁰³⁷ 22 Mart 1906 tarihli vesikadan anlaşıldığına göre Mehmed Hilmi Efendi hac vazifesi esnasında vefat etmiştir¹⁰³⁸ fakat vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

*Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Hilmi Efendi'nin 8 Kasım 1902 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*¹⁰³⁹:

Reis Hilmi Efendi				
Aza Mehmed Ali Efendi	Aza Mucib Efendi	Aza Kirkor Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Hamdi Efendi
Aza Mahmud Efendi	Aza Cemal Efendi	Aza İhsan Efendi	Aza İbrahim Efendi	

¹⁰³⁷ BOA, *İML*, No. 2/1323 N 4, 1 Kasım 1905.

¹⁰³⁸ BOA, *İHUS*, No. 139/1324 M 26, 22 Mart 1906.

¹⁰³⁹ SA, *DMZC*, 12 Numaralı Defter, Karar No. 1526, 8 Kasım 1902, s.57.

18. Mehmed Rasih Bey

Cezayir Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'nın oğlu olan Mehmed Rasih, 6 Haziran 1868'de Preveze Kasabası'nda doğdu. Özel hocalardan fen bilimleri dersi aldı. Ayrıca Fransızca, Rumca ve Arnavutça öğrendi.¹⁰⁴⁰

Mehmed Rasih, bir müddet Adana Vilayeti Evrak ve Meclis İdare Kalemlerinde bulunduğundan sonra 7 Ağustos 1886'da Ankara Vilayeti Reji Nezareti Muhafaza müdür muavinliğine memur edildi. 14 Ağustos 1887'de Ankara Reji Nezareti'ne terfi etti ve bu göreve ilaveten 3 Ocak 1888'de Ankara Vilayeti Emlak-ı Hümayun Komisyonu başkabeti görevi verildi. 13 Ağustos 1891'de Reji Nezareti'nden istifa ederek 14 Aralık 1891 tarihine kadar Emlak-ı Hümayun Komisyonu'ndaki başkâtiplik görevine devam eden Mehmed Rasih, 30 Aralık 1891'de Cemiyet-i Rüşumiye azalığına tayin edildi. 15 Mayıs 1906'da Divan-ı Muhasebat reisliğine¹⁰⁴¹ tayin edildi. Divan-ı Muhasebat reisi iken sürgünle Halep'e gönderilen İsmail Zühtü Bey'in affedilerek ikinci kez Divan-ı Muhasebat reisliğine atanmasıyla 3 Eylül 1908'de Mehmed Rasih Bey'in Divan-ı Muhasebat reisliği doğul olarak sona erdi.¹⁰⁴²

Mehmed Rasih'in saniye ile başlayan rütbesi bâlâya kadar yükseldi. Ayrıca memuriyeti boyunca dördüncü rütbe Osmanî Nişanı, üçüncü rütbe Osmanî Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmanî Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, Murassa Mecidi Nişanı ile taltif edilen Mehmed Rasih'e ayrıca İran tarafından üçüncü rütbe Şir-i Hurşit Nişanı da verildi.¹⁰⁴³

Mehmed Rasih Bey, özgeçmişinde, Maarif Nezareti tarafından neşredilen *Üç Mektub* isimli bir kitabı ve Ankara *Ceride-i Resmîye* ve *Tarik* gazeteleri

¹⁰⁴⁰ BOA, *DH.SAİD*, No. 81/171; T.C. Sayıştay Başkanlığı Personel Daire Müdür-lüğü Arşivi, *Rasih Bey Sicil Dosyası*.

¹⁰⁴¹ BOA, *İML*, No. 1324 Ra 28, 15 Mayıs 1906.

¹⁰⁴² BOA, *İML*, No. 1326 Ca 3, 3 Temmuz 1908.

¹⁰⁴³ BOA, *DH.SAİD*, No. 81/171; T.C. Sayıştay Başkanlığı Personel Daire Müdür-lüğü Arşivi, *Rasih Bey Sicil Dosyası*.

tarafından yayımlanan ithalat ve ihracat hakkında tercüme bir makalesi olduğunu belirtir.¹⁰⁴⁴

*Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Rasih Bey'in 28 Mayıs 1906 Tarihinde Ri'asetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*¹⁰⁴⁵.

Reis Rasih Efendi					
Aza Mucib Efendi	Aza Kirkor Efendi	Aza Halil Rami Efendi	Aza Emin Efendi	Aza Hamdi Bey	Aza Raif Efendi
Aza İbrahim Efendi	Aza Mahmud Bey	Aza İhsan Bey	Aza Ahmed Efendi	Aza Hakkı Efendi	
Müdde-i Umumi Cemal Efendi					

19. Mehmed Rifat Bey

Mehmed Rifat Bey, Adana Derebeylerinden Menemenlizade Hacı Ahmed Bey'in oğludur.¹⁰⁴⁶ 1856'da Adana Vilayetine bağlı Karaisalı Kazası'nın merkezi olan Çiçeli Köyünde doğdu. İlk tahsilini köyündeki sıbyan mektebinde tamamladıktan sonra 1865'te babasının görevi sebebiyle İstanbul'a geldi. Önce Darülmaarif'e daha sonra da Kaptan İbrahim Paşa Rüşdiyesi'ne girdi. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra bir süre özel ders aldı. O zamanlar Divan-ı Muhasebat'ta okutulan usul-i defterî derslerine devam ederek pekiyi dereceyle tasdikname aldı.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁴ T.C. Sayıştay Başkanlığı Personel Daire Müdürlüğü Arşivi, *Rasih Bey Sicil Dosyası*.

¹⁰⁴⁵ SA, DMZC, 13 Numaralı Defter, Karar No. 1622, 28 Mayıs 1906, s.104.

¹⁰⁴⁶ Süreyya, *Sicil*, C.I, s. 157; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.212.

¹⁰⁴⁷ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.213.

Bir ayağı sakat olduğu için aksayarak yürüyen Mehmed Rifat, Topal Rifat Bey diye anılırdı. Kayınpederi Namık Kemal'e damadının bu özrünü hatırlatan birine Namık Kemal:

“Başına bakmaktan ayağına bakmaya vaktim olmadı.” şeklinde cevap vermiştir¹⁰⁴⁸.

1873'te Şûrâ-yı Devlet kalemine giren Mehmed Rifat, Nisan 1880'de Divan-ı Muhasebat İkinci Daire Zabıt Kitabı'na tayin edildi. 1881 yılında bu görevine ek olarak, vilayetlerden hesap alma işini kolaylaştırmak üzere kurulan komisyonda kâtiplik görevi de verildi. Mehmed Rifat, 24 Mayıs 1883'te Divan-ı Muhasebat sınıf-ı sani mümeyyizliğine terfi ettirildi ve Divan'daki Hesab-ı Nazari muallimliği de ek görev olarak kendisine verildi. 3 Mayıs 1885'te Adana Defterdarlığı'na memur edilen Mehmed Rifat, 14 Eylül 1887'de bu görevinden azledildi. Azlinin sebebi, 1881'den itibaren dört sandık emininin on bin liradan fazla parayı çalması ve Mehmed Rifat'ın da Adana aşiretlerinden olması sebebiyle yolsuzluğun ortaya çıkarılmasında engel teşkil edebileceği gerekçesine bağlandı. Mehmed Rifat, 22 Eylül 1887'de Ankara defterdarlığına tayin edildiyse de görev yerine henüz gitmeden 29 Şubat 1888'de Karesi (Balıkesir) defterdarlığına tayin edildi. Ancak tayininin üzerinden bir ay bile geçmeden bu vilayetin livaya dönüştürülmesi nedeniyle doğal olarak buradaki memuriyeti bitti ve kendisine mazuliyet maaşı bağlandı. Mehmed Rifat, 7 Eylül 1890'da Van defterdarlığına, 7 Eylül 1891'de Bağdat defterdarlığına ve 3 Haziran 1893'te de Suriye defterdarlığına tayin edildi. Sağlık problemleri nedeniyle 8 Ocak 1896'da ilerde başka bir memuriyete tayin edilmek üzere görevinden ayrıldı. 16 Haziran 1896'da, vergiyle ilgili bir konu hakkında araştırma yapmak üzere bir görev verilerek Edirne'ye gönderildi. 20 Kasım 1896'da bu görevini tamamlayarak İstanbul'a dönen Mehmed Rifat, 5 Temmuz 1897'de Edirne ve Selanik Vilayetleri Maliye müfettişliğine tayin edildi. Mehmed Rifat, 14 Haziran 1901'de Edirne defterdarı olarak atandıysa da sağlık durumu göz önünde bulundurularak 8 Eylül 1901'de yeniden Edirne ve Selanik vilayetleri maliye müfettişliğine memur edildi. 7 Ekim 1901'de bu memuriyetine ek olarak Maliye Nezareti'nde kurulan Takib-i Tahsilat Komisyonu azalığı verildi. 7 Mayıs 1902'de ise Tahsilat İdaresi müdürlüğüne tayin edildi. 30 Mart 1905'te gümrük işlerinin ıslahı için Rüsumat Emni'nin reisliğinde ku-

¹⁰⁴⁸ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.218-219.

kurulan komisyonun azalığına ve yine aynı tarihte, Maliye Nezareti'nde kurulan Tevhid-i Mübayaat Komisyonu azalığına memur edilen Mehmed Rifat, 14 Nisan 1906'da Aydın Vilayeti'nde mali konularla ilgili bir takım tetkik ve düzenlemeler yapmak üzere İzmir'e gönderildi ve bu görevini 29 Ağustos 1906'da tamamlayarak İstanbul'a döndü. 27 Kasım 1906'da Bağdat, Basra ve Musul Vilayetleri'ne ait evrakın toplanması ve getirilmesiyle ilgili olarak alınacak tedbirlerin kararlaştırılması için Teçhizat Nazırı'nın reisliğinde kurulan komisyonun azalığına getirildi. Mehmed Rifat, 11 Ağustos 1908'de Varidatmuhasibeciliğine memur edildi.¹⁰⁴⁹ 15 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ne Maliye nazırı olarak giren Mehmed Rifat'ın bu görevi 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909 İhtilali)¹⁰⁵⁰ nedeniyle kabinenin istifası üzerine doğal olarak sona erdi. İhtilalin bertaraf edilmesi üzerine tekrar Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kurulan kabineye 1 Mayıs 1909'da ikinci kez Maliye nazırı olarak giren Mehmed Rifat, 26 Haziran 1909'daki istifasının ardından 30 Haziran 1909'da Maliye Nezareti müsteşarlığına tayin edildi.¹⁰⁵¹

Ali Fuat Türkgeldi, Mehmed Rifat'ın istifa gerekçesini Meclis-i Vükela'da Harbiye nazırıyla mali bir konuda aralarında geçen bir anlaşmazlığa bağlamaktadır. Türkgeldi, yaşanan tartışma üzerine Mehmed Rifat'ın Meclis'i terk ederek sadrazama istifasını gönderdiğini, istifasının kabul edilerek Maliye Nezaretine Cavit Bey'in getirildiğini kaydeder ve ekler: "Yazıktır ki Rifat Bey, iki defa nazır olarak bulunduğu bir dairede müsteşarlığı kabul etti".¹⁰⁵²

Mehmed Rifat, 14 Eylül 1909'da Tensik Komisyonu kararıyla Maliye Nezareti tarafından Divan-ı Muhasebat reisliğine atandı. Babıali baskını ardından Mahmut Şevket Paşa tarafından 24 Ocak 1913'te kurulan kabineye üçüncü kez Maliye Nazırı olarak girince Divan-ı Muhasebat reisliği sona erdi¹⁰⁵³. 18 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine diğer kabine azalarıyla birlikte doğal olarak bu görevi bitti. Ancak yine aynı gün Sait Halim Paşa tarafından kurulan kabineye dördüncü kez Maliye nazırı olarak girdi. 10 Mart 1914'te bu görevinden istifa etti.¹⁰⁵⁴ Bir süre sonra

¹⁰⁴⁹ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.214-216.

¹⁰⁵⁰ 31 Mart Vakası (Rumi Takvime göre 31 Mart 1325)

¹⁰⁵¹ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.216.

¹⁰⁵² Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara 2010, s.45.

¹⁰⁵³ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 98; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.216.

¹⁰⁵⁴ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.216-217.

Ayan azalığına, daha sonra da Ayan reisliğine tayin edilen¹⁰⁵⁵ Mehmed Rifat, Osmanlı Hükûmeti'nin tarihe karışması ve ayanlığın lağvı üzerine açıkta kaldı ve emekli edildi.¹⁰⁵⁶

Mehmed Rifat Bey'in saniye ile başlayan rütbesi bâlâlığa kadar yükseldi. Ayrıca kendisi dördüncü rütbe Osmani Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmani Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı ve birinci rütbe Osmani Nişanı ile taltif edildi.

Mütareke döneminde diğer nazırlar ve İttihat ve Terakki mensuplarıyla birlikte hapsedilen ve Divan-ı Harp'te yargılandıktan sonra beraat eden Mehmed Rifat Bey, 27 Ağustos 1932'de vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi.¹⁰⁵⁷

*Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Rifat Bey'in 25 Eylül 1909 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri*¹⁰⁵⁸:

Reis Mehmed Rifat Bey					
Aza Naci Efendi	Aza Nazif Efendi	Aza Rifat Efendi	Aza Ahmed Efendi	Aza Armenak Efendi	Aza Talat Efendi
Aza Hakkı Efendi	Aza Ziya Efendi	Aza Fuad Efendi	Aza Hacı Said Efendi	Aza Hasan Tahsin Efendi	

¹⁰⁵⁵ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.149; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.217.

¹⁰⁵⁶ Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.217.

¹⁰⁵⁷ Aynı yer.

¹⁰⁵⁸ SA, DMZC, (1-69 Numaralı Kararlar), Karar No. 1, 25 Eylül 1909, s.2.

20. Mehmed Tefvik Bey (Biren)

Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene reislerinden¹⁰⁵⁹Şirvanî¹⁰⁶⁰ Ahmed Hamdi Efendi'nin oğlu olan Mehmed Tefvik Bey, Mart 1867'de İstanbul'da doğdu.¹⁰⁶¹ Beş yaşında sıbyan mektebine başladı. Okuma yazma öğrendikten sonra evde babasından ve özel hocalarından ders almaya başladı. 1880 yılında 13 yaşında Mülkiye'ye girdi ve 1885'te birincilikle mezun oldu.¹⁰⁶² Çok iyi bildiği Fransızcanın yanında Arapça, İngilizce ve Almanca öğrendi.¹⁰⁶³

26 Aralık 1885'te Mabeyn Kitabeti'ne tayin edilen Mehmed Tefvik, 26 Ekim 1897'de Kudüs Sancağı mutasarrıflığına ve 9 Mayıs 1901'de Selanik valiliğine¹⁰⁶⁴ terfi ettirildi. Ancak yerine bir başkasının tayin edilmesiyle 25 Mart 1902'de açıkta kaldı. 29 Kasım 1902'de Konya valiliğine tayin edildi, 16 Kasım 1903'te bu görevinden ayrıldı. 4 Temmuz 1904'te Yemen valiliğine tayin edilen Mehmed Tefvik, 30 Temmuz 1905'te bu görevinden azledildi. Mehmed Tefvik, 22 Mart 1906'da Divan-ı Muhasebat reisliğine¹⁰⁶⁵ tayin edildiyse de üç gün sonra Hüdavendigâr valiliğine nakledildi. Kendi yerine bir başkasının tayin edilmesiyle 14 Ocak 1909'da tekrar açıkta kaldı. 17 Şubat 1909'da Ticaret Mektebi Usul-ü Maliye muallimliğine tayin edildi.

¹⁰⁵⁹ BOA, *DH.SAİD*, No. 192/163; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyetleri*, C.III, Ankara 1968-1969, s.192.

¹⁰⁶⁰ BOA, *DH.SAİD*, No. 192/163; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.399; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.50.

¹⁰⁶¹ BOA, *DH.SAİD*, No. 192/163; Mehmed Tefvik Biren, "Bir Devlet Adamının" *Mehmet Tefvik Bey'in (BİREN) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, I, haz. F. Rezan Hürmen, İstanbul 1993, s.XLIII, 7; T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *Mehmet Tefvik Biren Sicil Dosyası*.

¹⁰⁶² BOA, *DH.SAİD*, No. 192/163; Biren, *Hatıralar*, C.I, s.XLIII, 7.

¹⁰⁶³ Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, C.III, s.192.

¹⁰⁶⁴ Fazlı Necip, Tefvik Bey'den önce Selanik'in hep yaşını almış paşalar tarafından yönetildiğini ve otuz beş yaşında olan Tefvik Bey'in ilk kez bu kadar genç ve paşalık unvanı olmayan biri olarak Selanik Valiliğine atandığını belirtiyor. Fazlı Necip, "Tefvik Bey", *Türk Hayatı*, S.17, 1 Kasım 1925, s.1; Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi (1895-1908)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s.61.

¹⁰⁶⁵ BOA, *İ.ML*, No. 1324 M 30, 22 Mart 1906; BOA, *DH.SAİD*, No. 192/163.

Bu görevine ek olarak 8 Mart 1909'da Hukuk Mektebi Hukuk-ı Esasiye muallimliği görevi de verildi. 24 Mart 1909'da Ankara valiliğine, 14 Ağustos 1909'da Şûrâ-yı Devlet Nafia ve Maliye ve Maarif Dairesi azalığına, 4 Haziran 1910'da Mülkiye Dairesi reisliğine tayin edilen Mehmed Tevfik, buradan da 21 Aralık 1910'da Nafia ve Maliye ve Maarif Dairesi reisliğine nakledildi¹⁰⁶⁶. Bu görevine ilaveten 28 Kasım 1910'da Mühendis Mektebi İktisat muallimliğine memur edildi. Mehmed Tevfik, 1 Ocak 1915'te Divan-ı Muhasebat Reisi oldu¹⁰⁶⁷. 22 Ocak 1915'ten itibaren Kız Darülfünunu İktisat muallimliği yaptı ve bu göreve mektebin lağvına kadar devam etti.¹⁰⁶⁸ Mehmed Tevfik, 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesine Maliye Nazırı olarak girince Divan-ı Muhasebat reisliği de sona erdi. 16 Mart 1919'da Ayan azalığına tayin edildi. Ferit Paşa Kabinesi'nin 8 Mart 1920'de istifası üzerine nazırlık görevinden ayrıldı. Halefi Faik Nüzhet Bey, 11 Mart 1920 tarihinde tayin edilinceye kadar üç gün nazırlığa vekâlet etti. Mehmed Tevfik, daha sonra Tevfik Paşa Kabinesi'ne Şûrâ-yı Devlet Reisi olarak girdi. 14 Nisan 1922'de Faik Nüzhet Bey'in Maliye nazırlığından istifası üzerine yeniden Maliye Nazırlığı vekâletine tayin edilen Mehmed Tevfik, bu görevini Osmanlı saltanatının sonuna, yani Kasım 1922 tarihine kadar sürdürdü. Osmanlı Hükûmetinin ortadan kalkması ve Ayan azalığının lağvı üzerine emekli edildi.¹⁰⁶⁹

Mehmed Tevfik, 22 Ekim 1923-31 Aralık 1943 tarihleri arasında Yüksek Mühendis Mektebi'nde İdare Hukuku muallimliği yaptı. 1931'den sonra, önce profesör daha sonra da ordinaryüs profesör olarak görev yaptı.¹⁰⁷⁰ Ayrıca Mehmed Tevfik, 1 Ocak 1930'dan 2 Kasım 1935'e kadar Nafia Fen Mektebi İktisat ve Mali Kanunlar muallimliği yaptı.¹⁰⁷¹

Tevfik Bey'in salise ile başlayan rütbesi bâlâya kadar yükseldi. Ayrıca Mehmed Tevfik, şu ödüllerle taltif edildi: Gümüş İmtiyaz Madalyası, dör-

¹⁰⁶⁶ BOA, *DH.SAİD*, No. 192/163; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.50-51; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.399-400. Mehmed Tevfik Bey hatıraları için yazdığı mukaddime, hatıralarının çoğunu sonradan kaydettiği için tarihlerde ve olaylarda bazı yanlışlıklar olabileceğini belirtmiştir. Bk. Biren, *Hatıralar*, I, s.XLII. Bu nedenle Tevfik Bey ile ilgili tarihlerde çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydı esas alınmıştır.

¹⁰⁶⁷ Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.51; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.400.

¹⁰⁶⁸ Biren, *Hatıralar*, C.I, s.XLVIII; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, C.III, s.193.

¹⁰⁶⁹ Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.51; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.400-401.

¹⁰⁷⁰ Biren, *Hatıralar*, C.I, s.XLVIII; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, C.III, s.193.

¹⁰⁷¹ Biren, *Hatıralar*, C.I, s.XLVIII; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.51; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, C.III, s.193.

düncü rütbe Osmani Nişanı, dördüncü rütbe Mecidi Nişanı, üçüncü rütbe Mecidi Nişanı, üçüncü rütbe Osmani Nişanı, Gümüş Liyakat Madalyası, Altın İmtiyaz Madalyası, Hamiyet-i Vatanîye Madalyası, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmani Nişanı, Yunan Muharebe Madalyası, İran birinci rütbe Hâtem-i Süleyman Nişanı, Almanya Kron Dö Prus Nişanı'nın birinci rütbesi, Fransa Legion d'Honneur Nişanı üçüncü rütbesi, Murassa Osmani Nişanı, Saks Dukalığı Grand Krova Saxe Ernestine Nişanı¹⁰⁷², Habeş hükûmeti birinci sınıf Salomon Mührü Nişanı.¹⁰⁷³

Şubat 1956'da İstanbul'da vefat eden Mehmed Tevfik Bey, Pendik'te Yeni Mezarlığa defnedildi.¹⁰⁷⁴

Tevfik Bey'in üç ciltlik *İktisad Prensipleri* adlı bir eseri vardır. Bu eserin birinci cildi 1930, ikinci cildi 1936, üçüncü cildi de 1940 yılında basıldı.¹⁰⁷⁵ Ayrıca Tevfik Bey'in kaleme aldığı fakat hayattayken basılamayan hatıraları, torunu F. Rezan Hürmen tarafından derlenerek Tevfik Bey'in ölümünden yaklaşık 37 yıl sonra yayımlandı.¹⁰⁷⁶

*Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Tevfik Bey'in 4 Şubat 1919 Tarihinde Riyaset Ettiği Genel Kurul Üyeleri*¹⁰⁷⁷:

Reis Mehmed Tevfik Bey (Biren)				
Aza Armenak Efendi	Aza Cemal Efendi	Aza Naci Efendi	Aza Fuad Efendi	Aza Ahmed Efendi
Aza Talat Efendi	Aza Hakkı Efendi	Aza Hacı Ziya Efendi	Aza Hacı Said Efendi	Aza Abdülvahid Efendi

¹⁰⁷² BOA, *DH.SAİD*, No. 192/163; Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.51; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.400-401; Biren, *Hatıraları*, C.I, s.L.

¹⁰⁷³ BOA, *DH.SAİD*, No. 192/163; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, C.III, s.193.

¹⁰⁷⁴ Pakalın, *Zeyl*, C.XVIII, s.51; Pakalın, *Maliye Teşkilatı*, C.IV, s.401.

¹⁰⁷⁵ Biren, *Hatıralar*, C.I, s.XLIV; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, C.III, s.193; Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri*, s.79.

¹⁰⁷⁶ Bk. Biren, *Hatıralar*, C.I, s.XLIV.

¹⁰⁷⁷ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter (100-186 Numaralı Kararlar), Karar No. 100, 4 Şubat 1919, s.1.

B. Divan-ı Muhasebat Binaları

Kurum tarihlerinin aydınlatılmasına katkı sağlayan önemli etkenler vardır. Bu faktörlerden ikisi, zaman kavramı ve mekân bilgisidir. Kurum tarihinin oluşumunda zamanın önemi, mekânın katkısıyla bir bütünlük arz eder. Dolayısıyla Osmanlı kurumları içinde yer alan teşkilatlarda bu minval üzere değerlendirmeye tabi tutulabilir. Tanzimat sonrası Osmanlı kurumlarından olan ve 1876 tarihli Kanun-ı Esasi ile anayasal hüviyete sahip Divan-ı Muhasebat'ın, zaman içinde kullandığı mekânlar da bu bütünlük içinde değerlendirilecektir. Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin 29 Mayıs 1862 tarihinden 1908 yılına kadar İstanbul'da hangi binaları kullandığı bu alt başlık altında detaylandırılacaktır. Divan binalarının yerlerini tespit ve bunları daha iyi analiz edebilmek adına farklı perspektiflerden sorular sorulacaktır. Şöyle ki; Divan-ı Muhasebat, kuruluşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreçte kaç binada faaliyet göstermiştir? Kurum binaları, Tanzimat sonrası devlet teşkilatının yeniden yapılandığı bu devrede (1862-1908) neden tarihî yarımadanın dışına çıkmamışlardır? Yarım asırlık bir dönemde kendi mülkiyetinde bir binada değil de, neden geçici surette farklı binalarda hizmet vermiştir? Gerçekten bir merkez binası olmayıp, sürekli taşınmak zorunda kalmış mıdır ve bunun sebepleri nelerdir? Bütün bu sorulara cevap verilerek Divan-ı Muhasebat'ın faaliyet gösterdiği mekânlarla ilgili bilinmeyen birçok nokta aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1. MaliyeNezaretî Binası

Divan-ı Muhasebat faaliyetlerini, kurulduğu tarihten II. Meşrutiyet'e kadar geçen süreçte İstanbul'da tarihî yarımada da bulunan kamu veya özel mülkiyete ait binalarda sürdürmüştür. Kurum bu dönemde toplam yedi binada faaliyet göstermiştir. Bunların dördü özel mülkiyete, üçü ise devlete aittir. Devlet, özel mülkiyete ait yapıların kullanımında kiralama yöntemini takip etmektedir. Osmanlının devlet daireleri için bina kiralaması sık görülen bir durum değildir. Devlet, kiralama sonrasında binanın fiziki yapısının yeterli olması, kullanışlı ve ihtiyaca cevap vermesi gibi etkenleri göz önünde bulundurarak yapının kamulaştırılması için girişimlerde bulunmaktadır. İlk aşamada şahsa ait olup, daha sonra Divan-ı Muhasebat binası olarak kullanılan bu yapılar zamanla devlet tarafından satın alınarak kamulaştırılmıştır. Bu yapıların, Divan-ı Muhasebat binaları olarak kullanıldığı dönemde hepsi devlet malıdır. Divan-ı Muhasebat'ın ilk binası da resmî bir yapı olan Maliye Nezaretî binasıdır.

Divan-ı Muhasebat, 29 Mayıs 1862 tarihli kuruluş kararında Maliye Nezareti'nin alt kadrosu şeklinde tesis edilmişti. Bundan dolayı Topkapı Sarayı birinci avlusunda bulunan Maliye Nezareti idari binası aynı zamanda Divan-ı Muhasebat'ın da faaliyet gösterdiği bir mekân olmuştur.¹⁰⁷⁸

Resim I: Maliye Nezareti Binası

Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar geçen süreçte, Maliye Nezareti'nin odaları kullanılmıştır. Divan-ı Muhasebat'ın mali denetleme yapamadığı dönemlerde sadece Muhakeme Dairesi bu odalarda çalışmasını sürdürmüştür.

¹⁰⁷⁸ Maliye Nezareti Binası Topkapı Sarayı Birinci Avlusunun Bâbüsşelâm'a uzanan bölümünde, Bâb-ı Hümayun girişinin sağında, Sur-u Sultani'ye dikine uzanan yapıdır. Bu litografya (taş baskı), Mimar Gaspere Fossati tarafından yapılmış ve albüm şeklinde 1 Haziran 1852 tarihinde Londra'da basılmıştır. Bu albümün kopyaları; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde, Osmanlı Devlet Arşivlerinde ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca bu litografyanın bir kopyası, Darüşşafaka/Güzel Sanatlar 8. Sınıf öğrencisi İbrahim Ali Sabit Efendi tarafından yağlı boya tablo (81x68cm ebatlarında) olarak yapılmıştır. Bu tablo, Topkapı Sarayı Müzesi, Resim Seksiyonunda (Envanter No:17/725) kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sema Doğan, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011; Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004; Mehmed Raif, *Topkapı Sarayı Hümayunu ve Parkının Tarihi*, İstanbul 1332; Semavi Eyice, *Topkapı Sarayı*, Epoci Yayınları, İstanbul 1985; Sedad Hakkı Eldem, *Topkapı Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002. Bk. Resim 1.

tür. Sarraf-Mültezim-Hazine üçgeninde cereyan eden anlaşmazlıklarla ilgili yargılamalar, Muhakeme Dairesi tarafından kuruma tahsis edilen odalarda yapılmıştır.

Divan-ı Muhasebat'ın Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile anayasal bir kurum hâline gelmesi, kurumu Maliye Nezareti'nin himayesinden çıkartmıştır. Divan'ın devlet teşkilatında yeniden yapılandırılarak hizmet vermeye başlaması, kurum kanununun çıkmasıyla mümkün olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumdan dolayı Meclis-i Umumi muvakkaten kapatılmış, bu durum Divan'ın hukuksal kimliğine sekte vurmuştur. Şöyle ki; Divan-ı Muhasebat kanunu, meclisin tatil edilmesi ile birlikte onay sürecinden geçememiş ve kararname olarak onaylanıp yürürlüğe girmiştir. Divan genel kurulu ilk toplantısını Maliye Nezareti binasında İslahat-ı Maliye Komisyonu Masarifat Şubesine ait odada gerçekleştirmiştir.¹⁰⁷⁹ Divan üyeleri Maliye Nezareti binasında yaptığı ilk genel kurulda bazı kararlar almıştır. Bu kararlardan ilki, kararname olarak yürürlüğe giren teşkilat kanununun okunarak kabul edilmesi olmuştur. Kurul tarafından alınan ikinci karar ise, Heyet-i Ayan'a ait odaların bir kaçının Sadaret tarafından Divan-ı Muhasebat'a geçici tahsis edilmesi ile ilgilidir. Divanın taşınma işlemlerine hemen başlaması, 11 Kasım 1879 tarihli Divan genel kurulunun yeni binada yapılması planlanmaktadır.

2. Fuad Paşa Konağı

Divan-ı Muhasebat'ın Maliye Nezareti binasından sonra kullandığı yapı Fuad Paşa Konağı'dır. İki farklı dönemde kullanılan konak, ilk olarak 1867-1879 yılları arasında, ikinci kez ise 1911-1922 yılları arasında Divan-ı Muhasebat'a ev sahipliği yapmıştır.¹⁰⁸⁰

Resim II: Fuad Paşa Konağı'nın Yanında Bulunan Seraskerlik Yapılar Kompleksinin Genel Görünümü

¹⁰⁷⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

¹⁰⁸⁰ Aynı yer.

Konağın yapım hikâyesi ise oldukça ilginçtir. Sultan Abdülaziz, masrafları Hazine'den karşılanmak üzere dönemin Sadrazamı Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa¹⁰⁸¹ için bir konak yaptırmak ister. Ancak Fuad Paşa Hazine'nin zayıf durumunu bahane göstererek buna karşı çıkar. Sultanın bu konudaki kesin kararı sonucunda masrafların bir kısmı Hazine'den bir kısmı da kendi tahsisatından karşılanması koşuluyla konağın inşasına razı olur. Konağın yapımı için o dönemlerde İstanbul'da bulunan ve yapılacak olan konağın hemen yakınındaki Seraskerlik binasını tasarlayan Fransız mimar Bourgeois ile anlaşılır. Konak, 1867 yılında elli bin liraya mal olarak tamamlanır. Ancak konağın hem maliyetinin yüksek hem de yerinin çok değerli olması sebebiyle bazı devlet erkânından itirazlar yükselir. Bunun üzerine 27 Aralık 1867 Cumartesi günü Fuad Paşa'dan konağın masraf defterleri istenilerek konağa el konulur.¹⁰⁸² Böylece Mehmet Fuad Paşa konakta hiç oturmadan, konak Hazineye geçer. Konak, Hazineye geçmesinden sonra sırasıyla Maliye Nezareti'ne (1867-1922), Divan-ı Muhasebat'a (1867-1879, 1911-1922), İstanbul Erkek Lisesi'ne (1923-1933), Askeri Tıbbiye Binası'na (1933-1947) ve İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'ne (1947-) ev sahipliği yapmıştır. Konak hâlen İstanbul Üniversitesi'nin Eczacılık Fakültesi binası olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁸³

Resim III: Sadrazam Keçecizade
Mehmet Emin Fuad Paşa

¹⁰⁸¹ Sultan Abdülaziz Dönemi'nde iki kez sadrazamlık yapmış dönemin önemli devlet adamı hakkında detaylı bilgi için bk. İnal, *Son Sadrazamlar*, C.I, s.162.

¹⁰⁸² Halit Kınaylı, "Fuad Paşa Konağı", *R.E.K.İ.A.*, C.XI, İstanbul 1971, s.5852-5853.

¹⁰⁸³ Abdurrahman Şeref, "Fuat Paşa Konağı Nasıl Maliye Binası Oldu?", *TOYEM*, S.1, s.129.

Resim IV: Günümüzde Fuad Paşa Konağı

Resim V: XX. yüzyılın ilk yarısında Fuad Paşa Konağı

Divanyolu'nun kenarında üç katlı olarak taştan inşa edilen konak, enine dikkörtgen planlı kübik bir gövdeye sahiptir. Binanın caddeye bakan cephesinin alt kısımları boşaltılmış ve sütunların taşıdığı bu bölüm yarım daire kemerli bir koridor hâline getirilmiştir. Maliye Nezareti olarak kullanıldığı dönemde yapının kemerli koridoru kapatılmış ve burası postane gibi hizmetler için kullanılmıştır.¹⁰⁸⁴ Zemin katta yarım daire kemerli pencereler ile birinci ve ikinci katta basık kemerli pencereler cepheleri hareketlendiren başlıca unsurlardır. Katlar arasındaki ayırım bütün cepheleri yatay vaziyette dolaşan silmeler ile sağlanmış ve her katın dış yüzeylerine yerleştirilmiş pilastrlar¹⁰⁸⁵ ile de cephe hareketliliği devam ettirilmiştir.

Resim VI: Fuad Paşa Konağı'nın genel görünümü

¹⁰⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Kanar, *Darüşşafaka*, Darüşşafakalılar Derneği Yayınları, İstanbul 2000.

¹⁰⁸⁵ Pilastr, taşıyıcı özelliği olmayan, daha çok görsel amaçlı yapılmış dikkörtgen ayaklar için kullanılan bir tabirdir. Doğan Hasol, "Pilastr", *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1998, s.36.

Resim VII: Fuad Paşa Konağı'nın giriş cephesi

Orijinalde iç avlu etrafına yerleştirilmiş farklı büyüklükteki mekânlardan oluşan konağın iç avlusu daha sonraki kullanımlarda kapatılarak bir amfi hâline getirilmiştir. Katlar arasındaki ulaşım, binanın her iki ucunda bulunan anıtsal merdivenlerden sağlanmaktadır.

Süsleme açısından oldukça zengin olan konağın tavan ve duvarların, 1845-1874 yılları arasında İstanbul'da sıklıkla kullanılan Türk Ampir üslubu ile bezenildiği görülmektedir. Türk Ampir'inde, Avrupa'daki üsluptan farklı olarak sadece çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bitkisel bezeme yoğun olarak kullanılmıştır.¹⁰⁸⁶ Bitkisel bezemelerde yumurta biçimleri ile defne yapraklarından oluşan gerdanlıklar dikkati çekmektedir. Yapının iç mekânlarında dikkati çeken

Resim VIII: Fuad Paşa Konağı'nın zemin katındaki koridor

¹⁰⁸⁶ Hasol, "Türk Ampir Üslubu", s.42-43.

diğer bir unsur ise merdiven boşlukları etrafına yerleştirilen zarif yivli sütunlar ile bu sütunlar arasına konumlandırılmış zengin bezemeli ferforjelerdir.

3. Darülfünun Binası (Heyet-i Ayan Dairesi)

I. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Umumi'ye verilen Darülfünun Binası¹⁰⁸⁷, II. Abdülhamid döneminde değişik nezaretlere ev sahipliği yapmıştır. Binanın kamu yararına kullanılmasına sebep olan olay ise, genel meclisin Osmanlı sultanı tarafından geçici olarak tatil edilmesidir. Babiali çevresinde bulunan birçok nezaret ve kurum, meclisin bu süreçte kapatılması ile birlikte, bu binadan yararlanmaya başlamıştır. Bu kurumlardan biri olan Divan-ı Muhasebat 11 Kasım 1879 tarihinde bu bina içinde Heyet-i Ayan'a ait odalardan bir kaçını kullanmaya başlamıştır.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁷ Darülfünun binası için, tarihi yarımada da Sultan Ahmed Cami ile Ayasofya Cami arasında Bab-ı Hümayun civarında bulunan eski cephane binası ve sultan sarayı arsaları yer olarak seçilmiştir. 1865 yılında inşası biten yapı; Osmanlının modernleşmesi çabasını gösteren bir tasarım içerisinde görülmektedir. Neo-grek üslubun etkisi altında yapılan bina Osmanlının geç dönem eserleri arasında kendini bu stiliyle de belli etmiştir. Günümüzde mevcut olmayan yapıyla ilgili bilgileri gerek fotoğraf arşivlerinden gerekse konumuz içerisinde incelediğimiz kaynaklardan ulaşılmaktadır. Üç katlı ve yüz yirmi beş odaya sahip olan yapı üç kısımdan oluşmaktadır. Binanın doğu ve batı bölümlerini, ortada içeriye doğru çekilmiş dikine dikdörtgen bir geçiş koridoru bağlamaktadır. Doğru ve batı kısımları biçim bakımından birbirleriyle paralellik göstermekte olup kare biçiminde tasarlanmış ve ortalarında bir iç avlu yaratılmıştır. Binanın bu kısımlardaki cepheleri çıkma yapıp üçgen alınlıklarla nihayet bulmuştur. Ön başlıklı anıtsal sütunlar yapının tüm cephelerine yerleştirilmiş olup yapının heybeti artırılmıştır. Binanın boğaza bakan cephesinde ise iki kanadı birbirine bağlayan dikdörtgen bölümde belirgin bir dışavurumculuk gözlenir. Bu bölümde de yapıya genelde hakim olan cephe düzenlemesi uygulanmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde yapımına karar verilen Darülfünun binası, İsviçreli mimar Gaspard Fossati tarafından tasarlanmıştır. Binanın yapımında farklı mimar ve ustalar görev almıştır. Fossati Kasım 1846'da başladığı inşaatı bitirememiştir. İnşaat, Eylül 1850'den itibaren Mimar Ahmed Efendi tarafından devam ettirilmiş, duvarları inşa eden Yorgo Kalfa, Ağustos 1861 tarihinde binanın ikinci ve üçüncü katlarını tamamlamıştır. Böylelikle binanın yapımında üç mimar farklı zamanlarda görev yapmıştır. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun; Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, C.I, İstanbul 2010, s.89, 94. Bk. Resim II ve III.

¹⁰⁸⁸ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar No. 2, 11 Kasım 1879, s.2.

Resim IX: Darülfünun Binası

Divan-ı Muhasebat'ın II. Abdülhamid döneminde genişlemeye başlayan bürokratik yapısı, farklı ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Kurumun bakmakla mükellef olduğu işlerin çoğalması, personel sayısını da artırmıştır.

Divan'da çalışan sayısının artması neticesinde yer sorunu ortaya çıkmıştır. Divan Riyaseti, kurumda istihdam edilen personele çalışma yeri temini için bazı girişimlerde bulunmuştur. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Meclis-i Umumi eski binasını kullanan Evkaf Nezareti'ne ait odalardan bazılarını almak istemiştir. Evkaf Nezareti, Darülfünun binasının sol kanadını kullanmaktaydı. Bu nezarete ait odalardan bir kaç yapılan yazışmalar sonucunda Divan-ı Muhasebat'a tahsis edilmiştir.¹⁰⁸⁹

Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiye'si, Heyet-i Ayan Dairesi'nin toplam altı odasını kullanmaktaydı. Evkaf Nezareti'ne ait iki odanın Divan'a tahsis edilmesi ile birlikte oda sayısı sekize yükselmşti. Fakat bir süre sonra alınan iki odadan biri Evkaf Nezareti'ne iade edilmişti.¹⁰⁹⁰ Divan'a ait bu yedi odada; Heyet-i Umumiye, Birinci ve İkinci Daire, Kitabet, Heyet-i Hesabiye, Heyet-i Taharriye ve Evrak Kalemî bulunmaktaydı.

Resim X: Darülfünun Binasının Boğaziçi'nden Görünümü.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁹ Divan-ı Muhasebat, Evkaf Nezareti'nden iki oda almıştır. Bir süre sonra bu odalardan birini tekrar nezarete geri vermiştir. SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 549, 2 Kasım 1885, s.162.

¹⁰⁹⁰ Evkaf Nezareti, Divan-ı Muhasebat'a vermiş olduğu her iki odayı da geri almak için girişimlerde bulunmuştu. Fakat Divan'ın bürokratik yapısı ve iş yoğunluğu, sadece bir odanın iadesine imkân tanımıştı. Talep edilen diğer odanın verilmesi hâlinde Divan'ın tahrirat ve evrak kaleminden 30 nefer memuru tek bir odada çalışmak mecburiyetinde kalacaktı. Bu nedenle nezarete ait olan tek oda, mekân sıkıntısından Divan'da kalmıştı. SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 549, 2 Kasım 1885, s.162.

¹⁰⁹¹ Şebbal, "Ayasofya yanında Darülfünun binası", 14 Kasım 1909, S.15, s.289.

Evkaf Nezareti tarafından Divan-ı Muhasebat'a terk edilen odalarla ilgili bazı problemler ortaya çıkmıştır. Evkaf Dairesi kendilerine tahsis edilmiş odaları başka bir nezarete veya daireye vermek istememekteydi. Bununla birlikte kendilerine verilen emirlere de karşı gelememekteydiler. Dolayısıyla kendilerine ait odalardan bir kaçını isteksiz bir biçimde Divan'a devretmişlerdir. Divan-ı Muhasebat'ta hiç vakit kaybetmeden Evkaf Dairesi'nden alınan bu odalara personelini yerleştirmiştir. Evkaf Nezareti ile Divan arasındaki sorunlarda bu odaların devir tesliminden sonra başlamıştır. Divan personelinin tek tatil günü olan pazar günü, Evkaf Dairesi Müdürü Osman Efendi devredilen bu odalara tecavüzde bulunmuştur. Tatil olmasına rağmen resmî kıyafetiyle bulunan Divan personeline saldırmış ve elbiselerini parçalamak suretiyle bu kişileri odadan atmaya çalışmıştır. Durumdan haberdar edilen Divan Riyaseti, adı geçen bu şahıs hakkında kanuni işlemleri başlatmak adına bazı girişimlerde bulunmuştur. Divan-ı Muhasebat Riyaseti buna göre; Evkaf müdürünün haneye tecavüz cürmünü işlediğinden hareketle gerekli cezaya çarptırılmak üzere muhakemesinin yapılmasını talep etmiştir. Divan tarafından bu kişinin gerekli cezayı alması için durumdan Babıali haberdar edilmiştir.¹⁰⁹² Devlete ait bir binanın ortak kullanımında ortaya çıkan bu sıkıntılı durum, kurumlar arasındaki husumeti göstermesi açısından önemlidir. Bir nezaretin devlet malını şahsi mülkü gibi koruyup, sahiplenmesi ve paylaşımından uzak tutmaya çalışması, Osmanlı devlet teşkilatında sık görülen bir durum değildir.

Kurumların, istihdam edildikleri binalarla ilgili bir takım talepleri olmaktadır. Genellikle Babıali çevresindeki yapılar kamu binaları olarak kurumlara tahsis edilmektedir. Kurumların yeni bina istekleri olduğu gibi eskisini de yenileme gayretleri vardır. Divan-ı Muhasebat'a tahsis edilen Heyet-i Ayan dairelerinin yetersizliği, kuruma yeni odaların tahsis edilmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra Divan'ın zimmetinde bulunan odaların da bazı ihtiyaçları olmaktadır. Özellikle binaların yıpranma payları dikkate alındığında belli aralıklarla tamiratın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Darülfünun binasının yaklaşık 30 yıldır kullanımda olması, bazı tamiratların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Heyet-i Ayan'a ayrılan odalarda özellikle de teşrifat salonunda bozulmalar görülmektedir. Divan, bu nedenle Divan-ı Hümayun teşrifat salonunu kullanmaktadır. Odaların ve salonun tamiratına başlanmasına rağmen iş, yavaş yürümektedir. Tamiratın aksamasına ve işlerin yavaşlamasına yağ-

¹⁰⁹² SA, *DMZC*, 4 Numaralı Defter, Karar No. 498, 30 Mart 1885, s.107.

murun neden olduğu görülmektedir. Divan, odalarında tamiratın yavaş ilerlemesinden dolayı işinin ehli bir şahsın gönderilmesi için Şehremaneti'nden talepte bulunmaktadır.¹⁰⁹³ Ayrıca bu odaların tamirat sonrası mefruşatlarının yenilenmesi gündeme gelmiştir. Divan odalarında yapılan keşfin sonucunda Maliye Nezareti'ne 36.111,5 guruşluk bir fatura gönderilerek bütçede kalemi bulunan mefruşat ödeneğinden karşılanması talep edilmiştir. Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından harcamaya söz konusu olan meblağla ilgili tezkire Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ne gönderilmiştir. Buradan çıkan kararla mefruşat bedeli, Divan bütçesine ilave kaynak aktarımı vasıtasıyla ödenmiştir.¹⁰⁹⁴

Darülfünun binasıyla ilgili tamiratlar sadece odalarla sınırlı değildi. Divan-ı Muhasebat'ın kullandığı odaların üst katta olmasından dolayı çatıdan kaynaklı bazı problemler gün yüzüne çıkmıştı. Divan dairesinin üzerindeki çatı oluklarının çürümesi nedeniyle yağmur suları binanın en alt katına ulaşarak birçok odaya zarar vermekteydi. Dolayısıyla Darülfünun çatısının en kısa sürede tamir edilerek zararın önlenmesi gerekiyordu. Bu konu hakkında kaleme alınan Divan-ı Muhasebat Riyasetinin tezkiresi Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi tarafından karara bağlandı. Tamir keşif bedeli olan 7.000 guruşun Hazine tarafından inşaat ve tamirat ödeneğinden karşılanmış; resmîyetle Divan tarafından başlatılan tamirat, Adliye Nezareti'nin sorumluluğu altında gerçekleştirilmişti.¹⁰⁹⁵

Heyet-i Ayan Dairesi odalarının kullanım salâhiyeti sadece Divan-ı Muhasebat'a ait değildi. Bu odaların bazılarını Divan'la birlikte Adliye Nezaretide kullanıyordu. Böylelikle Heyet-i Ayan'a ait odalar iki kurum tarafından ortaklaşa kullanılıyordu. Adliye Nezareti'nin kullanımına verilen bu odaların birkaçı 1885 yılında Muhacirin Komisyonu heyetine tahsis edildi. Muhacirin Komisyonu heyeti, verilen odaların çalışmalar için yetersiz kalmasından dolayı Sadaret'ten müstakil bir bina talebinde bulundu. Sadaret

¹⁰⁹³ Darülfünun binasının tamirâtı sırasında bir yolsuzluk ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; Şehremaneti, bu binanın tamirâtı için Andon Kalfa'ya 700 guruşluk bir ödeme yapmıştır. Fakat tamirat adı geçen kişi tarafından değil Pıteran Kalfa marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Peteran Kalfa'ya yaptığı işin karşılığı olarak Adliye Nezareti veznesi aracılığıyla ücreti ödenmiştir. Fakat Maliye Nezareti, herhangi bir iş yapmadan ücreti peşin ödenen Andon Kalfa'dan 700 guruşun Şehremaneti Müdürü tarafından tahsil edilmesini istemiştir. SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar No. 560, 23 Ocak 1886, s.173.

¹⁰⁹⁴ BOA, İ.ML, No. 11/1310 S 12, 22 Ağustos 1308, lef 2.

¹⁰⁹⁵ BOA, İ.ŞD, No. 110/6568, 15 Eylül 1307, lef 2.

Babialı çevresinde Komisyon heyeti için uygun bir binanın kiralanmasına onay verdi.¹⁰⁹⁶ Binanın kiralanması ile ilgili bütün girişimler sonuçsuz kaldı. Sadaret bunun üzerine kiralamadan vazgeçerek kamu binalarından birinin Komisyon'a verilmesi için Maliye Nezareti'nden görüş istedi.¹⁰⁹⁷ Nezaret; Sadaret'e, kendi bünyesinde bulunan bir yapının Muhacirîn Komisyonu Heyeti'ne devri hususunda olumlu yanıt verdi. Böylelikle Maliye Nezareti ve Sadaret arasında Rauf Paşa Konağı'nın, Muhacirîn Komisyonu heyeti-ne tahsis edilmesi için yazışmalar başladı.¹⁰⁹⁸ Yapılan yazışmalar neticesinde konağın bazı odalarının Divan-ı Muhasebat'a ayrılmasına ve Tekaüd Sandığı Nezareti'nin de yine aynı konağa nakledilmesine karar verildi. Divan'ın Heyet-i Ayan Dairesi'nde boşalttığı iki odaya ise Adliye Nezareti çalışanları ve Muhacirîn Komisyonu heyeti yerleştirildi. Divan-ı Muhasebat'ın Heyet-i Ayan'a ait olan ve geriye kalan beş odayı da bu süreçte boşalttığı söylenebilir. Çünkü Maliye Nezareti bünyesinde bulunan ve kamu malı olan Rauf Paşa Konağı'nın bir katı dahi Divan'ın ihtiyacını karşılayacak niteliktedir. Dolayısıyla Divan, Darülfünun binasını terk ederek, Babialı yokuşundaki sokakta yer alan Rauf Paşa Konağı'na taşınmıştır.¹⁰⁹⁹

Muhacirîn Komisyonu heyeti, Heyet-i Ayan dairesine ait odalarda yaklaşık iki yıl faaliyet göstermiştir. Heyete tahsis edilen bu odaların kullanımında bazı güçlükler ortaya çıkmıştır. Azalar, Darülfünun binasının en üst katında bulunan Komisyon'a ait odalara çok sayıda merdiven basamağını çıkmak suretiyle ulaşmaktadırlar. Dolayısıyla merdiven inip çıkma işi heyet üyeleri için bir eziyet hâline gelmiştir. Muhtemelen yaşı ilerlemiş üst düzey devlet görevlilerine sahip bu Komisyon'a, çalışanları tarafından bina kullanımı ile ilgili şikâyetler bildirilmiştir. Bunun sonucunda Muhacirîn Komisyonu heyeti reisi Rıza Paşa, Sadaret'e bir tezkire yazarak kendilerine uygun bir yer verilmesini talep etmiştir. Bu dönemde Divan-ı Muhasebat'ın Rauf Paşa

¹⁰⁹⁶ Muhacirîn Komisyonu heyeti için kiralanın binanın yıllık ücreti 200 Osmanlı Lirası olup, Şûrâ-yı Devlet kararıyla Adliye Nezareti veznesinden ödenmesi kararlaştırılmıştı. Kira kontratının bozulmasından dolayı ödeme Dâhiliye Nezareti'ne havale edilmişti. Bu nezarete Komisyon için bina kiralamada başarılı olamamıştı. Dolayısıyla Muhacirîn Komisyonu heyetinin müstakil bir binaya yerleştirilmesi sonuçsuz kalmıştı. BOA, *İ.DH*, No. 76646, 5 Nisan 1885. Bk. Ek XV.

¹⁰⁹⁷ Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nde kamuya ait yapıların mülkiyet hakkı Maliye Nezareti'ndedir.

¹⁰⁹⁸ BOA, *İ.DH*, No. 76646, 5 Nisan 1885.

¹⁰⁹⁹ Aynı yer.

Konağı'ndan Nafia Nezareti dairesine nakli gündemdedir.¹¹⁰⁰ Muhacir'in Komisyonu'nun talebi doğrultusunda Divan'ın tekrar Heyet-i Ayan Dairesi'ndeki odalara yerleştirilmesi karara bağlanmıştır.¹¹⁰¹ Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiye'si, 12 Mart 1887 tarihinde Heyet-i Ayan Dairesi odalarına yerleşmiştir. Taşınma işleminden ve tefrişattan kaynaklı harcamalar Divan tarafından Maliye Nezareti'nden talep edilmiştir.¹¹⁰² Divan, 1879 tarihinden beri ikamet ettiği ve kısa süreliğine boşaltmak zorunda kaldığı bu yapıya ait odaları yeniden kullanmaya başlamıştır.

Divan-ı Muhasebat'ın Heyet-i Ayan Dairesi odalarının kullanımı sırasında Sadaret'ten geçici mekân değişikliğiyle ilgili bir talebi olmuştur. Mevcut binanın ihtiyaca cevap verdiği bir dönemde, Divan heyeti tarafından geçici olarak mekân değişikliği isteğinde bulunulmasının bir sebebi vardır. Bu sebep, 10 Temmuz 1894 tarihinde İstanbul'da çok büyük can ve mal kaybına yol açan depremdir. Bu depremde tarihi yarımada bulunan devlet dairelerinin birçoğu yıkılmış veya hasar görmüştür. Yıkılan veya ağır hasarlı binaların kullanılması mümkün olmadığından geçici barakalar yapılarak çalışmalar bu yapılarda devam ettirilmiştir. Divan'ın kullandığı Darülfünun binası da bu depremi ufak hasarlarla atlatarak ayakta kalmayı başarmıştır. Binanın az hasarlı olması, kullanımı ile ilgili bir problem oluşturmamıştır. Fakat deprem sonrası artçı sarsıntıların devam etmesi, yüksek katlı bu binadaki Divan çalışanlarını tedirgin etmiştir. Her sarsıntı esnasında çalışanlar, binayı terk ederek dışarı çıkmak zorunda kalmışlardır. Deprem riskinin devam ettiği bu süreçte Darülfünun binasında bulunan çalışanlar, diğer dairelere sağlanan olanaklardan faydalanmak istemişlerdir. Geçici olarak Ayasofya civarında başka bir binada bulunmayı talep etmişlerdir.¹¹⁰³

Depremden sonra da Divan-ı Muhasebat, Heyet-i Ayan Dairesi'ni II. Meşrutiyet'in ilanına kadar kullanmıştır.¹¹⁰⁴ II. Meşrutiyet 24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilince, Divan'ın başka bir binaya taşınması gündeme gelmiştir. Meclis-i Mebusan ve Ayan'ın eski dairelerine yerleştirilmeleri ile

¹¹⁰⁰ Muhacir'in Komisyonu heyetinin nakledildiği Nafia Nezareti Dairesi, günümüzde İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ana binası olarak kullanılmaktadır.

¹¹⁰¹ BOA, *İDH*, No. 80602, 3 Mart 1887.

¹¹⁰² SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar No. 667, 22 Mart 1887, s.89.

¹¹⁰³ BOA, *İHUS*, No. 26/1312 M 36, 14 Temmuz 1894.

¹¹⁰⁴ Biren, *Hatıralar*, C.I, s.407-408.

ilgili işlemler hızlı bir şekilde gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu meclislere ait odaların tamirat ve tefrişleri boşaltma işlemlerinden hemen sonra yapılmak istendiğinden, Divan-ı Muhasebat'ın acele bir şekilde münasip bir binaya nakledilmesi Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Burada alınan karar uyarınca; Divan 14 Ağustos 1908 tarihinde Darülfünun binasındaki Heyet-i Ayan Dairesi'ne ait odaları boşaltmıştır.¹¹⁰⁵ Divan-ı Muhasebat heyeti bu odaları tam 29 yıl boyunca kullanmıştır.

4. Rauf Paşa Konağı

Divan-ı Muhasebat'ın 8 Kasım 1879 tarihinde üçüncü kez kurulmasından sonraki ilk genel kurul toplantısı Maliye Nezareti bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda alınan kararla Divan-ı Muhasebat, Heyet-i Ayan Dairesi odalarına taşınmıştır. Divan, Darülfünun binasının üçüncü katında bulunan bu odaları 1885 tarihinde Muhacirîn Komisyonu heyetine bırakmak suretiyle boşaltmıştır.¹¹⁰⁶ Bu tahliye işleminden sonra kurumun yeni binası, Maliye Nezareti envanterinde olan ve Babıali yokuşunda¹¹⁰⁷ bulunan Rauf Paşa Konağı olmuştur.¹¹⁰⁸ Bu konak, Divan tarafından yaklaşık iki yıl kullanılmıştır.¹¹⁰⁹

Muhacirîn Komisyonu heyeti, Darülfünun'daki merdivenleri inip çıkma esnasında bazı zorluklar yaşamıştır.¹¹¹⁰ Bu dönemde Divan-ı Muhasebat'ın Rauf Paşa Konağı'ndan Nafia Nezareti dairesine nakledilme-

¹¹⁰⁵ BOA, *MV*, No. 119/105, 14 Ağustos 1908.

¹¹⁰⁶ BOA, *İ.DH*, No. 76646, 5 Nisan 1885.

¹¹⁰⁷ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Babıali, Osmanlı bürokrasisinin kalbi konumuna gelmiştir. Devlet dairelerinin etrafında toplanmaya başlaması ile de tarihi yarımada da bir merkez hâline gelmiştir. Divanyolu, Nuruosmaniye ve Babıali güzergâhında inşa edilen ahşap konaklar, bu merkezin yapıları olmuşlardır. Bu durum, 1880'e gelindiğinde adı geçen güzergâhlara ana caddelerin açılmasıyla perçinlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Maurice Cerasi, *Divanyolu*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s.77-79.

¹¹⁰⁸ Divan-ı Muhasebat'ın, Muhacirîn Komisyon heyeti için Heyet-i Ayan Dairesi odalarını boşaltması "Heyet-i Ayan Dairesi" alt başlığında ayrıntılı anlatıldığından burada tekrar edilmemiştir.

¹¹⁰⁹ Günümüzde bu konak, İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü B bloğu olarak hizmet vermektedir.

¹¹¹⁰ Komisyon heyetinde bulunan yaşlı üyeler, üçüncü kattaki odalarına çıkarken muhtemelen zorlanmışlardır. Dolayısıyla heyet, Sadaret'ten münasip bir bina talebinde bulunmuştur.

si gündemdedir.¹¹¹¹Muhacirîn Komisyonu heyeti reisi Rıza Paşa, Sadaret'ten Divan'ın nakledileceği binaya kendilerinin taşınmalarını istemiştir.Böylece Divan-ı Muhasebat'ta Heyet-i Ayan Dairesine taşınmıştır.¹¹¹²

Resim XI: Günümüzdeki Durumu

Resim XII: Rauf Paşa Konağı (Eski Fotoğrafi)

5. Mehmed Sadık Paşa Konağı

Divan-ı Muhasebat'ın Heyet-i Ayan Dairesi'ni kullandığı dönemde İstanbul'da 10 Temmuz 1894 tarihinde büyük bir deprem olmuştur.¹¹¹³ Yukarıda da ifade edildiği gibi, Tanzimat sonrası İstanbul'un en heybetli yapılarından birisi olan Darülfünun binası da bu depremden etkilenmiş fakat yıkılmamıştır. Bu binada bulunan Divan-ı Muhasebat çalışanları, deprem sonrası meydana gelen artçı sarsıntılardan dolayı psikolojik olarak etkilenmişler ve bundan dolayı da çalışamaz hâle gelmişlerdir. Korku, Divan heyetini çalışma hayatına bir çeki düzen vermek adına bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Sadaret'ten yeni bir bina talebinde bulunmuştur. Heyet, Babıali'den binaları kullanılamaz hâle gelen kurumlara yaptırılan barakalardan kendileri için de inşa ettirilmesini istemiş şayet

¹¹¹¹ Nafia Nezareti Dairesi, günümüzde İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü A bloğu olarak hizmet vermektedir.

¹¹¹² SA, DMZC, 5 Numaralı Defter, Karar No. 667, 22 Mart 1887, s.89.

¹¹¹³ Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894: İstanbul Depremi Raporu*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1994, s.9.

Divan için baraka yapımı mümkün değil ise Ayasofya civarında bulunan bir binanın geçici surette tahsisi talep edilmiştir. Bu istekler doğrultusunda Divan-ı Muhasebat Riyasetinin Sadaret'e gönderdiği tezkireye 14 Temmuz 1894 tarihinde cevap verilmiştir. Buna göre; Adliye Nezareti ve Divan-ı Muhasebat çalışanlarının geçici olarak Mehmed Sadık Paşa Konağı'na nakledilmelerine karar verilmiştir.¹¹¹⁴ Divan heyeti aynı tarihte üçüncü katta bulunan Heyet-i Ayan Dairesi'ni boşaltarak Divan yolu üzerinde bulunan Mehmed Sadık Paşa Konağı'na taşınmıştır.¹¹¹⁵

Mehmed Sadık Paşa Konağı 10 Temmuz 1894 tarihli İstanbul depreminden sonra kullanılan geçici bir binadır. Deprem tehlikesinin geçmesinden sonra Divan-ı Muhasebat heyeti tekrar Darülfünun binasındaki odalarına dönmüştür.

Resim XIII: Günümüze Ulaşamayan Mehmed Sadık Paşa Konağı'nın Tahmini Yeri

¹¹¹⁴ Mehmed Sadık Paşa Konağı günümüze ulaşamayan Divan yolu yapılarındandır. Babıali'de meydana gelen yangınların birinde yandığı tahmin edilmektedir. Bugün Çemberlitaş ve Beyazıt arasında Çorlulu Ali Paşa Medresesi civarında bulunduğu bilinmektedir. Bk. İnal, *Son Sadrazamlar*, C.II, s.785. Bk. Resim VI.

¹¹¹⁵ BOA, *İ.HUS*, No. 26/1312 M 36, 14 Temmuz 1894.

6. Şerif Ali Efendi Konağı

Divan-ı Muhasebat heyeti 11 Kasım 1879 tarihinde Heyet-i Ayan Dairesi'ne taşınmıştır. Meclis-i Umumi'nin II. Abdülhamid tarafından tatil edilmesinden dolayı Darülfünun binasında bulunan Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Ayan daireleri, devlet dairelerine tahsis edilmiştir. Heyet-i Ayan Dairesi'ne ait altı oda da bu süreçte Divan heyetine verilmiştir. Divan kadrolarının geniş olması nedeniyle zamanla oda sayısı sekize yükseltilmiştir. Divan heyeti bu odaları II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 24 Temmuz 1908 tarihine kadar kullanmayı sürdürmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Meclis-i Umumi'nin tekrar açılması, Divan-ı Muhasebat heyetinin başka bir binaya nakledilmesini gündeme getirmiştir. Sadaret, Divan'ın hızlı bir biçimde Heyet-i Ayan'a ait odaları boşaltmasını talep etmiştir. Seçimlerin sonuna kadar bu odaların tamirat ve tefrişatının bitirilmesi amaçlandığı için Divan'a yeni bir binanın bulunması aciliyet kazanan bir konu olmuştur. Divan-ı Muhasebat'ın, Teçhizat-ı Askeriye Nezareti için tamir edilmekte olan Şerif Ali Efendi Konağı'na geçici olarak nakledilmesi Meclis-i Vükela'da karara bağlanmıştır.¹¹¹⁶ Divan-ı Muhasebat heyeti, 14 Ağustos 1908 tarihinden sonra Darülfünun binasında Heyet-i Ayan Dairesi'ne ait odaları boşaltarak adı geçen konağa taşınmıştır.¹¹¹⁷ Divan heyeti bu konağı 12 Aralık 1908 tarihine kadar kullanmıştır. Bu tarihten sonra Sadaret, Divan Riyasetinden konağın Askerî Kulüp için tahliyesini resmen talep etmiştir. Divan-ı Muhasebat heyeti de resmî tebligat uyarınca konağı yukarıda ifade edilen tarihte boşaltmıştır.¹¹¹⁸

¹¹¹⁶ BOA, *MV*, No. 119/105, 14 Ağustos 1908. Bk. Ek XIX.

¹¹¹⁷ Bu konak günümüzde mevcut değildir. Belgelerde Divan-ı Muhasebat'tan sonra bu konağın Askerî Kulüp tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu Askerî Kulüp binasının ismi 31 Mart Olaylarında da geçmektedir. Hareket Ordusu'nun 23/24 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a girmesi ve Babıali'ye doğru yürüyüşe geçmesi neticesinde bu konaktan ve etrafındaki çeşitli evlerden askerler üzerine ateş açılmıştır. İki ateş arasında kalan askerlerde beraberlerinde getirmiş oldukları topları bu binalara doğrultarak top atışı yapmaya başlamışlardır. Top atışlarından dolayı Askerî Kulüp binası ve etrafındaki bilumum yapılar zarar görmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Nermi Haskan, Çelik Gülersoy, *Hükümet Kapısı Bâb-ı Âli, Kuruluşundan Cumhuriyet'e Kadar*, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.212.

¹¹¹⁸ BOA, *BEO*, No. 259008, 10 Aralık 1908.

7. Arifi Paşa Konağı

Şerif Ali Efendi Konağı'ndan tahliyesi karara bağlanan Divan heyeti için yeni bir bina arayışına girilmiştir. Sadaret, bulunacak binanın Divan'a yakışır bir yapı olması üzerinde titizlikle durarak farklı yöntemleri uygulamaya koymuştur. Bu dönemde İstanbul'da bulunan resmî dairelerin tamamına yakını kamuya ait binalarda faaliyet göstermektedir. Devlet dairelerinin çok azı, kirası Hazineden ödenen yapıları kullanmaktadır. Dolayısıyla Divan için hangi usulün uygulamaya konulacağı, bulunacak binaya göre farklılık göstermiştir. Uzun arayışların sonunda Sultan II. Mahmud Türbesi karşısındaki sokakta Musul eski valisi Arifi Paşa'nın konağında karar kılınmıştır.¹¹¹⁹ Bu konak için son söz yine de Divan-ı Muhasebat Riyasetine bırakılmıştır. Dâhiliye Nezareti'nden Divan'a gönderilen tezkirede, adı geçen konağın gezilip görülerek nihai kararın verilmesi istenmiştir. Divan Riyaseti, Arifi Paşa

Resim XIV: Arifi Paşa Konağı

¹¹¹⁹ Bu yapı, günümüzde Fatih Belediyesi'ne ait olup metruk durumdadır. Arifi Paşa Konağı, Fatih Belediyesi'ne devredilmeden önce Eminönü Belediye binası olarak hizmet vermiştir. Ayrıca bu konak, Divan-ı Muhasebat'tan sonra İstanbul'un ilk Şehremaneti binası olarak kullanılmıştır. Bk. Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s.343.

Konağı'nı inceledikten sonra kendilerine kiralanarak tahsis edilmesi yönünde Dâhiliye Nezareti'ne bir tezkire göndermiştir. Bu konağın Hazine tarafından kiralanarak Divan'a tahsis edilmesi ile ilgili Meclis-i Vükela'dan da karar çıkmıştır. Sadaret'te kiralama işleminden sonra konağın düzenlenmesi ve bazı masrafları için 5.000 gurus ödenek ayrılması ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Divan'ın taşınması ve konağın uygun çalışma koşullarına getirilmesi için söz konusu ücret Hazine kanalıyla ödenmiştir. Böylelikle Divan-ı Muhasebat heyeti 12 Aralık 1908 tarihinde Arifi Paşa Konağı'na taşınmıştır.¹¹²⁰ Divan-ı Muhasebat heyeti bu konağı 1911 yılının sonuna kadar kullanmıştır. Daha sonra Divan heyeti, bu konağı bilinmeyen bir sebepten dolayı Şehremaneti'ne devretmek suretiyle tahliye etmiştir. Divan'ın tahliyesiyle birlikte Hazine bu konağı satın almıştır. Devlet malı hâline gelen bu bina Maliye Nezareti tarafından Şehremaneti'ne devredilmiştir.¹¹²¹ Arifi Paşa Konağı'ndan çıkan Divan-ı Muhasebat 1911-1922 yılları arasında Beyazıt Meydanı'nda bulunan Maliye Nezareti binasına taşınmıştır. Bu bina Hazine tarafından Sadrazam Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa için yaptırılmış fakat daha sonra satın alınarak kamulaştırılmıştır.¹¹²² Divan, Ankara'da Cumhuriyet'in ilanına kadar Maliye Nezareti ile birlikte Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa Konağı'nda hizmet vermiştir.¹¹²³ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Divan-ı Muhasebat Kurumu, Ankara'ya nakledilmiştir.

¹¹²⁰ BOA, MV, No. 122/41, 12 Aralık 1908.

¹¹²¹ Ayvazoğlu, *Divanyolu*, s.90.

¹¹²² Cemil (Topuzlu) Paşa, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Arma Yayınları, İstanbul 1994, s.111-112.

¹¹²³ Bu konak günümüzde İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi olarak hizmet vermektedir. Yakın bir dönemde aslına uygun şekilde restore edilerek tekrar hizmete açılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren teşkilat yapısında önemli değişiklikler meydana geldi. Bu değişikliklerde, Osmanlı'dan önce tarih sahnesinde yer alan Türk ve Müslüman devlet teşkilat yapılarından birçoğu örnek alındı. Osmanlı bu yapıları aynı şekilde değil devlet yapısına uygun şartlara göre yeniden şekillendirdi. Yeniden dizayn edilen bu yapıların başında maliye sistemi gelmekteydi. Maliye bir devletin bekası için en önemli teşkilatlardan biriydi. Bu teşkilatın devamlılığı da istikrarlı ve sistemli bir mali denetimle mümkün olmaktaydı. Defterdarlık içinde tesis edilen mali denetleme birimleri II. Mahmud reformlarının hayata geçmesine kadar mevcudiyetlerini korudular. Maliye Nezareti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Tanzimat Fermanı'nın ilanı maliyenin denetlenmesi alanında önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Maliye Nezareti bünyesinde ve himayesinde kurulan meclis ve komisyonların isimleri farklı olmakla birlikte işlevsellikleri tamamen aynı idi. Fakat özerk bir yapıya sahip olmamaları ve yetki karmaşasından dolayı bu birimlerin denetleme hususunda başarılı sağlayamamalarına neden oldu. Yapılan birçok hukuki düzenleme de bu birimlerin istikrarlı şekilde çalışmalarına katkı sağlayamadı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik darboğazın bir sonucu olarak bir mali denetleme birimine şiddetle ihtiyaç hissedildi. Dolayısıyla diğer mali denetleme birimlerinden farklı bir kurum olan Divan-ı Muhasebat'ın ilk nüvesini oluşturan Divan-ı Âli-i Muhasebe tesis edildi.

Divan-ı Âli-i Muhasebe (Divan-ı Muhasebat) 29 Mayıs 1862 tarihinde kurulmasından 24 Temmuz 1908 II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreçte 46 yıl 11 ay 26 gün çalıştı. Ancak bu kurum, bu sürenin tamamında aktif olarak faaliyetlerini sürdürmedi.

Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) benzeri kurumların dünya devletlerindeki örneklerinde anayasal kurumlar olarak faaliyetlerini sürdürmelerine rağmen Osmanlı Devleti Divan-ı Muhasebat'ı henüz bir devlet anayasası olmadan vücuda getirilmişti. Dolayısıyla kuruluş süreci ve hemen akabinde gerçekleştirdiği faaliyetleri diğer Sayıştaylardan farklıydı. Divan'ın ku-

ruluşundan bir müddet sonra çalışma süresiyle ilgili bazı aksaklıklar ortaya çıkmıştı. Bu aksaklıkların başında kurumun tesis edilmesinden kısa bir süre sonra kapatılması gelmekteydi. Divan, kuruluşundan 8 ay 26 gün sonra yani 24 Şubat 1863 tarihinde Maliye Nezareti'nin tezkiresinde belirttiği gerekçeli kararın padişah tarafından onaylanması ile kapatıldı. Sözü edilen sürelerde Osmanlı maliyesinin denetiminin yapıldığı ve Divan'ın görevini yerine getirdiği söylenemez. Zaten bu süreçte Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin görev ve yetkilerinin düzene konulduğu bir hukuki düzenleme mevcut değildi. Yasal bir zemine oturtulamayan böyle bir kurumun personel açısından tam kadro çalışmadığı ve işlerin belli bir süre askıda götürüldüğü ortaya çıkan gerçektir. Osmanlı bürokrasisinin almış olduğu ve Maliye Nezareti'nin uygulamaya koyduğu tasarruf tedbirlerinin etkin bir şekilde hayata geçirilmesi noktasında Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin kapatılması kararı hayata geçirildi.

Divan-ı Âli-i Muhasebe'nin kapatılmasından yeniden kurulduğu 6 Temmuz 1863 tarihine kadar geçen süre 4 ay 12 gün idi. Bu süre zarfında Divan'ın görev ve yetkileri Meclis-i Muhasebe tarafından kullanıldı. Fakat bu meclisin Maliye Nezareti güdümünde olması sistemli bir denetimi gerçekleştirmesine olanak vermedi. Bu nedenle Sadaret'in padişaha sunduğu 6 Temmuz 1863 tarihli arz tezkiresinde Divan-ı Muhasebat'ın yeniden tesis edilmesi teklifi onaylandı. İsim değişikliği haricinde görev ve yetkileri aynı olan bu kurumun yasal zeminde çalışmasına olanak veren nizamnamesi aynı yıl onaylanarak yürürlüğe girdi. Divan kanunu ile kurum iki daire şeklinde yeniden organize edildi: Maliye ve Muhakeme Daireleri. Maliye Dairesi mali denetimden sorumlu olacak, Muhakeme Dairesi ise hesap yargılamaları haricinde Hazine-Sarrafi-Mültezim üçlüsü arasında iltizamdan kaynaklı davalara bakan bir üst mahkeme olarak çalışacaktı. Divan'ın 1863 tarihli nizamnamesinin yetersizliği sebebiyle 1865 tarihinde ikinci bir kanunu yürürlüğe girdi. Fakat yapılan yasal düzenlemeler bile mali sebeplerden dolayı kurumun etkin çalışmasını sağlayamadı. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumun kötüleşmesinden dolayı yeterli personelle çalışma fırsatı bulamayan Divan, merkez ve taşra hesaplarını ne düzenli ne de sistemli denetleyebildi. Hatta Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği zamana kadar geçen 16 yıl 4 ay 4 günde Divan küçük denetimler hariç hiç çalışmadı denilebilir. Bu süreçte kurum âtil olmakla birlikte varlığını anayasanın ilanına kadar sürdürdü.

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan ve 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi, Divan-ı Muhasebat için bir dönüm noktası oluşturdu.

Anayasanın 105, 106 ve 107. maddeleri Divan-ı Muhasebat ile alakalı olup, bu durum Divan'ı anayasal bir kurum hüviyeti statüsüne çıkardı. Anayasadan güç alan ve Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu bir pozisyona ulaşan Divan-ı Muhasebat'ın mali denetim alanında etkinliği arttı. Osmanlı maliyesinin denetiminde tam anlamıyla söz sahibi olduğu süreç, kurum kanununun meclisin kapatılmasından dolayı kanun olarak değil kararname şeklinde yürürlüğe girmesi ile başladı. Divan-ı Muhasebat'ın daha geniş yetkilerle işbaşı yaptığı ve genel kurulun toplandığı tarih 10 Kasım 1879 idi. Bu tarihten itibaren devlet kurumlarının taşra ve merkez hesapları geriye dönük olarak denetimden geçirildi. Bu denetim esnasında kurumlar arasında organizasyon eksikliklerinden dolayı düzenli ve sistemli bir denetim gerçekleştirilemedi. Her kurumun tuttuğu hesapların farklı düzenlenme şekilleri olmasından dolayı Divan'a gönderilen evraklar şeklen birbirinden farklıydı. Bu durum hesapları denetimden geçiren Divan personeli için büyük zorluklar çıkarmaktaydı. Alınan ciddi kararlar neticesinde tek tip defter ve cetvel numuneleri, bütün kurum hesap memurlarına gönderildi. Ülke genelindeki hesap denetiminde tek tip evrakların kullanımı, işlerin hızlı ve etkin bir şekilde yürütmesine olanak sağladı. Hesap memurlarından kaynaklı hataların süratle devre dışı bırakılması da mali denetimdeki verimi daha da artırdı. Yığılmış bir vaziyette bulunan geçmiş yıllara ait hesap dökümlerinin, kurumlar arası işbirliği sayesinde kısa sürede olmasa bile gözden geçirilmesi Osmanlı maliyesi adına çok önemli bir gelişmeydi.

Divan-ı Muhasebat, etkin rol oynamaya başladığı II. Abdülhamid döneminde Maliye Nezareti ile ciddi bir güç savaşına girdi. Maliye nazırının ekonomide tek hâkimiyet kurma hayali, Divan'ı devre dışı bırakmasına bağlıydı. Divan'ın Maliye Nezareti'ne bağlanması teklifi, Sultan tarafından Divan'ın geleceğine sekte vuracağı endişesiyle reddedildi. Bu karardan sonra Divan-ı Muhasebat'ın anayasal kurum olmasının yanı sıra Sultan tarafından da desteklenmesi, mali denetimdeki en yetkin kurum olmasının yolunu açtı. Çünkü Maliye Nezareti'ne bağlı Maliye Müfettişleri de mali denetim yaptıklarından bu alandaki hâkimiyet mücadelesini Divan kazandı.

Mali denetim alanında söz sahibi olan Divan-ı Muhasebat'ın gerçek anlamda çalıştığı süre, devlet hesaplarını kontrol ettiği 10 Kasım 1879 tarihinden II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908 tarihine kadar 28 yıl 8 ay 13 gündü. Bu süre zarfında Osmanlı ekonomisinin bir düzene konulmasında büyük çaba ve güç harcayan Divan, sahip olduğu yetkileri en

iyi şekilde kullandı. Kanunu çerçevesinde sorumlu olduğu görevlerini hukuk kurallarının dışına çıkmadan özveri ile yerine getirdi. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında tesis ettiği bu kurum, döneminin bütün çalkantılarından etkilenmeden sadece görevine odaklandı ve bunu da hakkıyla başardı.

BİBLİYOGRAFYA

A.ARŞİV BELGELERİ

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi Defterleri (A.DVN.d)

83/28, 91/46.

Sadaret Divan Arzuhal Kalemi (A.DVN.ARZ)

136/70.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM)

145/95, 198/56, 346/80, 240/44, 260/16, 266/4, 269/10, 284/33, 285/84, 289/17, 301/45, 306/57, 307/6, 317/91, 331/5, 340/60, 350/81, 355/60, 369/61, 379/82, 388/52, 392/83, 395/100, 406/80, 406/82, 429/28, 413/31, 418/77, 430/81, 447/38, 450/61, 485/22, 687/9, 300/49.

Babıali Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO, Ayn. Def.)

1552, 1695, 1696, 6775.

Babıali Evrak Odası (BEO)

3391/254257, 259008.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

1360/122, 1467/43, 1554/118, 162/3, 310/10, 633/17, 1051/68, 835/34.

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi (DH. SAİD)

22/77, 95/203, 81/171, 18/1-2, 2/264, 1/208, 3/124, 1/574, 192/163.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI)

1327 Ş 29.

Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DUIİT)

59/2, 59/3, 59/4, 59/5, 59/6, 19/46.

İrade-i Dâhiliye (İ.DH)

25604, 30450, 30866, 30866, 31774, 32695, 32866/2, 33173, 35196,

35350, 36457, 37367, 37718, 37899, 37982, 38013, 39092, 39204, 39359, 39834, 40024, 587/40840, 41116, 41806, 614/42778, 44439, 44853, 45034, 45487, 45690, 45762, 49820, 49820, 49993, 720/50279, 50715, 84472/2, 64430, 87091, 64762/4, 66714, 86223, 88493, 69901, 69983, 70414, 70503, 71510, 73910, 74016, 74133, 74755/2, 74896/1, 76646, 75058/3, 75339/1, 75553/1, 77403, 77921, 79131, 80602, 81811/2, 97381, 85823, 85955/1, 85895, 86007, 87487, 97381, 1296/1310, 1306/1311 S 1, 1309/1311 Ca 39, 1311/1311 Ş 38, 1315/1312 S 39, 1343/1314 B 59, 1343/1314 B 61, 1394/1319 Z 24, 59/2, 59/5, 37-2/13, 59/6, 37-2/13-6, 59/2, 59/5, 37-2/13, 59/5, 59/4, 59/3, 19/46.

İrade-i Hariciye (İ.HR)

285/17777, 1313 Za 15, 1328 S 16.

İrade-i Hususi (İ.HUS)

45/1311 B 14, 21/1311 Ş 44, 26/1312 M 36, 53/1314 Z 50, 56/1315 R 72, 68/1316 Ca 56, 74/1616 Z 11, 84/1318 Ca 51, 84/1318 C 36, 85/1318 B 46, 96/1320 M 27, 96/1320 M 43, 111/1321 Ş 33, 154/1325 R 66, 1326 R 22, 145/1324 B 41, 139/1324 M 26.

İrade-i Maliye (İ.ML)

11/1310 S 12, 28/1313 Za 30, 1313 Za 30, 1314 M 28, 11/1314 N 6, 30/1316 M 16, 26/1316 C 29, 1316 B 28, 1316 C 29, 26/1316 L 7, 1316 L 7, 1317 S 15, 1317 S 25, 1317 C 29, 8/1317 N 12, 29/1317 N 2, 1317 N 29, 1317 N 8, 26/1318 M 28, 1318 R 5, 1318 R 10, 34/1318 L 22, 23/1319 Z 22, 26/1320 M 22, 15/1320 Ca 19, 33/1321 S 19, 34/1321 S 24, 1322 S 8, 1322 S 19, 1323 B 11, 6/1323 Z 5, 1324 M 30, 18/1324 S 18, 1324 Ra 28, 1324 Ra 27, 1325 C 17, 1325 Z 21, 1326 S 22, 1326 C 3, 1327 C 16, 1327 B 10, 1327 N 1, 1327 L 10.

İrade-i Meclis-i Mahsus (İ.MM)

733, 326.

İrade-i Mesail-i Mühimme (İ.MMS)

24/1036, 30/1280, 35/1458, 69/3235.

İrade-i Mümtâze (İ.MTZ 01)

21/997.

İrade-i Meclis-i Vükela (İ.MV)

7215, 17888, 133/55

İrade-i Taltifat (İ.TAL)

1314 R 112, 1316 Za 121.

İrade-i Orman ve Meadin (İ.OM)

1313 Ca 27.

İrade-i Rüşumat Emaneti (İ.RSM)

1314 L 20, 1315 R 15.

İrade-i Şûra-yı Devlet(İ.ŞD)

110/6568.

İrade-i Şehremaneti (İ.ŞE)

1324 M 28.

İrade-i Tekaüt Sandığı (İ.TKS)

1318 M 4, 1324 N 12.

Meclis-i Vükela (MV)

15/67, 15/71, 119/105, 122/41, 123/53, 132/89.

Yıldız Sadaret Hususî Maruzatı (Y.A.HUS)

970/136, 268/12, 395/87, 427/63, 489/75.

Yıldız Sadaret Resmî Maruzatı (Y.A.RES)

196/1429, 402/1526, 69/22, 1318 M 9.

Yıldız Esas Evrak (Y.EE)

91/10.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

41/71, 67/16, 93/138, 309/24.

Yıldız Perakende Sadaret Maruzatı (Y.PRK. A)

3/28, 9/7.

Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK. AZN)

18/56.

Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK. BŞK)

66/58, 66/70.

Yıldız Perakende Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML)

12/61, 12/61, 10/63, 14/5, 14/23, 14/41, 14/52, 20/28, 20/36, 28/46, 28/66, 28/68, 28/65.

Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB)

26/73, 28/11, 28/51.

Zabtiye Nezareti (ZB)

45/64, 21/115.

2.T.C.Sayıştay Başkanlığı Arşivi (SA)**Divan-ı Muhasebat Zabıt Cerideleri (DMZC)**

SA, DMZC, 1 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 2 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 3 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 4 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 5 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 6 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 7 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 8 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 10 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 12 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 13 Numaralı Defter.

SA, DMZC, 14 Numaralı Defter.

T.C. Sayıştay Başkanlığı Personel Daire Müdürlüğü

T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühtü Sicil Dosyası*.

T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *Mehmet Tevfik Biren Sicil Dosyası*.

T.C. Sayıştay Başkanlığı Arşivi, *Rasih Bey Sicil Dosyası*.

B. SÜRELİ YAYINLAR**1.Düstûrlar**

Düstûr "Meclis-i Âli-i Hazain Nizamnamesi", 2 Kasım 1865, 2. Defa, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282

Düstûr, I.Tertip, C.II, s.135-144.

Düstûr, I.Tertip, C.IV, s.17.

2.Gazeteler

Ceride-i Havadis

Hürriyet Gazetesi

İkdam

Şehbal

Ruzname-i Ceride-i Havadis

Takvim-i Vekayi

Tercüman-ı Ahval

Tercüman-ı Hakikat

3.Devlet Salnameleri

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1271.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1275.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1280.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1281.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1282.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1284.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1286.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1287.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1289.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1290.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1291.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1293.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1297.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1300.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1302.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1307.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1313.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1315.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1316.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1317.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1320.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1325.

C.TETKİK ESERLER

Abdurrahman Şeref, “Fuat Paşa Konağı Nasıl Maliye Binası Oldu?”, *TOYEM*, S.1, s. 129-131.

Abdurrahman Şeref, “Vefayat: İsmail Zühdü Bey”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz: 14, İstanbul, (14 Haziran 1912), s. 862-864 (“İsmail Zühdü”).

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012 (Tarih Musahabeleri).

Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Ma’rûzât)*, Yay. haz. ve sad. Yusuf Halaçoğlu, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2010 (Sultan Abdülhamid’e Arzlar).

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1986.

Ahmed Esad, “Eski Rüsumat Eminlerinden Merhum Hasan Fehmi Paşa”, *Gümrük Rehberi*, No. 548-549, Eylül-Ekim 1948, s. 5586-5594/5560-5562 (“Fehmi Paşa”).

Ahmed Esad, “İbrahim Edib Efendi Merhum”, *Gümrük Rehberi*, No. 542, Mart 1948, s. 5409-5421 (“İbrahim Edip”).

Ahmed Esad, “Rüsumat Eminlerinden Ahmed Zühdü Paşa Merhum”, *Gümrük Rehberi*, No. 535, Ağustos 1947, s. 5278-5280 (“Ahmed Zühdü”).

Ahmed Esad, “Yusuf Ziya Paşa Merhum”, *Gümrük Rehberi*, No. 533, Haziran 1947, s. 5223-5225 (“Ziya Paşa”).

Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C. VI, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999 (Lûtfi Tarihi).

Ahmed Vefik, *Milliyetçilik*, Bozkurt Matbaası, İstanbul 1936.

Ahmet Lûtfi Efendi, *Vakanüvis Ahmet Lûtfi Efendi Tarihi*, C.X, XI, XII, XIV, Yay. haz. M. Münir Aktepe, TTK Yayınları, Ankara 1988-1991 (Lûtfi Tarihi).

Ahmet Mithat Efendi, *Üss-ü İnkılâp*, Takvim-i Vakayi Matbaası, İstanbul 1295 (Üss-ü İnkılâp).

AKDENİZ, Fikri, “Osmanlı Dönemi Bilim Tarihinden Bir Kesit Büyük Türk Matematikçisi Hüseyin Tevfik Paşa (1832-1901) Kimdir?”, A. Ü. Fen Fakültesi İstatistik Bölümü 5. *İstatistik Günleri Sempozyumu*, Antalya (24-27 Mayıs 2006), s. 10-13 (“Matematikçi”).

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Sayıştay Yayınları, Ankara 1997 (Sayıştay Tarihi).
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sayıştay (Divan-ı Muhâsebât)*, OSAV, İstanbul 2012 (Divan-ı Muhâsebât).
- AKKUŞ, Yakup, *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- AKSOP, Necip, "Bursaya Gelen Valiler: Abdullah Galip Paşa VII", *Uludağ*, S.42-43, Bursa (1941-42), s. 27-34 ("Abdullah Galip").
- AKÜN, Ömer Faruk, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, C.II, İstanbul 1989, s. 143-157.
- AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayınları, İstanbul 1996 (Kağıt Para).
- AKYILDIZ, Ali, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform 1836-1856*, Eren Yayınları, İstanbul 1993 (Merkez Teşkilâtında Reform).
- AKYÜZ, Ali Kâmi, "Pestalozzi ve Yusuf Ziya Paşa", *Gündüz Sanat ve Fikir Mecmuası*, C.I, S.1, (15 Nisan 1936), s.3-5 ("Pestalozzi").
- Ali Said, *Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, çev. Ahmet Nezih Galitekin, Nehir Yayınları, İstanbul 1994.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *Divanyolu: Bir Caddenin Hikâyesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010 (Divanyolu).
- BACON, Francis, *Denemeler*, çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "H.1079-1080 (M.1669-1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XXII, No:1-4, İstanbul 1960, s.225-303.
- BARTHOLD, Wilhelm-M. Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977.
- BAYRI, Mehmet Halit, "Mustafa Nuri Paşa", *Tarih Dünyası*, S.34, (Ekim 1952), s. 1366-1370 ("Nuri Paşa").

- BİREN, Mehmet Tevfik, "*Bir Devlet Adamının*" *Mehmet Tevfik Bey'in (BİREN) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C.I, haz. F. Rezan Hürmen Akma Yayınları, İstanbul 1993 (Hatıralar).
- BİREN, Mehmet Tevfik, *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, Yay. haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006 (Hatıralar).
- BLAISDELL, Donald C., *Dünyân-ı Umûmiyye, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi*, çev. Ali İhsan Dalgıç, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008 (Avrupa Mali Denetimi).
- BÖLÜKBAŞI, Ömer Faruk, *II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2005.
- Cemil (Topuzlu) Paşa, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Arma Yayınları, İstanbul 1994.
- CERASI, Maurice, *Divanyolu*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınları, İstanbul 2006.
- Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, Yay. haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Cevdet Paşa, *Tezakir*, C.I, Yay. haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1991 (Tezakir).
- Cevdet Paşa, *Tezakir*, C.II, Yay. haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1987 (Tezakir).
- CEZAR, Yavuz, "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.924-933.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. YY'dan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986 (Osmanlı Maliyesi).
- Cumhuriyetin 50. Yılında Sayıştay*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824-1890)", *Belleten*, C.XLII, S.167, TTK, Ankara (Temmuz 1978), s. 445-463 ("Mustafa Nuri").
- ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001.
- ÇANKAYA, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C.III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969 (Mülkiye Tarihi).

- ÇARKCIYAN, Rahip G., *Türk Devlet Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006 (Ermeniler).
- ÇEÇEN, Kazım, "Hüseyin Tevfik Paşa", *Bilim ve Teknik*, S.285, Ankara 1991, s. 46-47 ("Hüseyin Tevfik").
- ÇEÇEN, Kazım, *Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra"*, İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul 1988 (Algebra).
- ÇETİN, Atilla, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.10-11, İstanbul 1983, s. 189-220 ("Yabancı Okullar").
- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan, "Maarif Nazırı Yusuf Ziya Paşa 1823-881", *Ülkücü Öğretmen*, VII, S.95, İstanbul (Nisan 1967), s. 17-19 ("Yusuf Ziya").
- DAVISON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, çev. Osman Akınhay, Cilt I., Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.
- DİNÇER, Celal, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.V-VIII, S.9-12'den ayrı basım, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 153-233.
- DOĞAN, Sema, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- DÜŞÜNMEZ, Döndü, *Tanzimat Devri Osmanlı Mülki İdaresinde Kapı Kethüdalığı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- Ekrem Reşad-Osman Ferid, *Newsal-i Osmani*, Yıl 2, İstanbul 1326, s.193.
- ELDEM, Sedad Hakkı, *Topkapı Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- EMECEN, Feridun, "Başbâki Kulu", *TDVİA*, C.V, s.126-127.
- EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011 (Hanedan Devlet ve Toplum).
- ERBİLEK, İsmail Nami, "Mustafa Nuri ve Eseri", *Yeni Türk*, VII, S.80, (Ağustos 1929) s. 314-318 ("Mustafa Nuri").
- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C.I, Eser Neşriyat, Ankara 1977.

- ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İBB Yayınları, İstanbul 1996 (Şehreminleri).
- ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007 (İstanbul Şehreminleri).
- ERÜRETEN, Metin, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları Belgelerle Tarihi*, Kansu Matbaası, İstanbul 2001.
- EYİCE, Semavi, *Topkapı Sarayı*, Epoci Yayınları, İstanbul 1985.
- GÜVEMLİ, Oktay, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, C.III, İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası Yayınları, İstanbul 2000.
- Fazlı Necib, "Galib Paşa", *Türk Hayatı*, S.7, İstanbul (1 Mayıs 1925), s. 6-10.
- Fazlı Necip, "Tevfik Bey", *Türk Hayatı*, S.13, 1 Kasım 1925, s. 1-4.
- FERİDUN, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul 1962.
- FEYZİOĞLU, Bedi Necmeddin, *Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçenin Kontrolü*, C.I, Sermet Matbaası, İstanbul 1954.
- FINDLEY, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıali (1789-1922)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Gümrük Rehberi, "Abdullah Galib Paşa", No. 532, Mayıs 1947, s. 5207-5209 ("Abdullah Galib").
- GÜRAN, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989 (Osmanlı Maliyesi).
- GÜRAY, Sevim, *Ahmet Vefik Paşa*, TDK Yayınları, Ankara 1966 (Ahmet Vefik).
- HALİT, Reşit, "Mansurizade Mustafa Nuri Paşa (1824-1889)", *İş ve Düşünce*, C.XXVII, S. 233, (Ocak-Mart 1961) s. 4-6.
- HASKAN, M. Nermi-Çelik Gülersoy, *Hükümet Kapısı Bâb-ı Âli, Kuruluşundan Cumhuriyet'e Kadar*, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- HASOL, Doğan, "Türk Ampir Üslubu", *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s.42-43.

- HİKMET, İsmail, *Ahmet Vefik Paşa*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932 (Vefik Paşa).
- HOBBS, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- İŞİN, Ekrem-İsmail Kara, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, "Mustafa Nuri Paşa (Mansurizade)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.306-308.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Darülfünun; Osmanlı' da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, C.I, İstanbul 2010.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, C.I-II, Dergah Yayınları, İstanbul 1982 (Son Sadrazamlar).
- İNALCIK, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C.XXVIII, S.109-112, TTK Yayınları, Ankara 1964, s.623-690.
- İstefan Arabyan, *Usul-i Defter-i Mali*, C.II, Dersaadet Kanaat Matbaası, İstanbul 1331.
- KANAR, Mehmet, *Darüşşafaka*, Darüşşafakalılar Derneği Yayınları, İstanbul 2000.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, VIII, TTK Yayınları, Ankara 1995 (Osmanlı Tarihi).
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- KILIÇ, Zeynep, *Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih"i Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2009.
- KINAYLI, Halit, "Fuad Paşa Konağı", *R.E.K.İ.A.*, C.XI, İstanbul, 1971, s. 5852-5853.
- KIRMIZI, Abdulhamit, *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007 (Abdülhamid'in Valileri).
- KIŞ, Salih, "Osmanlı Mali Denetiminden Bir Kesit: Divan-ı Muhasebat Reis-i Evveli ve Sanileri (1862-1908)", *Tarihin Peşinde*, S.6, Konya 2011, s. 283-300 ("Divan-ı Muhasebat Reis-i Evveli ve Sanileri").
- KİLİ, Suna- A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri, Senedi İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985 (Türk Anayasa Metinleri).

- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, (1773-1923), MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *Topkapı Sarayı*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Memlükler'de Divan", *DİA*, C.IX, Ankara 1994, s.383.
- KORKUT, Hasan, *Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.
- KÖSE, Şükrü, "Eski Umum Müdürlerimizden Yusuf Ziya Paşa", *Orman ve Av*, Yıl 27, XXXVII, S. 12, Ankara (Aralık 1965), s. 14-17.
- KÖYMEN, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- KUYUCAK, Hazım Atıf, *Bütçe*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul 1952.
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-i Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.
- Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, MEB, İstanbul 2002.
- Maliye Vekâleti Teftiş Heyeti*, Ankara 1936 (Teftiş Heyeti).
- Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya Paşa", *Muallimler Mecmuası*, Yıl 3, S. 24, İstanbul, Teşrinievvel (Ağustos) 1924, s. 900-905 ("Yusuf Ziya").
- Mehmed Raif, *Topkapı Sarayı Hümayunu ve Parkının Tarihi*, İstanbul 1332.
- Molière: A. Vefik Paşa Külliyesi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933.
- MORAWITZ, Charles, *Türkiye Maliyesi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978 (Türkiye Maliyesi).
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C.I-II, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- MUTLU, Abdullah, *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009 (Türkiye'de Vergileme).
- ONAR, Siddık Sami, *İdare Hukukunun Umumi Prensipleri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952.

- ORUN, Hayri-Celal Kasaroğlu-Mehmet Belek-Kazım Atakul, *Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara 1969.
- Osmanlı Mali İstatikleri Bütçeler 1841-1918*, haz. Tevfik Güran, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2003.
- Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, drl. Nezih Varcan, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000 (İngiliz Raporları).
- ÖNER, Erdoğan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- ÖNTUĞ, M. Murat, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009.
- ÖZDEŞ, Orhan, "Danıştay'ın Tarihçesi", *Yüzyıl Boyunca Damıstay, 1868-1968*, TTK Yayınları, Ankara 1968, s. 41-224.
- ÖZTİN, Feriha, *10 Temmuz 1894: İstanbul Depremi Raporu*, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1994.
- PAKALIN, Mehmed Zeki, *Ahmed Vefik Paşa*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1942 (Ahmed Vefik).
- PAKALIN, Mehmed Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, C.III, IV, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1997 (Maliye Teşkilatı).
- PAKALIN, Mehmed Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, C.III, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1977 (Maliye Teşkilatı).
- PAKALIN, Mehmed Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, C.III, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1978 (Maliye Teşkilatı).
- PAKALIN, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmani Zeyli*, C.VII, VIII, IX, XVIII, XIX, TTK Yayınları, Ankara 2008-2009 (Zeyli).
- PAKALIN, Mehmed Zeki, *Tanzimat Maliye Nazırları*, C.II, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939 (Tanzimat).

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Tarihe Malolmuş Fıkralar, Nükteler*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1946.

PLATON, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

POGGİ, Gianfranco, *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

Rıfat, *Muharrerât-ı Nâdire*, İstanbul 1289, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No. 2400 (Muharrerât-ı Nâdire).

SAHİLLİOĞLU, Halil, *Türkiye İktisat Tarihi*, İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul 1989.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, Ankara 1981, s.1389-1406.

SARAÇ, Celal, "Salih Zeki Bey'e Göre Vidinli Tevfik Paşa", *Bilim Tarihi*, S.9 (Temmuz 1992), s. 3-10 ("Salih Zeki").

SCHUBRING, Gert, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi", çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII, S.2, (2007) s. 43-54.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, TTK Yayınları, Ankara 1999 (Meclis-i Vala).

SHAW, Stanford J., "The Central Legislative Councils in the 19 th Century Ottoman Reform Movementbefore 1876", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.1, No.1, Cambridge 1970, s.59-72.

SUVLA, Refii-Şükrü, "Tanzimat Devrinde İstikrazlar", *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.263-268 ("İstikrazlar").

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, C.I, II, IV, V, VI, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996 (Sicil).

ŞENER, Abdüllatif, *Osmanlı Maliyesinin Şeffaflaşması*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990 (Osmanlı Vergi Sistemi).

TABAKOĞLU, Ahmet, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XLI, No:1-4, İstanbul 1984, s.389-412.

- TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Ahmet Vefik Paşa", *IA*, C.I, İstanbul 1965, s. 207-210.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, "Ahmed Vefik Paşa'nın Eserleri", *Belleten*, C.XXIII, 110, TTK, Ankara (Nisan 1964), s. 249-283 ("Eserler").
- TANSEL, Fevziye Abdullah, "Ahmed Vefik Paşa", *Belleten*, C.XXIII, 109, TTK, Ankara (Ocak 1964), s. 117-139 ("Ahmed Vefik").
- TEPEYRAN, Ebubekir Hazim, *Hatıralar*, Pera Yayınları, İstanbul 1998 (Hatıralar).
- TERZİ, Arzu Tozduhan, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24-25 Mayıs 2001*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.
- TILLY, C., "Reflections on the history of European state-making", *The Formation of national states in Western Europe*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1975.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I, İstanbul 1931, s.1-42.
- TUNALI, Ayten Can, "Hasan Fehmi Paşa", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXVIII, 46, Ankara 2009, s. 71-87 ("Hasan Fehmi").
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, "Mustafa Nuri Paşa ve Netayicü'l-vukuat" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, I, S.1, (Haziran-Ağustos 1920) s. 40-48 ("Netayicülvukuat").
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- UBUCİNİ, M.A., *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.
- US, Hakkı Tarık, *Meclis-i Mebusan (1293/1877) Zabıt Ceridesi*, C.I-II, Vakıf Gazete-Matbaa-Kütüphane, İstanbul 1954.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988 (Medhal).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988 (Merkez Teşkilâtı).
- VELAY, A.Du, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978.

D.SÖZLÜK ve HARİTALAR

Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, C.II, haz. İrfan Dağdelen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2001.

Osmanlıca-Türkçe Lügat, Hisar Yayınları, İstanbul 2006.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, II, III, MEB Yayınları, İstanbul 1983 (Tarih Sözlüğü).

Pervitich Sigorta Haritalarında İstanbul, Beyazıt H3.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

SÖZEN, Metin-Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1986.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.

Türkçe Sözlük, II, TDK Yayınları, Ankara 1983.

E.WEB

<http://www.bicentenairecourdescomptes.fr/histoirecour.htm>, 20.07.2011.

DİZİN

A

- Abbasi Devleti 1
Abbasiler 1
Abdullah Galib 240, 241, 242, 392
Abdullah Galib Paşa 240, 242, 392
Abdurrahman Efendi 107
II. Abdülhamid 61, 67, 100, 112, 117, 162,
205, 206, 207, 212, 259, 260, 270, 280,
281, 290, 295, 390
Abdülkadir Efendi 194
Abdülkadir Haşmet Efendi 43, 45
Abdüllatif Efendi 52
Abdülmecid 23, 27, 201, 203, 209
Acıçeşme Çukurbostan 260
Adamcıl 227
Adana 250, 265, 266, 267
Adliye Nazırı 231
Adliye Nazırlığı 259
Adliye Nezareti 74, 86, 114, 284, 285, 289
Agâh Efendi 150
Ağaton Efendi 34, 43, 45, 142, 151
Ahkâm-ı Adliye 13, 44, 47, 224, 229, 233,
306, 310
Ahkam-ı Adliye Divan-ı Temyiz Hukuk
Dairesi 233
ahlak 263
Ahmed Cevdet Paşa 33
Ahmed Saim Efendi 194
Ahmed Vefik 31, 223, 224, 225, 226, 227,
228, 388, 389, 395, 397
Ahmed Vefik Paşa 223, 224, 225, 226, 227,
228, 389, 395, 397
Ahmed Zühdi 63, 134, 234, 235, 236, 388,
391
Ahmed Zühdi Paşa 134, 234, 235, 236, 388,
391
Ahmet Ağa 199
Ahmet Efendi 12, 42, 75, 199
Ahmet Vefik 20, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 42,
134, 135, 203, 210, 223, 224, 225, 226,
227, 392, 393, 397
Ahmet Vefik Efendi 33, 34, 35, 36, 37, 38,
42, 203, 210
Ahmet Vefik Paşa 20, 134, 223, 227, 392,
393, 397
Aigle Rouge 241, 256
Aigle Rouge Nişanı 241
Akif Efendi 48, 102, 237
Albay Şefik Uçaner 238
Ali Bey 43, 45, 53, 142, 194
Ali Cevad Efendi 194
Ali Efendi XX, 46, 263, 290, 291
Ali Fuat Türkgeldi 232, 268
Âli Paşa 226
Ali Rıza Bey 43
Ali Rıza Efendi 194
Ali Şefik Bey 252
Alman Devleti 256
Almanya 241, 256, 272
Altın İmtiyaz Madalyası 272
Altın Liyakat 236, 260
Amedi 25
Amerika 255
Anadolu 2, 3, 4, 15, 138, 225, 229, 261, 391,
395
Anadolu Harp Ordusu Defterdarı 229
Anadolu Selçuklu Devleti 3
Anadolu Selçukluları 2
Anadolulca İmalât-ı Umumiyyeye Dair Lây-
iha 261
Anayasa 14, 57, 104, 151, 165, 202, 206, 207,
211, 216, 393
Andon Kalfa 284

Ankara XVII, 2, 4, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20,
21, 24, 27, 29, 38, 44, 90, 96, 99, 126,
151, 153, 164, 202, 219, 223, 225, 227,
232, 234, 237, 239, 250, 256, 261, 265,
267, 268, 270, 271, 274, 288, 292, 364,
388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395,
396, 397, 398

Ankara Vilayeti Emlak-ı Hümayun Komis-
yonu 265

Antalya 225, 256, 263, 388

Arapça 5, 232, 234, 236, 240, 251, 258, 270

Arif Efendi 45, 48, 49

Arifi Paşa Konağı 291, 292, 381

Aristidi Bey 24, 43, 45, 142, 151

Arnavutça 265

Arnavutköy 136

Asım Bey 52, 53, 96, 133

Asım Mehmed 55, 231, 232

askeri 3, 7, 23, 131, 220, 239, 255, 340

Askeri İdadi 254

Askeri Kulüp 290

Askeri Teftiş Komisyonu 256

askeriye 134, 152, 322

Astronomi 256

Ata Bey 190, 191

Avrupa XI, 20, 22, 25, 33, 35, 36, 57, 62, 171,
184, 201, 202, 209, 234, 252, 257, 259,
390, 391, 394

Avrupa Devletleri XI

Avrupalı 21, 22, 34, 36, 38

avukatlık 258

Avusturya 20, 238, 260

Ayan Azalığı 260, 269, 271

Ayan Meclisi 230

Ayan Reisliği 269

Ayanof 241

Ayasofya 34, 274, 280, 282, 286, 289, 391

Aydın 15, 30, 79, 164, 225, 259, 261, 268

Aydın 397, 398

Aydın Vilayeti Menafi Sandığı 79

aza XIV, 36, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 53,
56, 58, 59, 66, 74, 90, 95, 96, 98, 101,

102, 103, 105, 120, 138, 141, 143, 144,
145, 146, 148, 151, 152, 153, 154, 159,
161, 173, 176, 180, 190, 205, 210, 239,
242

Azarya 227

B

Bâb-ı Defteri 4

Bab-ı Hümayun 280

Bab-ı Seraskeri Ruznamçecisi 237, 239

Babıali XI, XVII, 18, 22, 25, 59, 63, 64, 80,
81, 82, 85, 89, 106, 107, 108, 113, 118,
120, 121, 122, 124, 125, 132, 135, 142,
145, 149, 162, 165, 185, 202, 206, 210,
213, 224, 258, 268, 280, 283, 285, 287,
288, 383, 392

Bağdat 224, 267

Bahriye 4, 20, 86, 229, 242, 397

bâlâ 157, 158, 226, 243, 245

Balıkesir 225, 267

balistik 255

Bank Kalemî 240

Bank Muhasebesi 234

Bank-ı Osmanî 34, 235, 245, 248

Bank-ı Osmanî Mütercimliği 40

Basra 268

Baş Bakî 5, 6, 8

Baş Bakî Kulluğu 5, 6

Baş Bakî Kulu 5

Başkan XV, 10, 11, 12, 22, 34, 36, 42, 62, 102,
115, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140,
142, 143, 144, 146, 154, 155, 157, 173,
178, 180, 195

başkâtip 11, 45, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 54,
64, 65, 96, 102, 117, 146, 181, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 195

Başkâtip Muavini 49, 50, 54, 96, 189

Başkâtip Muavini Haşim Efendi 52

başkâtiplik 25, 181, 189, 190, 191, 193

Başvekil 226

Batum 237, 258

Batum Mutasarrıflığı 258

Batum Orduy-u Hümayunu Muhasebe 237

Bedevi Dergâhı Postnişini 252
 Bekir Ağa 49, 200
 Belçika 256
 Belgrad 34, 225,
 berat 145
 Berât-ı âlişân 145
 Bergos 246
 Berlin 22
 Berusi 147
 Beyazıt XV, 289, 292, 398
 Beybaba Sokağı 256
 Beyoğlu 249
 Beyrut Sancağı Mutasarrıflığı 235
 Bezm-i Âlem Valide Sultan Darü'l - Maarifi
 251

Biga 15, 225
 Bosna 231
 Bostan İskeleyi Mezarlığı 243
 Brüksel 171
 Bulgaristan 245, 260
 Bursa 18, 225, 226, 229, 232, 240, 389
 Bursa Valiliği 226
 Bükreş 224
 Büyük Muradiye Köyü 258
 Büyük Selçuklu Devleti 2

C

Cambridge Üniversitesi 254
 Canik Mutasarrıfı 243
 Cavit Bey 268
 cebir 257
 Cebir Muallimi 255
 Cebr-i Âlâ 256
 Cemal Bey 54, 165, 166, 167, 172, 194
 Cemal Efendi 53, 167
 Cemil 292, 390
 Cemiyet-i Rüsumiye 265
 Ceride-i Havadis 258
 Ceride-i Resmîye ve Tarik 265
 Cevdet Efendi 24, 34
 Cevdet Paşa 12, 33, 35, 151, 388, 390
 Ceza ve Muhakemat Kanunnamesi 225
 Cezayir Bahr-i Sefid Valiliği 241

Cezayir Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa 265
 Cibr-i Müsenna 256
 Cizye Baş Bakî Kulu 5
 coğrafya 240, 244
 College de France 255
 Cour des Comptes 38, 210
 Cuma Bey 194
 Cumhuriyet 5, 151, 290, 292, 389, 390, 392
 Çamiç Ohannes Efendi 158
 Çek Cumhuriyeti 134
 Çemberlitaş 289
 Çiçeli Köyü 266
 Çorlulu Ali Paşa Medresesi 289

D

Dâhiliye 121
 Dâhiliye Nazırlığı 226
 Dâhiliye Nezareti XVII, 80, 88, 108, 121,
 226, 250, 285, 291, 383
 Daire-i Sadaret 185
 Damat Ferit Paşa 271
 Dandini 227
 Darphane Hazinesi 7
 Darphane Müdürü 34
 Darülfünun 34, 255, 280, 282, 283, 284, 285,
 286, 287, 288, 289, 290
 Darülmaarif 266
 Darüşşafaka 238, 239, 274, 278, 393
 Darüşşafaka İdare Heyeti 238
 Darüşşafaka Mektebi 238
 deâvi hariciye kitâbeti 88
 Deavi Nazırlığı 225, 233
 Defterdar 4, 6, 10, 13, 94, 245
 Defterdar kapısı 4
 Defterdarlık 4, 5, 6, 7, 15, 144, 293
 Defter-i Hakani Nazırı 245
 Defter-i Hakani Nazırlığı 233
 Defter-i Hakani Nezareti 238, 240
 Deprem 286, 288, 289, 395
 Dersaadet 10, 29, 41, 42, 52, 54, 73, 77, 142,
 151, 157, 158, 220, 229, 230, 232, 234,
 236, 244, 246, 247, 257, 262, 322, 323,
 387, 393

Dersim 241

Devlet XIII, XIV, XV, XVII, 1, 3, 4, 6, 10, 22,
31, 32, 34, 37, 41, 42, 52, 54, 58, 59, 61,
66, 101, 104, 107, 109, 126, 142, 151,
157, 158, 160, 167, 171, 172, 176, 181,
187, 197, 198, 206, 209, 210, 211, 220,
221, 227, 229, 230, 232, 234, 236, 239,
242, 244, 245, 246, 247, 250, 252, 257,
260, 262, 270, 271, 273, 274, 287, 291,
302, 304, 305, 341, 345, 346, 365, 385,
387, 390, 391, 395, 396

Devletler Hukuku 259, 260

din 263

Divan XI, XII, XIII, XIV, XVII, 2, 3, 4, 5, 6,
8, 9, 13, 15, 18, 24, 25, 27, 28, 30, 31,
32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79,
80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159,
160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191,
192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199,
200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 220, 221, 223, 225, 228,
229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236,
237, 239, 240, 242, 244, 245, 246, 247,
248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256,
257, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 267,
268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 280,
281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288,

289, 290, 291, 293, 294, 295, 297, 298,
299, 301, 303, 310, 327, 348, 364, 367,
383, 386, 389, 393

Divan genel kurulu 45, 73, 102, 125, 152,
216, 239, 242, 275

Divan reisi 37, 116, 136, 137, 139, 158, 165,
166, 169, 178, 180, 185, 220

Divan'ül-Harâc vel-Cibâyât 2

Divan-ı Ahkam-ı Adliye 133

Divan-ı Âlî-i Muhasebe XII, 27, 30, 31, 32,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 67, 94,
98, 203, 209, 225, 273, 293, 294

Divan-ı Hümayun 3, 4, 6, 44, 138, 145, 223,
233, 283

Divan-ı Hümayun Beylikçiliği 233

Divan-ı İşraf 2

Divan-ı Muhasebat XI, XII, XIII, XIV,
XVII, XIX, XX, 3, 6, 8, 9, 13, 18, 24, 25,
28, 30, 31, 32, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69,
70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,
128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185,
186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193,
194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210,
211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219,
220, 221, 225, 229, 230, 231, 232, 233,
234, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 244,
245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252,
253, 254, 256, 257, 259, 262, 263, 264,

- 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273,
274, 275, 280, 281, 282, 283, 284, 285,
286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294,
295, 297, 299, 301, 303, 310, 327, 348,
364, 367, 386, 393
- Divan-ı Muhasebat Bütçesi 114, 184
Divan-ı Muhasebat Dairesi 166, 175
Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiye 43,
76, 131, 145, 169, 286
Divan-ı Muhasebat Kanunu 58, 60, 206,
212
Divan-ı Muhasebat Kararnamesi 175
Divan-ı Muhasebat Maliye Dairesi Başkatibi
Sururi Bey 53
Divan-ı Muhasebat Mazbatası 196
Divan-ı Muhasebat Muhakemat Dairesi 45,
55
Divan-ı Muhasebat Nizamât Dairesi 45
Divan-ı Muhasebat reisi 42, 45, 48, 49, 55,
64, 66, 90, 96, 131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 139, 144, 152, 153, 155,
156, 157, 168, 178, 180, 210, 213, 220,
228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236,
239, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249,
251, 253, 254, 257, 262, 264, 265, 266,
269, 271, 272
Divan-ı Muhasebat Reisliği 166, 229, 231,
235, 237, 242, 248, 250, 252, 256, 259,
263, 265, 268, 270
Divan-ı Muhasebat Riyaseti 49, 51, 64, 76,
80, 81, 82, 98, 102, 104, 106, 108, 114,
117, 119, 121, 123, 124, 133, 134, 135,
140, 142, 149, 160, 164, 166, 167, 171,
177, 190, 207, 220, 240, 282, 283, 284,
288
Divanyolu 227, 278, 287, 292, 389, 390
Don Cıvani 227
Dudukuşları 227
Düyûn-ı Muvahhîde Tahvilatı 250
Düyûn-ı Umumiye 72, 83, 112, 127, 144,
184, 235
Düyûn-ı Umumiye Müdürü Nazif Bey 72
- E**
- Edhem Paşa 34, 35, 37, 300
Edirne 15, 226, 230, 231, 250, 267
Edirne Defterdarı 267
Edirnekapı 260
Edvars Efendi 62, 63, 64, 302, 365, 366
Emin Efendi 45, 47, 142, 155, 228, 229
Eminönü Belediye binası 291
emlak-i seniyye 112
Emniyet Sandığı 78
Emval-i Eytam Sandığı 192
encümen 60, 348
Encümen-i Mahsus-ı Meşveret 13, 61
Encümen-i Mahsus-u Vükelâ 44
Encümenidaniş 224
Enveri Efendi 43
Erkân-ı Harbiye 113, 255
Ermeni Katolik Kilisesi 136, 249
Ernani 227
Erzurum 62, 81, 238, 244, 250, 302
Erzurum Vilayeti 81
Esad Efendi 53
esham muhasebecisi Sa'dullah Efendi 10
Esham-ı Umumiye 235, 240, 248
Esham-ı Umumiye Emaneti 235
Esham-i Umumiye Tahrirat Müdürlüğü
263
Ethem Paşa 228
Etüval dö Romani 260
Evkaf Dairesi 283
Evkaf Dairesi Müdürü Osman Efendi 283
Evkaf Nazırı 210, 231
Evkaf Nezareti 78, 282, 283
Evkaf-ı Hümayun 33, 53, 225, 237, 241
Evkaf-ı Hümayun Teftiş Meclisi azası Sahib
Bey 53
Evrak Müdüriyeti 118
Evrak Müdürlüğü 197
eyalet 12, 70, 94, 95, 144
Eyüp 229, 243, 256
Eyüp Kabristanı 229

F

- Faik Efendi 42, 43, 45
 Faik Nüzhet Bey 271
 Farsça 232, 234, 236, 240, 244, 251, 258
 Fatih XVI, 3, 4, 260, 291
 Fatih Belediyesi XVI, 291
 Fatih Sultan Mehmet 3
 Fehmi Paşa 213, 258, 260, 261, 262, 388, 391, 397
 fen bilimleri 234, 237, 240, 265
 Fenelon 227
 Fenn-i Defteri 113
 Fenn-i Hesap 113
 Fenn-i Makine 256
 Ferid Molla Efendi 45
 ferik 255
 Feriköy 136, 249
 Ferit Paşa Kabinesi 271
 Fethi Bey 182
 Fevkalade Mahkeme Reisliği 252
 Fezle-i Tarih-i Osmanî 227
 fıkıh 236, 244, 251
 Filibe 252
 Firdevs Hanım 258
 Franko Efendi 34
 Fransa 11, 20, 22, 38, 58, 167, 202, 210, 256, 272
 Fransa Sayıştay Kanunu 58
 Fransız 21, 34, 38, 58, 70, 210
 Fransızca 20, 21, 25, 224, 234, 237, 240, 258, 265
 Fransuva Josef Nişanı 238
 Fuad Paşa 32, 33, 37, 209, 275, 278, 292, 393

G

- Galib Paşa 241, 258, 392
 Garaçino 34
 Gaspare Fossati 274, 280
 gayrimüslim 24, 34, 134, 151, 157, 158, 248
 Gül Blas Santillani'nin Sergüzeşti 227
 Girit Madalyası 260
 Grekçe 224
 Gülbahar Sultan 238

- Gülbahar Sultan Türbesi 238
 Gülhane Hattı 202
 Gülhane Parkı 8
 gümrük 85, 267
 Gümüş İmtiyaz Madalyası 271
 Gümüş ve Altın İmtiyaz Madalyaları 236
 Gümüşhane Sancağı Mal Kâtipliği 240

H

- Habeş 272
 hac 134, 136, 263
 Hacı Akif Efendi XIX, 46, 62, 63, 64, 136, 140, 153, 158
 Hacı Avni Bey 108
 Hacı Halil Akif Paşa 250, 251
 Hacı İshak Nurettin Efendi 244
 Hacı İsmail Ağa 250
 Hacı Latif Efendi 49
 Hacı Mehmed Rifat Bey 234
 Hacıoğlu Şerif Molla 258
 hadis 232, 251
 Hafız İhsan Efendi 108
 Halep 75, 241, 243, 252, 259, 265
 Halep Defterdarı Şaban Nüzhet Bey 75
 Halep Valiliği 241, 259
 Hâlet Mehmed 229, 230
 Halet Mehmed Efendi 48, 49, 51
 Halid Efendi 42
 halife 25, 64, 198
 Halim Efendi 42
 Hamdi Bey 12, 140, 159
 Hamiyet-i Vatanîye Madalyası 260, 272
 Hanedan XIV, 208
 Harbiye 20, 74, 255, 268
 Hareket Ordusu 290
 Harem-i Hümayun Masraf Nezareti 250
 Hariciye Mektubi Kalemî 232, 252
 Hariciye Nazırı 231
 Hariciye Nezareti İstişare Odası 167
 Harir Nazırı 230
 Hasan Fehmi Paşa 261
 Hasan Nüzhet Bey 43, 45
 Hasan Zeki Bey 166

Hasköy 254
 Haşmet Efendi 43, 142
 Hâtem-i Süleyman Nişanı 272
 Hatt-ı Hümayun 23, 27, 28, 30, 32, 37, 203, 209
 Hatûniye Camisi 238
 Hayreddin Paşa 57
 Hazine XIII, 7, 17, 30, 33, 38, 48, 49, 51, 52, 55, 63, 74, 76, 78, 82, 89, 97, 105, 110, 111, 118, 119, 120, 121, 123, 161, 167, 175, 205, 217, 259, 275, 294, 365, 392
 Hazine-i Amire 7
 Hazine-i Hassa 52
 Hazine-i Hassa eski muhasebecisi Sadullah Bey 48
 Hazine-i Hassa Nezareti 52, 175, 259
 Hediye-i Askeriye Cemiyet-i Umumiyesi 226
 Hendeschane Tarihi Hesap 113
 Hernani. Ernani
 Hesab-ı Nazari Muallimliği 267
 Hesap Dersi 113
 Heyet-i Ayan 63, 65, 126, 212, 275, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290
 Heyet-i Ayan Dairesi 64, 65, 285, 286, 287, 289, 290
 Heyet-i Hesabiye 282
 Heyet-i Mebusan 57, 72, 180
 Heyet-i Taharriye ve Evrak Kalemi 282
 Heyet-i Umumiye 43, 174, 180, 282
 Heyet-i Vükela 24
 Hicabi Paşa 20
 Hicaz 136, 260, 263
 Hicaz Demiryolu Altın Madalyası 260
 Hikâye-i Hikemiye-i Mikramega 227
 Hikmet-i Tarih 227, 393
 Hilmi Efendi 133, 136, 263, 264
 hukuk 165, 258, 296, 307, 345
 Hukuk Mektebi 259, 271
 Hukuk-ı Esasiye Muallimliği 271
 hukuki 35, 44, 55, 57, 72, 90, 96, 106, 115, 117, 136, 138, 140, 175, 196, 204, 208, 218, 220, 293, 294
 Hulusi Bey 194

Hurşit Efendi 42
 Hüdavendigâr Valiliği 235, 240, 270
 Hüdaverdioğlu Ohannes Efendi 62, 63, 64
 Hüseyin Hamid Bey 133
 Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi 268
 Hüseyin Tevfik Paşa 138, 254, 256, 257, 388, 391, 396
 Hüsnü 117

I-İ

Islahat Fermanı 36, 133, 151
 Islahat Komisyonu 57
 Islahat-ı Maliye Komisyonu 19, 20, 21, 23, 27, 56, 63, 99, 116, 248, 275
 Islahat-ı Maliye Meclis-i Muvakkat 56
 İâne Komisyonu 138
 İbrahim Ali Sabit Efendi 274
 İbrahim Edib Efendi 244, 245, 246, 388
 İcraat Komisyonu 243
 İcraat Meclisi 248
 İçel 225
 İki Mes'ele-i Mühimmenin Mâ-ba'dı 226
 İktisad Prensipleri 272
 İlhanlı Devleti 3
 İlhanlılar 3
 İmamzadeler 254
 İmtiyaz Nişanı 260
 İnfâl-i Aşk 227
 İngiliz 20, 29, 34, 38, 395
 İngilizce 234, 257, 270
 İngiltere 22, 33, 202
 İntihab-ı Memurin Komisyonu 241
 İran 226, 260, 265, 272
 İran Şahı 226
 İslam XV, XVII, XVIII
 İsmail Zühdi 134, 158, 248, 251, 252, 253, 388
 İsmail Zühdi Bey 251, 252, 253, 254, 265
 İstanbul XV, XVII, XVIII, 1, 5, 7, 9, 10, 12, 15, 16, 20, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 32, 33, 34, 39, 57, 58, 62, 70, 94, 112, 122, 133, 134, 136, 142, 155, 162, 166, 167, 202, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 232,

233, 234, 237, 239, 240, 241, 242, 244,
245, 248, 250, 251, 252, 254, 255, 258,
259, 261, 266, 267, 270, 272, 273, 274,
278, 280, 286, 287, 288, 289, 290, 291,
292, 381, 386, 388, 389, 390, 391, 392,
393, 394, 395, 396, 397, 398
İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü 286,
287, 288
İstanbul Mebusu 259
İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi 292
İstefan Efendi 33
İşraf 2, 3
İşraf-ı Memalik 2, 3
İtalyan Rönesansı 1
İtalyanca 224
İttihat ve Terakki 269
İzmid 225
İzmir 224, 232, 243, 259, 261, 268
İzmir Başşayanı Müderris Mehmet Emin
232
İzmit Sancağı 80

J

Jön Türkler 252
jurnal 238, 260, 261

K

Kabataş İskeleyi 136
Kadınlar Mektebi 227
Kadri Bey 62, 63, 64
Kaime Kontrol Komisyonu 34
Kal'a-i Sultaniye 244
Kâni Paşa 75, 76
Kanun-ı Esasi XIII, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
71, 90, 98, 100, 104, 116, 126, 132, 135,
150, 157, 164, 165, 174, 181, 183, 187,
194, 205, 206, 207, 211, 216, 217, 220,
258, 273, 274, 275, 294
Kapdan-ı Derya Abdülkadir Paşa 229
Kapı Çukadarı 49, 192, 198, 199, 200
Kapıcıbaşı İsmail Ağa 246
Kaptan İbrahim Paşa Rüşdiyesi 266
Kapudan-ı Derya 220

Kara Todori 33
Karabet Karakaşyan 144
Karacaahmet Mezarlığı 269
Karaisalı Kazası 266
Karakaş Karabet Efendi 148, 159
Karasi Mutasarrıfı 231
Karesi 267
Kasımpaşa Rüstiye Mektebi 255
Kastamonu 231, 241, 243
Kastamonulu Abdülhalim Galib Paşa 258
Kastori Bey 62, 63, 64, 199
Katib-i Evvel Rıza Bey 42, 43
Katib-i Sani Emin Bey 42, 43
kâtip 10, 25, 47, 194, 196, 197, 198
Kavaim Komisyonu 147
Kavanin ve Nizamât 58
Kayalar Kabristanı 227
kaymakam 240, 255
Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa 23,
32, 33, 203, 208, 209, 210, 216, 292, 381
Kemal Bey 194
Kemal Paşa 42
Ketencizade Hacı Mehmed Sadık Efendi
240
Kıbrıs Mutasarrıfı 230
Kırım Harbi 209
Kırım Ordusu Muhasebe Mümeyyizliği 240
Kırım Savaşı 19, 202, 210
Kız Darülfünunu İktisat Muallimliği 271
Kızıltoprak 236
Kırkoc Efendi 157, 158
Kitabet 282
Kocaali 225
Kocalar Mektebi 227
Kocamustafapaşa 252
komiser 182
Komisyon 12, 13, 18, 19, 20, 24, 27, 30, 33,
34, 35, 52, 56, 57, 72, 74, 75, 76, 80, 82,
85, 88, 89, 97, 102, 109, 109, 110, 111,
112, 114, 115, 117, 119, 120, 181, 205,
235, 252, 259, 285, 287
Kontrol Komisyonu Reisliği 259

konturato 12
 Konya 15, 79, 101, 198, 225, 270, 391, 393,
 395
 Konya Vilayet Konağı 79
 Koron de fer 260
 Korön dö Romani 241
 Köstence eski Kaymakamı Pertev Efendi 49
 Kron Dö Prus 272
 Kubbealtı 4
 Kudüs Belediyesi 81
 Kudüs Sancağı Mutasarrıflığı 270
 Kütahya 225

L

L.Hobart 34
 Latif Efendi 42, 43, 45, 48, 49
 Latince 224
 layiha 20, 33, 44, 60, 61, 110, 111, 168, 204
 Le Sage 227
 Lebib Efendi 25
 Legion d'Honneur 256, 272
 Lehçe-i Osmanî 227
 Leopold 256
 linear 257
 Linear Algebra 254, 256, 257, 391
 litografya 274
 liva 309, 361, 362
 Liyakat Madalyası 272
 Londra 224, 234, 235, 259, 274

M

M. Falconnet 20
 M.de Lachenbacher 20, 34
 M.de Ploeu 34
 M.Ibry 34
 maarif 112
 Maarif Meclisi 263
 Maarif Nazırı 225, 233, 234, 237, 391
 Maarif Nezareti 235, 238, 265, 270
 Maarif-i Umumiye Nazırı Edhem Paşa 34
 Mabeyn Başkâtıplığı 233
 Mabeyn Kitabeti 270
 Mabeyn-i Hümayun 221

Macaristan 224
 Maçka 254
 Mahkeme-i Fevkalade Kâtibi 252
 II. Mahmud 227, 293
 II. Mahmud 7, 8, 15, 135, 155, 201, 202
 Mahmud Bey 194
 Mahmud Efendi 42
 Mahmud Nedim Paşa 225, 258
 Mahmut Şevket Paşa 268
 Mahsusat ve Gayrı Mahsusat 256
 Maliye XI, XIII, XVII, XVIII, XIX, 1, 2, 4,
 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 18, 19, 20,
 21, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 49,
 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 62, 63, 64,
 66, 72, 73, 74, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84,
 86, 87, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120,
 122, 123, 124, 126, 128, 129, 132, 133,
 134, 135, 137, 139, 141, 142, 144, 145,
 147, 151, 155, 159, 160, 161, 162, 167,
 169, 170, 173, 174, 176, 177, 180, 181,
 182, 184, 185, 196, 199, 200, 202, 203,
 204, 207, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
 216, 217, 220, 228, 233, 234, 235, 236,
 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244,
 245, 246, 248, 250, 254, 255, 256, 259,
 263, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272,
 273, 274, 275, 278, 284, 285, 286, 287,
 292, 293, 294, 295, 302, 304, 341, 342,
 346, 347, 359, 363, 364, 384, 385, 388,
 389, 394, 395, 397
 Maliye Dairesi 48, 49, 54, 95, 263, 294
 Maliye Dairesi Başkâtibi Sururi Bey 49
 Maliye Dairesi Başkâtıp Muavini Mazhar
 Bey 49, 54
 Maliye Hazinesi 6, 240
 Maliye Hazinesi Varidat Muhasebesi Rume-
 li Odası 240
 Maliye Kâtibi Numan Efendi 43
 Maliye Komisyonu 20, 21, 62, 250
 Maliye Mektupçuluğu 263

- Maliye Müfettişi 20, 267
 Maliye Müsteşarı 63, 72
 Maliye Müsteşarı Hüsnî Efendi 10
 Maliye Müsteşarı Mecid Efendi 33
 Maliye Müsteşarlığı 155, 250
 Maliye nazırı 10, 11, 20, 29, 63, 105, 132, 144, 220, 237, 245, 268, 271
 Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa 63
 Maliye Nazırı Saib Paşa 9
 Maliye Nazırlığı 15, 235, 238, 243, 245, 246, 271
 Maliye Nezareti XI, XIII, XIX, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 18, 19, 20, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 48, 49, 52, 54, 55, 58, 62, 63, 64, 66, 72, 74, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 89, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 135, 137, 144, 145, 147, 159, 160, 162, 167, 169, 174, 180, 181, 182, 184, 185, 202, 203, 207, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 220, 234, 235, 238, 240, 255, 259, 267, 268, 273, 274, 275, 278, 284, 285, 286, 287, 292, 293, 294, 295, 385
 Maliye Nezareti Binası 273, 274
 Maliye Nezareti Müsteşarı Münir Bey 63, 72
 Maliye Nezareti Müsteşarlığı 135, 235, 268
 Maliye Teftiş Heyeti 99
 Manisa 225, 250
 Mansure Defterdarı Nafiz Efendi 7
 Mansure Hazinesi 7
 Mansûrî Zadelere 232
 Mansuroğulları 232
 mareşal 255
 Marki De Ploeuc 20
 Maruzat-ı Maliye Müdürlüğü 246
 Masarifat 10, 12, 30, 43, 63, 73, 75, 82, 83, 116, 212, 237, 242, 275, 297, 318, 319, 343
 Masarifat Hazinesi Muhasebesi 237
 Masarifat Muhasebesi Kâtibi 43
 Masarifat Şubesi 63, 116, 212
 matematik 234, 237, 240, 244, 254, 257
 mazbata odası 53, 54, 196
 Mebusan 57, 58, 59, 60, 90, 126, 212, 286, 295, 365
 Mecâlis-i Âliye 230
 Mecidi 114, 226, 236, 238, 241, 243, 253, 256, 260, 263, 265, 269, 272
 Mecidi Nişanı 226, 236, 241, 253, 256, 260, 265, 269, 272
 Meclis XIII, XVII, XVIII, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 67, 71, 72, 90, 99, 100, 101, 104, 115, 135, 137, 143, 147, 155, 156, 159, 160, 166, 189, 202, 204, 206, 207, 212, 214, 215, 216, 220, 224, 225, 228, 246, 252, 255, 258, 263, 265, 268, 275, 280, 282, 286, 290, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 300, 306, 305, 307, 308, 309, 310, 344, 348, 365, 384, 385, 386, 396
 Meclis Başkanlığı 259
 Meclis genel kurulu 11
 Meclis-i Ahkâm-ı Adliye 10, 44, 47
 Meclis-i Âli-i Hazain 21, 23, 24, 25, 27, 43
 Meclis-i Âli-i İcraat 57
 Meclis-i Ayan 226
 Meclis-i Maliye 11, 12, 13, 19, 40, 263
 Meclis-i Mebusan 60, 194, 197, 199, 212, 225, 246, 290, 294, 300
 Meclis-i Muhasebe 9, 10, 11, 12, 13, 19, 27, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 54, 155, 189
 Meclis-i Muhasebe-i Maliye 9, 10, 11, 12, 27, 36, 38, 40, 155
 Meclis-i Tanzimat 11
 Meclis-i Umumi 10, 60, 61, 67, 71, 72, 206, 275, 280, 282, 290
 Meclis-i Vâlâ 11, 13, 14, 16, 24, 25, 33, 37, 43, 44, 49, 52, 55, 56, 156, 204, 215, 220, 224, 225, 228, 252, 300, 306, 307, 318, 396

- Meclis-i Vala Azalığı 225
 Meclis-i Vala Mazbata Odası 252
 Meclis-i Vükela XVII, XVIII, 11, 29, 31, 61, 99, 100, 104, 135, 137, 156, 160, 166, 202, 206, 207, 216, 220, 268, 287, 290, 292, 297, 298, 348, 384, 385
 Meclisi-i Âli-i Hazain 22
 Mecmua-i Zühdiye 236
 Mehmed Ağa 49, 200
 Mehmed Cemil 24
 Mehmed Emin Âli Paşa 21, 208
 Mehmed Emin Efendi 42, 43, 45, 46, 47, 49, 51, 115, 204, 215, 228
 Mehmed Emin Paşa 57, 242, 243, 244
 Mehmed Hilmi Efendi 264
 Mehmed Mucib Bey 135
 Mehmed Paşa 24, 55, 229, 230, 231, 232
 Mehmed Rasih Bey 265, 266
 Mehmed Rifat 234, 266, 267, 268, 269
 Mehmed Rifat Bey 266, 269
 Mehmed Rüşdi Paşa 21, 22, 23
 Mehmed Sadık Paşa Konağı 288, 289
 Mehmed Tefrik Bey 270, 271, 272
 Mehmet Cemal Bey 166, 172
 Mehmet Nuri Efendi 231
 Mehmet Rasih Bey 158
 Mehmet Ruhittin Efendi 223
 Mekteb-i Fünun-u Harbiye 255
 Mekteb-i Fünun-u Maliye 112
 Mekteb-i Harbiye 254
 Mekteb-i Maarif-i Adliye 234, 246, 251
 Mekteb-i Mülkiye 176, 186
 Mekteb-i Osmani 255
 Memalik 2, 3, 4
 Memleketeyn 224
 Memluk Devleti 3
 Memlûklüler 2
 Menafî Sandıkları 79
 Menemenlizade Hacı Ahmed Bey 266
 Merâkî ve Dekbazlık 227
 Merit Sevil 260
 Mesalih-i İflasiye Komitesi 258
 Mesalih-i Umumiye 52
 Mesalih-i Umumiye Kısmı 52
 Meskûkât Müdürü Mihran Bey 33
 I. Meşrutiyet 98, 220, 280
 II. Meşrutiyet XII, XIV, 70, 131, 133, 140, 200, 273, 286, 290, 293, 295
 Midilli Sancağı 182
 Milliyetçilik 227, 388
 Mimar Ahmed Efendi 280
 miralay 255
 mirliva 255
 Mithat Paşa 56
 Molière 227, 394
 Muğla 225
 Muhacirîn Komisyonu 243, 284, 285, 286, 287
 Muhacirîn Komisyonu Heyeti 285
 Muhacirîn Komisyonu heyeti reisi Rıza Paşa 285, 288
 Muhakemat XIII, 25, 45, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 56, 90, 96, 97, 204, 205, 224, 231, 233, 251, 274
 Muhakemat Dairesi 48, 52, 54, 56, 90, 97, 205, 275
 Muhakemat Dairesi Başkatibi Akif Efendi 49
 Muhakemat Dairesi Başkâtip Muavini Zihni Bey 49
 Muhakemat Dairesi Kalemî 25
 Muhakemat-ı Cezaiye 229
 Muhakeme Daireleri 139, 294
 Muhakeme Dairesi 53, 96, 98, 200, 204, 294
 Muharrem Kararnamesi 184
 muhasebatı umumiye cetvelleri 180
 Muhasebe Dairesi 173
 muhasebe mümeyyizi 50, 54, 96, 173
 muhasebeci 94
 Muhassıl 15, 18
 Muhtar Efendi 40
 mukayyid 195, 197
 Murassa İftihar Nişanı 260
 Murassa Mecidi Nişanı 241, 260, 265
 Murassa Osmani Nişanı 226, 241, 260, 272

Mustafa Efendi 81, 157
 Mustafa Naili Paşa 225
 Mustafa Nuri 158, 232, 233, 234, 389, 390,
 391, 392, 393, 394, 397
 Mustafa Nuri Paşa 158, 232, 233, 234, 389,
 390, 392, 393, 394, 397
 Mustafa Reşid Paşa 20, 202, 208, 224, 393
 Musul 268, 291
 Musul eski valisi Arifi Paşa 291
 mutasarrıf 18
 mübeyyiz 196
 müddeiumumi 61, 66, 101, 102, 117, 164,
 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172,
 181, 188
 Müfettiş 34, 99, 309, 359, 360, 361, 363, 364
 Mühendis Mektebi İktisat Muallimliği 271
 Mühendishane-i Berr-i Hümayun 224, 254,
 255
 mülazım 64, 116, 186, 187, 188
 Mülkiye 42, 94, 108, 112, 124, 133, 134, 135,
 151, 156, 163, 166, 167, 175, 191, 241,
 245, 250, 260, 270, 271, 272, 302, 304,
 309, 340, 390
 Mülkiye Tekauud Sandığı 124, 163
 mültezim 13, 18, 45, 55, 205, 275, 294, 321
 mümeyyiz 2, 11, 36, 46, 64, 65, 73, 79, 83, 90,
 113, 116, 118, 146, 152, 168, 173, 174,
 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182,
 183, 184, 192, 194, 196, 237, 240, 305,
 324, 339, 340, 341, 343, 344, 347
 Mümeyyiz Fethi Efendi 79
 mümeyyizi evvel 176
 mümeyyizi sâni 176
 Münir Bey 72, 249
 Müntehabât-ı Durub-ı Emsâl 227
 Müslim 24
 Müslüman 223, 293
 müşavirlik 245
 Müşrif 2
 müşrif-i Mülk 2
 mütercim 25, 88
 Mütercim-i Evvel 224

N

Naci Bey 194, 195, 197
 Nafia Fen Mektebi İktisat ve Mali Kanunlar
 Muallimliği 271
 Nafia Komisyonu 241, 255, 259
 Nafia Meclisi 237
 Nafia Nazırı 230, 248, 261
 Nafia Nazırlığı 235, 248, 259
 Nafia Nezareti 23, 182, 235, 248, 256, 286,
 287, 288
 Nafiz Bey 54
 naib 2
 Namık Kemal 267
 Nazif Bey 25, 73, 114
 Necib Efendi 42, 43
 Neo-grek 280
 Netayicü'l-Vukuat 233, 394
 nezaret 16, 23, 29, 34, 58, 59, 74, 84, 109,
 116, 1185, 153, 169, 182, 192, 207, 213,
 216, 217, 218, 235, 245, 250, 255, 280,
 285
 Nişan-ı Osmani 24
 Niyazi Efendi 194
 Nizamât 45, 49, 55, 58, 206
 Nizamiye Muhasebeciliği 237
 nizamname 11, 24, 36, 44, 45, 46, 47, 49, 55,
 57, 60, 67, 99, 111, 113, 151, 176, 190,
 204, 205, 215
 Nureddin Efendi 194
 Nuri Bey 182
 Nüzhet Efendi 43, 52, 53, 54

O

Ohannes Efendi 33, 34, 40, 62, 63, 64, 81,
 82, 114, 117, 134, 136, 140, 158, 168,
 248, 249, 302, 364, 365, 366
 Okumuş Kadınlar 227
 Ordu-yı Hümayun Muhasebe 43
 Orman ve Meadin Nezareti 125, 126, 237
 Orman ve Meadin Umum Müdürlüğü 235
 Osman Bey 194
 Osmani Nişanı 226, 236, 238, 241, 253, 256,
 260, 265, 269, 272
 Osmanlı XI, XII, XIV, XV, XVII, XVIII, 2,
 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17,

18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 55, 56, 62,
63, 70, 72, 75, 76, 77, 82, 99, 101, 102,
103, 104, 106, 108, 109, 110, 112, 114,
115, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 131,
133, 135, 142, 143, 145, 147, 154, 155,
159, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 169,
171, 172, 173, 177, 181, 182, 183, 184,
185, 186, 187, 193, 198, 199, 201, 202,
203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211,
213, 214, 216, 219, 220, 225, 232, 233,
234, 235, 237, 238, 239, 242, 245, 256,
257, 259, 261, 263, 269, 270, 271, 273,
274, 280, 283, 285, 287, 293, 294, 295,
383, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394,
395, 396, 397, 398

Osmanlı Bankası 238

Osmanlı Devleti XII, XIV, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 12,
14, 15, 21, 22, 23, 27, 29, 32, 33, 35, 36,
37, 38, 55, 56, 70, 75, 76, 99, 106, 115,
122, 126, 127, 133, 147, 155, 169, 171,
172, 177, 183, 184, 186, 193, 199, 202,
203, 205, 206, 210, 214, 219, 221, 225,
257, 285, 293, 294, 296, 397

Osmanlıca 164, 398

Osmanlı-Rus Savaşı Mültecilerine Yardım
Komitesi 259

Osmanlı-Yunan Savaşı 259

Ömer Akbulut 238

P

Padişah 33, 82, 97, 101, 106, 110, 111, 133,
138, 142, 146, 150, 159, 202, 203, 207,
208, 225, 263

Papa 241

Paris 22, 209, 210, 223, 225, 231, 234, 235,
250, 255

Paris Sefaret Kâtipliği ve Müsteşarlığı 223

Paris Sefareti 224

pasaport 88

Pendik 272

Pertev Bey 53

Peteran Kalfa 284

pilastrılar 278

Posta Müdürlüğü 246

Posta ve Telgraf Nezareti 85

postahane 12, 278

Preveze Kasabası 265

pul 181, 361

R

Rabia 260, 263

Raif Efendi 140

Ramazan Bayramı 121, 123

Rasih Efendi 43, 134

Rauf Paşa Konağı 285, 286, 287, 288

Refik Bey 54, 194

reis XIV, 34, 42, 43, 45, 50, 51, 52, 56, 58, 59,
60, 63, 64, 66, 74, 89, 98, 100, 101, 131,
135, 136, 138, 139, 140, 141, 145, 149,
150, 152, 164, 173, 178, 179, 191, 192,
195, 210, 221, 229

Reis Mehmed Emin Efendi 45

Reis-i sani XIV, 50, 139, 141

Reji Nezareti 265

Reşid Bey 42

Rıfat 33, 53, 62, 63, 64, 113, 117, 149, 153,
209, 396

Rıfat Efendi 53, 62, 63, 64, 113, 149, 153

Rıza Bey 45, 189

Rıza Mehmed Bey 246, 247

Ridaniye Savaşı 3

riyaziye 255

Romanya Kralı 241

Rub'u Tahtası 256

Rumca 265

Rumeli 4, 12, 15, 43, 226, 227, 228, 233, 240

Rumeli Hisarı 227

Rumeli ve Anadolu Defterdarlığı 4

Rus Sefiri 220

Rusya 202, 224, 237

Ruus-ı Hümayun Mülazımı 234

Rüsumat Emaneti 138, 156, 237, 240, 245,
259, 385

Rüsumat Eminliği 225

Rüsumat Meclisi 43, 240

Rüsum-ı Sitte İdaresi 235
 rütbe-i bâlâ 157
 rütbe-i saniye sınıfı 25
 rütbe-i ülâ 157

S-Ş

Sabit Bey 167, 171
 Sadaret XI, XIV, XVII, XVIII, 9, 15, 19, 21,
 22, 23, 25, 28, 30, 34, 36, 37, 40, 41, 43,
 44, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 61,
 63, 64, 65, 66, 72, 74, 79, 80, 81, 82, 97,
 98, 100, 101, 102, 105, 108, 109, 117,
 121, 122, 123, 124, 125, 132, 133, 134,
 137, 138, 140, 142, 145, 146, 147, 148,
 150, 151, 152, 154, 158, 159, 160, 162,
 165, 167, 170, 171, 172, 175, 177, 182,
 185, 187, 188, 190, 191, 194, 199, 203,
 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212,
 213, 214, 215, 216, 217, 218, 221, 225,
 226, 233, 263, 275, 284, 285, 286, 287,
 288, 290, 291, 294, 348, 383, 385
 Sadrazam 32, 33, 39, 56, 65, 112, 144, 156,
 203, 209, 213, 216, 220, 292
 Sadrazam Fuad Paşa 210
 Sadullah 25, 48, 49
 Saffet Bey 73
 Sağ Kol Müfettişliği 225, 395
 Sahib Bey 52, 53, 75
 Said Efendi 62, 63, 64, 66, 157
 Said Paşa Kabinesi 250
 Saint Louis Lisesi 224
 Sait Halim Paşa 268
 Sait Paşa 112, 233
 Sakız Ohannes Efendi 62, 63, 165, 166, 167,
 172, 302
 Sakız Ohannes Paşa 166
 Sakızlı Ohannes Efendi 167
 Saks Dukalığı Grand Krova Saxe Ernestine
 272
 Salih Bey 52, 194
 Salih Efendi 46, 53, 228
 Salih Paşa 18
 Salih Rifat Efendi 53

Salomon Mührü Nişanı 272
 Sami Efendi 52
 Sami Paşa 75
 Sanayi Sergisi 171, 225
 saniye 25, 238, 265, 269
 sarraf 12, 13, 18, 19, 27, 45, 46, 55, 97, 124,
 205, 275, 294
 Sarrafan Komisyon Reisi Remzi Efendi 52
 Sarrafan Komisyonu XIX, 52
 Saruhan Sancağı Mutasarrıflığı 235
 Savruk 227
 Sayıştay XII, XV, XVIII, 5, 13, 18, 24, 28, 38,
 57, 58, 70, 96, 101, 135, 210, 228, 239,
 242, 248, 251, 252, 253, 265, 266, 270,
 293, 386, 389, 390
 Sayıştay Kanunu 58
 Sefaret Kâtibi 224
 Selanik 15, 53, 241, 242, 244, 259, 267, 270
 Selanik Rüsumat Nazırı Sadık Efendi 53
 Selçuklular 2
 III. Selim 7
 Sen Noraye ve Moris 260
 Serasker 220, 230, 237, 240
 Seraskerlik 275
 Serez 244
 Sergi Halifesi 5
 sergi muhasebecisi Kadri Efendi 10
 Sergi Nazırı 5
 Server Paşa 248
 Sevkiyat Memurluğu 244
 Sıhhiye Dairesi 80
 Sıhhiye Nezareti 218
 Sırbistan 224
 Sırp 241
 Silistre 15
 Sivas 15, 230
 Sultan 3, 4, 5, 8, 14, 15, 20, 23, 27, 28, 30,
 31, 32, 33, 35, 37, 61, 62, 63, 67, 74, 97,
 100, 101, 117, 122, 155, 202, 203, 204,
 205, 206, 207, 209, 210, 212, 215, 227,
 230, 238, 241, 245, 250, 251, 280, 291,
 295, 388, 389

Sultan Abdülaziz 23, 38, 203, 204, 205, 209, 238
 Sultan Abdülmecid 280
 Sultan II. Abdülhamid 8, 205, 206, 207, 227
 Sultan II. Mahmud 5, 14, 15, 27, 202, 227, 241, 245, 291
 Sultan II. Mahmud Türbesi 227, 241, 245, 291
 Suriye Defterdarlığı 267
 Sur-u Sultani 274
 Sururi Bey 48, 49, 53
 Süleymaniye Camii Mezarlığı 233
 süvari miralay 237
 Süvari Zabitanlığı 234
 Süver 241
 şahadetname 114
 Şahin Bey 167
 Şakir Bey 121
 Şakir Efendi 83, 113, 154
 Şam Defterdarı 229
 Şark 224
 Şayan Hanım 260
 Şecere-i Türki 227
 Şefik Bey 108, 194, 251, 252
 Şehremaneti XVIII, 12, 181, 284, 291, 292, 385
 Şekib Bey 175
 Şemsi Efendi 10
 Şerif Ali Efendi Konağı 290
 Şevki Efendi 42
 Şeyh Naili 252
 Şeyhülislam 220
 Şir-i Hurşit 260, 265
 Şirket-i Hayriye 16
 Şirvanî Ahmed Hamdi Efendi 270
 Şûrâ-yı Devlet 56, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 72, 75, 91, 98, 107, 110, 125, 126, 148, 160, 166, 171, 176, 181, 185, 206, 221, 225, 230, 231, 237, 241, 245, 248, 250, 251, 252, 260, 267, 271, 284, 285
 Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi 250, 252
 Şûrâ-yı Devlet Kavanin ve Nizamât Dairesi 58

T

Tabib-i Aşk 227
 Tahir Efendi 147, 194
 Tahir Paşa 254, 256
 Tahran 224
 Tahrirat Kalemî 77, 118, 187, 232
 tahrirat odası 48, 169, 199, 196, 197
 tahrirat ve evrak kalemî 114
 Tahsilât İdaresi Müdürlüğü 267
 Tahsil-i Emval Nizamnamesi 86
 Tahsin Efendi 45, 142, 254
 Takova Nişanı 241
 Taksim XV, 136
 Takvim-i Ticaret 258
 Talat Bey 158
 Talat Efendi 45
 Tanzimat XI, XII, XIII, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 17, 19, 29, 32, 38, 44, 58, 60, 107, 115, 131, 142, 156, 164, 181, 198, 201, 202, 208, 214, 220, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 250, 252, 273, 285, 288, 293, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 396
 Tanzimat Fermanı 8, 14, 15, 202
 tarihî yarımada 280, 287
 Tarık-ı Farz ve'l-Hata 256
 Tartûf 227
 Taşkılla 254
 Techizat-ı Askeriye Nezareti 250
 Teçhizat Nazırı 268
 Teçhizat-ı Askeriye Nezareti 290
 Tediye-i Kavaim İdaresi 34, 35
 Tediye-i Kavaim-i Nakdiye 34
 Teftişi Muameleatı Maliye Nizamnamesi 99
 teğmen 255
 Tekauğ nizamnamesi 163
 Tekauğ Sandığı 81, 107, 149, 163, 191, 285
 Telemak 227
 Telgraf 24, 85, 108, 122, 125, 360
 Telgraf Müdürü Ağaton Efendi 24
 Telgraf ve Posta Nezareti 108
 Telhis-i Hisab 239
 Telhis-i Hukuk-u Düvel 260

Temyiz Mahkemesi 220, 233
 Tensik Komisyonu 268
 Tensik-i Askerî Komisyonu 256
 Tensik-i Kuyud-u Devair-i Hesabiye Komisyonu 109, 110
 Tensik-i Maaşat Kararnamesi 124
 Terakki Müdürü Sakızlı Mehmed Nadir 252
 Tercüman-ı Ahvâl 143
 Tercümân-ı Hakikât 114, 135, 136, 138, 143, 153, 213, 244, 245, 249, 387
 Tercüme Kalemî 231
 Tercüme Odası 25, 223, 224, 258
 Tercüme Odası Birinci Sınıf Kâtipliği 224
 Tercüme Odası Mümeyyizi 224
 Tersane Tercümanlığı 223
 Teshilat Sandığı 124, 125
 Tesiat-ı Askeriye İaneleri 236
 Tevfik Efendi 109, 113, 114
 Tevfik Paşa 156, 254, 257, 260, 271, 396
 Tevhid-i Mübayaat Komisyonu 268
 Tıbbiye 108, 255
 tımar 76
 Tırnova 252
 Ticaret Birinci Meclisi 231
 Ticaret Hukuku 259
 Ticaret Kanunu 259
 Ticaret Mahkemesi 258
 Ticaret Nazırı 230, 248
 Ticaret Nezareti 37, 97, 235, 248
 tiyatro 227
 Tokat 259
 Tokat Hadisesi 259
 Topal Rifat Bey 267
 Tophane 74, 75, 86, 105, 113, 220, 226, 255, 258
 Tophane Müşiri Damat Mahmut 226
 Tophane-i Âmire Fabrikaları 255
 Tophane-i Âmire Muayene Komisyonu 255
 Tophane-i Âmire Müşirliği 113, 258
 Topkapı Sarayı 6, 274, 391, 392, 394
 Topkapı Sarayı Müzesi 274

Trablusgarp 230, 250
 Trabzon 119, 182, 231, 238, 240, 250
 Tuna 231, 244, 252
 Türk XVIII, 3, 4, 14, 57, 104, 134, 151, 165, 166, 202, 206, 207, 211, 216, 224, 227, 232, 241, 256, 261, 270, 274, 293, 388, 391, 392, 393, 397
 Türkçe 20, 21, 164, 219, 228, 236, 240, 248, 398
 Türk-İslam 3, 4
 Türk-İslam Devletleri 4

U

Umur-ı Maliye Heyet-i Teftişîye Nizamnamesi 99
 Umur-ı Müdürü 254
 Umur-ı Nafia Komisyonu 255
 Umur-ı Teftişîye 120
 Usûl-i Defteri 113, 234
 Usul-i İlmi-i Hesap 256
 Usûl-i Mimârî-i Osmanî 228
 Usul-ü Müza'efe Dersi ve Ticari Usûl Dersi 114

V

V. Murad 205
 vali 18, 30, 261
 Van 85, 238, 267
 Varidat 73, 234, 240, 242, 268, 302
 varidat muhasebecisi Saîd Efendi 10
 Varidat Muhasebesi Dairesi 234
 Varidat ve Bank Muhasebeleri 235
 Varidat-ı Umumiye Muhasebeciliği 235
 Vasıf Efendi 194
 vezir 4
 Veznedar Başı 5
 Victor Hugo 227
 Vidin 15, 245, 254
 Viyana 228
 Voltaire 227

W

Washington 255

Y

- Yahya Naci Efendi 223
 yarbay 255
 Yaver-i Ekremlik 255
 Yavuz Sultan Selim 5, 238
 Yemen 245, 270
 Yeni Mezarlık 272
 Yeniçeri Ocağı 7
 Yolcu Pasaportları Muayene Müdürlüğü
 224
 Yorgo Kalfa 280
 Yunan Hükûmeti 138, 241, 260
 Yunan Madalyası 236
 Yunan Muharebe Madalyası 272
 Yusuf Ziya 237, 238, 239, 388, 389, 391, 394
 Yüksek Mühendis Mektebi 271
 Yüksek Tetkik Mahkemesi 32

Z

- zabıt kâtibi 165, 166, 172, 197
 zatürre 236
 Zeki Paşa 260
 Zeyl-i Usul-ü Cebir 256
 Zihni Efendi 48, 53, 54
 Zimemat Komisyonu 12, 18, 19, 27
 Ziya Bey 121
 Zor Mutasarrıflığı 252
 Zor Nikâh 227
 Zoraki Tabip 227
 Zühdü Bey 121, 133, 158, 166, 194, 248,
 251, 388
 Zühtü Efendi 114, 155

EKLER

A. Divan-ı Muhasebat Kuruluş İradeleri

1. 29 Mayıs 1862 Tarihli İrade (EK-I)

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i şâhânete teşebbüs olunmuş olan ıslâhât-ı mâliyenin esâsı müşkilât-ı hâliyenin esbâb-ı indifâ'ını bulmakla berâber idâre-i âtiyeyi te'mîn için muvâzene usûlünün bir sûret-i sahîha ve kaviyyeye rabtı yani masârifât-ı devletin vâridât-ı hâsılâya göre ta'yîni ile îrâddan ziyâde masraf idilmemesi için her bir me'mûr dâ'iresine tahsîs olunan masrafın haddini geçmeyerek sene âhîrinde muvâzenesine göre masrafı hesabını virmesi ve îrâd tarafında dahi hazine-i devlete gelen vâridâtın mecârisinde telef olmayarak doğruca getirülmesi kaidelerinden ibâret olub bu dahi her devletde olduğu gibi umûr-ı hesâbiyenin bir Mahkeme-i Kübrâ-yı Tedkîk'e havâlesiyle hâsıl olacağına ve Divan-ı 'Âlî-i Muhasebe nâmıyla bir meclis teşkîli tahattur olunarak bunun nizâmı lâyihası derdest-i tanzîm ve takdim olub fakat esâsı makrûn-ı emir ve irade-i seniyye-i hazret-i padişâhî buyurulduğu hâlde şimdiden re'isinin nasbıyla kavâ'im-i nakdiyenin tedâvûlden alınması ve düyûn-ı müteferrikanın tedkikiyle tesviyesi komisyonları dahi ana havâle olunarak bu işler bitdikde zikr olunan Divân a'zâsının ta'yîniyle nizâmı mücebince işine başlattırılması her hâlde fevâ'id-i maddiye ve ma'neviyeyi hâsıl ideceğine binâ'en bu riyâsete bir münâsib zat düşünülerek Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı 'Atûfetlü Ahmed Vefik Efendi Hazretleri derkâr olan dirâyet ve ma'lûmâtından başka gâyet 'iffet ve istikâmet ashâbından olmasıyla Meclis-i Vükelâ a'zâsından olmak ve Defter-i Teşrifât'da Mâliye Nezâreti'nin altında bulunmak üzere Divan-ı Muhâsebe Riyâseti'nin müşârûnileyhe tevcihi ve bu hâlde açılacak olan Evkâf Nezâreti'ne dahi oraca teşebbüs olunmuş olan ıslâhat ve hüsn-i idâresinin devamı için müstakim ve 'aff bir zatın ta'yîni lâzım olduğuna ve Sadâret Müsteşârı 'Atûfetlü Hakkı Bey Efendi Hazretleri sıfât-ı matlûbeyi câmi' olacağından müşârûnileyhin dahi nezâret-i mezkûreye ta'yîni ile açılacak

müşteşarlık hizmetinin dahi haysiyyet ve dirâyet-i müsellemesi iktizâsınca Mâliye Nâzırı 'Atûfetlü Mümtaz Efendi Hazretlerine ve Mâliye Nezâret-i Celîlesinin dahi umûr-ı mâliye ve ahvâl-i hazâ'ine derkâr olan ma'lûmâtı ci-hetiyle rütbesinin bâlâya terfî'yle Mâliye Müşteşarı Sa'âdetlü Mecid Efendi Hazretlerine tevcihi ve müşteşarlık ma'âşî otuz beşbin ve Mâliye Nezâreti ma'âşî elli bin ve Evkâf Nezâreti kırk bin gurusu ise de bu üç memuriyet bir derecede bulunduğundan her birine kırkar bin gurusu virilerek hâsıl olacak beş bin gurusu ve tasarruf üzerine Divan-ı Muhâsebe'nin umûm masârifî için yapılacak tahsisât-ı cedîdeden yirmi beş bin gurusu 'ilâvesiyle Ahmed Vefîk Efendi Hazretlerinin me'mûriyet-i cedîdesi için otuz bin gurusu ma'âş tahsîsi münâsib gibi vârid-i hâtır-ı 'aciz mezâhir olmuş ise de, yine her ne vechle emr ü fermân-ı hakâ'ik-beyân-ı hazret-i şehinşâhî şeref-sudûr ve sünûh buyuru-lur ise mantûk-ı celîli infâz olunacağı beyanıyla tezkire-i senâverî terkîmine ibtidâr olundu efendim.

Fî Selh-i Zilkâ'de 1278 (29 Mayıs 1862).

Ma'rûz-ı câker-i kemîneleridir ki.

Hâme-i zîb olan iş bu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri manzûr-ı Şevket-Mevfûr-ı Cenâb-ı Padişâhî buyurulmuş ve istîzân-ı sâmi-i âsâfâneleri vechile Meclis-i Vükelâ a'zâsından olmak ve Defter-i Teşrifât'da Mâliye Nezâretinin altında bulunmak üzere Divan-ı Muhasebe Riyâseti'nin müşârünileyh Ahmed Vefîk Efendi'ye tevcihi ve Evkâf Nezâretine müşârünileyh Hakkı Bey Efendi'nin ta'yini ile müşteşarlık hizmetinin müşârünileyh Mümtaz Efendi'ye ve Mâliye Nezâreti'nin rütbesinin bâlâya terfî'yle müşârünileyh Mecid Efendi'ye tevcihi ve ma'âş husûsunun dahi ber-vech-i muharrer tesviye-i îcâbî müt'e'allık ve şeref-sudûr buyurulan emr ü fermân-ı hümayûn-ı hazret-i mülûkâne muktezâ-yı münîfinden bulunmuş olmakla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî Selh-i Zilkâ'de 1278 (29 Mayıs 1862).

BOA. İDH, Nu. 33173, 29 Mayıs 1862.

2. 25 Şubat 1863 Tarihli İrade (EK-II)

'Atûfetlü Efendim Hazretleri

Ma'lûm-ı 'âlî buyrulduğu üzere hazâ'inin umûr-ı hesâbiyesini rü'yet ve tedkik için Divân-ı Muhâsebât nâm ve 'unvânıyla bir hey'et teşkil olunması tasavvur kılınarak bunun riyâsetine dahi otuz bin guruş ma'aş tahsisile 'atûfetlü Vefik Efendi Hazretleri ta'yîn buyrulmuş ise de hey'et-i mebhûsenin te'sis ve teşkilî epeyce masrafa tevakkuf idüb öyle fevkal'âde ma'aş ve masârifât vukû'unu ihtiyâra ise teşebbüs olunan tasarrufât ve tenkihât nâ-müsâ'id olduğuna ve Mâliye Nezâret-i Celîlesi cânibinden beyân ve ifâde kılındığı vechile Meclis-i Muhâsebe-i Mâliye 'umûm-ı muhâsebâtın rü'yetine merci' ve mevki' olarak ânın ıslâhât-ı mukteziyyesi icrâ olunduğu hâlde divân-ı mezkûrun teşkiline hâcet olmayub bu dâhî sâye-i şevket-vâye-i hazret-i pâdişâhîde derdest-i mütâlâ'a ve istizân bulunduğu ve bu kere Ticâret Nezâret-i Celîlesi'ne me'mûr buyurulan devletlü Edhem Paşa Hazretleri'nin Meclis-i Vâlâ Kavânin Dâ'iresi'nde olan yeri açık idiğüne mebnî cümle tasarrûfât dan olmak üzere ma'aş-ı mezkûrdan onbeş bin guruş şehriye ile müşârûnileyh Vefik Efendi'nin dâ'ire-i mezkûre a'zâlığına me'mûr buyurulması ve diğer on beş bin guruşunun dahi derdest tanzim ve takdim olan tasarrufât defterine 'ilâveten hazine-mânde ve meclis-i mezkûrun bir an evvel ıslâhıyla nezâret-i müşârûnileyhâ tarafından yapılacak karâr nâmenin 'arz ve ifâde ittirilmesi geçen gice 'akd olunan Encümen-i Mahsûs-ı Vükelâ müzâkerâtından bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân isâbet beyân hazret-i şehriyâri her ne sûretle müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise ona göre ifâ-yı muktezâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâ-veri terkîm kılındı efendim.

Fi 5 N [Ramazan] sene 1279 (24 Şubat 1863).

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki.

Resîde-i dest-i tevkîr olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri manzûr-ı me'âlî-mevfûr-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve istizân-ı 'âlî âsâfâneleri üzre ma'aş-ı mezkûrdan on beş bin guruş şehriye ile müşârûnileyh Vefik Efendi'nin dâ'ire-i mezkûre a'zâlığına me'mûr olunması ve diğer on beş bin guruşun dahi defter-i mezbûra ilâveten hazine-mânde ve meclis-i mezkûrun bir an evvel ıslâh ile nezâret-i müşârûnileyhâ tarafından yapılacak karâr nâmenin 'arz ve ifâde ittirilmesi müte'allik ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı münifinden bulunmuş

3. 4 Kasım 1879 Tarihli İrade (EK-III)

‘Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Devâ’ir-i Mülkiye ve sâ’irede bulunan defterdâr ve muhâsebeci ve mal me’mûru ve sandık emînleri ve kuvve-i cündiye idâre me’mûrları gibi emvâl-i devleti kabz ve sarfa me’mûr ve idâre-i mâliyeden mes’ûl olan bi’l-cümle me’mûrînin ve ‘umûmen idâre-i belediye ve hastahâne ve ıslâhhâne ve mekâtib-i sanâyi’ menâfi’ sandıkları gibi te’sîsât-ı ‘umûmiye mal me’mûrlarının rûyet-i muhâsebât ve lede’l-hâce icrâ-yı muhâkemâtına me’mûr olmak ve müstakilü’l-rey olub karâr ve hükümlerine gerek Maliye Nezâreti’nden ve gerek hiç bir taraftan müdâhale olunmamak ve üç ayda bir kere devletin ahvâl-i ‘umûmiye-i mâliyesini taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhiye lieclî’l-‘arz başvekâlet makâmına bildirmek üzere bir Dîvân-ı Muhâsebât teşkilî mukarrer ve elzem olduğundan ehliyet ve umûr-ı mâliyede ma’lûmâtı cihetiyle ‘atûfetlü Ohannes Efendi Hazretleri’nin Dîvân-ı mezkûr riyâsetine ve Şûrâ-yı Devlet A’zâsından ‘atûfetlü Sa’îd Efendi ve Mâliye Nezâreti Mu’âvini sa’âdetlü Kadri Beğ Efendi ve Rûsûmât işlerinde me’mûriyeti mesbûk sa’âdetlü Edvars Efendi ve Tedkikât-ı Mâliye Komisyonu A’zâsından sa’âdetlü Rıfat Efendi ve Erzurum Defterdârı sa’âdetlü Hâcî ‘Âkif Efendi hazerâtı ile Hüdâverdioğlu sa’âdetlü Ohannes Efendi ve sa’âdetlü Kastro Beğ’in a’zâlığına ve sa’âdetlü Sakız Ohannes Efendi’nin dîvân-ı mezkûr müdde’i-i ‘umûmîliğine ta’yinleri ve bunlardan Hüdâverdioğlu Ohannes Efendi ile Kastro Beğ ve Sakız Ohannes Efendi’nin Islâhât-ı Mâliye Vâridât-ı Kısmî Komisyonu’na dahi muvakkaten devâm eylemeleri ve ilerüde dîvân-ı mezkûr a’zâsı ‘adedinin ta’yin olunacak hadd-i nizâmîsine iblâğı hakkında irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî ne merkezde şeref müte’allik buyrulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkîre-i senâ-verî terkîm kılındı efendim.

16 Zilkâde sene 96 (1 Kasım 1879)

Ma’rûz-ı câker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i tanzîm olan işbu tezkîre-i sâmiye-i vekâlet-penâhîleri manzûr-ı hümayûn hazret-i pâdişâhî buyrulmuş ve ber-müceb-i istizân vezâ’if-i mezkûre ile mükellef olmak üzere bir Dîvân-ı Muhâsebât teşkilîyle riyâsetine Ohannes Efendi’nin a’zâlığıyla müdde’i-i ‘umûmîliğine müşâr[unileyh] ve mûmâileyhimin ta’yinleri ve mu’âmele-i müteferri’anın

İfâsı müte'allik ve şeref-südûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-i mülûkâne mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmağla ol bâbda emrû fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

19 Zilkâde sene 96 (4 Kasım 1879).

BOA, *i.DUIT*, Nu. 59/4, 4 Kasım 1879, lef 1.

4 Kasım 1879 tarihli Divan-ı Muhasebat İradesi'nin orijinal metni;

[illegible]

۱۸
 ۲۵
 ۳۰
 ۳۵
 ۴۰
 ۴۵
 ۵۰
 ۵۵
 ۶۰
 ۶۵
 ۷۰
 ۷۵
 ۸۰
 ۸۵
 ۹۰
 ۹۵
 ۱۰۰

Duit 59/4

B. Nizamnameler ve Kararnameler

1. 7 Kasım 1863 Tarihli Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi (EK-IV)

Mücebince 'Amel Oluna

Divân-ı Muhâsebât'ın sûret-i teşkil ve tanzîmine dâ'ir takdîm olunan lâyihadır.

Birinci Mâdde: Devlet-i 'Aliyye'nin kâffe-i umûr-ı hesâbiyyesi için bir Divân-ı Muhâsebât teşkil ve tanzîm kılınmıştır.

FASL-I EVVEL

Divân-ı Muhâsebât'ın vezâ'if-i mürettibesi ve sûret-i tertibiyyesi beyânındadır

İkinci Mâdde: Divân-ı Muhâsebât usûlen îrâd ve masraf-ı muhâsebesini 'arz itmeğe mecbûr olan kâffe-i devâ'ir ve me'mûrünün virdükleri muhâsebâtı rûyet ve tedkika ve Hazîne-i Mâliye'ye bilâ vâsıta merbût olan bi'l-cümle mal sanduklarının teftişine ve Maliye Hazînesi'ne doğrudan doğruya mensûb olan mal me'mûrlarını intihâba ve lede'l-iktizâ bunların 'azl ve tebdilini arz ve inhâyâ ve muhâsebât-ı 'umûmiyyelerini tedkik ideceği devâ'ir-i mahsûsanın mal me'mûrlarına kusûr ve kabâhat gördüğü hâlde mensûb olduğu dâ'ireye ve mülkiye me'mûrlarında umûr-ı mâliye ve tahsiliyece kezâlik töhmet ve kusûr görüldüğü hâlde Bâb-ı Âli'ye beyân-ı hâle ve umûr-ı mâliye dâ'ir icrâ-yı muhâkemâta me'mûrdur.

Üçüncü Mâdde: Divân-ı Muhâsebât'ın me'mûriyeti bi'l-cümle devâ'ir me'mûrlarının ta'yîn olunacak sûret ve evkatda virmeğe mecbûr olacakları hesâbları tedkik ve rûyet etmek ve bu sûretle saltanat-ı seniyyenin müttehizi olan usûl-i idâre-i mâliyyenin hâvî olduğu kavâ'id-i 'umûmiyyeye her taraftan ri'âyet ve herhangi nev'i olursa olsun mal me'mûriyetine ta'yîn olunanlar tarafından kavânin ve nizâmât-ı câriyeye ve ta'lîmât-ı vâkî'aya tamâmıyla tevfiq-i hareket olunub olunmadığı ve mesârifâtın ifâsıyla vâridâtın tahsîl ve istifâsı mâddeleri sûret-i muntazamada icrâ' ve idâre me'mûrlarına teslim olunan mebâlig mahalline sarf ve i'tâ idilüb idilmediğini tahkîkü taharrî eylemek ve Devlet-i 'Aliyye'nin maktû'an ihâle olunmuş olan vâridâtlarının mültezimleri ile hazîne-i celile beyninde olan münâza'âtı rûyet ve muhâkeme eylemekdir ve bununla beraber Divân-ı mezbûr umûr-ı hesâbiye-i Devlet-i 'Aliyye'nin ıslah-ı hâli zımnında cümle-i efkâr ve mütâla'âtını dahi ta'yîn olunacak sûret ve evkâta 'arz u beyân idecektir.

Dördüncü Mâdde: Devlet-i 'Aliyye'nin kâffe-i umûr-ı hesâbiyyesi Dîvân-ı Muhâsebât'ın dâhil-i dâ'ire-i me'mûriyeti olup dîvân-ı mezkûrun inzimâmı re'y ve ma'lûmâtı olmadıkça hiçbir dâ'irede usûl-ı muhâsebece bir günâ ta'dilât ve tağyirât icrâ olunmayacaktır.

Beşinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât bir re'is ve yedi nefer a'zâdan mürekkeb olup a'zâdan biri re'is-i sâni ve biri Dîvân-ı Muhâsebât'ın başkâtibi olacaktır ve tedkik-i muhâsebâta ta'yin kılınmak üzere dîvân-ı mezbûrun ma'îyyetine ve muhâsebe mümeyyizi 'unvânıyla dört mümeyyiz ta'yin olunacak ve ilerüde maslahatın iktizâsına göre taşralara lüzûmu mikdâr müfettişler intihâb ve i'zâm edilecek ve bunların intihâbları dahi Mâliye Nezâret-i Celilesi'nin kabûl ve tasdikine vâbeste olacaktır.

Altıncı Mâdde: Re'is bulunan zât dâhil olmak şartıyla lâ-akall üç nefer a'zâ mevcûd olmadıkça Dîvân-ı Muhâsebât hiç bir mâdde hakkında karar viremeyecektir ve herhangi vakt ârâ-yı tarafeyn mertebe-i musâvâtda bulunur ise cânib-i ri'yâsetden beyân olunan re'y mer'îyyü'l-icrâ olacaktır.

Yedinci Mâdde: Re'is-i sâninin a'zâ-yı sâ'ireden farkı re'is-i evvelin gıyabı hâlinde bi'l-vekâle icrâ-yı ri'yâsetden ibâret olup evkât-ı sâ'irede me'mûriyeti diğer a'zânın me'mûriyetinin 'aynıdır.

Sekizinci Mâdde: Muhâsebe mümeyyizlerinin esnâ-yı müzâkerâtda hâzır-ı bi'l-meclis olmağa salahiyetleri olup fakat bunlar i'tâ-yı re'ye me'zûn degillerdir.

Dokuzuncu Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebe me'mûrları bâ-irade-i seniyye nasb ve ta'yin buyurulub isti'fâ itmedikçe veyâhud kânûnen 'azilleri lâzım gelmedikçe 'azl olunmıyacakları me'mûriyet-i fermân-ı 'âlilerinde derc olunacaktır ve isti'dâdı bulunub da devletçe bir işe ta'yin olduğu hâlde nakli câ'iz olacaktır.

Onuncu Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın kâffe-i me'mûrîni tahlîf olunur.

On Birinci Mâdde: Re'is bulunan zât Dîvân-ı Muhâsebât me'mûrlarına ve mesârif-i câriye ve umûr-ı tahrîriyyeye nezâret ider. Bu cihetle i'câbına göre me'mûriyet ve nezâretine müteferri' olan mevâdda mütâlâ'ât-ı mahsûsasını re'sen Makâm-ı Sadâret'e 'arz u beyân eyler ve Dîvân-ı Muhâsebât'a 'â'id olan bi'l-cümle umûr-ı icrâ'iyyenin mes'ûliyeti ona 'â'idir.

On İkinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın me'mûrlarından hâl-i

vukû'unda bir münâsibi tezekkür ve intihâb ile onun icrâ-yı me'mûriyetini müsted'î bir kıt'a mazbata tanzîm ve 'atebe-i 'ulyâ-yı hazret-i pâdişâhiye 'arz ve istizân olunmak üzere Makâm-ı Sadâret-i 'Uzmâ'ya takdîm ider. Münhal olan a'zâlık mahallerine muhâsebe mümeyyizleri beyninde kesb-i temyîz ve temeyyüz edenler bi'l-istihkâk ta'yîn olunacaktır.

On Üçüncü Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın taşralara göndereceği mü-fettişlerin masrafı için iktizâ' iden mebâliğ Dîvânın ta'yîn ideceği mikdâra göre tahsis ve ifâ olunacaktır.

On Dördüncü Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât me'mûrlarının hiç birisi bilâ-ruhsat taşraya ve mahall-i sâ'ireye 'azîmet idemeyecektir ve bu bâbda ruhsat istid'â'sında bulunanlara cânib-i riyâsetden me'zûniyet i'tâ' olunabilüb, ancak bu me'zûniyet dahi nihâyet bir aydan ziyâde müddet için olamayacak ve daha ziyâde müddet için zarûret-i hakîki hiss eylediği hâlde istihsâl-i irade-i âlîyyeye muhtâc olacaktır.

On Beşinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye a'zâsının sıfat ve imtiyâzına nâ'ildirler.

FASL-I SÂNÎ

Dîvân-ı Muhâsebât'ın Dâ'ire-i Hukuku Beyânındadır

On Altıncı Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât umûr-ı me'mûresine 'â'id olan husûsâtta müstakildir.

On Yedinci Mâdde: Gerek hizmet-i asliyye sıfatıyla ve gerek me'mûrîn-i mahsûsa sûretiyle olsun emvâl-i mûriyyeyi ahz ü sarf iden me'mûrların muhâsebâtını tedkik ve teftiş itmek Dîvân-ı Muhâsebât'ın farîza-ı zimmet-i me'mûriyetidir.

On Sekizinci Mâdde: Her Dâ'ire ve me'mûr muhâsebesinin nizâmen mu'ayyen olan usûle tatbîkan tanzîm ve terkîm ile iktizâ' iden evrâk-ı musad-dakasıyla berâber müddet-i mahdûde zarfında Dîvân-ı Muhâsebât'a takdîm eylemeğe mecbûrdur.

On Dokuzuncu Mâdde: Mal Me'mûrları tarafından muhâsebâtın tanzîm ve tebliğinde bir gûne imtinâ' veyâhud te'ehhur vukû' bulur ise bu ma'kûle hareketde bulunan me'mûrun cezâ-yı nakdî ile icrâ-yımüca'zâtına ve i'câbı takdîrinde mesârif-i vâk'ası sâhib-i cünhaya 'â'id olmak üzere me'mûr-ı mahsûs i'zamıyla henüz vürûd itmeyen muhâsebenin celb ve istihsâline Dîvân-ı Muhâsebât me'zûn ve muktediridir.

Yirminci Mâdde: Muhâsebâtın ne müddet içinde tebliği icâb edeceğini Dîvân-ı Muhâsebât ta'yîn eyleyecek ise de beher seneye 'â'id olan mecmû'-ı muhâsebât-ı mîriyyenin tedkîkâtı sene-i mezkûrenin ibtidâ'sından i'tibâren nihâyet altı mâh mürûrunda ikmâl olunmak lâzım gelecektir.

Yirmi Birinci Mâdde: Mal me'mûrlarından ve ashâb-ı de'âviden birinin 'aleyhine olarak hükm ü i'lâmı mutazammın Dîvân-ı Muhâsebât'ın tanzîm eylediği mazbatanın yine dîvânca bir kerre daha rû'yet ve mu'âyene olunmasını me'mûr da'va sahipleri diğer senedât ve evrâk-ı musaddaka takdîmiyle istid'â eyledikde veyâhud bu sûreti re'sen dîvân-ı mezkûr murâd eylediği hâlde tekrâr rû'yet olunmak câ'iz olur. Ancak işbu rû'yet ve mu'âyene olunacak mazbatanın müte'allik olduğu me'mûra ve sâhib-i da'vâya tebliği târihinden i'tibâren nihâyet üç mâh zarfında vukû' bulması lâzım gelir.

Yirmi İkinci Mâdde: Vürûd iden muhâsebâtın her birini Dîvân-ı Muhâsebât tedkîk ve icâbı her ne ise hükm ider ve ol muhâsebeyi takdîm itmiş olan me'mûrun mensûb olduğu mal sanduğuyla ilişiği olduğu tebey-yün eylediği hâlde onu kat'eylemesini emreyler ve eğer me'mûr-ı mûmâileyh bakiyye-i hesâb olarak zimmetinde bulunan mebâliği te'diye ve teslim eylemiş olduğunu makbûz senedi ibrâz ile isbât idecek olur ise Dîvân-ı Muhâsebât cânibinden bir kıt'a berât-i zimmet senedi tasdîr ve i'tâ' olunur ve devâ'ir hakkında dahi kapanacak muhâsebe için berât-ı zimmeti mübeyyin kezâlik dîvân-ı mezkûrdan sened i'tâ' olunur.

Yirmi Üçüncü Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebe'den hükm ü i'lâmı hâvî virilen mazbataların mahall-i âharda rû'yeti kâbil olamayup fakat hazîne-i celîle ile mültezimin ve müte'ahhidin beyninde olan kâffe-i hukûk da'vâsının Meclis-i Vâlâ'da istinâfı câ'iz olacaktır.

Yirmi Dördüncü Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın dâ'ire-i hukûku târih-i teşkilinden mukaddem olan muhâsebâtın rû'yet ve tenkîhine dahi şâmilidir.

FASL-I SÂLİS

Dîvân-ı Muhâsebât'ın Usûl ve Mu'âmelâtı Beyânındadır

Yirmi Beşinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'a bir muhâsebe geldiği hâlde cânib-i ri'yâsetden mümeyyizlerin birine i'tâ' ve tetkîkatı icrâ' olunduktan sonra Dîvân-ı Muhâsebât'a takdîm kılınarak onun üzerine hey'etçe bi'l-müzâkere karâr virilir.

Yirmi Altıncı Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'dan hükm ü i'lâmı hâvî ya-

pilub doğrudan doğruya veyâhud maslâhatın mensûb olduğu devâ'ire virilüb bi'l-vâsita Makâm-ı Sadâret'e takdîm olunacak mazbatalar ahkâmı iktizâ'sına göre lede'1-'arz veyâhud doğrudan doğruya buyuruldu keşîdesi ile icrâ' itdirilir.

Yirmi Yedinci Mâdde: Bi'l-cümle mal ve idâre me'mûrları Dîvân-ı Muhâsebât'dan hükm ü i'lâmı hâvî tastîr olunub yedlerine vâsıl olan mazbatayı veyâhud mazbata mücebince yazılacak emri ahz eyledikerini tahrîren beyân eylemeğe mecbûr olub içlerinden bu husûsda tecvîz-i teseyyüb ve ihmâl iden olur ise cezâ-yı nakdî ahziyle mücâzât olunur.

Yirmi Sekizinci Mâdde: Bir mal me'mûrunun tedkîk-i muhâsbesi bir-birini müte'âkiben iki sene bir mümeyyize havâle olunamayacaktır.

Yirmi Dokuzuncu Mâdde: Her ayın âhirinde başkâtib derdest-i rü'yet ve tedkîk olan veyâhud mevki'-i müzâkerede bulunan muhâsebât ve sâ'ir husûsâtın bir kıt'a defterini yapub cânib-i riyâsete takdîm idecek ve bunların tesrî-i ikmâline taraf-ı riyâsetden i'tinâ olunacaktır.

FASL-I RÂBİ'

Başkâtibin Vezâ'if-i Mürettebesi Beyânındadır

Otuzuncu Mâdde: Başkâtib esnâ-yı müzâkerâtda hâzır bulunub be-her meclisin zabtını tanzîm ve a'zâ-yı mevcûdenin isimleriyle virilen karârları derc ve terkîm ider ve âharına itdirildiği hâlde kendü imzâsını dahi vaz' eyler.

Otuz Birinci Mâdde: Evrâk-ı vâridenin sûret-i cereyânını bundan böyle tanzîm kılınacak vezâ'if-i dâhiliyye ta'yîn ideceğinden başkâtib o vazîfeye tevfiq-i hareket eyliyecek ve hilâf-ı hâlât vukû'unda mes'ûl tutulacaktır.

FASL-I HÂMİS

Mal Me'mûrlarıyla Bunların Sandıkları Hakkında Dîvân-ı Muhâsebât Tarafından İcrâ Olunacak Nezâret Beyânındadır

Otuz İkinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât mal me'mûrlarının muhâkemesine me'mûr bir meclis olduğu misillü me'mûrîn-i mûmâileyhimin esnâ-yı me'mûriyetlerinde sandıklarının sûret-i muntazamada bulunmasına ve usûlen tutmaları lâzım gelen defâtiri nizâm-ı mahsûsa tatbikan tutmalarına nezâret idecektir.

Otuz Üçüncü Mâdde: Bu husûs için Dîvân-ı Muhâsebât idare-i 'umûmîyyenin herhangi şu'besine 'â'id olursa ise olsun devletin bi'l-cümle

emvâl-i miriyye sandıklarını lâ-akall senede bir kerre ve icâbına göre daha sıkça teftîş itdirecektir.

Otuz Dördüncü Mâdde: İşbu teftîşden murâd taht-ı me'sûliyyetde bulunan mal me'mûrlarından her biri istihsâl ideceği emvâli vakt ü zamânıyla tahsîl ve isti'fâ' ve medfû'âtı nizâm ve intizâm üzere icrâ' ve mâsârifâtı vaktiyle deftere kayd ve imlâ' idüb itmediğini ve defterlerin nizâmına tatbîkan tutulub tutulmadığını ve fazla vâridâtın hakîkaten sandıkda nakd olarak mevcûd ve usûl-i mukarreresi vechle mahfûz olub olmadığını tahkîk eylemektir.

Otuz Beşinci Mâdde: Bir mal sandığı teftîş olundukda tahakkuk iden hâl-i hâzırını mübeyyin mazbatası dahi tanzîm olunmak lâzım gelecektir.

Otuz Altıncı Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın ma'îyyetinde müstahdem olan muhâsebe mümeyyizlerinden ve sâ'ireden emr-i teftîşe me'mûr olanlar cinâyet veyâhud töhmete dâ'ir zahîre ihrâç eylediği şeyi memleket meclisine 'arz u tebliğ ile icâb iden mazbatasını tanzîm itdirecek ve bu sûretle tahakkuk eyliyecek cinâyet ve töhmeti yaptıracığı mazbatada zikr ü beyân itdirmekden sarf-ı nazar idecek veyâhud memleket meclisi bi-hakkın beyân olunacak şeyleri yazmakdan imtinâ' eyleyecek olur ise, işbu cinâyet veya töhmete müşârin nazarıyla bakılub müfettişin veyâ hey'et-i meclisin ol sûretle mücâzâtı icrâ' kılınacak ve şu kadar ki müfettişle hey'et-i meclis arasında vukû' bulacak mübâyenetin tedkîkini müfettiş bulunanlar kazâ'da ise kürsî-i livâ ve livâda ise re's-i eyâlet meclislerine kaldıracak ve işbu mübâyenet re's-i eyâletde vukû' bulduğu sûretde hakîkatini müfettiş-i re'sen Dîvân-ı Muhâsebât'a bildirecektir ve eyâlet meclisi dahi keyfiyet-i mübâyeneti bâ-mazbata 'arz ve iş'âra mecbûr olacaktır.

Otuz Yedinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât umûr-ı hesâbiyelerinden 'azli mûcib töhmeti zuhûr iden mülkiye me'mûrlarının lüzûm-ı 'azlini Bâb-ı Âlî'ye 'arz ve inhâ' idecektir.

Otuz Sekizinci Mâdde: Müfettişler birbirini müte'âkiben iki def'a bir mal me'mûrunun tedkîk-i muhâsebâtına ta'yîn olunamayacaktır.

Otuz Dokuzuncu Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât mal me'mûrlarının sûret-i intihâbına dâ'ir bir kıt'a nizâmnâme lâyihası tanzîm ile Bâb-ı Âlî'ye takdîm idecektir.

Kırkıncı Mâdde: İdâre-i umûr-ı mâliyyeye dâ'ir müte'allik ve şeref-sudûr buyurulan bi'l-cümle irâde-i seniyye ve ittihâz olunan karârlar ile sâ'ir

ahkâm-ı ‘umûmiyye ve husûsiyye Dîvân-ı Muhâsebat’a tebliğ ve iş‘âr olunacaktır.

Fi 25 Cem‘âziye’l-evvel sene 1280 ve fi 26 Teşrîn-i evvel sene 1279 (7 Kasım 1863).

Mühür

Meclis-i Ahkâm-ı ‘Adliye”

BOA. İ.DUİT, Nu. 59/6, 7 Kasım 1863.

7 Kasım 1863 tarihli Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi’nin orijinal metni;

مستقیم، منتهی، بی‌حد و مرز

[illegible][illegible]

မာရ်၊ ဂရိတ်၊ ဟေ့၊ ဟို၊ ဟို၊ ဟို

[illegible]

Handwritten signature

Handwritten text in Urdu script, likely bleed-through from the reverse side of the page.

۵ و در این کتاب، که به نام "تذکره" است،

— ۱۵۲ —

[illegible][illegible]

در این کتاب به بیان احوال و سیرت ائمه اطهار علیهم السلام پرداخته شده است.

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

سید محمد علی حسینی
مدرسہ اسلامیہ، کراچی

[illegible]

Handwritten text in Urdu script, likely a continuation of the letter or a separate note.

میں نے اپنے دوستوں کو بتایا کہ میں نے ایک نیا مکان خریدا ہے۔

فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات فلسفی، دوره ۱۴، شماره ۵۵، زمستان ۱۳۹۵، ۱۰۵-۱۲۵

مجلس شورای ملی - تهران - ۱۳۰۲

Handwritten note: "The first part of the manuscript is written in Arabic script." (This is a transcription of the handwritten text at the bottom of the page.)

[illegible]

مجلس تدریس و تحقیق در معارف اسلامی
تأسیس شده در سال ۱۳۴۵ هجری قمری

[illegible]

שמעתי

[illegible]

مجلسه اول در روز پنجشنبه ۱۳۰۴ هجری قمری
در محل اجتماعات و محاضرات

۱- در صورتی که در یک سال دو بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود. در صورتی که در یک سال سه بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود. در صورتی که در یک سال چهار بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود. در صورتی که در یک سال پنج بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود. در صورتی که در یک سال شش بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود. در صورتی که در یک سال هفت بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود. در صورتی که در یک سال هشت بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود. در صورتی که در یک سال نه بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود. در صورتی که در یک سال ده بار بارش اتفاق افتد، در هر بار بارش، ۱۰۰۰ لیتر آب مصرف می‌شود.

از دست خودم می‌آید و در این راه به دست خودم می‌آید و در این راه به دست خودم می‌آید

[illegible]

— ۱۰۰ —

၂၀၁၁-၁၂ ခုနှစ်

۱۰۰

[illegible]

ಇಂಥಾ ಕೆಲಸವು ೧೩.೧೦.೧೯೯೭

در این مورد، به نظر می‌رسد که این شرکت در حال حاضر در مرحله‌ای از توسعه قرار دارد که نیاز به سرمایه‌گذاری بیشتری دارد.

سینہ، دست

[illegible][illegible]

سخن و پند، جزم، خشم، حسد

[illegible]

مجلس شورای اسلامی - تهران - ۱۳۵۷

[illegible][illegible]

— ۱۰۰ —

مجلس شورای ملی - تهران - ۱۳۰۲

—

EKLER

ادفون طغنه نجراده دیوانه محاسبات مال مشورینک صورت انجانبه و از بقطعه نقد ضامه و یکس نفیس علم باب طایفه
نقد به ایام حکم

فرقی نکرده اراده امور عالی به و از متعلقه و شرفیه و جریحه با بعد از ارفه سیه و تقاضایه قرار داده ساز احکام
عمومی و خصوصی و بواسطه محاسباته تبیین و استعاره اولی حقیقه چاروازی و تلافی و ایام سره تلافی

2. 29 Nisan 1865 Tarihli Divân-ı Muhâsebât Nizâmnâmesi (EK-V)

KISM-I EVVEL

Divân-ı Muhâsebât'ın Süreti Teşkiliyle Vezâ'if-i 'Umûmiyesi

Birinci Mâdde: Divân-ı Muhâsebât bir re'is ve on iki a'zâ ile iki başkâtib ve iki muhâsebe mümeyyizi ve iki başkâtib mu'âvininden mürekkeb olacaktır.

İkinci Mâdde: Divân-ı Muhâsebât'ın Hey'et-i 'Umûmiyesi, biri Mâliye ve diğeri Muhâkerme Dâ'iresi 'unvânı ile iki dâ'ire'ye munkasem olarak beher dâ'irede altı nefer a'zâ ve bir başkâtib ve bir muhâsebe mümeyyizi ve bir kâtib mu'âvini olacak ve bu dâ'irelerin riyâseti Divân-ı Muhâsebât re'isi bulunanlar 'uhdesinde olub başluca olan müzâkerât ve muhâkemât bizzât hâzır olduğu hâlde icrâ olunacak ve bulunmadığı müzâkere ve muhâkemelerde dâ'ireleri a'zâsından kendi intihâbıyla birisi vazîfe-i riyâseti bi'l-vekâle icrâ edecek ve karâr hükmü hâvî yapılacak mazbataların cümlesi Divân-ı Muhâsebât Riyâseti tarafından dahi mühürlenecektir.

Üçüncü Mâdde: Divân-ı Muhâsebât'ın i'câbı hâlinde dâ'ireleri bey-ninde a'zâca becâyış usûlünün icrâ'sını re'is bulunanlar cânib-i nezâretten istizân edecek ve a'zânın teceddüd ve tebeddülleri vukû'unda tahlîfleri icrâ idilecektir.

Dördüncü Mâdde: Divân-ı Muhâsebât re'is ve a'zâsı bâ-irâde-i seniyye nasb ve ta'yîn buyurulub isti'fâ itmedikçe veyâhut kânûnen infisâlleri lâzım gelmedikçe 'azl olunmayacak ve isti'dâtları hasebiyle devletçe bir diğeri işe me'mûriyetleri i'câb ittiği hâlde nakilleri câ'iz olacaktır.

Beşinci Mâdde: Divân-ı Muhâsebât'ça bir a'zâ mahalli açıldıkda başkâtibleriyle muhâsebe mümeyyizleri içinde münâsibi bulunduğu hâlde onlardan biri ve bulunmadığı sürette hâriçten ehliyetli bir diğeri intihâb olunarak taraf-ı riyâsetten makâm-ı nezârete ifâde ve beyân ile irâde-i âliye tâliken Bâb-ı Âliye 'arz ve istizân olunacaktır.

Altıncı Mâdde: Başkâtibler ve muhâsebe mümeyyizleri a'zâdan ma'dûd ve o sıfâtı hâ'iz olacaktır.

Yedinci Mâdde: A'zâsının ekserisi mevcûd olmadıkça dâ'irelerin birisinde hiçbir mâdde hakkında karâr virilemeyecek ve ekseriyet-i ârâ'nın hükmü a'zânın nısfından ziyâdesinin re'ylerinde ittihâd bulunması ile hâsıl olacak ve tesâvî-i ârâ' vukû'unda re'is-i Divân'ın veyâhut vekîlinin re'yi iki re'y makâmında i'tibâr olunacaktır.

Sekizinci Mâdde: Arâzi ve çiftliklere dâ'ir vukû' bulan icrâ'ât veya münâza'ât üzerine kalemlerinden nizâmen kestirilemiyerek ve bunca rü'yeti lâzım gelen mâddeler müte'allik olduğu dâ'irede gerek esnâ-yı müzâkere ve gerek muhâkemelerinde defter emîni dahi hâzır olduğu hâlde kavânîn-i mevzû'asına tevîkan rü'yet ve faslı ile tanzîm olunacak mazbatalar emîn-i mûmâileyh tarafından dahi temhîr idilecektir ve mezkûr dâ'irelerin vezâ'if-i mahsûsalarından olan sâ'ir ba'zı muğlak ve mu'tenâ mevâddın müzâkere ve muhâkemesinden îzâh ve istiknâh için me'mûrîn-i hazîneden i'câb idenler dahi bi'l-celb hâzır bulundurulurak verilecek karâr üzerine yapılacak mazbatalarda me'mûrîn-i müşâr ve mûmâileyhim hâzır oldukları hâlde müzâkere olduğu fıkrası derc ve imlâ' kılınacaktır.

Dokuzuncu Mâdde: Mâliye ve Muhâkeme Dâ'irelerince zuhûr idcek mühim ve mu'tena ba'zı mevâd hakkında be-her Pazârtesi günleri ve iktizâ' ider ise fevkal'âde olarak haftada başka münasib günler de dâ'ireteyn a'zâsının ictimâ'ıyla müzâkerât-ı 'umûmî icrâ' olunarak verilecek karâr üzerine yapılacak mazbatalar Dîvânın Hey'et-i 'Umûmîyesi tarafından mühûrlenecektir.

Onuncu Mâdde: Hazîne-i Celîlece vaz' ve te'sîs veya ta'dîl ve îslâhı iktizâ' iden nizâmâtın mevâdd-ı esâsiyesi Dîvân Hey'et-i 'Umûmîyesi ve i'câbı hâlinde vâridât ve masârifât muhâsebecileriyle sâ'ir lâzım gelenler mevcûd olduğu hâlde bi'l-müzâkere karârlaştırılarak hasbe'l-usûl Meclis-i Vâlâ Kavânîn Dâ'iresince tedkîk ve mütalâ'a ile verilecek karâra göre hükmü cârî olmak üzere mazbatasının tanzîmi ile lieclî'l-istîzân cânib-i nezârete takdîm olunacaktır.

On Birinci Mâdde: Re'îs-i Dîvân kendi re'yinin hilâfına ekseriyet-i ârâ' zuhûrunda yapılacak mazbatayı mühr-i zâtisiyle temhîr itmeyüb mücerred verilen karârın ekseriyet-i ârâ' ile olduğunu tasdîkan Dîvân mühûrliyecektir.

On İkinci Mâdde: Gerek Mâliye ve gerek Muhâkeme Dâ'ireleri'nde uzun uzadıya mütalâ'ât ve tetkikâta muhtâç olan mesâlih için dâ'ireleri a'zâsından ve sâ'ir erbâb-ı vukûf ve ma'lûmâtın mürekkeb komisyonlar teşkil olunub bunların mazbataları teşrîh ve tedkîk maddesi mutazammın olarak, onun üzerine dâ'irelerinde tekrâr icrâ'-yı tedkîkât ile karâr-ı kat'i verilecektir.

On Üçüncü Mâdde: Başkâtibler me'mûr oldukları dâ'irenin esnâ-yı müzâkerât ve muhâkemâtında a'zâ-yı mevcûdenin isimleriyle verilen

karârları zabt edecek ve mu'avinleri ma'rifetiyle zabtettirdikleri hâlde zabtın altına kendi imzâlarını vaz' eyliyeceklerdir.

On Dördüncü Mâdde: Her ayın âhîrinde başkâtibler me'mûr oldukları dâ'irelerde mevki'-i müzâkere ve muhâkemede bulunan ve henüz mevki'-i müzâkere ve muhâkemeye konulmayub der-dest olan veyâhut aklâmdan sorulub daha cevâbları alınmayan mesâlihînin birer kıt'a defterini yapub cânib-i riyâsete i'tâ' edecekleri misillü bunların tesrî'-i ikmâline taraf-ı riyâsetten dahi i'tinâ' olunacaktır.

On Beşinci Mâdde: Makâm-ı Nezâret ve aklâm-ı mâliyeden i'câb-ı sahîh üzerine olmadığı, ya'nî kalemnerince tesviyesi mümkün olmadığı hâlde Divân'a bir gûne evrâk havâle olunur ise nizâm ve usûlüne tevfiқан kalemnerince tesviye olunmak üzere o ma'küle evrâkı Divân kabûl itmiyerek nereden muhavvel ise 'adem-i kabûlünü işâretle oraya red idecektir.

On Altıncı Mâdde: Mâliye ve Muhâkeme Dâ'irelerinin beheri için birer kapu çukadarı tâ'yin kılınarak bunlar yedlerine Divân mührü ile memhûr olarak verilecek defterler mücibince dâ'imâ Hazîne-i Celîle-i Mâliye aklâmıyla devâ'ir-i sâ'irede olan evrâkı taharrî ve ta'cil edecek ve hangi dâ'ire ve kaleminde tâ'yin olunacak müddetten ziyâde kâğıt kalıp da alnamaz ise me'mûr olduğu dâ'ire başkâtibine haber virilecek ve bu dahi icrâ'-yı i'câbı zımnında bunların musahhih bir kıt'a pusulasını cânib-i riyâsete i'tâ' eyliyecektir.

On Yedinci Mâdde: Divân-ı Muhâsebâtın dâ'imî sûretle on nefer kavvâsı olub bunların dört neferi mâliye ve altı neferi muhâkeme Dâ'ireleri umûr-ı ihzâriyesinde istihdâm olunacak ve vazîfe ve hizmetleri dâ'ire-yi muhâkeme vezâ'if-i mahsûsası zeylinde gösterildiği minvâl üzere olacaktır.

KISM-1 SÂNİ

Mâliye Dâ'iresinin Vezâ'if-i Mahsûsasıdır

Birinci Mâdde: Bi'l-cümle eyâlât ve elviye ile Dersa'âdet'te vâkı' ve Hazîne-i Celîle'ye tâbî' olan emânet ve nezâret ve idârelerin usûl ve nizâmı veçhile beher sene hitâmında kâffe-i vâridâtıyla masârifât ve medfû'ât ve irsâlât ve bakâyâ ve zimemâtının muhâsebeleri bi'r-rû'ye tanzim ve takdim olunmakda bulunan sâl muhâsebe defterleri doğruca mensûb olduğu aklâm-ı hazîneye virilüb kuyûdu ile tatbik ve cihât-ı hesâbiyye ve

nizâmiyyesi bi'l-etrâf tedkik idildikten sonra bir kıt'a hülâsa pusulası terkîm idilerek ve muhtâc-ı müzâkere ba'zı ilişkili mâddeler olduğu hâlde keyfiyetleri bâlâlarında gösterilerek Dîvân'a havâle ile Mâliye Dâ'iresi icrâ-yı tedkikât-ı kâmile ve bakâyâ ve zimemât gösterilen mebâliğin esbâbını bi't-taharrî suver-i tahsîliyesini mütâlâ'a eyliyerek netice-i karârını bâ-mazbata cânib-i nezârete beyân idecektir.

İkinci Mâdde: Mal me'mûrları tarafından muhâsebâtın tanzîm ve irsâlinde sebeb-i makbûle mebnî olmıyarak bir güne ta'allûl ve te'ehhür vukû' bulur ise vâridât muhâsebesi cânibinden vaktiyle bâ-müzekkire beyân-ı keyfiyet olunarak o ma'kûle harekette bulunan me'mûr hakkında iktizâ idecek mu'amele Mâliye Dâ'iresi'nde bi't-tezekkür i'câbını ve iktizâ ider ise masârif-i vâkı'ası sâhib-i cünhaya â'id olmak üzere me'mûr-u mahsûs i'zâmıyla henüz vürûd itmıyen muhâsebenin celb ve istihsâli husûsunu dâ'ire-i mezkûre bâ-mazbata cânib-i nezârete inhâ' idecektir.

Üçüncü Mâdde: Dâ'ire-i Mâliye umûr-u hesâbiyelerinde 'azli mu'cib hâlâtı zuhûr iden mâliye me'mûrlarının lüzûm-u tebdilini, Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne bâ-mazbata beyân idecektir.

Dördüncü Mâdde: İcâb-ı hâlinde bi'l-cümle mâliye me'mûrlarının umûr-u hesâbiyyesini teftîş ve tahkik itmeğe Dîvân-ı Muhâsebât me'mûr olduğundan bunun için ta'yîn kılınacak me'mûrların intihâbı ile takdîr-i ma'âş Dâ'ire-i Mâliye'nin vazîfesi olacak ve böyle bir mâliye me'mûrunun umûr-u hesâbiyesi teftîş olundukta tebeyyün eden ahvâlini mübeyyin mazbatasını Dâ'ire-i mezkûre bi't-tanzîm cânib-i nezârete takdîm eyliyecektir.

Beşinci Mâdde: Bil-cümle iktizâ idecek muhâsebeci ve o sınıfta bulunacak me'mûrîn-i mâliye ile mal ve tahrîrât kâtiblerinin emr-i intihâbı ile imtihân ve istiktâbları Dâ'ire-i Mâliyede bi'l-icrâ' me'mûriyetleri karârlaşdırılarak keyfiyeti nezârete bâ-mazbata 'arz ve ifâde olunacaktır.

Altıncı Mâdde: Tâ'dil ve tesviye-i vergiye ve mülteziminin nizâmât-ı mü'essese ve şart-ı ihâlenin hilâf-ı hareket ve ta'addileri vukû'una dâ'ir taşra hükûmetleri veyâhut ahâli câniblerinden inhâ ve istid'â vukû'unda ahkâm-ı nizâmiye ile kalemlerce fasl olunamıyanların i'câbatı Dâ'ire-i Mâliyede müzâkere ve tesviye olunacaktır.

Yedinci Mâdde: Memâlik-i mahrûsa-i şâhânede yeniden vâridât ihdâsı veyâhut vâridât-ı kadîmeden birinin tağyîr ve tâ'dil i vukû'unda merci-i müzâkere ve karârı Dâ'ire-i Mâliye olacağı gibi ba'zı masârifâtça mümkünü'l-

icrâ görülecek tasarrufât dahi dâ'ire-i mezkûre tarafından nezârete bâ-mazbata ihtâr kılınacaktır.

KISM-I SÂLİS

Muhâkeme Dâ'iresinin Vezâ'if-i Mahsûsasıdır

Birinci Mâdde: Hazîne-i Celîle'den vâridât-ı 'öşriyye ve rusûmiyye iltizâm ve ta'ahhüd idenlerin şerâ'it-i ihâleye mugâyir hâl ve hareket mücâseret veyâhut vâridât-ı mezbûrenin tahsiline 'adem-i muvaffakiyet sebebiyle nizâmen bedelden tenzîl veyâhut fesh-i ihâle misillü istid'â'lara mübâderetlerinden dolayı vukû' bulacak da'vâlar ile birbirleriyle zuhûra gelecek münâza'alar dâ'ire-i muhâkemedede rû'yet ve tesviye ile netice-i kararî bâ-mazbata cânib-i nezârete ifâde olunacaktır.

İkinci Mâdde: Hazîne-i Celîle'nin müdde'î veyâhut müdde'î 'aleyh sınıfında bulunacağı bir mâddenin muhâkemesinde i'câbına göre vâridât muhâsebecisi veyâhut tahsîlât me'mûru müdde'î veya müdde'î 'aleyh sıfatıyla hâzır bulunacak ve sarraflar kethüdâsı ve yiğitbaşısıyla mu'teberân-ı mültezimîn ve sarraflardan birer münâsibleri bulundurulacaktır.

Üçüncü Mâdde: Mültezimîn ve müte'ahhidînin bedel-i iltizâm ve müteferri'âtına dâ'ir birbirlerinden veyâhut taht-ı iltizâmlarında bulunan mahaller me'mûrîn ve ahâlîsinden ve efrâd-ı eşhâsın aslı emvâl-i hazîneden münbâ'is olan hukûk-u zâtîyelerine dâ'ir yekdiğerlerinden vukû'a gelen bi'l-cümle iddi'â'ları ve bir de mültezim ve müte'ahhidîn veyâhut ba'zı me'mûrîn ve sâ'ire taraflarından Hazîne-i Celîle üzerine bir güne da'vâ idenlerin aklâm-ı mâliyede nizâma kestirilemiyen mevadd-ı mütenâzi'aları dâ'ire-i mezkûrede rû'yet kılınacak ve bu misillü Hazîne-i Celîle'ye ta'alluk ider mesâlihten taşra meclislerinde ve buraca komisyonlarda veyâhut aklâm-ı mâliyede rû'yet ve hüküm olunan mevâddın istînâfına dâ'ire-i mezkûre me'zûn olacaktır.

Dördüncü Mâdde: Her nev'î muhâkemedede müdde'î ve müdde'î 'aleyhin vukû' bulacak ifâdeleri zabt ve tahrîr ile kendilerine temhîr veyâhut imzâ ittirilecektir.

Beşinci Mâdde: Esnâ-yı muhâkemedede i'câb ider ise vukûfu haber virilen kimselerin celb ve istifsârî câ'iz olacak ve bunların dahi ifâdeleri kendülerine temhîr veyâhut imzâ ittirilecektir.

Altıncı Mâdde: Dâ'ire-i Muhâkeme esnâ-yı muhâkeme ve murâfa'ada birinin müttehem olduğunu isbât ider karâ'in-i yakîniyye görür ise vereceği

i'lâm üzerine nezâret o ma'kûleleri habs ve tevkif ideceği misillü işin tesviye ve rû'yet veyâhut husûl-i emniyeti ile tahliye-i sebili lâzım gelenler hakkında dahi iktizâsı dâ'ire-i mezkûreden cânib-i nezârete bildirilecektir.

Yedinci Mâdde: Dâ'ire-i Muhâkemedan da'vet olunacak kimse işbu da'vetten haberi olmadığını medâr-ı i'tizâr idememek üzere gönderilen celb pusulasını gördüğüne dâ'ir zahrına işâret edecek ve bu işâretten sonra tâ'yîn olunan gün ve vakitte gelmez ise ber-mûcib-i kânûn cezâ'-i nakdî ahziyle mücâzât olunacağı ve da'vet tekerrür ittikçe cezâ'-i nakdî dahi tezâ'ufideceği gibi üçüncü defa da yine gelmez ise ol hâlde zabtiyeye virilerek getirilecek ve bu cezâ'-i nakdî tahsîlat me'mûrünü ma'rifetiyle tahsîl kılınacaktır.

Sekizinci Mâdde: Da'vet olunanlardan bir gûna özr-ü makbûle mebni gelemeyecek bulunduğu takdîrde o misillüler mazereti vâkı'alarını gönderilecek celb pusûlasının zahrına yazarak ileride ne vakit geleceğini bildirecek ve ma'rûf olmıyanlar dahi vâkı' olan 'özürlerini mensûb oldukları mahalle imâm ve muhtarları ile esnaf kethüdâsı veyahut han odabaşısı tarafından tasdik ittirecektir ve bunlardan 'özürlerinin sahih olmadığı mu'ahheren tebeyyün idenlere yedinci mâddede beyân kılınan 'adem-i i'câbet hükmü virilecektir.

Dokuzuncu Mâdde: Dâ'ire-i Muhâkemeye mahsûs olarak tezkire ve tahrîrât ve pusûla hey'etinde üç nev'î evrâk kesilüb bâlâlarına yedinci bendin hülâsa-i hükmü tab' itdirilerek celbi lâzım gelenlerden Dersaadet'te bulunanlara i'câbı veçhile tezkire veyâhut pusula ve dışarıda olanlara tahrîrât gönderilüb gelmek için tâ'yîn olunacak gün ve sâ'at o tezkire ve pusula ve tahrîrâtta gösterilecek ve bu bâbda dışarıya gönderilecek muharrerât nezâret mührü ile ve tezkireler Dîvân Re'îsi imzâsı ile irsâl ve tesyîr ve 'âdi celb pusulaları kitâbet mührü ile temhîr kılınacaktır.

Onuncu Mâdde: Mu'amelât-ı mâliyece i'câb idenler rütbe-i vezârete kadar rütbe-i askeriye ve sâ'ire'yi hâiz olsa dahi bilâ-istisnâ bu kâide üzerine da'vet ve celb olunabilecektir.

On Birinci Mâdde: Müdde'inin talebi üzerine ihzâr olunacaklar haksız olarak celb olundukları hâlde taraflarına terettüb edecek masârif ve ziyânı tazmîn ideceğine dâ'ir müdde'î mütemerrid kâ'idisine tevfi'kan kefâlete rabt olunacaktır.

On İkinci Mâdde: Beher gün muhâkemeye celb ve da'vet olunacak ashâb-ı mesâlihın esâmî ve sebeb-i celbleri muhtasar ve müfitçe ve dâ'irenin müretteb olan kayıt defterinin numrosu tertîbince defter-i mahsûsuna kayd

ile ona göre evrâk-ı resmiye-i celbiyyesi yazılarak ve bâlâlarına dahi sırasıyla numroları atılarak mübâşiri yedine virilecek ve zinhâr bir günde rü'yeti kâbil olamaz rütbede ashâb-ı mesâlih da'vet idilemiyecektir ve dâ'ire kapısı önünde dâ'imâ bir nöbetçi kavvâs bekletdirilerek herkes nöbetini müş'ir numrosu sırasıyla içeriye alınmak kâ'ide-i mer'iyyesine ri'âyet olunub fakat ba'zı mâtde-i mühimme-i müsta'cele zımnında celb kılınmış olanlar işbu nöbet sırasından müstesnâ tutulacaktır.

On Üçüncü Mâtde: Dâ'vet olunan kimseler tahsis olunan günden üç gün evvel haberdâr olmak lâzım geleceğinden mübâşir olanlar verilen da'vet tezkirelerini aldıkları günde mahallerine îsâl idecekler ve eğer aradığı kimseyi bulamaz iseler ertesi günü 'ale's-seher ifâ-yı me'mûriyete müsâra'a ve 'avdetinde beyân-ı keyfiyet eylিয়েceklerdir.

On Dördüncü Mâtde: Şahseyn beyninde bir da'vâ için Dersaadet'e celbi lâzım gelenlere gönderilecek mübâşir deniz aşırı bir mahalle gidecek olduğu takdîrde kayık ve vapur ve berren bir çeyrek ziyâde mahalle gider ise beygir ücreti müdde'î tarafından ve müdde'î 'aleyh birinci gidişte gelmeyüb de mübâşirin 'azîmeti tekerrür ider ise işbu ücretler müdde'î 'aleyh cânibinden tesviye olunacak ve mübâşirler Dersaadet'de şu kayık ve beygir ücretini ve dışarıdan celb olunacakların ücret-i mübâşiriyyesini tâ'yîn ve tahsis kılınan miktârdan ziyâde alamıyacaktır.

On Beşinci Mâtde: Mübâşir da'vetine me'mûr olduğu adamdan para alıb bulamadım diye 'avdet ider veyâhut tezkireyi vaktiyle yerine götürmeyüb nezdinde te'hîr ettirir veyâhut müdde'î olan kimsenin vakt-i da'vetde gelememesine kendisi sebep olur veyâ gittiği kimseye bed-mu'âmele ider ve sâ'ir güne namusuna dokunacak harekette bulunur veyâhut kayık ve beygir ücretinden ve taşraca me'mûriyetinde dâ'ire-i muhâkemece kat' olunacak mübâşiriyesinden ziyâde akça alır iş me'hûzât-ı zâ'idesi istirdâd kılındıktan sonra tard cezâ'sı ile mücâzât olunacaktır.

KISM-I RÂBİ'

Dîvânın Vezâ'if-i Kalemîyesidir

Birinci Mâtde: Dîvân-ı Muhâsebât iki dâ'ire'ye münkasem olduğu gibi her dâ'irenin umûr-u tahrîriyesi dahi ayrılacağından Dîvân'ın ketebe-i mevcûdesinden Mâliye ve Muhâkeme Dâ'ireleri'ne lüzûmu mikdar ketebe tefrik ve tahsis kılınacaktır.

İkinci Mâdde: Her dâ'ire ketebesinin odası ve defâtir ve kuyûdu ayrılacak ve şimdiki mazbata ve tahrîrât odaları mümeyyizleri ile ketebesinden Mâliye ve Muhâkeme Dâ'ireleri kalemlerine birer mümeyyiz-i evvel ve birer mümeyyiz-i sâni ve birer mukâbeleci ve birer defterci intihâb ve ta'yîn kılınacaktır.

Üçüncü Mâdde: Her dâ'ireden re'yi zabt ve tahrîr olunan evrâk o dâ'irenin mazbata odasına geldikte vakit geçirilmeksizin müsveddelerinin kaleme aldırılması birinci derece başkâtiblerin derece-i sâniyede mu'avin ve kalem mümeyyizlerinin esâs vazifeleri olduğu gibi tebyîz olunan evrâk müsveddâtının yoluyla ve günü gününe defâtir-i mahsûsasına kayd ve her ayda terâküm eden müsveddâtın takım takım bi't-tefrîk torbalarına vaz' ile hıfz ittirilmesine nezâret ve dikkat dahi bunların vezâ'if-i mahsûsalarından olacaktır.

Dördüncü Mâdde: Her dâ'ireden kaleme alınacak kâffe-i müsveddât başkâtibinin imzâsı tahtında olmak üzere makâm-ı riyâsete i'tâ ile görölüb yazıla denildikten sonra tebyîz olunacaktır.

Beşinci Mâdde: Divân-ı Muhâsebât'a havâle olunmakta olan evrâkın cümlesi usûl-ü kadîme-i mevzû'ası vechile ibtidâ' evrâk odasına geldikde Mâliye ve Muhâkeme Dâ'ireleri'ne müt'e'allik olanları bi't-tefrîk müceddeden tertîb ve tanzîm olunacak cedvellerine numro ve târih-i vürûdları ve hülâsatü'l-hülâsa me'âlleri kayd olunduktan ve her kâğıdın zahrına numrosu konulduktan sonra cedvelleri ile beraber beher gün cânib-i riyâsete i'tâ kılınacaktır.

Altıncı Mâdde: İşbu evrâk cânib-i riyâsetten ba'de'l-mütalâ'a cereyân-ı tabi'isine mebnî kalemlere havâlesi iktizâ iden veyâhut bir mâddenin keyfiyet-i vukû'unu hikâyeden ibâret olub hiçbir hükmü kalmıyan kâğıtları bi't-tefrîk müt'e'allik olduğu kalemlere lüzûmu havâleleri ve müzâkere ve muhâkemeye ta'alluk idenlerin icâbları cedvelleri hâne-i mahsûslarına işâret kılınarak mezkûr cedveller ile berâber dâ'irelere virilmek üzere i'ade edilecektir.

Yedinci Mâdde: İşbu evrâk zikrolunan evrâk odasından dâ'irelere verildikte başkâtibler der'akab cedvellerinde olan işâretleri mücibince kalemlere havâle ve i'tâ'ları icâb idenlerin buyurduklarını yazarak ve müzâkere ve muhâkemeye ta'alluk eyliyenlerin dahi cedvellerinde munderiç numro ve târihleriyle fezleke-i me'âllerini her dâ'irenin mahsûsen tertîb olunan

müzâkere defterlerine ‘ayniyle nakl ve kayd iderek mezkûr cedvelleri evrâk odasına i‘ade edecek ve evrâk odasında dahi cedvellerinde işâret olunan mu‘ameleleri iki dâ’ire için başka başka tutulacak defterlere geçirilecektir.

Sekizinci Mâdde: Dâ’irelerde müzâkere ve muhâkemeye müte‘al-lik olarak tevkîf olunacak evrâkta müzâkere ve muhâkemesi hükümleri karârlaştırıldıkta başkâtibler o evrâkı tahrîr ve imzâ edecekleri karâr pusulaları ile berâber dâ’irelerine merbû olan mazbata odalarına virecekler ve kâğıdın karârını ve kime ve nereye virildiğini yedinci mâddede zikri geçen defterin hâne-i mahsûsuna ber-veçh-i hülâsa tahrîr iderek o karârlar ‘ayniyle dâ’irelerin kayd defterine naklolunmak için mezkûr defteri evrâk odasına i‘tâ’ ile kayıtlar tesviye edildikten sonra yine bi’l-ahz nezdinde hıfz eyliyeceklerdir.

Dokuzuncu Mâdde: Her dâ’ireden yapılacak mazbata ve müzekkire ve zeyiller tebyîz ve tahrîr olundukta müzâkerât evrâkının kaydına mahsûs olarak dâ’irelerde tutulacak müzâkere defterlerinde ve evrâk odasında olan asıl defterde karâr müzâkere hânesi nezdine mazbata veyâ müzekkire veyâhut zeyli mühürlendi ve makâm-ı nezâretten olarak Dîvân’dan yazılacak tahrîrât ve tezkireler dahi tebyîz olundukta yine hâne-i mezkûr nezdine tezkire veya tahrîrâtı yazıldı deyü işâret olunarak ondan sonra makâm-ı nezârete takdîm kılınacaktır.

HÂTİME

Dîvân’ın ileride cereyân-ı maslahatla ideceği tecrübelerle göre işbu nizâmnâmenin i‘câbı veçhile ta’dîl ve tertîbi câ’iz olacaktır.

Fî 3 Zilhicce sene 1281 (29 Nisan 1865).

Düstûr, I. Tertip, C.II, s. 135-144.

29 NİSAN 1865 DİVAN-I MUHASEBAT
NİZAMNAMESİ'NİN ORJİNAL METNİ;

﴿ ۱۳۵ ﴾

(دیوان محاسبات نظامنامه‌سی)

(فصل اول)

(دیوان محاسباتک صورت تشکیل و وظائف عمومی‌سی)

برنجی ماده دیوان محاسبات بر رئیس و اون ایکی اعضا ایله ایکی باش کاتب و ایکی محاسبه ممیزی و ایکی باش کاتب معاون ندن مرکب اوله جقدر

ایک نفری ماده دیوان محاسباتک هیئت عمومی‌سی بزی مالیه و دیگر محاکمه دائره‌سی عنوانیه ایکی دائره به منقسم اوله رق بهر دائره ده الی نفر اعضا و بر باش کاتب و بر محاسبه ممیزی و بر کاتب معاونی اوله جق و بوداؤرلک ریاستی دیوان محاسبات رئیس بولنا نر عهده سنده اولوب باشلوجه اولان مذاکرات و محاکمات بالذات حاضر اولدیغی حالده اجرا اوله جق و بولنه مدبغی مذاکره و محاکمه لده دائره لری اعضا سندن کندی انتخابیه بریسی و نظیفه ریاستی بالوکاله اجرا ایدجک و قرار حکمی حاوی یایله جق مضطهرک جله سی دیوان محاسبات ریاستی طرفندن دخی مهرلنه جقدر

اوچنچی ماده دیوان محاسباتک ایجابی حائله دائره لری پینده اعضا جک بجایش اصولک اجرا سنی رئیس بولنا نر جانب نظارتدن استیذان ایدجک و اعضا نک تجدد و تبدل لری وقوعنده تحلیقلری اجرا ایدله جقدر

دردنجی ماده دیوان محاسبات رئیس و اعضا سی باراده سنی نصب و تعیین پوریلوب استعفا ایتدیگه و یا خود قانونا انفصال لری لازم کلدیگه عزل اولنیه جق و استعداد لری حسبیه دونجه بر دیگر ایشه مأموریتلری ایجاب ایتدیگی حالده نقل لری جائز اوله جقدر

بشنجی ماده دیوان محاسباتک بر اعضا محلی اچلدقده باش کاتبلر یله محاسبه ممیز لری ایچنده مناسب بولندیغی حالده انلردن بری و بولندیغی صورتده خارجدن اهلیت لو بردیگری انتخاب اوله رق طرف ریاستدن مقام نظارته افاده و بیان ایله اراده علیه به تعلیق باب عالی به عرض واستیذان اوله جقدر

النجی ماده باش کاتبلر و محاسبه ممیز لری اعضادن معدود و او صفقی حاز اوله جقدر

﴿ ۱۳۶ ﴾

بذبحی ماده اعضاستك اكثر سى موجود اولدجه دائرلك بر سئنه
هيچ بر ماده حقنه قرار و بريله ميه جك واكثر آراتك حكيمى اعضاستك
نصصن زياده سك را بزنده اتحاد بولفسله حاصل اوله جق ونسوى آرا
وقوعنده رئيس ديوانك وباخود و كيك رايى ايكي راي مقامنده اعتبار
اوله جقدر

سكرنجى ماده اراضى و چنكلره دائر وقوعبولان اجراآت و يامناعات
اوزرينه قلنندن نظاما كسد بريله ميه رك وبونجه رويى لازم كلان ماده لر
معلق اولدبني دائره ده كرك اثنائى مذاكره وكرك محاكمه لنده دفتر امين
دخى حاضر اولدبني حالده قوانين موضوعه سنه توفيقا رويى وفصليله
تنظيم اوله جق مضطهل امين موى اليه طرفندن دخى نمهر ابديله جقدر
ومذكور دائرلك وظائف مخصوصه لنندن اولان سائر بعض متعلق
ومتا موادك مذاكره ومحاكمه سندن ايصاح واستكناه ايچون مأمورين
خزينه دن ايچاب اينلر دخى بالجب حاضر بولند بريله رق وبريله جك
قرار اوزرينه ياييله جق مضطهلده مأمورين مشار وموى البهم
حاضر اولدقلى حالده مذاكره اولدبني فقره سى درج واملاقنه جقدر

طفوزنجى ماده ماليه ومحاكمه دائرلنجه ظهور ايده جك مهم ومعتا
بعض مواد حقنده بهر بازار ايرتسى كونلرى واقضايدير ايسه فوق العاده
اوله رق هفتده بشقه مناسب كونلرده دائرين اعضاستك اجتماعيله مذاكرات
عموميه اجرا اوله رق وبريله جك قرار اوزرينه ياييله جق مضطهل ديوانك
هيئت عموميه سى طرفندن مهرانه جقدر

اونجى ماده خزينه جلبله جه وضع وتأسيس وبانعديل واصلاحى اقتضا
ابن نظاماتك مواد اساسيه سى ديوانك هيئت عموميه سى وايچاي حالده
واردات ومصارفات محاسبه جيلريله سائر لازم كلنلر موجود اولدبني حالده
بئذاكره قرارلند بريله رق حسب الاصول مجلس والا قوانين دائره سنجيه
تدقيق ومضاميله وبريله جك قراره كوره حكيمى جارى اولق اوزره
مضبطه سك تنظيميله لاجل الاستيذان جانب نظارته تقديم اوله جقدر

اون برنجى ماده رئيس ديوان كندى رايك خلافته اكثر آرا
﴿ ظهورنده ﴾

﴿ ۱۲۷ ﴾

ظهورنده یا یله حق مضبطه بی مهر ذاتیمی ایله تمهیرا بتیوب مجرد و یریلان
قرارک اکثریت آرا ایله اولدیفنی تصدیقا دیوان مهرلیه جکدر

اون ابکنجی ماده کرک مالیه و کرک محاکمه دأره لنده اوزون اوزادی به
مطالعات و تدقیقاته محتاج اولان مصالح ایچون دأره لری اعضاستدن و سایر
ارباب وقوف و معلوماتدن مرکب قومیسونلر تشکیل اولنوب بونلرک
مضبطه لری تشریح و تدقیق ماده بی ضمن اوله رقی انک اوزربنه دأره لنده
تکرار اجرای تدقیقات ایله قرار قطعی و یربله جکدر

اون اوچنجی ماده باش کابیلر مأمور اولدقلری دأره نك اثنای مذاکرات
و محاکمانده اعضای موجوده نك اسمبله و یریلان قرارلری ضبط ایلده جک
و معاونلری معرفتله ضبط ایتدیردکلری حالدله ضبطک آلتیه کند ی
امضار بئی وضع ایلله جکدر

اون دردنجی ماده هر آک آخرنده باش کابیلر مأمور اولدقلری دأره لنده
موقع مذاکره و محاکمه ده بولن و هنوز موقع مذاکره و محاکمه قونلوب
در دست اولان و یا خود اقلامدن صوریلوب ده جاوابلری آلتیمان مصالحک
برر قطعه دفترینی یا بوب جانب ریاسته اعضا ایلده جکلری مثلاً بونلرک
تسریع اکالنه طرف ریاستدن دخی اعتنا اولنه جتدر

اون بشجی ماده مقام نظارت و اقلام مالیددن ایجاب صحیح اوزربنه
اولدیفنی یعنی قلمرنجه نسویه سی ممکن اولدیفنی حالدله دیوانه برکونه اوراق
حواله اولنور ایلله نظام و اصولنه توفیقاً قلمرنجه نسویه اولنق اوزره
اومقوله اوراق دیوان قبول ایتیه رکه زه دن محول ایلله عدم قبولنی اشارتله
اورانه رد ایلده جکدر

اون التنجی ماده مالیه و محاکمه دأره لنك بهری ایچون برر قبو چوقداری
تعین قلمه رقی بونلر بدلرینه دیوان مهرله ممهور اوله رقی و یربله جک دفتر
موجنجه دأما خزیننه جلبله مالیه اقلامله دأره سآره ده اولان اوراق
تحریر و تعجیل ایلده جک و قننی دأره و قلمده تعین اولنه حق مدتدن زیاده
کاغذ فالوده آلتیه مز ایلله مأمور اولدیفنی دأره باش کابینه خبر و یربله جک
و بودخی اجرای ایجابی ضمنده بونلرک "صحیح برقطعه بوصله سنی جانب
ریاسته اعطا ایلله جکدر

﴿ ۱۳۹ ﴾

قرديجي ماده ايچايي حالنده بالجله ماله مامورينك امور حسابسي
تفتيش وتعتيق ايتكه ديوان محاسبات مامور اولديندن بونك ايچون تعين
قله جق مامورلك انخاييله تغدير معاش دائرة ماله نك وظيفه سي اوله جق
ويوبله برماليه مامورينك امور حسابسي تفتيش اولدقده تين ايدن
احوالتي مين مضبطه سي دائرة مذكوره بالتنظيم جانب نظارته تقديم
ايله جقدر

بشني ماده بالجله اقتضايده جك محاسبه جي واوصنفده بولنه جق مامورين
ماله ايله مال ونحريات كاتبزينك امر انخاييله امتحان واستكبابلي
دائرة ماله ده بالا جرا مامورينلي قرارلدير يله زي - كيفيتي نظارته بامضطه
عرض وافاده اولنه جقدر

التهجي ماده تعديل وتسويه ويركوبه وملزمتيك نظامات مؤسسه وشرط
احاله نك خلافي حركت وتعديلي وقوعنه دارطشره حكومتي وباخود
اهالي جابلندن انها واستدعا وقوعنه احكام نظاميه ايله قلارجه فصل
اولنه ميانلرك ايچايي دائرة ماله ده مذاكره وتسويه اولنه جقدر

يدنجي ماده ممالك محروسه شاهانده يكدين واردات احدائي وباخود
واردات قديمه دن برينك تغير وتعديلي وقوعنه مرجع مذاكره وقراري
دائرة ماله اوله جق كبي بعض مصارفانجه ممكن الاجرا كور يله جك
تصرفات دخي دائرة مذكوره طرفدن نظارته بامضطه اخطار قله جقدر

(قسم ثالث)

(محاكمه دائره نك وظائف مخصوصه سيدر)

برنجي ماده خزينه جليله دن واردات عشرينه ورسوبه التزام وتعهد
ايدنلرك شرائط احاليه مغاير حال وحر كنه مجاسرت وباخود واردات
مزبوره نك تحصيلته عدم موفقيت سبيله نظاما بدلدن تنزيل وباخود فسح
احاله مثلاً استدعاليه مبادرتلندن طولاي وقوعبوله جق دعوا ايله برر يله
ظهوره كله جك منازعه دل دائرة محاكمه ده رويت وتسويه ايله تهيجه قراري
بامضطه جانب نظارته افاده اولنه جقدر

ايكنجي ماده خزينه جليله نك مدعي وباخود مدعي عليه صنفده بولنه جقني

﴿ ۱۴۰ ﴾

پرمادىك محاكمه منده ايجاسنه كوره واردات محاسبه جيسى وياخود
تخصيلات مامورى مدعى ويا مدعى عليه صفقه حاضر بولنده حق وصرافه
كنداسى ويكت باشيه معتبران ملتزمين وصرافاندىن برر مناسبلى
بولد بريله جند

اوجى ماده ملتزمين و متعهدينك بدل التزام و متفرعاتنه دائر برلرندن
وياخود تحت التزاملرند بولان محللر مامورين واهالىبندن و افراد
اشخاصك اصلى اموال خزينه دن منبعث اولان حقوق ذاتيه لرينه دائر
يكديكر لردن وقوعه كلان بالجله ادعا لى و برده ملتزم و متعهد بندن
وياخود بعض مامورين و سائر طرفلرندن خزينه جليله اوزرينه بركونه دعوا
ايدنلرك اقلام مالبده نطالما كسد بريله ميان مواد متنازعه لى دائره
مذكوره ده رؤيت قلنده حق و بومثللو خزينه جليله به تعلق ايدر مصالحندن
طشره مجلسلرند و بوراجه قوميسيونلرند وياخود اقلام مالبده رؤيت
وحكم اولان موادك استينافنه دائره مذكوره مآذون اوله جقدر

دردنجى ماده هر نوع محاكمه مدعى و مدعى عليهك وقوعه بولنده حق
افاده لى ضبط و تحريك كندولرينه مھبر وياخود امضا ابتدريله جقدر

بشجى ماده اثنائى محاكمه ايجاس ايدر ايسه وقوفى خبر و بريلان
كچمرك جلب و استفسارى جائز اوله حق و بونلرك دخی افاده لى كندولرينه
مھبر وياخود امضا ابتدريله جقدر

التجى ماده دائره محاكمه اثنائى محاكمه و مرافعه ده برينك منهم اولد بئنى
اثبات ايدر قرآن يقينه كورد ايسه ويره جكى اعلام اوزرينه نظارت
اومقوللرى حبس و توقيف ايدجكى مثلوا بشك نسوبه و رؤيت وياخود
حصول امنيله تخليه سببى لازم كلنلر حقند دخی اقتضاسى دائره
مذكوره دن جانب نظارته بيلدريله جقدر

يدنجى ماده دائره محاكمه دن دعوت اولنده حق كچمسه اشبو دعوتدن
خبرى اولد بئنى مدار اعتذار ايدم مامك اوزره كوندريلان جلب پوصله سنى
كورد بكنه دائر ظهيرنه اشارت ايدجك و بواشارتد نصكره تعيين اولان
كون ووقته كلر ايسه بر موجب قانون جزاى نقدى اخذيله مجازات اولنده جفى
و دعوت

﴿ ۱۴۱ ﴾

ودعوت نکرانند چکه جزای نقدی دخی لصلف اید چکی کچی لوچنجی
دفعه ده بته گلزارینه اولخالده ضبطیه ویرله رک کوندرله جک بو جرای
نقدی تحصیلات مامورینی معرفتیه تحصیل قله جقدر

سکرنجی ماده دعوت اولانلردن برکونه عذر مقبوله معنی کلامه جک
بولدینی تقدیرده اولمالور معذرت واقعه لرینی کوندرله جک جلب پوصله سنک
ظهرینه یازرق ایلروده نوقت کلامه جکینی یلدره جک و معروف اولیانلر
دخی واقع اولان عذرلرینی منسوب اولدقلری محله امام و مختارلرله اصناف
کخنداسی و یاخود خان اوطله باشیسی طرفدن تصدیق ایتدیره جکدر
وبولردن عذرلرینک صحیح اولدینی مؤخراتین ایدنله بدنجی ماده ده
پان قنان عدم اجابت حکمی ویرله جکدر

طوقنجی ماده دائرة محاکمه مخصوص اوله رق تذکره و تحریرات
و پوصله هیتده اوج نوع اوراق کیلوب بالالرینه بدنجی بندک خلاصه
حکمی طبع ایتدیره رک جلبی لازم کلنلردن دوسعدتده بولنلره ایجابی
وجهله تذکره و یاخود پوصله و طیشاریده اولنلر تحریرات کوندریلوب
کلامه ایچون تعین اولنه جق کون وساعت اوتد کره و پوصله و تحریراتده
کوسترله جک و بوباید طیشاری به کوندرله جک محمرات نظارت مهرله
وتذکره دیوان رئیس اعضاءله ارسال و تفسیر و قادی جلب پوصله لر
کتابت مهرله ممهر قله جقدر

اوتنجی ماده معاملات مالیه جه ایجاب ایدنلر رتبه وزارتیه قدر رتب عسکره
وساوری حاز اولسه دخی بلااستنا بوقاعده اوزرینه دعوت و جلب
اوله یله جکدر

اون برنجی ماده مذنبک طلبی اوزرینه احضار اوله جقلر حقمر اوله رق
جلب اولدقلری حالده طرفلرینه ترتب ایده جک مصارف و زیاتی تضمین
ایده جکله دائر مدعی مفرد قاعده سنه توفیقا کفاله ربط اوله جقدر

اون ایدنجی ماده بهرکون محاکمه به جلب و دعوت اولنه جق اصحاب
مصلحک اسامی و سبب جلبلری مختصر و مفیدجه و دائرته مرکب اولان
قید دفترینک نومروسی ترتیبه دفتر مخصوصه قید ایله کاکوره اوراق

﴿ ۱۴۲ ﴾

و سبب جلیب می یاز به رف و بالارینه دخی سره سبله نومروری آگله رفی
 مباشری بدینه و بر به جک وزنه ار بر کونده رؤیتی قابل اوله من رینه دیه
 اصحاب مصالح دعوت ابدیه میه جکدر و دأره قیوسی اوکنده دائما
 یرتوبخی قواص بکلدر به رک هر کس نوننی مشر لومروسی سره سبله
 ایجرویه آلفق قاعده مرعیه سنده رعایت اولنوب فقط بعضی ماده مهمه
 منجه منته جلیب فلنش اولنلر اشونوبت سره سندن مستثنا طوبیله جقدر

اون اوچنجه ماده دعوت اولتان کیمسه لر تخصیص اولتان کوندن اوچ
 کون اول خبردار اولقی لازم کله جکندن مباشر اولنلر و یریلان دعوت
 تذکره یی آلدقاری کونده محارنه ایصال ایده جکلر و اگر ارادینی کیمه بی
 بوله من ایدلر ایتسی کونی علی السحر ایشای مأموریه مسارعت وعودتده
 بیان کیفیت ایلله جکلدر

اون دردنجی ماده شخصین بینده بر دعوی ایچون درسعادته جایی لازم
 کلنله کوند به جک مباشر دکن آشوری بر محله کیده جک اولدینی تقدیرده
 قایق وواپور و پزا بر جاریکدن زیاده محله کیدر ایدلر بار کیر اجرتی مدعی
 طرفندن و مدعی علیه بریجی کیدیشده کلپوده مباشرک عزیمتی نکرز ایدر
 ایدلر اشو اجرتی مدعی علیه جاتندن نسوبه اولنه جق و مباشرلر درسعادته
 شو قایق و بار کیر اجرتی و طیاریدن جلیب اولنه جقلرک اجرت مباشریه سنی
 نمین و تخصیص قلنان مقدار دن زیاده الهیه جقدر

اون بشچی ماده مباشر دعوتنه مأمور اولدینی آدمدن پاره آلوب پوله مدم
 دیو عودت ایدر و یا خود تذکره بی وقتیه برینه کوتور میوب نزدنده تأخیر
 ایدر و یا خود مدعی اولان کیمه نك وقت دعوتده کله مامسینه کندوسی
 سبب اولور و یا کندیکی کیمه به بد معامله ایدر و سائر کونه ناموسنه
 طوفند جی حرکتده بولور و یا خود قایق و بار کیر اجرتندن و طشره چه
 مأمور بینده دأره محاکمه چه قطع اولنه جق مباشریه سندن زیاده اچقه
 آلود ایدلر مأخوذات زائده سی استرداد قلند قدنصره طرد جراسیله مجازات
 اولنه جقدر

﴿ ۱۴۳ ﴾

(قسم رابع)

(دبوانك وظائف قلمه سیدر)

برنجی ماده دبوان محاسبات ابکی دائره مقسم اولدینی کی هر دائره نك امور تحریریه سی دخی آبرله جفتدن دبوانك کتبه موجوده سندن مالیه و محاکمه دائره لرینه لزومی مقدار کتبه تفریق و تخصیص قلمه جقدر

ایکنجی ماده هر دائره کتبه سنك اوطه سی و دفاتر و قیودی آبرله جق و شمیدیکی مضطه و تحریرات اوطه لری بمیزلرله کتبه سندن مالیه و محاکمه دائره لری قلمه لرینه برعیمز اول و برعیمز ثانی و برعیمز مقابله جی و برعیمز دفتری انتخاب و تعیین قلمه جقدر

اوچنجی ماده هر دائره دن رأبی ضبط و تحریر اولنان اوراق اول دائره نك مضطه اوطه سنه کلد کده وقت کچورلکسزین مسوده لرینك قلمه آلدیرلسی برنجی درجه ده باش کاتبلرک درجه ثابته معاون و قلم بمیزلرینك اساس وظیفه لری اولدینی کی تبیض اولنان اوراق مسوداتنك بولبله و کونی کونته دفاتر مخصوصه سنه قید و هر آیده تراکم ایدن مسوداتک طاقم طاقم بالتفریق طوبه لرینه وضع ایله حفظ ایتدیرلسنه نظارت و دقت دخی بونلرک وظائف مخصوصه لرندن اوله جقدر

دردنجی ماده هر دائره دن قلمه آکنه جق کافه مسودات باش کاتبنك امضاسی نحتده اولوق اوزره مقام ریاسته اعطا ایله کوریلوب یازیله دینلد کدنصرکه تبیض اولنه جقدر

بشنجی ماده دبوان محاسباته حواله اولتمقده اولان اوراق جله سی اصول قدیمه موضوعه سی وجهله ابتدا اوراق اوطه سنه کلد کده مالیه و محاکمه دائره لرینه متعلق اولتلری بالتفریق بمجدد ترتیب و تنظیم اولنه جق جدول لرینه نومرو و تاریخ ورودلری و خلاصه الخلاصه مالری قید اولندقدن و هر کاغذک ظهیرنه نومرو سی قونلدقدنصرکه جدول لرله برابر بهر کون جانب ریاسته اعطا قلمه جقدر

التهنجی ماده اشبواوراق جانب ریاستدن بعد المطالع جریان طبعیسنه مبنی قلمه حواله سی اقتضا ایدن و یا خود بر ماده نك کیفیت وقوعی حکما به دن عبارت اولوب هیچ رحکی قالمیان کاغذلری بالتفریق متعلق اولدینی قلمه

﴿ ۱۴۴ ﴾

روم حواله‌ری ومذاکره ومحاکمه تعلق ابدنلرک ایجابلری جدوللری
خانه مخصوصلرینه اشارت قلندرق مذکور جدوللرایله برابر دائره‌ره
ورلک اوزره امانه ایدم جکدر

بدنجی ماده اشبو اوراق ذکر اولثان اوراق اوطه‌سندن دائره‌ره
ورلدکده باش کاتیلر درعقب جدوللرنده اولان اشارتلری موجبجه قلمره
حواله واعطالری ایجاب ابدنلرک یورلدیلرینی یازدق ومذاکره ومحاکمه
تعلق ایلایاتلرک دخی جدوللرنده مندرج نومرو وتاریخلرایله فنلکه
مالرینی هر دائره‌نک مخصوصا ترتیب اولثان مذاکره دفترینه عینله نقل
وقید ایدرک مذکور جدوللری اوراق اوطه‌سنه اعاده ایدم جک واوراق
اوطه‌سنده دخی جدوللرنده اشارت اولثان معاملهلری ایکی دائره ایچون
بشفه بشفه طوبله‌جق دفترله چکدر

سکرنجی ماده دائره‌رده مذاکره ومحاکمه متعلق اوله‌رق توفیق
اولدجق اورافده مذاکره ومحاکمه‌سی حکملری قرارلشدقه باش کاتیلر
اول اوراق تحریر وامضا ایدم جکلری قرار یوصله‌ریله برابر دائره‌رینه
مربوط اولان مضبطه اوطه‌لرینه وبره جکلر وکاغذک قرارینی وکیله وزیریه
ورلدیکینی بدنجی ماده‌ده ذکر یکن دفترک خانه مخصوصنه بوجه
خلاصه تحریر ایدرک اول قرار عینله دائره‌رک قید دفترینه نقل اولثق
ایچون مذکور دفتری اوراق اوطه‌سنه اعطایله قیدلر تسویه
ایلدکدنصرکه یه بالاخذ زنده حفظ ایلیم جکلدر

طقوزنجی ماده هر دائره‌دن یایله‌جق مضبطه ومذکره وذبیلر تبیض
وتحریر اولتدقه مذاکرات اورافک قیدنه مخصوص اوله‌رق دائره‌رده
طوبله‌جق مذاکره دفترلرنده واوراق اوطه‌سنده اولان اصل دفترده
قرار مذاکره خا‌ه‌سی زیدنه مضبطه ویامذکره ویاخود ذیلی مهرلندی
ومقام نظارتدن اوله‌رق دیواندن یایله‌جق تحریرات وتذکره دخی تبیض
اولتدقه یه خانه مذکور زیدنه تذکره ویاتحریراتی یازلدی دیواشارت
اولدق ایدم نصرکه مقام نظارته تقدیم قلندجقدر

(خانه) دیوانک ایلوده جریان مصلمتله ایدم جکی تحریرله کوره اشبو
نظامنامه‌نک ایجابی وجهله تعدیل وترتیب جاز اولدجقدر

3. 17 Kasım 1879 Târihli Dîvân-ı Muhâsebât'ın Sûret-i Teşkil ve Vezâ'ifine Dâ'ir Karârname (EK-VI)

BİRİNCİ FASIL

Dîvân-ı Muhâsebât'ın Teşkilî

Birinci Mâdde: Kânûn-u Esâsî'nin yüzbeşinci maddesinde muharrer ol-
duğu üzere, emvâl-i devletin kabz ve sarfına me'mûr olanların muhâsebelerini
rû'yet ve devâ'irden tanzîm olunan sal muhâsebelerini tedkik etmek ve her üç
ayda bir kere usûl-ü mâliyyeyi ba-takrîr taraf-ı Hazret-i Pâdişâhiye 'arz ve
mal me'mûrlarının emvâle ve muhâsebâta 'â'id muhâkemelerini icrâ' eylemek
üzere bir Dîvân-ı Muhâsebât teşkil olunmuştur.

İkinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât Hey'eti ma'a re'is oniki a'zâ ve
bir müdde'î-i 'umûmî ve bir başkâtib ve on mümeyyiz ve on mülâzımdan
ibârettir.

Üçüncü Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın re'is ve a'zâsı Hey'et-i
Meb'ûsân'dan ekseriyetle 'azlinin lüzûmu tasdik olunmadıkça kayd-ı hayât
ile kalmak üzere bâ-irâde-i seniyye nasb olunur.

Dördüncü Mâdde: Re'is ile a'zâ ve müdde'î-i 'umûmî huzûr-u Sadâret-
penâhi'de ve başkâtib ile mümeyyiz ve mülâzımlar Dîvân-ı mezkûrda
Kânûn-u Esâsî'nin kırk altıncı maddesi mu'cibince tahlîf kılınır.

Beşinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât iki dâ'ireye münkasemdir.

Altıncı Mâdde: Re'is tarafından dâ'irelere a'zâdan biri re'is-i sâni ta'yîn
olunur. Re'is-i evvel dahi lüzûm gördükçe dâ'irelerden birine bizzât riyâset
eyler.

Yedinci Mâdde: Re'is-i evvel ve sâniler bulunamadığı vâkitte dâ'irelerde
a'zânın en kıdemlisi riyâset eyler.

Sekizinci Mâdde: A'zânın iki dâ'ireye taksîmi ve i'câbında birinin veya
ba'zılarının bir dâ'ireden diğer dâ'ireye nakli re'is-i evvelin vezâ'ifindendir.

Dokuzuncu Mâdde: A'zâdan birinin mâni'-i zuhûrunda dâ'irece
vücûdu müktezâ olan 'aded a'zâyı ikmâl için diğer dâ'ireden bir a'zâ celb
idilür ve bu sûret mümkün olamaz ise dâ'irede bulunan mümeyyizlerden biri
a'zâ vekâleti ider.

Onuncu Mâdde: Dâ'irelerde müzâkere olunan mevâdda ekseriyet-i
ârâ' ile karâr verilür ve tesâvî-i ârâ' vukû'unda re'isin bulunduğu tarafın re'yi
tercîh olunur.

On Birinci Mâdde: Her bir dâ'irede re'is-i sâniiden başka dört a'zâ mevcûd olmadıkça hükme salâhiyet olamaz ve hüküm mazbataları mühür-ü zâtî ile temhîr olunur. Muhâlif bulunanların re'ylerini zabıt cerîdesine derc ittirmeye salâhiyeti vardır.

On İkinci Mâdde: Otuz yaşını tekmiî itmemiş olanlar re'is-i evvel ve sâni ve a'zâ ve müdde'î-i 'umûmî olamaz.

On Üçüncü Mâdde: Mümeyyizler birinci ve ikinci olmak üzere iki sınıfa münkasemdir. Bir mümeyyiz ikinci sınıfta iki sene bulunmadıkça ve bi'l-imtihân ibrâz-ı liyakât itmedikce birinci sınıfa geçmeğe kesb-i istihkak idemez ve sınıf imtihânında ehliyetde müsâvâtta bulunanların kıdemlileri tercih olunur.

On Dördüncü Mâdde: Yirmi beş yaşını tekmiî itmemiş olan başkâtib ve mümeyyiz olamaz.

On Beşinci Mâdde: Mümeyyiz ve mülâzımlar mütesâviyen iki dâ'ireye taksîm olunur ve mümeyyizlerden biri bulunduğ dâ'irenin başkîtabet hizmetini ifâ eder. Lede'l-hâce bir dâ'ire mümeyyizi ve mülâzımları diğer dâ'ire mümeyyiz ve mülâzımlarına mu'âvenet eyler.

On Altıncı Mâdde: Re'is-i evvel lüzûm gördükçe iki dâ'ire birleşip hey'et-i 'umûmîye teşkil olunur ve hey'et-i 'umûmîye'ye re'is-i evvel riyâset eder. Gıyâbında re'is-i sânilerden re'is-i evvelin tensib eylediği zât vekâlet eyler.

On Yedinci Mâdde: A'zâ'dan birinin yeri münhal oldukta mümeyyizlerden en ehliyetlisinin münhal olan a'zâlığa nasb ve ta'yîni re'is-i evvel bâ-takrîr Bâb-ı 'Âli'ye 'arz ederek bâ- irâde-i seniyye o mümeyyiz a'zâ nasbolunur.

On Sekizinci Mâdde: Mülâzımlar iki sınıfa münkasem olub mümeyyizlerin icrâ'sına me'mûr oldukları tahkîk ve tedkîk mu'âmelâtında kendülerine mu'âvenet ederler.

On Dokuzuncu Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât zabıta ve idâre-i dâhiliye ve nezâret-i 'umûmîyesi Re'is-i evvele 'â'iddir.

İKİNCİ FASIL

Dîvân-ı Muhâsebât'ın Vezâ'ifi

Yirminci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın 'umûmen devâ'ir-i mülkiye ve askeriyede bulunan defterdâr ve muhâsebeci ve mal me'mûru ve sandık eminleri ve 'askerî idâre me'mûrları gibi emvâl-i devleti kabz ve sarfa me'mûr

ve idâre-i mâliyeden mes'ûl olan bi'l-cümle me'mûrînin ve 'umûmen idâre-i belediye ve hastahâne ve ıslâhhâne ve mekteb-i sanâyi' ve menâfi'sandıkları gibi te'sisât-ı 'umûmiye mal me'mûrlarının rü'yet-i muhâsebât ve lede'l- hâce icrâ'-i muhâkemâtına me'mûrdur. Divân-ı Muhâsebât müstakil bi'r-re'y olub karâr ve hükümlerine hiçbir taraftan müdâhale olunamaz.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Müdde'î-i 'Umûmî

Yirmi Birinci Mâdde: Müdde'î-i 'umûmî vazife-i me'mûriyetine müte'allik iddi'â ve ifâdâtı tahrîren Re'is-i Evvele ifâde eder.

Yirmi İkinci Mâdde: Müdde'î-i 'umûmî Divân-ı Muhâsebât'a hesâblarını i'tâ etmesi lâzım gelen me'mûrların bir kıt'a defter-i 'umûmisini tanzim ettirir. Ve evkât-ı mu'ayyenesinde me'mûrların bilâ-te'ehhür hesâblarını teslim idüb itmediklerini tahkik ve te'ehhürde bulunanlar 'aleyhinde icrâ'-yı mücâzât olunmasını bâ-takrîr taleb eyler.

Yirmi Üçüncü Mâdde: Müdde'î-i 'umûmî Divân-ı Muhâsebât dâ'irelerinde sûret-i muntazâmada 'akd-i ictimâ' olub olmadığını ve mümeyyiz ve mülâzımların vazîfelerini hüsn-i sûretle ve devam üzere ifâ idüb itmediklerini tahkik ve tesâmüh ve ihmâl vukû'unda keyfiyeti re'is-i evvele tahrîren beyân ider.

Yirmi Dördüncü Mâdde: Müdde'î-i 'umûmî Divân-ı Muhâsebât'ın hüküm i'lâmlarının sûretlerini Maliye Nezâreti'ne tebliğ eder. Ve Hazîne-i Devlet ve te'sisât-ı 'umûmiye ve devâ'ir-i belediyenin zararını mu'cib bir sehiv vukû' bulmak veyâ bir kalem hesâba dâhil idilmemek veyâ mükerrer yazılmak veyâ mahall-i sarfinın gayrıya sarf olunmak sebeplerinden dolayı hesâblarının yeniden tedkik ve mu'ayyenesine dâ'ir vâki' olan istid'â'ların Divân-ı Muhâsebât huzûrunda tedkik ve muhâkemesinde hâzır bulunur.

Yirmi Beşinci Mâdde: Deyne mukâbil satılmak üzere kayd-ı resmî düşürülen emlakın terkîn-i kaydına ve taklîl miktârına veyâ bu kaydın âhar emlak üzerine nakline dâ'ir olan istid'âlar hükm olunmazdan evvel müdde'î-i 'umûmiye tebliğ olunur ve mal ve hesâb me'mûrları mümeyyizler tarafından hakkında sahtekârlık ve irtikâb isnâd olunur ise kable'l-hüküm müdde'î-i 'umûmî dâ'ireye da'vet olunarak netice-i re'y ve efkârı istimâ' idilür.

Yirmi Altıncı Mâdde: Müdde'î-i 'umûmî me'mûriyetine âid bir cihetten dolayı tedkike lüzûm gördüğü hesâbât defâtir ve evrâkını mütâlâ'a için ahz ider ve bu misillü defâtir ve evrâkın mütâlâ'asını Divân-ı Muhâsebât dahi kendisine re'sen emir ve havâle idebilir.

Yirmi Yedinci Mâdde: Müdde-i 'umûminin bir mâni'den dolayı bulunamadığı zamânda Dîvân-ı Muhâsebât a'zâsından olmak üzere mâliye nâzırının ta'yîn ideceği zât muvakkaten o me'mûriyeti îfâ eder.

Yirmi Sekizinci Mâdde: Hüküm i'lâmlarının icrâ'sına ve mahcûz olan emvâlin fekk-i hazine ve deyne mukâbil satılmak üzere kayd-ı resmî düşürülen emlâkin terkîn-i kaydına ve bu iki nev'i emvâl ve emlâkın taklîl mikdârına ve husûsat-ı sâ'ireye dâ'ir vükelâ-yı devlet tarafından istenilen ma'lûmât ve izâhâtı i'tâya müdde-i 'umûmî mecbûrdur.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Başkitâbet

Yirmi Dokuzuncu Mâdde: Hey'et-i 'umûmîyenin ictimâ'ında hâzır bulunub cereyân edecek müzâkerâtı zabt etmek başkâtibin vazifesindendir.

Otuzuncu Mâdde: Başkâtib Dîvân-ı Muhâsebât'ın bi'l-cümle umûr-u tahrîriye ve mu'âmelât-ı kaydiyesinin hüsn-i cereyânı ile onların ve müsevvedâtın ve sâ'ir evrâk-ı muktazîyenin muhâfazâsına nezâret eyler. Başkâtib her ayın âhırinde mümeyyizlerde ve dâ'irelerde derdest-i tedkîk ve müzâkere olan hesâbât ve dîvâna mûte'allik sâ'ir husûsâtın tesrî-i ikmâli zımnında bir defterini tanzîm ile re'îse i'tâ eder. Ve bu defterin bir sûreti müdde-i 'umûmîye dahi verilir.

Otuz Birinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın umûr-u dâhiliye ve tahrîriyesi bir nizâmnâme-i dâhilî ile ta'yîn olunacaktır.

BEŞİNCİ FASIL

Muhâsebâtın Tedkiki

Otuz İkinci Mâdde: Tedkîk olunacak muhâsebâtı mümeyyizlere re'is-i evvel tevzî' ıder.

Otuz Üçüncü Mâdde: Bir mümeyyize birbirini mûte'âkib iki def'a bir me'mûrun tedkîk-i hesâbâtı havâle olunamaz.

Otuz Dördüncü Mâdde: Mümeyyizler kendilerine havâle olunan hesâbâtı bizzât tedkîk etmeğe mecbûrdur.

Otuz Beşinci Mâdde: Mümeyyizler her bir hesâb için ilel ve esbâb-ı muktazîyeyi ve iki nev'i mütâlâ'ayı hâvî bir hulâsa tanzîm ederler. İşbu iki nev'i mütâlâ'adan birisi sırf ciheti hesâbiyeye â'id olub hesâbın mûte'allik olduğu dâ'ire me'mûrları tarafından her bir kalem için ibrâzı muktazî olan senedât-ı lâzime ve evrâk-ı müsbite gösterilemediği hâlde bu gibi masra-

fin icrâ'-yı mahsûb ve kabûlünü senedât ve evrâk-ı müsbitesinin ibrâzına ta'likan reddi lüzûmunu göstermekten ve ikincisi hesâbda muhavvel envâ'-i vâridâtın kavânîn-i mevzû'asına mutâbık olub olmadığını ve sarfiyâtın tahsis olunduğu şeyler için vukû' bulub bulmadığını ve tahsîsâtı dâ'iresinde bulunub bulunmadığını ve gerek vâridât ve gerek masârifât vaktü zamânıyla isti'fâ ve ifâ olunub olunmadığını ve mal me'mûrlarının meriyyü'l-icrâ' olan kavânîn ve nizâmât ve ta'limâta tevfikân vezâ'if-i me'mûriyetlerini hakkıyla ve tamâmıyla ifâ idüb itmediklerini ve sarfiyât ile tahsîsât arasında fark u tefâvüt olduğu hâlde miktârını irâ'e eylemekten ibâretidir.

Otuz Altıncı Mâdde: Mümeyyizler hesâbatça icrâ'-yı tedkikat için mal me'mûrlarını veyâ vekil ve murahhaslarını isticvâb itmeğe ve tahrîren muhâbere eylemeğe me'zûndur. Bu bâbda olan evrâk hülâsanın kırâ'at olunacağı dâ'ire re'is-i sânisine verilir.

Otuz Yedinci Mâdde: Bir hesâbın tedkiki için birkaç mümeyyiz ta'yinine ihtiyâç görüldüğü hâlde re'is-i evvel sâ'ir mümeyyizlerin mütâla'asını celb ve tertib ve hülâsayı tanzîm etmek üzere birinci sınıf mümeyyizlerden birini me'mûr eyler. Hesâbın tedkikiyle meşgûl olan mümeyyizler hülâsanın kırâ'at ve müzâkere olunduğu ictimâ'larda dâ'irede hâzır bulunur. Fakat bunlar hülâsa tanzimine me'mûr olub sâhib-i re'y değildirlir.

Otuz Sekizinci Mâdde: Bir hesâba müt'e'allık hülâsa ve kâffe-i evrâk-ı müteferri'a müracâ'at olunmak üzere hîn-i müzâkerede dâ'irede bulundurulur.

Otuz Dokuzuncu Mâdde: Her dâ'irenin re'isi mümeyyizlerin verdiği hülâsa evrâkını a'zâyâ tevzî' ider. A'zâ dahi evvelen mümeyyizin tedkikâtı bizzât ifâ idüb itmediğini ve hülâsada der-miyân olunan mes'elelerin esâslı şeyler olub olmadığını tahkîk ve sâniyen mümeyyizin hesâbın her bir cihetini tedkik itmiş olduğuna kanâ'at gelmek için o hesâbdaki fasıllardan birkaçının evrâk-ı müsbitesini bizzât tedkik etmeğe mecbûrdur.

Kırkıncı Mâdde: A'zâdan birine birbirini müt'e'akub iki def'a bir me'mûr hesâbının hülâsasını havâle olunamaz.

ALTINCI FASIL

Hesâbâtın Sûret-i Muhâkemesi

Kırk Birinci Mâdde: Bir hülâsanın tedkikine me'mûr olan a'zâ o hülâsayı tanzîm eden mümeyyizlerin cihet-i hesâbiye ve sâ'ire hakkında vâki' olan mülâhâzâtı üzerine kendi re'yini ilâ ve esbâbı ile beraber dâ'ireye beyân

ve dâ'ire dahi hülâsa-yı mezkûre hakkında hüküm ve karârını i'tâ ile dâ'irece lüzûm görülür ve re'is-i evvel tarafından dahi tensib idilür ise bir kat daha tedkik olunmak üzere hey'et-i 'umûmiyyeye havâlesini gösterir.

Kırk İkinci Mâdde: Bir hesâbın tedkikatı hitâm bulduktan sonra evvel emirde hülâsayı tanzim eden mümeyyiz kendi mütâla'asını ve sâniyen hülâsayı tedkik eyliyen a'zâ kendi re'yini beyân idüb ba'dehu sâ'ir a'zâ sırasıyla re'ylerini ifâde iderler. Re'is-i Sâni ittifâk veyâ ekseriyet ile hâsıl olan karârı hülâsanın kenârına tahrîr ve zîrini imzâ ve Meclis mühürüyle temhîr eder.

Kırk Üçüncü Mâdde: Dâ'irece hâsıl olan bir karâr üzerine tanzîmi lâzım gelen i'lâmın müsveddesini hülâsayı tanzim eden mümeyyiz kaleme alarak kendisi ve dâ'irenin re'is-i sâniisi imzâ ider. Bu müsvedde evrâk-ı müteferri'asıyla berâber başkâtibe verilir. Başkâtib dahi re'is-i evvele imzâ ittirdikten sonra tebliğ olunacak sûretlerini yazdırub imzâ ve Dîvân-ı Muhâsebât mühürüyle temhîr ider ve i'câb idenlere tebliğ eyler.

Kırk Dördüncü Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın hüküm ve karârları ya muvakkat veya kat'îdir.

Kırk Beşinci Mâdde: Her bir hesâb üzerine hüküm ve karâr virilüb i'lâmı tanzim olunduktan sonra hesâb ile evrâk-ı müteferri'ası hülâsayı tanzim eden mümeyyiz tarafından başkâtibe virilür. Ve başkâtib dahi hüküm ve karârı hesâbın aslına işâret ile cümlesini evrâk odasına teslim ider.

Kırk Altıncı Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât kendisine takdîm olunan hesâbatı tesviye ve kat' ve mal me'mûrlarının ber'i'üzzimme veya alacağı veya vereceği olduğunu hükm-i kat' ile ta'yin eyler. Evvelki iki şıkta yani mal me'mûrunun ber'i'üzzimme veyâ alacağı çıktığı hâlde ber'âtına hüküm ile kendisinin veya kefilinin me'mûriyetini terketmiş bulunduğu takdirde hüküm ve karârı verilen hesâbdan dolayı mahcûz bulunan emvâlî ve deyne mukâbil satılmak üzere kayd-ı resmî düşürülen emlâkinin fekk-i haciz ve terkîn-i kaydını dahi Dîvân-ı Muhâsebât emreder. Şikk-ı saliste yani mal me'mûrlarının zimmeti zuhûrunda kânûnen mu'ayyen olan mehil içinde te'diye itmesi husûsu hükm olunur ve her hâlde hazîne me'mûrları 'aleyhinde vâkî' olan böyle bir hükmü icrâ' ittirmek için i'lâmının bir sûreti mâliye nâzırına ve te'sisât-ı 'umûmiyye mal me'mûrları 'aleyhinde virilen i'lâmat dahi icrâ'sına takayyût için te'sisât-ı mezkûrenin en büyük me'mûrlarına tebliğ olunacaktır. Ve i'lâmâtın vaktiyle icrâ'sına 'adem-i takayyütden nezâret-i müşârûnileyha ile te'sisât-ı mezkûre büyük me'mûrları mes'ûl tutulacaktır.

Kırk Yedinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât bir hesâb hakkında kat'iyen hüküm ve karâr vermiş olsa bile hükümden sonra ele geçirilen evrâk-ı müsbiteye istinâden mal me'mûrlarının istid'ası veyâhut Dîvân-ı Muhâsebât'ın

re'sen kararı veya hesâbat-ı sâ'irenin esnâ-yı tedkîkinde hüküm ve karar altına alınan hesâbda bir sehiv vâki' olduğu veyâ bir kalemin hesâba dâhil edilmediği veyâ mükerrer yazıldığı veya mahall-i sarfının gayriye sarf olduğu tebeyyün itmesiyle müdde-i 'umûminin vukû' bulan takriri üzerine o hesâbın yeniden mu'âyene ve tedkîkine ibtidâr olunabilir.

Kırk Sekizinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât me'mûriyette bulunan veyâhut me'mûriyette bulunmadığı hâlde hesâbları kat'iyen tesviye olunmamış olan me'mûrların veyâ kefillerinin deynlerine mukâbil satılmak üzere kayd-ı resmî düşürülen emlaklarının taklîl-i miktârına veyâ kayd-ı mezkûrun âhar emlak üzerine nakline dâ'ir vukû' bulan istid'âlar üzerine hukûk-u hazinenin muhâfazâsına kâfi te'minâtlar almak şartıyla hükmeder.

Kırk Dokuzuncu Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât hesâbların tedkiki sırasında sahtekârlık veya irtikâb gibi bir cürmün vukû'una vâkıf olursa keyfiyeti Mâliye Nezâreti'ne iş'âr ile berâber eshâb- 1 cerâyimin Şûrâ-yı Devlet ve Mecâlis-i İdâre'de muhâkemelerini icrâ' itdirmek üzere Makâm-ı Sadâret'e müracâ'at ider.

Ellinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın mal me'mûrları 'aleyhinde olan hüküm i'lâmları her hâlde icrâ' olunur. Bir mal me'mûru Dîvân'ın usûlû muhâkemenin veya kânûnun ihlâl olunmuş olmasından dolayı verilen i'lâmın nakzına sebep ve mahal gördüğü hâlde, i'lâmın tebliğ olduğu târihten i'tibâren üç ay zarfında temyiz da'vâsını ikâme etmesi lâzımdır. Mâliye nâzırı ve dâ'irelerine âid mevâddan dolayı Vükelâ-yı Devlet dahi mehl-i mezkûr zarfında Makâm-ı Sadâret'e takrîr takdîmi ile usûl-ü muhâkemeye veyâ kânûna mugâyeretinden ve salâhiyet ve me'zûniyet-i nizâmiyesi hâricinde iş rü'yet itmiş olmasından ve bir mâdde hakkında virmiş olduğu i'lâmların yekdiğerine mübâyin bulunmasından dolayı nakzını lâzım gördükleri i'lâmâtın nakz olunmak üzere Şûrâ-yı Devlet'e havâlesini talep iderler.

Elli Birinci Mâdde: Ellinci maddede beyân olunan ahvâlden dolayı Dîvân-ı Muhâsebât'ın bir i'lâmı nakz idildikten sonra zât-ı da'vânın muhâkemesi Dîvân'a havâle olundukda i'lâmı virmiş olan dâ'irede görülme-yüb diğeri bir dâ'irede rü'yet olunur.

Elli İkinci Mâdde: İ'lâm-ı evveli veren dâ'irenin bir veya birkaç a'zâ sı işin rü'yet olunacağı dâ'ireye geçmiş bulundukları hâlde o davanın rü'yetinde bulunamayub yerlerine muvakkaten diğeri a'zâ ta'yîn olunur.

Elli Üçüncü Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın tedkikat ve muhâkemâtı emvâli kabz ve sarf iden mal me'mûrları hakkında cârî olub vükelâ ve

vülât ve mutasarrıfın gibi i'tâ emri verenlere şümûlü olamaz. Bu misillü me'mûrların 'inde'l-iktizâ sıfatlarına göre muhâkemeleri Dîvân-ı 'Âli veya Şûrâ-yı Devlet'de icrâ olunur. Mal me'mûrlarının dahi kâ'idesine muvâfık ve mu'amelât-ı muktaziyesi ikmâl kılınmış olan i'tâ emirleri üzerine makbûz senedi ve evrâk-ı sâ'ire-i müsbitelyi ahz iderek sarf ittikleri mebâliğin kabûlü ile icrâ-yı mahsûbunda dahi tereddüd olunamaz.

YEDİNCİ FASIL

Devâ'ir-i Devletin Sâl Muhâsebeleri

Elli Dördüncü Mâdde: Her Nezâret ve dâ'ire sâl muhâsebesini müte'allik olduğu senenin hitâmından i'tibâren nihâyet bir senede tanzîm ve ikmâl ile tab' ittirerek Mâliye Nezâret-i Celîlesine takdîme mecbûrdur.

Elli Beşinci Mâdde: Mâliye Nezâret'i devâ'irden aldığı sâl muhâsebelerini ba'de't-tedkîk Kânûn-u Esâsî'nin yüz üçüncü maddesinde muharrer olduğu veçhile Muhâsebe-i Kat'îye Kânûnu Lâyihası'nı ve ona merbût olması muktazî olan muhâsebat-ı 'umûmiye cedvellerini müte'allik olduğu senenin hitâmından i'tibâren nihâyet iki sene zarfında tanzîm ve ikmâl ederek Dîvân-ı Muhâsebât'a i'tâ ider ve her dâ'ireden almış olduğu sâl muhâsebelerinin birer nüshalarını dahi berâber irsâl eyler.

Elli Altıncı Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât Maliye Nezâreti'nden gelen Muhâsebe-i Kat'îye Kânûnu Lâyihası'yla ona merbût olan muhâsebat-ı 'umûmiye cedvellerini ve her dâ'irenin sâl muhâsebelerini sırasıyla mevki-i müzâkere ve tedkike vaz' ile her dâ'irenin mal me'mûrlarını ve sandık emînlerini celb ve muhâsebelerini müfredât vechi üzere rû'yet ve yedlerinde bulunan sarfiyât senedâtını ve evrâk-ı müsbite-i sâ'ireyi ve 'âdî ve fevkal'âde masârifâta ve idilen istikrâzâta dâ'ir Makâm-ı Celîl-i Sedâret'ten Mâliye Nezâreti'ne yazılan buyrulduklar ile sâ'ir me'zûniyet evrâkını yegân yegân mütâlâ'a iderek hülâsa-i tedkikat ve netice-i mütâlâ'âtını Mâliye Nezâreti'nden muhâsebât-ı 'umûmiyeyi aldığı târihten i'tibâren nihâyet iki sene ya'ni muhâsebâtın müte'allik olduğu senenin hitâmından i'tibâren nihâyet dört senede ikmâl iderek Hey'et-i Meb'ûsâna i'tâ ider.

Elli Yedinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın sâl muhâsebeleri hakkında mu'amelât-ı tedkikiyesi iki kısım olub birincisi emvâl-i devleti kabz ve sarfa me'mûr olanların muhâsebâtını ayrı ayrı tedkik ve rû'yet ile hilâf-i nizâm ve kâ'ide sarfiyâtından dolayı ic'âb idenleri bi'l- muhâkeme muktezâ-yı maslahatı hüküm ve ilâm itmek ve ikincisi Mâliye Nezâreti'nden viri-

len muhâsebât-ı 'umûmiye cedvellerini ve devâ'irin sâl muhâsebelerini Muvâzene-i Mâliye Kânûnu'na merbût muhassessât cedvellerine tatbîk ile tefâvût olub olmadığını ve olduğu hâlde esbâb ve i'câbını ve vâridât ve masârifâtın isti'fâ ve sarfı kavânin ve nizâmat-ı mevzû'âta muvâfık olub olmadığını tedkik ve beyân eylemekdir.

Elli Sekizinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât mal me'mûrlarının ve sandık eminlerinin münferiden rü'yet-i muhâsebelerini Mâliye Nezâreti'nden gelecek muhâsebât-ı 'umûmiye cedvellerinin vürûduna ta'lik itmeyib her sene hitâmında tedkik ve rü'yete me'zûndur. Bu hâlde me'mûrîn-i mûmâileyhin ne sûretle ve ne vakitlerde hesâb vormeleri lâzım geleceği Mâliye Nezâreti ile bi'l-muhâbere Dîvân-ı Muhâsebât'ça karârlaştırılacaktır. İdâre-i belediye ve te'sisât-ı 'umûmiye mal me'mûrları muhâsebâtı be-heme-hâl hesâbın müte'allik olduğu senenin hitâmıyla beraber tedkik ve rü'yet olunacaktır.

Elli Dokuzuncu Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât mal me'mûrlarının ayrı ayrı hesâbları hakkındaki hüküm ve karârlarının neticeleri Mâliye Nezâreti tarafından gelen devâ'ir sâl muhâsebeleri neticesine mutâbık olduğunu husûsî karâr-nâmeler ile ve 'umûmen hesâbları hakkındaki hüküm ve karârlarının Muhâsebe-i Kat'îye Kânûnu Lâyihası'na merbût muhâsebât-ı 'umûmiye cedvelleri neticesine mutâbık olduğunu 'umûmî karâr-nâme ile beyân ve tasdik ider. Husûsî karâr-nâmeler hangi hesâblara müte'allik olursa o hesâbların tedkik olduğu dâ'ireler tarafından ve 'umûmî karâr-nâmeler Dîvân-ı Muhâsebât'ın hey'et-i 'umûmiyesi cânibinden i'tâ olunur.

Altmışıncı Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât'ın her iki dâ'iresinden verilen husûsî karâr-nâmeler netice-i 'umûmiyesinin muhâsebât-ı 'umûmiye cedvelleri ile devâ'irin sâl muhâsebelerine mutâbakâtını meydâna çıkarmak üzere husûsî karâr-nâmeleri ve onların müstenit olduğu bi'l-cümle evrâkı cem' itmek üzere re'is-i evvel tarafından bir mümeyyiz me'mûr idilir. Mümeyyizin hülâsası Dîvân-ı Muhâsebât'ın hey'et-i 'umûmiyesine virülüb müdde'î-i 'umûmiye tefliğini re'isi evvel emreder. A'zâdan mümeyyizin hülâsasını tedkik edecek zâtı dahi hey'et-i 'umûmiye ta'yîn ider.

Altmış Birinci Mâdde: Mümeyyizin hülâsası ve a'zâdan tedkik iden zâtın mütâla'atı Dîvân-ı Muhâsebât'ın hey'et-i 'umûmiyesinde müzâkere olunur. Dâ'irelerden verilmiş olan husûsî karâr-nâmelere müte'allik tedkikatı icrâ eden mümeyyiz hey'et-i 'umûmiyeye celb idilir. Müdde'î-i 'umûminin netice-i re'y ve efkârı istima' olunduktan sonra Dîvân-ı Muhâsebât'ın hüküm ve karârlarının Mâliye Nezâreti'nden gelen muhâsebat-ı 'umûmiye

cedvelleriyle sâl muhâsebelere mutâbakatını müşîr 'umûmî karârname kırâ'at ve tedkik olunub i'câb iden mazbatası tanzim ve temhîr olunur.

Altmış İkinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât mazbatası tanzim ve temhîr olunan 'umûmî karârnameyi tab' ile der'akab Hey'et-i Meb'ûsan'a i'tâ ider.

SEKİZİNCİ FASIL

Makâm-ı Sadâret'e İ'tâ Olunacak İhtârât Lâyihaları

Altmış Üçüncü Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât devletin umûr-u mâliyesi muhâsebâtının tedkikat ve muhâsebâtından başka mu'âmelât-ı hesâbiye ıslâhatına dâ'ir Makâm-ı Sadâret'e ihtârâta dahi me'zûndur. Ve mu'âmelât-ı hesâbiye usûlünce Mâliye Nezâreti tarafından ta'dilât icrâ' olunacak olduğu halde Dîvân-ı Muhâsebât'a ma'lûmât i'tâsı lâzımdır.

Altmış Dördüncü Mâdde: Her sene re'îs-i evvel tarafından re'îs-i sâniler ile müdde'î-i 'umûmî ve dâ'irelerin intihâb ettiği iki a'zâdan mürekkeb bir encümen teşkil olunarak vâridâtın enva'î kavânîn-i mahsûsasıyla ve masârifâtın enva'ının müretteb ve mukannen olan muhasesâtı ile tatbîkinde hâsıl olan mütâlâ'at ve Dîvân-ı Muhâsebât'ın tedkikat ve tecârib-i vâkı'ası üzerine umûr-u hesâbiyenin aksâm-ı muhtelifesince tasavvur olunan ıslâhatı hâvî evvelce tehy'e ve tanzim kılınmış olan lâyiha müsveddesi o encümende tedkik olunduktan ve ba'dehu Dîvân-ı Muhâsebât'ın hey'et-i 'umûmîyesinde ve müdde'î-i 'umûmî huzûrunda bi'l-müzâkere karârlaştırıldıktan sonra lâyiha Makâm-ı Sadâret'e takdim kılınur. İşbu lâyiha Meclis-i Vükelâ'da dahi bi't-tedkik Hey'et-i Vükelâ'nın mütâlâ'âtı ile beraber tab' ittirilerek Hey'et-i Meb'ûsâna i'tâ olunur.

HÂTİME

Altmış Beşinci Mâdde: Dîvân-ı Muhâsebât hiçbir nezârete tâ'bi' ve merbût değildir. Hey'eti bir dâ'ire-i mahsûsa ve müstakillede ikâmet idecektir.

Fî 15 Zilhicce Sene 95 (10 Aralık 1878).

BOA, İ.DUİT, Nu. 59/3, 10 Aralık 1878.

10 Aralık 1878 tarihli Divan-ı Muhasebat Kararnamesi'nin orijinal metni;

اون طقوزنجی ماده دیوان محاسباتک ضابطه و اداره داخله و نظارت
عمومی سی رئیس اوله عائددر

❖ ایکجهی فصل ❖

(دیوان محاسباتک وظائفی)

بکرمجهی ماده دیوان محاسباتک عموماً دوآر ملکیه و عسکر بده بولتان
دفتردار و محاسبهچی و مال مأموری و صندوق امینلری و عسکری اداره
مأمورلری کبی اموال دولتی قبض و صرفه مأمور و اداره مالیه دن مسؤل
اولان بالجله مأموریتک و عموماً اداره بلدییه و خسنه خانه و اصلاحخانه
و مکتب صنایع و منافع صندوقلری کبی تأسیسات عمومی مال مأموریتک
رویت محاسبات ولدی الحاجه اجرای محاکمته مأموردر دیوان محاسبات
مستقل بالزای اولوب قرار و حکملریته هیچ بر طرفدن مداخله اولته من

❖ اوچجهمی فصل ❖

(مدعی عمومی)

بکری رنجی ماده مدعی عمومی وظیفه مأموریتنه متعلق ادعا و افاداتی
تحریر برار رئیس اوله افاده ایدر

بکری ایکجهی ماده مدعی عمومی دیوان محاسباته حسابلری بی اعطا
ایتمی لازم کلان مأمورلک بر قطعه دفتر عمومی سی تنظیم ایتدیرر و اوقات
معینه سنده مأمورلک بلا تأخر حسابلری بی تسلیم ایدوب ایتدکلری بی تحقیق
و تأخرده بولنانلر علیهنده اجرای مجازات اولتمسی باتقریر طلب ایلر

بکری اوچجهمی ماده مدعی عمومی دیوان محاسبات دائرة لنده صورت
منتظمده عقد اجتماع اولتوب اولتدیقنی و غیر و ملازملرک وظیفه لری بی
حسن صورته و دوام اوزره ایضا ایدوب ایتدکلری بی تحقیق و تسامح و اهماال
و قوعنده کیفیتی رئیس اوله تحریر ایلان ایدر

بکری دردنجی ماده مدعی عمومی دیوان محاسباتک حکم اعلام لری تنک
صورتلری بی مالیه نظارتنه تبلیغ ایدر و خزینه دولت و تأسیسات عمومی
و دوآر بلدییه تنک ضررینی موجب یر سهو و قوع بولق و یا بر قل حسابده داخل
ایدلارک و یا مکرر یازلق و یا محل صرفنک قبری به صرف اولتمق میلزدن
طولانی حسابلرک یکیدن تدقیق و معاینه سنه دار واقع اولان استدعالرک
دیوان محاسبات حضورنده تدقیق و محاکمه سنده حاضر بولتور

بکری بشجی ماده دیند مقابل صانلق اوزره قید رسمی دوشبیریلان

❖ ❖ ❖

املاک زرقین قیدینہ وتقلیل مقدارینہ و یا بوقیدک آخر املاک اوزرینہ نقلتہ دائر اولان استدعای حکم اولنزدن اول مدعی عمومیہ تبلیغ اوانور و مال و حساب مأمورری مجبزی طرفندن حقتہ ساخته کارلق وارنکاب اسناد اولتور ایسه قبل الحکم مدعی عمومی دأرہہ دعوت اولنہرق نتیجہ رأی وافکاری استماع ایدیلور

یکرمی النجی ماده مدعی عمومی مأمورینہ عام برجهندن طولابی تدقیقه لزوم کوردیکی حسابات دفاتر واوراقنی مطالعه ایچون اخذ ایدر و بوشلو دفاتر واوراقک مطالعه سنی دیوان محاسبات دخی کندوسنه رأسا امر وحواله ایدہ بیلور

یکرمی بدنجی ماده مدعی عمومیک برماندن طولابی بولنہ مدیننی زمانہ دیوان محاسبات اعضاسندن اولقی اوزره مالیه ناظر بنک تعین ایدہجکی ذات موقتا اواموربتی ایفا ایدر

یکرمی سکزنجی ماده حکم اعلاملرینک اجراسنه و محجوز اولان اموالک فک حمیزینہ ودینہ مقابل صائق اوزره فیدرسمی دوشبیریلان املاکک زرقین قیدینہ و بویکی نوع اموال و املاکک تقلیل مقدارینہ و خصوصات سارہہ دائر وکلای دولت طرفندن استیلان معلومات وایضاحاتی اعطایہ مدعی عمومی مجبوردر

❖ دردننجی فصل ❖

(باش کتابت)

یکرمی طقوزنجی ماده هیئت عمومینک اجتماعنده حاضر بوتوب جریان ایدہجک مذاکراتی ضبط ایتمک باش کاتبک وظیفه سندندر اوتوزنجی ماده باش کاتب دیوان محاسباتک بالجله امور تحریریه وسماعات قیدیه سنک حسن جریانله انلک ومسوداتک وسائر اوراق مقتضینک محافظه سنه نظارت ایلر باش کاتب هر ایک آخرنده مجرزه دأرلرده در دست تدقیق ومذاکره اولان حساباتک ودیوانه متعلق سائر خصوصاتک تسریع اتمام صحتده بردقربنی تنظیم ایله ریسه اعطا ایدر و بودفترک بر صورتی مدعی عمومییه دخی ویریلور

اوتوزنجی ماده دیوان محاسباتک امور داخلیه و تحریریه سی بر نظامنامه داخلی ایله تعین اولنہجقدر

﴿ ٦ ﴾

﴿ بشهجي فصل ﴾

(محاسبانك تدقيق)

اوتوز ايکجهي ماده تدقيق اولتهجي محاسبان مبرزه رئيس اول توزيع ايدر

اوتوز اوچجهي ماده بر مبرزه بر بريني متعاقب ايکي دفعه بر مامورك تدقيق حسابان حواله اولته من

اوتوز دردنجي ماده مبرزه کندورينه حواله اولتان حسابان بالذات تدقيق اتمکه بيجوردر

اوتوز بشهجي ماده مبرزه هر بر حساب ايچون علل واسباب مقتضيهي وايکي نوع مطالعهي حاوي بر خلاصه تنظيم ايدرلر اشجوايکي نوع مطالعه دن پرسي صرف جهت حسابيه هائ اولوب حسابك متعلق اولدغي دائره مامورلي طرفدن هر بر قلم ايچون ايرازي مقتضي اولان سندات لازمه واوراق مثبته کوستر له مدبكي حاليه بوکي مصرفك اجرائي محسوب وقبولي سندات واوراق مثبته سنك ايرازينه تعليمات ردي زومني کوستر مکدن وايکجهي حسابيه محرر انواع وارداتك قوانين موضوعه سنه مطابق اولوب اولدغي مصرفاتك تخصیص اولدغي شيلر ايچون وقوعه اولوب اولدغي وخصیصاتي دائره سنه بولتوب اولدغي وکرك واردات وکرك مصارفات وقت وزمانيه استيفاء وایفا اولتوب اولمديغي و مال مامورلتيك مرعي الاجرا اولان قوانين و نظامات و تعليمات توفيقا وظائف مامور يتريني حقیقه و تماميله ایفا ایدوب اتمدگاريني مصرفات الیه تخصیصات ازم سنه فرق و تفاوت اولدغي حاليه مقداريني ارايه اتمکدن عبارتدر

اوتوز النجهي ماده مبرزه حسابانجه اجرائي تدقیقات ايچون مال مامورليني ويا وکیل مرخصلريني استجواب اتمکه و تحريرا مختاره اتمکه مأذوندر بويابده اولان اوراق خلاصه نك قرائت اولته جي دائره رئيس ثابتنه ويريلود

اوتوز دنجي ماده بر حسابك تدقيق ايچون رقايع مبرزه تعيينه احتياج کورنديکي حاليه رئيس اول سائر مبرزه مطالعاتي جمع و ترتيب و خلاصه ي تنظيم اتمك اوزره برنجي صنف مبرزه نندن بريني مامور ايلر حسابك تدقيقه مشغول اولان مبرزه خلاصه نك قرائت و مذاکره اولدغي اجتماعلره

دائرة حاضر بولور فقط بولور خلاصه تنظيمه مأمور اولوب صاحب رأي دكلدر

اوقوز صرنگي ماده برحايه متعلق خلاصه وكافه اوراق مترعه مراتب اولئق اوزره حين مذاكره دائره بولور
اوتوز طقوزنجي ماده هر دائره نك رئيسي ميرزاك وريدكي خلاصه اوراقني اعضايه توزيع ايدر اعضا دخی اولا ميرزاك تدقیقاتی بالذات ایضا ایدوب انجیدی و خلاصه در میان اولئان مسئله اساسی شلر اولوب اولدیفنی تحقیق و تالییا میرزاك حایك هر وجهتی تدقیق ابتیاس اولدیفنه قلمت كلك ایچون او حایده کی فصلاردن بر قانچك اوراق مبتدئ سنی بالذات تدقیق ایتمكه مجبوردر
قرقی ماده اعضادن برینه بریننی متعاقب ایکی دفعه بر مأمور حایك خلاصه سی حواله اولتمز

﴿ النجی فصل ﴾

(حلایك صورت محاکمه سی)

قرق برنجی ماده بر خلاصه نك تدقیقه مأمور اولان اعضا او خلاصه بی تنظیم ایدن میرزاك جهت حایه وساره حنده واقع اولان ملاحظاتی اوزره كندی رأینی علل واسایله برار دائره بیان ودائره دخی خلاصه مذكوره حنده حكم وقرارینی اعطایله دائره جه لازم كود بولور رئیس اول طرفندن دخی قسب ایدیلور ایسه بر قاندها تدقیق اولئق اوزره هیئت عمومی حواله سنی كوستز

قرق ایکنجی ماده بر حایك تدقیقاتی ختام بولدقن صكره اول امره خلاصه بی تنظیم ایدن میرزاكندی مطالعه سنی و تالییا خلاصه بی تدقیق ایلمان اعضا كندی رأینی بیان ایدوب بنده سار اعضا صرسله رأیلرینی افاده ایدر رئیس ثانی اتفاق ویا اكثریت حاصل اولان قراری خلاصه نك كنارشه نحر و وزیرنی امضا و مجلس مهرله تمهید ایدر

قرق اوچنجی ماده دائره جه حاصل اولان بر قرار اوزره تنظیمی لازم كلان اعلامك مودعنی خلاصه بی تنظیم ایدن میرزاك فله الهرق كندیسی ودائره نك رئیس ثانی امضا ایدر بوموده اوراق مترعه سی براریش كایه و بولور بلش كالب دخی رئیس اوله امضا ایدر كدن صكره تبلیغ

اولنه حق صورتلرینی یازدروب امضا و دیوان محاسبات مهریله تمهیر ایدر
و ایجاب ایدنلره تبلیغ ایلر
فرق دردنچی ماده دیوان محاسباتک حکم و قرارلری باموقت ویا قطعیدر

فرق بشقی ماده هرر حساب اوزرینه حکم و قرار ویریلوب اعلاهی
تنظیم اولندقدن صکره حساب ابله اوراق متفرعهسی خلاصهسی تنظیم
ایدن بمیر طرفندن باش کاتبه و بریلور و باش کاتب دخی حکم و قرارلری
حسابک اصلته اشارت ابله جلهسنی اوراق اوطلهسته تسلیم ایدر

فرق التجبی ماده دیوان محاسبات کئدوسنه تقدیم اولنان حساباتی تسویه
و قطع و مال مأمورلرینک بری الذمه ویا الاجتی ویا ویره چکی اولدیغنی حکم
قطعیلرله تعین ایلر اولنکی ابکی شفقه یعنی مال مأمورلرینک بری الذمه
و یا الاجتی چیقیدیغنی حالده برانته حکم ابله کئدوسنک ویا کفینک
مأمورلرینک ترک اتمش بولاندیغنی تقدیرده حکم و قرارلری ویریلان حسابدن
طولانی محجوز بولنان اموالتک و دینه مقابل صانتق اوزره قید رسمی
دوشبریلان املاکتک فک حیز و تزقین قیدینی دخی دیوان محاسبات امر ایدر
شق نالده یعنی مال مأمورلرینک ذمتی ظهورنده قانونا مین اولان مهل
ایچنده تأدییه اتمسی خصوصی حکم اولنور وهر حالده خزینه مأمورلری
علیهنده واقع اولان بویه بر حکمی اجرا اشدنرک ایچون اعلامتک بر صورتی
مالیه ناظرینه و ناسیسات عمومیه مال مأمورلری علیهنده ویریلان اعلامات
دخی اجراسنه تقید ایچون ناسیسات مذکورنک ال بیوک مأمورینه تبلیغ
اولنه جقدر و اعلاماتک و قتله اجراسنه عدم تقید دن فطارت مشارالیه
ایله ناسیسات مذکورنک بیوک مأمورلری مسؤل طوتیه جقدر

فرق بدنجی ماده دیوان محاسبات بر حساب حقغه قطعیا حکم و قرار
ویرهش اولسه بیه حکمدن صکره اله کچوریلان اوراق مثبتیه استنادا
مال مأمورلرینک استدعاسی ویا خود دیوان محاسباتک رأسا قرارلری ویا حسابات
سائرته اثثنای تدقیقنده حکم و قرار لته الثان حسابده بر سهو واقع
اولدیغنی ویا بر فلتک حسابده داخل ایدلدیکی ویا مکرر یازلدیغنی ویا محل صرفتک
غیرییه صرف اولندیغنی تبیین ایتسیله مدعی عمومینک و قوصولان تقریری
اوزرینه او حسابک یکیدن معاينه و تدقیقنه ایتدار اولنه بیلور
فرق سکنجی ماده دیوان محاسبات مأمورینده بولنان ویا خود مأمورینده

بولنديني حالده حسابلری قطعاً تنويه اولغامش اولان مأمورك
وياكخيلار ينك ديتلرینه مقابل ساتاق اوزره قيد رسمي دوشبريلان
املاكلرينك تقبل مقدارينه وياقيد مذکورک آخر املاک اوزرينه نقله دار
وقوعبولان استدعار اوزرينه حقوق خزينه نك بحافظه سنه کافی تأمینات
القي شرطيله حکم ايدز

فرق طغوزنجی ماده دیوان محاسبات حسابلرک تدقیق صرسته ساخته
کارلق ویا ارتکاب کبی برجرطک وقوعنه واقف اولور ایسه کیفیتی مالیه
نظارتیه اشعار ایله برابر اصحاب جرایمک شورای دولت و مجلس انازرده
محاکمیری اجرا ایتدیرمک اوزره مقام صدرته مراجعت ایدر

النجی ماده دیوان محاسباتک مال مأمورلی علیهنده اولان حکم
اعلاملری هر حالده اجرا اولتور برمال مأموری دیوانک اصول محاکمک
ویا قانونک اخلال اولتمش اولسندن طولایی ویریلان اعلامک نقصنه سبب
و محل کوردیکی حالده اعلامک تبلیغ اولنديني تاريخندن اعتبارا اوج آی
ظرفنده تمیز دعواسنی اقامه ایتمی لازمدر مالیه نظری و دارلرینه طائد
مواددن طولایی وکلای دولت دخی مهل مذکور ظرفنده مقام صدرته تفریر
تقدیمیه اصول محاکمیه ویا قانونه مغایرتندن و صلاحیت و ماذونیت نظامیه سی
خارجنده ایش رؤیت ایش اولسندن ورماده حقنده ورمش اولنديني
اعلاملرک یکدیگره مبین بولمسندن طولایی نقصنی لازم کوردکلی
اعلاماتک نقض اولمقی اوزره شورای دولته حواله صنی طلب ایدرلر

الی برنجی ماده النجی مادهده بیسان اولتان احوالندن طولایی دیوان
محاسباتک بر اعلامی نقض ایدلد کدن صکره ذات دعوانک محاکمیه دیوانه
حواله اولندقدیه اعلامی ورمش اولان دارده کورلیوب دیگر دارده رؤیت
اولتور

الی ایلنجی ماده اعلام اول ویرن داره نك بر ویا بر قاج اعضاسنی ایشک
رؤیت اولته جنی داره به کچمش بولندقلری حالده اود دعوانک رؤیتند
بولنه میوب برلرینه موقتا دیگر اعضا تعین اولتور

الی اوچنجی ماده دیوان محاسباتک تدقیقات و محاکماتی اموالی قبض
وصرف ایدن مال مأمورلی حقنده جاری اولوب وکلای و منصرفین کبی
اعطا امری ورنلره شمولی اوله من بومثللو مأمورک ضد الاقتصا صفتلرینه
کوره محاکمیری دیوان عالی ویا شورای دولته اجرا اولتور مال مأمورلرک

دَوَّارَكْ سَالِ مَحْسابِ لَرِي مَوازِنَه مَالِه قَانُونَه مَرَبُوط مَحْصَصَاتِ
 جَدوللَرِنَه تَطْبِيقِ اِلَه تَفَاوُتِ اولوب اولدِيغِي و اولدِيغِي حَالِه اسبابِ
 و ايجايي و وارداتِ و مصارفاتِكِ استيفاءِ و صرفي قوانينِ و نظاماتِ موضوعه يه
 موافقِ اولوب اولدِيغِي تَدَقِيقِ و بيانِ ايلَكِدِر
 اِلِي سَكْرَتَجِي مَادَه دِيوانِ محاسباتِ مالِ مأمورلَرِيكْ و مستقِ امينلَرِيكْ
 منفردا رَوِيَتِ محاسبه لَرِي مَالِه نظارتِنِ كَلَه جَكِ محاسباتِ عوميه
 جدوللَرِيكْ و رويته تعلقِ اغيوبِ هر سَنَه ختامِنه تَدَقِيقِ و رَوِيَتِه مَأذُونِدِر
 بُو حَالِه مأمور بِنِ مَوِي اِيهَمَكْ نَه صُورَتِه و نَه و قَلَدِه حَسَبِ و رِطَلِي
 لَازِمِ كَلَه جَكِي مَالِه نظارتِه بِالْخَارِه دِيوانِ محاسبه قَرارلَرِيكْ جَعْدِر
 اداره بَلَدِيَه و تَأْسِيسَاتِ عَومِيَه مالِ مأمورلَرِي محاسباتِي بَهْمَه حَالِ حَسَابَتِ
 مَحْطَلِي اولدِيغِي سَنَه نَكِ ختامِه بَرار تَدَقِيقِ و رَوِيَتِ اولكَه جَعْدِر

اِلِي طَقُوزَجِي مَادَه دِيوانِ محاسباتِ مالِ مأمورلَرِيكْ آيَرِي آيَرِي حَسَابِلَرِي
 حَقْنَدَه كِي حَكْمِ و قَرارلَرِيكْ تَيَّيْهَلَرِي مَالِه نظارتِي طرفدنِ كِلَانِ دَوَّارِ
 سَالِ محاسبه لَرِي تَيَّيْهَه سَنَه مطابقِ اولدِيغِي خُصُوصِي قَرارنامَه اِلَه و عَومَا
 حَسَابِلَرِ حَقْنَدَه كِي حَكْمِ و قَرارلَرِيكْ محاسبه قَطْعِيَه قَانُونِي لَاحِظَه سَنَه مَرَبُوطِ
 محاسباتِ عوميه جدوللَرِي تَيَّيْهَه سَنَه مطابقِ اولدِيغِي عَومِي قَرارنامَه اِلَه
 بِيانِ و تَصْدِيقِ ايدِر خُصُوصِي قَرارنامَه قَنَئِي حَسَابِلَه مَحْطَلِي اولور ايسَه
 او حَسَابِلَرِ تَدَقِيقِ اولدِيغِي دَاوَرَه لَرِ طرفدنِ و عَومِي قَرارنامَه دِيوانِ
 محاسباتِكْ هَيْتِ عَومِيَه سِي جَا بَنَدِنِ اعْطَا اولتور

التَمْثِيلِي مَادَه دِيوانِ محاسباتِكْ هر اِيكِي دَاوَرَه مَسْتَدِنِ و بَرِيلَانِ خُصُوصِي
 قَرارنامَه لَرِي تَيَّيْهَه عَومِيَه سَنَه محاسباتِ عوميه جدوللَرِيكْ دَوَّارَكْ سَالِ
 محاسبه لَرِي تَيَّيْهَه مطابقِ مِدَاتِه چِقَارَمَقِ اوزَرَه خُصُوصِي قَرارنامَه لَرِي
 وائِلَرِكْ مَسْتَدِنِ اولدِيغِي بِالْجَمْلَه اوراقِي جَمْعِ اِيْمَكْ اوزَرَه رَئِيسِ اول طرفدنِ
 پَرِمَجِرِ مأمور ايدِيلتور

مِمْرَكْ خِلَاصَه سِي دِيوانِ محاسباتِكْ هَيْتِ عَومِيَه سَنَه و بَرِيلَوْبِ مَدْعِي
 عَومِيَه يَه تَبْلِغِي رَئِيسِ اول امر ايدِر اَعْضَادِنِ مِمْرَكْ خِلَاصَه سِي تَدَقِيقِ
 اِيْمَجَكْ نَاقِي دَخِي هَيْتِ عَومِيَه تَعْيِينِ ايلر

النَّشْرُ بَرِجِي مَادَه مِمْرَكْ خِلَاصَه سِي و اَعْضَادِنِ تَدَقِيقِ اِيْدِنِ نَائِكْ
 مَطَالَعَاتِي دِيوانِ محاسباتِكْ هَيْتِ عَومِيَه سَنَه مَذَاكِرَه اولتور دَاوَرَه لَرِنِ

﴿ ۱۲ ﴾

و پلش اولان خصوصی قرارنامه له متعلق تدقیقاتی اجرا ابدن میز هیئت
عمومیه جلب ابدیلور
مدعی عمومینک نتیجه رأی و افکاری استماع اولندقدن صکره دیوان
محاسباتک حکم قراررینک مالیه نظارتندن کلان محاسبات عمومیه جدولله
سال محاسبه له به مطابقتی مشعر عمومی قرارنامه قرائت و تدقیق اولنوب
انجواب ابدن مضطه سی تنظیم و مهبر اولنور
التمش ایکنجی ماده دیوان محاسبات مضطه سی تنظیم و مهبر اولنوب عمومی
قرارنامه بی طبع الیه در عقب هیئت مبعوثانه اعطا ایدر

﴿ سکرنجی فصل ﴾

(مقام صدارته اعطا اولنه جق اختارات لایمحدری)

التمش اوچنجی ماده دیوان محاسبات دولتک امور مالیه سی محاسباتک
تدقیقات و محاکماتندن بشقه معاملات حسابیه اصلاحاته دأر مقام صدارته
اختاراته دخی مآذوندر و معاملات حسابیه اصولجه مالیه نظارتی
طرفندن تبدیلات اجرا اولنه جق اولدنجی حالده دیوان محاسباته معلومات
اعطاسی لازمدر
التمش دردنجی ماده هرسته رئیس اول طرفندن رئیس مائیلر الیه مدعی
عمومی و دأر، رکز انتخاب ایتمیکی ایکی اعضادن مرکب بر انجمن تشکیل
اولندرق و اورداتک انواعنک قوانین مخصوصه سیله و مصارفاتک انواعنک
مرتب و مقنن اولان مخصوصاتیه تطبیقندن حاصل اولان مطالعات و دیوان
محاسباتک تدقیقات و تجارب واقعیه سی اوزرینه امور حسابیه تک اقسام
مختلفه سیجه و تصور اولان اصلاحاتی حاوی اولجه تهیه و تنظیم قلمش
اولان لایحه مسوده سی او انجمنده تدقیق اولندقدن و بعده دیوان محاسباتک
هیئت عمومیه سنده و مدعی عمومی حضورند. بالذاکره قراراشدرلدقدن
صکره لایحه مقام صدارته تقدیم قننور اشبو لایحه مجلس و کلاسه دخی
بالتدقیق هیئت و کلانک مطالعاتیه برار طبع ایدر یله رکز هیئت مبعوثانه
اعطا اولنور

« خاتمه »

التمش اوچنجی ماده دیوان محاسبات هیچ بر نظارته تابع و مربوط دکلدتر
هیئت بر دأره مخصوصه مستقله ده اقامت ایدر جکدر
مطبوعه مامره ده طبع اولنمشد
فی ۱۵ ذی الحجه سنه ۱۹۵

4. 27 Haziran 1885 Târihli Umûr-ı Maliye Hey'eti Teftîşiyesi Nizâmnâme-i Mu'addelesi (EK-VII)

Birinci Fasl

Hey'et-i Teftîşiyenin Sûret-i Teşkili

Mâdde 1: Devâ'ir-i merkeziyye ile vilâyât mu'âmelât-ı mâliye ve hesâbiyesinin teftîşi için Dîvân-ı Muhâsebât ma'îyyetinde bir Hey'eti Teftîşiyeye teşkil olunmuştur.

Mâdde 2: Memâlik-i şâhâne işbu nizâmnâme zeylinde gösterildiği veçhile on altı teftîş dâ'iresine taksîm ile her dâ'ireye bir müfettiş ile bir mu'âvin ta'yîn olunacaktır.

Mâdde 3: Müfettişler devâ'ir-i merkeziyede muhâsebecilik ve vilâyâtta defterdârlık itmiş ve bunlara mu'âdil sâ'ir me'mûriyetlerde bulunarak mu'âmelât-ı maliye ve usûl-ü defterîde ma'lûmât-ı kâmile hâsıl itmiş olan me'mûrinden intihâb ile bi'l-istîzân müte'allik buyurulacak İrâde-i Seniyye mücibince ve mu'âvinleri dahi usûlü dâ'iresinde bi'l-imtihân birinci ve ikinci sınıf muhâsebeciliğe hakk-ı intihâb kazanmış ve Dîvân-ı Muhâsebât dâ'iresinde der-dest-i teşkil olan Hesâb Mektebi'nde tahsîl-i fûnûn-ı hesâbiye ve maliye ile birinci derecede şahâdetnâme almış yâhut birinci ve ikinci sınıf muhâsebeciliklerde ifâ-yı hüsn-i me'mûriyet itmiş olanlardan intihâb olunarak Dîvân-ı Muhâsebât'ın tensibiyle ta'yîn olunurlar.

Mâdde 4: Müfettişliklerden birisi münhal oldukta merkez muhâsebecilerde defterdârlardan ve lâ-akall iki sene mu'âvinlik itmiş mu'âvinler için de bi'z-zât müfettişlik idâresine ehliyetini âsâr-ı fi'liyesiyle isbât itmiş olanlardan birisi intihâb ve ta'yîn olunacak ve üçüncü maddede beyân olunan evsâfî hâ'iz me'mûrîn-i sâ'ireden birinin ta'yîni dahi câ'iz olacaktır.

Mâdde 5: Dîvân-ı Muhâsebât me'mûrîni teftîşiyeye için bir sicill-i istidlâli ittihâz ile gönderecekleri evrâk üzerine her müfettiş ve mu'âvin hakkında birer derece-i ehliyet ve iktidâr ta'yîn ve i'tibâr idilerek oraya kayıd ve zabt idilecektir.

Mâdde 6: Taşra müfettiş ve mu'âvinlerinin dâ'ire-i me'mûriyetleri bidâyeten kur'â ile ta'yîn olunacağı gibi her sene-i mâliye ibtidâ'sında dahi Dîvân-ı Muhâsebât her müfettişin ismine bulunduğu dâ'ireye mülâsık devâ'ir üzerine 'alenen kur'â keşîdesi ile kur'âsının isâbet ideceği dâ'ireye nakl ve tahvîl olunacaktır.

Mâdde 7: Bir müfettişin me'mûr olduğu dâ'ire teftişâtı ikmâl olunmaksızın ta'kibine me'mûr olan müfettiş o dâ'ire dâhilindeki vilâyetlerden ibtidâ' teftişi nâ-tamâm kalan vilâyette ifâ'-yı me'mûriyete bed' idecektir.

Mâdde 8: Taşra müfettiş ve mu'avinlerine dâ'ire-i me'mûriyetleri dâhilinde geştü güzârlarında ve Dersa'âdet'ten veyâ bulundukları mevâki-i sâ'ireden dâ'ire-i me'mûriyetlerine vusûllerine kadar kat' idecekleri mesâfe için harcırâh karârânâmesine tevfikân harcırâh i'tâ' olunacak ve fakat Dersa'âdet dâ'iresine ta'yîn olunacak müfettiş ile mu'avinine masârif-i devriye ve sâ'ire nâmı ile bir şey virilmeyecektir.

Mâdde 9: Müfettişlerin mercî'i Divân-ı Muhâsebât olub devâ'ir-i merkeziyeye müt'e'allık olan husûsât devâ'ire Divân-ı Muhâsebât vâsıtası ile tebliğ kılınacaktır.

Mâdde 10: Teftişâtı vâkı'asında bir sûretle iştibâh idilen müfettişin kendisini ta'kib edecek olan müfettiş gelinciye kadar beklemeksizin hemen iştibâh idilen maslahat üzerine hâl-i tahkik olunmak için o müfettişin bulunduğu mahalle en yakın olan müfettiş ve mu'avinlerden biri sûret-i mahsûsada gönderilebilecektir.

İkinci Fasıl

Müfettişlerin Vazîfe ve Mu'âmelâtı

Mâdde 11: Müfettişler Dersa'âdet ve vilâyatta emvâl-i devletin kabz ve sarfına me'mûr olan bi'l-cümle devâ'ir-i mülkiye ve 'askerîye mal me'mûrları ile ma'a tahrîr vergi ve a'sâr ve ağnâm ve Rüsûmât ve Orman ve Ma'âdin ve Posta ve Telgraf ve Nüfûs Me'mûrlarının ve 'Asâkir-i Zabtiyye İdâre ve Hesâb Eminlerinin ve Tahsildârların ve Zirâ'at ve Ma'ârif ve Evkâf ve Eytâm ve Beledî ve Tekâüd ve Menâfi' Sandıkları'nın ve Dersa'âdet'te Emniyyet Sandığı ile vilâyatta açılacak şu'belerinin ve mahkemelerin bi'l-cümle usûl ve mu'âmele-i mâliyesini ve defâtir ve evrâkı hesâbiyesini ve 'ale-l-'umûm cezâyı nakdiler hesâbâtını ve ambar ve mahzenlerde bulunan zehâ'ir-i 'öşriyye ve eşyâ-i sâ'ireyi hiç bir me'mûrdan istihsâli muvâfakata muhtâç olmaksızın tedkik ve tahkik ve Nizâm-nâmesinin on altıncı maddesi icâbınca idâresine müdâhale itmeksizin rüsûm-ıhamse ve kezâlik mukâvele-i mahsûsasına tatbikan müşterekü'l-menfa'a Rejî Şirketi'nin defâtir ve evrâkını ve mağaza ve sandıklarını mu'âyeneye me'mûrdur.

Mâdde 12: Müfettişler icrâ'-yı me'mûriyete bed' itmezden evvel Dersa'âdet'te teftîşine me'mûr olduğu dâ'irenin âmirine mürâca'ât ve taşralarda dahi vilâyet merkezine vusûlünde vâli-i vilâyet bulunan zâtın nezdine 'azîmetle yedlerine i'tâ' olunan fermân-ı 'âlî'yi bi'l-ibrâz beyân-ı me'mûriyet idecek ve gidecekleri devâ'ir ve mülhakât me'mûrları ile livâ mutasarrıfları hakkında dahi bu veçhile mu'âmele ideceklerdir.

Mâdde 13: Dersa'âdet dâ'iresinde me'mûr olan müfettiş, vilâyet müfettişleri gibi emr-i teftîşe hesâbât ve mu'âmelâtın ictimâ' ittiği merkezden başlayarak ibtidâ' Hazîne-i Celîle'nin ve ba'dehû her dâ'ire ve şu'be idâresinin ve te'sisât-ı 'umûmiyenin veznelerini ve kuyûd ve defâtiri hesâbiyesini teftîş ittikten sonra levâzım ve eşyâ'-yı 'ayniyye ambarlarını mu'âyene idecek ve bunlara müteferri' kâffe-i mu'âmelâtında vilâyât müfettişleri hakkında vaz' olunan usûl ve tertibe tatbîki hareket eyleyecektir.

Mâdde 14: Dersa'âdet ve vilâyât müfettişleri işbu nizâmnâmede ta'yîn kılınan mu'âmelâtı teftîşiyeye hasr-ı vazîfe ile devâ'ir ve vilâyât me'mûrlarının umûru idâreye müte'allik mu'âmelât ve icrâ'âtına ve ihtârât-ı vâk'aları üzerine veyâhut devâ'iri idârece sûret-i mahsûsada teşebbüs olunan tahkîkât ve muhâkemâta müdâhale itmiyeceklerdir.

Mâdde 15: Vilâyete me'mûr olan her müfettiş, mu'avini ile berâber Divân-ı Muhâsebât'tan alacağı ta'lîmât iktizâ'sınca ibtidâ' hangi vilâyeti teftîş idecek ise doğruca o vilâyet merkezine 'azîmetle dokuzuncu mâdde mûcibince isbât-ı me'mûriyet eyledikten sonra izâ'a-i vakt itmeksizin evvelâ: merkez mal sandığını teftîş yani mevcûd olan nukûdun mikdârını sandık yevmiyye defterindeki makbûzât ve medfû'ât beynindeki mikdâr ile bâ'de't-tatbîk mal kaleminde mevcûd olan defâtiri Esasiyedeki vâridât ve masârifat hesâbları yekûnlarını cem' ile bunları yevmiyye defterindeki makbûzât ve medfû'ât yekûnlarına tatbîk iderek açığı olup olmadığını tahkik. Sâniyen: vilâyet muhâsebe kaleminde tutulan bi'l-cümle kuyûd ve defâtiri gözden geçirüb ve vâridât ve masârifattan dahi icâb-ı takdîrinde ba'zı kalemlerinin evrâk-ı müsbiteler ile tatbîkâtını icrâ' idüb usûl ve kavâ'id-i hesâbiyyeye ve tensikat-ı âhire mûcibince müttehas olan numûnelerine ve ta'lîmât-ı mahsûsasına tevâfuk idüb itmediğini tahkik ve ba'dehû merkez-i vilâyette bulunan şu'abât-ı idâre sandıkları ile kuyûd ve defâtir-i hesâbiyesini sûret-i meşrûhada teftîş. Sâlisen: pul ve mahsûlât-ı 'öşriye ve her bir şu'beyi idâreye ve eşyâ' ve levâzım ve edevâtın muhâfazasına mahsûs ambar ve mahzenleri

mu'âyene ile mevcûdunun cins ve mikdârını defâtir-i hesâbiyeye mürâca'âtla tedkik idecektir.

Mâdde 16: Müfettişler devâ'ir ve şu'abât-ı idâre veznelerini ve mal sandıklarının ve ambar ve mahzenleri hîn-i teftişte bunlardan birinin açığı zuhûr ider ve kuyûd ve defâtirin mu'âyesesi esnâsında ahvâli teftiş olunan me'mûrun zimmetine akça geçirmiş ve yâhut kuyûd ve hesâbat ve mu'âmelât-ı câriyesine hîle ve fesâd karıştırılmış olduğunu hisseder ise mal me'mûruna nizâma tevfikân işten el çektilmesini ve yerine âherinin tevkili ile taht-ı muhâkemeye alınmasını muntazam ve muvazzah bir müzekkire ile Dersa'âdet'te mensûb olduğu dâ'irenin en büyük me'mûruna ve taşralarda makâm-ı vilâyet'e beyân ve ihtâr ve keyfiyeti Dîvân-ı Muhâsebât'a da işâr idecektir.

Mâdde 17: Müfettişler bir mahâllin mu'âmelât-ı maliyesini teftiş ittikleri sırada diğer bir mahâll me'mûrini hesâbiyesinden birinin bir günâ uygunsuz hareketine delâlet ider bir hâle kesb-i ittîlâ' iderler ise der-dest olan teftîşâtı men' ve ta'til itmemek şartı ile şifreli telgrafla Dîvân-ı Muhâsebât'a ma'lûmât virerek ya bi'z-zât veyâ mu'âvinleri vâsıtası ile tahkikât-ı lâzıma ve tedâbir-i müsta'celely ittihâz ideceklerdir.

Mâdde 18: Müfettişler umûr-u maliyeye müte'allik kavâ'id ve nizâmâtın suver-i icrâ'îyesine dikkat idüb nizâmât-ı mezkûre ahkâmının ta'mimi icrâ'sı lüzûmunu me'mûrini mahâlliyeye ihtâr ideceklerdir ve tutulan defâtirin Dersa'âdet'te usûlü muza'afaya ve taşralarda vilâyât hakkında müttahaz olan usûl ve kâ'ideye tevfik idilmediğini müşâhede ittiklerinde me'mûrın ve ketebe-i mâliyyeye ihtârât-ı lâzımeyle icrâ' ve hesâbat-ı mezkûreyi numûnelerine tevfik ve usûl ve kavâ'id-i hesâbiyeyi tefhîm ve ta'lîm ideceklerdir.

Mâdde 19: Dersa'âdet müfettiş-i devâ'iriyeden her birinin ikmâli teftîşâtı üzerine Dîvân-ı Muhâsebât'tan alacağı emre göre devâ'ir-i mezkûreden bir diğerinin teftîşine mübâşeret idecek ve taşra müfettişleri dahi merkez-i vilâyet olan livâ ve evliye-i mülhakadan her birinin kazâlar ile berâber teftîşini ikmâl ider itmez tahkikât ve meşhûdâtı vâkı'ası iktizâ'sınca en ziyâde şâyân-ı itînâ 'addedeceği livâyâ gideceğini Dîvân-ı Muhâsebât'a muhtasar bir telgrafla ihbâr idüb livâ-yı mezkûr ile evliye-i sâ'irede dahi merkezî vilâyet hakkında beyân olunan sûrete tevfikân ifâ'-yı me'mûriyet eyledikten sonra teftîşine me'mûr olduğu diğer vilâyete ve me'mûr olduğu

dâ'ire ikiden ziyâde vilâyeti şâmil ise Dîvân-ı Muhâsebât tarafından ta'yîn olunacak vilâyet merkezine 'azîmet idecektir.

Mâdde 20: Dersa'âdet müfettişi şu'abâtı ile berâber devâ'ir-i merkezîyenin ve taşra müfettişleri dahi merkezî vilâyetle berâber evliye-i mülhakanın her birinde ikmâl-i teftişât eyledikçe meşhûdât ve icrâ'âtını bir kıt'a lâyiha ile îzâhen Dîvân-ı Muhâsebât'a bildirüb bir nüshasını kendisini ta'kîb edecek olan müfettişe virilmek üzere mazrûfen ve memhûren Dersa'âdet'te devâ'ir-i merkezîyenin en büyük me'mûrlarına ve taşralarda merkezî vilâyette vâlîye ve sancaklarda mutasarrıfa virüb teslimini müş'ir yedinden 'ilmühaber alacaklar ve lâyiha-i mezkûrenin bir sûretini Dîvân-ı Muhâsebât'a göndereceklerdir.

Mâdde 21: Tebdil-i devâ'ir iden müfettişlerden her biri uğrayacağı mahâllerde kendisinden evvel gelmiş olan müfettişin memhûren bıraktığı lâyihayı ahz ve mütâla'a idüb onun lâyihasında mûnderic tedkikâtı îcâbına göre ta'mik ve lüzûm gördüğü şeyleri yeniden tedkik eyleyecektir.

Mâdde 22: Müfettişler yirminci mâdde mûcibince tanzim edecek oldukları lâyihada devâ'irin her birine mûte'allik olan mevâddı birbirine karıştırmıyarak başka başka birer kâğıda tahrîr ve numara vaz' eyledikten sonra devâ'ir-i idâreden her birine 'â'id evrâkı cem' ve rabt ile başka başka zarfa koyup cümlesine mûte'allik olan hulâsaya leff ideceklerdir.

Mâdde 23: Her müfettiş tedkikât-ı vâkı'ası esnâ'sında mu'âmelât-ı mâliye ve hesâbiyenin sûret-i cereyân ve devâ'ir ve şu'abât-ı idâre me'mûrîni hesâbiyesinin gerek ehliyet ve gerek 'âdet ve mikdârca derece-i kifâyetine ve sûret-i intihâb ve ta'yîn ve tavziflerine ve bunlara dâ'ir kefâlet usûlünün icrâ'sına ve arâzî-i mîriyenin mahlûlât ve müzâyedatına ve 'ale-l-'umûm müzâyede ve münâkasa mu'âmelâtına ve a'şâr ve aġnâm ve emlâk vergisi ile rûsûm ve tekâlif-i sâ'irenin suver-i tahsîliyesi ile emvâl-i devletin vakt ü zamanında isti'fâ'sına ve mahsûlât-ı 'öşriyye ve eşyâ'-yı 'ayniyyenin muhâfazasına mûte'allik husûsâtı ve idâre-i mâliyece tahkik veya muhâkemesine ibtidâr olunub da 'ukde-i te'hîre giriftâr olan ve arkası aranılmayan mevâddı ve'l-hâsıl emvâl-i devletin her ne sûretle olursa olsun izâ'asını mûcib olacak ahvâlî tahkik ve zabt ile bunlardan îcâb idenleri derhâl hükûmet-i mahâlliyeye ihtâr ve her dâ'ire ve şu'be-i idârenin teftîşi hidemâtında mevâdd-ı mezkûreyi ve bunlara mûte'allik görülen ahvâl-i gayr-i marâziyenin ve ez-cümle mal me'mûrlarının merkez ve şu'abâtça olan mu'âmele-i mütelselse-i hesâbiyelerinin sûret-i cereyânını yani şu'abâtından almak ve merbût bu-

lunduğu merkeze virmek ile mükellef olduğu şehir-i sal hesâblarının ahz u i'tâsı ve nizâmât ve evâmîr-i mevcûdeye muvâfık olub olmadığını tahkik ve muvâfık olmadığı hâlde hükm-i nizâma icrâ'-yı tevfiği mu'âmeleyi beyân ve ihbâr ile berâber bunu ve müsebbiblerinin derece-i tesamûh ve tekâsüllerini Divân-ı Muhâsebât'a gönderecek oldukları lâyhada beyân edeceklerdir.

Üçüncü Fasl

Müfettiş Mu'âvinlerinin Vezâ'îfî

Mâdde 24: Müfettiş mu'âvinleri mensûb oldukları müfettişle berâber geşt-ü güzâr iderek mu'âmelât-ı tahrîriye ve hesâbiye ve sâ'irede müfettişin kendisine havâle ideceği işleri rü'yet edecekleri gibi 'inde'l-îcâb müfettiş tarafından ta'yîn ve i'zâm kılınacakları mahallerde emr-i teftîş müfettişler vezâ'îfî faslında beyân olunduğu veçhile bi-l'icrâ' tanzim ideceği lâyihaları müfettişe i'tâ' edecek ve müfettişler dahi böyle mu'âvinleri ma'rifet ile vukû' bulan teftîşi lâyihalarında gösterecektir.

Mâdde 25: Mu'âvinler münferiden teftîş ittikleri mahallerde doğru-
dan doğruya Divân-ı Muhâsebât ile muhâbereye ve taşralarda hükûmet-i mahâlliyyeye ve Dersa'âdet'te devâ'ir-i merkeziyyeye icrâ'-yı ihtârâta me'zûn olmayub müfettişe beyân-ı hâl edeceklerdir.

Mâdde 26: İşbu nizâm-nâmenin târîh-i neşrinden 'itibâren düstûrun dördüncü cildinin üç yüz yetmiş tokuzuncu sahifesindeki müfettişler nizâm-nâmesi nâsihtir.

Fî 14 Ramazan sene 1302 ve fî. 15 Haziran sene 1301 (27 Haziran 1885).

Mâliye Vekâleti, Teftîş Heyeti, Ankara 1936, s.31-39.

C. Divan-ı Muhasebat'ın İlk Hey'et-i Umumiye Kararı (EK-VIII)

Fî 25 Zilkâde sene 96 ve fî 29 Teşrîn-i evvel sene 95 Pazarertesi günü ictimâ'ı

Hülâsa-i me'âl: Divân-ı Muhâsebât'ın teşkilât ve vezâ'îfince cereyân iden müzâkerât

'Atûfetlü Ohannes Efendi Hazretleri

'Atûfetlü Hâfız Sa'îd Efendi Hazretleri

Sa'âdetlü Hâcî 'Âkif Efendi Hazretleri

Sa'âdetlü Kadri Beğ Efendi Hazretleri

Sa'âdetlü Rıf'at Efendi Hazretleri

Sa'âdetlü Hüdâverdi Ohannes Efendi Hazretleri

Sa'âdetlü Kastro Beğ

Sa'âdetlü Sakız Ohannes Efendi

Sa'âdetlü Edvars Efendi

Re'is (Çamiç)

Mülgâ Temyizât-ı 'Askeriye Nâzırı

Müdde'î-i 'Umûmî

Mûmâileyhin mâni'i bulunduğundan hâzır bulunamayacağını re'is efendi beyân eylemiştir.

Birinci defâ olarak Hazîne-i Celilede Islâhât-ı Mâliye Komisyonu Masârifât Şu'besi otasında bi'l-ictimâ' sa'at beş buçukda meclis açıldı.

İbtidâ Dîvân-ı Muhâsebât'ın sûret-i teşkiline dâ'ir 23 Zilkâ'de sene 96 ve 27 Teşrin-i evvel sene 95 târihiyle müraca'âten şeref vârid olan tezkire-i sâmiye-i hazret-i vekâlet penâhî kırâ'at olundu.

Re'is Efendi a'zânın tebrîk ve me'mûrine ve temennî-i muvaffakiyetlerine dâ'ir ba'zı kelimât irâd eyledikten sonra Dîvân-ı Muhâsebât'a Hey'et-i A'yân Dâ'iresi'nin birkaç odası muvakkaten tahsis buyurulmuş olduğunu ve bu odalar heman bugün tahliye olacağından yarınki Salı günü tecemmu' olunacağını ve Dîvân'ın vezâ'ifine dâ'ir elde bir nizâm veya ta'limât mevcûd olmadığından ne sûretle hareket olunmak lâzım geleceği hakkında şifâhen vukû' bulan istizâna cevâben bu husûsa dâ'ir mukaddemâ Şûrâ-yı Devlet'ce bi't-tanzim Hey'et-i Meb'ûsân'a i'tâ olunan kânûn lâyihasının Meclis-i 'Umûmî'nin in'ikâdında kânûniyeti taleb olunmak üzere karâr-nâme-i mahsûs ile neşr ve i'lân olunması der-dest-i 'arz olduğu taraf-ı sâmi-i hazret-i vekâlet-penâhiden beyân buyurulmuş olduğunu ifâde eylediğinin üzerine lâyiha-i matbû'e-i mezkûrenin kırâ'at olunmasına karâr verildi.

Münderecâtı ma'lûm olduktan sonra Dîvân'ca işe nereden ve ne yolda başlanılmak lâzım geleceği mes'elesi meydâna konuldukda hangi senelerden bidâyetle cânib-i hazîne-i celileden hesâb virilebileceği su'âl olunmak üze-

re mâliye müsteşarı sa'âdetlü Münir Beğ Efendi hazretleri da'vet olundu. İşbu su'âlin cevâbı ba'zı tahkîkât istihsâline mütevakkıf olmağla netîcesini Perşembe günü tafsîlen bildireceğini devâ'ir-i 'âlîyyenin her biriyle hazîne-i celîle beyninde en son def'a olarak hangi senelerde rü'yet ve kat'ı hesâb olunmuş olduğunu mübeyyin hîn-i müzâkerede taleb olunan pusulayı dahi berâberce göndereceğini ifâde ile 'avdet eyledi.

Bâlâda muharrer kânûn lâyihası hükmünce hey'etin iki dâ'ireye inkisâmı iktizâ ideceğinden birincisi re'is-i evvelin taht-ı riyâsetinde olmak üzere Hâcî 'Âkîf Efendi ve Rıf'at Efendi ve Edvars Efendi'den ve ikincisi Hâfız Sa'îd Efendi'nin taht-ı riyâsetinde olarak Kadri Beğ ve Hüdâverdi Ohannes Efendi ve Kastro Beğ'den terkîb olundu.

Birinci dâ'irenin tedkîk-i muhâsebât için ittihâz olunacak mesleğin ve ikinci dâ'irenin dahi şimdilik lüzûm görünen başkitâbet ve mümeyyizler ile ketebe'nin 'aded ve ma'âşlarının bi'l-müzâkere ta'yîniyle hey'et-i 'umûmîyeye beyân idilmesi karârlaşdırıldı. İctimâ'günleri sâ'at altıda müzâkereye başlanılması tensîb olundu sâ'at sekizde mecâlise hitâm verildi.

SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar Nu. 1, 10 Kasım 1879, s. 1-2.

BOA, İ.DH, Nu. 86223, 13 Ocak 1881.

۱۲۱۱
 ۱۲۱۲
 ۱۲۱۳
 ۱۲۱۴
 ۱۲۱۵
 ۱۲۱۶
 ۱۲۱۷
 ۱۲۱۸
 ۱۲۱۹
 ۱۲۲۰
 ۱۲۲۱
 ۱۲۲۲
 ۱۲۲۳
 ۱۲۲۴
 ۱۲۲۵
 ۱۲۲۶
 ۱۲۲۷
 ۱۲۲۸
 ۱۲۲۹
 ۱۲۳۰
 ۱۲۳۱
 ۱۲۳۲
 ۱۲۳۳
 ۱۲۳۴
 ۱۲۳۵
 ۱۲۳۶
 ۱۲۳۷
 ۱۲۳۸
 ۱۲۳۹
 ۱۲۴۰
 ۱۲۴۱
 ۱۲۴۲
 ۱۲۴۳
 ۱۲۴۴
 ۱۲۴۵
 ۱۲۴۶
 ۱۲۴۷
 ۱۲۴۸
 ۱۲۴۹
 ۱۲۵۰
 ۱۲۵۱
 ۱۲۵۲
 ۱۲۵۳
 ۱۲۵۴
 ۱۲۵۵
 ۱۲۵۶
 ۱۲۵۷
 ۱۲۵۸
 ۱۲۵۹
 ۱۲۶۰
 ۱۲۶۱
 ۱۲۶۲
 ۱۲۶۳
 ۱۲۶۴
 ۱۲۶۵
 ۱۲۶۶
 ۱۲۶۷
 ۱۲۶۸
 ۱۲۶۹
 ۱۲۷۰
 ۱۲۷۱
 ۱۲۷۲
 ۱۲۷۳
 ۱۲۷۴
 ۱۲۷۵
 ۱۲۷۶
 ۱۲۷۷
 ۱۲۷۸
 ۱۲۷۹
 ۱۲۸۰
 ۱۲۸۱
 ۱۲۸۲
 ۱۲۸۳
 ۱۲۸۴
 ۱۲۸۵
 ۱۲۸۶
 ۱۲۸۷
 ۱۲۸۸
 ۱۲۸۹
 ۱۲۹۰
 ۱۲۹۱
 ۱۲۹۲
 ۱۲۹۳
 ۱۲۹۴
 ۱۲۹۵
 ۱۲۹۶
 ۱۲۹۷
 ۱۲۹۸
 ۱۲۹۹
 ۱۳۰۰
 ۱۳۰۱
 ۱۳۰۲
 ۱۳۰۳
 ۱۳۰۴
 ۱۳۰۵
 ۱۳۰۶
 ۱۳۰۷
 ۱۳۰۸
 ۱۳۰۹
 ۱۳۱۰
 ۱۳۱۱
 ۱۳۱۲
 ۱۳۱۳
 ۱۳۱۴
 ۱۳۱۵
 ۱۳۱۶
 ۱۳۱۷
 ۱۳۱۸
 ۱۳۱۹
 ۱۳۲۰
 ۱۳۲۱
 ۱۳۲۲
 ۱۳۲۳
 ۱۳۲۴
 ۱۳۲۵
 ۱۳۲۶
 ۱۳۲۷
 ۱۳۲۸
 ۱۳۲۹
 ۱۳۳۰
 ۱۳۳۱
 ۱۳۳۲
 ۱۳۳۳
 ۱۳۳۴
 ۱۳۳۵
 ۱۳۳۶
 ۱۳۳۷
 ۱۳۳۸
 ۱۳۳۹
 ۱۳۴۰
 ۱۳۴۱
 ۱۳۴۲
 ۱۳۴۳
 ۱۳۴۴
 ۱۳۴۵
 ۱۳۴۶
 ۱۳۴۷
 ۱۳۴۸
 ۱۳۴۹
 ۱۳۵۰
 ۱۳۵۱
 ۱۳۵۲
 ۱۳۵۳
 ۱۳۵۴
 ۱۳۵۵
 ۱۳۵۶
 ۱۳۵۷
 ۱۳۵۸
 ۱۳۵۹
 ۱۳۶۰
 ۱۳۶۱
 ۱۳۶۲
 ۱۳۶۳
 ۱۳۶۴
 ۱۳۶۵
 ۱۳۶۶
 ۱۳۶۷
 ۱۳۶۸
 ۱۳۶۹
 ۱۳۷۰
 ۱۳۷۱
 ۱۳۷۲
 ۱۳۷۳
 ۱۳۷۴
 ۱۳۷۵
 ۱۳۷۶
 ۱۳۷۷
 ۱۳۷۸
 ۱۳۷۹
 ۱۳۸۰
 ۱۳۸۱
 ۱۳۸۲
 ۱۳۸۳
 ۱۳۸۴
 ۱۳۸۵
 ۱۳۸۶
 ۱۳۸۷
 ۱۳۸۸
 ۱۳۸۹
 ۱۳۹۰
 ۱۳۹۱
 ۱۳۹۲
 ۱۳۹۳
 ۱۳۹۴
 ۱۳۹۵
 ۱۳۹۶
 ۱۳۹۷
 ۱۳۹۸
 ۱۳۹۹
 ۱۴۰۰
 ۱۴۰۱
 ۱۴۰۲
 ۱۴۰۳
 ۱۴۰۴
 ۱۴۰۵
 ۱۴۰۶
 ۱۴۰۷
 ۱۴۰۸
 ۱۴۰۹
 ۱۴۱۰
 ۱۴۱۱
 ۱۴۱۲
 ۱۴۱۳
 ۱۴۱۴
 ۱۴۱۵
 ۱۴۱۶
 ۱۴۱۷
 ۱۴۱۸
 ۱۴۱۹
 ۱۴۲۰
 ۱۴۲۱
 ۱۴۲۲
 ۱۴۲۳
 ۱۴۲۴
 ۱۴۲۵
 ۱۴۲۶
 ۱۴۲۷
 ۱۴۲۸
 ۱۴۲۹
 ۱۴۳۰
 ۱۴۳۱
 ۱۴۳۲
 ۱۴۳۳
 ۱۴۳۴
 ۱۴۳۵
 ۱۴۳۶
 ۱۴۳۷
 ۱۴۳۸
 ۱۴۳۹
 ۱۴۴۰
 ۱۴۴۱
 ۱۴۴۲
 ۱۴۴۳
 ۱۴۴۴
 ۱۴۴۵
 ۱۴۴۶
 ۱۴۴۷
 ۱۴۴۸
 ۱۴۴۹
 ۱۴۵۰
 ۱۴۵۱
 ۱۴۵۲
 ۱۴۵۳
 ۱۴۵۴
 ۱۴۵۵
 ۱۴۵۶
 ۱۴۵۷
 ۱۴۵۸
 ۱۴۵۹
 ۱۴۶۰
 ۱۴۶۱
 ۱۴۶۲
 ۱۴۶۳
 ۱۴۶۴
 ۱۴۶۵
 ۱۴۶۶
 ۱۴۶۷
 ۱۴۶۸
 ۱۴۶۹
 ۱۴۷۰
 ۱۴۷۱
 ۱۴۷۲
 ۱۴۷۳
 ۱۴۷۴
 ۱۴۷۵
 ۱۴۷۶
 ۱۴۷۷
 ۱۴۷۸
 ۱۴۷۹
 ۱۴۸۰
 ۱۴۸۱
 ۱۴۸۲
 ۱۴۸۳
 ۱۴۸۴
 ۱۴۸۵
 ۱۴۸۶
 ۱۴۸۷
 ۱۴۸۸
 ۱۴۸۹
 ۱۴۹۰
 ۱۴۹۱
 ۱۴۹۲
 ۱۴۹۳
 ۱۴۹۴
 ۱۴۹۵
 ۱۴۹۶
 ۱۴۹۷
 ۱۴۹۸
 ۱۴۹۹
 ۱۵۰۰
 ۱۵۰۱
 ۱۵۰۲
 ۱۵۰۳
 ۱۵۰۴
 ۱۵۰۵
 ۱۵۰۶
 ۱۵۰۷
 ۱۵۰۸
 ۱۵۰۹
 ۱۵۱۰
 ۱۵۱۱
 ۱۵۱۲
 ۱۵۱۳
 ۱۵۱۴
 ۱۵۱۵
 ۱۵۱۶
 ۱۵۱۷
 ۱۵۱۸
 ۱۵۱۹
 ۱۵۲۰
 ۱۵۲۱
 ۱۵۲۲
 ۱۵۲۳
 ۱۵۲۴
 ۱۵۲۵

EK-XVI

[illegible]

EK-XX

ذاترۃ تشیرقا

دیوانه کاجانته یس
 علقو رفت بک اف مقدره
 دیوانه کاجانته یس
 سارنو آه خانه بک اف مقدره
 دیوانه کاجانته یس
 سقو تلف بک اف مقدره
 دیوانه کاجانته یس
 سقو فوار بک اف مقدره
 دیوانه کاجانته افسانه
 سارنو امر نزلد بک اف مقدره
 دیوانه کاجانته افسانه
 سارنو مقه بک اف
 دیوانه کاجانته افسانه
 سارنو ملقت بک اف مقدره
 دیوانه کاجانته افسانه
 سارنو رفت بک اف مقدره
 دیوانه کاجانته افسانه
 غتو فوار بک
 دیوانه کاجانته افسانه
 سارنو خیاب بک اف
 دیوانه کاجانته افسانه
 غتو چه سجد بک
 دیوانه کاجانته افسانه
 حصه بک مخنه
 دیوانه کاجانته افسانه
 سارنو نه بک اف مقدره

E. Haritalar

Harita I: Keçecizade Mehmed Emin Fuad Paşa Konağı¹¹²⁴

Harita II: Arifi Paşa Konağı¹¹²⁵

¹¹²⁴ *Alman Mavileri, 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, C.II, haz. İrfan Dağdelen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, No.J.

¹¹²⁵ *Alman Mavileri*, C.II, No. H6/2.

Milletleri, devletleri ve kurumları yaşatan, onları önemli ve saygın kılan temel dinamiklerden biri de yaslandıkları tarihsel birikimleri, geçmişleri ve hafızalarıdır. Bu anlamda XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde mali denetimi gerçekleştirmek amacıyla kurulan Divan-ı Muhasebat tarihinin bilinmeyen yönlerinin, birikim ve tecrübelerinin ortaya çıkarılması, büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu sadece nereden nereye geldiğimizi gösteren bir bilgi olarak kalmayacak geleceğimize yön verecek bir rehber işlevi de görecektir.

"Divan-ı Muhasebat Osmanlı Devleti'nde Mali Denetim (1862-1908)" adlı bu çalışma 1862 ile 1908 arasındaki Divan-ı Muhasebat'ın tarihini günyüzüne çıkarmaktadır. Tarihsel sürece bakıldığında, Divan-ı Muhasebat'ın ülke idaresinde, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, vazgeçilmez bir işlevi olduğu görülür. Kuşkusuz modern devletin birçok özelliğinin başında beşerî ve malî kaynaklarının hesabını bilmesi gelir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderlerinin denetlenmesinin gereğinin anlaşılabilir, bu görevi yapacak kurumların kurulmaya başlanması Tanzimat Dönemi'ne rastlar.

Divan-ı Muhasebatın kurulmasından önce, gelir ve gider denetimini yapmak amacıyla birçok meclis ve komisyon kurulmuştur. Bu kuruluşlar denetleme görevinin yanı sıra daha birçok mali görevle yüklü tutulduklarından dolayı başarılı olamamışlardır. Sultan Abdülaziz'in 1862 tarihinde yayınladığı Hattı Hümayun'da zamanın Maliye Nazırı'ndan alınmasını istediği tedbirlerden dolayı görevi denetlemek olan bir kurumun kurulmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Osmanlı Sultanı'na sunulan 29 Mayıs 1862 tarihli arz tezkeresi ile malî konuların düzenlenmesi için, devletin gelirinden fazla harcama yapmaması, dairelerce yapılan harcamaların yıl sonlarında muhasebeden sorumlu memur tarafından hesabının verilmesi ve bunun sağlanması için her devlette olduğu gibi hesapların bir yüce mahkeme tarafından incelenmesi gerektiği belirtilerek, Divan-ı Âli-i Muhasebe adıyla bir kurumun kurulması önerilmiş, 29 Mayıs 1862 tarihinde de arz tezkeresi kabul edilmiştir. Divan-ı Muhasebat 1876 yılında ilan olunan Kanunu Esasi'nin 105-107'nci maddelerinde yer alarak ilk kez anayasal kuruluş niteliğini kazanmış ve Sultan II. Abdülhamit döneminde daha etkin bir rol oynamıştır.

Divan-ı Muhasebat, Anayasa temelli bir kuruluş olması ve gücünü buradan alması neticesinde Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde kendine saygın bir konum elde etmiştir. Malî denetim alanında bütün gücü elinde bulunduran Divan-ı Muhasebat, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı olduğu dönemlerde üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmiştir.

Bu kitap, 1862 ile 1908 arasındaki Divan-ı Muhasebat tarihini ve bu kurumun gerçekleştirdiği mali denetimi ele almaktadır.

9 789751 632012

Fiyat : 36,00 TL